

ISSN: 1302-2423
e-ISSN: 2564-6834

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

---

YIL / YEAR: 22 CİLT / VOLUME: 21 SAYI / ISSUE: 38

2020/1

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 21 / Sayı: 38 / 2020-1

DERGİ HAKKINDA

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanmaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olup yayın hayatına 1999 yılında başlamıştır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergi; *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Akademik*, *Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)* ve *ASOS INDEX* tarafından taranmaktadır.

Derginin Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına sahibi, Fakülte dekanıdır. Derginin yayın kurulu; baş editör, editörler ve Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin ilgili sosyal bölümlerinin (Arkeoloji, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) başkanlarından oluşmaktadır.

Ocak 2017'den itibaren derginin tüm makale gönderme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi olarak DergiPark üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, 2014 yılından sonra yayımlanan her bir makaleye DergiPark üzerinden DOI numarası verilmektedir.

Yazışma Adresi

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi P.K.: 16059 Görükle / Nilüfer /
BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/sosbilder>

Dizgi - Baskı

Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi
Müdürlüğü P.K.: 16059 Görükle / Nilüfer /
BURSA
0224 294 05 32
basimevi@uludag.edu.tr
<http://www.uludag.edu.tr/basimevi>

ISSN: 1302-2423
e-ISSN: 2564-6834

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 21 / Issue: 38 / 2020-1

ABOUT THE JOURNAL

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

This journal is an international, peer-reviewed journal that began its publication in 1999.

Two issues, one in January and one in July is published each year. The journal is currently indexed by *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Scholar*, *SOBİAD* and *ASOS INDEX*.

The owner of the journal in the name of the Bursa Uludağ University, the Faculty of Arts and Sciences is the dean of the faculty. The editorial board consists of the editor-in-chief, editors, and chiefs of the departments of Archeology, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature.

From 2017 on, all the submission and review works of the papers that are sending to our journal are processed online via DergiPark. Also, every paper published by the journal has received a DOI number by DergiPark since 2014.

Correspondence Address

Bursa Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/sosbilder>

Typesetting - Printing

Bursa Uludağ University
Printing House Directorate 16059 Görükle /
Nilüfer / BURSA
0224 294 05 32
basimevi@uludag.edu.tr
<http://www.uludag.edu.tr/basimevi>

ISSN: 1302-2423

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 21 / Sayı: 38 / 2020-1

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı)

Baş Editör

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Editörler

Doç. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Arş. Gör. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Tefik ALICI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim KESKİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 21 / Issue: 38 / 2020-1

Owner on behalf of Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Bursa Uludağ University Faculty of Science and Letters Dean)

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Editors

Assoc. Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ University)

Res. Assist. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ University)

Editorial Board Members

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Tevfik ALICI (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT (Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. İbrahim KESKİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 21 / Sayı: 38 / 2020-1

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (K. Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Y. Beyazıt Üniv.)
Prof. Dr. Alev SİNAR UĞURLU (B. Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Ali AKAR (M. Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (M. S. Koçman Üniv.)
Prof. Dr. Ali TİLBE (Tekirdağ Namık Kemal Üniv.)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (B. Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Birol CAN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (E. Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin KUŞDİL (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacer HARLAK (A. Adnan Menderes Üniv.)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun TEPE (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Gürkan TEKMAN (B. Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ (Acıbadem M.A.A. Üniv.)
Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN (B. Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. İbrahim GÜNER (M. Sıtkı Koçman Üniv.)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (A. Hacı Bayram Veli Üniv.)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN (Koç Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nesrin KARACA (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurcan ABACI (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK (A. Hacı Bayram Veli Üniv.)
Prof. Dr. Ogün ÜREK (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahim TARIM (Mimar Sinan G. S. Üniv.)
Prof. Dr. Saime YÜCEER (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Sedat YAZICI (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevfik ALICI (B. Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (A. Hacı Bayram Veli Üniv.)
Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY (Maltepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram ÇETİN (B. Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim KESKİN (B. Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman Pınar TOSUN (B. Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman DOĞANAY (Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BİLİR (Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oktay DUMANKAYA (K. Sütçü İmam Üniv.)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 21 / Issue: 38 / 2020-1

ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (K. Teknik University)
Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Y. Beyazıt Univ.)
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU (B. Uludağ Univ.)
Prof. Dr. Ali AKAR (M. Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir University)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (M. S. Koçman Univ.)
Prof. Dr. Ali TİLBE (Tekirdağ Namık Kemal Univ.)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA (Erciyes University)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (B. Uludağ Univ.)
Prof. Dr. Birol CAN (Uşak University)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege University)
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat University)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (E. Osmangazi University)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Ersin KUŞDİL (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN (Ege University)
Prof. Dr. Hacer HARLAK (A. Adnan Menderes Univ.)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (Afyon Kocatepe University)
Prof. Dr. Harun TEPE (Hacettepe University)
Prof. Dr. Hasan Gürkan TEKMAN (B. Uludağ Univ.)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ (Acıbadem M.A.A. Univ.)
Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN (B. Uludağ Univ.)
Prof. Dr. İbrahim GÜNER (M. Sıtkı Koçman Univ.)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT (B. Uludağ University)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (Ege University)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (A. Hacı Bayram Veli Univ.)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir University)
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN (Koç University)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Nurcan ABACI (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK (A. Hacı Bayram Veli Univ.)
Prof. Dr. Ogün ÜREK (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Rahim TARIM (Mimar Sinan G. S. Univ.)
Prof. Dr. Saime YÜCEER (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Sedat YAZICI (Bartın University)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Tevfik ALICI (B. Uludağ University)
Prof. Dr. Veli URHAN (A. Hacı Bayram Veli Univ.)
Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY (Maltepe University)
Assoc. Prof. Dr. Bayram ÇETİN (B. Uludağ University)
Assoc. Prof. Dr. İbrahim KESKİN (B. Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (B. Uludağ Univ.)
Assoc. Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Univ.)
Assoc. Prof. Dr. Osman DOĞANAY (Aksaray University)
Assist. Prof. Dr. Ahmet BİLİR (Düzce University)
Assist. Prof. Dr. Oktay DUMANKAYA (K. Sütçü İmam Univ.)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 21 / Sayı: 38 / 2020-1

AMAÇ VE KAPSAM

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

YAYIN ETİĞİ İLKELERİ

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır ([COPE Yönerge Türkçe](#)).

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması, uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen kurumlarının çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir.

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir.
- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır.

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak inceleme üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (*YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8*).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır ve *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinin* bilim camiasına yayıncılık etiği ile ilgili her durumda özellikle şüpheli, yinelenen yayınlar olması durumunda ya da intihal durumlarında yardım etme zorunluluğu vardır.

Okuyucu *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde* yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editöryal içerik ile ilgili herhangi bir şikâyeti (intihal, yinelenen makaleler vb.) olduğu zaman sbd@uludag.edu.tr adresine e-posta göndererek şikâyetle bulunabilir. Şikâyetler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılız, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

İntihali Ortaya Çıkarma

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program (*Turnitin*) aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

MAKALE GÖNDERME, DEĞERLENDİRME VE YAYIMLANMA SÜRECİ

1. Ocak sayısı için gönderilen yazıların en geç bir önceki yılın Kasım ayında, Temmuz sayısı için gönderilen yazılarsa en geç aynı yılın Mayıs ayında hakem değerlendirme sürecini tamamlaması gerekmektedir. Yılın her dönemi makale kabul edilmekle birlikte yayım sürecinin sorunsuz bir biçimde tamamlanabilmesi için yazarlar ilgili tarihleri göz önünde bulundurmalıdır.
2. Yazar, araştırma ve yayın etiğine uymak zorundadır. Dergiye gönderilecek yazıların daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.
3. Yayın kuruluna ulaşan yazılar, önce *Turnitin* programı aracılığıyla orijinallik testine tabi tutulur. Kaynaklar, alıntılar ve 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutularak filtreler uygulanır ve sonucun % 20'nin üzerinde olmaması gerekir. Ardından yayım etiği ve makale yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Bu ön değerlendirme sonucunda uygun görülmeyen yazılar, düzeltilmesi için yazara iade edilir ya da gerekçelendirilerek doğrudan reddedilir. **Dergimiz kör hakem uygulaması yapmaktadır. Değerlendirme için uygun bulunanlar, isimsiz olarak alanla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.** Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını

inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar; hakemler ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Düzeltme istenen yazılar, yazar tarafından en geç bir hafta içinde Yayın Kuruluna ulaştırılmalıdır.

4. Makale yazım kurallarında belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanan yazılar, <http://dergipark.gov.tr/> adresinden DergiPark sistemine üye olunduktan sonra gerekli yönlendirmeler doğrultusunda çevrim içi (online) olarak gönderilir. Makale yazım kurallarına uymayan yazılar değerlendirilmeye alınmazlar.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, Türkçe veya Batı dillerinde (İngilizce, Fransızca ve Almanca) yazılabilir. İçerikle uyumlu olması gereken makalenin başlığı; 12 punto, büyük ve koyu harflerle yazılıp ortalanmalıdır. Başlığın altında 100-150 kelimedenden oluşan, 10 punto, italik, tek satır aralığıyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özet (Abstract) ve bunların hemen altında beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Anahtar kelimeler makale içeriğiyle uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. İngilizce özetin üzerinde mutlaka İngilizce başlığa yer verilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda kısaca çalışmanın amacını, sorununu, yöntemini, bulgularını ve sonuçlarını içeren genişletilmiş İngilizce özet (Extended Abstract) bulunmalıdır. Bu bölüm, *Kaynaklar* sayfasından sonra yeni bir sayfadan başlayarak paragraflar halinde yapılandırılarak yazılmalı ve 500-750 kelimedenden oluşmalıdır.

2. Makalenin başlığının hemen altına sağa yaslı olarak yazarın adı ve soyadı yazılmalı; görev unvanı, kurumu (Üniversite-Fakülte-Bölüm), e-posta bilgileri ve ORCID numarası bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek ilk sayfanın altında verilmelidir.

3. Makalenin adı hariç makededeki tüm başlıklardaki kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

4. Makaleler, Microsoft Word programında yazılmalı, farklı bir yazı fontu kullanıldıysa font mutlaka ekte gönderilmelidir. Sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey
Tüm Kenarlardan Boşluk: 2,5 cm
Yazı Tipi: Times News Roman
Yazı Tipi Stili: Normal
Yazı Boyutu (normal metin): 12 punto
Yazı Boyutu (dipnot metni): 10 punto
Tablo-Grafikte Yazı Boyutu: 10 punto
Paragraf Hizalama: İki Yana Yasla
Paragraf Girintisi: İlk Satır (1,25)
Paragraf Aralığı: önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı: Tek (1)

5. Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 10 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar / yazarların soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, “Kaynaklar” başlığı altında alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak listelenir. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde şu şekilde yazılmalıdır: (Şahin 2012: 6).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gülsevin vd. 2006: 23).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılmalıdır: Korkmaz (2009: 419), bu konuda ...

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: Köprülü (1926, Çelik 1998'den).

İnternet adreslerinde mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında bulunmalıdır: <http://ulakbim.tubitak.gov.tr/> (Erişim: 10.02.2017)

6. Makale Sonundaki Kaynak Listesi

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnekler:

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Yalçın, Alemdar (2006). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Altun, Şafak ve Cenk Saroğlu (2006). *Türk Popüler Tarihinde İnkler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kaynağın üçten fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı yazılmalı, sonra vd. ya da ve diğerleri kısaltması kullanılmalıdır.

Örnek:

Korkmaz, Ramazan vd. (2014). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa numarası bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şahin, Hatice (2016). "Bursa'da Yazılmış Tıp Metinlerinde Ağız Özelliklerine Dair". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 31, s. 291-298.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Barthes, Roland (2016). *Göstergebilimsel Serüven*. Çev: Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aynı yazara ait birden fazla yapıt kaynakçada gösterilecekse bu durumda, ilk esere yer verildikten sonra aynı yazarın diğer eserleri için ad ve soyadı düzenini yinelemek gerekmez, bunun yerine ad ve soyadı bilgisi yerine bir uzun çizgi konabilir. Aynı yazara ait birden fazla eserin kaynakçadaki sıralaması, soyadı alfabetik bir ayarlamaya müsait olmadığı için, eserlerin alfabetik sırasına göre yapılır.

Örnek:

Sınar Uğurlu, Alev (2007). “Edebî Eserlerin Sadeleştirilerek Yeniden Yayımları Üzerine Uygulamalı Bir Örnek Nesli Ahîr”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 17, s. 83-104.

_____ (2009). “İdeolog Şair Ziya Gökalp’ın Kaleminden Masallar”. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 4, S. 1, s. 1026-1040.

Kaynaklar, bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde, (a, b) şeklinde gösterilmelidir.

Örnek:

Üstünova, Kerime (2016a). “Geleneklerin Dilini Yorumlamak Üzerine: Helesa”. *Millî Folklor*, S. 111, s. 180-192.

_____ (2016b). “Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar”. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 4, s. 1703-1715.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla maddenin yazılış tarihi, tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt numarası, yayın yeri, yayınevi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1997). “Mehmed I”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 496-506.

Tezler, kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, tezin yazıldığı tarih, eğik karakterle tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin bulunduğu şehir ve üniversitenin adı yer almalıdır:

Örnek:

Aydın, Hasene (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman-Oktay Akbal Öyküleri Örneği*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Yazmalar; Yazar, Eser Adı, Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âsim. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emîrî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için Yazarın soyadı, Yazarın adı, “İçeriğin başlığı”, İnternet adresi, (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Henüz yayımlanmamış ama yayımlanmak üzere kabul edilmiş makalenin kaynak bilgisi şu şekilde gösterilebilir:

Örnek:

Ercan, Özlem (2014). "Divan Şiirini Hukukî Bakış Açısı ile Değerlendirmek: Suç ve Ceza". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, Baskıda (doi: 10.21550/sosbilder.269535).

7. Yazım (imlâ) ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun gerektirdiği özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun Yazım (İmlâ) Kılavuzu esas alınmalıdır.

TELİF HAKLARI POLİTİKASI

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımladığı makaleler için herhangi bir yayın telif hakkı sözleşmesi istemez, yazarlardan herhangi bir telif ücreti almaz yahut yazarlara herhangi bir telif ücreti ödemez. Dergide yayımlanmış yazılar, derginin künyesi verildiği takdirde başka kaynaklarda da yayımlanabilir. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı** ile lisanslanmıştır.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Dergi; bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracak ilkesini benimseyerek, içeriğine **anında açık erişim** sağlamaktadır. Açık Erişim konusunda [Budapest Open - Access Girişimi \(BOAI\)](#) tarafından belirtilen ilkelere uyulmaktadır.

YAYIN ÜCRETİ

Hakem incelemeleri sonucunda kabul edilen ve yayımlanan makaleler için yazarlarından ya da okuyucularından hiçbir şekilde **ücret talep edilmez**.

YAYIN SIKLIĞI

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

ARŞİVLEME

Dergimizin basılı hâli çeşitli kütüphanelerde, elektronik hâli ise indekslerde arşivlenmektedir. Derginin herhangi bir nedenle yayın hayatına veda etmesi durumunda geçmişte yayımlanan yazılara buralardan ulaşılabilir.

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 21 / Issue: 38 / 2020-1

THE PURPOSE AND THE SCOPE

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

PUBLICATION ETHICS

The publication process at *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improve the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* expects all parties to hold the following ethical responsibilities. The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by [Committee on Publication Ethics](#) (COPE).

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected network of knowledge. It is a direct reflection of the quality of the work of the authors and the institutions that support them. Peer-reviewed articles support and embody the scientific method. It is therefore important to agree upon standards of expected ethical behavior for all parties involved in the act of publishing: the author, the journal editor, the peer reviewer, and the publisher.

1. Publication and authorship:

- List of references, financial support;
- No plagiarism, no fraudulent data;
- Forbidden to publish same research in more than one journal.

2. Author's responsibilities:

- Authors obliged to participate in peer review process;
- All authors have significantly contributed to the research;

- Statement that all data in article are real and authentic;
- All authors are obliged to provide retractions or corrections of mistakes.

3. Peer review / responsibility for the reviewers:

- Judgments should be objective;
- Reviewers should have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders;
- Reviewers should point out relevant published work which is not yet cited;
- Reviewed articles should be treated confidentially.

4. Editorial responsibilities:

- Editors have complete responsibility and authority to reject/accept an article;
- Editors should have no conflict of interest with respect to articles they reject/accept;
- Only accept a paper when reasonably certain;
- When errors are found, promote publication of correction or retraction;
- Preserve anonymity of reviewers.
- No plagiarism, no fraudulent data.

5. Publishing ethics issues

- Monitoring/safeguarding publishing ethics by editorial board;
- Guidelines for retracting articles;
- Maintain the integrity of the academic record;
- Preclude business needs from compromising intellectual and ethical standards;
- Always be willing to publish corrections, clarifications, retractions and apologies when needed.

Duties of the Publisher

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences is committed to ensuring that commercial revenue has no impact or influence on editorial decisions. In addition, UUFASJSS will assist in communications with other journals and/or publishers where this is useful to editors. Finally, we are working closely with other publishers and industry associations to set standards for best practices on ethical matters, errors and retractions—and are prepared to provide specialized legal review and counsel if necessary.

Plagiarism Detection

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program (Turnitin) in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

The peer review process is at the heart of the success of scientific publishing. As part of our commitment to the protection and enhancement of the peer review process, UUFASJSS has an obligation to assist the scientific community in all aspects of publishing ethics, especially in cases of (suspected) duplicate submission or plagiarism.

When a reader discovers a significant error or inaccuracy in a paper published in *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* or have any other complaint about editorial content (plagiarism, duplicate papers, etc.), he/she should make a complaint by e-mail to: sbd@uludag.edu.tr We welcome complaints as they provide an opportunity for improvement, and we aim to respond quickly and constructively.

THE PROCESS OF ARTICLE SUBMITTING, EVALUATION AND PUBLICATION

1. It is published twice a year in January and July. Peer review process must be completed in November for the articles to be published in the January issue and in May for the July issue at the latest. Although articles are accepted any period of year, the authors should take into consideration the deadlines for a smooth publication process.

2. The author has to comply with his research and publication. The articles must not have been published or accepted to be published elsewhere. Proceedings that were presented at scientific meetings but not yet published can be accepted as long as the author states this situation.

3. First, the papers submitted to the editorial board are subjected to the authenticity test via *Turnitin*. The text should have less than %20 similarities to the other texts excluding the references and sources, quotes and the sentences that have less than five words. Then, they are reviewed for their suitability to the article writing rules and publication ethics. Those considered unsuitable are returned to the author(s) for revision or rejected outright with a written justification. **Our journal uses double blind peer review process. The papers that are found suitable for further review are sent to peer reviewers of the respectable fields without the name(s) of the author(s). The names of the reviewers are also kept hidden.** If one of the reviews is positive whereas the other is negative, the paper may be sent to a third reviewer or the editorial board with considering the reviews can make the final decision. Authors should take the criticisms or the advices of the reviewers and the editorial board. Authors must edit and resend their articles in a week.

4. The articles that are written according to the rules must be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/> . Those that are not written according to our policies will be rejected.

ARTICLE WRITING RULES

1. Articles can be written in Turkish or Western Languages (English, French or German). The topic must be suited to the content, written with bold and capital letters in 12 font size and be centered. Under the topic, there must be an abstract written in both Turkish and English with 10 font size, italic and single row pitch, consisting of 100-150 words. Five key words must be placed right below the abstract. These key words must be inclusive and coherent with the content. An English title must be with the English abstract. In addition, an

extended abstract of the work that is 500 – 750 words long, written in English and covering the purpose, problem, method, findings and conclusion of the work must be written. This extended abstract must be structured with paragraphs and placed to the page after the source section.

2. The name and the surname of the author should be written as right aligned under the topic of the article. Title, affiliation (University, Faculty, and Department), e-mail address and ORCID number of the author should be written below the first page with a correlated asterisk near the surname.

3. Except the title of the article, only the first letters of the words should be written with capital letters in in-text topics.

4. Articles must be written by using Microsoft Office Word. Any extra font type must be sent with appendix. The specifications of the page setup must be the following:

Paper Size: A4, Vertical
Margins: 2,5 cm
Font Type: Times New Roman
Font Size (text): 12
Font Size (foot note): 10
Font Size (in tables and graphics): 10
Paragraph Alignment: justified alignment
Indent: first row
Paragraph Margins: first 6 nk, then 0 nk
Row Pitch: Single (1)

5. References to the sources must be given within the text, and footnotes, if necessary, must be put below the page with font size 10. References in the text must include the surname(s) of the author(s), publication date and page number. Page numbers are not necessary for paraphrasing. All the references given in the text must be listed in a separate page at the end of the article under the “References” topic. They should be listed precisely in alphabetical order. This list cannot include any work that the author does not used in the text.

In-text references should be written between parentheses: (Şahin 2012: 6).

While referencing works with multiple authors, only the name of the first author should be written: (Gülsevin et al 2006. 23).

If the author’s name is used within the text, only the publication date and page number should be provided in parenthesis: (2009: 419)

Works without a publication date or inscriptions should be listed with the name and surname of the author only. Works without author’s name (Encyclopedically works etc.) should be referenced with the name of the work.

References from secondary sources should be cited as well. Köprülü (1926, from Çelik 1998)

Online references must be cited with the link and the access date and listed under the “Bibliography” title. <http://ulakbim.tubitak.gov.tr/> (Access: 10.02.2017)

6. Bibliography

References must be listed at the end of the work, according to alphabetical order of the surnames of their writers. Surnames must be written before the names.

Examples:

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Publishing House.

Yalçın, Alemdar (2006). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romani*. Ankara: Akçağ Publishing.

In the case that a work has two authors, the surname of the author whose name is written first should be written first. It is not necessary for the second author.

Examples:

Altun, Şafak and Cenk Sarioğlu (2006). *Türk Popüler Tarihinde İnkler*. İstanbul: Alfa Publishing.

If a work has three or more authors, it should be listed only with the surname and name of the first author followed by "et al".

Examples:

Korkmaz, Ramazan et al. (2014). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*. Ankara: Grafiker Publishing.

The name of the books and journals must be written in italics, articles and book chapters must be enclosed in quotation marks. Page number is unnecessary whereas articles, book chapters, encyclopedia entries etc. should be shown with the page range.

Examples:

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Publishing.

Şahin, Hatice (2016). "Bursa'da Yazılmış Tıp Metinlerinde Ağız Özelliklerine Dair". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 31, p. 291-298.

The names of the translators, compilers or editors should be given after the author's name and work's title.

Example:

Barthes, Roland (2016). *Göstergebilimsel Serüven*. Transl: Mehmet Rifat and Sema Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

In the case that two or more works belong to the same author would be listed, author's surname and name should be only written in the first work. "_____" should be used in other ones. Also, these works should be in alphabetic order according to the title of the work.

Example:

Sınar Uğurlu, Alev (2007). "Edebî Eserlerin Sadeleştirilerek Yeniden Yayımları Üzerine Uygulamalı Bir Örnek Nesli-i Ahîr". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, No. 17, p. 83-104.

_____ (2009). "İdeolog Şair Ziya Gökalp'ın Kaleminden Masallar". *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 4, No. 1, p. 1026-1040.

If more than one work of an author with the same publication date used, they should be referenced in the work with (a, b, ...).

Example:

Üstünova, Kerime (2016a). "Geleneklerin Dilini Yorumlamak Üzerine: Helesa". *Milli Folklor*, No. 111, p. 180-192.

_____ (2016b). "Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar". *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, V. 5, No. 4, p. 1703-1715.

Encyclopedic entries would be written in that order if their authors are known: Surname, name, date, the title of the article in quotes, full name of the encyclopedia, volume number, publication place, publisher, page range.

Example:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1997). "Mehmed I", *İslâm Ansiklopedisi*, V. 7, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Publishing, p. 496-506.

Theses should be given in that order: Surname, name, date, the full title of the thesis in quotes, thesis/dissertation, the city of the university, the name of the university.

Example:

Aydın, Hasene (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman-Oktay Akbal Öyküleri Örneği*. Doctoral Thesis. Bursa: Uludağ University.

Manuscripts should be shown in that order: Author's name, library, collection, catalogue number, pages.

Example:

Âsım. *Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. f. 45a.

Online works should be shown in that order: Surname, name, "Title", Web link, Access date

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Access date: 04.02.2009).

The works accepted for publication but not yet published should be shown as follows:

Ercan, Özlem (2014). "Divan Şiirini Hukukî Bakış Açısı ile Değerlendirmek: Suç ve Ceza". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V. 26, in press (doi: 10.21550/sosbilder.269535).

7. Unless the article or the subject requires special circumstances, articles written in Turkish must be dictated according to *Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu*.

COPYRIGHT POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences does not demand any kind of copyright contract from its authors. The journal neither demands nor pays any kind of copyright fees. The articles published in the journal can be published in any other

medium, as long as the main source is fully stated. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is licensed under **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**.

OPEN ACCESS POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences publishes original research articles, review papers, and technical notes without any fee or charge.

All articles accepted and published by UUFESBD are freely available, openly accessible. We follow the guidelines presented by [Budapest Open - Access Initiative \(BOAI\)](#) regarding the Open-Access.

PUBLICATION FEES

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences does not request, expect or charge any fee or processing charges (APCs) at any time whatsoever from the authors or readers.

PUBLISHING SCHEDULE

Two issues, one in January and one in July is published each year.

ARCHIVING

Our journal has been archived in several national libraries, such as the library of Turkish Grand National Assembly, library of Bursa Uludağ University and in indexes such as MLA and ResearchBib in electronic format. In the case that the journal ceases to its activities; previous articles can be obtained from these places.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 21 / Sayı: 38 / 2020-1

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Cahit TELCİ (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Gönül DEMEZ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan EGE (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan YETKİNER (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat AYCAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Saim SAVAŞ (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevim ÇESUR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehrağül AŞKIN (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu KURT (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK (Çankaya Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk AKIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferzan CURUN (Maltepe Üniversitesi)
Doç. Dr. İtir TARI CÖMERT (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI (İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer DALKILIÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman BERK (Yalova Üniversitesi)
Doç. Aynur MAKTAL ERBAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Ebru GÜNER CANBEY (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Emre HOPA (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Lütfullah Burak KARAAĞAÇ (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞENER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Doğan GÜN (Mersin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜNERİ YÖYEN (Nişantaşı Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erhan KUÇLU (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Figen KANBİR (Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay ÖZDEMİR AKGÜNDÜZ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Haluk AŞAR (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meral TİMURTKAN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mümin KÖKTAŞ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilay PEKEL ULUDAĞLI (Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZALTUNOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk DEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sevgi DÖNMEZ (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan YAZICI (Bayburt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şahide Güliz KOLBURAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim DİNÇKAN (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin TAN (Trakya Üniversitesi)
Dr. Burcu KORKMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 21 / Issue: 38 / 2020-1

REFEREES of THIS ISSUE

- Prof. Dr. Cahit TELCİ (İzmir Katip Çelebi University)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi University)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Gönül DEMEZ (Akdeniz University)
Prof. Dr. İlhan EGE (Mersin University)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü University)
Prof. Dr. Neslihan YETKİNER (İzmir University of Economics)
Prof. Dr. Nihat AYCAN (Muğla Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat University)
Prof. Dr. Saim SAVAŞ (Uşak University)
Prof. Dr. Sevim CESUR (İstanbul University)
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU (Düzce University)
Prof. Dr. Zehragül AŞKIN (Mersin University)
Assoc. Prof. Dr. Burcu KURT (İstanbul Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Cahit BAŞDAŞ (Muğla Sıtkı Koçman University)
Assoc. Prof. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK (Çankaya University)
Assoc. Prof. Dr. Faruk AKIN (Bilecik Şeyh Edebali University)
Assoc. Prof. Dr. Ferzan CURUN (Maltepe University)
Assoc. Prof. Dr. İtör TARI CÖMERT (Fatih Sultan Mehmet Vakıf University)
Assoc. Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Atatürk University)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet BARDAKÇI (İstanbul Yeni Yüzyıl University)
Assoc. Prof. Dr. Nilüfer DALKILIÇ (Kütahya Dumlupınar University)
Assoc. Prof. Dr. Süleyman BERK (Yalova University)
Assoc. Prof. Aynur MAKTAL ERBAŞ (Dokuz Eylül University)
Assoc. Prof. Ebru GÜNER CANBEY (Dokuz Eylül University)
Assoc. Prof. Emre HOPA (Anadolu University)
Assoc. Prof. Lütfullah Burak KARAAĞAÇ (Hacettepe University)
Assist. Prof. Dr. Bülent ŞENER (Karadeniz Technical University)
Assist. Prof. Dr. Doğan GÜN (Mersin University)
Assist. Prof. Dr. Elif GÜNERİ YÖYEN (Nişantaşı University)
Assist. Prof. Dr. Erhan KUÇLU (Bursa Uludağ University)
Assist. Prof. Dr. Figen KANBİR (Siirt University)
Assist. Prof. Dr. Gülay ÖZDEMİR AKGÜNDÜZ (Bingöl University)
Assist. Prof. Dr. Haluk AŞAR (Erciyes University)
Assist. Prof. Dr. Meral TİMURTURKAN (Burdur Mehmet Akif Ersoy University)
Assist. Prof. Dr. Mümin KÖKTAŞ (Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Assist. Prof. Dr. Nilay PEKEL ULUDAĞLI (Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar University)
Assist. Prof. Dr. Özgür TURAK (İstanbul University)
Assist. Prof. Dr. Özlem ÖZALTUNOĞLU (Sivas Cumhuriyet University)
Assist. Prof. Dr. Selçuk DEMİR (Atatürk University)
Assist. Prof. Dr. Sevgi DÖNMEZ (İnönü University)
Assist. Prof. Dr. Sinan YAZICI (Bayburt University)
Assist. Prof. Dr. Şahide Güliz KOLBURAN (İstanbul Aydın University)
Assist. Prof. Dr. Yeşim DİNÇKAN (Trakya University)
Assist. Prof. Dr. Zerrin TAN (Trakya University)
Dr. Burcu KORKMAZ (Bursa Uludağ University)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 21 / Sayı: 38 / 2020-1

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

19. Yüzyıl Sonlarında Avrupa'da Bir Arap Muhafif: Necib Hindiye ve Hilafet Gazetesi
/ An Arab Dissident in Europe towards the End of the 19th Century: Najib Hindiya
and the Khilafat Journal

Emine ŞAHİN

s. 1-30

A. Adnan Saygun'un Op.31 'Partita' Adlı Solo Viyolonsel (IV. Bölüm) Eserinin
Geometrik Modellemesi / Geometric Modeling of The Solo Cello (Part IV) Works by
A. Adnan Saygun's Op.31 "Partita"

R. Erol DEMİRBATIR - Filiz YAĞCI - Rıdvan EZENTAŞ

s. 31-50

Akışkan Zamanın Cisimleşen Deneyim Alanı Olarak Beden Üzerine Sosyolojik Bir
Tartışma / A Sociological Argument on the Body as an Area of Embodied
Experience of Liquid Time

Cihan ERTAN

s. 51-77

Bilinçli Farkındalık ve Bilişsel Esnekliğin Problemlili Akıllı Telefon Kullanımı
Üzerindeki Etkisi: Öz-Kontrolün Aracı Rolü / The Effects of Mindfulness and
Cognitive Flexibility on Problematic Smartphone Use: The Mediator Role of Self-
Control

Ekrem KAYMAZ - Mehmet ŞAKİROĞLU

s. 79-108

Bursa Vakıf Kültürü Müzesi'nde Bulunan Kumaş Üzerine İşlemeli Hat Levhaları /
Calligraphy Illuminations from Bursa Foundation Museum

Coşkun DAĞDELER - Doğan YAVAŞ

s. 109-143

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 21 / Sayı: 38 / 2020-1

Demokrasilerde Darbe Geçirmezliğe Yakından Bakmak: Sivil-Asker İlişkilerinde İspanya Örneği / Examining Coup-proofing in Democracies Up-close: The Case of Spain in Civil-Military Relations

R. Ebru İLTER AKARÇAY
s. 145-185

Divan-ı Hümayun Kararlarında Bursa Vakıfları (1553-1649) / Bursa Waqfs in the Imperial Council Registers (1553-1649)

Abdullah ÇAKMAK
s. 187-221

Emeklilik Fon Yöneticilerinin Yatırım İnançları Üzerine Yazın Taraması / The Literature Review on Investment Beliefs of Pension Fund Managers

Dilek ÖNKAL - Magnus JANSSON - Filiz ERYILMAZ - Doron SONSINO
s. 223-256

Ferman ve Beratlarla Göre 1603-1604 Tarihinde Bursa ve Kite Kazalarının Devlet Merkezi ile İlişkileri / According to Fermans and Berats Relations between Bursa and Kite Kazas with State Center in 1603-1604

Mukaddes EFE
s. 257-298

Grek Mitolojisinde İnsan Kurbanı / Human Sacrifice in Greek Mythology

Efdâl HARDAL
s. 299-360

Kırsal ya da Kentsel Bölgelerde Evlilik: Evlilik Doymumu ve Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar Üzerine Bir İnceleme / Marriage in Rural or Urban Areas: An Exploration of Marital Satisfaction and Early Maladaptive Schemas

Esra PEHLİVANLI - Gözde İKİZER
s. 361-395

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 21 / Sayı: 38 / 2020-1

Obua Kamışının Türkiye'deki Yetiştirme Alanları / Growing Areas in Turkey of Oboe
Reed

Ayşe SEZER
s. 397-419

Osmanlı Aile Yapısının Millet Sistemi İçindeki Konumu / The Position of Ottoman
Family Structure within the Nation System

Elif Merve KOÇ
s. 421-442

The Use of an Interpretive Scheme in Examining Two Turkish Translations of
Doyle's "Speckled Band" / Doyle'un "Speckled Band" İsimli Öyküsünün İki Türkçe
Çevirisinin Bir Yorumlama Şemasıyla İncelenmesi

Ahmet SÜNER - İlgin AKTENER
s. 443-476

Traditions of the Enlightenment and Its Political Reflections / Aydınlanma
Gelenekleri ve Politik Yansımaları

Hasan YENİÇİRAK
s. 477-496

Trafik Deneyimleri ve Düzen Söylemi İçinden İstanbul'u Üretmek / Producing
İstanbul through Experiences of Traffic and the Discourse of Order

Yağmur NUHRAT
s. 497-523

Türkiye'de Ulusal Kimlik İnşası ve Siyasi Parti Kimlikleri / National Identity
Construction and Political Party Identities in Turkey

Fatih ÖZDEMİR - Türker ÖZKAN
s. 525-563

Zamir /N/'sinin Türkçedeki Fonemorfolojik Gelişimi / Phono-morphological
Development of Pronominal /N/ in the Turkish

Ensar KILIÇ - Serpil ERSÖZ
s. 565-606

Şahin, Emine (2020). “19. Yüzyıl Sonlarında Avrupa’da Bir Arap Muhalif: Necib Hindiyeye ve Hilafet Gazetesi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 1-30.

DOI: 10.21550/sosbilder.562368

Araştırma Makalesi

19. YÜZYIL SONLARINDA AVRUPA’DA BİR ARAP MUHALİF: NECİB HİNDİYE VE HİLAFET GAZETESİ*

Emine ŞAHİN**

Gönderim Tarihi: Mayıs 2019

Kabul Tarihi: Mayıs 2019

ÖZET

Suriyeli bir Keldani olan Necib Hindiyeye uzun yıllar İstanbul’da yaşamış ve 1870’lerde Arap ilim adamı Ahmed Faris’in sahibi olduğu el-Cevâib gazetesinde çalışmıştır. 1885-1887 yıllarında ise Selim Faris’in Kahire’de çıkarmış olduğu el-Kahire ve el-Kahire el-Hurre gazetelerinin editörlüğünü yapmıştır. Bu yıllarda Sultan Abdülhamid’e karşı bağlılığını bildiren bir Osmanlı vatandaşı iken 1890’larda Londra’da muhalif bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır. Londra’da Selim Faris ve çevresine yakın duran Hindiyeye, 1899 yılında uygun bir zemin bulduğu anda, Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti’nin bir organı olarak Hilafet gazetesini çıkarmıştır. On beş günde bir yayınlanan bu gazete Arapça ve Türkçe olarak basılmıştır. Hilafet, Osmanlı hükümeti tarafından yakın takibe alınmış ve zararlı bir neşriyat olduğuna hükmedilerek ülkeye girişi yasaklanmıştır. Bu çalışmada Avrupa’da Arap ayrılıkçı söylemleriyle öne çıkan ilk isimlerden biri olan Necib Hindiyeye ve onunla birlikte Osmanlı basın tarihinde az bilinen Hilafet gazetesi ayrıntılı olarak ele alınmakta ve buradan hareketle II. Abdülhamid döneminde Londra’da oluşan Arap ayrılıkçı muhalefet anlatılmaktadır.

* Bu makale, “Arap Gazeteci Selim Faris’in Hayatı (1826-1908), Faaliyetleri ve Sosyal Çevresi” başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca 2018 yılında Bamberg’de düzenlenen Turkologentag 2018 Sempozyumunda “19. Yüzyıl Sonlarında Avrupa’da Bir Arap Muhalif, Necip Hindiyeye ve Hilafet Gazetesi” başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur.

** Arş. Gör., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, eminesahin@duzce.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 21 Issue: 38

Anahtar Kelimeler: *Necib Hindiye, Araplar, II. Abdülhamid, Hilafet, Muhalif*

An Arab Dissident in Europe towards the End of the 19th Century: Najib Hindiya and the Khilafat Journal

ABSTRACT

Najib Hindiya was a Syrian Chaldean who lived in Istanbul for many years, and began to work for al-Jawa'ib, a journal owned by Arab scholar Ahmad Faris in the 1870s. During 1885-1887 he was the editor of the journals al-Qahira and al-Qahira al-Hurra. Although he was an Ottoman citizen who openly declared his loyalty to Sultan Abdulhamid in this period, he later emerged as dissident intellectual in London in the 1890s. In 1899, when a suitable opportunity arose, Hindiya, who maintained a close relationship with Salim Faris and his circle of friends in London, began to publish the Khilafat journal as an organ of the Turk-Arab Society of Patriotism (Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti). This journal that was published twice a month was printed both in Turkish and Arabic. Khilafat was monitored closely by the Ottoman government, and the journal was banned from entering the country on the ruling that it was a corruptive publication. In this study, both Najib Hindiya, one of the first names to emerge with his Arab separatist discourse in Europe, and the Khilafat journal that is rarely mentioned in the history of the Ottoman press are discussed in detail, and based on this also explains the Arab separatist opposition that was formed in London during the period of Abdulhamid II.

Key words: *Najib Hindiya, Arabs, Abdulhamid II, Khilafat, Dissident*

Giriş

Saltanatı, otuz üç yıllık uzunca bir dönemi kapsayan II. Abdülhamid, devleti ayakta tutabilmenin tek yolunun sadece top ve tüfek olmadığını fark etmiş, bu mücadelenin aynı zamanda fikirler, biçimler ve imgelerle de ilgili olduğunu anlamıştır (Deringil 2002: 151, 153). Bu yüzden Osmanlı hükümeti üzerinde oluşan olumsuz havayı ortadan kaldırmak için basını kullanmıştır. İç basında devlet ve kendisi aleyhinde haberlerin çıkmaması için bir baskı oluşturmuş ve basının muhalif fonksiyonunu devre dışı bırakmıştır. Ayrıca dış basını yakından da takip etmiştir. Ancak iç basında uyguladığı siyaseti dış basında

gerçekleştirememiştir. (Tahsin Paşa 1990: 160). II. Abdülhamid'in merkeziyetçi politikaları bağlamında ortaya çıkarttığı tartışma ve aydınların bu tartışma içerisinde aldıkları yer önemlidir. Osmanlı hükümetinin politikalarını eleştiren aydınlar, görüş ve düşüncelerini kamuoyuna basın yoluyla duyurmuşlardır. Basın, bu dönemde kullanılan en etkin muhalif yayın kaynağı olmuştur. Paris, Cenevre ve Kahire merkezli yayın yapan Jön Türkler zamanla Londra'da da basın faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca İngiltere 19. yüzyılda Fransa'ya göre matbuatın serbest olduğu bir ülke olmuş, Fransa'da basına karşı daha fazla sansür ve ağır cezalar uygulanmıştır (Tütengil 2011: 4).

Suriyeli bir Osmanlı vatandaşı olan Necib Hindiye de Sultan Abdülhamid'e muhalif olan aydınların toplanma yeri olan ve aynı zamanda matbuat serbestliğinin yaşandığı Londra'ya giderek bu tartışmalara katılmış; istibdadın kaldırılmasını istemekle beraber hem Osmanlı Sultanı hem de Müslümanların halifesi sıfatına sahip olan II. Abdülhamid'in görevinden azledilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu çalışma, Hindiye'nin Dersaadet'ten uzaklaşmasıyla birlikte sadakatten muhalefete geçiş sürecini mercek altına almakta olup İstanbul'dan Londra'ya kadar uzanan serüvenini anlatmaktadır. Bu bağlamda Londra'da yayınlamış olduğu ve Arap ayrılıkçı iddialarını öne sürdüğü ve basın tarihinde çok yer bulmayan *Hilafet* gazetesiyle bu gazete üzerinde Osmanlı hükümetinin uyguladığı politika gösterilmektedir.

1. Necib Hindiye'nin Kimliği ve Siyasi Faaliyetleri

Necib Hindiye'nin hayatının ilk dönemleriyle ilgili malumat oldukça azdır. Kaynaklarda daha çok 1890'lardan sonra II. Abdülhamid'e muhalif olduğu dönem hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bilhassa 1899 yılında çıkarmış olduğu *Hilafet* gazetesinden sonra Hindiye ismi arşiv belgelerinde ve literatürde geçmektedir. Kaynaklarda daha çok Selim Faris'in gazetecilik ve muhalif faaliyetleri anlatılırken Hindiye de yanında yer alan kişi olarak zikredilmiştir (Tütengil 2011:

88; Hanioglu 1985: 103). Necib Hindiye hem Osmanlı vatandaşı hem de Suriyeli Katolik bir Keldanî olup uzun yıllar İstanbul'un Ortaköy semtinde oturmuş ve aynı zamanda Beyoğlu Sakız Ağacında bulunan Halepli kilisesine sıkça gidip gelmiştir. Necib Hindiye'nin ailevi yaşantısıyla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Hindiye'nin iki erkek kardeşinin Mısır'da olduğu, bir erkek ve bir kız kardeşinin ise İstanbul'da yaşadığı bilinmektedir. Bu yüzden onun bu şehirlerle bağı hiçbir zaman kopmamıştır.¹ Hindiye'nin kardeşlerinden Selim Hindiye, Osmanlı topraklarında bir dönem adliye memuru olarak görev yapmış,² diğer iki erkek kardeşi olan Emin ve Abdullah ise Kahire'de matbaacılık işiyle uğraşmışlardır.³

Necib Hindiye uzun yıllar yaşadığı İstanbul'da gazetecilik faaliyetleri yaparak hayatını devam ettirmiş ve İstanbul'da yayınlanan Arapça bir gazete olan *el-Cevaib*'te muhabir olarak çalışmıştır.⁴ Gazetenin sahibi Lübnanlı bir Marunî olan Ahmed Faris Şidyak (1801-1887), 19. yüzyıl Arap dili alanında çalışma yapmış önemli isimlerden birisi olarak kabul edilir. 1850'li yıllarda Tunus'ta iken İslam dinine ısınmış ve 60 yaşlarında İngiliz eşi ve oğlu Selim Faris ile birlikte İslamiyet'i seçmiştir. (Matvi 1989: 137) 1858 yıllarında ailesiyle birlikte Tunus'tan ayrılıp İstanbul'a gelmiş ve burada bir süre matbaada çalışmıştır (Civelek 1997: 49, 51, 92-93; Çetin 1995: 169). Etrafında

---

¹ BOA, HR.SYS. 1763/11, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyevvel 1318).

² BOA, İ.AZN. 20/22, 25 Haziran 1896 (14 Muharrem 1314).

³ İki kardeşin matbaa işiyle uğraştığı Necib Hindiye'nin *Hilafet* gazetesini çıkarmadaki rollerinde ayrıntılı olarak görülmektedir. BOA, HR.SYS. 1763/11, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyevvel 1318).

⁴ *el-Cevaib* gazetesi tarafından 31 Mayıs 1861 tarihinde yayınlanmıştır. Haftalık olarak çıkan gazete genellikle dört sayfa olarak basılmış, yoğun siyasi olayların yaşandığı dönemlerde hacmi sekiz sayfaya kadar çıkmıştır. Bk. Çetin 1993: 435-436; Çetin 1984: 476-477. Ayrıca Necib Hindiye'nin bu gazetede çalıştığı Osmanlı hükümetine yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır. BOA, Y.PRK. AZJ. 18/103, 19 Nisan 1891 (10 Ramazan 1308).

bulunan nüfuzlu kişilerin yardımıyla Arapça bir gazete çıkarmaya karar vermiştir. Ahmed Faris Şidyak, Arap uyanış hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Gazetesinde İslam'ı ve doğu medeniyetini savunurken, aynı zamanda İslam medeniyetinin üstünlüklerini göstermek için de uğraşmıştır. Batı toplumuyla bir kıyas yaparak her zaman doğu ve Osmanlı'dan yana olmuştur (Dawn 1993: 381). Necib Hindiye de Osmanlı hükümetiyle iyi ilişkiler içerisinde olan bu gazetede bir süre çalışmış ve gazetecilik mesleğini burada öğrenmiştir.

el-Cevâib'in müdürlüğünü 1870'lerden sonra Ahmed Faris'in oğlu Selim Faris Şidyak devralmıştır. Necib Hindiye ve Selim Faris'in uzun süre devam edecek olan dostlukları ve iş arkadaşlıkları bu tarihten itibaren başlamıştır. Şidyak ailesinin gazetesinde uzun yıllar çalışan Hindiye, 1884 yılında *el-Cevâib*'in kapatılmasıyla birlikte Selim Faris ile birlikte Kahire'ye gitmiştir (Civelek 1997: 381-382). Bu tarihe kadar Osmanlı yanlısı bir siyaset takip eden Hindiye, Mısır'da Faris'le birlikte muhalif olmaya doğru ilerleyen bir süreç içerisine girmiş, II. Abdülhamid'in yönetim merkezinden uzaklaştıkça söylemleri sertleşmeye ve muhalif duruşu daha çok ortaya çıkmaya başlamıştır.

Selim Faris ve Necib Hindiye'nin basın faaliyetlerine Kahire'de devam etmelerinin bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında İngiliz işgaliyle bölgede Osmanlı'ya muhalif fikirlerin daha rahat söylenebileceği özgür bir ortamın oluşması gelmektedir. Bir diğer sebep ise *el-Cevâib*'in yayınlandığı yıllarda Selim Faris'in Mısır hidivleriyle kurduğu yakınlıktır. Buna binaen Ahmed Faris, 1884 yılında Selim'in gazete çıkarabilmesi için Mısır'a gidip daha evvel ilişkilerini iyi tuttuğu Hidiv ailesiyle görüşmüştür (Abduh 1944: 59; Matvi 1989: 172). Aynı zamanda Selim Faris, gazetesini çıkarabilmek için İngiliz hükümetinden Britanya'nın lehine bir siyaset takip etmesi sözü vererek maddi yardım talebinde bulunmuş ve bu talebi karşılık bulmuştur. Selim Faris yaklaşık üç yıl boyunca Kahire'deki faaliyetlerini İngiltere'den aldığı

maddi destekle sürdürmüştür (Buzpınar 2010: 4-5). İlk gazetesi *el-Kahire*, 23 Kasım 1885 yılında haftada iki kez olmak üzere yayınlanmaya başlamış, kısa bir süre sonra ise günlük olarak faaliyetlerine devam etmiştir ve bu esnada Necib Hindiye de bu gazetede çalışmaya başlamıştır. Selim Faris 1886 yılında kısa süreli bir İstanbul seyahati için *el-Kahire*'nin yönetimini Hindiye ailesinin bir ferdi olan ve Kahire'de matbaacılık yapan Emin Hindiye'ye bırakmıştır. Hindiye ise bu kısa süre içerisinde daha evvel İngiltere'den yardım alarak Osmanlı'ya muhalif faaliyetler gerçekleştiren Aleksan Sarrafyan ile bir ortaklık kurarak Selim Faris'i idareden uzaklaştırmıştır.⁵ Bunun üzerine Selim Faris, Kahire'ye dönerek her ikisini de mahkemeye vermişse de nihayetinde gazete 1887 yılında kapatılmıştır.⁶ Ancak Faris, aynı yıl içerisinde *el-Kahire el-Hurre* (*Özgür Kahire*) adlı bir gazete çıkarmaya başlamış ve yine bu gazetenin de editörü Necib Hindiye olmuştur (Tarrazi 1913: 27-28). Faris ile Hindiye ailesinin arası

---

⁵ Aleksan Sarrafyan *el-Kahire* gazetesi öncesinde bir dönem Dersaadet'te *İbret* gazetesini çıkarmış, bir süre sonra ise gazetesini devrederek Kahire'ye gitmiş ve burada *ez-Zaman* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Bk. (Yazıcı 2000: 368). Ancak Sarrafyan'ın İngilizler için çalışıp onların parasal desteği ile gazete çıkardığı Osmanlı Devleti tarafından tespit edilmiş ve *ez-Zaman* gazetesi kapatılmıştır. Mısır fevkaledde komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa Mısır'dan bir mektup yazarak Sarrafyan hakkındaki kanaatlerini saraya bildirmiştir. Mektupta geçen ifadelerden bir kısmı şöyledir: “*ez-Zaman* namı altında ve Aleksan Sarrafyan imzası üzerinde çıkan gazetenin müdürü ve sahib-i imtiyazı Aleksan fi'l-asl Dersaadetli olub vaktiyle İbret gazetesinin imtiyazını alan ve siyâk-ı halime nazaran her nasılsa bir aralık buraya savuşmuş olan bir Ermeni'dir. Bu adam zaten fesad-ı ahlak ile me'lûf olmağla beraber kullandığı münasebetsiz lisan halkın bâdi-i nefreti olmuş ve nazarı râğbet ammeden düşmüş ise de İngilizlerin iâne ve yardımıyla çıkmakta bulmuştur.” Bk. BOA, YPRK.MK 2/28, 18 Mart 1886 (12 Cemaziyelahir 1303). Gazetenin yeniden neşredilmesi için Mısır'da bulunan İngiliz komiseri devreye girmiş olsa da Gazi Ahmet Paşa'yla görüşmeler bir sonuç vermemiştir. BOA, Y.EE. 130/60, 1 Eylül 1886 (2 Zilhicce 1303). Bunun üzerine yayın faaliyetlerine son verilen Sarrafyan, Necib Hindiye ile *el-Kahire* gazetesi için anlaşmıştır.

⁶ BOA, DH.MDK, 2/46, 30 Aralık 1886 (3 Rebiulahir 1304).

Aleksan Sarrafyan yüzünden açılmış olsa da görünen o ki bu sorun kısa süre içerisinde çözülmüştür.⁷ Ancak Selim Faris Kahire'de beklediği ilgiyi bulamayınca gazetenin yönetimini Muhammed Arif Mardini'ye devrederek 1887 yılında Londra'ya gitmiştir (Tarrazi 1913: 27-28).

Necib Hindiye, Kahire'deki gazetenin editörlüğünü yaptıktan sonra Dersaadet'e geri dönmüş ve bu süre zarfında taşrada münasip bir görev almak için Osmanlı hükümetinden talepte bulunmuştur. Hindiye'nin hangi tarihte gazetede görevini devredip Kahire'den döndüğü bilinmemektedir. Ancak 1891 tarihli bir belgede Osmanlı hükümetine iş talebinde bulunduğu görülmektedir. Beklediği süre zarfında büyük sıkıntılar çektiğini bir mektup yazarak dile getirmiştir. Mektupta, uzun yıllar *el-Cevâib* ve *el-Kahire* gazetelerinde muharrir olarak iyi hizmetlerde bulunduğunu ve ardından Dersaadet'e gelerek burada bir görev istediğini söylemiştir. Takriben bir sene kadar mülazemet beklediğini ve bu süre içerisinde çok sıkıntı çektiğini de ifade etmiştir. Bu bekleyişin kendisini çok yorduğundan ve ümitsizliğe düştüğünden bahsederek artık taşrada dahi olsa bir göreve atanmak istediğini söylemiştir.⁸

Necib Hindiye'nin Osmanlı hükümeti tarafından bir göreve getirildiği ve Selim Faris'in buna dair teşekkür mektubu gönderdiği bilinmektedir.⁹ Ancak Necib Hindiye bu görevde uzun süre kalmamış

---

⁷ Necib Hindiye ile kardeşleri arasında bu süreçte bir sorun olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak sonraki yıllarda *Hilafet* gazetesinin çıkarılması işinde birlikte çalışmaya devam ettikleri görülmektedir.

⁸ Necib Hindiye'nin mektubunun tamamı için bk. BOA, Y.PRK. AZJ 18/103, 19 Nisan 1891 (10 Ramazan1308).

⁹ Selim Faris Osmanlı hükümetine Londra'dan yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanmıştır: "Necib Efendi hakkında gösterdiğiniz iltifata binlerce teşekkür ederim. Kendisini zeki ve sevimli bulmuşsunuz. Necib Efendi Mısır'da *el-Kahire* gazetesine üç sene kadar muharrirlik etmiştir. Mumâ-ileyhin yirmi dört aydan beri kayb ettiğim muhabbetini sayenizde tekrar kazandım." BOA, Y.PRK.AZJ, 17/106, 18 Ekim 1890 (4 Rebiulevvel 1308). Ayrıca sonraki yıllarda Londra'ya firar eden

ve İstanbul'dan ayrılıp Londra'ya firar ederek II. Abdülhamid'e karşı faaliyetler içerisinde olan Selim Faris ve çevresine katılmıştır. 1894-1897 yıllarında Selim Faris'in II. Abdülhamid'in siyasetini eleştirdiği ve meşruti yönetim tarzını savunduğu *Hürriyet* gazetesinde çalışmıştır.¹⁰ Necib Hindiye, muhalif faaliyetler içerisinde olduğu için Osmanlı hükümeti tarafından yargılanmış ve vatana ihanetten idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak Hindiye Osmanlı ülkesinde bulunmadığı için bu ceza uygulanamamıştır.¹¹ Yargılandığı dava neticesinde anarşist olduğuna hükmedilen Hindiye'nin mallarına el konulmuştur. 1900'lü yıllarda Sayda kasabasında iki erkek kardeşi ile sahip olduğu bin beş yüz liralık kıymeti olan arsası “erbab-ı fesad”dan addolunarak müsadere edilmiştir.¹² Devlet tarafından anarşist ve hain olarak görülen Necib Hindiye'nin bu şekilde itham edilmesine en büyük sebep *Hilafet* gazetesi olmuştur.

2. Londra'da Muhalif Bir Yayın: *Hilafet* Gazetesi

Hürriyet gazetesinin 1897 yılında kapatılmasından sonra yaklaşık iki sene boyunca İngiltere'de Türkçe bir gazete yayınlanmamıştır. 1899 yılında Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti'nin bir organı olarak Londra'da *Hilafet* adında bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. On beş günde bir yayınlanan bu gazete Arapça ve Türkçe olarak yayınlarını sürdürmüştür. Türkçe ilk sayısı 6 Ekim 1899 tarihinde olup son sayısı 20 Ağustos 1903 tarihli 92. sayıdır. Arapça

---

Hindiye'nin kimliği soruşturulurken “rusûmât-ı emanet-i tercüme kalemi ketebesini”nden olduğu söylenmiştir. Bu görevi ifa ederken firar ettiği de verilen bilgiler arasındadır. Bk. BOA, HR.SFR.3. 500/8, 4 Ağustos 1900 (7 Rebiulahir 1318).

¹⁰ *Hilafet* gazetesi ile Selim Faris bağlantısı soruşturulurken Hindiye'nin zamanında *Hürriyet*'te çalıştığından bahsedilir. BOA, HR.SFR.3 723/6, 14 Temmuz 1900 (16 Rebiulevvel 1318).

¹¹ BOA, HR. SFR 3, 504/1 3 Ocak 1901 (12 Ramazan 1318), HR.SFR.3. 500/8, 04 Ağustos 1900 (7 Rebiulahir 1318).

¹² BOA, DH.TMIK.S. 33/7; 9 Şubat 1901 (19 Şevval 1318).

olarak tespit edilen ilk sayısı 20 Ekim 1899 tarihli olup son sayısı ise 15 Ocak 1903'teki 85. sayıdır (Tütengil 2011: 87-89).

Hilafet gazetesinin ilk sayılarında muharririn kim olduğu ve haberlerin kim tarafından yazıldığına dair bir bilgi yer almamıştır. Ancak gazetenin 44. sayısında gazetenin yazışma adresinin değişmesiyle birlikte ilk kez bir isim zikredilir. “Muhabirlerimize İlan” başlığı altında, “*Hilafet* muharririmiz ile muhâberesi bulunan zevât-ı kirâmın mektublarını ba’dema âtideki hususi adrese göndermeleri rica kılınır; N. HINDIE 75 Prince’s Square Bayswater W. London” denilerek gazetenin Necib Hindiye bağlantısı meydana çıkarılmıştır.¹³ Bir başka sayıda ise Sultan Abdülhamid’in tahta çıktığı günün kara gün olarak ilan edilmesine mukabil yayınlanan haberin altında Necib Hindiye’nin baş harfleri olan nun ve he harfleri yer almıştır.¹⁴ Aynı zamanda gazetenin Girit, Bulgaristan, Kıbrıs ve Dersaadet’te bazı temsilciliklerinin olduğu söylenmiş, ancak bu kişilerin kimlikleri hakkında bilgi verilmemiştir.¹⁵

II. Abdülhamid’e muhalif bir yayın olmasıyla ön plana çıkan *Hilafet* gazetesi Osmanlı hükümeti tarafından yakın takibe alınmış ve Osmanlı’nın Londra ve Paris’te bulunan elçilikleri gazetenin nerede ve kim tarafından basıldığını araştırmıştır. Yapılan tahkikatta gazeteyi Necib Hindiye’nin yayınladığı, Selim Faris’in ise *Hilafet* gazetesini çıkarmada destek verdiği Osmanlı hükümeti tarafından iddia edilmiştir.¹⁶ Osmanlı’nın Londra’daki sefiri Andropulos Paşa *Hilafet*

¹³ *Hilafet*, nr. 44, 19 Nisan 1901 (29 Zilhicce 1318).

¹⁴ *Hilafet*, nr. 28, 1 Eylül 1900 (6 Cemaziyelahir 1318).

¹⁵ *Hilafet*, nr. 9, 23 Ocak 1900 (21 Ramazan 1317).

¹⁶ Arap yazarlardan Tarrazi de aynı kanaatte olup Londra’da yayınlanan Arapça gazeteler listesinde *Hilafet*’in adını zikrederken kurucusunun Selim Faris olduğunu iddia etmiştir. Bk. Tarrazi 1913: 383. Dönemin Abdülhamid karşıtı aydınlarından Ahmet Bedevi Kuran da aynı fikirde olmuş, kendisini Jön Türk gibi gösteren Selim Faris’in Londra’da *Hilafet* gazetesini çıkardığını dile getirmiştir. Bk. Kuran 1959:

gazetesinin yayınlanmasında Selim Faris'in dâhil olduğu şayiasının, gazetenin Londra'da dağıtımını yapan Necib Hindiye'nin vaktiyle Faris'in gazetesi *Hürriyet*'te yazı yazmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ayrıca gazetenin zaten Kahire'de basıldığını, Selim'in iki buçuk aydan beri de İngiltere'de bulunmadığını, buradan giderken sefarete gelip padişaha bağlılığını bildirdiğini belirtmiştir. Osmanlı devlet yetkilileri Selim Faris ile *Hilafet* gazetesi arasında bir bağlantı olduğundan kuşkulanmış olsalar da Selim Faris'in 1897 yılında *Hürriyet*'i kapatması karşılığında aldığı Beyrut su imtiyazı neticesinde Sultan Abdülhamid'e bağlılığını henüz belirtmesi, onun muhalif bir çalışma içerisinde olamayacağını düşündürmüştür.¹⁷ Ancak Selim Faris'in *Hürriyet* gazetesini çıkarırken kullandığı takma ad ile *Hilafet* gazetesinde de yazılar yazdığı görülmektedir. Gazetenin 39. sayısında bir haberin içerisinde "Gazetemizin Muharriri Civanpir Efendi" ibaresinin kullanılması Faris ile *Hilafet* gazetesi arasında bağlantı olduğunu göstermektedir.¹⁸ Görünen o ki bu yıllarda Selim Faris Osmanlı hükümetinden Beyrut su imtiyazı ile aldığı maddi desteği bir yandan devam ettirmiş ancak Sultan Abdülhamid'e karşı muhalif faaliyetlerden de geri durmamıştır. Kısacası *Hilafet* gazetesinde aktör olarak Necib Hindiye ön planda olmuş, Selim Faris ise geri planda

---

162-163. Nitekim Jön Türklerin yönetici kesimi de *Hilafet*'in arkasında Selim Faris olduğunu iddia etmişlerdir. Arap ayrılıkçı bir izlenim veren *Hilafet* gazetesinin çıkmasında rolü olduğunu düşündükleri Selim Faris'i ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Bk. (Hanioğlu 1995: 44).

¹⁷ Selim Faris'in Beyrut su imtiyazı alması Bk. Geyikdağı 2011: 166. BOA, HR.SFR (3), 722/26, 30 Nisan 1898 (8 Zilhicce 1315); BOA, İ.TNF. 7/19, 18 Mayıs 1898 (26 Zilhicce 1315).

¹⁸ *Hilafet*, nr. 39, 31 Ocak 1901 (10 Şevval 1318). Ayrıca Selim Faris'in İstanbul'daki Cevaib matbaasında çıkarmış olduğu *İbdau Ma kane fi Suver Selâtin-i Âli Osman* adlı eserin reklamı da gazetede yapılmış ve Mısır'da ve Tunus'ta satışının devam ettiği; isteyenlerin Londra'daki *Hilafet* gazetesinden de kitabı temin edebilecekleri söylenmiştir. Bk. *Hilafet*, nr. 23, 1 Ağustos 1900 (5 Rebiussânî 1318).

kalarak Osmanlı'dan aldığı mevcut imtiyazlarını kaybetmeden faaliyetlerini sürdürmüştür.

Osmanlı hükümeti yetkilileri Necib Hindiy'e'nin *Hilafet* gazetesinin basımında Londra dışından yardım aldığını tespit etmiş ve gazetenin Mısır'da matbaa sahibi olan kardeşleri tarafından basıldığını iddia etmişlerdir.¹⁹ 1901 yılında yapılan tahkikatta *Hilafet*'in Londra'daki İngiliz matbaalarından birinde basılmadığı anlaşılmıştır.²⁰ Ayrıca gazetede okuyucuların mektuplarını göndermesi için verilen adresin Hindiy'e'nin ikametgâh adresi olup matbaası olmadığı tespiti de yapılmıştır.²¹ Mısır'da basılıp Londra'da dağıtılması için Necib Hindiy'e'ye gönderildiği anlaşılan gazetenin Kahire'den çıkışı engellenmeye çalışılmıştır. Mısır Fevkalade Komiserliği'ne Sadaret'ten gönderilen emirlerde *Hilafet* gazetesinin Hindiy'e'nin kardeşleri tarafından basılmasına engel olunması ve bu yayının hiçbir şekilde başka yerlere gönderilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.²² Ancak matbaa basım işlerinde Mısır'da böyle bir yaptırım uygulanamayacağı anlaşıldıktan sonra Hindiy'e'yi Londra'da mahkemeye verme fikri ortaya çıkmıştır. Fakat İngiltere'deki matbuat serbestliğinden dolayı bu uğraşlardan da bir sonuç alınamamıştır. *Hilafet*'in Londra'dan başka yerlere gönderilmemesi için de faaliyetlere girişilmiş, Osmanlı hükümeti İngiliz Dışişleri'ne bu konuda bir müracaatta bulunmuştur (Farah 2005: 219-220).

Hilafet gazetesinin dönemin Avrupa'da muhalif yayınlar yapan Jön Türk neşriyatlarından biri olup olmadığı konusu da tartışılmıştır. Kimi yazarlar gazeteyi Jön Türk neşriyatı listesine dâhil etmiş, kimisi

¹⁹ BOA, Y.PRK.MK. 9/43, 27 Kasım 1899 (23 Receb 1317).

²⁰ BOA, Y.PRK.EŞA, 37/65, 11 Mart 1901 (20 Zilkade 1318); Y.MTV, 231/111, 25 Haziran 1902 (18 Rebiulevvel 1320).

²¹ BOA, BEO 1858/139287, 12 Haziran 1902 (5 Rebiulevvel 1320)

²² BOA, Y.A.HUS. 432/6, 8 Temmuz 1902 (1 Rebiulahir 1320); Y.MTV. 231/111, 25 Haziran 1902 (18 Rebiulevvel 1320).

ise bu listelerde ismini zikretmemekle birlikte Arap ayrılıkçıların desteğiyle çıkarılan bir yayın olduğunu vurgulamıştır.²³ İttihad ve Terakki örgütünün yayın organları da *Hilafet*'i ayrılıkçı birtakım görüşler öne sürmesinden ötürü ağır bir biçimde eleştirmişlerdir (Hanioğlu 1985: 848). Örgütün resmi yayın organı olan *Osmanlı* gazetesi bu hususta bir açıklama yapma gereği duyarak *Hilafet* gazetesinin düşüncelerinden örgütün sorumlu bulunmadığını belirtmiştir.²⁴ Ayrıca İshak Sükûti gibi örgütün içerisindeki bazı aydınlar da gazeteye destek verdiği düşünülen Selim Faris hakkında ağır ithamlarda bulunmuşlardır.²⁵

Osmanlı hükümeti tarafından yakından takip edilip ülkeye girmesine izin verilmeyen *Hilafet* gazetesi yayın politikası olarak Sultan Abdülhamid'e karşı sert bir dil kullanmıştır. Gazetenin genel olarak okuyucusuna göstermek istediği, II. Abdülhamid'in tahta geçtiğinden beri halkına karşı uyguladığı baskı ve zulümdür. *Hilafet*'e göre bu zulüm ve istibdat neticesinde ülke karışıklar içerisinde ve farklı milletten insanlar her an imparatorluktan ayrılabilir. II. Abdülhamid'in halifeliği meselesinin de sorgulandığı *Hilafet*'te, halifeliğin gerçek sahipleri olan Arapların eline geçmesiyle bu milletin birlik olarak ayakta durabileceği vurgulanmıştır. *Hilafet*, Arapların Osmanlı

---

²³ Dündar Akünel, Jön Türk gazeteleri listesinde *Hilafet* gazetesine yer vermez. Bk. Akünel 1985: 851-856. Ancak bu listeleri ilk yapanlardan biri olan Avram Galanti *Hilafet*'i Jön Türk neşriyatına dâhil etmiştir. Bk. Galanti 1341: 134.

²⁴ *Osmanlı*, nr. 55, 2 Mart 1900 (29 Şevval 1317); nr: 56, 16 Mart 1900 (14 Zilkade 1317). Ayrıca bk. Hanioğlu 1991: 33.

²⁵ Selim Faris bu dönemde Beyrut su imtiyazı alarak *Hürriyet* gazetesinin faaliyetlerine son vermiş ve bir daha muhalif faaliyetler içerisinde olmayacağına dair söz vermiştir. Görünen o ki İttihad ve Terakki'nin önde gelenleri Faris'in muhaliflikten çekildiğine inanmamış ve onun söylemlerini daha da sertleştirerek Arap ayrılıkçıların propagandasını yaptığını iddia etmişlerdir. Buna binaen İshak Sükûti özel bir mektubunda; "Bu Arap köpeği ne yaptığını bile bilmiyor." diyerek Selim Faris'e ağır hakarete bulunmuştur. Bk. Hanioğlu 1991: 33.

İmparatorluğu'ndan ayrıлып kendi aralarında bir birlik oluşturmasını Avrupa'da yüksek sesle söyleyen ilk yayınlardan bir tanesi olmuştur. Ayrıca İngiliz hükümeti ile de Osmanlı'nın dostluğunun ve birlikteliğinin önemini vurgulayarak yayınlarında bu bağlamda bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir.

Necib Hindiye'nin Suriyeli olmasından dolayı Arap dünyasından haberlere gazetede sıklıkla yer verilmiştir. Ancak asıl sebebinin Arapların II. Abdülhamid'in yaşattığı zulümden dolayı artık imparatorluktan ayrılmaları gerektiği inancını taşıması ve bu bağlamda Arap vilayetlerindeki karışıklıkları ön plana çıkarmak istemesi olduğu söylenebilir. "Araplar ve Hilafet-i İslamiye" başlığı altında muhabirlerinden aldıkları bilgilere göre Arabistan kıtasında yaşanan isyanlar neticesinde Arapların Türkiye'den ayrılacağına sinyallerinin verildiği iddia edilmiştir. *Hilafet*'e göre Arabistan yarımadası gerek konumu itibarıyla gerekse Bağdat Demiryolu sebebiyle Avrupalılar nezdinde önemli bir konumdadır ve kamuoyunun gözü bu bölgededir. Araplar ise her geçen gün Abdülhamid'e karşı daha büyük bir kin ve nefret içerisindeyler. Ayrıca Arap topraklarında seyit soyundan gelen Seyyid Hamiduddin adlı bir şahsın hilafet iddiası vardır. Seyyid'e göre ülkenin başındaki padişah, Hilafet-i İslamiye'ye ehliyet ve liyakata sahip değildir ve bu yüzden de halifelik makamını gasp etmiştir. Buna karşın Seyyid ise hem Rasulullah soyundan gelmektedir hem de makama uygun ve layıktır. Halifelik iddiasında bulunan bu şahıs Yemen ve çevresinde büyük taraftar toplamıştır. Gazete bu gibi haberlere yer vererek Yemen'deki şeyhin halifeliğine sıcak baktığını okuyucusuna göstermiştir.²⁶

Yemen'de yaşanan karışıklıklar ve buna bağlı olarak Osmanlı hükümetinin bölgeye müdahalesi *Hilafet*'te sıklıkla işlenen konular arasında yer almıştır. Gazetede Yemen halkının kalkıştığı bu isyan

---

²⁶ *Hilafet*, nr. 72, 15 Haziran 1902 (8 Rebiulevvel 1320).

girişiminden ötürü tıpkı Anadolu'daki Ermeniler gibi onların da katledileceği söylenmektedir. İzmir'den alınan hususi bir mektubun bildirdiğine göre Yemen'de yaşanan isyanların bastırılması için şehirden vapurla bölgeye adam gönderilmektedir. Kendileri gibi Müslüman olan Arapları öldürecek olan bu insanlar çok büyük bir günah işleyeceklerdir. Ayrıca gemide bölgeye gidenleri kontrol etmek için casuslar da yer almıştır.²⁷ *Hilafet* Yemen'de yaşanan hadiselerin tek sorumlusunun ülkeyi bir korku imparatorluğuna çeviren Sultan Abdülhamid ve onun emrindekiler olduğunu söylemiştir.

Hilafet, Dersaadet'te Arapların toplanarak bazı muhalif oluşumlar içerisinde olduğunu da iddia etmiştir. İstanbul'da caddelerde ve mescitlerde isimsiz bazı ilanlar bulunmuş ve bunların bir örneği de gazeteye gönderilmiştir. Yazıda Arapların içerisinde buldukları zilletten bir an önce kurtularak birlik olmaları ve eski ihtişamlı günlerine geri dönmeleri için çaba sarf etmeleri gerektiği söylenmiştir. Haberin bir kısmı aşağıdaki gibidir:

“Siz, şerefli ve yüce milletin çocuklarıdır. İnsanlar arasında en hayırlı ümmet değil misiniz? Yeryüzüne hâkim olan ve ülkeler feth eden bir millet değil misiniz? Siz en yüce millet değil misiniz ki Farisiler, Hunlar, Frenkler, Çinliler ve Türkler sizin hâkimiyetiniz altındaydı. Size ne oluyor ki en düşük millet haline gelip diğer milletlerin kölesi oldunuz. Sizin mallarınızı alıp ülkelerinizi sömürdüler ve siz hala buna karşı suskun kalmaktasınız. Ortaya çıkan bu kötü durum hilafetin boşluğundandır. Hilafet -nasla belirlendiği gibi- sizin hakkınızdır. Bütün başınıza gelenler sizin ayrılığınız yüzündendir. Tek bir ümmet olamadınız. Başka ülkeler de birlik olamadıkları zaman dağıldılar. Bütün Arap ülkeleri -Irak, Arap Yarımadası, Şam, Mısır, Sudan, Tunus, Cezayir- birdir. Yetmiş milyon insansınız. Bu zilletten uyanın!”²⁸

Hilafet gazetesi, II. Abdülhamid dönemi saltanatında Arap vilayetlerinin her zaman bir karışıklık ve kargaşa içerisinde olduğunu ve

²⁷ *Hilafet*, nr. 71, 2 Haziran 1902 (24 Safer 1320).

²⁸ *Hilafet*, nr. 24, 6 Ağustos 1900 (9 Rebiülahir 1318).

bu durumun halk nezdinde tedirginlikle karşılandığını okuyucusuna göstermek istemiştir. Bu bağlamda da bölgeden haberleri sütunlarına sıklıkla taşımıştır. Bu haberlerin bir tanesinde “Beyrut'ta İhtilal” başlığı altında vilayetten sürekli kötü haberlerin geldiği ve cinayetin gerçekleşmediği bir günün bile olmadığı okuyucuya aktarılmıştır. Beyrut ahalisi gece evlerinden çıkmaya bile cesaret edememekte ve bilhassa ecnebiler büyük tedirginlik içerisinde yaşamaktadırlar. Hatta geçenlerde yaşanan bir elim hadise bütün halkı da korku içerisinde bırakmıştır. *Hilafet*'in haberine göre bir Protestan rahip sokaktan geçtiği esnada eşkıyalar tarafından saldırıya uğramış ve üzerine ateş edilmiştir. Bunun üzerine İngiltere hükümeti suçluların yakalanması hususunda Osmanlı hükümetinden talepte bulunmuş ancak hükümet bu konuda ihmalkârlık göstermiştir.²⁹ Ayrıca gazeteye göre Abdülhamid'in Arap vilayetlerine gönderdiği memurlar da halka zulmetme noktasında eşkıyalardan geri kalmamaktadırlar. Nitekim “Arabistan'da Resmî Haydutluk” başlığı altında yer alan bir haberde Basra'ya vali olarak atanan Seyyid Talib'in yağmacı Bedeviler gibi halkın mallarına göz dikip bölgedekileri huzursuz ettiğinden bahsedilmiştir.³⁰

II. Abdülhamid'in idaresi altındaki her bölgenin karıştığını ve ülkede büyük bir kaosun olduğunu göstermek isteyen gazete, Arap vilayetleri haricinde Anadolu'da yaşananlara da yer vermiştir. Avrupa kamuoyunun da yakından takip ettiği Ermenilerle ilgili meseleler gazetede sıklıkla zikredilmiştir. “Anadolu Katliamlarının Sonuçları” başlığı ile yer alan bir haberde Ermeni patriğinden alınan son rapora göre Ermenilerin Osmanlı hükümetinden talep ettikleri birtakım haklardan bahsedilmiştir. Gazetede Ermeni milletinin Anadolu'da zulüm görmüş olmaları ve buna binaen de Osmanlı hükümetinden yardım talep ettikleri söylenmiştir.³¹ Osmanlı topraklarında zulme

²⁹ *Hilafet*, nr. 88, 16 Mart 1903 (16 Zilhicce 1320).

³⁰ *Hilafet*, nr. 89, 15 Nisan 1903 (17 Muharrem 1321).

³¹ *Hilafet*, nr. 2, 21 Ekim 1899 (15 Cemaziyelahir 1317).

uğrayan Ermenilerin Mısır'a göç etmeleri ve burada Hidiv tarafından büyük hürmet ve merhametle karşılanmaları da vurgulanan hadiseler arasındadır. Necib Hindiye'nin bir dönem bulunduğu Mısır hakkındaki olumlu intibalarının *Hilafet* döneminde de devam ettiği Hidiv hakkında söylenen bu gibi takdir edici sözlerden anlaşılmaktadır.³²

Hilafet, II. Abdülhamid'in yönetim tarzını eleştirip Osmanlı hükümetine karşı muhalif bir tavır sergileyenlerin başına neler geldiğine de değinmiştir. II. Abdülhamid için, "Her kim kendisine karşı çıkarsa onu ayağıyla ezer. Nasıl ki mukaddem İstanbul ve Anadolu'da Ermenileri mahv etmiş el-yevm Türk gençlerimizi ezmekte bulunmuştur" denilmektedir. Yine bu minvalde gazetenin üçüncü sayısında yer alan bir haber oldukça dikkat çekicidir. "Yıldız Sarayının İzmir'deki Desaisi" başlıklı yazıda İzmir'de bulunan altı gencin bir sebep gösterilmeksizin ailelerinin yanından kopararak kimsenin bilmediği diyarlara sürgün edildikleri söylenmiştir. Bu gençlerin akıbetleri hakkında da başka bir bilgiye ulaşılamamaktadır.³³ Bir başka haber ise Avrupa'da bulunan Osmanlı gençleri ile ilgilidir. Gazetenin 71. sayısında Paris'te okuyan Talebe-i Osmaniye'den kırk kişinin Hürriyetperveran Kongresi'ne katıldığı gerekçesiyle maaşlarının kesildiği zikredilmiştir. Ancak *Hilafet* bu talebelere kefil olarak onların bu kongreye "maalesef" iştirak etmediklerini söylemiştir.³⁴ Ayrıca İstanbul'da Sultan Abdülhamid'in baskısından hükümet memurlarının ve Yıldız'da görevli olan bazı şahısların da oldukça rahatsız olduğunu dile getirerek Sultan'a bir takım suikast girişimleri yapıldığından bahsetmiştir. Ülkenin her yerinden gelen kötü haberlerin artık herkesin sabrını taşırdığı ve Abdülhamid'in tahtının sallantıda olduğu gazetede vurgulanmıştır.³⁵

³² *Hilafet*, nr. 22, 2 Ağustos 1900 (5 Rebiulahir 1318).

³³ *Hilafet* nr. 3, 5 Kasım 1899 (1 Receb 1317).

³⁴ *Hilafet*, nr. 68, 15 Nisan 1902 (6 Muharrem 1320).

³⁵ *Hilafet*, nr. 71, 2 Haziran 1902 (24 Safer 1320).

Hilafet gazetesi II. Abdülhamid'in iç siyasetini eleştirmenin yanı sıra dış siyasette de Avrupa'ya karşı doğru hamleler atmadığını iddia etmiştir. Gazetenin genel olarak İngiltere'ye yakın duran bir siyaset takip ettiği yayınladığı haberlerde sıklıkla görülmektedir. Buna karşı olarak da Osmanlı'nın Rusya ile yakınlaşmasından büyük bir rahatsızlık duyduğu görülmektedir. İngiltere ve Türkiye'nin bir ittifak gerçekleştirmesi gerektiği, bunun ülkenin menfaatine olacağı sıklıkla vurgulanmıştır. Çünkü Türklerin bugünkü hayata devam edebilmelerini sağlayan İngiltere'dir ve bu yüzden onlara şükran duymaları gerekmektedir. Ancak şu anki hükümet ve devlet bunun tam aksine "dünyanın en medeni devleti" olan İngiltere'ye düşmanlık beslemektedir. *Hilafet*, bunun nedeni olarak Osmanlı'nın büyük bir Rusya baskısı altında olduğunu söyler. Nitekim Osmanlı'nın ilk amirinin Rusya, ikincisinin Abdülhamid olduğunu iddia ederek Rusya ile İngiltere'nin büyük bir rakip olmalarından ötürü Osmanlı'nın bu devletle ittifak gerçekleştirememesini eleştirir.³⁶ *Hilafet*'e göre İngiltere'nin Osmanlı'ya dost olmasını zaten bütün Müslümanlar da arzu etmektedir.³⁷ Gazetenin İngiliz yanlısı bir söylem içerisinde olmasının, yayını bu ülke içerisinde serbestçe yapabilmesinden de kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı hükümeti ve Sultan Abdülhamid hakkında ağır eleştiriler yapan *Hilafet* gazetesi II. Abdülhamid'in kapatılma isteklerine rağmen İngiltere'deki matbuat serbestliğinden yararlanarak yayınlarını Londra'da devam ettirmiştir.

Ayrıılıkçı fikirleriyle ön plana çıkan *Hilafet* gazetesinin Osmanlı topraklarına girişi engellenmeye çalışılmıştır. Hakkında çokça "Memalik-i Şahane'ye men'-i idhali" hususunda irade ve hüküm bulunan gazetenin okunmaması ve dağıtılmaması için Osmanlı

---

³⁶ *Hilafet*, nr. 69, 1 Mayıs 1902 (22 Muharrem 1320).

³⁷ *Hilafet*, nr. 89, 15 Nisan 1903 (17 Muharrem 1321).

hükümeti büyük bir çaba göstermiştir.³⁸ Hicaz, Yemen, Trablusgarp gibi imparatorluğun muhtelif bölgelerine emirler verilerek gazetenin yurda girişinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak bunun pek de mümkün olmadığı görülmektedir.³⁹ Nitekim Anadolu'da dahi okunup dağıtıldığına delil olarak Konya Postahanesi'nde ele geçirilen bir nüshanın Dersaadet'e gönderilmesi gösterilebilir.⁴⁰ Gazetenin Beyrut gibi bazı yerlere de İngiliz gazetelerinin içerisine sarılarak sokulduğu tespit edilmiş ve bu konu hakkında önlemler alınması gerektiği Babîali'ye bildirilmiştir.⁴¹

Osmanlı hükümeti gazetenin basılmasının ve dağıtılmasının önüne geçmeye çalışırken bir başka yol olarak Necib Hindiye ile anlaşma yoluna gitmeyi denemiştir. Sultan II. Abdülhamid kendisine muhalif olanları pasifize etmek için onlara türlü tahsisatlar ve hediyeler vererek bu yoldan vazgeçirmeye çalışmıştır. Kendisiyle yapılan görüşmede aylık otuz lira maaş bağlanması ve yaklaşık iki bin lira verilmesi karşılığında gazetenin yayını durdurabileceğini Osmanlı'nın Londra'daki sefaretine bildirmiştir.⁴² Necib Hindiye'nin uzun yıllar beraber çalıştığı Selim Faris de sultandan aldığı imtiyaz ile muhalif kanattan uzak tutulmuştur. Aynı şekilde Jön Türklerin önemli liderlerinden olan Mizancı Murad 1897 yılında Celaleddin Paşa ile yaptığı anlaşma neticesinde *Mizan*'ı kapatıp İstanbul'a geri dönmüştür

---

³⁸ BOA, BEO, 1387/103996, 18 Ekim 1899 (12 Cemaziyelahir 1317); DH.MKT, 2257/26, 6 Ekim 1899 (9 Cemaziyelahir 1317); DH.MKT, 2258/82, 19 Ekim 1899 (13 Cemaziyelahir 1317); DH.MKT, 2265/138, 5 Kasım 1899 (1 Receb 1317); BEO, 1875/140582, 22 Haziran 1902 (15 Rebiulevvel 1320); DH.MKT, 516/69, 3 Haziran 1902 (25 Safer 1320); İ.HUS, 97/36, 2 Haziran 1902 (24 Safer 1320).

³⁹ BOA, DH.MKT. 2258/82, 19 Ekim 1899 (13 Cemaziyelahir 1317); DH.MKT. 2474/ 29, 18 Nisan 1901 (28 Zilhicce 1318).

⁴⁰ BOA, MF.MKT. 553/14, 21 Nisan 1901 (2 Muharrem 1319).

⁴¹ BOA, MF.MKT. 553/14, 21 Nisan 1901 (2 Muharrem 1319); MF.MKT. 649/47, 4 Ağustos 1902 (28 Rebiulahir 1320).

⁴² BOA, HR.SFR.3. 723/6, 14 Temmuz 1900 (16 Rebiulevvel 1318).

(Kuran 1959: 191; Hanioğlu 1985: 267-268). Ancak Necib Hindiye ile yapılan anlaşmanın olumlu neticelenmediğini sonraki yıllarda da gazetenin yayın faaliyetlerine devam etmesinden anlamak mümkündür.

Osmanlı hükümeti Hindiye'nin daha evvel Diyarbakır'da devlet memuru olarak görev yapan kardeşi Selim Hindiye'yi de bu hususta devreye sokmuş ve Necib Hindiye ile ona yardım eden Kahire'deki kardeşlerini muhalefetten vazgeçirmesi için onlara nasihat vermelerini istemiştir. Bunun üzerine Selim Hindiye, Babîâli'ye bir mektup yazarak durumu bildirmiştir. Bu mektupta kardeşlerine türlü nasihatlerde bulunduğunu ancak henüz bunun bir karşılığını alamadığını söylemiştir. Daha evvel de kendilerini bu hususta uyardığını ve yeniden bir mektup yazarak bu yoldan vazgeçmelerini istediğini dile getirmiştir. Kendisinin ise Sultan'a itaatten başka bir şey yapmadığını da vurgulamıştır.⁴³ Ancak bu mektuptan evvel görevinden azledildiği görülmektedir. Diyarbakır ve Mamüretü'l-Aziz bölgelerinde müfettiş olarak görev yapan Selim Hindiye, sonraki yıllarda bir takım muhalif faaliyetler içerisinde olduğu tespit edilerek görevinden alınmıştır. Diyarbakır'da bazı Ermenilerle görüşüğünün tespit edilmesi ve üzerinde bir takım "evrâk-ı muzırır" bulunmasından ötürü adliye müfettişliği işine son verilmiştir.⁴⁴ Kendisi Sultan'a ve hükümete bağlılığını kanıtlamak için İstanbul'a gelmek istese de bir süre Diyarbakır'da alıkonulmuş, akabinde bir mazuliyet maaşı bağlanarak resmi işlerden uzak tutulmuştur.⁴⁵

---

⁴³ BOA, HR. SFR 3, 505/18, 6 Ocak 1902 (26 Ramazan 1319).

⁴⁴ "Evrak-ı muzırır" olarak kast edilenin *Hilafet* olma olasılığı vardır. Nitekim gazete o tarihlerde yayın faaliyetlerine başlamıştır. BOA, Y.PRK.AZN. 20/75; 15 Aralık 1899 (11 Şaban 1317).

⁴⁵ Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetleri adliye müfettişlerinden olup azledilen Selim Hindiye'nin Dersaadet'e azimet için mürûr tezkiresi talebinde bulunduğu dair Adliye Nezaretî'nin arzı. BOA, Y.MTV. 191/144, 5 Temmuz 1899 (25 Safer 1317). Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetleri Adliye eski Müfettişi Selim Hindiye

Osmanlı hükümeti *Hilafet* gazetesini susturmak için yaptığı girişimlerde bir süre başarılı olmuşsa da gazete sonraki yıllarda yayınlanmaya devam etmiştir. 1904 tarihli bir belgede yayın faaliyetleri bir süre duran *Hilafet* gazetesinin yeniden neşrolunduğu ifade edilmektedir.⁴⁶ Yapılan tahkikatla da gazetenin eskiden olduğu gibi yine Necib Hindiye tarafından basıldığı tespit edilmiştir.⁴⁷ Görünen o ki Hindiye Osmanlı hükümetinin yoğun baskılarına rağmen bu yıllarda muhalif faaliyetlerini sonlandırmamış ve Babîâli tarafından takip edilmiştir.⁴⁸ Osmanlı vatandaşı olmasından dolayı vatana ihanetten yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldığı için Osmanlı topraklarına geri dönememiş ve Londra'da firari olarak yaşamaya devam etmiştir. Necib Hindiye'nin 1904 yılından sonraki faaliyetleri hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Suriyeli bir Keldanî olan Necib Hindiye İstanbul'da başladığı gazetecilik faaliyetlerini Kahire ve ardından Londra'da devam ettirmiştir. II. Abdülhamid'in yönetim merkezinden uzaklaştıkça söylemleri sertleşmeye ve muhalif duruşu ortaya çıkmaya başlamıştır. Londra'da Arap ayrılıkçı kanaatten yana olup yayınladığı *Hilafet* gazetesinde Arapların Osmanlı'dan ayrılıp kendi başlarına birlik olmaları fikrini öne sürmüştür. İmparatorlukta yaşanan zulümlerin

---

Efendi'ye mazuliyet maaşı tahsisi. BOA, İ.TKS. 12/23, 24 Eylül 1901 (10 Cemaziyelahir 1319).

⁴⁶ BOA, HR.SFR.3. 545/77, 6 Ekim 1904 (26 Receb 1322). Ayrıca Ahmed Bedevi Kuran 1907 yılında Paris'te toplanan "Osmanlı Muhâlifin Fırkaları Kongresi" beyannamesini imzalayanlar arasında "*Hilafet*, heyet-i tahririyesi, Türkçe ve Arapça vâsıta-i neşriyat" ismiyle *Hilafet*'in de olduğunu söyleyerek yayının sonraki yıllarda da devam ettiğini ileri sürmüştür. Ancak bu bilgi haricinde gazetenin o yıllara ait neşriyatı ile ilgili başka bir ipucuna ulaşılamamıştır. Bk. Kuran 1945: 242.

⁴⁷ BOA, HR.SFR.3. 545/78, 11 Ekim 1904 (1 Şaban 1322).

⁴⁸ Hindiye o yıllarda da yayınlanması yasak olan Eski Sadrazam Fuad Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e sunduğu layihayı Londra'da bastırmak istemiştir. Kendisi hakkında "kanunsuz faaliyetlerden (dolayı) mahkûm ve müfsid bir kişiliğe sahip" olduğu söylenmiştir. BOA, HR. SFR 3, 536/14, 1 Mart 1903 (1 Zilhicce 1320).

Arapların Osmanlı'dan ayrılmasına neden olacağı savını öne atmıştır. Bu yüzden de sıklıkla halkın uğradığı zulümlerden, yaşanan haksızlıklardan bahsederek ayrılıkçı iddialarına bu şekilde bir zemin hazırlamıştır. Arapların ise içerisinde buldukları bu kötü halden kurtularak yeniden eski ihtişamlı günlerine geri dönmelerinin mümkün olabileceğini iddia etmiştir. 1900'lerin başında bir ideoloji olarak Arap milliyetçiliği var olmasa da Necib Hindiye bağlamında *Hilafet* gazetesinin bu iddialarının o yolda atılan önemli adımlardan bir tanesi olduğu kabul edilebilir. Gazetenin muayyen bir örgüt çatısı altında olup olmadığı konusunda yeterli bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak *Hilafet*'i Abdülhamid'in yönetimini eleştiren ve ayrılıkçı iddiaların yoğun olduğu Avrupa'daki muhalif gazetelerden biri olarak kabul etmek mümkündür.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları ve Gazeteler

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*

1. Bâbîâli Evrak Odası (BEO.)

2. Dahiliye Nezareti (DH.)

-Dahiliye Nezareti, Matbuat-ı Dahiliye Kalemi (DH.MDK.)

-Dahiliye Nezareti, Mektûbi Kalemi (DH.MKT.)

- Dahiliye Nezareti, Islahat (DH.TMIK.S.)

3. Hariciye Nezareti (HR.)

-Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS.)

-Hariciye Nezareti, Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.(3))

---

* Kullanılan belgeler metinde gösterilmiştir.

-Hariciye Nezareti, Paris Sefareti Belgeleri (HR.SFR.(2))

4. İradeler (İ)

- İrade, (İ.AZN.)
- İrade, Hususi (İ.HUS.)
- İrade, Ticaret ve Nafia (İ.TNF.)
- İrade, Tekaüd Sandığı (İ.TKS.)

5. Maarif Nezareti (MF).

- Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (MF.MKT).

6. Yıldız Tasnifi (Y.)

- Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)
- Yıldız, Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.)
- Yıldız, Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN.)
- Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.)
- Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)
- Yıldız, Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK.)
- Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)

1.2. Süreli Yayınlar*

el-Cevâib

Hilafet

Hürriyet

Osmanlı

---

* Kullanılan belgeler metinde gösterilmiştir.

2. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Abduh, İbrahim (1944). *Alamü's-Sihafeti'l-Arabiyye*. Kahire: Matbaatü't-Tevekkül.

Akünel, Dünder (1985). “Jön Türk Gazeteleri”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 851-856.

Buzpınar, Ş. Tufan (2010). “The Use of Constitutionalism As a Means of Opposition to Abdulhamid II's Regime: Constitutionalism Among The Syrians”. *Civil Academy: Journal of Social Sciences*, C. 8, S. 1, s. 1-10.

Civelek, Yakup (1997). *Ahmed Faris eş-Şidyak: Edebi Şahsiyeti ve el-Cevâib Gazetesi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Çetin, Atilla (1993). “Cevâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 435-436.

_____ (1984). “el-Cevâib Gazetesi ve Yayını”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 3, s. 475-484.

_____ (1995). “Faris eş-Şidyak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 168-170.

Dawn, Ernest C. (1993). “From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology”. *The Modern Middle East: A Reader*, Ed: Albert Hourani, Philip Khoury ve Mary C. Wilson. London: I.B. Tauris, s. 375-395.

Deringil, Selim (2002). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi 1876-1909*. Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Doğan Kitap.

Farah, Caesar E. (2005). “The Young Turks and the Arab Press”. *Frontiers of Ottoman Studies 1*, Ed: Colin İmber ve Keiko Kiyotaki. London: İ.B. Turis, s. 217-240.

Galanti, Avram (1341). *Küçük Türk Tettebuaları*. İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Geyikdağı, V. Necla (2011). *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations 1854-1914*. London: I.B. Tauris Publishers.

Hanioglu, M. Şükrü (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: (1889-1902)*. İstanbul: İletişim.

_____ (1985). “Jön Türk Basını”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 844-856.

_____ (1995). *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University.

_____ (1991). “The Young Turks and the Arabs Before the Revolution of 1908”. *The Origins of Arab Nationalism*. Ed: Rashid Halidi, Lisa Anderson, Muhammed Muslih ve Reva S. Simon. New York: Columbia University, s. 31-49.

Kuran, Ahmet Bedevi (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Tan Matbaası.

_____ (1959). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: Çeltüt Matbaası.

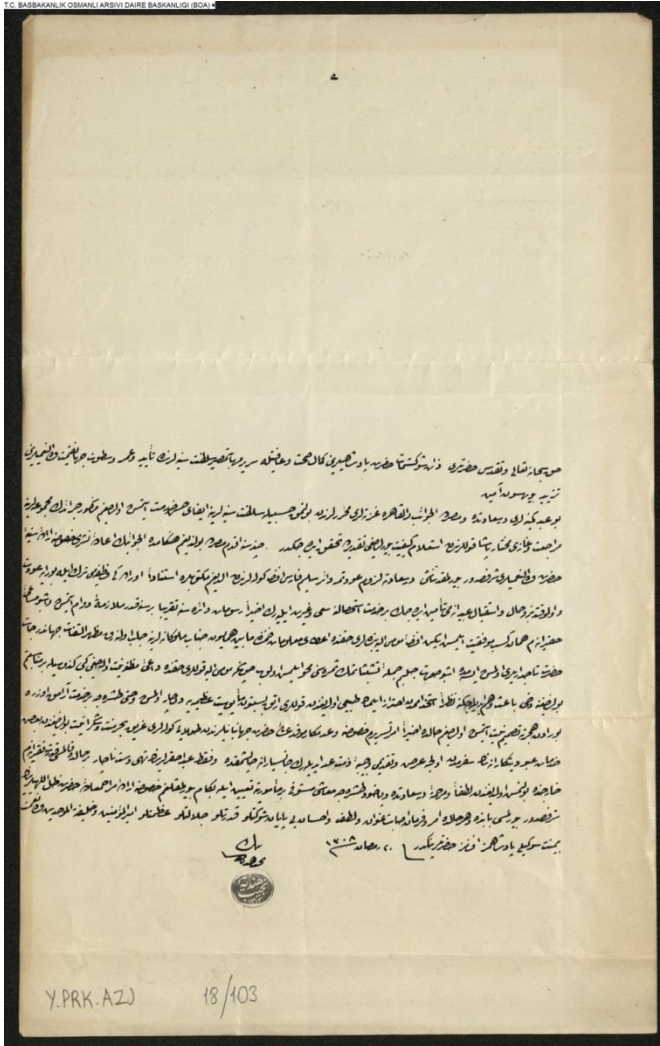
Matvi, Muhammed el-Hadi (1989). *Ahmed Faris Şidyak*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, C. I-II.

Tarrazi, Filib di (1913). *Tarihü's-Sıhafeti'l-Arabiyye*. Beyrut: Matbaatü'l-Edebiyye, C. I-IV.

Tütengil, Cavit Orhan (2011). *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yazıcı, Nesimi (2000). “İbret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını s. 368-370.

EKLER

EK-I: Necib Hindiye'nin taşrada münasip bir görev talebi.

(BOA, Y.PRK.AZJ. 18/103, 20 Ramazan 1308)

EK-II: Hilafet gazetesinin bir nüshası.

(Hilafet, nr. 68, 6 Muharrem 1320.)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
 Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
 Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 21 Issue: 38

T.C. BAŞBAKANLIK KOSANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Noms.	Endroit ou ils se sont enfuis.	Nature de la condamnation.	Date.
No. 1. Ahmed Nazim, Medecin Capitaine.	Paris.	en cours de proces.	
No. 2. Abdul Rahman, fils de Bederhan Pacha.	Londres.	Reclusion perpetuelle dans une forteresse.	11th. Nov. 1316.
No. 3. Nedjib Hindie.	Londres.	Peine Capitale.	21st. Oct. 1316.
No. 4. Nouri Ahmed, Ancien eleve de l'Ecole Civile de Medecin.	Londres.	Peine Capitale.	2nd. Nov. 1316.
No. 5. Nazmi, de Philippopoli.	Londres.	Peine Capitale.	2nd. Nov. 1316.
No. 6. Mehmed, Ancien employe a la Regie.	Athenes.	Reclusion perpetuelle dans une forteresse.	17th. Oct. 1316.
No. 7. Moustafa Hamdi, originaire de Syllistrie (Capitaine)	Vienne.	en cours de proces.	
No. 8. Mehmed Hamdi, ancien membre du Bureau de la correspondance Vilayet de Cossovo.	Athenes.	Peine Capitale.	9th. Oct. 1316.
No. 9. Nemira, ancien Membre du Bureau de la Presse Etrangere.	Paris.	Reclusion perpetuelle dans une forteresse.	3rd. Oct. 1316.

1900. 2. 16

2 nrk
(1 shf bos)

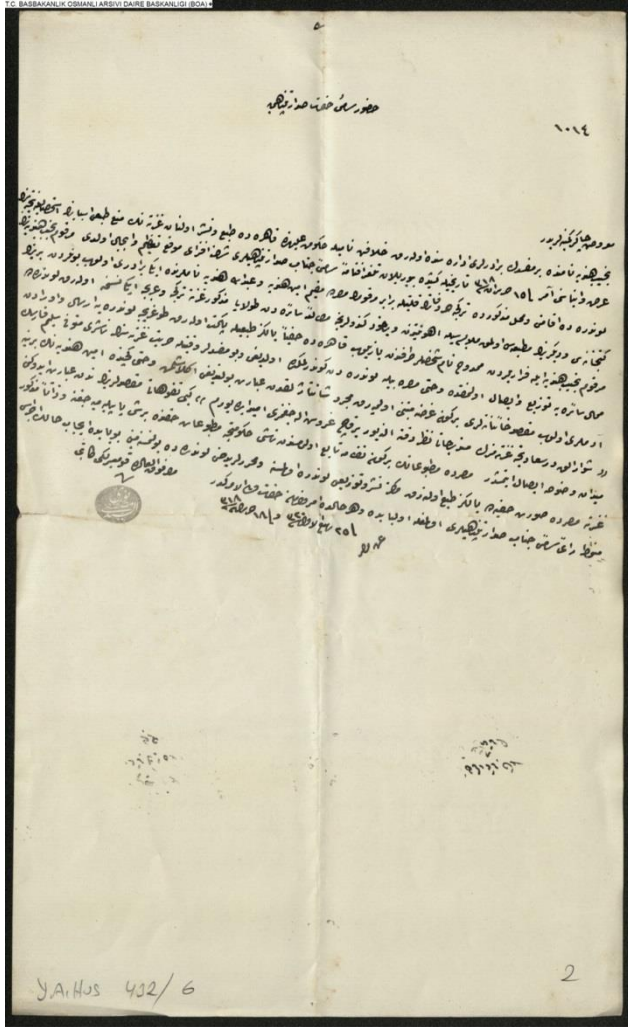
OSMANLI ARŞİVİ	
HR SFR (3)	
504/1	24

HR.SFR.3.00504.00001.002

EK-III: Avrupa'da bulunan muhaliflerin listesi içerisinde Necib Hindiye'nin de adının zikredilmesi.

(BOA, HR. SFR.3. 504/1, 12 Ramazan 1318)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 21 Issue: 38

Y.A.HUS.00432.00006.002

EK-IV: Kahire'de basılan *Hilafet* gazetesinin Mısır'da tabının men edilip edilemeyeceği hususu hakkında Mısır fevkalade komiserliğinin yazısı.

(BOA, Y.A.HUS 432/6, 25 Rebiulevvel 1320).

EXTENDED ABSTRACT

Conflict among the elite of the society due to modernization attempts in the last period of the Ottoman Empire and the role the intellectuals played in these disputes are extremely important. These individuals from different professions and different classes of the society travelled to Europe and published newspapers with the aim of spreading their own ideologies. It appears somewhat impossible to advert to a general ideology that applies to all of these individuals. However, we can suggest that one thing they all had in common was their aversion towards the Abdulhamid II regime, their desire to overthrow this regime and replace it by establishing a constitutional regime. Although Najib Hindiya was an Ottoman citizen loyal to the sultan during this period, he later chose to travel to London and side with the opposition. This study aims to discuss Najib Hindiya, one of the first names to emerge with his Arab separatist discourse in Europe and the Khilafat newspaper that is rarely mentioned in the history of the Ottoman press, in detail. Additionally, in revealing that an Ottoman citizen supported the ideas of the Arab caliphate at the beginning of the 1900s proves that the separatist assertions were introduced from an early period. We also see that the Arabs idea of separating from the Ottoman Empire and uniting, which they were unable to voice openly before the Second Constitution first began to appear in the Khilafat newspaper. In this respect, this study also reveals the formation process in the first phase of the Arab separatist movement during the period of Abdulhamid II.

There is considerably limited information in literature regarding Najib Hindiya and the Khilafat newspaper. Hindiya became a prominent figure during the time he was in London with Salim Faris as an adversary of Sultan Abdulhamid II. Although the Khilafat is mentioned in books on the history of the press, there is no information regarding Najib Hindiya, the publisher of the newspaper. In view of this, this study is mainly based on archive scripts. As the Khilafat was published in London, a significant number of documents and information regarding Hindiya and his newspaper appeared in the Ministry of Foreign Affairs records in Ottoman archives. As a part of the investigation to determine where and by whom the newspaper was published, there were long correspondences exchanged between the Sublime Porte and the embassy in London. After discovering that the newspaper was published by Hindiya's brother in Cairo, correspondence was made between the High Commissariat in Cairo and the Ottoman State. Information regarding Najib Hindiya's identity and activities was obtained from these documents.

Abrupt language was used in criticism of Sultan Abdulhamid as a publishing policy of the Khilafat newspaper. Generally, the aim of the newspaper was to expose

the oppression and despotism Sultan Abdulhamid imposed on the people since he had come to the throne. According to Khilafat, the country was in a state of chaos, and foreign citizens could abandon the empire at any moment as a result of this oppression and despotism. It also asserted that this oppression in the empire would be the cause of the Arabs separating from the Ottoman Empire. In view of this, Khilafat prepared the foundation for the separatist allegations by frequently mentioning the injustices and oppression imposed on the public. The main point emphasized in Khilafat was the issue of the caliphate of Sultan Abdulhamid II. The newspaper also emphasized that this nation would only survive if the rightful owners, namely the Arabs seized control of the caliphate. Consequently, the Khilafat was the first publication to openly voice the Arabs intention of separating from the Ottoman Empire and forming a union among their own nations. Although the Khilafat and therefore Najib Hindiya were critics of Abdulhamid, due to their separatist assertions they were not recognized by the Young Turks in Europe.

As a result, in the beginning of the 1900s these assertions of Najib Hindiya and in this context the Khilafat can be classified as one of the most important steps in Arab nationalism existing as an ideology. There is insufficient evidence to suggest whether or not the newspaper was published within the body of any particular organization. Although the Khilafat was claimed to be published as an organ of the Turk-Arab Nationalist Association, there is no information on how this connection was made or regarding other participants of the organization. However, Najib Hindiya and the Khilafat newspaper can be classified as one of the early period Arab opposition organizations formed in Europe.

Demirbatır, R. Erol, Filiz Yağcı, Rıdvan Ezentaş (2020). "A. Adnan Saygun'un Op.31 'Partita' Adlı Solo Viyolonsel (IV. Bölüm) Eserinin Geometrik Modellemesi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 31-50.

DOI: 10.21550/sosbilder.608357

Araştırma Makalesi

A. ADNAN SAYGUN'UN OP.31 "PARTİTA" ADLI SOLO VİYOLONSEL (IV. BÖLÜM) ESERİNİN GEOMETRİK MODELLEMESİ

R. Erol DEMİRBATIR*

Filiz YAĞCI**

Rıdvan EZENTAŞ***

Gönderim Tarihi: Ağustos 2019

Kabul Tarihi: Ekim 2019

ÖZET

Müzik, en temel ögesinden en karmaşık ögesine kadar, çeşitli matematiksel yapıları içermekte olup, müzik ile matematik pek çok açıdan birbiriyle ilişkili iki disiplindir. Türk beşleri içinde yer alan Ahmet Adnan Saygun, ülkemizde Cumhuriyet Dönemi çoksesli müziğinin önemli bir ismidir. Saygun'un, Op. 31 "Solo Viyolonsel için Partita" adlı yapıtı, 20. yy solo viyolonsel yapıtları arasında uluslararası tanınırlığı olan eserlerden biridir. Bu çalışmanın amacı, matematiksel kodlama yoluyla Saygun'un Op.31 "Partita" adlı solo viyolonsel eserinin (IV. Bölüm) geometrik modellemesinin oluşturulmasıdır. Seçilen eserin ses yükseklikleri ve süre değerleri matematiksel olarak kodlanmış ve daha sonra kodlamalar çoklu regresyon analizi yapılarak uygun model bulunmuştur. Bu analizin sonucunda elde edilen regresyon denklemi ile eserin geometrik modellemesi oluşturulmuştur. Bu denklemin, cebirsel, trigonometrik ve ters trigonometrik fonksiyonların kombinasyonundan meydana geldiği görülmüştür.

---

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, redemir@uludag.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Matematik Bölümü, gfiliz@uludag.edu.tr

*** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik Eğitimi Ana Bilim Dalı, rentas@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Anahtar Kelimeler: A. Adnan Saygun, müzik, matematik, matematiksel kodlama, geometrik modelleme

Geometric Modeling of The Solo Cello (Part IV) Works by A. Adnan Saygun's Op.31 "Partita"

ABSTRACT

Music, from its most basic to the most complex element, contains various mathematical structures, and music and mathematics are two interdependent disciplines in many respects. Ahmet Adnan Saygun, one of the important names of the Republican Period polyphonic music in Turkey, is located in the Turkish Five. Saygun's Op. 31 'Partita for the Solo Cello' is one of the internationally recognized works of solo cello in 20th century. The aim of this study is to form the geometric modeling of A. Adnan Saygun's Op.31 Partita solo cello (Part IV) through mathematical coding. The sound heights and time values of the selected artwork were mathematically coded and then a regression analysis was performed to find the suitable model. As a result of this analysis, the geometry modeling of the regression equation was created. It is seen that this equation consists of a combination of algebraic, trigonometric and inverse trigonometric functions.

Key words: A. Adnan Saygun, music, mathematics, mathematical coding, geometric modeling

Giriş

Müzik, belli bir amaç ve yöntemle, belirli bir güzellik anlayışına göre işlenerek birleştirilmiş seslerden oluşan estetik bir bütündür (Uçan 1994). Müzik; hem bir sanat, hem de bir bilimdir. Seslerin en güzel şekli müzik ile hayat bulmaktadır. Matematik ise, düşünsel bilginin yetkinliğini ve doğruluğunu araştırmasına paralel olarak, estetik olarak da duysal bilginin doğruluğunu, yani güzelliği araştırmaktadır (Koçak vd. 2014). "Matematikçiler için matematiğin doğasında bulunan güzellik çok önemlidir ve buna matematiğin estetiği denilir. Perspektif, oran, simetri, düzen, harmoni her koşulda ölçülebilirdir. Sanatın da ölçülebilir yanları vardır ve matematiksel olarak ifade edilen simetriyle doğanın sayılarını barındırır. Bu kavramlar matematiğin estetiğini

oluşturmaktadır. Bu kavramlarla ilgili ölçümler matematiğin çeşitli uzmanlık alanlarında formüle edilebilir. Sanatın ve bilimin temeli olan perspektif, oran, şekiller ve simetritelerin incelenmesinde matematiğin ilkeleri kullanılmaktadır. Sanatçı her zaman eserini sezgisel olarak doğada görüp bilinçaltının algıladığı bu teknikleri kullanarak resmeder. Bu nedendir ki matematik kurallarının kullanılması sadece yararlı değil, aynı zamanda bir zorunluluktur” (Atalay 2006).

“Müzik, en temel ögesinden en karmaşık ögesine kadar, çeşitli matematiksel yapıları içermekte olup, müzik ile matematik pek çok açıdan birbiriyle ilişkili iki disiplindir. Bu iki disiplin üzerine ilk akademik çalışmaların MÖ 6. yüzyılda Yunan filozof ve matematikçi Pisagor ile başladığı düşünülmektedir. Pisagor’un seslerin frekansları arasındaki çeşitli sayısal oranları keşfiyle ortaya koyduğu sesler arasındaki ilişkilerin sistematik yapısı, müzik kuramının temelini oluşturmaktadır” (Riedweg 2005). “Pisagor sesin, çekilen telin uzunluğuna bağlı olduğunu fark ederek, müzikte armoni ile tamsayılar arasındaki ilişkiyi kurmuştur. Gerçekten çekilen tellerin her armonik bileşimi tamsayıların oranı olarak gösterilebilmektedir. Örneğin, do sesini çıkaran bir telin uzunluğunun 16/15’i si sesini verirken 6/5’i la sesini, 4/3’ü sol sesini, 3/2’si fa sesini, 8/5’i mi sesini, 16/9’u ise re sesini verir. Bu da müzik, gizli bir aritmetik alıştırmadır diyen Leibniz’in haklılığını ortaya çıkarmaktadır” (Orhan 1995).

“Günümüze kadar birçok filozof, matematik ve müzik insanı tarafından bu iki disiplin arasındaki ilişki üzerine araştırmalar yapılmış, müziğin matematiksel yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır. Genellikle, diyatonik ve kromatik dizi, aralıklar, ritim, ölçü, form, melodi, akorlar, dizi, oktav eşdeğerliği, doğuşkanlar, tını, akustik, eşit aralıklı ses sistemi ve akordun alternatif yöntemleri gibi bazı müziksel kavramların matematiksel olarak izahı yapılmıştır” (Wright 2009).

“Birçok müzik aletinin biçiminin de matematiksel kavramlarla ilgili olduğu bilinmektedir. Örneğin; telli ya da üflemeli çalgıların biçimleri $x \geq 0$ ve $y = 2^x$ üstel eğrinin grafiğine benzer. Müzikal seslerin niteliğinin incelenmesi 19. yüzyılda matematikçi J. Fourier tarafından yapılmıştır. Fourier, müzik aleti ve insandan çıkan bütün müzikal seslerin matematiksel ifadelerle tanımlanabileceğini ve bunun da periyodik sinüs fonksiyonları ile olabileceğini ispatlamıştır” (Orhan 1995).

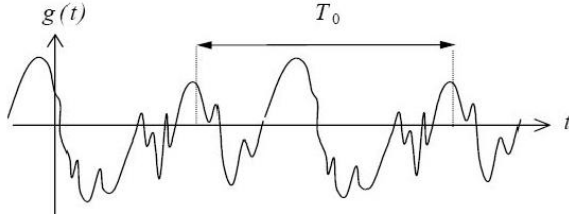
“Piyano tuşları İtalyan matematikçi L. Fibonacci'nin oluşturduğu Fibonacci dizisi (1,1,2,3,5,8,13,21,34,...) ile müzik arasındaki bağlantının görsel açıklamasına olanak sağlar. Klavyedeki bir oktav, biri diğerinden daha yüksek olan iki nota arasındaki müziksel aralığı temsil eder. Yüksek olan notanın frekansı, düşük olanın iki katıdır. Klavyede bir oktav, 5 siyah ve 8 beyaz tuş olacak şekilde bölünür, toplamda 13 tuş vardır. Beş siyah tuş biri ikili biri üçlü olmak üzere iki gruba ayrılır. 2, 3, 5, 8 ve 13 birer Fibonacci Sayısıdır. Oktav formundaki on üç nota Batı müziğindeki en popüler aralıklar olan kromatik diziyi oluşturur. Kromatik dizi, 5 notalı pentatonik dizi ve 8 notalı diyatonik diziden önce gelir. Örneğin, büyük altılı, sırasıyla *do* ve *la* notalarından oluşur, saniyede 264 ve 440 titreşim yaparlar, $264/440 = 3/5$ bir Fibonacci oranıdır. Bir küçük altılı aralığı, *mi* ve *do* notalarından oluşur ve saniyede 330 ve 528 titreşim yaparlar $330/528 = 5/8$ Fibonacci oranıdır” (Koshy 2001).

“Fibonacci dizisinde ardışık iki sayının oranı yaklaşık olarak $\phi=1,61804$ değerine altın oran denilir. Altın oran uyum ve güzellik ölçütü olarak sanat ve estetiğin bir sınıflandırılmasıdır. Altın oran insan tasarımından kaynaklanmadan, doğada var olan biyolojik bir gerçektir ve müzikte kullanıldığı bilinmektedir. Müzik aletleri de çoğunlukla ϕ sayısı temel alınarak yapılır. Keman tasarımında olduğu gibi yüksek kalitedeki ses telinin tasarımında da Fibonacci Sayıları ve ϕ kullanılmıştır. Ayrıca birçok ünlü bestecinin (Mozart, Beethoven, Bach,

Chopin, Béla Bartók, ...) eserlerinde Fibonacci Dizisi ve Altın Oran'ı kullandığı varsayılmış ve ispat edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Mozart'ın sonatlarında No1.K.279, No2.K.280, No7.K.309, No10.K.330, No15.K.545, No16.K.570 eserlerinde *altın oran*'ı kullandığı ispatlanmıştır. Bunun yanında, Fibonacci dizisini bilinçli olarak kullanan ve bunu belirten besteciler de bulunmaktadır” (Lehmann ve Posamentier 2007).

“Fransız filozof, matematikçi ve müzik kuramcısı olan M. Mersenne, sesin armoniklerini keşfetmiş ve altı armonik oranı açıklamıştır. Ayrıca armonik ve armonik olmayan sesler arasındaki ilişkiyi tanımlamış ve 1720 yılında “Treatise on Harmony” adlı makalesinde uyum teorisini yayınlamıştır. 18. yüzyılın başlarında B. Taylor titreşim dizilerini araştırmaya başlamıştır. Taylor, başlangıç koşullarını sağlayan bir dizi titreşimi temsil eden bir diferansiyel denklem bulmuş ve bu denklemin çözümünün bir sinüs eğrisi olduğunu göstermiştir” (Devlin 2000). Aynı dönemin matematik bilim insanları olan D. Bernoulli ve L. L. Euler müzik ve matematik hakkında birçok çalışmalar yapmışlardır (Bilal v.d. 2015). D’Alembert ve L. Euler gibi matematikçiler titreşim dizisini bir diferansiyel denklem olarak ifade etmişler ve J. B. Fourier, titreşim dalgalarını trigonometrik fonksiyonları kullanarak tanımlamıştır (Eberhard 2008).

“Müziksel sesleri gürültüden ayıran özellik, müziksel seslerin ayırt edilebilir bir perde verebilme özelliğinin olmasıdır. Perde, sesin tizlik derecesine ilişkin bilgiyi gösteren parametresidir. Bir sese ilişkin bir perdenin algılanabilmesinin ölçütü ise, o sesin periyodik (sürelili) olma derecesidir. Müziksel bir ses, zamana bağlı bir periyodik fonksiyon olarak düşünülebilir. Yani, $-\infty < t < \infty$ ve $m \in \mathbb{Z}$ için formül $g(t \mp mT_0) = g(t)$ dir. Şekil 1 periyodu T_0 olan periyodik bir sesi, dikey eksen de şiddetini göstermektedir” (Bora 2002).

Grafik 1. Periyodik bir $g(t)$ fonksiyonu

“İnsanoğlunun duyma ve duyduğu sesi taklit edebilme yeteneği ile kulağa melodik, güzel gelen işitsel dizilimlerden elde edilen müzik belli temel kavramlara dayanmaktadır. Bu temel kavramlar ise, ilk aşamada klasik müzik teorisi ve terminolojisi ile açıklanabilmektedir. Aynı görsel olarak doğadaki karmaşık formlar gibi müzik de işitsel algının estetik olan formudur. Fraktal belirli bir matematiksel formül içerisinde kendini tekrarlayan form olarak tanımlanmaktadır. Fraktal geometrisi ise, doğada var olan biçimlerin karmaşık formlarına karşılık matematiksel bir açıklama getirmektir” (Beytekin 2015: 4). Beytekin 2015’te Fraktal Geometri algoritması mantığını modern caz teorisine uygulayarak ritim olgusunu karıştırmadan armoniler üzerinden analiz yapmış ve caz akorlarının görsel modellerini oluşturmuştur. Oluşturulan modeller arasında tasarım süreçleri, psikolojik algılanma süreçleri arasında bağlantı kurmuştur.

Günümüzde dünyada müzik matematik ilişkisini geometrik modelleme yoluyla inceleyen çalışmalara rastlanmakla birlikte, henüz ülkemizde bu tür çalışmaların küçük ölçeklerde yapıldığı görülmektedir. Gülsoy, Güney ve Özdamar 2013’de Beethoven’ın “Vierte Symphony, Op. 60” senfonisinin matematik kodlaması yapılarak elde edilen regresyon modelinin Minkowski uzayında bir hiperyüzey ve “Fur Elise” eserinin regresyon modelinin ise bir manifold olduğu gösterilmiştir.

Demirbatır vd. (2018), Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde sundukları çalışmada, A. Adnan Saygun'un "İnci" adlı piyano eserinin geometrik modellemesi oluşturulmuştur. Seçilen eserin ses yükseklikleri ve süre değerlerine göre matematiksel kodlaması yapılmış, regresyon analizi yapılarak üç boyutlu regresyon modeli elde edilmiştir. Bu regresyon modelleri içerisinde sağ el ve sol el partileri için müzik parçasının melodik çizgilerini oluşturan üç boyutlu geometrik modelin denklemlerinin sinüs fonksiyonuna bağlı olduğu görülmüştür.

"Türk beşleri içinde yer alan, ülkemizde Cumhuriyet Dönemi çoksesli müziğinin önemli isimlerinden biri olan Ahmet Adnan Saygun (1907-1991), çağdaş Türk müziğinin öncü bestecisi ve Devlet Sanatçısı unvanını almış ilk sanatçısıdır" ([www.wikizero.com/tr/Ahmet Adnan Saygun](http://www.wikizero.com/tr/Ahmet%20Adnan%20Saygun)). "Bir öğretmen çocuğu olarak 7 Eylül 1907'de İzmir'de dünyaya gelen Saygun, ülkemizde besteci, etnomüzikolog ve müzik eğitimcisi olarak Türk müzik yaşamının temel taşlarından biridir. Kırk yıl, ara vermeden ve aynı üretkenlikle çok çeşitli müzik formlarında örnekler vermiştir. Ayrıca folklor ve etnomüzikoloji alanında müzikbilimsel araştırmaları, Bela Bartok ile birlikte yazdığı "Folk Music Research in Turkey" adlı bir kitabı da bulunmaktadır" (www.turkcebilgi.com). "Saygun'un 1955 yılında tamamladığı ve bestecilik çizgisinin ikinci dönemine yerleşen Op. 31 Solo Viyolonsel için "Partita" adlı yapıtı, bir birinci dönem yapıtı olan "Viyolonsel Sonatı" ve son dönemi içindeki "Viyolonsel Konçertosu" arasında en çok icra edilen eserlerinden biridir. İlk seslendirilişi aynı yıl Ankara Devlet Konservatuvarı viyolonsel hocası Martin Bochmann tarafından gerçekleştirilen bu eser, hem icracısını, hem de bestecisini "Schiller Hatıra Madalyası"na taşımıştır. Eser, günümüze kadar viyolonsel eğitimi verilen akademik müzik kurumlarında viyolonsel eğitim müfredatına giren sayılı Türk bestecisi eserlerinden biri olarak yer

edinmiş, bunun yanında 20. yy solo viyolonsel yapıtları arasında uluslararası tanınırlığa ulaşmıştır” (Doğangün 2015).

“İlk albüm kaydı çellist Eldar İskenderov tarafından yapılan Partita, Şölen Dikener'in Viyolonsel için Türk Partitaları albümünde yer almış, Yo-Yo Ma'nın, İpek Yolu Projesi” kapsamında 2001'de tekrar hayat bulmuştur. Eser, 2006'da, Yo-Yo Ma tarafından Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın göreve veda ettiği törende Seslendirildiğinde Ban Ki-moon öylesine etkilenmiş ki, Saygun'u ve eseri sormakla kalmamış, sanatçıdan vefat ettiğinde, arkasından bu eseri çalmasını rica etmiştir. Yo-Yo Ma, Saygun'un Partita'sını “dinleyicisiyle iletişim kuran bir üslupla bestelenmiş, öylesine güçlü bir ifadeyle yazılmış ki, hasret, özlem gibi insanoğlunun ortak evrensel duygularını harekete geçiriyor” demiştir” (Soyberk 2016).

“Saygun'un Op. 31 “Solo Viyolonsel için Partita”sı I. Bölüm: *Lento* II. Bölüm: *Vivo* III. Bölüm: *Adagio* IV. Bölüm: *Allegretto* V. Bölüm: *Allegro Moderato* başlıklarını taşıyan bölümlerinden oluşmaktadır. Saygun, beş bölümlü, kimi bölümlerindeki ritmik unsur sayesinde dans karakteri gösteren fakat yine de makamsal ve modal dizilerin fazla soyutlamaya gidilmeden kullanıldığı kendini gösterdiği bu müziği için önceleri, “(Requiem) Çello Suiti” adını kullanmış, daha sonra eser ‘Partita’ olarak isimlendirilmiştir” (Doğangün,2015).

“Bu çalışmada bir Türk bestecisinin uluslararası viyolonsel literatürüne girmiş eseri özellikle seçilmiştir. Beş bölümlü eserin dördüncü bölümü diğer bölümlerden farklı olarak monofonik tarzda yazılmıştır. ‘Partita’nın tüm bölümleri içerisinden dördüncü bölüm ilahi müziği ile farklılık göstermektedir. Ruhani bir melodi ile başlayan dördüncü bölüm tekrarlardan oluşmaktadır. Bölümde ilk motifin sık sık tekrarlandığı duyulmaktadır. İlk tema bittikten sonra aradaki gelişim bölümünde yine ilk motif seslendirilmektedir. Başlangıçtaki sakinliğe nazaran devinim göze çarpmaktadır. Noktalı onaltılık notalar ile verilen

motif, bölümün tamamında karşımıza çıkmaktadır. Gelişim bölümünde de noktalı onaltılıklarla verilen benzer tema, gelişimi hareketli kılmaktadır” (Kıratlı Soyberk 2016). Monofonik olmasından ötürü tek katmanlı analiz için eserin bu bölümü tercih edilmiştir.

Müzik eserlerinin matematiksel boyutta kodlanıp incelenmesi, bilgisayar destekli yazılımlar aracılığıyla eserlerin analizlerinin yapılması, farklı yaklaşımların üretilmesi ve disiplinler arası çalışma olanaklarının sağlanması bakımından yararlı görülmektedir. Bu anlamda soyut boyutta olan seslerin geometrik ortama aktarılarak somut hale dönüştürülmesi, eserleri oluşturan seslerin yükseklik ve süre değerlerinin farklı kombinasyonlarda ele alınarak yapısal analizlerinin gerçekleştirilmesi çalışmaları yenilikçi bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu bakış açısıyla çalışmanın amacı; matematiksel kodlama yoluyla A. Adnan Saygun'un Op.31 “Partita” adlı solo viyolonsel eserinin (IV. Bölüm) geometrik modellemesinin oluşturulmasıdır.

Yöntem

Bu çalışmada A. Adnan Saygun'un Op.31 “Partita” adlı solo viyolonsel eseri IV. Bölümünün nota ses yükseklikleri ve ses sürelerinin matematiksel kodlamalarının regresyon analizi yapılarak buna en uygun geometrik modellemesi yapılmıştır. Regresyon analizleri, bağımlı bir değişken ile bağımlı bir değişken üzerinde etkisi olduğu varsayılan bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi matematiksel bir model ile açıklamakta kullanılır. Regresyon analizlerinde bir ya da daha fazla değişkenin (çoklu regresyon) başka bir değişken üzerindeki etkisi ve yönü incelenmektedir. Çoklu doğrusal regresyon analizinde, farklı ölçme birimleri ve varyanslara sahip bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene ait göreceli önemlerini belirlemede standardize edilmiş regresyon kat sayıları olan beta değerleri kullanılır. Standardize Beta değeri, söz konusu değişkenler arasındaki korelasyonu ifade etmektedir.

F ve p değerleri kurulan regresyon modelinin anlamlılık düzeyini ortaya koymaktadır (Bayram, 2004). Çoklu regresyon analizi, bağımsız değişkenler tarafından bağımlı değişkende açıklanan toplam varyansın yordanmasına, açıklanan varyansın istatistiksel olarak anlamlılığına ve bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki ilişkinin yönüyle ilgili olarak yorum yapabilmeyi mümkün kılmaktadır (Büyüköztürk, 2002).

Bu çalışmanın verileri, belirlenen eserin nota ses yükseklikleri ve nota ses değerlerinin kodlanmasıyla elde edilmiştir. Eseri oluşturan ses yükseklik değerlerinin dağılım tablosu Tablo 1'de ve eserin ses süre değerlerinin frekans tablosu ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. Eseri Oluşturan Ses Yükseklik Değerlerinin Dağılımı

Ses Yükseklik Değerleri	Frekans	Yüzde
-17	4	1,4
-12	2	0,7
-10	7	2,4
-9	4	1,4
-7	3	1,0
-6	10	3,5
-5	45	15,6
-4	12	4,2
-3	16	5,5
-2	24	8,3
-1	14	4,8
0	30	10,4
1	10	3,5
2	30	10,4
4	13	4,5
5	18	6,2
6	1	0,3
7	8	2,8
9	2	0,7
10	5	1,7

Ses Yükseklik Değerleri	Frekans	Yüzde
11	1	0,3
12	7	2,4
13	3	1,0
14	3	1,0
15	1	0,3
16	8	2,8
18	5	1,7
19	2	0,7
21	1	0,3
Toplam	289	100

Tablo 1 incelendiğinde eserin ses yüksekliklerinin tanım aralığı [-17, 21] ve en çok kullanılan seslerin -5 (% 15,6), 0 ve 2 (% 10,4) iken, en az kullanılan seslerin 6, 11, 15 ve 21 (% .0,3) olduğu görülmüştür. Eserde toplam 21 adet ses kombinasyonu oluşturularak toplam 289 nota kullanılmıştır. Tabloda aynı zamanda seslerin tekrar etme yüzdeleri yer almaktadır.

Tablo 2. Eseri Oluşturan Ses Süre Değerlerinin Frekans Tablosu

Nota Ses Değerleri	Frekans	Yüzde
4	104	36,0
8	98	33,9
12	41	14,2
16	22	7,6
24	20	6,9
48	4	1,4
Toplam	289	100

Tablo 2 incelendiğinde eserin ses sürelerinin tanım aralığı [4, 32] ve en çok kullanılan nota ses süre değerleri 4 (% 36), 8 (% 33,9) iken, en az kullanılan ses süre değeri ise 48 (% 1,4) olduğu görülmüştür. Müziksel ifadeyle eserde en çok sekizlik ve onaltılık nota değerleri kullanılmıştır. Noktalı sekizlik, dörtlük, noktalı dörtlük ve noktalı ikilik değerlerine de yer verilmiştir.

Bulgular

Tablo 1 ve 2'de verilen eserin nota ses yükseklikleri (x) ve ses süre değerleri (y) bağımsız değişkenler olarak alındığında bağımlı değişken olan kümülatif zaman değişkenini ilişkilendirmek amacıyla bazı fonksiyonlar ile istatistiksel olarak anlamlılığını bulmak için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Eserin ses yükseklikleri ve nota süre değerleri ile ilgili regresyon analiz tabloları aşağıda verilmiştir. Bağımlı değişkendeki toplam değişimin yüzde kaçının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını bulmak için regresyon analizinde R^2 değerine Tablo 3'te bakılmıştır.

Tablo 3. Regresyon Modelleri

Model	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Std. Tahmini Hata
1	0,677	0,458	0,441	570,991
2	0,684	0,468	0,448	567,302
3	0,692	0,478	0,457	562,693

Tablo 3'te regresyon analizi sonucunda 3 model oluşturulmuştur. 3. modelin R^2 değeri 0,478 olduğundan tercih edilmiştir. Bu modele göre bağımlı değişkenin %48'i oranında modele giren bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı ifade edilmektedir. Bu verilere göre oluşturulan ANOVA tablosu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Nota Ses Yükseklikleri ve Nota Ses Değerleri: ANOVA Tablosu

Varyansın Kaynağı	s.s	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p
Regresyon	10	71993793,6	71993779,3	22,738	0,000
Residual	248	78522681,5	316623,716		
Total	258	150516475,2			

ANOVA tablosu kurulan regresyonun modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir [$F/1,288$]= 22,738, $p=0,000<0,05$]. Seçilen

modelin yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Modelin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

Model	B	Std. Hata	Beta	VIF	t	p
Sabit	1296,183	59,807,76 2			21,683	0,000
arctan(10x)	207,961	27,105	0,418	1,369	7,683	0,000
sin(7x)	-262,947	56,960	-0,209	1,307	-4,616	0,000
cos(2x)	177,088	69,404	0,146	1,511	2,552	0,000
cos(8x)	146,794	62,630	0,124	1,289	2,344	0,020
cos(10x)	272,850	58,004	0,256	1,364	4,704	0,000
x^2	1,758	0,470	0,193	1,226	3,741	0,000
$(1/x^3)$	515,178	134,031	0,209	1,364	3,836	0,000
tan2y	-36,142	10,735	-0,159	1,033	-3,367	0,001
R=0,692 R ² =0,478 F=22,738 p=0,000						

Tablo 5'te modelin yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, arctan(10x), sin(7x), cos(2x), cos(8x), cos(10x), x^2 , $(1/x^3)$, tan(2y) fonksiyonlar ile model arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır (R=0,692, R²=0,478, p=0,000<0,05). Bu fonksiyonlar oluşturulan modelin yaklaşık % 48'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre yordayıcı değişkenlerin model üzerindeki görece önem sırası; arctan(10x) ($\beta=0,418$), sin(7x) ($\beta=-0,209$), cos(2x) ($\beta=0,146$), cos(8x) ($\beta=0,124$), cos(10x) ($\beta=0,256$), x^2 ($\beta=0,193$), $(1/x^3)$ ($\beta=0,209$) ve tan(2y) ($\beta=-0,219$)'dır. Regresyon kat sayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçlarına bakıldığında, arctan(10x), sin(7x), cos(2x), cos(8x), cos(10x), x^2 , $(1/x^3)$, tan(2y) fonksiyonlarının model üzerinde önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bağımsız faktörler arasında Varyans Artış Faktörü (VIP) değerleri arctan(10x) (1,369<3), sin(7x) (1,307<3), cos(2x) (1,511<3), cos(8x) (1,289<3), cos(10x) (1,364<3), x^2 (1,226<3), $(1/x^3)$ (1,364<3) ve tan(2y) (1,033<3) oldukları için çoklu doğrusal bağlantı olmadığı saptanmıştır.

Bu analiz sonucunda nota ses yükseklikleri = x ve nota ses değerleri = y bağımsız değişkenlerine karşılık gelen $z=f(x,y)$ bağımlı değişkeni

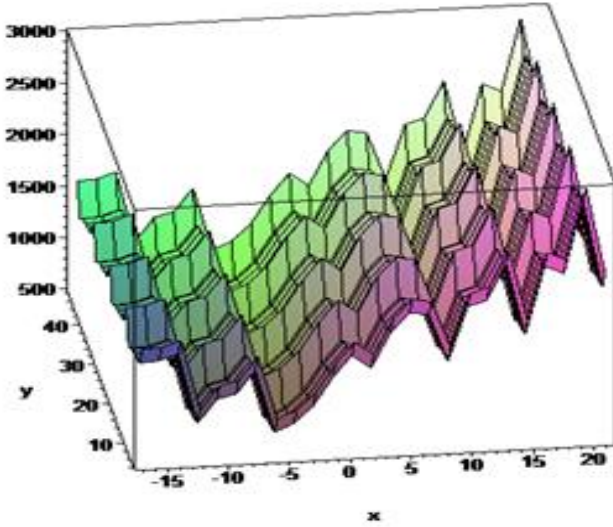
$$\begin{aligned} z(x,y) &= a_1 + a_2 \arctan(10x) \\ &+ a_3 \sin(7x) + a_4 \cos(2x) \\ &+ a_5 \cos(8x) + a_6 \cos(10x) \\ &+ a_7 x^2 + a_8 \left(\frac{1}{x^3}\right) + a_9 \tan(2y) \end{aligned}$$

denkleminle ilişkilendirilmiştir. Bulgulara göre eserin melodik çizgileri $\arctan(10x)$, $\sin(7x)$, $\cos(2x)$, $\cos(8x)$, $\cos(10x)$, x^2 , $(1/x^3)$, $\tan(2y)$ eğrileri ile temsil edilmiştir. Bu verilere göre regresyon model

$$\begin{aligned} z(x,y) &= 1296,183 \\ &+ 207,961 \arctan(10x) \\ &- 262,947 \sin(7x) \\ &+ 177,088 \cos(2x) \\ &+ 146,794 \cos(8x) \\ &+ 272,850 \cos(10x) + 1,758 x^2 \\ &+ 514,178 \left(\frac{1}{x^3}\right) \\ &- 36,142 \tan(2y) \end{aligned}$$

denklemini elde edilmiştir.

Elde edilen regresyon denkleminin 3 boyutlu geometrik modeli için, genel amaçlı matematiksel problem çözüm yazılımları içinde matematik hesaplama, programlama, modelleme yazılımı olarak dünyaca en güvenilen yazılımlardan biri olan Maple 13 kullanılarak çizdirilmiş ve Grafik 2'deki yüzey oluşturulmuştur.

Grafik 2. Geometrik model

Grafik 2’de eserin nota ses yükseklikleri ve ses süre değerlerine bağlı olarak çizdirilen geometrik model; cebirsel, trigonometrik ve ters trigonometrik eğrilerin oluşturduğu üç boyutlu yüzeyi meydana getirmiştir. Eserin notasyonu incelendiğinde temanın orta pestlikte bir rejisterden başladığı, giderek hacmin genişlediği ve ikinci röprizden itibaren tiz rejisterlerin kullanımıyla geniş bir sonoriteye ulaşıldığı görülmektedir. Bu durum, işitsel ve görsel boyutta eser ile geometrik modelinin uyumunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada ülkemizde cumhuriyet dönemi çoksesli müziğinin öncü isimlerinden biri olan A. Adnan Saygun’un Op.31 “Partita” adlı solo viyolonsel eserinin (IV. Bölüm) geometrik modellemesi oluşturulmuştur. Seçilen eserin ses yükseklikleri ve süre değerlerine göre matematiksel kodlaması yapılmış, kodlamalar SPSS programında

regresyon analizi yapılarak üç boyutlu birçok regresyon modeli elde edilmiştir. Bu regresyon modelleri içerisinde, müzik parçasının melodik ve ritmik çizgilerini oluşturan 3 boyutlu geometrik model denklemlerinin, $\arctan(10x)$, $\sin(7x)$, $\cos(2x)$, $\cos(8x)$, $\cos(10x)$, x^2 , $(1/x^3)$, $\tan(2y)$ eğrileri ile temsil edildiği görülmüştür. Bu geometrik model, cebirsel, trigonometrik ve ters trigonometrik fonksiyonların bir kombinasyonudur. Yazarların daha önce yaptığı başka bir çalışmada, Saygun'un "İnci" adlı piyano eserinin geometrik modellemesi yapılmış, regresyon modelleri içerisinde iki katmanlı olmak üzere sağ ve sol el partileri için, eserin melodik çizgilerini oluşturan üç boyutlu geometrik modelin denklemleri sadece trigonometrik fonksiyona bağlı çıkmıştır. Buna bağlı olarak her eserin melodi, ritim ve formuna özgü biçimde farklı fonksiyonlar ve modellemeler oluşturulabileceği görülmektedir.

Gülsoy vd. (2013)'de Beethoven'ın "Vierte Symphony, Op. 60" senfonisinin yüzey denklemi Minkowski uzayında bir hiperyüzey ve daha küçük ölçekli "Für Elise" eseri ise bir manifold olarak bulmuştur. Bulunan hiperyüzey denklemi ve manifold ile bu çalışmada elde edilen üç boyutlu yüzey arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, yukarıda belirtilen yargıyı doğrular niteliktedir. Müzik eserlerinin farklı yöntemler aracılığıyla daha da geliştirilerek çözümlenmesinin; matematiksel kodlama yoluyla analizinin ve modellemesinin yapılmasının, her iki disiplin açısından alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Müzik tarihinin farklı dönem ve stil özelliklerinde eser yazan bestecilerin eserleri geometrik modelleme yoluyla analiz edilebilir. Bestecilerin besteleme anlayışlarındaki yaklaşımlar bu yolla da incelenebilir. Aynı zamanda bu alanda uygulanabilecek farklı yöntem ve teknikler ile analiz ve geometrik modelleme yöntemleri geliştirilebilir.

Kaynaklar

Ahmet Adnan Saygun.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Adnan_Saygun

https://www.turkcebilgi.com/ahmet_adnan_saygun

11.06.2019).

(Erişim:

Atalay, Bülent (2006). *Matematik ve Mona Lisa*. İstanbul: Albatros kitabevi.

Bakım, Sümeyye (2014). *Fibonacci Dizisi Ve Altın Oranın Müzik Kullanımının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Bayram, Nuran (2004). *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Beytekin, Selen (2015). *Cazın Piyano Üzerinden Matematiksel Analiz ile Fraktal Geometri ile İlişkisinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Bigerelle, Masence ve Alain Iost (2000). *Fractal Dimension and Classification of Music*. *Chaos Solitons & Fractals*, S. 11, s. 2179 - 2192.

Büyüköztürk, Şener (2002). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Demirbatır, Rasim Erol vd. (2018). "Matematiksel Kodlama Yoluyla A. Adnan Saygun'un 'İnci' Adlı Piyano Parçasının Geometrik Modellemesi". *Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, s. 483-492.

Devlin, Keith (2000). *The Math Gene: How Mathematical Thinking Evolved and Why Numbers Are Like Gossip*. Great Britain: Basic Books.

Doğangün, Deniz (2015). "Ahmed Adnan Saygun'un Op.31 'Viyolonsel İçin Solo Partita'sı ve Eserin 1955 Türkiye'si Sanat Hayatındaki Yeri". *İnönü University Journal of Culture and Art*, C. 1, S. 1, s. 61-69.

Gülsoy, Filiz vd. (2013). "Mathematical and Statistical Modeling of the Musical Compositions". *Balkan Journal of Mathematics*, S. 1, s. 35-43.

Kıratlı Soyberk, Duygu (2016) *Ahmet Adnan Saygun'un 'Viyolonsel İçin Partita' Adlı Eserinin Teknik İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Koçak, Zeynep Fidan vd. (2014). "Estetik ve Matematik"
<https://www.researchgate.net/publication/267371356>

Koshy, Thomas (2001). *Fibonacci and Lucas Numbers with Applications*. Canada: Wiley-Interscience Publication, s. 6-38.

Lehmann, Ingmar ve Alfred Posamentier (2007). *The (Fabulous) Fibonacci Numbers*. Prometheus Books, s. 271-291.

Mann, Alfred ve Jon Newsom (2000). *Music History from Primary Sources*, Washington: Library of Congress.

Orhan, Cihan (1995). *Matematik ve Müzik. Matematik Dünyası*, s. 6-7.

Rehding, Alexander (2003) *Hugo Riemann and the birth of Modern Musical Thought*. Cambridge University Press.

Riedweg, Christoph (2005). *Pythagoras: His Life, Teaching and Influence*. Cornell University Press.

Uçan, Ali (1994). *Müzik Eğitimi Temel Kavramlar-İlkeler-Yaklaşımlar*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Wright, David (2009). *Mathematics and Music*. Department of Mathematics, Washington University, St. Louis, s. 6-13.

EXTENDED ABSTRACT

Music, from its most basic to the most complex element, contains various mathematical structures, and music and mathematics are two interdependent disciplines in many respects. Music consists of the selection and processing according to a certain aesthetic understanding on the expression of emotions, thoughts and designs through sounds. Mathematics, on the other hand, in parallel with the research of the competence and accuracy of intellectual knowledge, aesthetically, also investigates the accuracy of sensory knowledge, that is, beauty. It is thought that the first academic studies on these two disciplines started in the 6th century BC with the Greek philosopher and mathematician Pythagoras. The systematic structure of the relations between the voices of Pythagoras and the discovery of various numerical ratios between the frequencies of sounds is the basis of music theory. Until today, many philosophers, maths and music people have researched the relationship between these two disciplines and tried to understand the mathematical structure of music. Generally, mathematical explanations of some musical concepts such as diatonic and chromatic series, intervals, rhythm, measure, form, melody, chords, series, octave equivalence, birthdays, timbre, acoustic, equal-spaced sound system and alternative methods of chord are made.

Ahmet Adnan Saygun, one of the important names of the Republican Period polyphonic music in Turkey, is located in the Turkish Five. Saygun's Op. 31 'Partita for the Solo Cello' is one of the internationally recognized works of solo cello in 20th century. Saygun's Op. 31 'Partita for the Solo Cello' consists of five parts: Lento, Vivo, Adagio, Allegretto and Allegro Moderato. The fourth part of the five-part work is written in monophonic style unlike the other sections. The fourth part of all parts of Partita is different with its divine music. This part of the work was preferred for monolayer analysis because it is monophonic.

When the literature is examined, it is seen that the studies related to geometric modeling of musical works are not very much and the studies examined are generally composed of piano works. In this study, a Turkish composer's work which has entered into international cello literature has been especially selected. The aim of this study is to construct a geometric modeling of A. Adnan Saygun's Op.31 Partita solo violoncello (Part IV) through mathematical coding. The sound heights and time values of the selected artwork were mathematically coded and then a regression analysis was performed to find the suitable model.

As a result of this analysis, it is seen that the regression equation consists of a combination of algebraic, trigonometric and inverse trigonometric functions such as.

$$z(x, y) = 1296,183 + 207,961 \arctan(10x) - 262,947 \sin(7x) + 177,088 \cos(2x) + 146,794 \cos(8x) + 272,850 \cos(10x) + 1,758 x^2 + 514,178 \left(\frac{1}{x^3}\right) - 36,142 \tan(2y) .$$

The 3D geometric model of the obtained regression equation was drawn by using Maple 13 which is one of the most trusted software in the world as mathematical calculation, programming and modeling software in general purpose mathematical problem solving software. When the notation of the work is examined, it can be seen that the theme starts from a middle pestilian regiment, the volume gradually expands and a large sonority is reached by the use of treble registers since the second surprise. This reveals the harmony of the work and the geometric model in the auditory and visual dimensions.

Ertan, Cihan (2020). "Akışkan Zamanın Cisimleşen Deneyim Alanı Olarak Beden Üzerine Sosyolojik Bir Tartışma". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 51-77.

DOI: 10.21550/sosbilder.604995

Araştırma Makalesi

AKIŞKAN ZAMANIN CİSİMLEŞEN DENEYİM ALANI OLARAK BEDEN ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR TARTIŞMA

Cihan ERTAN*

Gönderim Tarihi: Ağustos 2019

Kabul Tarihi: Ekim 2019

ÖZET

Zamanın ölçümü, hesaplanması, anlamı ve dolayısıyla zamanın deneyimi tarihsel açıdan farklı dönemlere göre değişiklik göstermektedir. Deneyimin cisimleştiği beden ise her daim zamanla yakın ilişki içinde olmuştur. Beden ve zaman arasındaki bu ilişki, bedensel pratiklerin zaman üzerinden düzenlenip kontrol edilmişinden; zamanın benlik inşasındaki kritik önemine ve teknolojik gelişmelerin beden - zaman - mekân bağını dönüşüme uğratmasına kadar geniş bir alana yayılmıştır. Bu makale, beden ve zaman arasındaki ilişkiye yönelik olarak, zamanın bedensel deneyimler üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Geç modern toplumsal formasyon içinde, iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, beden ve zaman arasındaki bu karşılıklı ilişkinin değişiminin izleklerine yönelik kavramsal ve ampirik bir çerçeve sunmak, söz konusu makalenin amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda makale, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve sosyal medya araçlarını, sürekli olarak dönüşen zaman-mekân-beden arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için kendine bir zemin olarak almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *beden, zaman, enformasyon toplumu, refleksivite, refleksif benlik*

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, cihanertan1@gmail.com

A Sociological Argument on the Body as an Area of Embodied Experience of Liquid Time

ABSTRACT

The measurement, calculation, mean, and thus experience of time, in terms of historicity, differ within the different periods of time. The body, in where experience is being embodied, has always close relationship with time. The relation between the body and time sprawls on a large area that is from the discipline of the bodily practices through time to the significance of time in construction of self, and to the transformation of the connection between the body-time-space. This article, in terms of the relation between the body and time, argues the influences of time on the bodily experiences. Furthermore, the aim of the article is, taking the enhancements of communication and information technologies into consideration, to present a conceptual and empirical framework towards the paths of the changing of the reciprocal relations between the body and time in late modern social formation. Accordingly, the article takes virtual reality, augmented reality, and social media as a ground in order to discuss the relationship between time – space – body which continuously transforms and changes.

Key words: *the body, time, information society, reflexivity, reflexive self*

Giriş

Gündelik hayatın akışı içinde zamanın, onun deneyimlenme biçimi üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu etkinin gücü, bir noktada, zamanın, toplumsal olana, Elias'ın kavramsallaştırmasıyla (2000: 5) “sosyal adalar”a düzenini vermek amacıyla yapılandırılmasında yatmaktadır. Bu bağlamda zaman, farklı sosyal adalarda farklı biçimlerde algılanmış, bölümlenmiş ve dolayısıyla farklı şekillerde deneyimlenmiştir. Zaman, doğal olanın içerisindeki sosyal adaların genişlemesiyle birlikte ve artık toplumsal örgütlenmelerin ihtiyaçlarına yanıt verememesinden dolayı; doğanın cinsinden değil (ay ve güneşin hareketleri, hasat vb.) daha hassas, güvenilir ve insan buluşu olan saat cinsinden tanımlanmıştır.

Ölçülmesi ve bölümlenmesinin farklılık göstermesi ve tarihin eski dönemlerine kıyasla artık daha kesin bir biçimde hesaplanabilir olmasının yanı sıra zaman, bununla birlikte bilginin taşıyıcısı olarak da toplumsala nüfuz eder. Başka bir ifadeyle zaman, salt iki nokta arasındaki mesafeye ya da bir olayın gerçekleşme ânına işaret etmez; aynı zamanda, söz konusu olayın o şekilde deneyimlenmesine neden olan toplumsal bilgiyi ihtiva eder. Bu bağlamda zaman, bilginin imlecidir. Ergur'un da işaret ettiği gibi (2016: 35), tarih, bilgi ve söz konusu bu bilgi üzerinden üretilen söylem arasındaki bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda, söz konusu olan evrensel bir bilgiden ziyade; bağlam ve zamanın farklı bölümlenmelerine göre değişkenlik gösteren bir bilgidir. Dolayısıyla zamanın bilgisi, toplumsal olanın nasıl deneyimleneceği, ilişkilerin nasıl kurulacağı, toplumsal hiyerarşilerin belirlenme biçimi, benliğin kurgulanma stratejileri gibi pek çok konuda etkili olmaktadır. Modernizmin ilk aşamalarına oranla, geç modernizmin toplumsal ilişkiler ve etkileşimler düzeyindeki bilgi sistemi ve bunlara ilişkin söylemler, sabit olmaktan uzak, sıvı ve akışkandır (Bauman 2018). Bu bağlamda, gündelik yaşamın en küçük bir alanı bile, sürekli olarak yerinden edilme, çözülme ve değişme olasılığı göz önünde bulundurularak toplumsal eyleme sahne teşkil etmektedir. Geç modern bireyin benlik ve kimlik inşası, sürekli ve hızlı bir değişimin sonucu olarak ortaya çıkan bu akışkanlıktan en fazla etkilenen alanlardan biridir. Sürekli bir değişim içinde birey, benlik inşa etme ve performe etme bağlamında, akışkan olmak, sürekli kendini gözlemlemek ve kendine yönelik devamlı bir bakışa sahip olmak zorundadır. Başka bir ifadeyle, benliğin refleksif inşası, akışkanlık içinde kendini dayatmaktadır (Giddens 2014: 267). Bu, aynı zamanda bir zaman problemidir çünkü birey, geçmişi şimdiye bağlayarak, geleceğe dönük, hiçbir zaman sabit bir zemine yerleşemeyen planlamalar yapmak durumundadır.

Günümüz geç modern toplumlarını ve bireylerin toplumsal deneyimlerini tanımlayan temel niteliklerden biri akışkanlıktır. Sonsuz çeşitlilikteki bireysel deneyimlerin uzamı olarak beden, hiç olmadığı kadar bu akışkanlığın merkezine konumlanmıştır. Deneyimin cisimleştiği beden, her daim zamanla yakın ilişki içinde olmuştur. Biyolojik beden, uyku ve uyanık olma durumunun zamana bölünmesinden; sağlık, hastalık, diyet, eğlence, haz, cinsellik ve üreme gibi bedensel deneyimlerin zamanın bilgisi tarafından düzenlemesine kadar geniş bir yelpazede, beden ve zaman arasında ilişkisellik söz konusudur. Zaman ve beden arasındaki bu ilişkinin doğası, yüksek teknolojik gelişmelerin ve bunların etkileşimler üzerindeki derin etkisine işaret eden enformasyon toplumunda dönüşüm göstermiştir. Enformasyon toplumunun dinamikleri, beden deneyimlerini çok boyutlu bir değişime uğratmıştır. Bu bağlamda, doğrusal zaman üzerinde süre giden yolculuğundaki fiziksel deformasyonlarının -yaşlanma gibi- kısılcısından kurtulan beden, aynı zamanda; zamanın bilgisinin beden kendisine has deneyimleri üzerindeki denetiminden de göreceli olarak sıyrılmaktadır. Bütün bunların yanında, enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler sonucu olarak ortaya çıkan zaman-mekân sıkışmasının ötesinde, zamanı aşan bedensel deneyimler söz konusudur. Yeni medya araçlarının gelişimi ve yaygınlaşması, zamanın sınırlılıklarına meydan okur biçimde, beden zamanla olan deneyimini dönüştürmektedir. Söz konusu bir zaman diliminin gerçekliğinde var olmayan bedensel deneyimi olarak tanımlanabilir olan sanal gerçeklik, bu dönüşümün önemli örneklerinden biridir.

Bu makale, beden ve zaman arasındaki ilişkiye yönelik olarak, zamanın bedensel deneyimler üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Geç modern toplumsal formasyon içinde, iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, beden ve zaman arasındaki bu

karşılıklı ilişkinin değişiminin izleklerine yönelik kavramsal ve ampirik bir çerçeve sunmak, söz konusu makalenin amacını oluşturmaktadır.

Bedensel Olanın Zamansallığı ve Zamanın Bedenleri

Zaman; beden, doğa ve toplumsalın kesişimselliğinde yer almaktadır. Bu bağlamda zaman, modern öncesi, modern ve geç modern dönemlerde farklı biçimlerde bölünmüş, ölçülmüş ve düzenlenmiş olsa da; bu kesişimsellik içindeki rolü görece sabit kalmış, değişmemiştir. İç içe geçmiş biyolojik, doğal ve kültürel yönleriyle zaman; bireylerin doğum, büyüme ve ölüm deneyimlerini; günlük olanın bölünmesini, mevsimsel döngülerin sıralanışını, önemli ve kutsal olanı belirleyen ve görece sabitleyen görünmez, çizgisel ve dairesel bir ölçüm aracı gibi işlemektedir. Dolayısıyla zaman, toplumsaldır. Toplumsal olan tarafından inşa edildiği gibi; toplumsal olanın çok yönlü deneyimini etkiler, belirler, düzenler ve denetler.

Zamanın kendisi, toplumsal olanla çok yönlü ve çok katmalı bir ilişki içindedir. Bu ilişki, en basit haliyle iki yönlüdür; bir yanıyla zaman, kendisinin bir araç olarak kullanım ve deneyimlenme biçimine göre farklılaşan bir anlam dünyasının ortasındadır; diğer yanıyla da toplumsal olanın örgütlenme şekli üzerinde etkisi olan bilgilerin taşıyıcı gücünün kendisini teşkil etmektedir. Bu yönüyle zaman, tarihsel ve kültürel pratiklere yön veren güçlerin taşıyıcısıdır. Bu bağlamda, bir dizi sayısal ve sembolik göstergeler temelinde dilimlere ve parçalara ayrılarak inşa edilen salt bir ölçüm aracı olmanın ötesinde; zaman, kültürel, ideolojik ve bireysel düzlemde yükselen anlamlarla yüklüdür. Örneğin, Osmanlı'da; alaturka zaman sisteminden uluslararası zaman dilimine (alafranga zaman) geçiş, İmparatorluk'un çöküşüne kadar tam olarak sağlanamamış; bu süreçte alaturka zaman, kolektif bir kültürel kimliğin sembolik ifadesi olması sebebiyle alafranga zaman sistemiyle aynı anda varlık göstermiştir. Bununla birlikte; söz konusu iki zaman sistemi, toplumsal alanda da bölünmelerin ortaya çıkmasının itici

gücünü teşkil etmiş; uluslararası zaman sisteminin savunucuları modernlik, ilerleme ve uygarlaşma düşünceleri etrafında örgütlenirken; alafrağa zamanın savunucuları, kültürel, geleneksel ve dini kimliğe vurgu yaparak, alaturka zaman sistemini Batı'nın hegemonik gücünün bir sembolü olarak değerlendirmişlerdir (Wishnitzer 2010). Toplumsal olanın örgütlenişini ve zamansal bölümlenişini etkileyen söz konusu süreç; kültürel ve ideolojik yankılarıyla toplumsal çatışmaların, pazarlıkların ve uzlaşımın da bel kemiğini oluşturmuştur.

Zaman, hesaplanabilirliğe dayalı bir rasyonalizasyonun temel mantığını oluşturduğu endüstrileşmiş ve Weberci anlamda ileri derecede bürokratikleşmiş toplumlar için büyük bir önem taşımaktadır. Zira modern örgütlenmeler, modern öncesi düzenlerden radikal bir biçimde ayrılarak, yerel ile küreseli birbirine bağlamaktadır ve bu ancak, uzama bağlı olmayan, herkesçe paylaşılan bir takvim düzenini gerekli kılar (Giddens 1994: 25). Bauman'ın da (2018: 172-176) işaret ettiği gibi; modernitenin ağır, katı ve akışkan olmayan dönemlerinde, mekânın ele geçirilişi ve ele geçirilen mekânın, ayrılmaz ve hesaplanmış bir biçimde zamanın eklemesiyle kontrol altına alınışı söz konusudur. Bir fabrika çalışanı, kuşatılmış bir üretim mekânı içinde, zaman aracılığıyla koordine edilir ve çalışanın hareket alanı da zaman tarafından belirlenmiş mekânın ötesine geçemeyecek biçimde sabitlenmiştir. Söz konusu toplumlarda (modern) zaman, standardize edilmiş bir ölçüm, koordinasyon, düzenleme ve kontrol amaçlarına hizmet etmektedir (Adam 1990: 9). Bu bağlamda bedenler, zamanın düzenleyici etkisine bağlı kalarak deneyimlenmekte ve bunun üzerinden toplum, rasyonel bir ilke temelinde işlerlik kazanmaktadır. Zaman ve mekân arasındaki bu kopmaz ve sıkı bağ, aşağıda da tartışılacağı gibi, modernitenin sağlam yapılarının gevşemesine yol açan etmenlerden biri olarak görülebilecek haberleşme, bilişim, genel olarak teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak çözülmüştür. Bu durum, zamanın önemini azaltmamış; zaman-mekân ilişkisini dönüştürerek, zamanın

deneyimlenme biçimini etkilenmiştir. Zaman hâlâ, toplumsal olanın deneyimi üzerinde etkili, deneyime yön veren ve deneyimin aracı olan bedenlere biçim kazandıran bir faktördür. Doğal olanın bir parçası olan doğum ve ölüm arasında kalan süre, toplumsal zamanın hüküm sürdüğü bir aralık olarak düşünülebilir. Bu aralık, toplumsal zamanın kendi bedenlerini ürettiği yerdir, hatta bu aralıkla sınırlı kalmaz; zamanın denetim potansiyeli, ölümü takip eden ritüeller ve bunların ne zaman yapılması gerektiğini düzenleyen kurallar gibi, ölüm sonrasını da kapsayacak biçimde genişler.

Gündelik yaşam içerisinde zamanın düzenleyici etkisini beden, doğrudan deneyimler. Elbette ki bu deneyimleri yaş ve statü gibi toplumsal değişkenler keser ancak genel anlamda biyolojik beden, toplumsal zaman aracılığıyla kültürel alana taşınır ya da başka bir ifadeyle, bedenin kültürel alana taşınmasının araçlarından birini, zaman teşkil etmektedir. En basit yönüyle, çalışan birey ya da okula giden bir çocuk belirli bir zamanda kalkar, kahvaltı eder, evden çıkar ve işe ya da okula gider. Bireyleri, kurumsal yapılanmalar içerisinde yeni bir zaman bekler. Örneğin, okul içerisinde ders saatlerinin süresi, ders aralarının belirlenmiş zaman aralığı, yemek yemeye ayrılan belirli süre, günlük eğitim pratiğinin bitişi gibi, angaje olunan kuruma göre değişkenlik gösteren bürokratik bir zamansallık hâkimdir. Bununla birlikte, bireysel yaşamların zaman cinsinden bölümlenmesi, farklı bölümlenmelerin beklenti, norm ve kurallarına uygun düşen beden imajlarını üretir. Yaşa uygun bir biçimde giyinmenin toplumsal baskısı, buna uymamanın sonucunda sapkın olarak etiketleme sürecini tetikler. Bütün bunlar, bedenin zamansallaştırılması ve bunun üzerinden pratiğin aynı düzlemde kategorileştirilmesiyle ilintilidir. Başka bir ifadeyle, yaşa uygun bedensel görünüş ve performans beklentisinin temelinde, yaşamın zamanlara bölümlenmiş mantığı yatmaktadır (Featherstone vd. 1999: 380). Bu bağlamda, bireyin kronolojik yaşı hangi kültürel bölümlenmeye düşüyorsa, bedensel performansın buna göre

düzenlenmesi, bir beklenti hatta bunun da ötesinde bir norm olarak kendini göstermektedir.

Hapishaneler gibi kapatma kurumları, benzer şekilde, beden deneyimlerinin yüksek seviyede zaman üzerinden düzenlendiği kurumlardır. Yatış kalkış saatinin, yemek yeme saatlerinin, bilindiği anlamıyla serbest zamanın olmayışı ve hücre dışındaki zamanların organizasyonunun hücre içindekiler adına yöneticiler tarafından yapılandırılışının hepsi, iktidarın zamanın kontrolü üzerinden kendini nasıl tesis ettiğinin göstergesidir. Bununla birlikte, iktidar ve zaman arasındaki ilişki, yalnızca hapishanelerle sınırlı değildir. Eğitim kurumları, hastaneler, iş yerleri, fabrikalar gibi mekânların, içindekilerin her an gözetlendikleri düşüncesiyle kendilerine dönük bir öz disiplin çerçevesinde eyleme geçmelerini üreten panoptik iktidar düşüncesi, zamana hükmetmek suretiyle iktidarın kendini farklı toplumsal mekânlarda nasıl inşa ettiğine dayanmaktadır. Söz konusu modern bürokratik yapılanmaların ortaya çıkışından önce de zamanın; iktidarın imzasını taşıyan bir denetim alanı olduğu görülmektedir. Veba salgının baş gösterdiği 17. yüzyıl, hastalığın kontrol edilmesi amacıyla, belirtilen günlerde evlere kapatılma, evden çıkışın kim tarafından ne zaman yapılacağı, düzensiz ev denetimleri ve bu denetimler esnasında çağırılanların mutlaka pencereye çıkmak zorunda olması gibi; mekân içindeki zamanın iktidar tarafından kontrol edililişinin çeşitli biçimlerine tanıklık etmiştir (Foucault 2006: 290). Pratiğin incelikli denetimi, doğrudan pratiğin kendisiyle olduğu kadar; onun zamansallığıyla da ilgilidir. Başka bir ifadeyle, iktidar istediği zaman istediği yerde bulunma gücü üzerinden, pratiğin zamanını denetlemektedir.

Foucault'un (2006) ayrıntılı bir şekilde tartıştığı panoptik iktidarın zaman denetimi, iktidara mekânda olmayı dayatmaktaydı. Diğer bir ifadeyle panoptikon, iktidarın zamanı kontrol etmesi üzerinden tesis edilirken; aynı zamanda bu, yüksek seviyede bir fiziksellik ve mekânsallık içermeyi zorunlu kılmaktadır. Bu

mekânsallık, denetim altında tutulanlara, ıslah edilmeye çalışanlara, tasnif edilenlere, cezalandırılanlara, onları sürekli gözetleyen bir gözcünün olduğu düşüncesini uyandıracak bir fizik yapı ve kişiyi gerektirmektedir ki bu, Bauman'ın (2018) işaret ettiği gibi; akışkan modernite zamanının ruhuna uymamaktadır. Bugün, her ne kadar sürekli denetleniyor olma duygusuna dayalı panoptikonun varlığını sürdürdüğü ifade edilebilirse de; zaman ve mekânın birbirinden kopuşuna koşut olarak, iktidar da fizik yapıdan sıvı hale geçmiştir. Dolayısıyla, Bauman'ın (2018: 35) “post-panoptik” durum olarak tanımladığı biçimdeki bu değişiklik, iktidarın da mekâna bağımlılığının kalmadığına, istediği zaman, dilediği kadar uzaktan denetleme özgürlüğüne sahip olduğuna işaret etmektedir. Yinelemek gerekirse bu; artık ne mekânın ne de zamanın diğerinin içine sıkıştığı, enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin bir sonucudur (Kumar 1995: 24). Bu bağlamda, bedenleri denetleyen iktidarın artık bunu yapabilmesinin koşulu ‘orada’ olmak değildir; orada olan tek şey, denetimi sağlayacak enformasyon araçları, önemli olan da bu araçlara sahip olup olmamaktır. Kentsel alanları “çirkinliklerden” (Coleman 2005: 143) arındırmak ve bu alanlara ait arzu edilen performansları tesis etmek amacıyla, yüksek teknolojiyle donatılmış gözetim araçlarının kullanımı; savaşların doğasındaki değişimle fiziksel karşılaşmaların, yerini buna gerek kalmadan karşı tarafa tehdit oluşturacak imha teknolojilerine bırakması; sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımların sürekli kontrolü ve bunun bir gözetim mecrasına dönüşmesi; benzer biçimde yine sosyal medyadaki tüm hareketlerin, yapılan yorumların ve paylaşımların şirketlerce izlenmesi ve tüm bunların ekonomik bir değere dönüştürülmesi (Rey 2012), iktidarın zaman-mekân ayrışmasının sonucu olarak sıvı haldeki işlerliklerinden, bedenlerin kontrolüne ve denetimine yönelik girişimlerindeki değişimlerin sadece bir kaçına dair olan örnekleri teşkil etmektedir. Bunlar ışığında, iktidar ve zaman arasındaki ilişki temel olarak; iktidarın zaman içinde

sıvılaşması ve zamanın kontrol edilişi olmak üzere iki düzlemde düşünölebilir.

Zamanın beden üzerindeki etkisi, gündelik yaşamın tüm aralıklarına sızdığı için onunla birlikte tüm mekânlar kurumsallaşır. Bu bağlamda, tüm günü evinde geçiren biri için, söz konusu mekânın kendisi bile kurumsallaşır; zira gündelik hayatının en ufak etkileşimsel rutini bile zamansallaştırılmıştır. Saat ve takvime göre düzenlenmiş bir toplumun üyesi olduğumuz müddetçe, bu etkinin nüfuzundan sıyrılmak büyük oranda mümkün değildir (Adam 1990: 107). Zamanın bu, deyim yerindeyse ‘hizaya sokucu’ etkisi, onun iktidarla olan bağının göstergesi niteliğindedir. Bu bağın yapısı ve şekli, tarihsel süreç içerisinde dönüşmüş olmakla birlikte; zamanın iktidar için olan araçsal rolü hâlâ önemini korumaktadır.

Zamanın bedensel deneyimi, toplumsal ve yapısal örgütleniş üzerine makro seviyede bir yansıma bırakırken; bununla birlikte; bedensel zaman deneyimleri, bireysel düzlemde, zamanın etkisi, hesaplanması ve kullanılması bağlamında, birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Örneğın; engelli bir beden ve engeli olmayan bir bedenın, zamanla olan etkileşimi incelikli farklılıklar barındırmaktadır. Seymour (2002), engelli bedenlerin, herkes için aynı biçimde ölçülebilir olan zamanı, çok daha incelikli ve detaylı bir biçimde hesaplamak zorunda oldukları sayılıştından hareketle; zamanın, söz konusu bedenlerde, sürekli olarak yeniden organize edildiğini ifade etmektedir çünkü en küçük gündelik bir pratik bile; engelsiz bedene göre daha fazla zamanı gerektirebilmektedir. Bununla birlikte Seymour (2002: 139-140), zamanın beden üzerindeki egemenliğinin ötesinde; engeli olan bedenlerin, zamanı disipline etmeye yönelik bir yetenek geliştirmelerinin örneklerini vermektedir. Omurilik yaralanması sebebiyle, dışkılama ihtiyacının olup olmadığını hissedemeyen bireyler, zaman-beden ilişkisini yeniden düzenleyerek, zamanı kontrol altına almanın çeşitli teknikleri üzerinden (yeme içme ve dışkılama pratikleri

arasındaki zamanın hesaplanması, sonda kullanımı vb.), toplumsal utanç, kendini güçsüz hissetme, beden algısının bozulması gibi deneyimlere karŖı taktikler geliŖtirmektedirler (Seymour 2002). Dolayısıyla, zamanın deneyimi, beden deneyimlenme biçimine bağlıdır; bu nokta da homojen bir toplumsal deneyim olmanın ötesinde, bireysel bir anlam dünyasının sınırlılıkları çerçevesinde kendine yer açmaktadır. Bu bireysel deneyim alanları, zamanın yapılanmıŖ, bölümlenmiŖ ve belirlenmiŖ yapısını aŖıp, onunla bedensel pratikler üzerinden kendi özgün bağını kurmaktadır. Kısaca, bedenlerin zamanı deneyimleme biçimleri, bedensel pratiğin kendisine eklenmektedir. Lyng (1990), uç uėraŖı (edgework)* ile ilgilenen bireylerin deneyimleri üzerinden, söz konusu pratiklerin özel bir anında, beden-zaman iliŖkisinin nasıl yeniden, farklı bir biçimde oluŖturulduėunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, pratiğin en kritik noktası (edge-uç) olarak düşünölen yere ulaŖan birey (en hızlı an, tırmanıŖın en zorlu yeri gibi) için risk, en yüksek düzeyine çıkar ve;

“... arka plan faktörler görüntüden çekilir ve algıları, uç’u aŖmada başarıyı ya da başarısızlığı belirleyen faktörlere doğru daralır. Bu zihinsel durumda uç uėraŖıcılar (edgeworker), yalnızca dıŖ çevresel faktörlere duyarsızlaŖmaz; aynı zamanda, alıŖılmıŖ Ŗekildeki zaman akıŖını ölçme yeteneklerini de kaybederler. Zaman, ya çok hızlı ya da alıŖılmıŖtan çok daha yavaŖ geçebilmektedir: kaya tırmanıcıları, uçurumdaki uzun saatleri “sadece birkaç dakika” olarak algılarken, hava dahlıcaları 45 saniyelik serbest düşüŖü bir sonsuzluk olarak deneyimler” (Lyng 1990: 861).

Bedenin deneyimlerinin zamansallaŖtırılmasına, bunun üzerinden toplumsal yaŖamın düzenlenmesi ve kontrol edilmesine ek olarak zaman, kendisinin taşıyıcısı olduğu ve kendisini tanımlayan bilgi sistemleri üzerinden de bedene yönelik bir etkinin kaynağı

---

* Yüksek hızla motor sürmek, paraŖütle uçak ya da yüksek bir binadan atlamak, kaya tırmanıŖı gibi risk barındıran pratiklere iŖaret etmek için kullanılan bir kavram. Kavramın Türkçe çevirisi, yazarın kendisine aittir.

konumundadır. Zamanın bilgisi, bedenleri kapsamlı bir biçimde tanımlamakta, sınıflandırmakta ve düzenlemektedir. Henderson (2016: 16-19), tarihsel süreç içerisinde, zamanın farklı duraklarında, bedensel çirkinliğe ilişkin toplumsal anlayışlardan söz etmektedir. Örneğin 18. yüzyılda ABD’de bedensel biçim bozuklukları çirkinliğin bir göstergesi; çirkin bedensel görünüşün, bu bedene sahip olanın ‘çirkin’ iç dünyasını yansıttığı düşünülürken ve çirkin bedenler, kamusal alandan yasalar aracılığıyla dışlanırken; sakatlanma ve kemiklerin kırılmasına neden olan Çin kültüründeki ayak bağlama uygulamalarıyla Victoria dönemi korseleri, güzelliğin bedensel sembolleri olarak görülmekteydi. Bu bağlamda Henderson (2016), zamanın ve onun koridorlarındaki kültürel bağlamın; bedenlerin iyi - kötü, çirkin-güzel, Doğu-Batı, modern-ilkel ikilikleri temelinde örgütleniş, sınıflandırılış ve tasnif edilmesine dikkat çekerek aynı zamanda da zaman ve beden arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaktadır. Benzer biçimde, cinsellik, haz, sağlık ve hastalık hem zamanın bilgisi tarafından (döneme ağırlığını koyan bilgi biçimi) hem de bazı açılardan zamana göre düzenlemektedir. Bu bağlamda, bir haz kaynağı olarak cinsellik ve söz konusu hazın doyurulmasının ‘kabul edilir’ ve ‘kabul edilemez’ biçimleri arasındaki ayrım, zamanın bilgisi tarafından gerçekleştirilmekte ve kontrol altında tutulmaktadır (Turner 1996). Bununla birlikte zamanın bilgisi, bedeni kontrol altında tutarken bunu yine zamanın kendisine başvurarak da yapabilmektedir. Örneğin Sohn (2006: 76), 19. yüzyılda, bedenin çıplaklığını düzenleyen dini, ahlaki ve kültürel kodların bir sonucu olarak, cinselliğin arasının ışıkla hiç iyi olmadığından söz etmektedir. Bedeni, tümüyle ifşa edecek bir ışık altında yaşanan cinsellik, edepsizlik, iffetsizlik, kirlilik, anormal cinselliğin ve günahın göstergesi olarak kodlanmıştır. Bu durum, cinselliğin günün daha karanlık saatleriyle sınırlandırılması anlamını taşımaktadır ve toplumsal zamanın beden deneyimleri üzerindeki etkisini açığa çıkarmaktadır.

Beden-Zaman İlişisini Teknolojik Gelişmeler Perspektifinden Değerlendirmek

Zaman ve beden arasındaki ilişki, farklı boyutlarda dönüşüme ve değişime uğramış, teknolojik gelişmelerin hızı dikkate alındığında, bu değişim hızla devam devam edeceği açıktır. Tıp, mikro cerrahi, kozmetik, iletişim gibi alanlardaki yüksek seviyedeki ilerlemeler, hem bedenin kendisinin ele alınma ve değerlendirilme biçimini dönüştürmüş hem de zaman-mekân bağının çözülmesini ve dolayısıyla bedensel deneyimlerin de bu bağı aşan bir nitelik kazanmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, aşağıdaki tartışma, gözlemsel veriler eşliğinde, teknolojik gelişmelerle birlikte bedenin zamansallığına yönelik, olanak sınırları hızla genişleyen müdahaleler, bunun geç modernite çağındaki refleksif benlik inşasıyla olan ilişkisi ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin, beden-zaman bağı üzerindeki etkileri kapsamında yürütülmektedir.

Zaman-beden arasındaki ilişki ve teknolojik yeniliklerin bu ilişki üzerindeki yansımaları, farklı seviyelerde gözlemlenebilir. Bunlar arasında ilk ve hemen dikkat çeken, çizgisel bir zaman akışı ve bedenin biyolojik varlığı içerisindeki yaşlanma olgusudur. Tıbbi, teknolojik gelişmelerle ve bunların kültürel görüngüleri ile birlikte sosyolojik gündemin merkezine çekilen beden (Turner 1996: 21), tam da bu gelişmelerin bir sonucu olarak geç modern dönemde verili olandan, oynanabilir olana; sabit olandan, değiştirilebilir olana; katı olandan, akışkan olana doğru bir dönüşüm geçirmiştir ve geçirmeye de devam etmektedir. Featherstone'un da (1999:170) işaret ettiği gibi; tüketim kültürünün bedene dönük korumacı söylemi bedeni, kendini ifade etmenin ve hazzın bir aracı olarak merkeze çekerek; onun bozulması, çökmesi ve zayıf düşmesi durumuyla, çeşitli stratejileri kullanarak mücadele edilmesi gerekliliğini inşa etmektedir. Bu mücadele, zamanın beden üzerindeki etkisine yönelik bir direnci içermektedir. Bu direncin kaynağını, kronolojik yaşın sınırlarının aşılması; genç, orta ve ileri yaş

kategorilerinin dayandığı kültürel zeminin kayganlaşması, kronolojik yaşa kişisel, biyografik yaşın eklemelenmesi (bireyin kendi yaşına dönük olarak geliştirdiği anlatısı) gibi gelişmeler oluşturmaktadır (Featherstone vd. 1999). Bu bağlamda, yaşlanma sürecinin eşlik ettiği bedensel bozulma (çökme, deformasyon vb.), geç modern toplumun normatif fizikselliğinin ögeleri olan gençlik, zindelik ve güzellik karşında ötelenir ve geciktirilir. İdealize edilen genç görünüm (Timurturkan vd. 2018), bedenın geleneksel zaman deneyimleri üzerindeki teknolojik oynamalarla mümkün hâle gelmekte; estetik cerrahi, kozmetik, anti-aging uygulamaları, diyet ve egzersizler gibi pratikler de bedenın biyolojik zaman deneyimini derinden etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, bedenın biyolojik ritmi, kendi akışına bırakılmamakta ve mümkün olduğunca uzatılmaktadır. Bir kozmetik markasının reklam filminde (Neutrogena), cilt kırışıklıklarının yaşlanmayla ilgisi olmadığı; bozulan hücre yapısıyla bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Tüketim kültürünün, yaşlanma karşıtı gençlik idealeine ilişkin bir pazar stratejisi olmanın yanında bu söylem, geç modern toplum formasyonunda beden-zaman ilişkisinin doğasına işaret ettiği için önemlidir. Burada, zaman-beden ilişkisi hafifletilmekte ve “doğru” müdahalelerin, zamanın beden üzerindeki yıpratıcı etkisinin yavaşatabileceği bilgisi ön plana çıkmaktadır. Tüm bu müdahaleler, elbette ilerleyen zamanla birlikte bedensel fonksiyonlarda ve görünüşte gerçekteşen değişiklerin biyolojik gerçekliğini yadsımadan, geleneksel yaşam döngüsü anlayışının gücünü kaybetmesiyle ve kronolojik yaşın, yavaşlama, çökme, geri çekilme gibi sonuçlarla doğrudan bağlantısı kalmamasıyla ilintilidir. Bedenin, salt biyolojik zamanın alanına ait bir varlık olmaktan ziyade, yaştan bir bakıma yarı-bağımsız bir proje olarak ele alınarak kültürel alana taşınması ve bedene ilişkin gençlik, dinamizm ve aktif tüketim idealleri etrafında üretilen söylemler, refleksif bir beden inşasını beraberinde getirmektedir.

Modern ve geç modern dönemde bedenın, kimlik ve benlikle kurulmuş olan sıkı ilişkisi, onun refleksif (sürekli kendine dönük) bir biçimde gözlemlenmesini, denetlenmesini, dinlenmesini ve ihtiyaç anında yapılacak, çok çeşitli müdahaleleri gerekli kılmaktadır (Giddens 2014). Başka bir ifadeyle, bireysel kimlik inşasının bu refleksivitesi, yüksek seviyede bedensellik içeren bir çabadır çünkü bedenın, zamanla ilişki içerisinde denetimde ve kontrol altında tutulmasını gerektirir. Kimliğin refleksif inşasının, zamandan kopuk bir biçimde gerçekleşmesi olanaksızdır; şimdi, geçmiş ve gelecek arasında kurulan, sürekli olarak yinelenmesi ve canlı tutulması gereken bir etkileşimin zorunluluğu söz konusudur. Giddens’a göre (2014), refleksif bir kimlik inşası, duygular, düşünceler, istekler ve bedene yönelik güçlü bir farkındalığı gerektirmektedir. Birey, şimdi içinde kendini nasıl hissettiğine, ne istediğine yönelik sorular sorar ve bu denetim; şimdiyi, geçmişe ve geleceğe bağlar. Dolayısıyla söz konusu bu farklı zaman kiplerinin deneyimi, boşlukta salınmaz, bundan ziyade; sürekli olarak birbirine eklenilerek bir “pasaj” oluştururlar (Mead 1929: 236). Pasajın farklı evrelerinin etkileşimsel düzenini Mead (1929: 236-237) şu şekilde aktarmaktadır:

“Hareket eden bir bedenın hali hazırda ki konumu, ondan önce olan tarafından belirlenir. Süreklilik, deneyimdeki pasaja bir ön koşul olarak dâhil edilir... Şeylerin olma ve tezahür etme düzeni, olacak ve tezahür edecek olanı koşullandırır.”

Mead (1929), eyleme yön veren zaman deneyiminin genel görünümünü vermek için bunları ifade etmiş olsa da; bu görünüm, geç modern dönemin refleksif kimlik inşasının mantığına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, kısaca birey, geçmişten gelen, şimdiyi delen ve geleceğe yönelen bir kimliğin, sürekli yinelenen bir devinimi içindedir. Bu devinimi Giddens (2014: 99), “otobiyografik düşünme” olarak kavramsallaştırmaktadır ve bu,

“... kişinin kendi hakkında tutarlı bir düşünce geliştirmesi, geçmişin tutsaklığından kurtulmanın ve kendini geleceğe açmanın temel aracıdır. Otobiyografinin yazarı, hem mümkün olduğu kadar geriye, ilk çocukluk dönemine dönmeye hem de geleceği içeren potansiyel gelişme çizgileri oluşturmaya yönelir.”

Bu, Giddens’in (2014) dikkat çektiği gibi; basit bir geçmişe bakma girişimi değil; geçmiş, şimdinin perspektifinden, arzu edilen gelecek amaçları izleyerek yeniden yazma eylemidir. Şimdinin denetiminin sonucu olarak ortaya çıkan ve gelecekteki hedeflerle uyumlu hale getirilme amacını taşıyan geçmiş ‘sorunların’ düzeltilmesi ve/veya onarılması söz konusudur. Bu, geçmiş ve gelecekle bağlantısı hiç kopmaması gereken şimdinin tutarlı inşası, geç modern dönemin refleksif mantığını oluşturmaktadır. Geç modern dönemde birey, söz edilen üç farklı zaman kipi (geçmiş-şimdi-gelecek) arasında tutarlılığın barındığı bir benlik inşa etme sorumluluğuyla karşı karşıdır. Bauman’ın da (2018: 32) işaret ettiği gibi; akışkanlığın hâkim olduğu, tanıklık edilen modernite içinde bireyler, kendilerine ilişkin bir yaşam örüntüsü kurmanın yükü altındadırlar. Bu örüntü, sürekli değişen koşullar, beklentiler ve dış etkilere bağlı olarak, kolayca biçim değiştirebilmek için akışkan bir formda olmalıdır. Bunun sonucu olarak; sürekli dikkatli olmak, kendine ve dışa dönük kesintisiz bir gözlem ve devamlı bir çaba akışkan modernite içindeki bireyin bir zorunluluğu hâlini almaktadır. Bu süreç, bireyin kendi yaşam tarzına eklemlendiği seçimlerini ve kararlarını içeren bir “yaşam politikası”nın hareket geçirilmesini gerekli kılmaktadır (Giddens 2014: 267). Giddens (2014: 268), yaşam politikalarının gündeminin ağırlıklı olarak bireysel kimlikle ilişkili konularla ilintili olduğunun altını çizmektedir. Bu bağlamda bireyler, bireysel kimliklerinin inşasına ilişkin yürütmesi gereken bir politikayla baş başadır. Bireysel kimlikse günümüz geç modern toplumlarında “refleksif bir başarıdır”.

Bedeni, refleksif bir kimlik inşasında ayrı düşünmek mümkün değildir. Benliğin inşasının hiç bitmeyen süreci içerisinde beden, sürekli

olarak oynanan, değiştirilen, elde edilen, yeniden elde edilen, devamlı düzenlenen bir merkezdir. Beden, benliğe işaret eden performatif, akışkan bir referans kaynağı (Boyne 2005: 211-212) ve refleksif bir tasarım alanıdır (Giddens 2014: 271). Bu bağlamda beden, verili değil; sürekli yeniden yapılandırılan bir benlik kaynağını teşkil etmektedir. Bedenin devamlı yapılandırılan ve yeniden yapılandırılan konumu dikkate alındığında, refleksivite ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler arasındaki ilişki netlik kazanmaktadır. Bauman'ın (2018) akışkan modernite, Giddens'in (2014) geç modern dönem olarak tanımladığı toplumsal formasyonun refleksif mantığının, enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan sosyal medyanın mantığıyla örtüştüğü ve kimliğin refleksif inşasının önemli bir aracı haline geldiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda beden, kendini çevreleyen çok yönlü toplumsal ilişkilere, etkileşimlere ve bilgilere açıktır; tüm bunlara bağlı olarak da refleksif bir yaşam politikasının uygulama alanıdır. Giddens'in da (2014: 272) dikkat çektiği gibi, fazla sayıda diyet, spor, egzersiz, cinsellik, dış görünüş ve sağlığa ilişkin bilginin dolaşımında olması, geç modern dönemin refleksif doğasının bir göstergesi niteliğindedir ve söz konusu alanlara ilişkin üretilen bilgiyle karşılaşılması, bugün büyük oranda sosyal medya araçları dolayımıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, hem sosyal medyanın sunduğu içeriklerin kendisi hem de bireyin kendi kişisel tarihi içerisinde dolaşımının hızlı ve kolay bir biçimde gerçekleşmesi olanaklılığı, refleksif bir benlik inşası rejiminin yansımasının bir sonucu olarak okunabilir. Kişisel bir tarihin enformatik bir biçimde inşa edildiği, geçmişin kaydedildiği ve aynı zamanda da yaşam tarzlarına ilişkin üretilen çok sayıda bilginin dolaşımında olduğu Facebook ve Instagram örnek olarak değerlendirildiğinde, her iki sosyal medya aracının da refleksif bir algoritmayı taşıdıkları ileri sürülebilir. Geriye dönük hatırlatmalar, bunun en bariz örneğini teşkil eder. Bir sosyal medya aracında bulunan kişisel bir tarih, artık unutulmuş ya da unutulmaya mahkûm bir geçmiş değil; sürekli geri dönülebilen, şimdinin

perspektifinden değerlendirilebilen, aynı zamanda Ŗimdiye de etki eden ve gelecekteki hedeflerin belirlenmesine katkısı olan, refleksif benlik inŖasının veri tabanı niteliğindedir. Buradan değerlendirildiğinde, refleksif bir kimlik inŖasının önemli bir unsuru olarak zaman, beden ve iletiŖim teknolojileri arasındaki iliŖki yeni bir boyut kazanmaktadır.

Enformasyon Teknolojilerindeki GeliŖmelerin Zaman-Beden EtkileŖimi Üzerine Etkisi

Giddens (1994: 23), modern dönemde zamanın uzamdan ayrılması dūŖuncesiyle; artık uzamın zamanın belirleyicisi olmadığını anlatmaktadır. Bu dūŖünceye göre, uzamın zamandan kopuŖu ya da zamanın uzam içinden ıkıŖı; modern dönemdeki toplumsal etkileŖimin ve mekânın örgütleniŖinin özgün niteliğine iŖaret etmektedir. Modern öncesi toplumlarda, toplumsalın uzamsal boyutu, mevcudiyet ve aynı zamanın paylaŖımı içinde ortaya çıkan yerel toplumsal etkinlikler ve etkileŖimlerle belirlenmektedir. Modernlikle birlikte toplumsal uzam, artık yüz yüze etkileŖimlerle ve mevcudiyetle sınırlı değildir. Zamandan arınmıŖ modern uzam, orada olmayanla kurulan iliŖkileri kapsayacak biçimde geniŖlemiŖtir.

Zamanın uzamla olan bağının kopuŖu, enformasyon teknolojilerindeki geliŖmelerle çok daha derinleŖmektedir. Toplumsal mekân, hâlâ karŖılıklı mevcudiyete dayalı etkileŖimlerin sahnesi olmayı sürdürse de; orada olmayanla etkileŖim, bugünün yüksek teknolojiyle donatılmıŖ medya araçları dolayımıyla, hiç olmadığı kadar büyük bir yoğunluk kazanmaktadır. Orada olmayanla iletiŖim, mektuplaŖma gibi geleneksel yöntemlerle de sağlanabilmekteydi. Ancak zaman, iletiŖimin kendisi için hâlâ önemli bir unsurdu-mektubun yazılıŖı, gönderiliŖi, karŖı tarafa ulaŖması için gerekli olan süre ve aynı yolla geri dönüŖü gibi. Enformasyon ağında, orada olmayanla girilen iletiŖim için gerekli olan zaman, o kadar daralmıŖtır ki; uzak mekânlar birbirine temas

edecek kadar yakınlaşmıştır (E-posta, görüntülü arama, sesli mesaj, ses kaydı gönderme vb.).

Zaman ve mekân arasındaki açılan mesafenin bugün en belirgin örneklerinden biri, sanal gerçeklik olgusudur. Sanal gerçeklik, bilgisayar ve özel üretilmiş gözlükler gibi araçlar vasıtasıyla, belirli bir ortamda olma deneyimini sunan, üç boyutlu, gerçekliğin taklididir (Kaleci vd. 2017: 670). Sanal gerçeklik içinde, kullanıcı bir avatar, çevre ve onun içindeki nesnelere de bütünüyle bilgisayar üretimi olarak varlık göstermektedirler (Yim vd. 2019). Kullanıcısına, bilgisayar ortamında yaratılmış bir dünya içinde var olma deneyimini sunan sanal gerçeklik, Murray ve Sixsmith'in (1999: 316) tanımıyla; "...gerçek zamanlı etkileşim ve keşif sunan sanal ortamlar oluşturmak için üç boyutlu bilgisayar teknolojisi kullanımına" işaret etmektedir. Söz konusu bir zaman diliminin gerçekliğinde var olmayanın bedensel deneyimi olarak tanımlanabilir olan sanal gerçeklik, tam da deneyimin konusunu teşkil edenin, gerçekliğin zamansallığında bulunmayışından dolayı, zamanın sınırlarını altüst edici bir etkiye sahiptir. Bu deneyim esnasında zamanın, somut gerçeklikle bağı kopar ve zaman buharlaşır. Böylesi gerçeklik içinde, bedensel olanın deneyimleri etrafındaki sınırlılıklar da ortadan kalkmaktadır. Gerçekliğin sanallaştırılmış versiyonu üzerinden beden, gidemediği yerlere gidebilir, deneyimlemediği heyecanları ve korkuları duyumsayabilir. Sanal gerçeklik, televizyon izlemek ya da radyo dinlemekten oldukça farklı olarak; duyarların uyarılması ve çevrelenmesi üzerinden, bambaşka bir cisimleşme ve beden deneyimini olanaklı kılmaktadır (Murray vd. 1999: 319; Biocca vd. 1995: 17). Zaman ve mekân, bedensel deneyimin sınırlarını belirleyen iki önemli unsuru teşkil etmekle birlikte; sanal gerçeklikle beraber, bedenün uzam ve zamanla olan ilişkisi ve bağı başka bir forma dönuşmüş; bedenün fenomenolojik konumu da bundan derinden etkilenmiştir. Biocca ve Levy (1995: 18, Popper vd. 1977'den) Popper'a referansla, insan eylemine ilişkin olarak üç dünya ayrımından

söz etmektedir: ilk dünya, fiziki nesnelere oluşan dünya; ikinci dünya, bilişsel durumların, aklın dünyası; üçüncü bir dünya ise, düşünce ürettiklerinin, insan zekâsının ürünlerinin dünyasıdır. Bu üç dünya, sürekli olarak birbiriyle ilişki ve etkileşim içindedir ancak sanal gerçekliğin inşası, bu etkileşimin doğasını dönüştürmüştür. Sanal gerçeklikle birlikte, birinci dünyanın etkileşim alanında olan beden, sayılardan oluşan üçüncü dünyanın içine girmiştir ve deneyim ve etkileşim alanının sınırı, fizik; yani birinci dünyayı aşmıştır. Biocca ve Levy'nin (1995: 18) ifadesiyle; “birinci doğal dünyanın sesi kısılmış; hisler ve duyular, aklımızın yaratımları içine gömülmüştür”.

Gerçekliğin sanal ortamda taklit edilişi, bunun bedensel deneyimler ve zaman arasındaki ilişki üzerine olan yansımalarını çeşitli ampirik örnekler üzerinden okumak mümkündür. Sanal gerçeklik bedene yönelik bir risk barındırmadığından dolayı; gerçeklikte hata götürmeyecek işlemlerin riskten arındırılmış bir uygulama alanını teşkil etmektedir. Örneğin hekimler, riskli ameliyatları sanal bedenler üzerinde gerçekleştirerek; gerçeklikte ortaya çıkabilecek riskleri en aza indirebilirler (Kaleci vd. 2017: 671). İşlevsel çıktıları bir yana, burada dikkat çeken, zamanın deneyimle olan gevşeyen bağıdır. Söz konusu deneyimde, zaman deneyime hükmetmez; bundan ziyade zamana yönünü veren, deneyimin kendisidir. Eylemin geri alınabilirliği ve tekrar edilebilirliği, beden-zaman arasındaki ilişkinin kazandığı yeni boyutun altını çizmektedir.

Gerçekliğin üç boyutlu bir taklidi olan sanal gerçeklikten, gerçekliğin kendisine eklenerek oluşturulan artırılmış gerçeklik deneyimin zaman ve mekânla olan ilişkisini derinden etkilemektedir. Her ne kadar artırılmış gerçeklik bir sanal gerçeklik türü olsa da bir takım farklar söz konusudur. Yukarıda da söz edildiği gibi sanal gerçeklik tamamen bilgisayar ortamında üretilmiş, gerçekliğin yerine geçen sentetik bir dünyadır. Sanal gerçeklik içinde gerçek dünya yok olur ve dolayısıyla deneyim gerçek dünyadan tamamen koparılır.

Bununla birlikte, artırılmış gerçeklik, gerçekliğin yerine geçmekten ziyade; onun üzerine bindirilerek, ona eklemeler yapılarak, sanal ve gerçek nesnelere aynı uzamda, aynı anda var olmasıyla inşa edilir ve artırılmış gerçekliğin deneyimleyicisine, gerçek dünyanın sınırları içerisinde sanal nesnelere görünür hâle gelir (Azuma 1997; Yim vd. 2019). Artırılmış gerçeklik dolayısıyla, belirli bir an içinde orada olmayanın somutlaşmamış deneyimi söz konusu olmaktadır. Gerçekliğin içinden taşan, somut ve gerçek olmayan, ancak bir o kadar da kendini gerçekliğin kendisine eklemleyebilen gerçekliğin bu versiyonu, o anda yan yana olunmayan bir file fotoğraf çekirme ya da evden dışarı çıkmaksızın yüze en uygun gözlüğü seçme deneyimine kapı aralamaktadır. Tüm bunların sonucu olarak zamanın, bedensel deneyimin katı değil, akışkan bir unsuru haline geldiği ifade edilebilir. Bu akışkanlık, hem zamanın mekândan ayrılışında hem de zamanın etkilerinin deneyimlenmesinin, zamanın kendisinden kopuşunda gözlemlenebilir. FaceApp uygulaması, bunun en iyi örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bir tür yapay zekânın çalıştırılması sonucunda bireyler, imaj düzeyinde kendilerinin daha genç bir görüntüsüne sahip olabiliyorken, yaşlandıklarında nasıl görüneceklerini de deneyimleyebilmektedirler. Bunun da ötesinde, daha büyük etik problemleri gündeme getiren Deepfake, kişilerin gerçekçi bir şekilde bir diğerinin yerine geçmesini sağlayarak, yerine geçilen kişinin aslında hiç yapmadıklarını yapılmış gibi gösteren videoların üretimini olanaklı kılmaktadır (What do we do about deepfake video?, tarih yok). Bu, hem zaman ve deneyim arasındaki alanı muğlaklaştırırken ve mekân-zaman-pratik ilişkisini parçalarken, aynı zamanda bireyin refleksif benlik deneyiminin de yeni bir boyuta taşındığını göstermektedir.

Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin olanaklı kıldığı pratik çıktılar ve uygulama alanları çeşitlilik göstermektedir. Beden imajındaki zedelenmelerin, bunun birlikte ortaya çıkan yeme-içme bozukluklarının ve anoreksiya nervozanın sanal gerçeklik

ortamında yaratılan sanal bedenle tedavi edilmesi (Serino vd. 2018); eğlence, tıp, ordu ve sanayi gibi alanlardaki ve (Azuma 1997) ve tüketim bağlamında dönüşen yeni alışveriş eğilimleri kapsamındaki kullanımı (Yim vd. 2019; Kim vd. 2008) bu alanlardan bazılarını teşkil etmektedir. Bütün bu pratik çeşitliliğin anlattığı, beden-uzam-zaman arasındaki ilişkiyi bir arada tutan bağların ve bu üçünü birbirine yakınlaştıran ve birbirine bağlayan gücün, zayıflamak değilse bile; biçim değiştirdiğidir. Bununla birlikte, enformasyon teknolojilerindeki tüm bu gelişmeler, beden-zaman-uzam arasındaki ilişkiyi etkilediği gibi; benliğin refleksif deneyimini, eklediği farklı katmanlarla hem derinleştirmekte hem de refleksif deneyimin sınırlarını genişletmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, zaman ve beden arasındaki ilişkiyi, geniş bir perspektiften, zamanın bedenlerinden okumak mümkündür. Bu ilişkinin doğası, tarihsel süreç içerisinde dönüşüm gösterir. Bu bağlamda, bedensel özellikler, pratikler, bu pratiklerin düzenlenişi, bunların toplumsal hiyerarşi içerisindeki konumu ve toplumsal deneyimin anlamı, zamanın söylemsel repertuarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, bedensel deneyimin zamanla olan ilişkisi geç modern toplumda, hiç olmadığı kadar yoğunlaşmıştır. Geç modern döneminin muğlak zemininde refleksif bir sürecin içine dâhil edilen ve yüksek seviyede beden üzerinden tanımlanan benlik, zamandan koparılamaz bir konuma gelmiştir. Zaman, refleksif benlik ve kimlik rejimine sıkı bir şekilde eklemlenerek; sürekli denetlenen, kontrol edilen ve yeniden düzenlenen akışkan bir hâl almıştır.

Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, zamanın deneyimlenmesini derinden ve çok yönlü bir biçimde etkilemiştir. Bu gelişmeler, zaman-mekân-beden arasındaki ilişkiyi temelden sarsarken; beden üzerinden inşa edilen benlik stratejilerini de dönüşüme

uğratmıştır. Bütün bunlara, sosyal medya araçlarının sağladığı olanaklar da eklendiğinde, zaman-beden ve bireysel kimlik arasındaki ilişki daha da girift bir hâl almakta ve bireylerin zamanla olan etkileşimleri bağlamında, hem diğerlerinin hem de kendilerinin kişisel tarihleriyle kurdukları ilişki, süreklilik ve hız kazanmaktadır. Söz konusu enformatik gelişmeler, zaman içerisinde hareket etmeyi olanaklı kılarak, onun mekâna olan bağıını büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Elbette, zaman içerisindeki hareketlilik, zamanda yolculuk yapmak ve zamanın zaten geçmiş olan kısmına müdahalenin olanaklılığına işaret etmemektedir. Bundan ziyade, burada söz konusu edilen, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, refleksif bir algoritmayla işleyerek, bireyin zaman tünelineki görsellikle donatılmış zihinsel yolculuğunu hızlandırdığıdır. Nitekim yeni medya araçlarının, geçmişin depolanması, hatırlatılması ve diğerleriyle paylaşılması gibi pek çok özelliğinin bunun bir örneğini teşkil ettiği ileri sürülebilir.

Kaynaklar

Adam, Barbara (1990). *Time and Social Theory*. Cambridge: Polity Press.

Azuma, Ronald T. (1997). “A Survey of Augmented Reality”. *Presence*, C. 6, S. 4, s. 355-385.

Bauman, Zygmunt (2018). *Akışkan Modernite*. İstanbul: Can Yayınları.

Biocca, Frank ve Mark R. Levy (1995). “Virtual Reality as a Communication System”. *Communication in the Age of Virtual Reality*, Ed: Frank Biocca ve Mark R. Levy, Hove: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, s. 15-33.

Boyne, Roy (2005). “Citation and Subjectivity: Towards a Return of the Embodied Will”. *Body Modification*, Ed: Mike Featherstone, London: Sage Publications, s. 209-225.

Coleman, Roy (2005). “Surveillance in the city: Primary definition and urban spatial order”. *Crime Media Culture*, C. 1, S. 2, s. 131-148.

Elias, Norbert. (2000). *Zaman Üzerine*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Featherstone, Mike (1999). “The Body in Cosumer Culture”. *The Body: Social Process and Cultural Theory*, Ed: Mike Featherstone vd., London: Sage Publications, s. 170-197.

Featherstone, Mike ve Mike Hepworth (1999). “The Mask of Ageing and the Postmodern Life Course”. *The Body: Social Process and Cultural Theory*, Ed: Mike Featherstone vd., London: Sage Publications, s. 371-390.

Foucault, Michel (2006). *Hapishanenin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi.

Giddens, Anthony (1994). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

_____ (2014). *Modernite ve Bireysel - Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. İstanbul: Say Yayınları.

Henderson, Gretchen E. (2016). *Çirkinliğin Kültürel Tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Kaleci, Devkan vd. (2017). “Üç Boyutlu Sanal Gerçeklik Ortamlarındaki Deneyimlere İlişkin Kullanıcı Görüşleri”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık, s. 669-689.

Kim, Jiyeon ve Sandra Forsythe (2008). “Adoption of Virtual Try-on Technology for Online Apparel Shopping”. *Journal of Interactive Marketing*, C. 22, S. 2, s. 45-59.

Lyng, Stephen (1990). “Edgework: A Social Psychological Analysis of Voluntary Risk Taking”. *American Journal of Sociology*, C. 95, S. 4, s. 851-886.

Mead, George Herbert (1929). “The Nature of the Past”. *Essays in Honor of John Dewey*, Ed: John Coss, New York: Henry Holt & Co, s. 235-242.

Murray, Craig D. ve Judith Sixsmith (1999). “The Corporeal Body in Virtual Reality”. *Body, Self, and Technology*, C. 27, S. 3, s. 315-343.

Rey, P. J. (2012). “Alienation, Exploitation, and Social Media”. *American Behavioral Scientist*, C. 56, S. 4, s. 399-420.

Serino, Silvia vd. (2018). “From Avatars to Body Swapping: The Use of Virtual Reality for Assessing and Treating Body-Size Distortion in Individuals with Anorexia”. *Journal of Clinical Psychology*, C. 75, S. 2, s. 313-322.

Sohn, A. M. (2006). “Cinsiyetli Beden”. *Bedenin Tarihi 3*, Ed: Alain Corbin vd., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 75-105.

Timurturkan, Meral ve Gönül Demez (2018). “Bir Toplumsal İktidar Alanı Olarak Beden ve “Yaşlanan Bedenin” Yeniden İnşası”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 441-456.

Turner, Bryan (1996). *The Body & Society*. London: Sage Publications.

Wishnitzer, Avner (2010). “‘Our Time’: On The Durability of The *Alaturka* Hour System in The Late Ottoman Empire”. *International Journal of Turkish Studies*, C. 16 S. 1 & 2, s. 47-69.

Yim, Mark Yi-Cheon ve Sun-Young Park (2019). “‘I am not satisfied with my body, so I like augmented reality (AR)’: Consumer responses to AR-based product presentations”. *Journal of Business Research*, C. 100, s. 581-589.

<https://www.theguardian.com/technology/2019/jun/23/what-do-we-do-about-deepfake-video-ai-facebook> (Erişim Tarihi: 01.08. 2019)

EXTENDED ABSTRACT

The measurement, calculation, mean, and thus experience of time, in terms of historicity, differ within the different periods of time. The body, in where experience is being embodied, has always close relationship with time. The relation between the body and time sprawls on a large area that is from the discipline of the bodily practices through time to the significance of time in construction of self, and to the transformation of the connection between the body-time-space.

Time takes place at the intersection of the body, nature, and social. In that context, although time was being calculated, sorted, quantified, and organized in the periods of pre-modern, modern and late modern, its role at this intersectionality relatively has not changed. Time has its aspects of biological, natural, and cultural that are interlocked in some ways and it works as a both linear and circular, intangible measurement tool determining individuals' experiences of birth, growth, and death, the ordering of seasonal cycles, of the important and sacred etc. Thus, social time is at stake while arguing about time. It impinges on, determines, organizes, and disciplines the multiple aspects of social practices while it is being constructed by society. In this sense, the bodily qualities, practices, organizations of these practices, the places of these practices within the social hierarchy, and the meaning of the social practices might be differing depending upon the discursive repertory of a given time.

The social experiences and performances of the body take place within a context, space, and time. It has been considered that these three dimensions of the bodily activities and experiences intertwine with each other. Along with space, time is articulated to the body in different aspects: firstly, as pointed, the performances of the body occur in a specific time; secondly, time itself constitutes a source for the bodily activities; and finally, connected to second, it is the bearer of the knowledge that has the influences upon the way the body is being conceived and the way it performs.

This article, focusing upon the multifaceted relationship between time and the body, argues how body is being regulated by time; how time creates its own bodies that are under the influence of the knowledge produced by a given period of time; and how different bodies can be experiencing the exactly same time in a completely different ways (e.g. disabled bodies). In addition, the study, taking the technological advancement into account, traces the changes effecting the aforementioned body-time-space link resulted in liquefaction of time and dissolution of the bond between time and space.

Self that is involved in a process of reflexivity and identified highly through the body on the ambiguous ground of late modernity has come to a position where self

cannot be separated from time. Time, being articulated tightly to reflexive self and identity regime, has become a liquid entity that is being permanently monitored and controlled. In the light of these arguments, the article also seeks to indicate how the construction of self-identity in late modernity - which is a reflexive process that compels the individuals to have a perpetual gaze turning to herself - is related to time, and how new communication technologies is being configured by the algorithm that overlaps with the reflexive logic of late modernity.

Kaymaz, Ekrem ve Mehmet Şakiroğlu (2020). "Bilinçli Farkındalık ve Bilişsel Esnekliğin Problemlı Akıllı Telefon Kullanımı Üzerindeki Etkisi: Öz-Kontrolün Aracı Rolü". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 79-108.

DOI: 10.21550/sosbilder.600325

Araştırma Makalesi

BİLİNÇLİ FARKINDALIK VE BİLİŞSEL ESNEKLİĞİN PROBLEMLİ AKILLI TELEFON KULLANIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖZ-KONTROLÜN ARACI ROLÜ

Ekrem KAYMAZ*

Mehmet ŞAKİROĞLU**

Gönderim Tarihi: Ağustos 2019

Kabul Tarihi: Kasım 2019

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, üniversite öğrencileri örnekleminde bilinçli farkındalık ve bilişsel esnekliğin problemlı akıllı telefon kullanımı ile ilişkisinde öz-kontrolün aracı rolünü ortaya koymaktır. Örnekleme, üniversitede öğrenim gören 171'i (%57) kız, 125'i (%43) erkek olmak üzere toplam 296 üniversite öğrencisinden oluşmuştur. Araştırmada veri toplamak amacıyla "Kişisel Bilgi Formu", "Kısa Öz-kontrol Ölçeği", "Bilinçli Farkındalık Ölçeği", "Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği" ve "Bilişsel Esneklik Envanteri" kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, öz-kontrolün, bilişsel esneklik ve problemlı akıllı telefon kullanımı arasında tam aracı rol gösterdiği; bilinçli farkındalık ve problemlı akıllı telefon kullanımı arasında kısmi aracı rol gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca, öz-kontrolün, bilişsel esnekliğin alt boyutlarından alternatif ve problemlı akıllı telefon kullanımı arasında tam aracı rol gösterdiği; kontrol ve problemlı akıllı telefon kullanımı arasında ise kısmi aracı rol gösterdiği bulunmuştur. Bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: bilişsel esneklik, bilinçli farkındalık, öz-kontrol, problemlı akıllı telefon kullanımı, üniversite öğrencileri

* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Psikoloji Bölümü, ekremkaymaz6709@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Psikoloji Bölümü, mehmetsakiroglu@gmail.com

The Effects of Mindfulness and Cognitive Flexibility on Problematic Smartphone Use: The Mediator Role of Self-Control

ABSTRACT

The main aim of the present study was to obtain information about the use of smart phones among university students, and to present the mediator role of self control in the relationship between mindfulness and cognitive flexibility on problematic smartphone use. The participants of the study are 296 university students. Fifty-seven percent of the sample (n=171) was female and 43% (n=125) as male. In this study data was collected by "Personal Information Form", "Brief Self-Control Scale", "Mindful Attention Awareness Scale", "Smartphone Addiction Scale" and "Cognitive Flexibility Inventory". According to the findings of the research, self-control had a full mediator role in the relationship between cognitive flexibility and problematic smartphone use; and partial mediator role between mindfulness and problematic smartphone use. Additionally, in terms of subdimensions of cognitive flexibility, self-control had a full mediator role between "alternatives" and problematic smartphone use; and partial mediator role between "control" and problematic smartphone use. Findings are discussed within the framework of the related literature.

Key words: *cognitive flexibility, mindfulness, self-control, problematic smartphone use, university students*

Giriş

Teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi ve gelişme göstermesi insanın bilgiye çok hızlı ulaşmasını sağlamıştır. Bu sayede gerçekleşen gelişmeler, insanların hayatlarını sosyal, kültürel ve fiziksel yönden etkilemiş ve değişimler yaratmıştır. Günümüzde internetin ve buna bağlı olarak akıllı telefonların kullanım alanları ve süreleri hızlı bir artış içindedir (TÜİK 2017; Deloitte 2018). Teknolojik gelişmelerin etkisiyle akıllı telefonlar, günlük yaşamın önemli parçalarından biri haline gelmiştir. Hayatı düzene sokması, aile ve arkadaşlarla iletişimi hızlandırması ve içindeki uygulamalar sayesinde problemlere çözümler getirmesi gibi özellikleriyle akıllı telefonlar, üst seviye teknolojik

cihazlardır (Şakiroğlu vd. 2018). Yüksek bir kullanıcı kitlesine sahip olan akıllı telefonlar, iletişim kurmanın ötesinde sosyal ağlara erişme, oyun oynama, internete bağlanma ve fotoğraf çekme gibi fonksiyonlara da sahiptir (Aktaş vd. 2017).

Akıllı telefonlar, iyi hissettiren ve ödüllendiren yapısıyla çekici algılanma eğilimindedir ve çekiciliğinin artmasıyla paralel olarak bağımlılık bakımından o derece risk taşırlar (Şakiroğlu vd. 2018). Teknolojinin ve dolayısıyla akıllı telefonların yoğun kullanımı, sorunlu veya patolojik kullanımı ortaya çıkarmıştır. Alanyazın gözden geçirildiğinde bu yoğun kullanımın farklı şekillerde adlandırıldığı görülmüş olup bu çalışmada “problemlili akıllı telefon kullanımı” kavramı kullanılmıştır.

Akıllı telefonların kullanım kitlesinin sadece ergenler veya gençleri değil çocuklar ve yaşlıları da içerdiği bilinmektedir. Akıllı telefonların her yaş grubunda kullanıcı kitlesine sahip olduğu düşünüldüğünde bu cihazların normalin üzerinde olacak şekilde kullanımı problemlili kullanımı oluşturarak ciddi bir sorun teşkil etmekte ve fiziksel ve psikolojik olarak olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Park vd. 2012). Mok vd. (2014) akıllı telefonun problemlili kullanımını, akıllı telefonun kontrolsüz ve aşırı kullanımı, kullanımının kesilmesi durumunda yoksunluk semptomlarının oluşması ve negatif etkilerine rağmen kullanımına devam edilmesi olarak tanımlamışlardır. Bir başka tanımda ise problemlili akıllı telefon kullanımının sosyal ilişkilerde bozulma, akıllı telefonu aşırı kullanma arzusu, gittikçe akıllı telefonla daha fazla meşgul olma ve günlük işlevselliğinin bozulması ile karakterize olabileceği dile getirilmiştir (Kwon vd. 2013). Ko, Lee ve Kim (2012) ise bireylerin akıllı telefonu problemlili kullanmasına neden olabilecek 5 temel noktaya vurgu yapmışlardır. Bunlar; bireyin umutsuzluk içinde olması, psikolojik zorluklar yaşaması, telefon kullanımını kontrol edemeyip aşırı bir şekilde onunla meşgul olması,

günlük hayatında problemler yaşaması ve kişilerarası ilişkilerin problemlili olmasıdır. Bu noktaların bireyleri problemlili akıllı telefon kullanımına götürebileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, akıllı telefonların sorunlu kullanımı hem dünyada hem de Türkiye’de önemli bir problem olarak belirmektedir.

1.1. Öz-kontrol

Problemlili akıllı telefon kullanımıyla yakından ilgili bir kavram, öz-kontroldür. Bu kavram, adaptasyon sürecinde en önemli özelliklerden biri olarak dikkat çekmektedir. Öz-kontrol, bireyin içsel tepkilerini değiştirebilme, bastırma ve ayrıca istenmeyen davranışsal yönelimleri önleme ve uygunsuz şekilde davranmaya engel olma yeteneği olarak tanımlanmıştır (Tangney vd. 2004). Öz-kontrolün bireyin dürtülerini, hazlarını ve alışılmış otomatik davranışlarını değiştirebilmek gayesiyle kullandıkları becerileri olduğuna yani bir bakıma benlik üzerinde kontrol ortaya koyma yeteneği olduğuna işaret edilmektedir (Baumeister vd. 1996). Öz-kontrol becerisinin düşük olması, bireylerin dürtüsel davranışlara yönelmesinin ve bağımlılık açısından risk grubuna girmesinin yolunu açabilmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar, öz-kontrolün problemlili akıllı telefon kullanımını yordadığı sonucuna ulaşmıştır (Kalecik 2016). Problemlili akıllı telefon kullanımı ile öz-kontrol ilişkisinin incelendiği bir başka çalışmada ise, öz-kontrolün akıllı telefonun aşırı kullanımının önemli bir öngörücüsü olduğu bulunmuştur (Khang vd. 2013).

1.2. Bilinçli Farkındalık (Mindfulness)

Literatürde, akıllı telefonu problemlili kullanıp kullanmamada öngörücü olabilecek bir diğer değişkenin ise bilinçli farkındalık (mindfulness) olduğu dile getirilmektedir. Bilinçli farkındalık, şu anda olan olaylara dikkatini vermek, verilen dikkatin niteliğinin farkında olmak ve bütün bunları yargılamadan kabul etmeyi kapsar (Atalay

2018). Brown ve Ryan (2003), bilinçli farkındalığı bireyin açık ve kabullenici bir şekilde dikkatini şu anda yaşadıklarına odaklaması olarak tanımlamıştır. Ayrıca bilinçli farkındalığın, dikkatin şu anda yaşananlara meraklı ve kabullenici olarak getirilmesini de kapsadığına dikkat çekilmektedir (Bishop vd. 2004). Literatürde, bilinçli farkındalık kavramı hem mizaç hem de öğrenilebilen bir beceri olarak iki ayrı şekilde incelenmektedir (Brown vd. 2003; Rau vd. 2016). İlgili literatür, amacına uygun ve farkındalıklı bir kullanımın akıllı telefonun riskli kullanımının önüne geçebileceğini; bu bağlamda bilinçli farkındalığın yüksek olmasının akıllı telefonlarının problemleri kullanımını düşürebileceğini bildirmektedir (Elhai vd. 2018).

1.3. Bilişsel Esneklik

Hayatımızda ortaya çıkan problemlere çözümler üretmek ve değişimlere adapte olmak, gündelik hayatın rutinini sağlaması açısından önemlidir. Bu adaptasyonun boyutlarından biri olarak bilişsel esneklik öne çıkmaktadır. Dennis ve Vander Wal (2010), kavramla ilgili en kapsamlı açıklamalardan birini yapmışlar ve üç temel bölümü içerdiğine işaret etmişlerdir. İlki yaşamda karşılaşılan sorunlara çok sayıda çözüm üretebilme becerisi, ikinci nokta zor durumları kontrol edilebilir algılama eğilimi ve üçüncüsü ise hayatta meydana gelen olayların ve insan davranışlarının muhtemel alternatiflerinin olabileceğini algılama becerisidir. Bilişsel esnekliğe sahip olanların bir diğer özelliği ise değişimlere kapalı olmamaları ve olaylara iyi konsantre olabilmeleri iken bu özelliğe sahip olmayan bireylerin değişime daha zor adapte oldukları söylenebilir (Dennis vd. 2010). Kişinin bilişsel esnekliğinin zayıf olması ise bilişsel anlamda katılığa neden olur (Dennis vd. 2010). İlgili literatür, bireyin bilişlerini değişen şartlara göre düzenleyemezse neticesinde psikopatolojilerin ortaya çıkacağını bildirmektedir (Altunkol 2017). Bilişsel esneklik ve problemleri akıllı telefon kullanımıyla ilgili literatür gözden

geçirildiğinde, doğrudan problemlili akıllı telefon kullanımıyla ilgili bir çalışmaya rastlanmazken sosyal medya ve internet bağımlılığı ile çalışıldığı görülmüştür. Şenyiğit ve Kıran (2019), lise öğrencileriyle yaptığı çalışmada bilişsel esneklik düzeyinin arttıkça ergenlerin problemlili internet kullanım puanlarının düştüğünü bulmuştur.

Ayrıca literatürde, bireyin katı bilişlerden ziyade esnek bilişlere sahip olması sayesinde uyumlu davranış değişimlerini daha kolay yapabileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla birey, esnekliğe sahipse öz-kontrolünü daha kolay sağlayabilir. Bu bağlamda, yapılan çalışmalara bakıldığında literatürde bilişsel esneklik ile öz-kontrol arasındaki ilişkilerin incelendiği sınırlı sayıda araştırma yer aldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalardan birinde 256 üniversite öğrencisiyle eylem kimlikleme düzeyi araştırılmıştır (Güler 2017). Bu çalışmanın sonuçlarından birine göre öz-kontrolü oluşturan bileşenlerden biri olan dürtüsellik puanları arttıkça bilişsel esnekliğin azaldığı bulunmuştur.

Bunların yanında, dikkat ve odaklanmayı geliştiren bilinçli farkındalığın, dürtüsel olarak yapılan eylemlerin veya otomatik olarak gerçekleştirilen davranışların yapılmasını engelleyebileceği belirtilmektedir. Literatürde, bilinçli ve dikkat ederek davranmanın kişinin otomatik davranışlardan uzaklaşmasına katkı sağladığı ve duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirip düzenlemesine yardım ederek kendini kontrol etmek için yararlı olabileceğine işaret edilmektedir (Teasdale vd. 1995). Yani, duygu ve düşüncelerinin farkında olan biri, ani eylemlerde bulunmadan önce durabilir ve bilerek ve isteyerek davranışını seçebilir. Bu bağlamda, bilinçli farkındalık, öz-kontrol ve psikolojik işlevsellik arasındaki ilişkilerin incelendiği bir çalışmanın sonuçlarına göre, bilinçli farkındalık ve öz-kontrolün pozitif bir korelasyon gösterdiği ve bilinçli farkındalığın öz-kontrolü güçlendirici bir etkisinin olduğu ifade edilmiştir (Bowlin vd. 2012). Bir başka çalışmada Canby, Cameron, Calhoun ve Buchanan (2015)

tarafından yapılan bir araştırmada katılımcılar, deney ve kontrol grubu olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Deney grubuna 6 haftalık mindfulness uygulaması yapılırken kontrol grubuna yapılmamıştır. Yapılan uygulama sonucunda deney grubundaki bireylerin kontrol grubundaki bireylere oranla öz-kontrollerinin anlamlı ve önemli ölçüde arttığı bulunmuştur. Benzer şekilde duygu, düşünce ve dikkati kontrol etme, davranışı değiştirme ve karar verme gibi pek çok faaliyeti düzenleyen öz-kontrolün (Baumeister vd. 2007) kişinin dürtüsel davranmasının önüne geçerek bağımlılık riskini azaltacağı düşünülmektedir. Bireyin amacına uygun davranabilmesi için kendi duygu, düşünce ve davranışlarını fark edip onları değerlendirebilmesi gereklidir. Bu farkındalığı ve davranış değişikliğini yaratmanın zor olduğu alanlardan biri olan bağımlılıklarda ise öz-kontrolün rolü öne çıkmaktadır. Birey, öz-kontrol yardımıyla davranışlarını uygun standartlara çekebilme, öz-disiplin ve dürtü kontrolü sağlama gibi becerileri ön plana çıkarabilir. Ayrıca anlık tepkilerini daha iyi kontrol edip, bilinçli ve amaçlı süreçleri devreye sokarak riskli davranışlardan kendini alıkoyabilir. Böylece birey, davranış değiştirebilme ve uygunsuz davranışları engelleme kapasitesini elinde tutar. Bu bağlamda, öz-kontrol ile çeşitli değişkenlerin incelendiği bir çalışmada düşük öz-kontrol becerisinin zayıf akademik başarı, daha fazla yeme ve alkol bağımlılığı, kötü kişilerarası ilişkiler ve düşük düzey uyum becerileri ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Tangney vd. 2004). Konuyla ilgili bir başka araştırmada da üniversite öğrencilerinde öz-kontrol ve okul bağlılığının azaldıkça madde kötüye kullanımının arttığı bulgusuna ulaşılmıştır (Tibbetts vd. 2002).

1.4. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Verilen tüm bilgilerden sonra, bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinde akıllı telefonu yanında bulundurma ve onu sık sık kontrol etme gibi akıllı telefon kullanımına işaret eden bilgiler elde

etmek; ilgili literatürden elde edilen bulgular temel alınarak bilişsel esneklik ve bilinçli farkındalık ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide öz-kontrolün aracı rolünü incelemektir. Bu çalışmanın literatüre birkaç açıdan katkı sunacağı değerlendirilmektedir. İlk katkısı, bu çalışma, teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasıyla değişimin bir sonucu olarak hayatımıza giren akıllı telefonların problemlili kullanımı hakkında önemli bir çerçeve ortaya koyabilme potansiyeline sahiptir. Böylece araştırmanın sonuçları, çalışan uygulamacılara problemlili akıllı telefon kullanımı konusunda hangi değişkenleri göz önünde bulundurmaları konusunda yardımcı olacaktır. Bir diğer katkı ise çalışma, ilgili değişkenlerin bazılarının literatürde ancak son yıllarda çalışılması sebebiyle buraya ışık tutması ve ilgili alanyazını zenginleştirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Öngörüler doğrultusunda bilinçli farkındalık ve bilişsel esnekliğin problemlili akıllı telefon kullanımı ile ilişkisinde öz-kontrolün aracılık rolünü üstlenmesi beklenmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışma, problemlili akıllı telefon kullanımını etkileyen değişkenleri ele almak için nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiş olup, aracı rol değişkeninin analizini kapsamaktadır.

2.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni, Türkiye’de üniversite okuyan öğrenciler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın veri toplama aşaması, 2019 yılı Şubat ayında Aydın Adnan Menderes Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde okumakta olan 296 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada katılımcılara kolaylıkla bulunabileni örnekleme yoluyla ulaşılmıştır. Katılımcıların yaşları 18 ila 24 arasında değişmekte olup

yaş ortalamalarının ise 19.20 olduğu görülmüştür ($S=2$). Örneklemin 171'i (% 57) kız, 125'i (% 43) ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Bu formda, katılımcılara yaş, cinsiyet, eğitim düzeyleri gibi demografik bilgilerin yanı sıra; bir saat içinde akıllı telefonlarını kaç kez kontrol ettikleri, kaç sosyal medya hesaplarının olduğu gibi akıllı telefon ve sosyal medya etkileşim düzeylerini belirlemek amacıyla bir dizi soru sorulmuştur.

2.2.2. Bilişsel Esneklik Envanteri

Bireylerin zor durumlarda alternatif çözümler üretebilme, uyumlu düşünebilme ve bunları davranış haline getirebilme kabiliyetini ölçmek amacıyla Dennis ve Vander Wal (2010) tarafından geliştirilen bilişsel esneklik envanteri, 20 maddeden oluşmaktadır. Envanter, 1-5 arası derecelendirilen likert tipi olup Türkçe uyarlama çalışması Gülüm ve Dağ (2012) tarafından yapılmıştır. Envanterden alınabilecek puanlar 20 ile 100 arasında değişmektedir ve puanın yüksekliği bilişsel esnekliğin arttığı anlamında yorumlanır. Envanterde 2, 4, 7, 9, 11 ve 17. maddeler ters puanlanmaktadır. Envanter, alternatifler ve kontrol olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Envanterin uyarlama çalışmasında geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Envanterin bütünü için iç tutarlılık katsayısı .90, alternatifler alt boyutu için .89 ve kontrol alt boyutu için .85 olarak bulunmuştur. (Gülüm vd. 2012). Bu çalışmada sırasıyla envanterin bütünü, alternatifler ve kontrol alt boyutları için iç tutarlılık katsayısı .90, .91 ve .84 olarak bulunmuştur.

2.2.3. Bilinçli Farkındalık Ölçeği

Bireylerin farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla hazırlanan ölçek, Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilmiştir.

Ölçek, 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, 1-6 arası derecelendirilen likert tarzı bir ölçektir. Ölçeğin Türkçe adaptasyonu Özyeşil, Arslan, Kesici ve Deniz (2011) tarafından yapılmıştır. Ölçekten alınabilecek puanlar 15-90 arasında değişmektedir ve puanın yüksekliği bilinçli farkındalığın yüksekliğine işaret etmektedir. Ölçek, tek faktörlü bir yapı göstermekte olup tek bir toplam puan verilmektedir. Ölçeğin uyarlama çalışmasında iç tutarlık katsayısı .80 olarak bulunmuştur (Özyeşil vd. 2011). Bu çalışmada ölçek için iç tutarlılık katsayısı .83 olarak bulunmuştur.

2.2.4. Kısa Öz-kontrol Ölçeği

Ölçek, öz-kontrolü içeren durumları belirlemek amacıyla oluşturulmuştur (Tangney vd. 2004). Ölçeğin kısa formu 13 maddeden oluşmakta olup 1-5 arası derecelendirilen likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Nebioğlu, Konuk, Akbaba ve Eroğlu (2012) tarafından yapılmıştır. KÖKÖ'nün Türkçeye uyarlamasında orijinal ölçekteki bazı maddeler çıkarılmış ve 4'ü öz-disiplin, 5'i dürtüsellik alt boyutunda yer alan 9 maddelik bir form elde edilmiştir. Ölçekten alınan puanların artması, yüksek öz-kontrolle işaret etmektedir. Ölçek, öz-disiplin ve dürtüsellik olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. KÖKÖ'nün Türkçe versiyonunun güvenilirliği, ölçeğin bütünü için .83, öz-disiplin için .81 ve dürtüsellik için .87 olarak bulunmuştur (Nebioğlu vd. 2012). Bu çalışmada bütünü ele alınan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .75 olarak bulunmuştur.

2.2.5. Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği

Bireylerin sorunlu akıllı telefon kullanımlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiş ölçek, 33 maddeden oluşmaktadır (Kwon vd. 2013). Ölçek, 1-6 arasında değerlendirilen likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Demirci, Orhan, Demirdaş, Akpınar ve Sert (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir ve ölçekte tek bir toplam puan

verilebilmektedir. Ölçekten en düşük 33, en yüksek 198 puan alınmaktadır ve yüksek puanlar riskli kullanım olarak yorumlanmaktadır. Ölçeğin Türkçe adaptasyonunda 7 faktöre (günlük yaşamı rahatsız etme, yoksunluk belirtileri, olumlu beklenti, siber odaklı ilişkiler, aşırı kullanım, sosyal ağ bağımlılığı ve fiziksel belirtiler) sahip olduğu bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .94 olarak bulunmuştur (Demirci vd. 2014). Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .93 bulunmuştur.

2.3. İşlem

Sıra etkisinin kontrol edilebilmesi amacıyla (Kişisel Bilgi Formu her uygulamanın başında olmak üzere) ölçekler, katılımcılara farklı sıralarda verilmiştir. Katılımcıların ölçekleri doldurma sürelerinin 15-30 dakika arasında değiştiği gözlenmiştir.

2.4. Veri Analizi

Veriler, normallik ve doğrusallık bakımından teste tabi tutulmuş, uç değerlere bakılmıştır. Yapılan işlemler sonucunda verilerin normal dağıldığına karar verilmiş ve uç değerler çıkarılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan istatistiksel analizler için SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada betimsel istatistikler için frekans analizi, değişkenler arası ilişkinin incelenmesi için korelasyon analizi uygulanmıştır. Öz-kontrolün, bilişsel esneklik ve bilinçli farkındalık ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkideki aracılık rolü, Hayes (2013)'in SPSS için önerdiği PROCESS uygulaması kullanılarak sınanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Akıllı Telefon ve Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Bulgular

Akıllı telefon ve sosyal medya kullanımına ilişkin bulgular Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo 1’de görüldüğü gibi öğrencilerin yarıdan fazlası (% 55,1) sabahları genellikle telefonları yardımıyla uyanmaktadır ve % 98,6’sının akıllı telefonu uyuduğu odada bulunmaktadır. Öğrencilerin % 63,4’lük kesimi telefonlarının gün boyu açık olduğunu belirtmiştir. Örneklemin % 40,2’lik bölümü 1 saat içinde telefonlarını 4 ila 6 kez kontrol etme ihtiyacı hissederken yaklaşık 1/3’ü (% 31,1) ise saatte en az 7 kez telefonlarını kontrol etmektedir. Örneklemin % 69,6’sı yemek yerken akıllı telefonlarının yemek masasında bulunduğunu, % 44,1’i ise tuvalete girerken telefonlarının yanında bulunduğunu belirtmiştir. Sosyal medya hesaplarının sayısının belirlenmeye çalışıldığı soruda 3 hesabı (% 27,7) olduğunu söyleyen katılımcılar çoğunluğu oluşturmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu haftada 1-7 kez gönderi (% 95,6) ve hikâye (% 92,2) paylaştıklarını belirtmiştir.

Tablo 1. Akıllı Telefon ve Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Özellikler

Sabah genellikle nasıl uyanırsınız?	N	%
Telefon	163	55.1
Çalar saat, kendim ve diğer	133	44.9
Telefonunuz uyuduğunuz odada bulunur mu?	N	%
Evet	292	98.6
Hayır	4	1.4
Telefonunuz günde kaç saat açıktır?	N	%
1-8 saat	47	15.9
9-16 saat	61	20.7
17-24 saat	187	63.4

1 saat içinde telefonunuzu kaç kere kontrol edersiniz?	N	%
1-3 kez	85	28.7
4-6 kez	119	40.2
7 ve daha fazla	92	31.1
Yemek yerken telefonunuz genellikle yemek masasında olur mu?	N	%
Evet	206	69.6
Hayır	90	30.4
Tuvalete girerken telefonunuz genellikle yanınızda olur mu?	N	%
Evet	130	44.1
Hayır	165	55.9
Kaç tane sosyal medya hesabınız var?	N	%
Hiç yok	18	6.1
1 tane	44	14.9
2 tane	75	25.3
3 tane	82	27.7
4 ve daha fazla	77	26
Sosyal medya hesaplarınızdan haftada kaç tane gönderi paylaşırsınız?	N	%
1-7 kez	283	95.6
8-14 kez	6	2
14'ten daha fazla	7	2.4
Sosyal medya hesaplarınızdan haftada kaç tane hikâye paylaşırsınız?	N	%
1-7 kez	273	92.2
8-14 kez	15	5.1
14'ten daha fazla	8	2.7

3.2. Ölçekler Arası Korelasyonlar

Araştırmada kullanılan ölçekler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların ATBÖ, KÖKÖ, BİFÖ, BEE ve Alt Ölçeklerinin Puanlarının Korelasyon, Ortalama Standart Sapmalarının Özeti

Ölçüm	1	2	3	4	5	6	$\bar{x}$	SS
1.ATBÖ	---						84.33	26.41
2.KÖKÖ	-.45**	---					28.45	6.01
3.BİFÖ	-.42**	.49**	---				57.85	11.29
4.BEE	-.33**	.44**	.39**	---			76.20	11.02
5.BEE- kontrol	-.38**	.45**	.42**	.78**	---		52.42	7.62
6.BEE- alternatifler	-.13*	.37**	.27**	.90**	.43**	---	23.78	5.29

* $p < .05$, ** $p < .01$

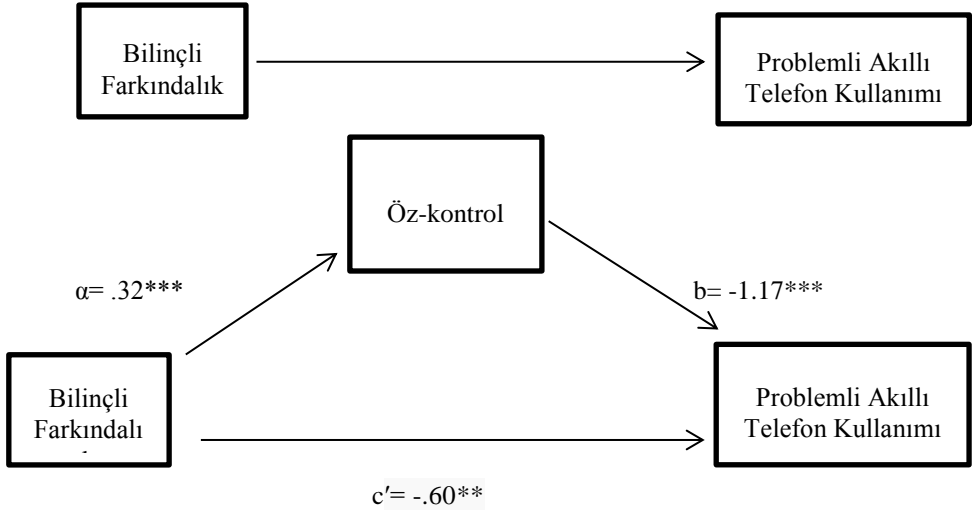
Not: ATBÖ= Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği; KÖKÖ= Kısa Öz-Kontrol Ölçeği; BİFÖ= Bilinçli Farkındalık Ölçeği; BEE= Bilişsel Esneklik Envanteri.

Değişkenlerin korelasyon, ortalama ve standart sapma değerlerine ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur. Tüm değişkenler için ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$, $p < .01$). Tablo 2’den de anlaşılacağı gibi, bağımlı değişken olan akıllı telefon bağımlılığı ölçeği puanları ile öz-kontrol ($r = -.45$, $p < .01$), bilinçli farkındalık ($r = -.42$, $p < .01$), kontrol ($r = -.38$, $p < .01$), bilişsel esneklik ($r = -.33$, $p < .01$) ve

alternatifler ($r=-.13$, $p<.05$) puanları arasında negatif yönde ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

3.3. Bilinçli Farkındalık ve Problemlili Akıllı Telefon Kullanımı Arasındaki İlişkide Öz-kontrolün Aracı Rolünün İncelenmesi

Bilinçli farkındalık ve problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide öz-kontrolün aracı rolü, SPSS programına eklenerek kullanılabilir bir makro olan PROCESS (Hayes 2013) uygulaması ile test edilmiştir. Analizlerde, problemlili akıllı telefon kullanımı bağımlı değişken, bilinçli farkındalık bağımsız değişken, öz-kontrol ise aracı değişken olarak ele alınmıştır. Regresyona dayalı PROCESS uygulaması aracılığıyla yapılan analizin sonuçları ve Bootstrap % 95 güven aralığı (GA) değerleri Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Bilinçli Farkındalık ve Problemlili Akıllı Telefon Kullanımı arasındaki ilişkide Öz-kontrolün aracı rolüne ilişkin model

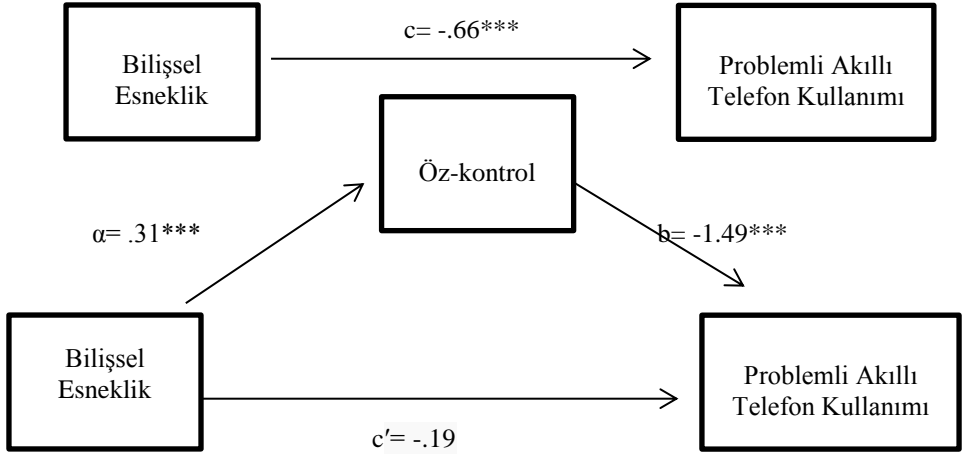
Not: * $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$

Şekil 1’de görüldüğü gibi bilinçli farkındalık, öz-kontrolü pozitif yönde ve anlamlı olarak yordarken ($\beta = .32, p < .001$) öz-kontrol ise problemlili akıllı telefon kullanımını negatif yönde ve anlamlı olarak yordamaktadır ($\beta = -1.17, p < .001$). Öz-kontrol, modele dâhil edildiğinde; bilinçli farkındalığın problemlili akıllı telefon kullanımı üzerindeki toplam etkisinin ($\beta = -.98, p < .001$) azaldığı görülmektedir ($\beta = -.60, p < .01$). Analize göre, bilinçli farkındalığın öz-kontrol aracılığıyla problemlili akıllı telefon kullanımı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($b = -.38, \text{Bootstrap } \% 95 \text{ GA} = -.53, -.24$). Preacher ve Hayes (2008)’e göre, iki değişken arasındaki ilişki üçüncü bir değişkenin varlığında düşüş gösteriyorsa veya anlamsız hale geliyorsa bu değişkenin aracı bir rolü olduğu söylenebilir. Bu sonuçlardan yola çıkarak öz-kontrolün bilinçli farkındalık ve problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolünü üstlendiği söylenebilir.

3.4. Bilişsel Esneklik ve Problemlili Akıllı Telefon Kullanımı Arasındaki İlişkide Öz-kontrolün Aracı Rolünün İncelenmesi

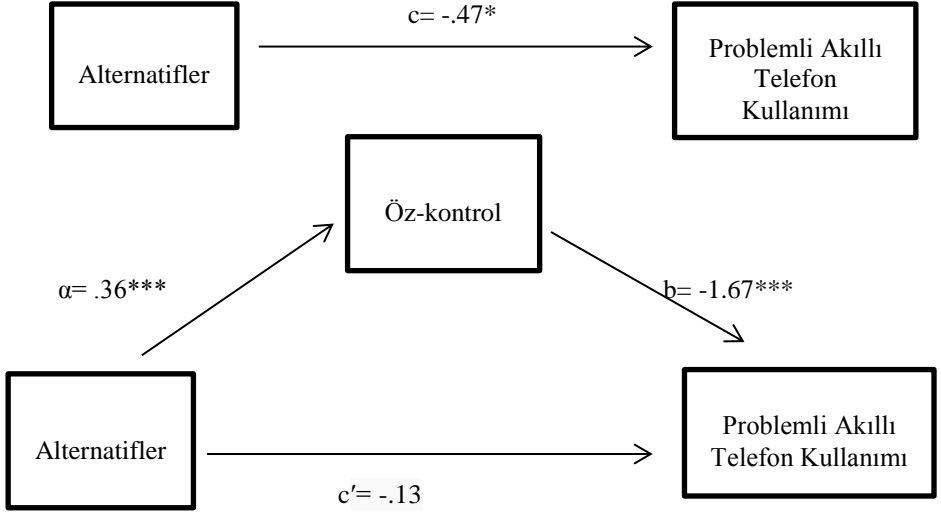
Bilişsel esneklik ile iki alt boyutu (alternatifler ve kontrol) ve problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide öz-kontrolün aracı rolü, SPSS programına eklenerek kullanılacak bir makro olan PROCESS (Hayes 2013) uygulaması ile test edilmiştir. Analizlerde, problemlili akıllı telefon kullanımı bağımlı değişken, bilişsel esneklik ve iki alt boyutu (alternatif ve kontrol) boyutu bağımsız değişken, öz-kontrol ise aracı değişken olarak ele alınmıştır. Regresyona dayalı PROCESS uygulaması aracılığıyla yapılan analizin sonuçları ve Bootstrap % 95 güven aralığı (GA) değerleri Şekil 2, 3 ve 4’te gösterilmiştir.

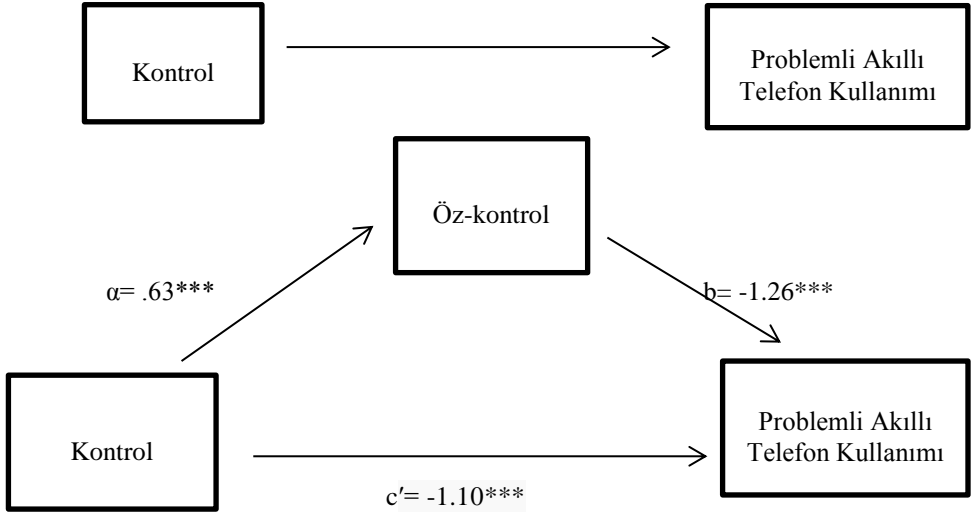
Şekil 2. Bilişsel Esneklik ve Problemlili Akıllı Telefon Kullanımı arasındaki ilişkide Öz-kontrolün aracı rolüne ilişkin model

Şekil 2’de görüldüğü gibi bilişsel esneklik, öz-kontrolü pozitif yönde ve anlamlı olarak yordarken ($\beta = .31, p < .001$) öz-kontrol ise problemlili akıllı telefon kullanımını negatif yönde ve anlamlı olarak yordamaktadır ($\beta = -1.49, p < .001$). Öz-kontrol, modele dâhil edildiğinde; bilişsel esnekliğin problemlili akıllı telefon kullanımı üzerindeki toplam etkisinin ($\beta = -.66, p < .001$) anlamsız hale geldiği görülmektedir ($\beta = -.19, p > .05$). Analize göre, bilişsel esnekliğin öz-kontrol aracılığıyla problemlili akıllı telefon kullanımı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($b = -.47, \text{Bootstrap } \% 95 \text{ GA} = -.65, -.31$).

Şekil 3. Alternatifler alt boyutu ve Problemlili Akıllı Telefon Kullanımı arasındaki ilişkide Öz-kontrolün aracı rolüne ilişkin model

Şekil 3'te görüldüğü gibi alternatifler alt boyutu, öz-kontrolü pozitif yönde ve anlamlı olarak yordarken ($\beta = .36, p < .001$) öz-kontrol ise problemlili akıllı telefon kullanımını negatif yönde ve anlamlı olarak yordamaktadır ($\beta = -1.67, p < .001$). Öz-kontrol, modele dâhil edildiğinde; alternatifler alt boyutunun problemlili akıllı telefon kullanımını üzerindeki toplam etkisinin ($\beta = -.47, p < .05$) anlamsız hale geldiği görülmektedir ($\beta = -.13, p > .05$). Analize göre, alternatifler alt boyutunun öz-kontrol aracılığıyla problemlili akıllı telefon kullanımını üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($b = -.60, \text{Bootstrap } \% 95 \text{ GA} = -.83, -.40$).

Şekil 4. Kontrol alt boyutu ve Problemlili Akıllı Telefon Kullanımı arasındaki ilişkide Öz-kontrolün aracı rolüne ilişkin model

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Şekil 4'te görüldüğü gibi kontrol alt boyutu, öz-kontrolü pozitif yönde ve anlamlı olarak yordarken ($\beta = .63$, $p < .001$) öz-kontrol ise problemlili akıllı telefon kullanımını negatif yönde ve anlamlı olarak yordamaktadır ($\beta = -1.26$, $p < .001$). Öz-kontrol, modele dâhil edildiğinde; kontrol alt boyutunun problemlili akıllı telefon kullanımı üzerindeki toplam etkisinin ($\beta = -1.91$, $p < .001$) azaldığı görülmektedir ($\beta = -1.10$, $p < .001$). Analize göre, kontrol alt boyutunun öz-kontrol aracılığıyla problemlili akıllı telefon kullanımı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($b = -.80$, Bootstrap % 95 GA = -1.14, -.51).

İki değişken arasındaki ilişki üçüncü bir değişkenin varlığında düşüş gösteriyorsa veya anlamsız hale geliyorsa bu değişkenin aracı bir rolü olduğu söylenebilir (Preacher vd. 2008). Yukarıdaki sonuçlardan

yola çıkararak öz-kontrolün bilişsel esneklik ve alternatifler alt boyutu ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide tam aracılık, kontrol alt boyutu ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide ise kısmi aracılık rolünü üstlendiği söylenebilir.

Tartışma

Bu araştırmada akıllı telefonun kullanımına dair bilgiler edinmenin yanında bilişsel esneklik ve bilinçli farkındalık ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide öz-kontrolün aracı rolü incelenmiştir. Bulgular, üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik ve bilinçli farkındalığının problemlili akıllı telefon kullanımı ile ilişkisinde öz-kontrolün aracı rolüne işaret etmektedir. Ayrıca, bilişsel esneklik envanterinin alt boyutları olan kontrol ve alternatifler ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide öz-kontrolün aracı rolü incelenmiş; iki alt boyutta da öz-kontrolün aracılık rolünü üstlendiği görülmüştür.

Çalışmada, üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeyleri ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasında negatif yönde ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu bulgu, farkındalıklı ve bilinçli bir bireyin akıllı telefonların riskli kullanımlarını engelleyebileceğini göstermektedir. Şöyle ki, bilinçli farkındalık eksikliği olarak tanımlanan özelliğe sahip bireyler, anda kalamadıkları ve duygu, düşünce ve davranışlarını yönetemedikleri için akıllı telefonlarının problemlili kullanımlarını engellemekte zorlanmaları beklenebilir. Nitekim yapılan çalışmalar da bilinçli farkındalığın arttıkça problemlili akıllı telefon kullanımının azaldığını ortaya koymaktadır (Elhai vd. 2018; Peker vd. 2019). Bir diğer bulguya göre, bilişsel esneklik ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasında negatif yönde ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu bulgu, bilişlerini değişen şartlara göre değişimleme başarısı gösterebilen bireylerin, akıllı telefonlarını daha az riskli kullandıklarını göstermektedir ve literatürle uyumludur.

Bir diğer bulgu, bilinçli farkındalık ile öz-kontrol arasında pozitif yönde bir ilişki olduğudur. Bu bulgu, bilinçli ve dikkat ederek davranmanın bireyin dürtüsel davranmasının önüne geçtiği ve bilişsel esnekliğin arttıkça öz-kontrolün de arttığını göstermektedir. Bilinçli farkındalığı yüksek bireyler, karşılaştıkları olaylarda acele tepkiler vermedikleri için duygu ve düşüncelerini düzenleme olanağı bulma ihtimalleri de yüksektir. Bundan dolayı, yaşantının farkında olarak hareket etme imkânı kolaylaşır ve olumsuz davranışsal yönelimler engellenebilir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, benzer sonuçların çıktığı başka bir deyişle bilinçli farkındalık ile öz-kontrol arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu belirtilmiştir (Kara 2016; Bowlin vd. 2012).

Başka bir bulgu, bilişsel esneklik ile öz-kontrol arasında pozitif yönde bir ilişki olduğudur. Bireyin bilişlerini uyumlu şekilde değiştirebilmesi ve bu anlamda esnek bilişlerinin olması kişinin davranışlarını daha rahat düzenleyebileceğini göstermektedir. Literatür incelendiğinde de Güler (2017) yaptığı çalışmasında dürtüsellik ile bilişsel esneklik arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu bulmuştur. Bunlara ek olarak, çalışma sonuçlarına göre, öz-kontrol ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasında negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, davranışlarının denetimini yapabilen, dürtüsel davranışlardan kendini alıkoyabilen ve kendilik kontrolünde başarılı olan bireylerin akıllı telefonlarını daha az riskli olarak kullandıkları anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, bireyin öz-kontrol sayesinde bu riskin temelinde olan uyumsuz ama içinden gelen isteklerine karşı koyabileceği beklenebilir. Ayrıca bu bulgu, literatürdeki diğer çalışmalarla desteklenmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan birine göre öz-düzenleme yetersizliğinin problemlili akıllı telefon kullanımı ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır (Van Deursen vd. 2015).

Öz-kontrolün aracı rolü ile ilgili analiz sonuçları değerlendirildiğinde, bilinçli farkındalık ve problemleri akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide öz-kontrol değişkeninin kısmi aracılık rolü oynadığı belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, bilinçli farkındalığın yüksek olması öz-kontrol üzerinden dolaylı olarak problemleri akıllı telefon kullanımını azaltmaktadır. Bazı çalışmalarda bireyin bağımlılık açısından risk grubuna girmesi ile olumsuz davranışsal yönelimlerin önüne geçememesi arasında pozitif bir ilişki olduğu (Friese vd. 2009; Tangney vd. 2004) belirtilmektedir. Öz-kontrol açısından bakıldığında, bu becerinin düşük olması, düşük düzey farkındalık ve dikkat ile ilişkilidir. Bilinçli farkındalık düzeyi düşük bireylerin kendi denetimlerini yapma ve bilinçli davranma becerisi düşüktür (Teasdale vd. 1995). Bu bağlamda, yüksek öz-kontrole sahip bireylerin bilinçli farkındalık düzeyinin de daha yüksek olabileceği ve bu anlamda akıllı telefonlarını daha az riskli kullanabilecekleri düşünülebilir. Bu doğrultuda, öz-kontrol becerisi arttığında, bilinçli farkındalık düzeyinde artma; problemleri akıllı telefon kullanma davranışında ise azalma görülebileceğinden söz edilebilir.

Aracı rollerle ilgili bir diğer bulguya göre, bilişsel esneklik ve problemleri akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide öz-kontrolün tam aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Martin, Anderson ve Thweatt (1998), bireyin davranışlarında gerekli düzenlemeyi yapmasında esnekliğin önemine işaret etmiştir. Buna göre kişi, bu düzenlemeyi yaparsa zorlayıcı yaşantılarla başa çıkabilir. Bu anlamda bireyin katılık göstermesi ise kendilik kontrolünün düşmesine neden olur. Bireyin esnekliğe sahip olması, kendisini zorlayan kompleks olaylarla başa çıkmak için gerekli duygu, düşünce ve davranışsal değişiklikleri gerçekleştirebilmesine yardımcı olur (Martin vd. 1998). Bilişsel esneklik sonucu artan öz-kontrol, bireyin kendi denetimini yapmasına ve akıllı telefonun problemleri kullanımını azaltmasına yardım edebilir.

Bilişsel esnekliğin alt boyutlarının problemlili akıllı telefon kullanımı ile ilişkisinde öz-kontrolün aracı rolü incelendiğinde, alternatifler alt boyutu ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide tam aracı olduğu bulunmuştur. Değişen şartlara göre bilişlerini değişimleyebilen bireyler, alternatifler oluşturabilmekte ve daha dengeli düşünebilmektedirler (Dennis vd. 2010). Bu bağlamda, meydana gelen durumların alternatifleri olabileceğini düşünme, bireyin kendilik kontrolünü yükseltmekte ve bu yolla problemlili akıllı telefon kullanımını engelleyebileceğinden bahsedilebilir. Bir diğer bulgu ise kontrol alt boyutu ile problemlili akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkide öz-kontrolün kısmi aracılık rolü üstlenmesidir. Öz-kontrol düzeyi yüksek bireylerin zor durumları kontrol edebileceğine dair algılarının da fazla olacağı ve stresli yaşantı anlarında dahi akıllı telefonlarını kendi kontrolü altında kullanabileceği düşünülebilir. Bu doğrultuda, öz-kontrol becerisi arttığında, kontrol algısında artma; problemlili akıllı telefon kullanma davranışında ise azalma görülebileceği düşünülebilir.

Tüm bulgular ışığında, bu araştırmanın klinisyenlere ve araştırmacılara yardımcı olabileceği, özellikle uygulamaya dönük katkılarının olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, akıllı telefonların riskli kullanımlarının önüne geçmek için bilinçli farkındalık ve öz-kontrol artırıcı müdahale programlarının faydalı olabileceği öngörülmektedir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları da vardır. İlk olarak çalışma, öz-bildirim ölçekleriyle yapılmıştır ve alanyazında bu tarz ölçeklere ihtiyatla yaklaşıldığı görülmektedir (Dağ 2005). Ayrıca örneklemin sadece üniversite öğrencilerinden oluşmuş olması bir diğer sınırlılık olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, problemlili akıllı telefon kullanımı konusunda Türkiye’de yapılmış sınırlı sayıda detaylı çalışmalardan

biridir. Öncelikle iyi bir örneklem sayısı ile araştırma yürütülmüş; hem akıllı telefon ve sosyal medya kullanımı özellikleri hem de ilgili psikolojik değişkenler araştırılarak alanyazına katkı verilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda ise üniversite öğrencilerinden farklı bir örneklem grubuyla çalışılmasının literatüre katkı vereceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Aktaş, Hasret ve Nurcan Yılmaz (2017). “Üniversite Gençlerinin Yalnızlık ve Utangaçlık Unsurları Açısından Akıllı Telefon Bağımlılığı”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, C. 3, S. 1, s. 85-100.

Altunkol, Fatma (2017). *Bilişsel Esneklik Eğitim Programının Lise Öğrencilerinin Bilişsel Esneklik ile Algılanan Stres Düzeylerine ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarına Etkisi*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.

Atalay, Zümra (2018). *Mindfulness: Şimdi ve Burada Bilinçli Farkındalık*. İstanbul: Psikonet Yayınları.

Baumeister, Roy F. ve Todd F. Heatherton (1996). “Self-regulation Failure: An Overview”. *Psychological Inquiry*, C. 7, S. 1, s. 1-15.

Baumeister, Roy F. vd. (2007). “The Strength Model of Self-control”. *Current Directions in Psychological Science*, C. 16, S. 6, s. 351-355.

Bishop, Scott R. vd. (2004). “Mindfulness: A Proposed Operational Definition”. *Clinical Psychology: Science and Practice*, C. 11, S. 3, s. 230-241.

Bowlin, Stephanie L. ve Ruth A. Baer (2012). “Relationships Between Mindfulness, Self-Control and Psychological Functioning”. *Personality and Individual Differences*, C. 52, S. 3, s. 411-415.

Brown, Kirk W. ve Richard M. Ryan (2003). “The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-being”. *Journal of Personality and Social Psychology*, C. 84, S. 4, s. 822-848.

Canby, Nicholas K. (2015). “A Brief Mindfulness Intervention for Healthy College Students and Its Effects on Psychological Distress, Self-Control, Meta-Mood, and Subjective Vitality”. *Mindfulness*, C. 6, S. 5, s. 1071-1081.

Dağ, İhsan (2005). “Psikolojik Test ve Ölçeklerde Geçerlik ve Güvenirlik”. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi*, C. 13, S. 4, s. 17-23.

Deloitte. “Dijitalleşen Hayatımızda Mobil Teknolojilerin Yeri, Deloitte Global Mobil Kullanıcı Anketi 2017: Türkiye Yönetici Özeti”, <http://www.2.deloitte.com/tr> (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2018).

Demirci, Kadir (2014). “Validity and Reliability of The Turkish Version of The Smartphone Addiction Scale in A Younger Population”. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, C. 24, S. 3, s. 226-234.

Dennis, John P. ve Jillon S. Vander Wal (2010). “The Cognitive Flexibility Inventory: Instrument Development and Estimates of Reliability and Validity”. *Cognitive Therapy and Research*, C. 34 S. 3, s. 241-253.

Elhai, Jon D. vd. (2018). “Distress Tolerance and Mindfulness Mediate Relations Between Depression and Anxiety Sensitivity with Problematic Smartphone Use”. *Computers in Human Behavior*, C. 84, s. 477-484.

Friese, Malte ve Wilhelm Hofmann (2009). “Control Me or I Will Control You: Impulses, Trait Self-Control, and The Guidance of Behavior”. *Journal of Research in Personality*, C. 43, S. 5, s. 795-805.

Güler, İpek B. (2017). *Eylem Kimlikleme Düzeyinin Yordanmasında Akademik Erteleme, Sosyal Sorun Çözme, Bilişsel Esneklik ve Dürtüselliğin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Gülüm, Volkan İ. ve İhsan Dağ (2012). “Tekrarlayıcı Düşünme Ölçeği ve Bilişsel Esneklik Envanterinin Türkçeye Uyarlanması, Geçerliliği ve Güvenilirliği”. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, C. 13, S. 3, s. 216-223.

Hayes, Andrew F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*. New York: The Guildford Press.

Kalecik, Sezen (2016). *Problemlili İnternet ve Akıllı telefon kullanımına İlişkin Olarak Duygu Düzenleme, Öz-denetim, Yenilik Arayışı, Depresyon ve Sosyal Kaygı Semptomları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Kara, Ergül (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bağlanma Stilleri ve Bilinçli Farkındalık İle İlişkisi: Öz-Kontrolün Aracılık Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Khang, Hyoungkoo vd. (2013). “Self-traits and Motivations as Antecedents of Digital Media Flow and Addiction: The Internet, Mobile Phones and Video Games”. *Computers in Human Behavior*, C. 29 S. 6, s. 2416-2424.

Ko, Ki-Sook vd. (2012). “A Research on Addictive Use of Smartphone by University Students”. *Journal of Digital Contents Society*, C. 13, S. 4, s. 501-516.

Kwon, Min vd. (2013). “Development and Validation of A Smartphone Addiction Scale (SAS)”. *PloS One*, C. 8, S. 2, s. 1-7.

- Martin, Matthew M. vd. (1998). “Individuals’ Perceptions of Their Communication Behaviors: A Validity Study of The Relationship Between The Cognitive Flexibility Scale and The Communication Flexibility Scale with Aggressive Communication Traits”. *Journal of Social Behavior and Personality*, C. 13, S. 3, s. 531-540.
- Mok, Jung-Yeon vd. 2014. “Latent Class Analysis on Internet and Smartphone Addiction in College Students”. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, C. 10, S. 1, s. 817-828.
- Nebioğlu, Melike vd. (2012). “The Investigation of Validity and Reliability of the Turkish Version of the Brief Self-Control Scale”. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, C. 22, S. 4, s. 340-351.
- Özyeşil, Zümra vd. (2011). “Bilinçli Farkındalık Ölçeği’nin Türkçeye Uyarlama Çalışması”. *Eğitim ve Bilim*, C. 36, S. 160, s. 224-235.
- Park, Namsu ve Hyunjoo Lee (2012). “Social Implications of Smartphone Use: Korean College Students’ Smartphone Use and Psychological Well-being”. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, C. 15, S. 9, s. 491-497.
- Peker, Adem vd. (2019). “Sanal Ortamda Bağımlılık: Bilinçli Farkındalığın Aracı Rolüne İlişkin Bir Model Sınaması”. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, C. 20, S. 2, s. 153-158.
- Preacher, Kristopher J. ve Andrew F. Hayes (2008). “Asymptotic and Resampling Strategies for Assessing and Comparing Indirect Effects in Multiple Mediator Models”. *Behavior Research Methods*, C. 40 S. 3, s. 879-891.
- Rau, Holly K. ve Paula Williams (2016). “Dispositional Mindfulness: A Critical Review of Construct Validation Research”. *Personality and Individual Differences*, C. 93, s. 32-43

Şakiroğlu, Mehmet ve Poyraz C. Akyol (2018). *Kapat! Çocukları Sanal Dünyada(n) Koruma Kılavuzu*. İstanbul: HayyKitap.

Şenyiğit, Ali ve Binnaz Kıran (2019). “Investigation of Problematic Internet Use According to Cognitive Flexibility Levels of High School Students”. *International Journal of Eurasia Social Sciences*. C. 10, s. 35, s. 367-384.

Tangney, June P. vd. (2004). “High Self-control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades and Interpersonal Success”. *Journal of Personality*, C. 72, S. 2, s. 271-324.

Teasdale, John D. vd. (1995). “How Does Cognitive Therapy Prevent Depressive Relapse and Why Should Attentional Control (Mindfulness) Training Help?”. *Behaviour Research and Therapy*, C. 33, S. 1, s. 25-39.

Tibbetts, Stephen G. ve Joshua N. Whittimore (2002). “The Interactive Effects of Low Self-control and Commitment to School on Substance Abuse Among College Students”. *Psychological Reports*, C. 90, S. 1, s. 327-337.

TÜİK. “Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2017”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 (Erişim Tarihi: 27.11.2018).

Van Deursen, Alexander J. vd. (2015). “Modeling Habitual and Addictive Smartphone Behavior: The Role of Smartphone Usage Types, Emotional Intelligence, Social Stress, Self-Regulation, Age, and Gender”. *Computers in Human Behavior*, C. 45, s. 411-420.

EXTENDED ABSTRACT

Technological developments have enabled human to reach information very quickly. These developments have affected people's life socially, culturally and physically. Nowadays, internet and smart phone usage are increasing rapidly (TÜİK 2017; Deloitte 2018). With the effect of technological developments, smartphones have become one of the important parts of everyday life. Smart phones are high-end technological devices with the ability to arrange life easier, accelerate communication with family and friends, and bring solutions to problems with the applications (Şakiroğlu et al. 2018: 105). In addition to these advantages, smartphones have other functions such as accessing social networks beyond communication, playing games, connecting to the Internet, and taking pictures (Akteş et al. 2017). Smartphones were tend to be perceived as desirable with their endless rewards and so they carry high risk of dependence (Şakiroğlu et al. 2018: 34). The use of excessive amount of smartphones makes a serious problem (Park et al. 2012). In this context, self-control, mindfulness and cognitive flexibility were considered to be associated with the use of smartphone. The main aim of the present study was to obtain information about the use of smart phones among university students, and to present the mediator role of self control in the relationship between mindfulness and cognitive flexibility on problematic smartphone use.

The participants of the study are 296 university students. Fifty-seven percent of the sample (n=171) was female and 43% (n=125) as male. The mean age of the participants was 19.20 (SD=9.5) with a range of 18-24. In this study data was collected by "Personal Information Form", "Brief Self-Control Scale", "Mindful Attention Awareness Scale", "Smartphone Addiction Scale" and "Cognitive Flexibility Inventory".

According to the findings of the study, more than half of the students (55.1%) usually wake up with the help of smartphone alarms and the most of the students' (98.6%) smartphone is located in their bedrooms when they sleep. Sixty-three percent of students (63.4%) declared that their phones are ready to use 7/24. Forty percent of the sample check their phones 4 to 6 times within 1 hour and approximately 1/3 (31.1%) of the sample check their phones at least 7 times in 1 hour. More than sixty-nine percent of the sample (69.6%) said that their smart phones were on the dining table at dinner time and forty-four percent of the sample (44.1%) declared that they have entered the toilet with their smartphones. The majority of the participants stated that they had 3 social media accounts (27.7%) and the majority of the participants stated that they shared posts (95.6%) and stories (92.2%) 1-7 times per week.

According to the findings of the research, self-control had a full mediator role in the relationship between cognitive flexibility and problematic smartphone use; and partial mediator role between mindfulness and problematic smartphone use. Additionally, in terms of subdimensions of cognitive flexibility, self-control had a full mediator role between "alternatives" and problematic smartphone use; and partial mediator role between "control" and problematic smartphone use.

The findings of the present study will provide information to clinicians and researchers. Knowing the factors predicting problematic smartphone usage will be made practitioners focus on the effective variables. Mindfulness and self-control can be beneficial in order to avoid problematic usage of smartphones.

Dağdeler, Coşkun ve Doğan Yavaş (2020). “Bursa Vakıf Kültürü Müzesi’nde Bulunan Kumaş Üzerine İşlemeli Hat Levhaları”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 109-143.

DOI: 10.21550/sosbilder.557848

Araştırma Makalesi

BURSA VAKIF KÜLTÜRÜ MÜZESİ’NDE BULUNAN KUMAŞ ÜZERİNE İŞLEMELİ HAT LEVHALARI*

Coşkun DAĞDELER**

Doğan YAVAŞ***

Gönderim Tarihi: Nisan 2019

Kabul Tarihi: Haziran 2019

ÖZET

Türk işleme sanatı, Osmanlı döneminde en parlak devrini yaşamış ve bir saray sanatı olarak zirve noktasına ulaşmıştır. Kültür ve sanatta özgün olan Türkler, İslâm kültür ve medeniyeti doğrultusunda Arap yazısına bağlı olarak ortaya çıkmış güzel sanatların bir dalı olan hat sanatını en üst düzeye çıkarmışlardır. Bu çalışmada, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Dairesi Başkanlığı Müzeler Şube Müdürlüğü bünyesinde hizmet veren Bursa Vakıf Kültürü Müzesi’nde bulunan kumaş üzerine işlemeli hat örnekleri incelenmiştir. Bu incelenen eserler, Bursa Emir Sultan Camii ve Bursa Muradiye Camii’ne bağışlanmış ve 31.03.2016 tarih E.58968 sayılı protokolün 14.04.2016 tarihinde onaylanmasıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Bursa Vakıf Kültürü Müzesi’nde sergilenmesi için verilen eserlerden oluşmaktadır. Muhtelif renklerde kumaş ve ipliklerle, çeşitli işleme teknikleriyle işlenen her bir eser için fotoğraflar çekilmiş ve bilgi fişleri oluşturulmuştur. Hat levhalarının okunuşları ve açıklamaları, dönemleri ve hattatları, ebatları, bezemelerinde kullanılan işleme teknikleri ve süsleme özellikleri gibi bilgiler envanter kayıtlarına dayanarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Bursa Vakıf Kültürü Müzesi, hat levhaları, kumaş, işleme

* Bu çalışma “Bursa Vakıf Kültürü Müzesi Hat Levhaları” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, 701649004@ogr.uludag.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, dogany@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 21 Issue: 38

Calligraphy Illuminations from Bursa Foundation Museum

ABSTRACT

Turkish embroidery art rose to its peak during Ottoman period and became known as the art of the palace. Turks are known for their authenticity in their art and culture and they produced many works of calligraphy art under the influence of Islam and Arabic alphabet. This work details the collection of calligraphy examples on the fabrics within the Bursa Foundation Museum. Bursa Foundation Museum is a branch of Bursa Metropolitan Municipality Department of Culture and Arts. The inspected collection was donated to Bursa Emir Sultan Mosque and Bursa Muradiye Mosque. They were approved to be exhibited by the General Directorate of Foundations with the protocol numbered E.58968 and dated 14.04.2016. The collection is comprised of various fabrics and fibers which have a wide range of colors and embroideries. They were photographed and given informative labels. The works of calligraphy were documented according to their pronunciation, meaning, period, size and decorations. The collection received an inspection with regard to their documentation entries.

Key words: Bursa, Bursa Foundation Museum, calligraphy plaque, fabric, embroidery

Giriş

Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa kentinin kültür ve sanat yaşamını zenginleştirmek, sosyokültürel hayatını canlandırabilmek amacıyla yürüttüğü tarihi ve kültürel mirası yaşatma ve koruma projelerine bir yenisini katarak Bursa Vakıf Kültürü Müzesini 17 Şubat 2017 tarihinde açmıştır (Fotoğraf 1¹).

Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Dairesi Başkanlığı Müzeler Şube Müdürlüğü bünyesinde hizmet veren Bursa Vakıf Kültürü Müzesi, ziyaretçilere dünya tarihinde bilinen ilk vakıf izlerini keşfederek İslâm kültürünün zenginleştirdiği vakıf hizmetlerini

---

¹ Bursa Büyükşehir Belediyesi 2017. <https://www.bursa.bel.tr/vakif-kulturu-muzesi-ile-essiz-miras-gelecege-tasiniyor/haber/2333> (Erişim Tarihi: 30.09.2018).

tanıtmayı ve Selçuklu, Anadolu Beylikleri ile Osmanlı süzgecinde büyüyen ve tüm dünyayı saran bu eşsiz medeniyeti anlatmayı hedeflemektedir (Fotoğraf 2).

Müze; İslâm tarihinde Vakıf, Müslüman Türk devletlerinde Vakıf kültürünün gelişmesi ve Osmanlı Devleti'nde Vakıf kültürü, Selâtin (sultanlar) Vakıfları ile inşa edilmiş ilk Osmanlı başkenti ve külliyeler şehri Bursa, kuş evleri, camiler, kütüphaneler, medreseler, türbeler, tekke ve zaviyeler, aşevi (imaret), yol ve köprüler, çeşme ve su, darüşşifa, hamam gibi bölümlerden oluşmaktadır (Fotoğraf 3).

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün 19.03.2013 tarih ve 6140 sayılı olurları ile Vakıflar Bölge Müdürlüğüne ait Emir Sultan Cami deposunda yer alan hat levhalarının konservasyon işlemleri tamamlanmıştır. Mülkiyeti Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığına ait Bursa Vakıf Kültürü Müzesinde hat levhalarının sergilenmesi amacıyla protokol yapılmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü onanıyla verilen farklı teknikler, farklı yazı çeşitleri ve formlarla yapılmış bu levhalar, Bursa Emir Sultan Camii ve Bursa Muradiye Camiine vakfedilen vakıf eserleridir. Hat levhaları müzede vitrin içinde vitrin üst alınlığında ve müze bölümlerinde sergilenmektedir. Bu makalede incelenen kumaş üzerine işlenmiş hat levhalarının fotoğrafları çekilmiş ve bilgi fişleri oluşturulmuştur. Bilgi fişlerinde hat levhalarının okunuşları ve açıklamaları, dönemleri ve hattatları, ebatları, bezemelerinde kullanılan işlemler, işleme teknikleri ve süsleme özellikleri gibi bilgiler verilmiştir.

Arapça bir kelime olan hat kelimesi sözlükte “ince, uzun, doğru yol, birçok noktaların birbirine bitişerek sıralanmasından meydana gelen çizgi, çizgiye benzeyen şeyler ve yazı” gibi anlamlar taşımaktadır (Alparslan 2004: 19).

İslâm kültüründe yazı ve güzel yazı (hüsnu'l hat, hüsn-i hat) anlamlarında da kullanılan hat sanatı, İslâm kültürü içerisinde derin ve estetik bir boyut kazanmıştır. Bu sanat ile uğraşan sanatkârlara önceleri kâtip, muharrir ve verrak denilmiş, X. yüzyıldan sonra hattat olarak adlandırılmıştır (Serin 1999: 19).

Hat sanatı güzele ulaşma arzusu ve gayreti ile kâmiş kalemi ve is mürekkebinin mükemmel uyumu ve birlikteliği fikir ve duyguların alfabe ve yazı aracılığı ile resmedilmesidir. Ünlü matematikçi Öklid de “Hat her ne kadar maddi aletlerle meydana gelirse de o, ruha ait bir hendedir” diye bu konudaki fikrini söylemiştir (Serin 1999: 19).

Hat sanatında birçok yazı çeşidi vardır. Hüsn-i hattın en yaygın yazı çeşidine *aklâm-ı sitte* denir. Aklâm-ı sitte denilen altı çeşit yazı; sülüs, muhakkak, reyhâni, nesih, tevkî ve rıkaa'dır (icazet hattı). Bu yazılardan başka kûfî, rik'a, ta'lik ve celî sülüs olmak üzere diğer yazı çeşitleri de vardır.

Sülüs hattı, lügatta “üçte bir” anlamına gelmektedir. X. yüzyılın sonunda ortaya çıkan bu yazı, en eski ve en çok kullanılan yazı çeşitlerinden biri olmuştur. Sülüs yazıda harflerin her birinin üçte iki kısmında düzlük, üçte bir kısmından yuvarlak hâkim olduğu görüşü bulunmaktadır (Alparslan 2004: 21) Sülüs, yazının esasıdır; bu sebepten “ümmü'l- hutut” (yazıların anası) ismi ile söylenmektedir (Bektaşoğlu 2009: 30).

Muhakkak hattı, lügatta “muhkem, muntazam, sağlam söz ve sağlam dokunmuş elbise” anlamlarına gelir. Muhakkak hattının harfleri sülüs yazıya kıyasla daha büyüktür. Görünüş olarak kûfî yazıdan ilk çıkan yazı olduğu kabul edilir (Mert 2012: 26).

Reyhâni hattı, nesih hattı nasıl sülüs kalemine tabi ve onun üçte biri ise reyhâni de yazı kuralları bakımından muhakkak hatta tabi olmuştur. Kalem ağzı kalınlığı ise muhakkak yazının üçte biri kadar olmuştur (Alparslan 2004: 21).

Nesih hattı, kelime anlamı olarak “ortadan kaldırmak ve iptal etmek” anlamlarına gelir. Kûfî yazıdaki köşelerin tamamının yuvarlanması ile oluştuğu söylenmektedir (Bektaşoğlu 2009: 30).

Tevkî hattı, kalem kalınlığı sülüs hattına çok yakın olan yarısı düzünsü yarısı yuvarlağımsı olarak tarif edilmektedir (Yazır 1972: 75).

Rıkaa’ hattı; tevkî hattının nesih, reyhâni gibi küçüğü ve ince kalemle yazılmasına denilmektedir. Çoğu harfin birbirine bitişik olması sebebiyle süratli yazılmaya elverişlidir (Serin 1999: 72).

Diğer yazı çeşitleri ise aşağıda belirtilmiştir.

Kûfî hattı; İslâmiyet’in ilk yıllarında “Himyeri” yazısının değişmesi ve gelişmesiyle ortaya çıkan dik, sert ve köşeli bir hat çeşididir (Berk 2006: 61).

Rik’a hattı, “üzerine yazı yazılan kâğıt parçası, mektup, not kâğıdı” gibi anlamlara gelen süratli ve kolay yazma ihtiyacı gereği XVIII. yüzyılda Dîvân-ı Hümâyûn’da doğup XIX. yüzyılın başlarında Babîâli’de geliştirilerek ortaya konulan bir hat çeşididir (Alparslan 2004: 22).

Ta’lik hattı, kelime anlamı itibariyle “asma, asılma” anlamlarını ifade etmektedir. Harekesi olmayan bu yazının kalın ağızlı kalemle yazılmış olanına tıpkı sülüsteki gibi celî ta’lik adı verilmektedir (Çetintaş 2005: 67).

Celî sülüs hattı -celî kelimesinin sözlükteki anlamı, “aşikâr, meydan da ve iri” anlamına gelse de- hat sanatında bir terim olarak “her yazının belirli bir ölçüden sonra iri veya büyük yazılmış şekline” diye yazılmaktadır (Bektaşoğlu 2009: 30).

Osmanlılarda özellikle celi sülüs, celî tâ’lik ve celî dîvanî ile yazılan levhalar büyük mekânların duvarlarına asılmak üzere yapılan tezhipli eserlerdir (Özçimi 2012: 14). XVIII. yüzyıldan itibaren hat

sanatında levha yazımı oldukça gelişmiş ve tezhip sanatının en çok kullanıldığı alanlardan biri haline gelmiştir (Kocakahya 2012: 45).

Hat sanatının levha olarak uygulamasından başka farklı türlerdeki materyallere de uygulaması bulunmaktadır. Bunlardan birisi de kumaş üzeri hat yazılarının işlenmesidir. Hat sanatı levhaların dışında kumaşın üzerine de işlenmiştir. Bu işleme, kasnak ve gergef adı verilen araçlara gerilen deri ve kumaşın çeşitli renkteki iplik, altın ve gümüş sim ve iğne kullanılarak yapılan bir süsleme sanatıdır (Berker 1974: 9).

Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile başlayan süreçte ise yeni bir kişilik kazanan Anadolu ve çevresi işlemeciliği; Selçuklu Dönemi, Anadolu Beylikler Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu devirlerinde gelişmiş ve günümüze kadar geçen süreç içerisinde endüstriyel gelişmelere bağlı olarak yeni bir kişilik kazanmıştır (Barışta 1984: 1).

Selçukluların geliştirdiği ipekçilik, Osmanlı Devletinin kuruluşundan sonra parlak dönemini yaşamıştır. Bu gelişmelerin nedenleri arasında ipekçiliğin Konya yerine, Bizans Döneminde de Bursa ve Söğüt'te sürdürülmesi başta gelmesidir. Bursa Osmanlıların eline geçmeden öncede burada dokuma yapıldığı, Türkler zamanında dokumacılığın geliştirildiği, 16. ve 17. yüzyıllarda Bursa dokumalarının Lyon kumaş ve kadifeleri ile boy ölçüştüğü, ayrıca keten, sof ve özellikle de ipek kumaşların dokunduğu Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde belirtilmiştir (Sürür 1976: 8).

Türk işleme sanatı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde en parlak devrini yaşamış ve bir saray sanatı olarak zirve noktasına kadar ulaşmıştır. Osmanlı Sarayı, işleme sanatının daima öncüsü olmuş ve örnek alınmıştır. İşlemenin bir bakıma merkezi görevini üstlenmiş olan ve Ehl-i Hıref adı ile bilinen saray atölyelerinde imparatorluğun dört bir yanından getirtilen zanaatkârlar dönemin zevk ve moda anlayışına göre işlemelerini icra etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde saray

ve çevresi için yapılan işlemler, kullanılan malzeme açısından incelendiğinde de oldukça ilgi çekmektedir. İşlemlerin zemininde çok değerli kumaşlardan başka deri kullanımı da yaygındır. İşlemlerde pamuk ve ipek ipliklerin yanı sıra altın veya gümüşten, çok ince teller halinde çekilerek hazırlanan metal iplikler yaygın şekilde kullanılmıştır. Değerli ya da yarı değerli taşların kullanıldığı da görülür. Saray atölyelerindeki işleme ve dokumalarda altın veya gümüş tel kullanımının özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda daha fazla olduğu gözlemlenir. Saray nakkaşları ile ortaklaşa çalışan ve zerdûzân adı ile bilinen altın işleyicileri Ehl-i Hıref atölyelerinin en özel gruplarından birisini teşkil eder (Yaman 2008: 49). Osmanlı İmparatorluğu döneminde işlemler ikinci bir çevre olarak saray dışındaki çarşı ve evlerde üretilmiştir. Çarşı atölyelerindeki zanaatkârlar saray eşyalarının işleminde de görev almıştır (Sürür 1976: 61). İşleme sanatı, Batılılaşma dönemine kadar işleme tekniklerini bilen “aşına kadınlar” olarak tanınan ustalar tarafından öğretilmiştir (Özsayiner 2003: 112).

Türk kadınının hayatında işleme hep olmuştur. Doğum, evlilik gibi hayatın önemli dönümlerinde işleme başta çeyiz geleneği olmak üzere gelenek ve göreneklerle kuşaklar boyu devam etmiştir. Oldukça dar bir çevresi olan Türk kadını, yüzyıllarca içinden geldiği gibi çizip renklendirdiği işlemler aracılığı ile mutluluk, ayrılık, hasret gibi duygu ve düşüncelerini, hayallerini somut şekillerle ifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ise işleme kadın eğitiminin bir parçası olmuştur.

Anadolu öncesi Türk işleme sanatının ilk örnekleri Hun Devletinden günümüze kadar gelen eserlerdir (Barışta 1984: 6). Türk işlemlerinde ilk olarak geometrik düzen içinde hayvan motifleri yer almıştır. 15. yüzyılın sonlarında İslamiyet'in kabulü ile hayvan figürleri terkedilmiş, 16. yüzyıldan itibaren de motifler doğadaki hallerinden esinlenen meyve ve çiçeklerden oluşmuştur. 17. yüzyıl işlemlerinde küçük motifler, girift kompozisyonlar uygulanmış, 18. yüzyılda ise

Avrupa sanatının etkisi ile motiflerde kıvrık dal, fiyonklar ve vazolar kullanılmaya başlanmıştır (Berker 1981: 55).

İşlemelerde renkler ve motifler birbirini tamamlamaktadır. 16. yüzyılda az sayıda kullanılan renk sayısı, 17. yüzyılda arttırılarak işlemlerde zenginlik kazandırılmıştır. 18. yüzyılda renk farklılıklarının görülmeye başlanması en belirgin özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Kayabaşı 1998: 62-64).

Osmanlı dönemi Türk işlemleri teknik ve estetik açıdan oldukça zengindir. Yüzyıllara göre değişkenlik gösteren işleme teknikleri, tek başına ya da karışık bir uygulama biçiminde işlenmiştir. Dokumanın yüzünde ve tersinde aynı görüntüyü veren balıksırtı, civankaşı, hesap işi, muşabbak, pesent, susma işleme tekniği gibi kumaşın ipleri sayılarak yapılan işlemler dönemin tipik Türk işleme teknikleri arasındadır. Tersî ve yüzü aynı olmayan yüzeysel pesent ve tel kırma, serbest stilde yapılan sarma, dokumanın üzeri kapatılarak yapılan aplike, kordon tutturma ve dival işi iğnelerinin ise her yüzyılda uygulanan işleme teknikleri arasında yer alması dikkat çekicidir (Barışta 1999: 5). 19. yüzyılda yapılan işlemlerde kalite bozulmalarının görüldüğü bu sanat, 20. yüzyılda artık makine ile yapılmaya başlanmıştır (Özsayiner 2012: 149).

Türk işleme sanatı konusunda yayınlanan araştırmalarda, işlemenin “kaşbastı, mendil, çevre, yağlık, makrama, havlu, önlük, uçkur, kuşak ve tirkeş”lerde yer aldığı belirtilmiş (Gönül 1993: 204), ancak işleme hat levhalarının varlığından söz edilmemiştir. Bu konu, sınırlı sayıda ki yayında ele alınmıştır (Barışta 1994-1995: 85).

Kökü çok eskiye dayanan bir sanat dalı olan Türk işlemeciliği halen Kız Sanat Enstitülerinde ders olarak gösterilmektedir. Öğrencilere pratik olarak işleme teknikleri gösterilmekte, belli başlı örneklerin kopya edilmesine çalışılmaktadır (Sürür 1976: 63).

Bursa Kız Lisesinin bulunduğu alanda, tarihi Mahkeme Hamamı'nın karşısında, tek katlı, bodrumlu, kâgir bir bina, Erkek Rüştiye Mektebi olarak inşa edilmiştir. Erkek Rüşdiyesi 1892'de Mülki İdadisi ile birleştirilmiş, bu tarihten sonra da bina bir süre İdadi Mektebi olarak işlev görmüştür. Bu okulun ön kısmı uzun süre Kız Rüşdiyesi olarak kullanılmış, 1911 yılında ise bütün binalar Kız Rüşdiye (Malhatun) Mektebi olarak okula tahsis edilmiştir. O dönemde ders programlarında din bilgisi, ahlâk, nâfia bilgisi, Osmanlıca, hesap, sülûs ve rik'a, Arapça, Farsça, imlâ, tarih, coğrafya, hıyâtet (terzilik) ve nakış gibi dersler işlenmiştir. 1914 yılından itibaren ise binada Kız Muallim Mektebi eğitime devam etmiştir (Fotoğraf 4) (Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi), 2012: 10).

Günümüzde Bursa Vakıf Kültürü Müzesinde bulunan işlemeli hat levhalarının bazılarının işleme ustalarından anlaşılacağı üzere Bursa Kız Lisesi öğrencilerinin işlediği levhalardır. Bu araştırmanın konusu Bursa Büyükşehir Belediyesi Müzeler Şube Müdürlüğüne bağlı "Bursa Vakıf Kültürü Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Kumaş Üzerine İşlemeli Hat Levhaları" olarak belirlenmiştir. Araştırma dâhilinde toplamda yirmi adet çeşitli renkte iplik ile genellikle ipek kumaş üzerine işlenen hat levhaları incelenmiştir. Bu eserler, Bursa Emir Sultan Camii ve Bursa Muradiye Camine bağışlanmış olup bir protokol dâhilinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından teşhir edilmesi için Bursa Vakıf Kültürü Müzesine verilmiştir.

Bursa Vakıf Kültürü Müzesinde Bulunan Kumaş Üzerine İşlemeli Hat Levhaları

1. "Envanter No: 39" olan 210 x65 cm ebadındaki levhada, sarı renkli kumaş üzerine yeşil iplik ile ta'lik hattıyla "*Yâ Erhamerrahimîn irhamnâ*" (Ey merhametlilerin en merhametlisi bize rahmet et) yazılıdır. Ketebesinde "Amel-i Hakkı sene H. 1374 (M. 1954)" yazılıdır. Eseri işleyen sanatçı Hakkı'dır. Ketebesi armudi form içine alınmıştır. Eser

boncuk işleme tekniği ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 5).

2. “Envanter No: 44” olan 85x80 cm ebadındaki levhada, siyah kumaş üzerine oval bir çerçeve içerisine alınmış Türk işi tekniğinde işlemeli, celî sülüs hattıyla “*Ve iz yerfa’u İbrahimu ’l-kavâ’ide*” Bakara Sûresi 27. âyet yazılmıştır. Kumaş üzerine işlemeli Kâbe örtüsünden bir parçadır ve Hz. İbrahim’in Kâbe’yi inşa etmesi anlatılmaktadır. Çerçevenin etrafı Maraş işi tekniğinde işlenmiş, bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Eseri işleyenin bilinmediği levha 18. yüzyıla tarihlenmektedir. Eserin geldiği yer Bursa Muradiye Camiidir (Fotoğraf 6).

3. “Envanter No: 64” olan 79,5x52,5 cm ebadındaki levhada, nohudi renk kumaş üzerine dört ayrı dikdörtgen kırmızı iplik ile işlemeli bordür içerisine celî sülüs hattıyla peygamber efendimiz için beyit yazılmıştır. Kumaş üzerine kırmızı iplik ve celî sülüs hattıyla “*Fahr-ı âlem enbiyânın zât-ı müstesnasıdır / Sırrı âyât-ı nübüvvet lâfzının mânasıdır / Oldular bir hüccet-i pâkize cümle enbiyâ / Hatm olub zât-ı Muhammed Mustafa imzasıdır*” yazmaktadır. Ketebesinden H.1328 (M.1910) tarihli olduğu ve Servet adlı kişi tarafından işlendiği anlaşılır. Eser ipek üzerine Çin iğnesi ve sarma teknikleri ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 7).

4. “Envanter No: 66” olan 78,8x63 cm ebadındaki levhada, nohudi renkli bir kumaş üzerine sarı ipe celî sülüs hattıyla “*Bir günâh etse kişi bir gün bin âh etmek gerek / Bin günâhım var ilâhi bir gün âhım yok benim*” yazılıdır. Yazının etrafı yeşil renkli ipe stilize bitkisel motiflerle çevrilmiştir. Eser ipek üzerine Çin iğnesi, tohum işi ve iğne ardı teknikleri ile işlenmiştir. Eseri işleyenin bilinmediği levha 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Bursa Emir Sultan Camiinden gelmiştir (Fotoğraf 8).

5. “Envanter No: 67” olan 63x45 cm ebadındaki levhada, yeşil kumaş üzerine celî sülüs hattıyla “*Muhammed Aleyhisselâm*” yazılmıştır. Yazının hareketleri simli ipe yapılmıştır. Çin iğnesi ile işlenmiştir. Yazı dikdörtgen nakış cetveli içerisine alınmış olup, köşelere köşebentler yapılmıştır. Eseri işleyeni bilinmeyen levha 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Bursa Emir Sultan Camiinden gelmiştir (Fotoğraf 9).

6. “Envanter No: 68” olan 68x57 cm ebadındaki levhada, nohudi renk kumaş üzerine altın sarısı iplik ile işlenmiş celî sülüs hattıyla “*Zâlimin rişte-i ikbâlini bir âh keser / Mâni-i rızk olanın rızkını Allah keser*” (Zalimin geleceğe dair ümitlerini mazlumun ahı keser / Rızka mâni olanın da rızkını Allah keser) Sene H.1329 (M.1911). Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Altın sarısı, yeşil, pembe ve kahverengi iplerle çiçek motifleri ile yazı çevresi süslenmiştir. Eseri işleyen bilinmemektedir. Eser ipek üzerine Çin iğnesi, tohum işi, yaprak dikişi, sarma ve ajur tekniği ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 10).

7. “Envanter No: 76” olan 67x47 cm ebadındaki levhada, etamin kumaş üzerine yeşil iplik ile celî sülüs hattıyla “*Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh*” (Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah’ın yardımıyla elde edilir) “*Bir ben bilirim çekdiğimi bir Allah – Dârulmuallimât müdavimlerinden Necibe H.1312 (M.1894)*” yazılıdır. Eser kanaviçe malzeme üzerine aplike işi tekniği ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 11).

8. “Envanter No: 85” olan 60,7x37,8 cm ebadındaki levhada, nohudi renk kumaş üzerine altın yaldızlı ipe iki satır rik’a hattıyla “*Amân lâfzı senin ism-i şerîfinle müsâvîdir / Anınçün âşıkın zikri amândır yâ rasûlallah*” ibaresi yer almaktadır. Eseri işleyen “Dârulmuallimât beşinci talebelerinden Züleyha Hanım” olarak yazmaktadır. Levha kumaş üzerine Maraş işi tekniği ile işlenmiştir. 19.

yüzyıla tarihlenen eser, Bursa Emir Sultan Camiinden gelmiştir (Fotoğraf 12).

9. “Envanter No: 86” olan 59,5x48 cm ebadındaki levhada, siyah kumaş üzerine sarı iplik ve celî sülüs hattıyla “*Vallâhu hayru'n-nâsırîn*” (Allah yardım edenlerin en hayırlısıdır.) Sene H.1314 (M.1896) yazılıdır. Eser siyah kumaş üzerine sim sarma tekniği ile işlenmiştir. Bursa Emir Sultan Camiinden gelen eseri kimin işlediği belirtilmemiştir (Fotoğraf 13).

10. “Envanter No: 94” olan 51x38 cm ebadındaki levhada, nohudi renk kumaş üzerine gülkurusu iplik ile celî sülüs hattıyla “*Şefâ'at ya rasûlullah*” (Şefaath senden Ey Allah'ın Rasûlü.) yazılıdır. Ketebesinde “Nimet Sene H.1314 (M.1896)” ibaresi vardır. Eser ipek üzerine Çin iğnesi tekniği ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 14).

11. “Envanter No: 100” olan 65x44 cm ebadındaki levhada, kumaş üzerine turuncu ve sarı iplik ve celî ta'lik hattıyla “*Fallâhu hayrun hâfızan ve hüve erhamu'r-râhimîn*” (Allah koruyucuların en hayırlısıdır ve o merhametlilerin en merhametlisidir.) ve eseri işleyen “Yadigâr-ı Hüseyin H.1327(M.1909)” yazılıdır. Eser ipek üzerine Çin iğnesi tekniği ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 15).

12. “Envanter No: 117” olan 66x61,5 cm ebadındaki levhada, kırmızı kumaş üzerine dört satır altın sırma iplik ile işlenmiş celî sülüs hattıyla “*Ol rasûl-i müctebâ hem rahmeten lil-âlemîn / Bende medfûndur deyû eflâke fahr eyler zemîn / Ravzasın edip ziyâret dedi Cibrîl-i emîn / Hâzâ cennâtü adnin fe'dhulûhâ hâlidîn*”; rik'a hattıyla “Bursa taburu mülâzımlarından (teğmenlerinden) İsmail Hakkı Efendi'nin halîlesi Hatice Hanım tarafından H.1268 (M.1852)” yazılıdır. Eser ipek üzerine Çin iğnesi tekniği ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 16).

13. “Envanter No: 144” olan 67,5x62,5 cm ebadındaki levhada, nohudi renk kumaş üzerine altın sıрма iplik ile işlenmiş dört satır sülüs hattıyla “*Ol rasûl-i müctebâ hem rahmeten lil-âlemîn / Bende medfûndur deyû eflâke fahr eyler zemîn / Ravzasın edip ziyâret dedi Cibrîl-i emîn / Hâzâ cennatü adnin fe'dhulûhâ hâlidîn*” Ketebesinde “Cariye Remziye Sene H.1326 (M.1909)” yazılıdır. Eser ipek üzerine sim sarma tekniği ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 17).

14. “Envanter No: 175” olan 62x48 cm ebadındaki levha, nohudi renk kumaş üzerine altın sarısı ipele işlenmiş iki satır şekilde sülüs hattıyla Cenab-ı Hakk’a yazılmış bir metindir. “*Hak taâlâ azamet âleminin pâdişehi / Lâ-mekândır olamaz âleminin taht-gehi*”, eseri işleyen “Bursa İnas Rüşdiyesi talebesinden 101 numaralı Meliha Sene H.1330 (M.1911)” yazılıdır. Eser ipek üzerine sim sarma tekniği ile işlenmiştir. İşleyen Meliha’dır, eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 18).

15. “Envanter No: 178” olan 55,7x39,3 cm ebadındaki levha, sülüs hattıyla iki satır halinde yazılmıştır. Etamin kumaş üzerine bordo renk iplik ile “*İlâhî ente rahmânî ricâi minke gufrânî velâ te'huz bi-isyânî ve kemmil külli noksanî*” (İlâhî sen benim Rabbimsin / Senden dileğim beni bağışlamandır / ve benim her eksikliğimi tamamla / ve beni isyanlarımdan dolayı hesaba çekme.) yazmaktadır. Yazının ortasında yatay olarak oval yeşil bitkisel çerçeve içine alınmış ketebe ve tarih kısmında “Bursa İnas Mektebi Rüşdiyesinde 4.sınıf talebesi Mükerrrem Câriyeleri Sene H.1308 (M.1890)” yazılıdır. Çin iğnesi tekniği ile işlenmiştir. Oval çerçevenin sağ ve sol tarafında yeşil bitkisel motif yerleştirilmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 19).

16. “Envanter No: 180” olan 57x40 cm ebadındaki levhada, çivit mavi kumaş üzerine tel kırma, kuş gözü, zincir dikişi ve iğne ardi

teknikleriyle işlenmiş iki satır sülüs hattıyla “*Beher iki cihân içre murâdım ol Hudâ'dandır/ Ümidim rûz-ı mahşerde Muhammed Mustafâ'dandır*” ibaresi çerçeve içerisine alınmıştır. Ketebesini yoktur. 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 20).

17. “Envanter No: 181” olan 55x44 cm ebadındaki levhaya, nohudi renk kumaş üzerine kahverengi iplik ve ta'lik hattıyla Besmele-i Şerif yazılmıştır. Yazının etrafı ve alt kısmı, kurdeleden çıkan karanfil ve çiçek dalları ile süslenmiştir. Süsleme, sarı iplikle yapılmıştır. Eser Çin iğnesi, koton sarma ve yalancı ajur teknikleriyle işlenmiştir. Eseri işleyen “Naciye 1926” yazılıdır. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 21).

18. “Envanter No: 187” olan 82,8x63,9 cm ebadındaki levhaya, nohudi renkli kumaş üzerine Besmele-i Şerif yazılmıştır. Basmelenin etrafı yoğun bir şekilde çiçekli motiflerle süslenmiştir. Ketebesinde eseri işleyen “Cariye Remziye H.1326 (M.1904)” yazılıdır. Eser ipek üzerine Çin iğnesi, tohum işi, yaprak dikişi ve sarma tekniği ile işlenmiştir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 22).

19. “Envanter No: 193” olan 34,1x 49,5 cm ebadındaki levhada, yeşil kumaş üzerine sarı iplik ve sülüs hattıyla “*Garik-ı bahr-ı isyânem dâhilek yâ Rasûllallah*” (İsyân denizine boğulmuşum yardım et ya Rasûllallah) yazılıdır. Ketebesinde eseri işleyen “Fatih İnas Rüştüyesi talebelerinden Fatma Şehnaz” yazılıdır. Eser ipek üzerine Çin iğnesi tekniği ile işlenmiştir. Levha 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Eserin geldiği yer Bursa Emir Sultan Camiidir (Fotoğraf 23).

20. “Envanter No: 195” olan 77,3x83 cm ebadındaki levha, Mescidi Nebevi örtüsüdür. Kelime-i Tevhîd'in hemen altındaki yazı kuşağında yeşil kumaş üzerine beyaz iplik ile Ahzâb Sûresi 56. âyet ve hemen onun altında Salavât-ı Şerîfe yazmaktadır. Kelime-i Tevhid'in

hemen üstündeki yazı kuşağında Ahzâb Sûresi 40. âyet ve üstünde de Salavât-ı Şerife yazmaktadır. Orta kısım tahrir olmuştur. Eser jakar tekniği ile işlenmiştir. İşleyeni bilinmeyen levha 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Bursa Emir Sultan Camiinden gelmiştir (Fotoğraf 24).

Değerlendirme ve Sonuç

Hatların tek veya birden fazla satır halinde yazıldığı hatta bazı örneklerde tek satır üzerine istif yapılarak yerleştirildiği de görülmüştür. Kumaş üzerine işlenen hat levhaları ağırlıklı olarak Bursa Emir Sultan Camiine bağışlanmış vakıf eserleridir.

Yazılar; beyaz, yeşil, kırmızı, mavi renkli ipek saten kumaşlar üzerine sarı, pembe, kırmızı, yeşil, kahverengi, siyah renkli iplikler ile sarma, Çin iğnesi, Maraş işi, tohum işi ve zincir tekniğinde işlenmiştir. 2 ve 8 numaralı levhalar Maraş işi tekniği; 5, 10, 11, 12, 15, 19 numaralı levhalar Çin iğnesi tekniği; 9,13, 14 numaralı levhalar sim sarma tekniği; 1 numaralı olan levha boncuk işleme tekniği; 7 numaralı levha applike işi tekniği; 20 numaralı levha jakar işleme tekniği; 3, 4, 6, 16, 17, 18 numaralı levhalar birden fazla işleme tekniği ile işlenmiştir.

İşleme yazıların metinlerinde Besmele ve Kelime-i Tevhîd, Hadîs-i Şerîfler, Kur'ân-ı Kerim'den âyetler yer almaktadır. İşleme hatlar bezemesiz olarak düzenlendiği gibi bazılarının etrafında natüralist üslûpta renkli çiçek ve yaprakların oluşturduğu çelenklerden bezemeler görülmektedir.

Saray ustaları tarafından Ehl-i Hıref atölyelerinde işlenen ve her biri sanat eseri niteliğindeki eşyalar Türk sanatının zenginliğinin bir göstergesidir. Osmanlı döneminde işleme sanatı bir saray sanatı olmasının yanı sıra çarşı ve evlerde de uygulanmıştır.

Araştırması yapılan hat levhalarından elde edilen verilere göre yirmi levhanın sekizinde celî sülûs, beşinde sülûs, birinde celî sülûs-

sülüs, birinde celî talik, ikisin ta'lik, birinde celî sülüs-rik'a, birinde sülüs-nesih, birinde de rik'a yazı türünün kullanıldığı görülmektedir.

İncelenen levhaların on üç tanesinde kumaş üzerinde işlemeyi yapan ustaların imzası görülmüştür fakat yedi tanesinin işleme ustası bilinmemektedir. 3, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19 numaralı levhaların işleme ustaları bilinmektedir. Levhalarda; Hakkı, Nimet, Necibe, Yâdigâr-ı Servet, Yâdigâr-ı Hüseyin, Hatice Hanım, Cârîye Remziye, Meliha, Nâciye, Züleyha Hanım, Mükerrerem, Remziye, Fatma Şehnaz gibi işleme ustalarının isimleriyle karşılaşılmıştır. 2, 4, 5, 6, 9, 16, 20 numaralı hat levhalarının işleme ustaları bilinmemektedir.

İncelenen kumaş üzerine işlenmiş hat levhalarından 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 numaralı levhalar 19. yüzyıla tarihlenmektedir. 2 numaralı levha 18. yüzyıla, 31 numaralı levha 20. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kaynaklar

Alparslan, Ali (2004). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bektaşoğlu, Mustafa (2009). *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar.

Berk, Süleyman (2006). *Hat San'atı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitim Kursları (İSMEK) Yayınları.

Barışta, H. Örcün (1994/1995). *Dolmabahçe Sarayında Türk İşleme Sanatından Örnekler*. Milli Saraylar, Ankara.

Barışta, H. Örcün (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Halk İşlemeciliği Desen ve Terminolojisinden Örnekler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kültür Dairesi Yayınları.

Barışta, H. Örcün (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Berker, Nurhayat (1974). “Türk El İşlemeleri”. *Sanat Dünyamız*, S. 2, s. 1-10.

Berker, Nurhayat (1981). *İşlemeler*. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetleri.

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi) (2012), İstanbul: Stil Matbaacılık.

Çetintaş, Özgür (2005). *Türk Hat Sanatı ve Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın Ankara Camilerindeki Eserlerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Gönül, Macide (1983). *Türk Elisheri Sanatı (XVI- XIX Yüzyıl)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kayabaşı, Nuran (1981). “Bitkisel Boyacılık”. *Ekin Dergisi*, C. 2, S.4, s. 62-64.

Kocakahya, Esre Ekin (2012). *Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Teşhirde Bulunan Tezhipli El Yazmalarının Klasik ve Geç Dönem Süsleme Özelliklerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Mert, Aysun (2012). *Türk Tezhip Sanatında Hilye Tasarımında Farklı Yorumlar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Özçimi, Ayşe Serap (2012). *Hilye Tezhibi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Özsaymer, Zübeyde Cihan (2003). “Yazıyı Kumaşa Dokuyan Eller”. *Antik Dekor Dergisi*, S. 79, s. 112- 114.

Özsaymer, Zübeyde Cihan (2012). “*Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Koleksiyonunda Bulunan İpek Üzerine İşleme Hat Levhaları*”. *Akdeniz Sanat Dergisi*, C. 5, S. 10, s. 149-155.

Serin, Muhittin (1999). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Sürür, Ayten (1976). *Türk İşleme Sanatı*. Türk Süsleme Sanatları Serisi 4, İstanbul: Ak Yayınları.

Yaman, Bahattin (2008). *Osmanlı Saray Sanatkârları-18. Yüzyıl Ehl-i Hıref*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yazır, Mahmud Bedreddin (1972). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yıldız, A. Vahap (2012). “Osmanlılar’da Yazı Çeşitleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 28, s. 47-62.

Web Kaynakları

Bursa Büyükşehir Belediyesi

<https://www.bursa.bel.tr/vakif-kulturu-muzesi-ile-essiz-miras-gelecege-tasiniyor/haber/23337> (Erişim Tarihi: 26.01.2019).

Fotoğraf Listesi

Fotoğraf 1: Bursa Vakıf Kültürü Müzesi Giriş Kapısı

Fotoğraf 2: Bursa Vakıf Kültürü Müzesi Genel Görünüm

Fotoğraf 3: Bursa Vakıf Kültürü Müzesi Aşevi (İmaret) ve Köprü Bölümü

Fotoğraf 4: Bursa Kız Muallim Mektebi dikiş dersi, 1920’lerin sonu (Bursa Kız Lisesi Kitabı Arşivinden)

Fotoğraf 5: Levha 1 – Env. No: 39- Ta’lik – H. 1374 (M. 1954) – Amel-i Hakkı

Fotoğraf 6: Levha 2 - Env. No: 44- Celif Sülüs – 18. yy

Fotoğraf 7: Levha 3 - Env. No: 64- Celî Sülüs – H. 1328 (M. 1910) - Servet

Fotoğraf 8: Levha 4 - Env. No: 66- Celî Sülüs – 19. yy

Fotoğraf 9: Levha 5 - Env. No: 67- Celî Sülüs – 19. yy

Fotoğraf 10: Levha 6 - Env. No: 68- Celî Sülüs – H.1329 (M. 1911)

Fotoğraf 11: Levha 7 - Env. No: 76- Celî Sülüs – H.1312 (M. 1894)- Necibe

Fotoğraf 12: Levha 8 - Env. No: 85- Rik'a – 19. yy – Züleyha Hanım

Fotoğraf 13: Levha 9 - Env. No: 86- Celî Sülüs – H. 1314 (M. 1896)

Fotoğraf 14: Levha 10 - Env. No: 94- Celî Sülüs – H. 1312 (M. 1894)- Nimet

Fotoğraf 15: Levha 11 - Env. No: 100- Celî Ta'lik – H. 1327 (M. 1909) – Yedigâr-ı Hüseyin

Fotoğraf 16: Levha 12 - Env. No: 117- Celî Sülüs – Rik'a- H. 1268 (M. 1852) – Hatice Hanım

Fotoğraf 17: Levha 13- Env. No: 144- Sülüs – H. 1326 (M. 1909)- Remziye

Fotoğraf 18: Levha 14 - Env. No: 175- Sülüs – H. 1330 (M. 1911)- Meliha

Fotoğraf 19: Levha 15 - Env. No: 178- Sülüs – Nesih- H. 1308 (M. 1890)- Mükerrrem

Fotoğraf 20: Levha 16 - Env. No: 180- Sülüs – 19. yy

Fotoğraf 21: Levha 17 - Env. No: 181- Ta'lik – 1926- Naciye

Fotoğraf 22: Levha 18 - Env. No: 187- Sülüs – H. 1326 (M. 1904)- Remziye

Fotoğraf 23: Levha 19 - Env. No: 193- Sùlùs – 19. yy – Fatma Şehnaz

Fotoğraf 24: Levha 20 - Env. No: 195 -Celî Sùlùs – Sùlùs- 19. yy

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Bursa Vakıf Kùltürü Müzesi Giriş Kapısı

Fotoğraf 2: Bursa Vakıf Kültürü Müzesi Genel Görünüm

Fotoğraf 3: Bursa Vakıf Kültürü Müzesi Aşevi (İmaret) ve Köprü Bölümü

Fotoğraf 4: Bursa Kız Muallim Mektebi dikiş dersi, 1920'lerin sonu (Bursa Kız Lisesi Kitabı Arşivinden)

Fotoğraf 5: Levha – Env. No: 39- Ta'lik – H.1374 (M. 1954) – Amel-i Hakkı

Fotoğraf 6: Levha- Env. No: 44- Celi Sülüs – 18. yy

Fotoğraf 7: Levha- Env. No: 64- Celî Sülüs – H.1328 (M. 1910)- Servet

Fotoğraf 8: Levha- Env. No: 66- Celî Sülüs – 19. yy

Fotoğraf 9: Levha- Env. No: 67- Celî Sülüs – 19. yy

Fotoğraf 10: Levha - Env. No: 68- Celî Sülüs – H.1329 (M. 1911)

Fotoğraf 11: Levha- Env. No: 76- Celî Sülüs – H.1312 (M. 1894)- Necibe

Fotoğraf 12: Levha- Env. No: 85- Rik'a – 19. yy – Züleyha Hanım

Fotoğraf 13: Levha- Env. No: 86- Celî Sülüs – H.1314 (M. 1896)

Fotoğraf 14: Levha- Env. No: 94- Celî Sülüs – H.1312 (M. 1894)- Nimet

Fotoğraf 15: Levha- Env. No: 100- Celî Ta'lik – H.1327 (M. 1909) – Yadigâr-ı Hüseyin

Fotoğraf 16: Levha- Env. No: 117- Celî Sülüs – Rik'a- H.1268 (M. 1852) – Hatice Hanım

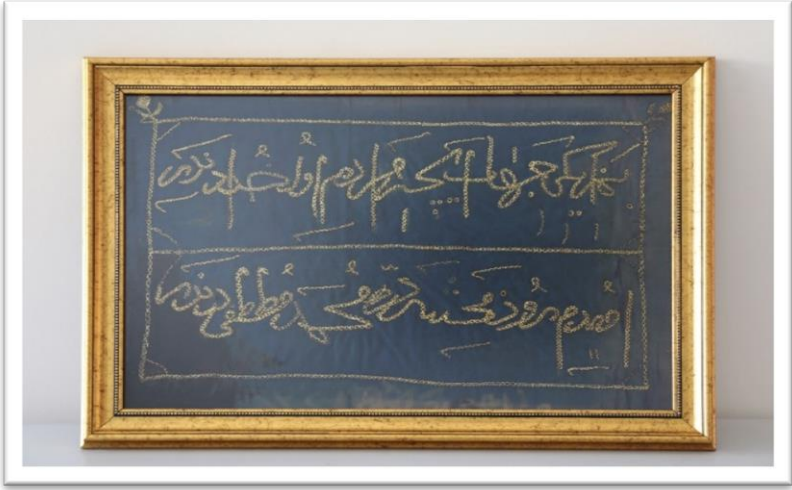
Fotoğraf 17: Levha- Env. No: 144- Sülüs – H.1326 (M. 1909)- Remziye

Fotoğraf 18: Levha- Env. No: 175- Sülüs – H.1330 (M. 1911)- Meliha

Fotoğraf 19: Levha- Env. No: 178- Sülüs – Nesih- H.1308 (M. 1890)- Mükerrerem

Fotoğraf 20: Levha- Env. No: 180- Sülüs – 19. yy

Fotoğraf 21: Levha- Env. No: 181- Ta'lik – 1926- Naciye

Fotoğraf 22: Levha- Env. No: 187- Sülüs – H.1326 (M. 1904)- Remziye

Fotoğraf 23: Levha- Env. No: 193- Sülüs – 19. yy – Fatma Şehnaz

Fotoğraf 24: Levha- Env. No: 195 -Celî Sülüs – Sülüs- 19. yy

EXTENDED ABSTRACT

Bursa Metropolitan Municipality organised the Bursa Foundation Museum with the intent of enriching intellectual and artistic life of the city, contributing to the socio cultural life and helping today's generation learn about foundations. Bursa Foundation Museum is the proud owner of exhibits themed the development of foundations in İslamic history, development of foundations in Turkic-İslamic states, development of foundations in Ottoman state, development of foundations established by rulers (Selatin (meaning Sultans). There are also impressions from the public buildings such as bird palaces, mosques, libraries, madrasahs, tombs, dervish lodges, zawiya, victual houses, roads, bridges, fountains, hospitals and turkish baths. These impressions are enriched with animations and informative panels.

This work is a detailed investigation of embroidered fabrics within Bursa Foundation Museum. These fabrics were donated to Bursa Emir Sultan Mosque and Bursa Muradiye Mosque and later became a part of the exhibition in Bursa Foundation Museum. The fabrics undergone a conservation procedure which was conducted in Bursa Museum Directorate conservation and restoration laboratories. The fabrics were catalogued in terms of their pre restoration and after restoration conditions and sizes. The calligraphy panels differ in terms of their production techniques and they are exhibited in museum galleries and displays.

There are organised catalogues about various fabrics, fibers and the embroidery techniques employed on these artworks. The catalogues consist of visuals and informative labels. The calligraphy panels provide information about calligraphy pronunciation, interpretation, historical period, calligrapher, size and illumination techniques. The techniques employed in the artistic processes are documented with regard to their historical development, weaving relations and pattern composition principles. The calligraphy arts inscribed on fabrics are mainly the collection of Bursa Emir Sultan Mosque. The fabrics detail the artwork in regard to their pattern composition with naturalist principles. There are examples of this naturalist principles in the artwork with flowers and garlands.

The Turkic arts of illumination and embroidery rose to its peak in the Ottoman era and became the noble art of the palace. The palace artisans known as Ehl-i Hiref are the artists famous for their art with fabrics and patterns. There are also examples of Turkic arts of illumination before the introduction of Turks to Anatolia. These examples are from the Hun Empire era. Turkic illumination examples are composed of geometric patterns in harmony with animal illustrations. The introduction of Islam as a religion to Turks resulted in animal figures being abandoned in favour of fruit and

flower figures. 17th century is the time period which gave rise to intricate patterns being employed as an illumination technique. 18th century is a period which witnessed the introduction of folded branches, bows and vases because of European influence on art.

The Ottoman era is a time period which witnessed illumination arts as an art of the royalty and common people. Turkish women always placed the arts in her life. The celebrations of birth and marriage coined the arts as an traditional expression of joy and emotions. Turkish women are known for their narrow social quarters but they successfully interpreted their emotions of happiness, separation and aspiration within the artwork. The education of the arts became a common practice for women's curricula at the later period of Ottoman rule. The lessons for the art became a regular inclusion in the curricula at Institutes of Arts reserved for girls. When the fabrics are inspected in detail the dates refer back to 18th and 20th century. However some of the specimens can not be dated to any specific time period.

İlter Akarçay, R. Ebru (2020). "Demokrasilerde Darbe Geçirmezliğe Yakından Bakmak: Sivil-Asker İlişkilerinde İspanya Örneği". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 145-185.

DOI: 10.21550/sosbilder.591754

Araştırma Makalesi

DEMOKRASİLERDE DARBE GEÇİRMEZLİĞE YAKINDAN BAKMAK: SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE İSPANYA ÖRNEĞİ

R. Ebru İLTER AKARÇAY*

Gönderim Tarihi: Temmuz 2019

Kabul Tarihi: Ekim 2019

ÖZET

Darbe geçirmezlik, demokratik rejimler ve alternatiflerinin devamlılığını sağlamaya yönelik bir stratejiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Demokratik sistemlerin de darbe riskiyle karşılaşabildikleri savı kabul görse de, irdelenen önlemler çoğunlukla zayıf demokratik karnelere sahip sistemlerin uygulayabilecekleri türdendir. Demokrasiye geçiş ve pekişme dönemlerindeki darbe girişimleri ve bu girişimlerin tekrarının önünü almak için atılan adımlar seyrek olarak mercek altına alınmaktadır. Çalışmanın başlıca hedefi, demokratikleşen sistemlerde darbe geçirmezlik stratejilerinin izlerini aramaktır. İspanya'nın serüveni, darbe girişimlerinden demokrasinin gelişimine katkı yapacak dersler çıkarılabileceği ve tekrarlanma ihtimalinin önünün alınabileceğine işaret etmektedir. Demokrasiye geçişte örnek teşkil ettiğine inanılan İspanya'nın adımları, demokratik rejimin kalitesini zedelemeyen uygulanabilecek önlemlere ilişkin fikir vermektedir. Siyasal liberalleşme, atamalarla kadro yapısını dönüştürme, yatıştırma, sınırlı cezalandırma, birleştirerek yönetme yollarıyla darbe geçirmezlik hedeflenirken, uluslararası ittifak arayışları süreçteki riskleri yönetmek için başvurulan yöntem olarak öne çıkmaktadır. Temel bulgu, darbe geçirmezlik üzerine süregelen kuramsal tartışmalardan ayrışacak şekilde, asgari cezalandırma ile tek çatı altında toplamaya yönelik adımlarla demokratik pekişmenin güvence altına alınabildiğidir.

Anahtar Kelimeler: *darbe geçirmezlik, demokrasiye geçiş, demokratik pekişme, sivil-asker ilişkileri, İspanya*

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, eiakarçay@yeditepe.edu.tr

Examining Coup-proofing in Democracies Up-close: The Case of Spain in Civil-Military Relations

ABSTRACT

Coup-proofing is defined as the entire set of strategies intended to ensure the continuity of democratic regimes and their alternatives. Even though the claim that democratic political systems can encounter coup risks is acknowledged by studies on coup-proofing, the precautions placed under analysis have predominantly been of the type that political systems with a poor democratic record can implement. The experiences of political systems undergoing democratic transition and consolidation when confronted by coup attempts and the steps they take to prevent the repetition of these attempts have rarely been scrutinized. The principal aim of this study is to trace the coup-proofing strategies in political systems that are democratizing. Spain's journey points out how lessons contributing to the advance of democracy can be learnt from coup attempts and the possibility of repetition can be contained. The steps taken by Spain, which is considered to constitute an example and a model in transitioning to democracy, suggests what measures can be put into practice without eroding the quality of the democratic regime. While coup-proofing was aimed through political liberalization, transformation of the composition of the military cadres via appointments, appeasement, limited resort to punitive measures, and rule through assembling, the search for international alliances was the method resorted to in managing risks involved in the process. The main finding is that, in a manner that diverges from the theoretical discussion on coup-proofing, it is possible to safeguard democratic consolidation in the company of steps geared towards observing a minimal degree of punitive measures and assembling under one roof.

Key words: *coup-proofing, transition to democracy, democratic consolidation, civil-military relations, Spain*

Giriş

Huntington (1957) ve Finer'dan (1962) günümüze, orduların siyasete etkileri önemini yitirmeyen bir tartışma konusudur. Karşılaştırmalı siyaset alanında orduların rolüne ilişkin eserler incelendiğinde, orduyu iktidar karşıtı kitlesel protestolarda ibrenin ne yöne dönecek olduğunun başlıca belirleyicisi olarak tanımlayan tahlillerin son yıllarda ivme kazandıkları görülmektedir. Söz konusu

tahlillerde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden 'Renkli Devrimler' ve Ortadoğu ile Kuzey Afrika'da 'Arap Baharı' olarak adlandırılan gelişmeler, ordulara ait tutumun anlaşılmasında ele alınmaktadır (Barany 2011; Kuehn 2017). Son dönemde, Venezuela ve Cezayir'deki protestoların ne yöne evrileceklerinde gözlerin ordular üzerinde olması bu boyutuyla önem arz etmektedir. Darbelerin seyrelmesiyle eş zamanlı olarak liderlerin iktidardan erken uzaklaşmalarındaki artış, orduların değişen rolünün mercek altına alınmasını gerekli kılmaktadır (Croissant vd. 2018: 142). Demokratikleşmeyi tetikleyen bir etken olarak kitlesel ve şiddet içermeyen protestolara cevaben ordunun sadakatindeki kayma ve demokratik devrimin başarıya ulaşması için ordunun desteği ya da tarafsız kalmasının gerekli koşul olarak tanımlanması, günümüzde bu kurumun demokratik düzendeki rolünün irdelenmesini zorunlu hale getirmektedir (Degaut 2017: 4; Croissant vd. 2018: 147-149; Barany 2013).

Soğuk Savaş'ın sonlanmasını takiben darbelerin küresel sıklığının yaklaşık yüzde 50 oranında azaldığı görülürken, darbelerle iktidardan uzaklaştırılan liderlerin önemli bir bölümünün demokrasileri yönetmekte olmaları dikkat çekmektedir (One Earth Future Foundation Policy Brief 2016). Üçüncü demokratikleşme dalgasının ardından, toplam 208 askeri darbeden 33'ünün demokrasilerde gerçekleşerek yüzde 45,5 oranıyla seçilmiş liderlere iktidardan el çektilmesiyle sonuçlandıkları ileri sürülmektedir (Kuehn 2017: 790). Bell (2016: 1-2), demokrasiyi azalan darbe hareketliliğiyle bağdaştıran ampirik bulguları şaşırtıcı derecede belirsiz olarak nitelemektedir. Buna rağmen, demokratik yönetimlerin alternatiflerine oranla yüzde 50'den daha da düşük bir ihtimalle darbe geçirmezlik taktiklerine başvurdukları hesaplanmaktadır (One Earth Future Foundation Policy Brief 2016). Otoriter rejimlerde darbe geçirmezlik örneklerine dair çalışmalara sıklıkla rastlanılmaktayken, demokrasilerin benzer yöntemlere ne yoğunlukta yöneldiklerine ilişkin incelemeler yaygın değildir.

Başarısız darbe girişimlerinin, otoriter liderliğe siyasi reformları hayata geçirebilecekleri ya da iktidardan düşebilecekleri yönünde sinyal göndererek, demokratikleşmeye olmasa da liberalleşmeye yol açabildikleri vurgulanmaktadır (Kuehn 2017: 788 ve 783). İspanya, darbe girişimlerini fırsata çevirerek, ordunun rolünü yeniden tanımlamıştır. Darbe geçirmezlik önlemlerinin demokrasiye geçiş dönemiyle başlayıp, pekişmenin dönüm noktası olarak bilinen 1982 seçimlerinin sonrasında ve hatta 1989 yılına kadar devam ettiğine inanılmaktadır (Navajas Zubeldía 2014: 27; Özçer 2010: 95). İspanya'nın demokratikleşme sürecinde takip ettiği yol, yıllarca bir model olarak tanımlanmıştır (Bermeo 1994; Colomer 1995; Payne 2017: 273). Bugüne gelindiğinde, geçiş döneminin anlatılanların aksine yoğun şiddet içerdiği ve barışçıl olmaktan uzak düştüğü yönündeki tespitler alevlenmiştir.

İspanya'nın tecrübesi Türkiye'de de yakından izlenmiştir. Eski savunma bakanları José Bono ve Narcís Serra Türkiye'yi ziyaret ederek, askerinin sivil denetim altına alınması sürecini anlatmışlar ve 1981 tarihli başarısız darbe girişimi sıklıkla masaya yatırılmıştır. Türkiye'de ilgi uyandıran haberlerden başlıcası, General José Mena Aguado'nun 2006 yılındaki bir konuşmasının ardından dönemin Savunma Bakanı José Bono tarafından görevden alınması olmuştur. General, İspanya'nın bölgelerinin anayasanın koyduğu sınırlamaları hiçe saymaları halinde anayasanın 8. maddesinin devreye gireceğini söylemiş ve anayasanın uygulanmasını sağlamak için yemin etmiş olduklarını hatırlatmıştır (Mena Aguado 2006). İlgili madde Silahlı Kuvvetler'e İspanya'nın egemenlik ve bağımsızlığını güvence altına almak, bütünlüğü ve anayasal düzenini korumak gibi görevler vermektedir. 2018 yılının sonbahar aylarındaysa, İspanya'da sivil-asker ilişkilerine dair yeni bir gündem maddesi belirlemiştir. Yedek statüsündeki beş subay hakkında, imzaladıkları bildiri nedeniyle soruşturma açılmıştır. Savunma Bakanı'nın disiplin ihlali olarak tanımladığı bu bildiri, büyük kısmı emeklilerden oluşan 181 subay

adına General Francisco Franco Bahamonde'nin saygınlığını azaltan gelişmelerden duyulan rahatsızlığı dile getirerek, iadei itibar talebi içermekteydi (Galaup vd. 2018).

Otoriter rejimlerden ayrışacak şekilde, demokrasilerden de kendilerine has bir dizi darbe geçirmezlik önlemine başvurmaları beklenebilir. Literatür otoriter yönetimlerin darbe geçirmezlik yöntemlerine odaklanırken, demokratik ve otoriter yönetimler arasında tercih farklılıkları öngörülebilir. İspanya örneği, otoriter ve demokratik rejimlerde kabul gören darbe geçirmezlik yöntemlerine dair karşılaştırma yapılmasına imkân vermektedir. Örneğin, İspanya'da demokrasiye geçiş dönemindeki başarısız darbe girişimlerinin yargı önüne getirilmeleri mümkün olmuş, ancak yaygın tasfiyelerden kaçınılması ve seçici bir yaklaşımla cezalandırmayı asgari düzeyde tutan bir model benimsenmiştir.

Çalışmanın başlangıcında, darbe geçirmezlik kavramı ve bu amaçla uygulamaya konulan başlıca yöntemler ile olası yan etkileri tartışılacaktır. Çalışma aynı zamanda İspanya'daki sivil-asker ilişkilerinin, demokratikleşme ile demokrasinin pekişmesi dönemlerinde ve darbe girişimlerinin gölgesinde, yeniden yapılandırılmasını ele alacaktır. Demokrasilerin darbelere geçit vermemek için uygulamaya koydukları yöntemlerin farkını irdelemek amacıyla, İspanya örneğinde darbe geçirmezliğe yönelik adımların haritası oluşturulacaktır. Çalışmada, Franco diktatörlüğü döneminde ordunun rolü ile ideolojik ve sosyolojik tabanının incelenmesini takiben, demokrasiye geçişle darbe riskinde gözlemlenen artış masaya yatırılacaktır. Siyasal liberalleşme, atamalardaki tercihler, orduyu yatıştırma ve asgari düzeyde cezalandırma yollarıyla darbe geçirmezlik arayışı peşi sıra incelenecektir. Franco döneminde ordunun bölünerek kontrol altına alınmasının aksine, sosyalist iktidarlar altında birleştirme ve merkezileşme yoluyla darbe geçirmezlik girişimlerinde bulunulması demokratik İspanya örneğinin ayırt edici niteliği olarak mercek altına alınacaktır. Çalışmada, darbe geçirmezlik adımlarının sebebiyet

verdikleri risklerin nasıl aşılabilecek oldukları da gözden geçirilecektir. Veri değerlendirildiğinde, demokrasiye geçiş ya da demokratik pekişme dönemlerindeki siyasal sistemlerin otoriter rejimlerin uyguladıkları darbe geçirmezlik önlemlerinden ayrılan bir dizi yönetime başvurabildikleri görülmektedir. Demokratikleşme yolundaki sistemlerin uyguladıkları önlemler arasında siyasal liberalleşme çerçevesinde kurumların rolünün yeniden tanımlanması, seçici bir yaklaşımla cezalandırma ve tek çatı altında bir araya getirme ön plana çıkmaktadır.

1. Darbe Geçirmezlik Yöntemleri

Darbe geçirmezlik, ordunun darbe yoluyla siyasi lideri değiştirmeyi planlaması karşısında, liderin yaslanabilecek olduğu stratejiler bütünü ifade etmektedir (Sudduth 2017: 3). Bu stratejilerin darbe girişimlerini caydırmaları ve başarı şanslarını zayıflatmaları beklenmektedir (Powell 2012: 1019). Ordunun darbe icra etme becerisini aşağı çekmek, rejimi darbe geçirmez yapmanın anahtarı olarak tanımlanmaktadır (Sudduth 2017: 4).

Literatür darbeyi diktatörlerin sorunu olarak belirleme eğilimindeyse de, demokratik siyasal sistemlerin tehditlere açık ve önlem arayışında olmaları da kabul görmektedir. Demokratik rejimlerde darbe geçirmezlik becerisi inşa etmenin zorlu bir boyutu olduğuna inanılmaktadır. Olası yaptırımlar, otoriter rejimlerin başvurduklarıyla karşılaştırıldıklarında, fark sergilemektedir. Yürütme erki ve darbe geçirmezlik üzerindeki sınırlamalar, demokrasilerdeki darbe girişimcilerine baskı görmelerinin muhtemel olmadığını düşündürerek fırsat penceresi aralamakta ve darbelerin başarı şansını yükseltmektedir (Bell 2016: 3 ve 26). Medyanın varlığı ile gözlem ve düşünce kuruluşlarının denetiminden fonların kıt oluşuna kadar bir dizi etken, demokrasilerin darbeyle mücadele edebilmek için gereken araçlardan yoksun olmaları sonucunu doğurmaktadır (Powell vd. 2018: 1158). Baskıcı politikaların ağır maliyeti, demokratik liderleri; tasfiye, siyasi

rakiplerin tutuklanmaları ya da darbeyi planlayanları hedef alan diğer adımlardan uzak durmaya yönelmektedir (Bell 2016: 2). Özellikle de genç demokrasilerin giderek korumasız kaldıklarına vurgu yapılarak, güçlü ordunun demokrasiye geçişi engellemekte etkili olabileceği ve orduya taviz verilmesi ya da iktidarın devredilmesi riskinin varlığına işaret edilmektedir (Acemoglu vd. 2010: 2). Reform beklentisi, demokrasinin erken evrelerinde ordunun kontrol edilmesini güçleştirmektedir (Acemoglu vd. 2010: 2 ve 36-37).

Darbe geçirmezlik stratejileri çeşitlilik sergilemektedir. Silahlı kuvvetlerin yeniden örgütlenmesi ve farklı silahlı güçlerin yaratılmasıyla dengelenmesi başlıca yöntemlerdir (Brown vd. 2015: 1; Albrecht vd. 2018: 316). Ordunun rakip çokça birime bölünmesiyle, bu birimlerin birbirlerini kontrol edip dengelemeleri hedeflenmektedir (Sudduth 2017: 3; Belkin vd. 2003: 613). Ordu içinde yatay iletişimin önüne engeller konulmaktadır (Bausch 2018: 4; De Bruin 2017: 5). Uzmanlaşma yoluyla koordinasyon güçlüğüne neden olunurken, komuta birliğinin engellenmesine de tanıklık edilmektedir (Powell 2012: 1021 ve 1025). Ordunun herhangi bir biriminin fazlaca kaynağı kontrol etmesinin önü alınmaktadır (Belkin vd. 2003: 613).

Alternatif yöntemlerden biri de, ayrı bir komuta yapısına sahip çoklu paramiliter güçler ya da iç güvenlik kurumlarının oluşturulmasıdır (Sudduth 2017: 3; Bausch 2018: 4). Paramiliter güçler, lideri koruma görevine sahip ve sadakati yüksek düzeyde seyreden unsurlar olarak görev alabilmektedir (Belkin vd. 2003: 613). Zaman içinde, ordu yapısı dışında kalan bu güçler kendi kurumsal çıkarlarını geliştirmektedir (De Bruin 2017: 5-6). Parçalanmış güvenlik çevreleri yaratılmakta ve darbecilerle lidere sadakat gösterenler arasında çatışma muhtemel hal almaktadır (Albrecht vd. 2018: 319).

Subay terfilerinde siyasi liderliğe bağlılığın temel ölçüt olması da darbe geçirmezlik stratejileri arasında tanımlanmaktadır. Sadakat, liyakatin ötesinde ödüllendirilmektedir (Bausch 2018: 4). En hassas

makamlara yakın aile mensupları ve güvenilir takipçilerin yerleştirilmeleri önemli koruma sağlamaktadır (Brown vd. 2015: 5). Alt kademeler ya da karşı dengeyi sağlayacak güçler de siyasi liderin mensubu olduğu etnik gruba, rejimi uzun süredir destekleyenlere veya partiye sadık isimlere teslim edilebilmektedir (Brown vd. 2015: 5; De Bruin 2017: 6). İstifleme yöntemiyle, kimi grupların tercih edilerek, diğerlerinin dışlanması gündeme gelmektedir (Sudduth 2017: 7).

Komuta kademelerinde sık rotasyon da darbe geçirmezliğin tesisini hedeflemektedir (Sudduth 2017: 4; Albrecht vd. 2018: 316; Bausch 2018: 4). Rotasyon siyasi liderin ordu üzerindeki kontrolünü artırmakta ve subayları yakın örülmüş ilişkiler açısından uzak tutarak, darbelere geçit vermemeyi gaye edinmektedir (Bausch 2018: 5). Tasfiyeler de benzer işlev üstlenmektedir (Sudduth 2017: 4; Albrecht vd. 2018: 316; Bausch 2018: 4). Rakip personel ya da eski kadroların tasfiyesi, kurumun iktidara sadakatini yükseltme yönünde atılan bir adımdır. Kurumu tecrübe ve birikimden yoksun bırakacak bir dönüşüme kapı aralasa da, boşalan geniş kadro iktidarlara kurumun siyasi duruşunu belirleme imkânı sunmaktadır.

Orduya maddi faydalar sağlanması ve daha fazla teçhizat, mali ve siyasi kaynak aktarımı da darbe geçirmezlik stratejileri arasında yer edinmektedir (Albrecht vd. 2018: 316; Sudduth 2017: 4). Bausch (2018: 4), bu aktarımlarla ordunun sadakatinin satın alınmasından bahsetmektedir. Artan askeri harcamalar, silah alımları ve sivillerle askerler arasında yetki paylaşımı gibi tatmin artırıcı yatıştırma stratejilerine parmak basılmaktadır (Bell 2016: 4). Powell vd.'nin (2018: 1154) 172 ülkeden oluşan bir örnekleme ulaştıkları bulgu, demokrasilerin en çok gençken ve ordularının finansmanı zayıfken darbelere karşı korumasız oldukları yönündedir. Yüksek düzeyde savunma harcamalarının daha çok üst rütbeli subaylarca planlanan darbeleri önlemede etkili olduklarına inanılmaktadır (Albrecht vd. 2018: 315). Harcamalardaki artış, güçlükleri de beraberinde getirebilmektedir. Darbe girişimine duyulan isteklilik azalmakla

birlikte; girişimde bulunulması durumunda başarı ihtimali yükselmekte, darbe örgütlenme becerisi artmakta ve herhangi bir küçülmeye karşı ordunun darbeye ön almaya kalkışma ihtimali belirmektedir (Powell 2012: 1018; Sudduth 2017: 4). Buna karşın, yüksek sosyal harcamaların, bu kez alt rütbedeki subaylarca darbeye kalkışılma olasılığını düşürdüğü iddia edilmektedir (Albrecht vd. 2018: 315). Kurumsal çıkarlardan öncelikli olacak şekilde, genç ya da orta rütbedeki subayların ordudaki varlıklarını düzenli istihdam kaynağı olarak görmelerine vurgu yapılmaktadır (Albrecht vd. 2018: 315).

Siyasal liberalleşmenin darbe olasılığını ne şekilde etkileyecek olduğu da ayrı bir tartışma konusudur. Bu tür bir liberalleşmenin, düşük rütbelere gelecek darbe riskini azaltırken, yüksek rütbelilerin darbeye kalkışma ihtimalini yükselttiğine inanılmaktadır (Albrecht vd. 2018: 315-316). İktidar ortağı olan üst rütbeli subayların, konumlarının tehdit altında olduğuna kanaat getirerek ve koordinasyon sağlayabildiklerinde harekete geçmeleri beklenmektedir (Albrecht vd. 2018: 315-316).

Göreceli olarak daha iyi huylu darbe geçirmezlik stratejilerinin varlığından da bahsedilmekte ve ideolojik endoktrinasyon ya da aşılama atıf yapılmaktadır (Belkin vd. 2003: 596). Ordu mensuplarının sosyalleşmeleri ve bu süreçte subaylara hangi değerlerin aktarılacağı önem kazanmaktadır. Askeri eğitim, sivil denetimin sağlanmasındaki sacayaklarından birine dönüşebilmektedir.

Sıralanan stratejilerin, beklentilerin aksine, kırılganlığı derinleştirmelerine de tanıklık edilmektedir. Yatıştırma maksadıyla orduya daha fazla siyasi erişim ile temsil ve kaynak sağlamak, darbecileri güçlendirebilmektedir (Bell 2016: 29). De Bruin, farklı kurum ve birimler oluşturularak silahlı kuvvetlerin gücünün dengelenmesini, hemen takip eden yılda artan darbe riskiyle bağlantılandırmaktadır (2017: 2). Eşit güçte ikiden fazla askeri örgütlenmeyle, darbenin önünün açılma ihtimaline de işaret edilmektedir (Pilster vd. 2015: 179 ve 160-164).

Darbe riskinden korunabilmek için, liderlerin çokça sefer kendi orduları ve devlet inşası projelerini sabote etmelerine dikkat çekilmektedir (Belkin vd. 2003: 596). Bausch (2018: 4), kasıt unsurunu ön plana çıkararak, iktidardan uzaklaştırılmaktan korkan liderlerin orduyu savaş alanında etkinlikten vazgeçecek şekilde yapılandırmalarından bahsetmektedir. Eğitim eksikliği ya da liyakate bağlı olmayan personel alım ve terfileri olası sonuçlar arasında sıralanmaktadır (Powell 2012: 1024). Aynı göreve sahip çokça kuvvetin yaratılması, bu yolla silahlı kuvvetlerde ihtiyaç fazlası belirmesi ve alt rütbeli subaylara olabildiğince az yetki bırakılmasının verimsiz komuta yapısı ile kaynak israfına neden olduğu düşünülmektedir (Brown vd. 2015: 4-6). Darbe geçirmezlik adına sebebiyet verilen bu tür zafiyetlerin telafisi, özellikle de çatışma bölgelerinde yer alan ülkeler için önem taşımaktadır. Darbe geçirmezlik arayışındaki devletlerin, kitle imha silahları geliştirmek ve ittifaklar kurmak gibi stratejik ikameci yöntemlere daha yüksek oranlarda başvurdukları dile getirilmektedir (Brown vd. 2015: 2).

2. Franco Rejimi: Ordu Destekli Otoriterleşme

İspanyol Silahlı Kuvvetleri (FAS), Franco diktatörlüğü öncesinde siyasette belirleyici role sahipti. 1814 yılındaki bağımsızlık savaşından 1981 tarihli 23-F darbe girişimine uzanan zaman diliminde, 50'den fazla muhtıra ve darbe gerçekleştiği ifade edilmekteydi (Giménez Martínez 2014: 441). Kalıcı askeri müdahale koşulunu yaratan etkenler arasında; 1808'deki Napolyon işgali, bağımsızlık savaşında görev alan subayların anayasa dayatmak için VII. Fernando'ya başkaldırmaları, taht savaşlarında VII. Carlos yanlılarını askerlerin bastırması, özerklik bağlantılı hak ve imtiyazları yeniden hayata geçirme arzuları sıralanmaktaydı (Hooper 2006: 188-190). 1873'te Cumhuriyet'in devrilmesiyle monarşinin yeniden tesisi, federalleşmenin engellenmesi, yükselen işçi sınıfına karşı düzenin tesisi için askerlerin göreve çağırılması, ABD karşısında alınan yenilgi ve Küba'nın kaybı, 1909-1925 aralığında Fas'ta tam ölçekli savaş ve

Legion biriminin doğuşu siyasetteki asker etkisinin önünü açan diğer etkenlerdi (Hooper 2006: 190). FAS'ın, Fas'taki askeri operasyonlar ve İç Savaş (1936-1939) gibi iki zaferle inşa edildiği inancı yaygındı (Muñoz Bolaños 2015: 53).

FAS saflarında toplum ve siyasete duyulan güven eksikliği bu süreçlerin sonuçları arasında görüldü. Giménez Martínez (2014: 442), 19. yüzyılın sonlarından itibaren ordunun kendinde İspanya'yı Bolşevizm ve Afrika barbarlığından kurtarma yükümlülüğünü görecektik kadar sağa kaydığına ve askerlerin kendilerine ihanet ettiğini düşündükleri bir topluma karşı hissettikleri itimatsızlığın ağırlaştığına dair kuvvetli gerekçeler sunmaktadır. Bu tahlile göre, subaylar ve komuta kademesi İspanya'daki kötülüklerin sivillerin yolsuzluk ve beceriksizliklerinden kaynaklandığına ikna oldular (Giménez Martínez 2014: 441).

Franco döneminde ordu devlette varlık ve görünürlük sahibi olsa da, rejimin düşüşü esnasında karar alma mercilerinin merkezinde yer almaması ve demokrasiye geçiş gündemini belirleyememesi dikkat çekmektedir (Agüero 1995: 53 ve 11). Agüero (1995: 29 ve 53) bu dönemde İspanya'yı, ana politika yönelimlerinin oluşturulmasında ordunun doğrudan rol aldığı ve yürütme erkindeki rotasyonla ilgili karar verdiği askerleşmiş rejimlerden ayrı değerlendirmektedir. İspanya örneği, Acemoglu vd.'nin (2010: 4 ve 5) oligarşik bir rejime benzerlik sergilediğini düşünerek askeri diktatörlüklerden ayrıştırdıkları, ordu destekli seçkin kontrolünde otoriter rejim tanımına yakın düşmektedir.

Askerlerin Franco iktidarında Bakanlar Konseyi'ndeki temsil oranı yüksekti. Kara, Hava ve Deniz kuvvetleri için birer Bakan ataması yapılırken, uygulama kuvvetlerden sorumlu bakanların muvazzaf subay olmaları yönünde gerçekleşti (Agüero 1995: 45-46). 1938-1975 döneminde 116 Bakan'dan 32'si FAS mensubuyken, Başbakanlık'tan Kamu Düzeni Müsteşarlığı ve diğer bakanlıklar ile yerel yönetimlere kadar, üniformalı personelin varlığı yüksek yüzdelerde seyretti

(Giménez Martínez 2014: 466-467). İçişleri Bakanlığı 1960'lı yılların sonuna kadar bir general tarafından idare edildi (Agüero 1995: 53). Asker üye içermeyen ilk kabine 1981 yılında oluşturuldu (Zaverucha 1993: 289). Rejimin sonuna yaklaşıırken, tabloda değişiklik gözlenmeye başlandı. Ordunun kabineye katılım oranı, 1962 sonrasındaki istikrarlı düşüşün sonucunda, beşte birin de altına geriledi (Agüero 1995: 47). Agüero'nun (1995: 54 ve 48) 'Franco rejiminin sivilleşmesi' kavramı çerçevesinde tahlil ettiği gelişmelerle, yasama faaliyetinin gerçekleştiği Cortes'te de askeri üyelerin varlığı düşüşe geçti.

Franco döneminde ordunun, sadece dış değil, iç düşmanlarla da mücadele etmesi gerektiği anlayışı hâkimdi (Navajas Zubeldía 2014: 31; Serra 2011: 119). Rejimi hedef alan yıkıcı eylemlerle mücadelenin, Üst Ulusal Güvenlik Çalışmaları Merkezinde (CESEDEN) 1969'da verilen derslerde işlenen dört hipotetik savaş durumundan biri olduğu gözlemlendi (Serra 2011: 120). Paramiliter polis güçleri ve istihbarat servisi mensupları FAS içinden seçildi (Hooper 2006: 196). Kamu düzeni güçlerinin en önemlileri, işleyişleri askeri yönetmelik ve usullerle düzenlenen ve İçişleri Bakanı'na bağlı bir generalin komutasına bırakılan Silahlı Polis ve Sivil Muhafızlar oldu (Agüero 1995: 51-52).

Demokratikleşme yolundaki İspanya, böylelikle büyük bir ordu devraldı. Muñoz Bolaños (2010: 18), 1814'ten Franco rejimine, FAS'ın mikrosefaliden muzdarip olduğu ve saflarındaki asker oranına göre aşırı sayıda subay barındırdığına işaret etmekteydi. Subayların bir rütbede kaldıkları süre yüksekken, emeklilik yaşı oldukça ileriye (Agüero 1995: 119). Personel politikalarıyla ilgili cesur adımların atılması ancak 1980'li yıllarda gerçekleşti. Savunma Bakanı Serra, askeri bütçenin neredeyse tamamının personel harcamalarına ayrılması ve onu takiben beliren kaçınılmaz bir teçhizat açığına dikkat çekti (2011: 43). 1984'te personel düzeylerine ilişkin bir tavan belirlendi ve yıllık düşüşlerle bu tavana 1991'de ulaşılması planlandı (Agüero 1995: 206-207). İdari kadrolarda düşüş yüzdeleri Kara Kuvvetleri'nde % 15,2, Deniz ve

Hava'da % 8 olmalı ve ortalama % 12,5'i etkilemeliydi (Navajas Zubeldía 2014: 43). Altı yıllık bir süreçte yaklaşık bu oranlarda personel kısıtlamasına gidildiği izlendi (Özçer 2010: 95).

3. Franco Dönemi Sonrasında Siyasal Liberalleşme

Franco dönemi sonrasında İspanya'nın darbe geçirmezlik arayışının başlıca sütunlarından biri siyasal liberalleşme oldu. Tüm adımlar arasında darbe riskini en çok büyüten de bu adımdı. Çok partili rekabete dair yasakların sonlanması, af, reformlara yönelik şiddetin tırmanışı, özerklik ve yeni anayasa İspanya'nın dönüşümünde belirleyici rol üstlenmekteydi. Temmuz 1976'da Suárez'in başbakanlığa atanmasıyla yaşanan hızlı değişim, sivil-asker ilişkilerinde taşların yerinden oynamasına neden oldu. Komuta kademesi ancak istifalar gibi tepkisel hamlelerle siyasi iradeye yanıt verebildi. Agüero (1995: 78), Portekiz ya da Güney Amerika ordularının aksine, FAS'ın kurumsal çıkar ve siyasi tercihlerini korumak için resmi güvenceler talep etmediği ve her zaman bir miktar geç ya da yetkililerin kararlarını geri çevirmeye muktedir olmadan karşılık verdiğini vurgulamaktaydı.

Suárez'in üç kuvvetin yüksek konseyiyle yaptığı toplantının dönüm noktası teşkil ettiğine inanıldı. Toplantıya katılan rütbelilerden Kara Kuvvetleri'nde hizmet edenlerin hemen tamamı, Hava Kuvvetleri mensuplarının da tümü Franco'nun Askeri Akademi'den öğrencileriydi (Muñoz Bolaños 2013: 104-105). Bir general Başbakan'a Komünist Parti'nin yeni kurumlardaki konumunu sordu ve bu partinin siyasi partilerin yasallaşmaları için belirlenen koşulları sağlayamadığı yanıtını aldı (Agüero 1995: 75).

Askerleri toplantıdan bir süre sonra tepki vermeye iten başlıca gelişmeler arasında sendikalar ve Komünist Parti'nin yasallaşmaları vardı. Eylül 1976'da sendikaların yaklaşan yasallaşmasına cevaben, bir FAS mensubu olan De Santiago Başbakan Yardımcılığı görevinden istifa etti. Komutanlara gönderdiği mektuplarda, İç Savaş'a gönderme yaparak, kızıkların hâkim olduğu bölgelerdeki şiddetten sorumlu

sindikaların yasallaşmalarına başarısızlıkla muhalefet etmiş olduğunu bildirdi (Agüero 1995: 80).

1977'nin Şubat ayında hükümet partilerin tanınma başvurularına olumlu yanıt verirken Komünist Parti'nin başvurusunu Yüksek Mahkeme'ye aktardıysa da, mahkeme dosyayla ilgili iade kararı verdi (Agüero 1995: 81). FAS mensubu olan Başbakan Yardımcısı Mellado'nun erken uyarısına rağmen, Savcılar Konseyi'nin olumlu raporu üzerine hükümetin Komünist Parti'yi kayıt altına alacak olması generaller ve hükümetin geri kalanı için tatil gününde televizyondan alınan bir haberdirdi (Agüero 1995: 82-83). Ordu bu kez de tepkisel bir tutum benimsedi. Yasallaşmanın ardından Ordu Yüksek Konseyi'nin kaleme aldığı mektup için ilk olarak sert bir metin hazırlandıysa da, sonrasında ifadelerin yumuşatıldığı gözlemlendi (Muñoz Bolaños 2015: 61). Kuvvetin gemilerinde çıkan isyanlarda öldürülen yüksek sayıda subay nedeniyle, İç Savaş'ta komünistlerden en fazla darbe alanın Deniz Kuvvetleri olduğu vurgulandı (Agüero 1995: 84). Deniz Bakanı Pita da Vega istifa etti. Muvazzaf amirallerin görevi geri çevirmelerinin ardından, emekli bir amiral bu göreve atandı (Agüero 1995: 84). Yasallaşmayla birlikte, FAS içinde isyancı bir dip dalganın kaynamaya başladığına ihtimal verildi (Hooper 2006: 193).

Ordunun siyasilere güvensizliğini arttıran diğer bir gelişme, af yasasının Demokratik Askeri Birlik (UMD) mensuplarını da kapsama ihtimaliydi. Ordu içinde Franco rejimine muhalif en önemli oluşum UMD'de vücut buldu. Birkaç yüz subaydan oluşan UMD, demokratikleşme çabalarına komuta kademesinden gelebilecek olası muhalefet hamlelerine direnmek maksadıyla, subayları örgütlemenin peşindeydi (Agüero 1995: 105). Bu örgütlenmenin ömrü 1974'teki kuruluşundan 1977 sonundaki fesih kararına kadar sürdüysede, mensuplarına yönelik cezalandırma on yıllar boyunca devam etti.

Portekiz'deki Karanfil Devrimi'nde ordunun aldığı diktatörlük karşıtı tavrın UMD üyelerince dikkatle çalışıldığı belirtildi (Barrios

Ramos 2002: 485; Gómez Rosa 2018: 40). UMD'nin talepleri arasında; özgürlüklerin yeniden tesisi, cezalandırılan tüm sivil ve askerlerin affedilmeleri, zenginliğin adil dağılımı, grev ve sendikalaşma hakkı, vatandaşın temsilcilerini demokratik yollarla seçmesi, üyeleri demokratik yöntemlerle seçilen Kurucu Meclis oluşturulması ve bu meclisin İspanya'nın ihtiyaçlarına karşılık verecek bir anayasa yapması yer aldı (Barrios Ramos 2002: 486-487; Gómez Rosa 2018: 41). Savunma Bakanlığı kurulması, astsubayların durumlarında iyileştirme, askerlik yasasındaki imtiyazların ayıklanması, askeri yargı faaliyetlerinin salt askeri konularla sınırlanacak biçimde reformu ve ülkenin gelişimini sağlayacak yegâne alternatifin demokratik kırılma olması gereği temel vurgulardı (Barrios Ramos 2002: 487-490; Gómez Rosa 2018: 41). Demokrasiye geçiş sürecinde reformları destekleyen ilk açık ve yüksek sesli çağrılar, böylelikle bizzat FAS'ın saflarından yapıldı.

Askeri savcı UMD'yi yıkıcı bir oluşum olarak tanımladı ve kurumların yasadışı yollarla değiştirilmeye çalışıldığı, askeri ayaklanmanın teşvik edildiği ve komplo kurulduğu iddialarını sıraladı (Barrios Ramos 2002: 494). Askeri Ceza Yasası uyarınca hapis cezaları 12 yıl bir gün ve üç yıl bir gün arasında değişirken, ihraç gibi ek yaptırımlar da işleme kondu (Barrios Ramos 2002: 495). Hükümlerle birlikte, garnizonlarda bir cadı avı başladığı ve UMD ile bağlantısı olabileceği düşünülen subayların ordudan gönüllü ayrılmalarına kadar gidebilecek bir retle yüzleştikleri öne sürüldü (Gómez Rosa 2018: 45). Başbakan Yardımcısı Mellado, komuta kademesinden gelen askeri disiplinden taviz verilmemesi yönündeki baskıyla karşı karşıyaydı (Agüero 1995: 86; Gómez Rosa 2018: 46-48). Bu nedenle, af kanunu UMD üyelerinin orduya yeniden dâhil edilmelerini yasaklayan bir de sınırlama içerdi. Mesleki rütbe ve hakların iadesi ancak 1986'da gerçekleşse de, göreve iadeye izin verilmedi (Gómez Rosa 2018: 47). UMD'nin demokrasiye geçişe katkısı ve üyelerinin bu uğurda yaptıkları

fedakârlıkların resmen tanınması ancak 2009 yılında mümkün oldu (Gómez Rosa 2018: 54-55).

Şiddetin tırmanışa geçmesi de askerler arasındaki rahatsızlığı üst düzeye taşıyan bir etkendi. Askerin tepkisi, her cenazeyle garnizonlarda el altından kamuoyuna duyurulduğu şekliyle, hükümetin teröre göz yumduğu yönündeki hissiyatı güçlendirdi (Agüero 1988: 39). Demokrasiye geçiş döneminde şiddetin anatomisi üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında Sánchez-Cuenca (2009: 13-15), şiddet eylemlerindeki asıl sıçramanın 1977 seçimlerinden sonra başlayan Bask Yurdu ve Özgürlük (ETA) saldırılarıyla görüldüğüne parmak basarken, aşırı sağ ve solun en yüksek sayıda cinayeti 1979 ve 1980'de işlediklerine değindi. Agüero (1995: 168), ETA saldırılarında 1981-1982 döneminde hafif bir gerileme olduysa da, komutanların hedef alınmaları ve diğer terörist örgütlenmelerin askeri müdahalenin fitilini ateşlemek için katılım göstermelerine dikkat çekti. Bu kırılğan tablo, adları darbe girişimlerine karışan çokça ordu mensubunun katı yaptırımlarla karşı karşıya kalmalarını engelledi. Orduda köklü değişiklikler yükselen şiddetle mücadeleyi zafiyete uğratabilirdi. Barahona de Brito ve Sznajder'in (2010: 494) bakış açısıyla ordu ya da polis gücünde yaşanacak tasfiye, Bask ayrılıkçı hareketinin oluşturduğu tehdit nedeniyle, iyi bir fikir olarak görülmedi.

Anayasada farklı ulusların varlığına yapılan vurgu ve bölgelere yetki aktarılması da FAS tarafından sorgulanan bir karar oldu. Serra'ya (2011: 140) göre konunun taşıdığı önemin güvenilir bir göstergesi, General Mellado'nun anayasa üzerine tartışmaların devam ettiği aylar boyunca defalarca İspanya'nın birliği meselesine dönmesiydi. Anayasa yazım sürecinde beliren ölüm cezasının kaldırılması ve askerlik hizmetine ilişkin vicdani ret önerileri FAS saflarında rahatsızlık yaratırken, Mellado vicdani reddin daha sonraki yıllarda yasalarla düzenlenmesini sağladı (Agüero 1995: 88). FAS, idam cezasının kaldırılması ve Kral'ın ayrıcalıklarının azaltıldığı yönündeki algılaması nedenleriyle de endişe taşıdı (Agüero 1995: 88).

4. Komuta Kademesi ve Personelin İdeolojik Dönüşümü

Atamalarla ideolojik dönüşümün sağlanması, dikkat çeken diğer bir darbe geçirmezlik stratejisi oldu. 19. yüzyılda liberalizmin ateşli savunucusu olan subay sınıfının tutucu bir güce dönüşmesinin 20. yüzyılda gerçekleştiğine inanıldı (Hooper 2006: 192). Navajas Zubeldía (2014: 29), Franco döneminde ordu içinde pasif ve göreceli olarak tarafsız, ideolojik ve sosyolojik anlamdaysa muhafazakâr çoğunluğun varlığından bahsetmekteydi. İç Savaş ile birlikte, Cumhuriyete sadakat gösteren 3000 subay ordudan tasfiye edilirken, geçici astsubay statüsünde milliyetçilere katılan ve kısa bir eğitimin ardından cepheye sürülenlerin kurumda kalmalarına müsaade edilmişti (Hooper 2006: 192). Böylelikle, demokrasiye geçiş dönemine gelindiğinde, subay sınıfının artan bir oranı İç Savaş sonrasında askere alınanlardan oluştu (Hooper 2006: 192).

Franco dönemi sonrasında FAS içinde kapsamlı bir tasfiye gerçekleşmediyse de, komuta kademelerine liberal duruşlarıyla bilinen ordu mensuplarının atanmaları darbe girişimlerinin mağlubiyete uğratılmasında başlıca etken oldu. Franco döneminin son yıllarında geniş bir general ve subay grubunun, üstlerine karşı gelerek ya da onların açık izni olmaksızın çaba göstererek, önemli reformların önünü açtıkları sonucuna varıldı (Puell de la Villa 2012: 11). 1964'te Ulusal Savunma Çalışmaları Yüksek Merkezinin (CESEDEN) kurulmasıyla yüksek askeri eğitim organlarının bir araya getirilmelerinin, reform ve modernleşme düşüncelerinin filizlenmesi için kurumsal bir ortam yarattığı düşünüldü (Agüero 1995: 120).

Mellado'nun tasarladığı terfi politikasının siyasi saiklere dayanması ve reformlara sadakat gibi öznel ölçütlerin terfilerde etkili olması sonucunda, FAS'ın üst kadrolarında kurumsal birliğin kaybedildiği ileri sürüldü (Agüero 1995: 126; Muñoz Bolaños 2013:

104).¹ Yatıştırma maksadıyla önemli makamlara şahinler arasında değerlendirilen isimlerin atanmasının, Mellado'yu her kanattan gelen eleştirilerin hedefi yaptığına inanıldı (Agüero 1995: 125-126). Mellado, aktif olarak siyasete katılmayı tercih edecek askerlerden emekliliklerinin talep edilmesi ve bu kurala karşı gelenlerin sert biçimde yaptırma tabi tutulmaları gibi formüller üzerinde durdu (Puell de la Villa 2012: 31). Savunma Bakanı Oliart'ın dönemindeyse, terfilerde kıdem dışında ölçütlerin de gözetilmesi ve emeklilik yaşının düzenlenmesiyle komuta kademesinde nüfus daralmasına gidilmesi gibi adımlar atıldı (Agüero 1988: 41-42 ve 176). Takip eden Sosyalist Parti iktidarında da, salt kıdeme bağlı terfilerin yerini seçme usullerinin geliştirilmesi aldı (Agüero 1995: 207).

Sosyalist Parti'nin 1982 genel seçimlerinde yasanada çoğunluğu ele geçirerek iktidara gelmesinin ardından, askeri personelin denetim altına alınmasına yönelik doğrudan adımlar belirginlik kazandı. Askeri kadronun ideolojik dönüşümünün kısa vadede mümkün olmayacağına inanan Başbakan González ve Savunma Bakanı Serra'nın, öncelikle itaat aramaya odaklandıkları yönünde bir algı oluştu (Javier Olivas 2013). Disiplinin sağlanmasında, başta görevden almalar olmak üzere, kuvvetli yaptırımlardan geri durulmadı. Görevden alma gerekçeleri arasında; 1981'deki darbe girişimin vahametini azaltacak açıklamalar yapmak, terfi edemediğinde eleştirel bir metni yaymak, Akdeniz'deki ABD politikasını sorgulamak, Franco hakkında övgü dolu sözler söylemek, 1981 darbe girişimini öven askeri yayını kontrol altına alamamak, siyasiler ile hâkimlere ek olarak gazetecileri de eleştiren makale kaleme almak, bağımsızlık ve federalizmle ilgili

---

¹ Eylül 1976'da De Santiago'nun istifasıyla Savunmadan Sorumlu Başbakan Yardımcısı görevine gelen Mellado, Savunma Bakanlığı'nın kurulmasıyla bakanlık görevine atandı ve reform sürecinin başında yer aldı (Agüero 1988: 34). Yetişkinlik döneminin büyük kısmını Franco'nun hizmetinde geçiren Mellado'nun geniş yetkilerle donatılmasında, asker ile bağları ve kişisel saygınlığı belirleyici oldu (Hooper 2006: 193; Puell de la Villa 2012: 28).

tartışmalı açıklamalar yapmak ve Bakan'ın atamalarını eleştirmek yer aldı (Agüero 1995: 212).

Eğitim, kadrolardaki dönüşümü desteklemenin başlıca yolu olarak, Sosyalist Parti'nin öncelik verdiği bir konu oldu. 1985'te Savunma Bakanı'na yükseköğretim merkezlerine profesör atanmasında söz hakkı verilmesi ve atamalara altı yıllık bir görev süresi sınırlaması getirilmesi gibi adımlar atıldı (Agüero 1995: 195-196). 1986 yılında, Bakanlık talimatlarıyla, tüm okullarda öğretilecek ortak konular belirlendi (Agüero 1995: 196). 1987 yılındaysa, eğitim kurumları Bakanlığa bağlandı (Agüero 1988: 47).

1984 yasası askerlik hizmetinin süresini 12 aya düşürdü ve bölgeselleşmeyi getirdi. FAS'ın muhalefetine rağmen, 1987'de askere alınanların yüzde 60'ının kendi bölgelerindeki birliklerde görev yapmalarına izin verildi (Agüero 1995: 196). Ordunun yine şiddetle muhalefet ettiği bir adım da, erlerin birlik dışında sivil kıyafet giymelerinin onaylanması oldu (Agüero 1995: 197). Hükümet, vicdani reddi ve askerliği ikame edecek sosyal hizmeti de düzenledi (Navajas Zubeldía 2014: 43).

5. Orduya Verilen Güvenceler

İdeoloji temelli atamalarla komuta kademesi darbe fikrinden uzaklaştırılırken, diğer yandan da ordunun muhafazakâr kanadının yatıştırılmasına yönelik adımlar atıldı. Bu adımların bir vesayet sistemi yaratmak ya da orduya ait münhasır yetki alanları doğurmaktan uzak olduklarının altını çizmek gerekmektedir. Orduya verilen güvenceler çeşitlilik arz etseler de, ciddi sınırlamalar ve koşullarla beraber tasarlanmış olduklarını söylemek mümkündür.

Franco dönemiyle kuvvetlenen ordu ve devletin başı arasındaki sıkı bağın kopmasını engelleme yönünde siyasi irade sergilendi (Puell de la Villa 2012: 28). Kral, orduya siyasi etki alanı tanıdığı yönünde bir görüntü vermekte öncü rol üstlendi. Konuşmalarında kendisini bir

asker olarak resmetmekten vazgeçmezken, askeri personelin özlem ve kaygılarını paylaştığını dile getirmekte ısrarcı oldu (Agüero 1995: 145). Kral, rejim değişikliğinin bazı sonuçlarının FAS tarafından kabullenilmesinde belirleyici rol oynadı (Powell 1996: 157).

Kral kimi zaman da orduya yönelik sert çıkışlarıyla bilindi. 1979'un Ocak ayında ETA tarafından hedef alınan Madrid Askeri Valisi'nin cenazesinde subaylar Bakan Mellado'ya hakaretler yağdırıp, emirlere karşı gelerek omuzlarda cenazeyle mezarlığa yürüdüler (Agüero 1995: 146). Bu toplu itaatsizliğin ardından Kral Askeri Paskalya mesajında, Mellado'nun üç kuvvetin Savunma Bakanlığı altında bir araya getirilmesindeki rolünü övdü ve yeni anayasanın hükümeti askerin idaresi ve savunmadan sorumlu tuttuğunu hatırlattı (Powell 1996: 157-158).

Kral'ı darbe geçirmezlik saflarında merkezi role taşıyan başlıca gelişme, 23-F olarak bilinen darbe girişimiydi.² Hâkim anlatıda, girişimi akamete uğratan aktörler arasında Kral'ın rolü ön plana çıktı. Powell (1996: 157) Kral'ın rolünü 'Demokrasiyi Pekiştirmek ve Savunmak' başlığı altında ele aldı. 23-F girişiminin sabahında Kral'ın ulusal televizyon kanalına çıkarak demokratik sürece yönelik hiçbir saldırıya göz yummayacağına yönelik güvence vermesinin ardından, darbenin çözülmeye başladığına inanıldı (León Solís 2007: 209; De Andrés Sanz 2001: 81). Kral'ın tahtı Franco'nun ellerinden ve babasının rızası olmaksızın almış olmasından kaynaklanan açığın, nihayet 23 Şubat 1981 gecesi kapandığı ve Kral'ın eylemleri sonucunda monarşinin güven ve meşruiyet kazandığı dile getirildi (Castro Berrojo 2015: 297; León Solís 2007: 217).

---

² 23-F, İspanya siyasi tarihinin aydınlatılması tam olarak mümkün olmamış başlıkları arasında yer almaktadır. Castro Berrojo (2015: 302-303), Savaş Konseyi tutanaklarının incelenmesinin kanun gereği ertelemeye tabi olduğunu hatırlatmakta, yargı kararının tamamının da erişilebilir olmadığına dikkat çekmektedir.

Aksi yöndeki yorumsa, Kral'ın yaşanacaklardan habersiz olmadığına ısrarcıydı. 23-F sanıkları, Kral'ın teşviki ya da yetkilendirmesiyle harekete geçtiklerine dair ifadeler verdiler (Puell de la Villa 2012: 28). Tejero baskın esnasında Kongre'ye "Kral'ın adına" diye bağırarak girerken, girişimin ön saflarında yer alan Milans ve Armada Kral'ın emrinde olduklarını söylediler (Muñoz Bolaños 2014: 105). Kral, ancak darbe girişiminin başarısızlığa uğrayacağını anladığı saatlerde ekranda görünmüş olmakla itham edildi. Temel gayesinin Suárez'in Başbakanlık'tan ayrılmasını sağlamak olabileceği ve girişimi cesaretlendirdiği savları da dile getirildi (Muñoz Bolaños 2014: 106; Castro Berrojo 2015: 297).

Bugün Kral Juan Carlos tahtı oğluna devretmiş olsa da, 23-F girişimindeki rolü mercek altında olmaya devam etmektedir. Hâkim anlatıyı sorgulayan eserlerde, Kral'a etkin rol biçilmektedir. Monedero (2014: 152-156); Saray tarafından yayılan ve cesaretlendirilen darbeci ruh, bir asker tarafından yönetilecek milli mutabakat hükümeti oluşturma gayesi, askeri istihbarat servislerinin müdahaleleri, NATO'ya girişi geciktiren ve Atlantik yanlısı disiplinden çıkan Suárez'den kurtulma hedefi gibi etkenlere parmak basmaktadır. Palacios (2011) da 23-F'ye ilişkin kitabına "Kral ve Sırrı" başlığını verirken, benzer türde eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir.

Kral ile doğrudan bağın korunmasını tamamlayacak şekilde, ordunun demokrasiye geçişin ardından da önemli anayasal güvencelere sahip olduğu eklendi. FAS'ın anayasal konumu, başlangıca ait başlık altında yer alan 8. maddeyle düzenlendi (Agüero 1995: 89). Özellikle de İspanya solu, orduya atıfların hükümet ve yönetim başlığı altındaki 4.bölümde ele alınması gereğine inandı (Agüero 1995: 89). Agüero'nun (1995: 90) 'hesaplanmış belirsizlik' olarak tasvir ettiği çerçevede, anayasanın 62. maddesi FAS'ın başkomutanlığını Kral'a verirken, 97. madde hükümeti savunma ve sivil ile askeri yönetimin idaresinden sorumlu kıldı.

FAS'a verilen bir teminat da mali düzenlemeler kanalıyla gerçekleşti. 1970'lerin ortalarından sonra ordu, subayların ekonomik durumlarının sosyal statülerini karşılamadığına şiddetle inanmaya başladı (Serra 2011: 114). 1977 tarihli bir kraliyet kararnamesiyle siyasi tarafsızlık, siyasi ve askeri yetkililere saygı, mesleki adanmışlığın yüceltilmesi gibi gayelerle FAS mensuplarının maaşlarında artış için bir teşvik sistemi devreye sokuldu (Agüero 1988: 34-35). Bu düzenlemelerin devamı niteliğini sergileyecek şekilde, 1984 yasalarıyla erken emeklilik ve kamuda maaşların dengelenmesi hayata geçirildi (Javier Olivas 2013).

6. Yargılamalar ve Yargı Reformu

İspanya demokrasisine yönelen her tehditte, cezalandırma yöntemi asgari bileşenlerle hayata geçti. Ciddi sınırlamalarla da olsa, darbe girişiminde sorumluluğu bulunan dar bir kadro yaptırımlara maruz kaldı. 23-F yargılamaları, çekingen bir cezalandırma yöntemiyle darbelerin önünün alınması çabasına başlıca örneği teşkil etti. Darbe girişimi, Suarez'in istifasını takiben, 23 Şubat 1981'de Kongre'deki güven oylaması görüşmeleri esnasındaki baskınla gerçekleşti. Kongre baskınına takip eden saatlerde sadece Valencia yakınlarındaki motorize birlik fiilen sokaklara inerken, Milans del Bosch 11 bölge komutanı arasından girişime katılan tek isim oldu (Hooper 2006: 187; Agüero 1995: 164). Girişim toplam 17 saat sürerken, 28 Şubat tarihinde Calvo Sotelo yeni Başbakan olarak yemin etti (León Solís 2007: 209).

23-F'nin sonuçlarına ilişkin iyimser yorumlar, FAS'ın denetim altına alınmasında bu girişimin dönüm noktası teşkil etmesine odaklandı. Bu bakış açısına göre darbe girişimi, sorumluların tasfiyelerine yol açarak, orduda arınmayı sağlamış ve kurumun rolünü açıklığa kavuşturmuştu (León Solís 2007: 220-221). İktidar partisinin çözülmesi hızlanmış ve Ekim 1982'de ezici Sosyalist Parti zaferi mümkün hale gelmişti (Agüero 1988: 41; Muñoz Bolaños 2015: 37).

Alternatif okumaya göreyse, darbe girişimi siyasi sonuçları itibarıyla zafere ulaşmışken, demokratikleşme süreci raydan çıkmıştı (León Solís 2007: 212). Orduyu yatıştırmak maksadıyla Bask, Katalan ve Galiçya özerklik yasalarının sınırlı yorumu tercih edilmiş ve bu bölgelerin yetkileri kendini yönetme emelleri daha az olanların düzeyine geriletilmişti (León Solís 2007: 209). Darbe girişimi geçmişle yüzleşmeyi de zora sokmuştu. İç Savaş ve Franco diktatörlüğü kurbanlarına ait mezarlardaki kazıların durmasıyla, Cumhuriyetçi belleğin geri kazanılma sürecinin önü alınmıştı (Monedero 2014: 158). İktidara gelen Sosyalist Parti'nin ihtiyatla adım atıyor olması yine darbe girişiminin sonuçları arasındaydı. Girişimin bedelinin tüm partilerin kabul ettiği muhafazakâr bir dönüş olduğu ve ılımlılaştırmanın özellikle de Sosyalistlere ulaştığı düşünülüyordu (De Andrés Sanz 2001: 83).

Cezasızlığın darbe girişimlerini teşvik eden başlıca unsur olduğu, İspanya demokrasisine yönelen temel eleştirilerdendi. Komuta kademesi ve askeri yargının disiplinsizlik ve itaatsizlik karşısındaki hoşgörüsüne dikkat çekildi (Navajas Zubeldía 2014: 33; Agüero 1988: 39). 1981 darbesinin, dönemin hükümetinin gösterdiği çekingenliğin sonuçlarından olduğu öne sürüldü (Hooper 2006: 194). Suárez'i kusurlu bulanlara göre Başbakan; gerekli önlemlere başvurmadı, veda konuşmasındaki belirsiz atıflar hariç açıkça kınamada bulunmadı, istihbarat servisleri ya da polise istihbarat toplamaları için yetki tanımadı (Castro Berrojo 2015: 298). 23-F baskını öncesinde Galaksi Operasyonu adlı darbe girişimi nedeniyle Tejero yedi aya hüküm giymiş, ancak hızla göreve dönmeye izin verilmişti (Agüero 1995: 141).³

23-F girişiminin sorumluları, FAS içinde geçmişteki suçlar için hüküm giyen tek grubu oluşturdu (Pinilla Martín 2006: 538).

---

³ Galaksi Operasyonu, orta rütbedeki dar bir grup subay tarafından anayasa referandumundan kısa süre önce planlandıysa da, hükümeti bilgilendiren subaylar tarafından süratle açığa çıkarıldı (Agüero 1995: 97).

Gelenekten kopuşla, bu kez cezalandırma yaklaşımı benimsendi. Askeri çevre Milans del Bosch, Armada ve Tejero ile onların komutasındakiler ya da taraftarlarıyla sınırlandı (Muñoz Bolaños 2015: 38). İddianameler sadece 33 kişiye yönelik isnatta bulundular (Agüero 1995: 172). Kral, siyasi liderlerin komploya katılanlara yönelik tutumlarının keskin olmaması ve FAS'ın bir bütün olarak sorumlu görülmemesi temennilerini ifade etti (Agüero 1995: 166). Sorumluların adalet önüne çıkarılmalarının yabancılışmaya neden olunmadan yapılması vurgusuyla, sürecin FAS'a yönelen bir hınca dönüşmemesi gereğine parmak bastı (Powell 1996: 173). Dönemin Savunma Bakanı Oliart, yaklaşık 4000 kadar askeri tahkikata katabileceğini ifade eden 23-F hâkimine, davanın orduya karşı açılmış bir davaya dönüştürülmemesi talimatını verdi (Navajas Zubeldía 2014: 37). FAS da daha fazla sanıklı ve itibarını yitirmesine neden olacak bir yargılama istemiyordu ve suç diğer subayların tanıklığı olmaksızın kanıtlanamazdı (De Andrés Sanz 2001: 82).

Askeri Yargı Yüksek Konseyi (CSJM) davayı, 23 Şubat tarihinde 18.22 öncesi ve Kral'ın mesajını yayınladığı 01.14 sonrasındaki fiilleri kapsayacak şekilde gördü (Muñoz Bolaños 2015: 385). Sorumluluğu olan herkes yargılansaydı, sayının rahatlıkla yüzleri aşacağı ileri sürüldü (Muñoz Bolaños 2015: 386). Hâkimin bakış açısıyla, çizilen anayasallık ve Kral desteği görüntüsü dikkate alındığında, emrin suç teşkil ettiği açık olmayabilirdi (Muñoz Bolaños 2015: 385-386).

Yargılamalar 1982'nin Şubat ve Haziran ayları arasında gerçekleşti. 23-F davası askeri yargı alanı sınırları içinde kaldı ve davanın Hava Kuvvetleri'nden gelen hâkimi, kendi ifadesine göre, darbe girişiminde sorumluluk atfedilmeyen tek kuvvetten olduğu için görevlendirilmişti (Muñoz Bolaños 2015: 383-384). Yargılananlara karşı kamuoyu önünde açık tavır alması savunma avukatlarının aleyhine CSJM ve Anayasa Mahkemesi'ne başvurularında başlıca etken

olduysa da, sanıkların etkin korumaya sahip oldukları gerekçesiyle başvuru reddedildi (Muñoz Bolaños 2015: 384).

Armada, Milans del Bosch ve Tejero'nun önderliğinde büyük bir komplonun varlığını öne süren savcı, üç isim için 30'ar yıl hapis cezası talep ederken, iki isim haricindeki sanıkların girişime bilinçli şekilde katıldıkları iddiasını dile getirdi (Muñoz Bolaños 2015: 390). İfadelerin ardından, 24 sanık için ceza indirim ve iki isim için de ceza artışı istendi (Muñoz Bolaños 2015: 395-396). CSJM kararında sadece Milans del Bosch ve Tejero için başlangıçta talep edilen 30 yıllık cezaya aynı şekilde hükmedildi ve Armada doğrudan katılımının kanıtlanamamış olduğu gerekçesiyle altı yıla hüküm giydi (Muñoz Bolaños 2015: 397). Kararla birlikte, 19 sanık için de ceza indirim ve 11 beraat gerçekleşti (Muñoz Bolaños 2015: 397-398).

Başbakan Calvo Sotelo 23-F ile ilgili askeri mahkeme hükümlerini temyize götürürken, amacının bu derece öneme sahip suçlarda son sözün Yüksek Mahkeme'ye verilmesini sağlamak olduğunu belirtti (Agüero 1995: 176-177). Milans del Bosch, Tejero ve üç isim için daha temyize gidilmezken, diğer tüm sanıklar için ceza artışı talep edildi (Muñoz Bolaños 2015: 402-403). Yüksek Mahkeme 10 cezayı onayıp 22 kişi için ceza artışına giderken, daha önce beraat eden isimlerin çoğuna da ceza verildi (Muñoz Bolaños 2015: 404-405). Tejero'nun Kongre binasındaki hasar nedeniyle CSJM'nin kararında olduğu gibi 1.076.450 peseta ödemesine hükmedilirken, Armada'nın cezası tekrar 30 yıla çıktı (Muñoz Bolaños 2015: 405). Sonradan kimi sanıklar Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş olsalar da, bu kararlar 23-F süreci sonlandı (Muñoz Bolaños 2015: 405). Hüküm giyenlerin hiçbiri günümüzde hapiste değilken, pek çoğu da hayatlarını kaybettiler. 1985'teki koşullu salıverme ve 1986'daki şartlı tahliyeleri, 1988'deki af takip etti (Muñoz Bolaños 2015: 406). Armada 1991 yılında affedilip tahliye edilirken, özgürlüğüne en son kavuşan 1996'da serbest kalan Tejero oldu (Muñoz Bolaños 2015: 407). Hüküm giyenlerden 14'ü de hizmete geri döndü (Muñoz Bolaños 2015: 406-409).

İspanya 23-F sonrasında da darbe girişimlerine tanıklık etti. 27 Ekim 1982 tarihli 27-O Cervantes operasyonu Ekim 1982 seçimlerini ertelemeyi gaye edinirken, Kraliyet karşıtı girişimlerin planlanmasını da içerdiğine inanıldı (Javier Olivás 2013; Agüero 1988: 41). Polis, sarayı basmayı ve Kral'ı yalancı şahitlik gerekçesiyle görevden almayı amaçlayan bir askeri komployu ortaya çıkardı (Powell 1996: 179). Üç sanık 12 yıl ve bir günlük cezaya çarptırılırken, bir isim de aklandı (Muñoz Bolaños 2018: 35).

Demokrasinin pekiştiği dönem olarak bilinen 1982-1986 aralığında, darbeciliğin kalıntı halinde ve daha önce ortaya çıkarılan darbe girişimlerinde adı geçen askerlerin planları doğrultusunda sürdüğüne yönelik bir algı oluştu (Muñoz Bolaños 2018: 35). 1985'te Kral, Kraliçe, Başbakan ve FAS'ın komutanlarını hedef alan bir komplo açığa çıkarıldı. 2-J koduyla bilinen bu suikast girişimi halen tartışma konusuyken, kamuoyuna yansıyan bir yargılama ya da cezalandırma süreci olmadı.

Gerçekleşen yargılamalar öncesi ve esnasında, yargının yeniden yapılandırılması gündeme oturan temel başlıktı. Askeri ile sivil yargı ilişkisi yeniden tanımlandı. 1945 ve 1960 tarihli kanunlar çerçevesinde askeri mahkemeler sivilleri yargılayabilirken, FAS mensuplarına isnat edilen suçlarda sivil mahkemelerin müdahalesi dışlanmıştı (Agüero 1995: 52). Bu düzenlemelerin yetmediği noktalarda ordu, Kamu Düzeni Mahkemeleri'ni de yönetti (Serra 2011: 113). Öte yandan, 1978 Anayasası; disiplin ihlali, firar, casusluk, ahlak dışı tutum benzeri hususlara ilişkin davalarda askeri yargıyı yetkilendirdi (Zaverucha 1993: 295). Darbe girişimlerinde yer alanların sivil mahkemeler önüne çıkarılmalarysa güvence altına alındı (Zaverucha 1993: 295). İlgili anayasa maddesi yargı sisteminin teklifi ilkesine vurgu yaparak, askeri yargıya ait yetki alanının askeri alandaki suçlarla sınırlı olmasını karara bağladı (Serra 2011: 150).

Aralık 1978’de çıkarılan yasayla polis ve Sivil Muhafızlar’a karşı işlenen suçlarda yetkinin sivil mahkemelere devredilmesi, askeri mahkemelerin sivilleri yargılama ihtimalinde ciddi bir azalmaya katkı yaptı (Serra 2011: 152). 1980’de Askeri Yargı Kanunu’nda reform yapan yasa; askerlerin sivilleri yargılama ihtimalini neredeyse tamamen yok etti, tüm davalarda askeri hukukçuların rollerini arttırarak ve savunma avukatı kullanımını zorunlu kılarak hukuki teminatları güçlendirdi ve askeri yargı kararlarına karşı Yargıtay’a da temyiz başvurusunda bulunma hakkı getirdi (Serra 2011: 151).

1985 tarihli yasalar çerçevesinde, askeri yetki alanındaki ihlaller ya da FAS’ın anayasal işlevini zedeleyen fiiller Askeri Ceza Yasası kapsamına girecek, darbeye rol almak ya da sivil yetkililere saygı göstermemek askerleri sivil mahkemelerin önüne çıkaracaktı (Zaverucha 1993: 295). Sivil yargıyı askerden arındırmak ve askeri yargıyı sivil yargıda hâkim olan ilkelere yaklaştırmak temel hedeflerdi (Navajas Zubeldía 2014: 44). CSJM’nin yerini Yüksek Mahkeme’nin askeri dairesi aldı ve daire askeri yargıdan gelenlerle eşit sayıda sivil üyeden oluştu (Agüero 1988: 45).

7. Merkezileşme

Franco rejiminin darbe geçirmezlik yöntemi olan bölerek hâkimiyet kurma anlayışı demokrasiye geçişle sonlandı. Franco iktidarının son günlerinde bile, FAS’ın komuta yapısının merkezileşmesine yönelik girişimler başlamıştı. Genelkurmay Başkanı Díez Alegría henüz 1968’de, üç kuvvetin ortak faaliyetine duyulan ihtiyaca yanıt veren bir tasarı önerdi (Serra 2011: 127). Birleşik bir komuta yapısına yönelik bu ilk resmi proje, Amiral Carrero Blanco’nun suikasta kurban gitmesi ve Díez Alegría’nın Franco tarafından görevden alınmasıyla çıkmaza girdi (Agüero 1995: 122-123).

1976 yılındaki düzenlemelerle tüm askeri güçlerin komutası Genelkurmay Başkanlığı’na verildi ve kuvvet bakanlıkları sadece idari destek işlevini yerine getirmeye başladılar (Agüero 1995: 148).

Kuvvetleri çatısı altında toplayacak bir Savunma Bakanlığı'nın kurulmasıysa dönüşümün köşe taşı oldu. Bakanlığın başlangıçta tecrübe ettiği koşullar oldukça zorluydu. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri bakanlıklarının o tarihe kadar sahip oldukları varlık ve bürokratik yapılar bu kuvvetlere aktarıldı (Serra 2011: 144). Bakanlığın etkisi, askerin finansmanı ve kaynaklarla buluşturulmasıyla sınırlı kaldı (Puell de la Villa 2012: 29). Sosyal hizmetlere ek olarak sağlık ile emeklilik yardımları gibi ikincil düzenlemeleri bünyesine alması, az sayıda personele sahip olmanın yanında uzun süre sivil personelden yoksun oluşu ve altı yıl süreyle Hava Kuvvetleri ana karargâhının bir kanadında birkaç ofisinin olması gibi sınırlamalar Bakanlığın etkinliğini azalttı (Agüero 1995: 149).

Savunma Bakanlığı'na ek olarak, Yüksek Askeri Danışma Kurulu (JUJEM) da üç kuvvetin koordinasyonu ve kontrol altına alınmalarını sağlamak amaçlarıyla Şubat 1977'de oluşturuldu (Javier Olivas 2013). Kurumun işlevi, askeri politikanın belirlenmesinde teknik danışmanlık hizmeti vermek olarak tanımlandı (Navajas Zubeldía 2014: 33-34). Kurumun, siyasi olarak Başbakan'a bağlı ve emir komuta zincirindeki en yüksek müşterek organ olduğu belirtildi (Serra 2011: 131). JUJEM ayrıca Bakan'ın tasarrufunda ve Savunma Bakanlığı içinde tasarlandı (Serra 2011: 147).

1980 tarihli bir yasayla, hükümetin üst danışma organı gibi şekillendirdiği Ulusal Savunma Kurulu (JDN) başkanlığı ve başkomutanlık Kral'a, savunma politikasını belirleme hakkıysa hükümete verildi (Navajas Zubeldía 2014: 36). Bakanlığa daha fazla yönetim yetkisi tanınması, Bakanlık örgütlenme şemasına JUJEM'in katılması, ilk kez savunma alanına yasama erkinin de dâhil edilmesi gibi adımlar atıldı (Puell de la Villa 2012: 34). Yasama organının hükümet ve ordunun idari işlemlerini kontrolü esasa bağlanırken, Ocak 1984 tarihli yasanın da yasama denetimi rutinini kurumsallaştırdığı düşünüldü (Zaverucha 1993: 290-291). Yasama organı; savunma yasa ve bütçelerini tasdik edecek, savaş ilanında bulunacak, barışı

sağlayacak, uluslararası anlaşmaları onaylayacak, savunma politikalarının genel hatlarını tartışacak, silahlanma programları için bütçeye onay verecek, askerin ne zaman içte müdahale gerçekleştirmesi gerektiğine karar verecek ve müdahaleleri takip edecekti (Zaverucha 1993: 291-297).

1984 tarihli yasa Başbakan'ın sevk ve idare zincirindeki üstünlüğü ile gücün Savunma Bakanlığı'nda toplanmasını tesis eden başlıca belge oldu (Javier Olivas 2013). Komutanlar özel ifadelerinde Savunma Bakanı'nın, daha önce kendilerine ait olan pek çok imtiyazı sahiplenerek, dört yıldızlı bir generale dönüşmesinden yakındılar (Agüero 1995: 190). FAS'ın personel politikasını idare, koordine ve kontrol etmek ile askeri yönetimi denetlemek gibi, komutanların kurumun iç meseleleri olarak niteledikleri hassas konularda Bakan yetkilendirildi (Agüero 1995: 190).

Bir yandan merkezi kontrolün sıkılaştırılması benimsenirken, dengeleme stratejisini akla getirecek şekilde, belirli birimlerin FAS yapısı dışına taşınmalarına da tanıklık edildi. Demokrasiye geçiş döneminde, kamu düzeni tesisi alanının askerden arındırılmasına hız verildi. Polis gücü, yeni anayasanın hükümleri gereğince FAS'tan ayrıldı. Muvazzaf subayların yerel polis güçlerini komuta etmesine son vermek temel amaçlar arasındayken, ordunun iç ve dış rollerindeki farklılık ısrarla takip edildi (Zaverucha 1993: 292). Savunma Bakanı Serra'nın (2011: 112-113) askerin rolüne ilişkin temel itirazları arasında; Sivil Muhafızlar ve Ulusal Polis'in genel müdürlerinin asker olmaları, iki kurumun da subayların rutin şekilde tayin edildikleri yerler halini almaları ve böylelikle ulusal sınırlar içinde düzenin korunması işlevinin ordunun elinde toplanması yer alıyordu. Polis memurlarının kendi akademilerinde eğitilmeleri ve sendikalarının hükümetçe tanınması gereğini dile getiren de Serra oldu (Zaverucha 1993: 293). 1984'te polis güçleri ilk kez Silahlı Kuvvetler Günü Resmî Geçiti'ne katılmazken, Kasım 1986'da Serra 150 yıllık bir dönemde ilk kez jandarma teşkilatının başına Sosyalist Parti'den bir isim atadı

(Zaverucha 1993: 293). 1987 yılı itibarıyla güvenlik güçlerinin tamamı sivillerce yönetilmekteydi (Agüero 1995: 203).

İstihbarat alanını merkezileştiren reformlar peşi sıra ve aşamalarla geldi. Franco döneminde 11 ayrı istihbarat servisi askeri komuta zinciri içinde kontrol edilmişti (Zaverucha 1993: 286). 1977’de Kraliyet kararnamesiyle merkezi bir istihbarat servisi olan Savunma İstihbaratı Yüksek Merkezi (CESID) oluşturuldu. 1981 tarihli Kraliyet kararnamesiyle CESID’in anayasanın 8. maddesi gereğince verilen görevleri yerine getirmekte FAS’a yardımcı olması öngörüldü (Zaverucha 1993: 286). 1982 tarihli Bakanlık kararnamesi, CESID’in ana görevinin Başbakan’ın istihbarat ihtiyacını karşılamak olduğunu ifade ederek, askerin kurum üzerindeki etkisini kesti (Zaverucha 1993: 286). 1984 Kraliyet kararnamesi CESID’i Savunma Bakanı’na bağlı, işlevsel olarak da Başbakan’a itaatkâr olarak tanımladı (Zaverucha 1993: 286-287).

8. Sınır Ötesi İttifak Arayışları

Darbe geçirmezlik yönünde atılan adımlar, önceki bölümlerde belirtildiği gibi, riskler de barındırmaktadır. İspanya örneğinde de, özellikle siyasal liberalleşme ve merkezileşme hamlelerinin asker arasındaki rahatsızlığı şiddetlendirmesine tanıklık edildi. Hoşnutsuzluk ve darbe riskinin önünü almak amacıyla, İspanya’nın uluslararası kuruluş ve savunma ağlarındaki varlığını derinleştirdiği gözlemlendi.

FAS’ın dönüşümünde ABD’nin erken yıllardan itibaren oynadığı rol sıklıkla gündeme taşındı. ABD ile 1953’te imzalanan ikili anlaşmalar ve İspanya’nın Stratejik Hava Komutası’na katılımı, ülkede ABD’nin askeri varlığını doğurarak, FAS’ın modernleşmesinin başlangıcına işaret etti (Alpert 2010: 199). ABD’nin taleplerine cevaben katılım gösterilen dış operasyonlar ile askeri sağlık operasyonları geleneğine, demokrasiye geçiş döneminde BM çağrısıyla gerçekleşen eski sömürgelerdeki misyonlar ve Sosyalist iktidarlar altındaki barış misyonları eklendi (Jiménez 2018: 135, 137-142 ve 151; León Solís

2007: 209). 1980'li yılların sonundaki barış gücü operasyonlarıyla birlikte, ordunun imajının kademeli olarak iyileştiğine kanaat getirildi (Navajas Zubeldía 2014: 37).

Çok taraflı ittifak arayışları çerçevesinde, 29 Ekim 1981'de İspanya'nın NATO'ya girişi ülkenin yasama organı tarafından onaylandı. Dönemin Savunma Bakanı Oliart, NATO'ya katılımın İspanyol ordusunu Batı Avrupa'ya açacak pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirtti (Navajas Zubeldía 2014: 38). Başlıca sol partilerin açık muhalefetine rağmen, başarısız darbe girişiminin üyeliğin ivedi ve öncelikli dış politika hedefi olarak benimsenmesinde ateşleyici güç olduğu düşüncesi yaygınlaştı (Puell de la Villa 2012: 40-41). Diğer bir etken de, dönemin başbakanının Sosyalistlerin bir sonraki genel seçimi kazanmalarının NATO'ya katılımı öngörülmez bir tarihe erteleyeceğinden endişe etmesiydi (Puell de la Villa 2012: 42-43).

Sosyalist Parti'nin bu derece önemli bir kararın Kongre'de basit çoğunlukla alınamayacağını ileri sürerek konuyu referanduma götürmesine rağmen, ordunun süreç boyunca etkisiz kaldığına inanıldı (Agüero 1995: 205). Deniz Kuvvetleri uzun süredir NATO'ya katılımı destekler ve NATO üyeleriyle ortak tatbikatlar gerçekleştirirken, Kara Kuvvetleri'nde önemli sayıda general dikkatlerinin ülke içi ve Kuzey Afrika'daki tehditlerden kaçırılmamasını tercih ediyor ve NATO'nun İspanyol ordusunu Avrupa çıkarlarına hizmet edecek misyonlara süreceğinden kaygı duyuyordu (Agüero 1995: 205).

Sonuç

Otoriter rejimlerin takip ettikleri darbe geçirmezlik stratejileri sıklıkla mercek altına alınırken, demokrasiye geçiş ve demokratik pekişme dönemlerinde atılan darbe geçirmezlik adımlarına dair az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma, demokratikleşme sürecinde darbe geçirmezlik stratejilerine başvuran bir örneğe yakından bakmayı hedeflemiştir. İspanya, başarısız ve hiyerarşi dışı darbe girişimlerini fırsata çevirerek, on yıllara yayılan bir süreçte sivil-asker ilişkilerini

yeniden tanımlamıştır. Muhafazakâr iktidar döneminde sınırlı ve ihtiyatlı reformlarla işe başlanırken, Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte büyük ve cesur adımlar tabloyu tamamlamıştır.

İspanya'nın tecrübesi, demokratikleşme çalışmalarında olduğu gibi, darbe geçirmezlik tahlillerinde de olası bir model önerebilmektedir. İspanya'nın, hiyerarşi dışı darbe girişimlerinin gölgesinde, siyasal liberalleşmeyi ön plana iterek ve cezalandırmayı asgari düzeyde tutarak ilerlemiş olduğu görülmektedir. Süreç boyunca tasfiyelerden kaçınılmıştır. Geniş, büyük ve otoriter rejimin payandası bir ordudan, uluslararası alanda ve demokratik rejimdeki konumunu perçinlemiş bir kuvvete dönüşümde beş farklı yol izlenmiştir. Siyasal liberalleşme dönüşümün temel sacayağı ve tüm adımlar arasında darbe riskini en çok büyüten olmuştur. FAS kadrolarındaki liberaller ile hükümetteki reform yanlıları arasındaki ittifak sayesinde, yasakların kalkması ile af ilanı ve yeni anayasanın getirdiği özerklik rejimi gibi girişimlere FAS saflarından yönelen muhalefetin yaygınlaşması önlenmiştir. Atamalar yoluyla komuta kademesinin ideolojik dönüşümü sağlanırken, Kral'ın verdiği teminatlara ek olarak anayasal güvenceler ve refah düzenlemeleriyle FAS içindeki müttefik kesim genişletilmiştir. Askeri yargının rolünü sınırlayan reformlar arka arkaya gelse de, başarısız darbe girişimlerini takip eden yargılamalar daima sınırlı tutulmuştur. Hükümet ve Savunma Bakanlığı'nın kontrolünü hâkim kılan bir yaklaşımla, tek elden yönetim siyasi makamlara bırakılmıştır. Uluslararası ittifak arayışları, reformlara yönelen desteğin sürekliliğini sağlamak için denkleme dâhil edilmiştir.

İspanya tarafından inşa edilen darbe geçirmezlik modelinin başlıca ayırt edici niteliği, kuramsal çalışmalarda sıklıkla dile getirilen bulgunun aksine, güvenlik yapılanmasında kimi birimlerin ordudan ayrılmalarıyla birlikte geride kalan birimlerin bir çatı altında toplanması lehine beliren tercihtir. Savunma Bakanlığı bu süreçte önemli rol üstlenirken, merkezi danışma kurulları ve yasama organının artan denetimiyle, çoklu güvenlik yapılanması yerine birleştirerek

merkezileştirmenin de etkin bir darbe geçirmezlik stratejisi olarak incelenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. İspanya'nın serüveni, demokratikleşme yolundaki ülkelerin de farklı unsurları bir araya getirerek kendi darbe geçirmezlik yol haritalarını oluşturduklarını gözler önüne sermektedir. Tasfiye, cezalandırma, yaptırım ve yargılamalar asgari düzeyde tutulduklarında dahi, etkili stratejiler üretilebilmektedir. Otoriter ve demokratik rejimlerin başvurdukları darbe geçirmezlik yöntemleri arasındaki fark belirginleşmektedir.

Kaynaklar

Acemoglu, Daron vd. (2010). "A Theory of Military Dictatorships". *American Economic Journal: Macroeconomics*, C. 2, S. 1, s. 1-42.

Agüero, Felipe (1988). "Democracia en España y Supremacia Civil". *REIS*, C. 44, s. 23-50.

_____ (1995). *Soldiers, Civilians, and Democracy: Post-Franco Spain in Comparative Perspective*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Albrecht, Holger ve Ferdinand Eibl (2018). "How to Keep Officers in the Barracks: Causes, Agents, and Types of Military Coups". *International Studies Quarterly*, C. 62, S. 2, s. 315-328.

Alpert, Michael (2010). "El Papel del Ejército (1931-1991)". *Los Ejércitos del Franquismo (1939-1975)*, Ed: Fernando Puell de la Villa ve Sonia Alda Mejías, Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado-UNED, s. 195-207.

Barahona de Brito, Alexandra ve Mario Sznajder (2010). "The Politics of the Past: the Southern Cone and Southern Europe in Comparative Perspective". *South European Society and Politics*, C. 15, S. 3, s. 487-505.

Barany, Zoltan. (2011). "Comparing the Arab Revolts: The Role of the Military". *Journal of Democracy*, C. 22, S. 4, s. 28-39.

_____ (2013). “Armies and Revolutions”. *Journal of Democracy*, C. 24, S. 2, s. 62-76.

Barrios Ramos, Raquel (2002). “El Camino Hacia la Democracia en las Fuerzas Armadas: La Unión Militar Democrática”. *Actas del III Simposio de Historia Actual*, Ed: Carlos Navajas Zubeldía, Logroño: Gobierno de La Rioja, Instituto de Estudios Riojanos, s. 483-500.

Bausch, Andrew W. (2018). “Coup-Proofing and Military Inefficiencies: An Experiment”. *International Interactions*, C. 44, S. 1, s. 1-32.

Belkin, Aaron ve Evan Schofer (2003). “Toward a Structural Understanding of Coup Risk”. *Journal of Conflict Resolution*, C. 47, S. 5, s. 594-620.

Bell, Curtis (2016). “Coup d’État and Democracy”. *Comparative Political Studies*, C. 49, S. 9, s. 1-34.

Bermeo, Nancy (1994). “Sacrifice, Sequence, and Strength in Successful Dual Transitions: Lessons from Spain”. *The Journal of Politics*, C. 56, S. 3, s. 601-627.

Brown, Cameron S. vd. (2015). “Recouping after Coup-Proofing: Compromised Military Effectiveness and Strategic Substitution”. *International Interactions*, C. 42, S. 1, s. 1-30.

Castro Berrojo, Luis (2015). “Tres Versiones sobre el Golpe del 23-F...o Alguna Más”. *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, C. 13, s. 294-307.

Colomer, Josep Maria (1995). *Game Theory and the Transition to Democracy*. Hants: Edward Elgar Publishing.

Croissant, Aurel vd. (2018). “Mass Protests and the Military”. *Journal of Democracy*, C. 29, S. 3, s. 141-155.

De Andrés Sanz, Jesús de Andrés (2001). “Quieto Todo el Mundo!- El 23-F y la Transición Española”. *Historia y Política: Ideas, Procesos y Movimientos Sociales*, C. 5, s. 55-88.

De Bruin, Erica (2017). “Preventing Coups d’état: How Counterbalancing Works”. *Journal of Conflict Resolution*, C. 62, S. 7, s. 1-26.

Degaut, Marcos (2017). “Out of the Barracks: The Role of the Military in Democratic Revolutions”. *Armed Forces & Society*, s. 1-23.

Finer, Samuel E. (1962). *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. London: Pall Mall Press.

Galaup, Laura ve Carlos del Castillo (2018). “Defensa Ordena Abrir un Expediente a los cinco Militares en la Reserva que Firmaron el Manifiesto Franquista” eldiario.es.

https://www.eldiario.es/sociedad/Ejercito-memoria_historica-Franco-militares-franquismo_0_816469363.html (Erişim Tarihi: 11.04.2019).

Giménez Martínez, Miguel Ángel (2014). “El Ejército de Franco: Un Gigante con Pies de Barro”. *Passagens. Revista Internacional de História Política y Cultura Jurídica*, C. 6, S. 3, s. 439-479.

Gómez Rosa, Fidel (2018). “Unión Militar Democrática: Balance de una Experiencia Histórica”. *La Albolafia: Revista de Humanidades y Cultura*, C. 14, s. 38-59.

Hooper, John (2006). *The New Spaniards*. London: Penguin Books.

Huntington, Samuel P. (1957). *The Soldier and the State*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Javier Olivas, José (2013). “El Ejército, ¿Otra Institución en el Punto de Mira?” eldiario.es.

http://www.eldiario.es/agendapublica/blog/ejercito-institucion-punto-mira_6_112398768.html (Erişim Tarihi: 23.03.2019).

Jiménez, José Luis R. (2018). “Antecedentes y Primeras Misiones en el Exterior de las Fuerzas Armadas”. *La Albolafia: Revista de Humanidades y Cultura*, C. 14, s. 134-155.

Kuehn, David (2017). “Midwives or Gravediggers of Democracy? The Military’s Impact on Democratic Development”. *Democratization*, C. 24, S. 5, s. 783-800.

León Solís, Fernando (2007). “23 F- Redemption or Derailment of Spanish Democracy?”. *International Journal of Iberian Studies*, C. 20, S. 3, s. 207-229.

Mena Aguado, José (2006). “Discurso del Teniente General José Mena Aguado en la Pascua Militar”, El Mundo.
<https://www.elmundo.es/elmundo/2006/01/06/espana/1136570580.html>
(Erişim Tarihi: 05.02.2019).

Monedero, Juan Carlos (2014). *La Transición Contada a Nuestros Padres: Nocturno de la Democracia Española*. Madrid: Catarata.

Muñoz Bolaños, Roberto (2010). “La Institución Militar en la Posguerra (1939-1945)”. *Los Ejércitos del Franquismo (1939-1975)*, Ed: Fernando Puell de la Villa ve Sonia Alda Mejías, Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado-UNED, s. 15-54.

_____ (2013). “Las Fuerzas Armadas y la Legalización del PCE”. *Rubrica Contemporanea*, C. 2, S. 4, s. 101-120.

_____ (2014). “Un Análisis Incompleto de un Acontecimiento Excepcional: la Literatura Sobre el Golpe de Estado del 23-F (1981-2014)”. *Historiografías*, C. 9, s. 81-109.

_____ (2015). *23-F: Los Golpes de Estado*. Madrid: Última Línea.

_____ (2018). “Militares y Civiles: Movimientos Involucionistas en el Proceso de Transición y Consolidación

Democrática (1975-1986)”. *La Albolafia: Revista de Humanidades y Cultura*, C. 14, s. 134-155.

Navajas Zubeldía, Carlos (2014). “La Transición Militar, Una Transición Larga (1975-1989)”. *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*, Ed: Carlos Navajas Zubeldía ve D. Iturriaga Barco, Logroño: Univerisdad de La Rioja, s. 27-45.

One Earth Future Foundation Policy Brief (2016). “Why Democratization Does Not Solve the Coup Problem”, <https://oefresearch.org/sites/default/files/documents/publications/democratization-coups.pdf> (Erişim Tarihi: 06.03.2019).

Özçer, Akın (2010). “İspanya’da 23-F Darbe Girişimi ve Askerin Demokratik Denetimi Süreci”. *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, s. 90-95.

Palacios, Jesús (2011). *23-F, El Rey y su Secreto*. Madrid: Libros Libres.

Payne, Stanley G. (2017). *En Defensa de España*. Barcelona: Espasa.

Pilster, Ulrich ve Tobias Böhmelt (2015). “The Impact of Institutional Coup-Proofing on Coup Attempts and Coup Outcomes”. *International Interactions*, C. 41, S. 1, s. 158-182.

Pinilla Martín, Enrique (2006). “La Recuperación de la Memoria Histórica en España”. *El Derecho a la Memoria*, Ed: Felipe Gómez Isa, Bilbao: Giza Eskubideak Derechos Humanos, s. 529-548.

Powell, Charles (1996). *Juan Carlos of Spain: Self-Made Monarch*. Wiltshire: MacMillan Press.

Powell, Jonathan (2012). “Determinants of the Attempting and Outcome of Coups d’état”. *Journal of Conflict Resolution*, C. 56, S. 6, s. 1017-1040.

Powell, Jonathan vd. (2018). “Give them Toys? Military Allocations and Regime Stability in Transitional Democracies”. *Democratization*, C. 25, S. 7, s. 1153-1172.

Puell de la Villa, Fernando (2012). *La Transición Militar*. Madrid: Fundación TRANSICIÓN Española.

Sánchez-Cuenca, Ignacio (2009). “La Violencia Terrorista en la Transición Española a la Democracia”. *Historia del Presente*, C. 14, s. 9-24.

Serra, Narcís (2011). *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*. Çev: Şahika Tokel, İstanbul: İletişim.

Sudduth, Jun Koga (2017). “Coup Risk, Coup-proofing and Leader Survival”. *Journal of Peace Research*, C. 54, S. 1, s. 3-15.

Zaverucha, Jorge (1993). “The Degree of Military Political Autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions”. *Journal of Latin American Studies*, C. 25, S. 2, s. 283-299.

EXTENDED ABSTRACT

Relations between the political elite and the militaries have formed a perplexing and stimulating topic in comparative political inquiry. In democracies and non-democratic regimes alike, establishing civilian control of the military has proven to be a major challenge. The search for an integrated strategy aimed at coping with this challenge topped the agenda of the political leadership in all regime types. Hence, democracies equally felt the urge to design coup-proofing strategies.

The burgeoning of the literature on coup-proofing has stemmed from the expansion in the ways through which an effort was made by the political elite to guard themselves against maneuvers by the militaries. Counterbalancing through the division of the military into rival units, allowing for paramilitarism, appointments on the basis of loyalty, frequent rotation at the commanding levels, purges, appeasement of the military through increases in defense budget or welfare spending for the military personnel, political liberalization, and the ideological transformation of members of the military through the transmission of a new set of values have been listed among coup-proofing measures.

Studies reveal that there may be a self-defeating side to these strategies, as some unintentionally serve to boost the capabilities of the militaries to take action. Other strategies culminate in just the opposite by clipping the wings of the militaries. The acquisition of nuclear capabilities and the search for bilateral and multilateral alliances are identified as the principal means through which states cope with the downside of coup-proofing.

The aim of this study is to explore how far the concept of coup-proofing fares in accounting for the trajectory followed by Spain's transition to and consolidation of democracy. The Spanish case merits particular attention, given the consensus on the fact that it managed to consolidate its democracy shortly after democratic transition and even under the threat posed by various coup plots. It is also highly striking that Spain staged an exit from an authoritarian regime shored up by the military and the civil-military relations remain to be topical to date.

The country seems to offer its own model of coup-proofing with a combination of a wide range of strategies. Political liberalization assumed a pivotal position in Spain's experience. The removal of bans on multi-party competitive politics, trade unions, and political parties were among the key steps. Amnesty laws along with a new constitution that incorporated an autonomy regime for Spain's regions also figured in the reformist agenda. This was the case in spite of the fact that the period of the transition to democracy unleashed a spiral of violence and was far

from being peaceful, with many bitter pills for the military to swallow. All of these reforms caught the Spanish Armed Forces (FAS) off guard.

Through an appointment and posting policy that favored the liberals in the ranks of the FAS and the emergence of new cadres in line with the changes in military education, the military was transformed from inside out. Spain tried to anchor itself in bilateral and multilateral international contexts, through participation in missions beyond its boundaries. A combination of appeasement policies was also in force, with the King alleviating the concerns of the military command through close contact. Another factor that allayed the fears of the military was the preference for a phased approach that did not deprive the military of its corporate guarantees all at once. Greater welfare provision to military personnel additionally served to address concerns.

The transformation of the FAS was attained in the absence of purges and strict punitive measures. The transitional and post-transitional governments in Spain had to serve with a military command that was socialized under the dictatorship (1939-1975). While gradually rolling back military justice and expanding the influence of its civilian counterparts, high levels of restraint were shown in the trials of those implicated in coup attempts.

One of the key findings of the research is that, in contrast to the dominant assumption raised in the literature, assembling institutions functioning in the realm of defense and security under a single roof was endorsed as a key coup-proofing strategy in Spain. During the Socialist governments which had a firmer hold on power, a bolder move was to bring the military institutions under the command of the government. Practical steps to that end incorporated the establishment of the Defense Ministry as well as advisory bodies dealing with the portfolios of security and defense, all intending to enhance coordination. Greater legislative oversight over matters of national defense was the accompanying measure. Given the strategies of assembling institutions and halting retribution, the difference between the coup-proofing measures endorsed by authoritarian and democratic regimes becomes more apparent.

Çakmak, Abdullah (2020). "Divan-ı Hümayun Kararlarında Bursa Vakıfları (1553-1649)". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 187-221.

DOI: 10.21550/sosbilder.584914

Araştırma Makalesi

DİVAN-I HÜMAYUN KARARLARINDA BURSA VAKIFLARI (1553-1649)

Abdullah ÇAKMAK*

Gönderim Tarihi: Temmuz 2019

Kabul Tarihi: Ağustos 2019

ÖZET

Vakıflar, sosyal hayatta yerine getirdiği birçok hizmetle Osmanlı medeniyetinin önemli müesseseleri arasında yer almaktadır. Bu yönüyle Osmanlı sosyal ve iktisadi hayatını, vakıflar özelinde inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda araştırmacıların sıklıkla kullandığı iki belge türü vakfiye ve kadı (şer'iyeye) sicilleridir. Bununla birlikte Osmanlı vakıflarıyla ilgili önemli bilgileri ihtiva eden Mühimme Defterleri serisinin ise çalışmalarda yeterince incelenmediği görülmektedir. Bu çalışma; Divan-ı Hümayun toplantılarında Bursa vakıflarıyla ilgili alınan kararları konu edinmektedir. Çalışmamızın ana kaynağını ise 1553-1649 yıllarını kapsayan klasik dönem Mühimme Defterleri oluşturmaktadır. Buna göre; komuyla ilgili tespit edilen hükümlerden hareketle; alınan kararlarda hangi vakıfların yer aldığı, dava başvurusunun nasıl gerçekleştirildiği, dava konularının mahiyeti ve kararların vakıfları nasıl etkilediği gibi konular incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bursa, vakıf, Divan-ı Hümayun, mühimme defterleri

Bursa Waqfs in the Imperial Council Registers (1553-1649)

ABSTRACT

Waqfs are among the most important institutions of Ottoman civilization with the many services they provide in social life. In this respect, there are many studies examining the social and economic life of the Ottoman Empire in the context of waqfs. The two types of documents commonly used by researchers in these studies are the waqfiyyas and Ottoman court records (şer'iyeye sicils). However, it is seen that

* Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, acakmak@aku.edu.tr

Mühimme registers series which contains important information about Ottoman waqfs has not been examined sufficiently. This study deals with the decisions taken about Bursa waqfs in Imperial Council sessions. The main source of our study is the Mühimme registers of the classical period covering 1553-1649 years. According to this; on the basis of the provisions determined on the subject; topics such as which waqfs are included in the decisions taken, how the case application was filed, nature of the cases and how decisions affect waqfs were examined.

Key words: *Ottoman, Bursa, waqf, Imperial Council, mühimme registers*

Giriş

İslam medeniyetinin, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya verdiği önemin kurumsal tezahürü vakıf müessesesidir. Vakıflar, İslamiyet'in doğuşundan günümüze değin dinî, sosyal, eğitim, beledî ve iktisadî gibi hayatın birçok alanına temas ederek toplum hayatında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Vakıf müessesesinin teorik kısmına yönelik hukukî boyutu ve tarihsel gelişimi hakkında literatürde birçok çalışma bulunmaktadır¹. Son yıllarda artış gösteren Osmanlı dönemi sosyal ve iktisadi hayatını vakıflar özelinde inceleyen çalışmalarda ise kaynak olarak daha çok vakfiye ve kadı sicillerinin kullanıldığı görülmektedir. Bir vakfın idaresini, gelir-giderlerini ve personelini tespit etmeye yarayan vakfiyelerin yanı sıra özellikle vakıf anlaşmazlıkların hangi sebeplerle gerçekleştiğini ortaya koyması bakımından kadı sicilleri oldukça zengin bilgileri haizdir (Orbay 2005: 27-41). Ancak bu ikisi dışında vakıflarla ilgili yine son derece önemli bilgileri ihtiva eden ve çoğu araştırmacı tarafından ihmal edilen arşiv kaynağı ise Divan-ı Hümayun'da görülen davalara ait kayıtlardır.

---

¹ Vakıf hukukunu ve vakıfların tarih içindeki gelişimlerini konu edinen çalışmaların kaynakçası için bk. Çınar ve Koyuncu Kaya 2015: 35-63; 147-154.

Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi Divan-ı Hümayun'dan çıkan kararlar, ilk zamanlar Mühimme Defterlerine kaydedilmekteydi. Ancak reayaya tanınan Divan-ı Hümayun'a başvuru yapabilme hakkı, zamanla bürokrasinin ağırlaşmasına sebep olduğundan 1649 yılında yeni bir düzenlemeye gidildi. Bu yıldan itibaren doğrudan ya da kadı marifetiyle Divan-ı Hümayun'a taşınan davalara ait kararlar Şikâyet Defterleri adıyla müstakil defterlere kaydedilmeye başlandı (Genç vd. 2010: 21-22). 1742 senesinde Reisülküttab Mehmed Ragıb Efendi'nin girişimleriyle mahalli meselelerin çözümünü hızlandırmak için bu defterlerin eyalet esaslı olarak tutulmasına karar verildi. Böylelikle yeni bir seri olarak Eyalet Ahkâm defterleri ortaya çıktı (Emecen 2005: 125). Divan-ı Hümayun toplantılarının kaydedildiği bu üç defter serisinde, Osmanlı Devleti'nin idaresindeki bütün kazalarda yer alan vakıflarla ilgili hükümlere rastlamak mümkündür. Bu defter serilerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelenmeden vakıfların Osmanlı sosyal hayatındaki yerini tespit etmek bir yönüyle eksik kalacaktır.

Bu çalışma, Mühimme Defterleri'nden hareketle²; Osmanlı merkez yönetimine Bursa vakıflarıyla ilgili yansıyan şikâyetleri konu edinmektedir. Bu doğrultuda çalışma, Divan-ı Hümayun'a vakıflarla ilgili başvuruların; kimler tarafından, nasıl ve hangi konularda gerçekleştiğini ortaya koymayı ve böylelikle literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın mekânsal sınırını Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin en önemli şehirleri arasında yer alan Bursa,

---

² Bursa vakıflarıyla ilgili Mühimme Defterlerinde yer alan hükümlerin her biri bizzat ilgili arşiv malzemesi elde edilerek incelenmiştir. Bunun yanında T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından neşredilen Mühimme yayınlarından da istifade edilmiştir. Son yıllarda Mühimme defterlerinin transkript edilmesine yönelik yüksek lisans çalışmaları artış gösterse de paleografik zorluk nedeniyle defterlerde yer alan hükümlerin ya tam okunamaması ya da hatalı okunması gibi sebepler, bu çalışmalardan istifade etmemize imkân tanımamıştır.

zamansal sınırını ise mühimme defterleri serisinin klasik dönemini oluşturan 1553-1649 yılları arası oluşturmaktadır.

1. Vakıf-Şehir İlişkisi Bağlamında Bursa Vakıfları

Bursa, Osmanlılar tarafından 1326'da fethedilip beyliğin merkezi haline getirilince güvenlik meselesinin ardından öncelikli olarak şehrin imarına yönelik faaliyetlere önem verilmiştir. Bu faaliyetlerin başında gelen cami, mescit, medrese, zaviye, imaret ve sebil gibi hayratın inşası ile bu hayratta yürütülecek hizmetlerin sürekliliğini sağlamaya yönelik akar tahsisi, hep vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle vakıflar, meydana getirdiği dinî ve ticari merkezlerle şehrin imarına katkıda bulunmuş ve sosyal hayatın şekillenmesine öncülük etmişlerdir (İnalçık 1992: 446; Barkan ve Meriçli 1988: 121).

Bursa'da şehir hayatı ilk olarak Orhan Gazi tarafından sur dışında inşa edilen cami, medrese, imaret, hamam ve kervansaraydan müteşekkil külliyein etrafında gelişmeye başlamıştır. Bunu müteakiben I. Murad, I. Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde inşa edilen külliyeler³, şehrin doğu-batı ekseninde büyümesini sağlamış ve bu yapıların etrafında kurulan mahallelerde iskân artmaya başlamıştır⁴. Osmanlı fetih politikasının gereği olarak kendilerine temlik edilen arazileri hayır amaçlı kullanan kimselerin Bursa'da meydana getirdiği eserler de oldukça fazladır. Yıldırım Bayezid'in annesi Gülçiçek Hatun gibi bir valide sultan; Çandarlı Ali Paşa, Timurtaş Paşa ve Oruç Bey gibi devlet ricali; Molla Fenari ve Emir Sultan gibi âlimler ve daha birçoğu Bursa'da inşa ettikleri hayrat ile şehrin imarına katkıda bulunmuşlardır⁵. Böylelikle Bursa'da vakıflar

---

³ Selatin imaretleri olarak bilinen bu külliyeler hakkında bk Hızlı 2001: 33-62.

⁴ 1487, 1521 ve 1573 tarihlerinde Bursa Kazasındaki mahallelerin iskân durumu için bk. Barkan ve Meriçli 1988: 1-9.

⁵ Zikri geçen isimlere ve daha fazlasına ait vakfiyeler için bk. Öcalan vd. 2013.

aracılığıyla meydana getirilen hayrat ile şehrin Osmanlı kimliği kazanması sağlanmıştır (Başol 2003: 90-92; Ateş 2017: 156-157). Ayrıca bu hayrata tahsis edilen akarlar sayesinde hayratın asırlara meydan okuması için gerekli olan tamirler gerçekleştirilmiş ve böylelikle şehrin estetik görünümü muhafaza edilmiştir. Vakıfların müteveli, cabi, imam, müezzin, müderris, ferraş ve bevvab gibi Bursa halkına sağladığı iş istihdamları da şehir ekonomisine artı bir değer katmıştır. Bu anlamda Bursa'nın fethiyle birlikte sultan ve vezir vakıflarının şehrin silüetinde büyük bir değişiklik meydana getirdiği ve özellikle şehrin sosyal ve ekonomik hayatını canlandırdığını söylemek mümkündür.

Osmanlı Bursa'sının ilk dönemlerinde sultan, hanedan mensupları ve yüksek rütbeli devlet ricali tarafından kurulan vakıflar, şehir halkı tarafından kurulan diğer küçük vakıflarla birlikte düşünüldüğünde Bursa'da zengin bir vakıf kültürü oluşturulduğu karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki XVII. yüzyılın ilk yarısında Bursa'da kurulan vakıf sayısı 617 iken yüzyılın sonunda bu sayı 811'e yükselmiştir (Başol 2008: 54-55). XVII. yüzyıl Bursa vakıflarının hizmet çeşitliliğine bakıldığında bir vakfın birden fazla alanda faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple vakıfların hizmet türleri sayısı 2103'e ulaşmaktadır. Samettin Başol (Başol 2008: 150-151) tarafından hazırlanan tablo bu hizmet alanlarını toplu biçimde göstermesi bakımından oldukça faydalıdır.

Tablo 1: XVII. Yüzyılda Bursa Vakıflarının Hizmet Türleri

Hizmet Birimleri	Hizmet Türleri	Sayı	Toplam	Yüzde	
Din Kurumları ve Hizmetlerine	Görevli Ücretlerinin Ödenmesi	Cami imamına	124	530	% 25,2
		Cami müezzinine	62		
		Cami kayyımına	47		
		Cami hatib/vaizine	31		
		Cami muarrafine	4		
		Cami kandilcisine	1		
		Mescid imamına	124		
		Mescid müezzinine	56		
		Mescid mütevellisine	1		
		Mescit kandilcisine	1		
		Tekke şeyhine ve fukarasına	77		
	Türbedara	2			
	Mühimmat Giderlerine	Cami masraflarına	70	149	% 6,6
		Mescit masraflarına	46		
		Tekke masraflarına	33		
	Tilavet Vazifelerine	Cüz	14	604	% 28,7
		Sure	550		
		Aşır	1		
		Mevlid	36		
Muhammediye		3			
Ara Toplam			1283	% 61,0	
Eğitim Kurum ve Hizmetlerine	Görev Ücretlerinin Ödenmesi	Muallime	15	29	% 1,3
		Müderriise	3		
		Ulemaya	1		
		Dersiyama	4		
		Mekteb talebelerine	6		

	Kurum masraflarına	Mekteb masrafları	3	3	% 0,1	
	Ara Toplam			32	% 1,5	
Sosyal Yardım Hizmetlerine		Fakirlere	302	687	% 32,6	
		Mahalle avarızına	148			
		Yemek pişirilmesi ve dağıtımına (Taamiye)	76			
		Haremeyn fukarasına	160			
		Gelip geçen yolculara	1			
	Ara Toplam			687	% 32,6	
Bayındırlık ve Belediye Hizmetlerine	Ulaşım ve Konaklama	Kaldırım	2	10	% 0,4	
		Köprü	2			
		Han	5			
		Ribat	1			
	Su	Sebil	1	24	% 1,2	
		Şadırvan	2			
		Hamam	2			
		Çeşme ve suyolları tamir ve bakımı	19			
	Bakım, Tamir ve Onarım İşleri	Ev, Dükkân, bahçe vb. hayrat ve akarın bakım ve onarımı	66	66	% 3,1	
	Ara Toplam			100	% 4,8	
	Genel Toplam				2103	% 100

XVII. yüzyıl Bursa vakıflarının hizmet alanlarında, din kurumları ve hizmetlerinin en büyük paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. İmam, müezzin, hatip ve vaizlerin maaşlarının ödenmesi, ibadet mekânlarının aydınlatılması ve öldükten sonra vâkıfın ruhuna Kur'ân ve

mevrit okunması gibi din hizmetlerine ait oranın yüksek olması; din görevlileri maaşlarının vakıflar marifetiyle karşılanması teamülüne ve Müslümanlar tarafından önemsenen ölünün ardından sure ve dua okuma ritüeline bağlıdır. Din hizmetlerinden sonra en büyük orana sahip olan sosyal yardım hizmetlerinin, daha çok fakir ve düşkünlere yönelik hizmetler sunduğu görülmektedir. Bir mahallede veya esnaf loncalarında hastalık veya doğal afetler dolayısıyla geçim sıkıntısı yaşayanların iâşesine, fakir olarak vefat edenlerin cenaze masraflarına, sokaklardaki kaldırım ve suyuolları gibi yerlerin tamirine sarf olunmak üzere kurulan avarız vakıflarının (Pakalın 1983: 114) Bursa'daki vakıflar içerisinde önemli bir yer tuttuğu tablodan anlaşılmaktadır⁶. Yine tablodan fakir halkın doyurulmasına yönelik taamiye vakıfları ile halkın su ihtiyacının giderilmesine yönelik su vakıflarının kurulduğu görülmektedir. Sıcak ve soğuk sularıyla meşhur olan Bursa'da kurulan su vakıfları halkın gerek içme gerekse temizlik suyu ihtiyacının karşılanmasına hizmet etmektedir⁷. Öyle görülüyor ki XVII. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıflar; dinî hizmetlerden eğitim hizmetlerine⁸, sosyal hizmetlerden beledî hizmetlere kadar şehre geniş yelpazede hizmet imkânı sağlamışlardır.

2. Divan-ı Hümayun'da Bursa Vakıfları

Mühimme Defterlerinin klasik dönemini oluşturan 1553-1649 yılları arasında Bursa vakıflarıyla ilgili olarak 114 karar tespit edilmiştir. Bu kararlara konu olan vakıfların isimleri şöyledir:

---

⁶ Bursa'daki avarız ve para vakıfları üzerinde yoğunlaşan bir çalışma için bk. Çiftçi 2004.

⁷ Bursa su vakıfları için bk. Çiftçi 2002: 57-74; Karataş 2008: 379-417.

⁸ 17. yüzyılda Bursa'daki vakıf eğitim kurumları için yapılan müstakil bir çalışma için bk. Başol ve Düzbakar 2009: 1-14.

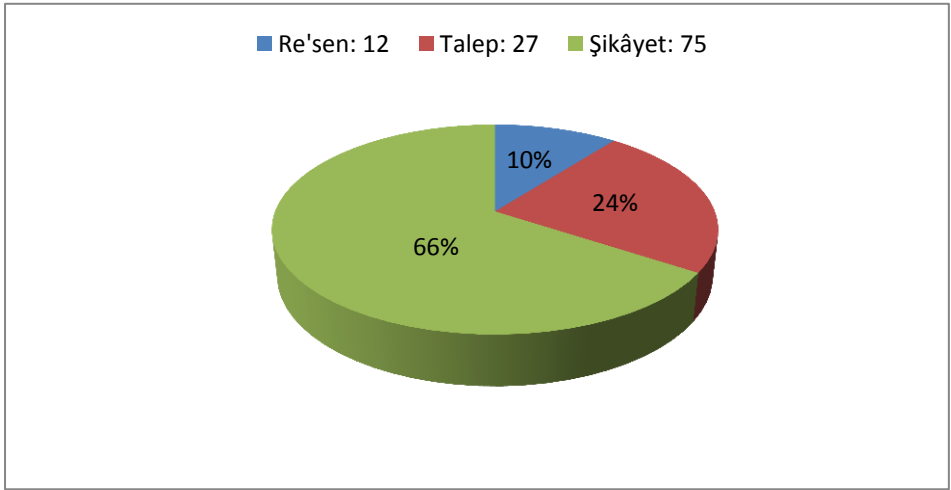
Tablo 2: Mühimme Defterlerinde Adı Geçen Bursa Vakıfları

Vakıf İsmi	
1	Yıldırım Bayezid
2	Seyyid Muhammed el-Buhari
3	Şehzade Sultan Mehmed Han
4	Ulucami
5	Gazi Hüdavendigar Murad Han
6	II. Murad
7	Kazzazoğlu
8	Sultan Orhan
9	Umur Bey
10	Hacı Ali Oğlu
11	Kasım Subaşı
12	Timurtaş Paşa
13	Fatma Sultan
14	Ayn Hatun
15	Şehzade Mustafa Validesi (Mah-ı Devran Sultan)
16	Şahi Medresesi
17	Mahmud Paşa
18	Molla Yegân Medresesi
19	Mollacık
20	Şeyh Hüseyin Erzincanî
21	Kadri Çelebi
22	İvaz Paşa
23	Asporça Hatun
24	Rüstem Paşa
25	Paşa Çelebi
26	Hamza Bey

Tablodaki veriler, Divan-ı Hümayun'da Bursa'daki vakıflardan daha çok sultan, hanım sultan, valide sultan ve paşa vakıflarıyla ilgili kararların alındığını göstermektedir. Bu duruma, ilgili vakıfların diğer vakıflara nazaran idari ve mali yönden daha büyük olması ve bununla doğru orantılı olarak daha büyük problemlerle karşılaşmaları neden olmuştur. Bu kararların alınma nedenleri ise birbirinden farklılık

göstermektedir. Zira Divan-ı Hümeyun'da idari, siyasi ve örfi meselelerle ilgili alınan kararlar re'sen, bunların dışındakiler ise bir talep veya şikâyet üzerine alınmaktaydı. Nitekim farklı din, dil, ırk, mezhep ve kültüre sahip Osmanlı tebaasının her biri, ister doğrudan ister yerel mahkemeden sonra Divan-ı Hümeyun'a şikâyet başvurusu yapabilmekteydi (Uzunçarşılı 1988: 13). Buna göre; Bursa vakıflarına dair alınan 114 kararın on ikisinin re'sen, yirmi yedisinin talep ve kalan yetmiş beşinin şikâyet üzerine alındığı tespit edilmiştir.

Grafik 1: Divan-ı Hümeyun'da Bursa Vakıflarıyla İlgili Kararların Alınma Sebepleri

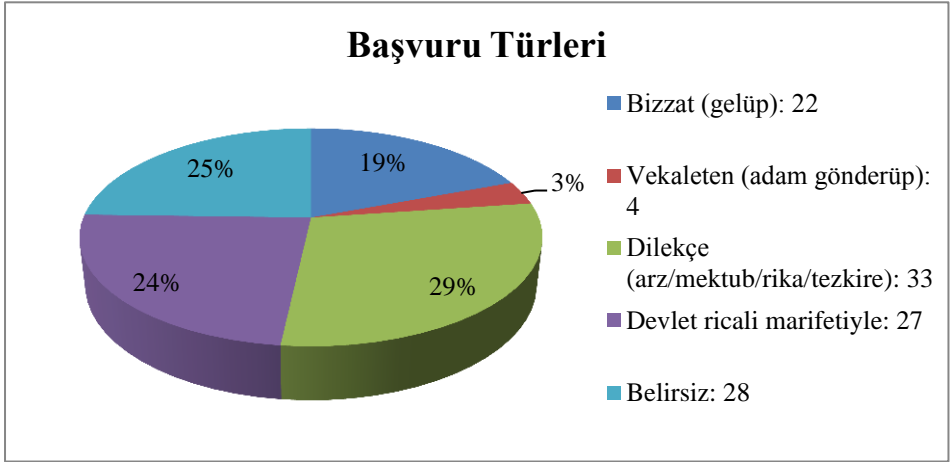
Re'sen alınan kararların büyük çoğunluğunu Haremeyn ve selatin vakıflarının teftiş edilmesi meselesi oluşturmaktadır⁹. Bu hükümler genellikle teftişin kolaylıkla yürütülmesine yönelik defterler

⁹ Bursa'daki Haremeyn ve selatin vakıflarının teftişiyle ilgili hükümler için bk. Yıldırım vd. 1998: C. I, 9; A. DVNS. MHM. d. 39, hüküm: 451, 454; A. DVNS. MHM. d. 41, hüküm: 266, 552, 869; A. DVNS. MHM. d. 46, hüküm: 207; A. DVNS. MHM. d. 49, hüküm: 505; A. DVNS. MHM. d. 51, hüküm: 151; A. DVNS. MHM. d. 62, hüküm: 182, 563).

ile ilgili vazifelileri teftiş esnasında hazır etmesi için dönemin Bursa Kadısı'na ya da teftişte dikkat edilmesi gereken hususların bildirilmesine yönelik teftiş memurlarına hitaben yazılmıştır. İncelediğimiz dönemde bu vakıfların teftiş memurları Anadolu Kazaskerliği'nden emekli Muhyiddin ile Hazine-i Amire Defterdarlığı'ndan emekli Mustafa'dır.

Divan-ı Hümayun'a Bursa vakıflarıyla ilgili yapılan talep ve şikâyet konularının mahiyeti ise farklılık göstermektedir. Ancak bu hususun detaylarına geçmeden önce, talep ve şikâyet başvurularının nasıl gerçekleştirildiği meselesine açıklık getirmek yerinde olacaktır. Bununla ilgili olarak hükümlerde yer alan bazı ifadeler başvuruların çoğunlukla nasıl gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre; “*gelüp*” ifadesi başvurunun bizzat başvuru sahibi tarafından Dersaadet'e gelerek yapıldığını, “*adam gönderüp*” ifadesi ise başvurunun gerçek kişi adına bir başkasının vekâletiyle yapıldığını göstermektedir. “*arz/mektub/rik'a/tezkire gönderüp*” ifadeleri başvuru sahibinin dilekçe göndermek suretiyle Divan-ı Hümayun'a başvuruda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak “*i'lam/mektub gönderüp*” ifadeleri kadı, sancakbeyi ve darüssaade ağası gibi devlet ricalinin Divan-ı Hümayun'da görülmesini gerekli gördükleri meseleleri devlet merkezine bildirdikleri anlamına gelmektedir.

Grafik 2: Divan-ı Hümayun'a Bursa Vakıflarıyla İlgili Yapılan Başvuru Türleri

Grafikten; sadece vekil aracılığıyla yapılan başvuru oranın düşük olduğu, diğer başvuru türlerinin toplam içindeki oranlarının ise birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Yerine *adam gönderüp* Divan-ı Hümayun'a başvuruda bulunanların bu yöntemi tercihlerinin sebepleri noktasında ilgili hükümler bazı ipuçları sunmaktadır. Buna göre; yol ücreti ile davanın görüşüleceği güne kadar geçen sürede iâşe ve ibate masrafını karşılayamama gibi maddi imkânsızlıklar, sahip olduğu makam itibariyle vakit harcamak istememe ve iş yoğunluğu sebebiyle başka personel gönderme gibi hususların bu duruma sebep olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim babalarının ölümünden sonra tasarrufunda olan vakıf çiftliğinin kendilerine geçmesi gerektiğini düşünen Bursalı iki yetim (A. DVNS. MHM. d. 41, hüküm: 345), maddi imkânsızlıklar sebebiyle Bursa'dan Dersaadet'e gitmeye güç yetiremeyip davanın kendileri için önemine binaen Dersaadet'e giden bir tanıdıklarına bu hususta Divan-ı Hümayun'a başvurmasını rica etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Dersaadet'te ikamet etmesine rağmen Hekim Çelebi Dergâhı Şeyhi Muhyiddin (A. DVNS. MHM. d. 41,

hüküm: 661, 663), taşıdığı sufi kimlik sebebiyle devlet kapısında vakit harcamak yerine bir müridini göndererek davasını takip ettirmiş olabilir. Bursa'da Şehzade Mustafa Validesi Vakfı'nın mütevellisi (A. DVNS. MHM. d. 47, hüküm: 620) ise vakfı ihya etmek için bulunduğu girişimde iş yoğunluğundan dolayı Dersaadet'e gidemeyip bu işi vakıf görevlilerinden birine tevdi etmiş olabilir. Başvuru türleri arasında dilekçe yoluyla yapılan başvuruların en fazla orana karşılık gelmesinde, yine Dersaadet'e her zaman kolaylıkla gidilememesi (Mumcu 2017: 79) etkili olmuştur.

Bursa'dan Dersaadet'e bizzat *gelip* talebini veya şikâyetini Divan-ı Hümayun'a bildirenlerin yaklaşık beşte bir orana tekabül ettiği grafikten anlaşılmaktadır. Kendi davalarını takip etmek isteyen bu başvuru sahiplerinin maddi durumları ile zamanlarının müsait olduğunu ya da önem verdikleri davaları sonuçlandırmak için birtakım sıkıntılara katlandıklarını söylemek mümkündür. Çoğunluğu kadı olmakla birlikte sancakbeyi ve darüssaade ağaları tarafından Divan-ı Hümayun'a yapılan başvurular da önemli bir orana tekabül etmektedir. Bu türden başvuruların artmasında, özellikle Bursa Kadısı'nın tek başına karar vermeyi uygun görmediği yerel davalar hakkında Divan-ı Hümayun'dan görüş talep etmesi etkili olmuştur. Sancakbeyi tarafından gönderilen mektuplar dolayısıyla çıkan hükümler ise daha çok Bursa'da vakıf reayasına yönelik baskı ve zulüm yapan kimselerin bundan men edilmesine yöneliktir. Darüssaade ağalarının Bursa'daki vakıflarla ilgili Divan-ı Hümayun'a yaptıkları başvurular, Bursa'da Haremeyn vakıflarının çokluğu ve bu vakıfların nazırlık görevinin 1588 senesi itibarıyla darüssaade ağalarına tevdi edilmesiyle alakalıdır. Bu yönüyle darüssaade ağaları Bursa'daki Haremeyn vakıflarının hukuklarının korunması için gerekli adımları atarak Divan-ı Hümayun'a başvuruda bulunmuşlardır.

Bursa vakıflarıyla ilgili Divan-ı Hümayun'a yapılan başvuruların nasıl gerçekleştiğini ve hangi vakıflar hakkında kararlar

çıkıldığını bu şekilde tespit ettikten sonra şimdi, bu kararların hangi konular üzerinde yoğunlaştığı ortaya koyulacaktır. Öyle ki bu konuyu *Vakıf Görev ve Görevlileri* ile *Vakfın İhyasına Yönelik Tedbirler* olmak üzere iki ana başlıkta incelemek mümkündür.

2.1. Vakıf Görev ve Görevlileri

2.1.1. Tevcih ve Tahsislerde Yaşanan Mücadeleler

Vakıf görevlerinin tevcih edilmesi veya vakıf gelirlerinden şahıslara tahsis yapılmasıyla ilgili Mühimmelere yansıyan kayıtlar, vakıfların Bursa'nın Osmanlı dönemi iktisadi hayatındaki önemini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Vakıflarla ilgili yaşanan mücadelelerden biri vakıfların zevaidi ile ilgilidir. Bir vakfın aylık veya yıllık giderleri karşılandıktan sonra kalan gelir fazlası anlamına gelen zevaid, hizmet karşılığı olmaksızın herhangi bir sebeple şahıslara tahsis edilmekteydi (Pakalın 1983: C. 3, 656). Bursa'da zevaide sahip olan vakıflardan özellikle görevinden herhangi bir gerekçeyle ayrılmak zorunda kalanlara emekli maaşı¹⁰ veya görevini başarıyla yerine getirenlerin kendilerine ya da aile fertlerine ikramiye¹¹ kabilinden tahsiste bulunduğu görülmektedir. Bundan başka, vakıflardan tahsis alanlar arasında ilim erbabına öncelik tanındığı ilgili hükümlerden anlaşılmaktadır. Ulucami imamı Seyyid Ali'nin ölümüyle oğlu Seyyid Mehmed'e Emir Sultan Evkafı zevaidinden yedi akça bağlanması talebinde, Seyyid Mehmed'in yetim kalmasından ziyade ilim ehlinde olduğuna vurgu yapılmıştır (A. DVNS. MHM. d. 25, hüküm: 2438). Yine aynı vakfın zevaidinden günlük iki akçaya sahip olan Hasan Şikarî'nin ölümüyle bu tahsise talip

¹⁰ Bununla ilgili bazı hükümler için bk. A. DVNS. MHM. d. 2, hüküm: 2052; A. DVNS. MHM. d. 25, hüküm: 1329; A. DVNS. MHM. d. 25, hüküm: 2277.

¹¹ Bununla ilgili bazı hükümler için bk. A. DVNS. MHM. d. 8, hüküm: 583; A. DVNS. MHM. d. 25, hüküm: 955; A. DVNS. MHM. d. 45, hüküm: 2426.

olan Hacı Hayreddin'in de ilim erbabından olduğu üzerinde durulmuştur (A. DVNS. MHM. d. 45, hüküm: 2578).

Eskiden Şehzadeler Vakfı mütevellisi olan Seydi Ali'nin yeni bir tevliyet görevinin kendisine tevcih edilmesi için Divan-ı Hümayun'a bizzat başvuruda bulunması, vakıf gelirlerinden geçimini sağlayan kişiler için bu gelirlerin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. 10 Zilhicce 961/6 Kasım 1554 tarihli hükme göre, Seydi Ali'nin bu isteğine olumlu cevap veren Divan-ı Hümayun, Bursa'daki vakıflarda boş bir tevliyet kadrosu bulunmaması sebebiyle ileride boşalacak bir tevliyet görevinin kendisine verilmesini kararlaştırmıştır (A. DVNS. MHM. d. 1, hüküm: 895). Bu hükümden Seydi Ali'nin, Bursa'da herhangi bir vakfın tevliyet görevine talip olduğu anlaşılmaktayken, bazı hükümlerden ise özellikle ölüm sebebiyle boşalan görevlerin doğrudan halk tarafından takip edildiği anlaşılmaktadır. Bu hususta Sultan Murad İmareti'nin günlük on beş akçalık meşihat görevini yürüten Şeyh Mehmed'in ölümüyle bu göreve talip olan Muhsin'in Bursa kadısına yaptığı başvuru, kadı tarafından Divan-ı Hümayun'a taşınmıştır. Ancak çıkan kararda bu atama uygun görülmeyip vazife bedelinin hazineye kalması emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 15, hüküm: 298). Yine Bursa'da Umur Bey Evkafı zevaidinden beş akça tahsise sahip Şah Çelebi oğlu Mehmed'in ölümüyle tahsisin boş kaldığını bildiren Kabil, bu tahsise talip olmuştur. Kendisini Koca Nişancı Bey'in kullarından ve artık hasta ve dermansız biri olarak tavsif eden Kabil, tahsisin tamamını elde edemese de üç akçalık kısmını elde etmeyi başarmıştır (A. DVNS. MHM. d. 15, hüküm: 1294).

Bursa'daki Sultan Mehmed Han İmareti şeyhliğini elde etmek isteyen Mevlana Resul ise bu hususta uzun süren bir mücadeleye girişmiştir. 987/1579 senesinde imaretin şeyhlik görevini yürüten Hüseyin'in içki içen günahkâr bir kimse olduğunu halkın şahitliğiyle Bursa mahkemesine bildiren ve vâkıfın şartı üzere şeyhlik vazifesinin ulemadan birine tevcih edilmesi gerektiğini savunan Mevlana Resul'ün

bu husustaki mücadelesi kadı tarafından Divan-ı Hümayun'a taşınmıştır (A. DVNS. MHM. d. 37, hüküm: 1985). Ancak aradan yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen bir sonuç elde edemeyen Mevlana Resul, bu defa Divan-ı Hümayun'a bizzat başvurarak iddialarını yenilemiş ve bunun üzerine Bursa kadısının Hüseyin ile Mevlana Resul'ü imtihan etmesi ve imtihan sonucuna göre her kim layık ise onu imaret şeyhi olarak ataması emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 45, hüküm: 691).

Vakıf tahsis ve tevcihlerini elde etmek için verilen mücadelelerde birtakım hilelere de başvurulduğu görülmektedir. Bununla ilgili Seyyid Hasan, Sultan Murad Han Evkafı zevaidinden üç akçaya mutasarrıf Seyyid Baki'yi; Seyyid Mehmed ise Seyyid Mehmed Buhari Evkafı zevaidinden üç akçaya mutasarrıf Seyyid Mustafa'yı, Bursa naibinin mühür ve imzasını taklit ederek vefat etmiş gösterip bu tahsisleri uhdelere geçirmişlerdir. Ancak yapılan tahkikat sonucunda naibin mühür ve imzalarının sahte olduğu anlaşılınca olayın failleri Seyyid Hasan, Seyyid Mehmed, arzları yazanlar ve mühürü kazanların her birinin yakalanarak Dersaadet'e gönderilmeleri Bursa kadısına emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 16, hüküm: 346). Yine Sultan Murad Han Evkafı'yla ilgili başka bir hileli tahsis de 9 Şaban 987/1 Ekim 1579 senesindeki hükümlerle karara bağlanmıştır. Buna göre vakfın zevaidinden günlük on akça tahsise sahip olan Mehmed'in öldüğünü iddia ederek görevi 982/1574 senesinde kendi uhdesine alan Mahmud'un bu tahsiste hile yaptığı Mehmed'in hayatta olduğu ortaya çıkınca anlaşılmıştır. Bunun üzerine Mahmud'un vakıftan beş sene boyunca aldığı parayı vakfa geri ödemesi ve tahsisin tekrar Mehmed'e yapılması emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 41, hüküm: 73).

Sultan I. Süleyman zamanında ailesiyle birlikte Bursa'ya göç eden ve ikamet ettiği Bursa Hisarı içindeki Filboz Mahallesi civarında mescid, darühadis ve mekteb inşa ederek bunlar için vakıf kuran Seyyid Hüseyin Erzincanî'nin (Maydaer 2007: 289) vakfında meydana gelen bir yolsuzluk iddiası ise bu gibi hileli davranışların vakıf yönetimi

ya da personeli içerisinde de gerçekleşebileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Vâkıfın şartlarına göre evlada ait olması gereken vakıf zevaidine, mütevellî ve mürtezikalının el koydukları, bunu yaparken de asıl vakfiyeyi gizleyip sahte vakfiye hazırladıkları iddia edilmiştir. Divan-ı Hümayun, davayı Bursa kadısına havale ederek geçerli vakfiyeye bakılmasını ve eğer iddialar doğruysa mütevellî ve mürtezikalının bundan men edilmelerini emretmiştir (A. DVNS. MHM. d. 80, hüküm: 689).

Bursa'daki vakıf görevlerini elde etme hususunda halkın verdiği mücadelelerle ilgili bu örnekler, vakıfların şehirde önemli bir iş istihdamı sağladığını ortaya koymaktadır. Öyle ki bu görevleri elde etmek için halktan bazılarının meşru olmayan yollara tevessül etmesi, mücadelelerin ulaştığı boyutları gözler önüne sermektedir. Burada dikkat çeken husus; Bursa'da vakıf görevleri üzerinden bir mücadele alanı oluşmasına izin veren Devletin, hile ve sahtekârlık gibi meşru olmayan durumlar yaşandığında olaya derhal müdahale etmesidir. Bu yönüyle devlet otoritesinin vakıf görevleri paylaşımında görünür etkinliğinin, vakıfların işleyiş düzenine artı bir değer kattığı anlaşılmaktadır.

2.1.2. Vakıf Görevlilerinin Kontrolü

Vakıf görevlileri genel olarak idari ve hizmet sınıfı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nâzır, mütevellî, muhasip, cabi (tahsildar), kâtip gibi yönetim görevi yapanlar idari; müderris, hatip, imam, kütüphaneci, hekim gibi vakfın amacını gerçekleştirmek üzere vazife alan ihtisas sahibi kimseler de hizmet sınıfını oluşturmaktadır (Öztürk 1995: 169).

Bursa'daki vakıf görevlileriyle ilgili olarak vakıf malını zimmetine geçirme hususunda Divan-ı Hümayun'a daha çok şikâyet ulaştırıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Vize'de bulunan Timurtaş Paşa Vakfı nazırı Cafer Halife, vakfa ait zaviyenin şeyhi Mehmed'in görevini yerine getirmediğinden şikâyetçi olmuştur. Vakfın

akarlarından olan Bursa'daki Bademli Köyü gelirlerinin, vâkıf tarafından kendisine şart edildiğini savunarak zaviyedeki fakirlere bir gün bile yemek çıkartmadığı iddia edilen zaviye şeyhi Mehmed'in zimmetinde bulunan 13.000 akçanın tahsil edilmesine karar verilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 34, hüküm: 613). Aynı şekilde, Kazazoğlu Evkafı cabilerinin vakfa olmadık masraflar peyda ederek vakıf mallarını yedikleri (A. DVNS. MHM. d. 45, hüküm: 2393), Şahi Lala Medresesi Evkafı mütevellî kaymakamının küçük meblağlara görülebilecek tamir işlerini büyük meblağlara yaptırarak vakıf mallarını yemesi (A. DVNS. MHM. d. 51, hüküm: 17), Sultan Murad Han Evkafı mütevellisinin imareti kapatarak vakıf mahsulatını zimmetine geçirmesi (A. DVNS. MHM. d. 66, hüküm: 199), Yıldırım Bayezid Han evkafı mütevellisi Abdurrahman'ın vakıf mahsulünün bazısını ambara koyarak zayi etmesi ve bazısını da yemesi (A. DVNS. MHM. d. 78, hüküm: 1205) gibi vakıf görevlilerinin vakıf malını zimmetine geçirmeleri hakkındaki örnekleri artırmak mümkündür.

Vakıf görevlileriyle ilgili Divan-ı Hümayun'a yapılan bir diğer şikâyet konusu, görevin kötüye kullanılması ile ilgilidir. Gazi Hüdavendigâr Evkafı reayasından üç çiftlik yere mutasarrıf olan iki kardeşin bu yerlerin kendilerine babalarından kaldığını kadı hüccetiyle ispatlamalarına rağmen vakfın mütevellisi çiftliklerden birini başkasına verdiği (A. DVNS. MHM. d. 41, hüküm: 345), Seyyid Emir el-Buhari Evkafı mütevellisinin imarette yemek hizmetlerini yürütmeyerek fakirleri aç bıraktığı (A. DVNS. MHM. d. 46, hüküm: 795) ve Sultan Yıldırım Bayezid Evkafı mütevellisinin vakfın bazı köylerinden zamanı gelmeden oşür talep ederek halkı zimmi olan bu köylerden kendisine muhalefet eden zenginleri hapsedtiği (A. DVNS. MHM. d. 78, hüküm: 1318) gibi şikâyetler bu hususa dair örneklerden bazılarıdır.

Vakıftan alacağı olan kişilerin bu alacaklarını vakıf görevlilerinden tahsil edememeleri yine Divan-ı Hümayun'da görülen davalar arasındadır. Bununla ilgili olarak Kasap Kara Yusuf, Yıldırım

Bayezid Han İmareti Evkafı mütevellisi hakkında yaptığı şikâyetle, imaret için verdiği et bedelinden 35.000 akça alacağını, ancak mütevellinin ödeme yapmadığı bildirmiştir. Bunun üzerine kadıdan olayı tahkik etmesi ve doğruysa paranın mütevelliden tahsil edilerek Kara Yusuf'a verilmesi kararlaştırılmıştır (A. DVNS. MHM. d. 41, hüküm: 144). Sultan Mehmed Han türbedarı Hacı Ahmed'in başına gelen benzer bir olayda ise Hacı Ahmed, Dersaadet'e giderek şikâyetle bulunmuş ve görevi karşılığı günlük iki akça ve senede Bursa müddü¹² ile altı müd buğday alması gerekirken mütevellinin buğdayı vermediğini bildirmiştir. Bu hususta da vakfiyedeki şart ne ise ona göre hareket edilmesi emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 45, hüküm: 3583).

Son olarak Bursa'da Fatma Sultan Evkafı'nın görevlileriyle ilgili hükümlerle, yani bazı vakıf görevlilerinin vakfa hizmet etmeyerek haksız kazanç elde ettiği gerçeğini ortaya koyularak bu bahis tamamlanacaktır. Vakfın mütevellisi Hikmet, Dersaadet'e gelerek Divan-ı Hümayun'a yaptığı başvuruda; Fatma Sultan'ın türbesinin harap olduğunu bildirerek bunun suçlusunun ise eczahanlar olduğunu iddia etmiştir. İddiasının dayanağı ise, vâkıfın şartında eczahanlar aynı zamanda türbedar olarak belirlenmiş olmasına rağmen eczahanların vâkıfın şartına aykırı olarak Dersaadet'te ikamet ettikleri ve 20-30 senedir türbenin sahipsiz bırakıldığıdır. Fatma Sultan Evkafı mütevellisinin bu iddialarının Bursa kadısı tarafından tahkik edilmesini emreden Divan-ı Hümayun, tahkik sonucuna göre karar verileceğini bildirmiştir (A. DVNS. MHM. d. 41, hüküm: 154).

Bursa'daki vakıf görevlilerinin kontrolüyle ilgili olarak vakıf malını zimmete geçirme, görevi kötüye kullanma, vakıftan alacaklıların haklarını vermeme ve görevini yapmama gibi hususlarda Divan-ı Hümayun'a yansıyan meselelerde çıkan kararlar, tıpkı vakıf görevlerin

---

¹² Müd, Osmanlılar tarafından da kullanılan eski bir hacim ölçüsü olup Bursa müdü'nün XVI. yüzyıldaki buğday için karşılığı 20 kile idi. (Kalle 2006: 458).

paylaşımında olduğu gibi vakıflarını işleyiş düzenini korumaya yöneliktir. Vakıf görevinden elde ettiği nüfuzu kötüye kullanarak halka zulmeden kimselerin bu tür davranışlardan derhal men edilmelerine yönelik Divan-ı Hümeyun kararları, Osmanlı Devleti'nin adalet anlayışının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Vakfın İhyasına Yönelik Tedbirler

2.2.1. Vakıf Gelirlerinin Korunması

Vakıflar tarafından yürütülen hizmetlerde sürekliliğin sağlanması bağ, bahçe, tarla ve değirmen gibi kırsal gelirler ile dükkân, han ve hamam kentsel işletmelerden elde edilen gelirlerde yaşanan istikrara bağlıdır. Burada, vakıfların gelirlerinde yaşanan istikrarsızlığın sebepleri önem arz etmektedir. Bu yönüyle Bursa'daki vakıflarda yaşanan gelir kayıplarıyla ilgili Divan-ı Hümeyun'da görülen davalar, bu kayıpların sebeplerini ortaya koyması bakımından oldukça önemli bilgiler sunmaktadır.

Vakıfların kırsal gelirlerini oluşturan bağ, bahçe ve tarlalardan mevsim şartlarına veya doğal afetlere bağlı olarak meydana gelen rekolte düşüklüğünde duruma müdahale edilmesi pek mümkün değildir. Buna dair Yeşil İmaretî Evkafı reayası, Divan-ı Hümeyun'a yaptıkları başvuruda, bir sene fare ve üç sene de çekirge istilasından dolayı ekinlerinin zayı olduğunu ve mahsul elde edemediklerinden vakfa herhangi bir ödeme yapmaya durumları olmadığını bildirmişlerdir. Bu cihetten reyanın fare ve çekirge istilası hakkındaki iddialarının tahkik edilme görevi 26 Zilkade 983/26 Şubat 1576'da şehrin ileri gelenleri ve ziraat işlerinde uzman kişilere tevdi edilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 27, hüküm: 704). Takip eden senelerdeki hükümlerden vakıf reayasının iddialarının doğru olup olmadığını tespit etmek mümkün olmadı. Ancak vakfın tarımsal gelirleri 1570 senesinde 247 bin akça civarındayken takip eden senelerde 213 bin akçaya kadar gerilemesi ve nihayet reyanın şikâyetinden bir yıl sonra yani 1577 senesinde 279 bin akçaya

yükselmesi (Orbay 2007: 150-152) reayanın haklı olabileceğini göstermektedir.

29 Şaban 988/9 Ekim 1580 tarihli başka bir hükümden ise Bursa'da bu yılda yağmurların yetersiz olmasından dolayı kuraklık olduğu, kuraklığın ise Bursa'daki pirinç rekoltesinin geçmiş yıllara göre düşmesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bursa'da bulunan sultan imaretlerinde fakirlere çıkarılacak yemekte, pirince olan ihtiyaç vazgeçilmez olduğundan imaret vakıflarının bu yılın pirinç ihtiyacını karşılamasında alternatif bir yola başvurulmuştur. Bu hususta imaretlerin ihtiyaç duyduğu pirinci, deniz yoluyla Mısır'dan tedarik ederek Mudanya İskeleyi'ne getirmelerine izin verilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 43, hüküm: 516).

Mevsim şartları veya doğal afetler sebebiyle vakıflarda yaşanan gelir kayıplarına yönelik alınan alternatif tedbirlerin aksine gelir kayıplarının insan kaynaklı olması durumunda daha kalıcı çözümler üretilmeye çalışıldığı bu konudaki birçok hükümden anlaşılmaktadır. Celali isyanlarının Bursa'daki uzantılarının yaşandığı yıllarda eşkıyaların vakıf köylere baskınlar düzenleyip reaya zulmetmesi üzerine bunların derhal yakalanarak zulümlerine son verilmesi yönünde Bursa sancakbeyi ve kadılarını muhatap alan emirler sadır olmuştur¹³. Bununla ilgili bir olay II. Murad'ın vakıf köylerinden olan Manyas'ın Bölceağaç Köyü'nde yaşanmıştır. Manyas kadısı Dersaadet'e gönderdiği mektupta; Sultan Murad Han'ın Bursa'daki evkafından olan Manyas'a bağlı Bölceağaç Köyü reayasının yerel mahkemeye gelerek eski Karesi Beyi Hamza'dan şikâyetçi olduklarını bildirmiştir. Şikâyetin

---

¹³ Vakıf reayasına zarar veren eşkıyalık hareketlerinin sonlandırılması için Bursa sancakbeyi ve kadısına gönderilen emirler için bk. A. DVNS. MHM. d. 30, hüküm: 19; A. DVNS. MHM. d. 46, hüküm: 103; A. DVNS. MHM. d. 55, hüküm: 254; A. DVNS. MHM. d. 72, hüküm: 845; A. DVNS. MHM. d. 73, hüküm: 555; A. DVNS. MHM. d. 76, hüküm: 390.

ayrıntıları, vakıf reayasının vergilerini vakfa ödemelerine rağmen eski Karesi Beyi Hamza'nın 300-400 atlı ve 100 sekban eşkıyası ile köye konduğunu ve sekiz gündür kendilerine zulmettiği şeklindedir. Bu şikâyet üzerine Divan'da alınan 29 Safer 1018/3 Haziran 1609 tarihli kararda Bursa sancakbeyi ve kadısının duruma müdahale ederek köylüye yapılan zulmün derhal sonlandırılması emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 78, hüküm: 2122). Vakfın 1608 ve 1609 senelerine ait aynî vergi tahsilatının yaklaşık üçte birini tahsil edememesinde (Orbay 2011: 311), yaşanan bu Celali hareketinin olumsuz etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Vakıf reayasına zulmedilmesiyle ilgili diğer bir olay, Bursa'da Seyyid Mehmed Buhari İmareti Vakfı reayası arasında gerçekleşmiştir. Vakfın mütevellisi Mustafa, vakıf reayasından olan Yörük¹⁴ taifesinden Hasan ve Hüseyin adlı kişilerin tüfekle cinayete varan suçlar işleyerek reyanın huzurunu kaçırdığından şikâyet etmiştir. Maktulün varislerinin sulh yoluna gitmesiyle faillerin serbest bırakılmasının ise vakıf cabisinin işini yapmasına engel olduğunu bildiren müteveli, gerçekleştirdiği bu şikâyetle faillerin kürek cezasına çarptırılmasını sağlayarak (Nezihi Aykut vd. 1993: 704-705) vakfın gelirlerini koruma altına almayı başarmıştır.

Vakıflara ait dükkân, han ve hamam gibi işletmelerdeki gelir kayıplarının nedenlerinin de çeşitli olduğu ilgili hükümlerden anlaşılmaktadır. Buna göre; Bursa'da Kasım Subaşı Evkafı mütevellisinin vakfa ait tabbah dükkânlarının yanında yeni açılan bazı dükkânların vakfi zarara uğrattığına dair şikâyeti, vakıf işletmelerinin rekabet ortamına sokulmak istenmediğini göstermektedir (A. DVNS. MHM. d. 23, hüküm: 296). Divan-ı Hümeyun'un yeni açılan dükkânları

---

¹⁴ Merkezi Bursa olan Hudâvendigâr Sancağı'nda yaşayan Yörük taifesinin büyük bir kısmı vakıf reayası olup bu hususta yapılan müstakil bir çalışma için bk. Alkan Günay 2017: 317-338.

kapatma kararı bunu doğrulamakla birlikte, bu karar her ne kadar Bursa'daki bir vakfın gelir kaybına uğramasına engel olmuşsa da aynı zamanda şehir ekonomisine katkı sağlayabilecek gelişmelerin de önüne geçmiştir, denilebilir¹⁵. Vakıf dükkânlarının gelirlerinde kayıp yaşayan diğer bir vakıf ise Mahmud Paşa Vakfı'dır. İdam cezasına çarptırılan suçluların infazlarının son zamanlarda Mahmud Paşa Vakfı'na ait Bursa'daki han ve dükkânların önünde gerçekleştirildiğinin ve bu olayın vakfi zarara uğrattığının bildirilmesi üzerine Bursa kadısına infazların önceden nerede yapılıyorsa yine orada yapılmasına dair emir gönderilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 53, hüküm: 127).

Vakıf gelirlerinin korunmasına yönelik tedbirlerden bir diğeri vakıf görevinden ayrılanların zimmetinde kalan vakıf paralarının tahsilidir. Sultan Mehmed İmareti Evkafı akarlarından olan Darıca Köyü'nü, vakfın mütevellisinden üç yıllık 94.000 akçaya iltizam eden Yafi adlı zimmi, bir önceki mültezim Abraham'ın borcunun da kendisine tahvil edildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Abraham'ın iltizam döneminin muhasebesini tekrar görülmesi ve Yafi'nin iddiası doğruysa bu borcun kendisinden silinerek Abraham'dan tahsil edilmesi emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 41, hüküm: 836). Bu hadisenin bir benzeri Yeşil İmareti Evkafı mütevellileri arasında yaşanmıştır. Vakfın mütevellisi Hasan'ın görevinden azledilmesi üzerine zimmetinde bulunan vakıf malını tamamen vakfa geri ödediğini gösteren temessük ve hücceti yeni müteveli Mustafa'dan almasına rağmen, Mustafa bunu inkâr ederek parayı yeniden talep etmiştir. Divan-ı Hümayun Mustafa'nın Dersaadet'e getirilerek davanın Kazasker divanında görülmesini emretmiştir (A. DVNS. MHM. d. 85, hüküm: 49).

---

¹⁵ Murat Tuğluca, XVII. yüzyıl Şikâyet Defterlerine göre yaptığı çalışmada bu gibi durumlarda vakıfların şehir ekonomisine zarar verdiği hususuna daha önceden dikkat çekmiştir (Tuğluca 2016: 236).

2.2.2. Tamir ve Genişletme Faaliyetleri

Vakfın ihyasına yönelik tedbirler arasında zamanla harap hale gelen hayrat ve akarların tamir edilmesi yer almaktadır. Vakıf bir hayratın harap olması buralarda yürütülecek hizmetlerin aksamasına, vakıf akarlarının harap olması ise vakıf gelirlerinde yaşanacak azalmaya bağlı olarak vakfın işleyişinin bozulmasına sebep olmaktadır.

Bursa kadısı, Yıldırım Bayezid Evkafı mütevellisi Ömer'in imaret işlerini düzgün bir şekilde yürüttüğünü, ancak vakfın dükkânları, imareti, tabhanesi ve suyollarının kemerleri zamanla harap olmasına rağmen hiçbir önlem almadığını Dersaadet'e bildirmiştir. Divan-ı Hümayun, mütevellinin kemerleri derhal vakıf malından tamir ettirmesini ve bunu yaparken de vakıf mürtezikalarının hakkını yememesini karara bağlamıştır (A. DVNS. MHM. d. 76, hüküm: 137, 344). Ancak aradan çeyrek asra yakın bir zaman geçmesine rağmen tamir faaliyetinin gerektiği gibi yapılmadığı ve bu hususa dair tedbirlerin artırıldığı 21 Şaban 1040/25 Mart 1631 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Buna göre vakfın tamire ihtiyaç duyulan mekânlarının tamir edilmediği ve hatta bu sebepten ötürü imaretin bir müddet kapatılarak hizmet vermediği Bursa Kadısı tarafından ikinci kez Dersaadet'e bildirilince bu defa vakfın nazırına vakıf zevaidinin sadece tamir işlerine sarf edilmesi emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 85, hüküm: 217).

Bir başka tamir meselesi ise İvaz Paşa Vakfı'yla ilgilidir. Sultan Mehmed Han Evkafı'ndan olan İvaz Paşa Vakfı'nın han, türbe ve Bursa'daki camii kubbesinin kurşunları ile bazı dükkânlarının yanar yerlerinin tamir masrafı 18.330 akça olarak tespit edilmiş ve bu işin vakfın mütevellisi tarafından derhal gerçekleştirilmesi emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 81, hüküm: 388). Yine Bursa'da Paşa Çelebi Vakfı'na ait medrese ve akarlarının tamire muhtaç olan yerleri için uzmanlar tarafından muhammen bir bedel belirlenmiş ve tamirin mütevellisi

marifetiyle gerçekleştirilmesi emredilmiştir (A. DVNS. MHM. d. 82, hüküm: 353).

Tamir faaliyetlerinin yanı sıra görülen lüzuma binaen vakıf bir hayratın yahut gelirleri artırmak için akaratin genişletilmek istenildiği görülmektedir. Bu hususla ilgili olarak Seyyid Mehmed Buhari Türbesi'nde cüz okunan mahallin gayet dar olması buranın genişletilme talebini doğurmuştur (A. DVNS. MHM. d. 41, hüküm: 737). Şehzade Mustafa Validesi Evkafı mütevellisi ise vakfa bazı odaların inşa edilmesinin gerekli olduğunu, ancak inşaat için gerekli olan taşların tedarikinde sıkıntı olduğundan bu hususta taş kestirmeye izin istemiştir (A. DVNS. MHM. d. 47, hüküm: 620). Yıldırım Bayezid'in Ulucamii Evkafı'nın gelirlerini artırmak maksadıyla Divan-ı Hümayun'a yapılan talebin, Bursa ayanı tarafından gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir. Vakfın gelirlerindeki yetersizlik, cami mürtezikalarının vazifelerinin ödenememesine ve ayrıca caminin harap olan kısımlarının tamir edilememesine sebep olduğundan Bursa mukataatından İkizceler'in yılda 15.000 akçası veya Yeni Tahtakale'deki odaların Ulucami Evkafı'na ilhak edilmesi talep edilmiştir. Ancak Divan-ı Hümayun, bu talebi reddederek tamir işlerinin vakfın parasından yapılmasına karar vermiştir (A. DVNS. MHM. d. 48, hüküm: 174).

Sonuç

Bursa vakıflarının işleyişi, mali tarihi ve şehir hayatındaki önemi gibi konuları kadı sicillerinden hareketle ele alan çalışmaların aksine bu çalışmanın ana kaynağını Divan-ı Hümayun'da alınan kararların tutulduğu Mühimme Defterleri oluşturmaktadır. Bu yönüyle Mühimme Defterleri'ni Bursa vakıfları özelinde kullanan müstakil bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmayı özgün kılmaktadır. Ancak çalışmanın sınırları yaklaşık bir asır gibi uzun bir dönem kapsadığından, elde edilen bilgilerin kadı sicillerindeki hükümlerle mukayese edilememesi, çalışmayı bir yönüyle eksik kılmaktadır. Yine

de bu çalışmada Mühimme Defterleri'nden elde edilen bilgiler, kadı sicillerinin ana kaynak olarak kullanıldığı literatürdeki diğer çalışmalarda yer alan bilgilerle karşılaştırılmaya özen gösterilmiştir. Şüphesiz Bursa vakıflarını doğrudan bu iki arşiv malzemesinin mukayesesiyle ele alan hacimli bir çalışma, konu hakkında daha aydınlatıcı bilgilerin ortaya koyulmasını sağlayacaktır.

Mühimme Defterleri'nde, Bursa vakıflarını konu edinen 114 kararın büyük bir kısmını sultan, hanım sultan, valide sultan ve paşa vakıfları oluşturmakla birlikte kararlar arasında reaya vakıflarının da bulunduğu tespit edilmiştir. Vakıflarla ilgili bu kararlar, re'sen alındığı gibi bir talep veya şikâyet başvurusu üzerine de alınmıştır. Talep ve şikâyet başvuruları, başvuru sahibinin Divan-ı Hümayun'a bizzat gelmesiyle ya da vekil veya dilekçe göndermesiyle gerçekleşmiştir. Bunun yanında kadı, sancakbeyi ve darüssaade ağasının da Bursa vakıflarıyla ilgili meseleleri Divan'a taşıdıkları tespit edilmiştir.

Bursa vakıflarıyla ilgili Divan-ı Hümayun'da görüşülen meseleler çeşitlilik göstermektedir. Ancak bu meseleler vakıfların görev ve görevlileri ile vakfın ihyasına yönelik tedbirler konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bursa vakıfları zevaidinden halkın oldukça istifade ettiği ilgili örneklerden anlaşılırken vakıf görevleriyle ilgili verilen mücadelelerde hileye dahi başvurulması, vakıfların Bursa halkına iaşe temininde önemli bir işlevi yerini getirdiğini göstermektedir. Vakıf görevlerini uhdesinde bulunduranlar hakkında; vakıf malını zimmete geçirme, görevi kötüye kullanma, vakıf düzenini bozma ve işini yapmama gibi şikâyetlerde ise Divan-ı Hümayun, aldığı kararlarla vakıf işleyişinin bozulmasına engel olmuştur. Vakfın tarımsal gelirlerinden iklim ve doğal afetler sebebiyle yaşanan azalmalarda gerektiğinde alternatif çözümler üretildiği, insan unsuruna bağlı yaşanan azalmalarda ise eşkiyanın cezalandırılması, vakıf işletmelerine rakip diğer işletmelerin

kapatılması, vakıfların eski görevlilerinde kalan paraların tahsil edilmesi gibi net çözümler üretildiği ortaya koyulmuştur. Vakıf hayrat ve akarlarından harap olanlarının tamiri meselesi, mütevellinin işini yapmaması veya tamir masrafının çok olması gibi sebeplerle zora girdiğinde mesele yine Divan-ı Hümâyün'a taşınmıştır. Gerekli tamirlerin yapılmasıyla ilgili emirler, vakıfların hizmetlerini devam ettirmesine imkân sağladığı gibi harap binaların şehrin silüetine vereceği zararın da önüne geçilmiştir.

Son olarak Divan-ı Hümâyün'da Bursa vakıflarıyla ilgili görülen davaların çoğunlukla Bursa kadısına havale edildiği tespit edilmiştir. Bursa kadısının tahkikine göre meselenin aydınlatılması ve ona göre hareket edilmesine dair bu emirler, aslında meselelerin çözümünde yerel mahkemenin önemine işaret etmektedir. Şikâyet sahibinin iddiasını temellendirecek delilleri ortaya koyamaması ve vakıflarla ilgili vakfiye, hüccet, temessük gibi kayıtların kadı sicillerinde mahfuz olması davaların Bursa kadısına havale edilmesine sebep olmuştur.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.) Defter No: 1, 2, 7, 8, 15, 16, 23, 25, 27, 30, 34, 37, 39, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 55, 62, 66, 72, 73, 76, 78, 80, 81, 82, 85.

2. Tetkik Eserler

Alkan Günay, Nilüfer (2017). "18. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetim Düzeni Açısından Hudâvendigâr Sancağı'nda Yaşayan Vakıf Reayası Yörükler". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 33, s. 317-338.

Ateş, Nilüfer (2017). "Osmanlı'da Vakıf-Küllüye-Şehir İlişkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 2, s. 151-164.

Aykut, Nezih vd. (1993). *3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Barkan, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Başol, Samettin (2003). “Bursa Şehrinin Gelişmesinde XV. Yüzyıl Bursa Vakıflarının Rolü”. *Bursa Defteri*, Bursa: Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, s. 82-112.

Başol, Samettin (2008). *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Başol, Samettin ve Ömer Düzbakar (2009). “17. Yüzyılda Bursa’da Eğitim-Öğretim Hizmetlerine Yönelik Vakıflar”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, s. 1-14.

Çınar, Hüseyin ve Miyase Koyuncu Kaya (2015). *Vakıflar Kaynakçası*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Çiftçi, Cafer (2002). “Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, s. 57-74.

Çiftçi, Cafer (2004). *Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Bursa: Gaye Kitabevi.

Emecen, Feridun (2005). “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, s. 107-139.

Genç, Yusuf İhsan vd. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Hızlı, Mefail (2001). “Bursa’da Selâtîn İmaretleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, s. 33-62.

İnalcık, Halil (1992). “Bursa”. *Diyanet İşleri Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. 6, s. 445-449.

Kalle, Cengiz (2006). “Müd”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. 31, s. 457-459.

Karataş, Ali İhsan (2008). “Bursa Suları ve Su Vakıfları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, s. 379-417.

Maydaer, Saadet (2007). “Seyyid Hüseyin Erzincanî Vakfı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 2, s. 287-308.

Mumcu, Ahmet (2017). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Orbay, Kayhan (2007). “16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret’inin Mali Tarihi (1553-1650)”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, S. 22, s. 125-158.

Orbay, Kayhan (2011). “Bursa’da Sultan II. Murad Vakfı’nın Mali Tarihi (1608-1641)”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, s. 293-322.

Orbay, Kayhan (2015). “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları”. *Vakıflar Dergisi*, S. 29, s. 27-42.

Öcalan, Hasan Basri vd. (2013). *Bursa Vakfiyeleri I*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

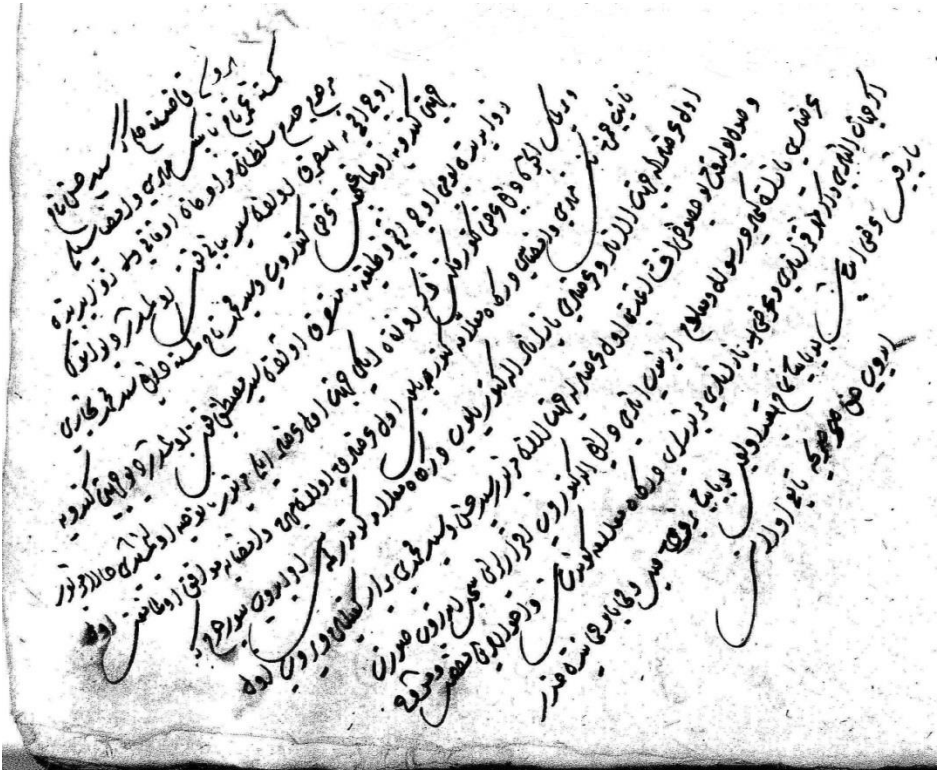
Tuğluca, Murat (2016). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yıldırım, Hacı Osman vd. (1998). *7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

EKLER

Ek I: Vakıf Görevlerinin Elde Edilmesinde Hile Yapıldığına Dair (A. DVNS. MHM. d. 16, hüküm: 346)

موقوفه مولانا محمد حسن
کتابت در شهر اردل خانہ در اردل
۱۰۰
بدرجہ فاضلہ کما کہ کتابت فی کتب موصوفہ کما جمیع بلوغ خانہ اردل کتب موصوفہ اردل متولیان اردل عبدالرحمن
زبانہ نوالہ مال وقفی لکن بلوغ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل
اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل
لکن تصدیر اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل
زبانہ تصدیر اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل
تقدیر اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل
مال وقفہ فتنہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل و کتب موصوفہ اردل

Ek IV: Yıldırım Bayezid Han Evkafı eski mütevellisinin vakfın malını zayı ettiğine dair (A. DVNS. MHM. d. 78, hüküm: 1205).

EXTENDED ABSTRACT

There are many studies in the literature about waqfs that have an important place in Islamic civilization. When the sources of the researches about the waqfs of the Ottoman period are examined, it is seen that waqfiyyas and Ottoman court records (şer'îye sicils) were mostly used. Another archive source containing important information about waqfs is Mühimme registers. However, it has been found that this resource is almost never used by researchers. In this respect, this study is based on the decisions of the Imperial Council. The spatial boundary of the study is Bursa and the temporal boundary consists of the years 1553-1649, which constitute the classical period of the Mühimme registers.

In this study, firstly, the decisions regarding the Bursa waqfs in the Mühimme registers between 1553 and 1649 were determined. Afterwards, these decisions were classified according to their contents and thus the decisions taken regarding Bursa foundations were examined subject-centered. The information obtained from the decisions were compared with the studies in the literature about Bursa waqfs. Finally, the contribution of the decisions to Bursa waqfs was evaluated.

In this period, 114 decisions regarding Bursa waqfs were determined. These decisions are mostly related to sultan, lady sultan, valide sultan and pasha waqfs. This was caused by the fact that the related foundations were larger in administrative and financial terms than the other foundations and faced more problems in proportion to this. 90% of the 114 decisions were taken on the requests and complaints from Bursa. These requests and complaints have been made by the applicant himself, as well as by proxy or petition. Among these applications, it was determined that the applications made with the petition took the first place. This was due to the fact that complainants were not able to afford the travel and accommodation costs, as well as the lack of time to spend.

The decisions taken in relation to Bursa waqfs in Imperial Council; focuses on the duties of waqfs, incomes of waqfs, and repair activities for waqfs. Again, a number of individual issues regarding waqfs have been the subject of decisions.

In the decisions regarding the duties of the waqfs, it was determined that there were movements up to fraud in the struggles of the people of Bursa for these tasks. This finding reveals the importance of foundation duties for the people of Bursa. Decisions on embezzlement and abuse of office have made significant contributions to waqfs in terms of observing the waqf law.

The information obtained from the Imperial Council decisions regarding the incomes of the waqf, especially the reasons of the decrease in agricultural incomes, helped to complete the missing information in the related literature. In addition, it has been determined that alternative solutions to income reductions caused by climate and natural disasters are produced. In the income decreases related to the human element, net solutions such as punishing the bandit, closing other competing enterprises and collecting the money left by the former officials of the waqfs were produced.

The decisions of the Imperial Council for the repair of waqfs prevented the destruction of the properties of the waqfs over time.

Finally, in the decisions taken in the Imperial Council about the Bursa waqfs, it was determined that the case was mostly directed to the Bursa judge. The fact that the person who filed a complaint with the Imperial Council could not put forward the evidence to base his claim and that the records of the waqfs were kept in şer'iyе sicils led to the referral of these cases to the Bursa judge.

Önkal, Dilek vd. (2020). "Emeklilik Fon Yöneticilerinin Yatırım İnançları Üzerine Yazın Taraması". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 223-256.

DOI: 10.21550/sosbilder.581000

Araştırma Makalesi

EMEKLİLİK FON YÖNETİCİLERİNİN YATIRIM İNANÇLARI ÜZERİNE YAZIN TARAMASI

Dilek ÖNKAL*

Magnus JANSSON**

Filiz ERYILMAZ***

Doron SONSINO****

Gönderim Tarihi: Haziran 2019

Kabul Tarihi: Aralık 2019

ÖZET

Son yıllarda emeklilik fonlarının yönetimine ilişkin yaklaşımda büyük bir değişim yaşanmaktadır. Yaşanan bu değişimin emeklilik fonlarının işletme modellerini ve yatırım işlevlerini nasıl tasarlamaları gerektiği konusunda derin etkileri olmuştur. Bu noktada emeklilik fonlarının sermaye piyasalarının işleyişini nasıl algıladığı ve emeklilik fonu kuruluşlarının bu görüşleri ile müşterilerine nasıl bir değer katabilecekleri konusunda yatırım inançlarını formüle etmeleri gerektiği anlaşılmıştır. Yatırım inançları temelde bir emeklilik fonunun gelecekteki performansını etkileyen yatırım felsefesi ve yatırım sürecindeki stratejik seçimlerini ele almaktadır. Bir diğer deyişle emeklilik kurumunun temel hedeflerinin ne olduğunu ve söz konusu temel hedeflere nasıl ulaşmayı hedeflediklerini göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışmada ilk olarak emeklilik fonlarına ait yatırım inançlarının neler olduğu ele alınacak ve

---

* Prof. Dr., İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, onkal@bilkent.edu.tr

** Dr., Göteborg Üniversitesi Göteborg Araştırma Enstitüsü, magnus.jansson@gri.gu.se

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, filizgaygusuz@gmail.com

**** Prof. Dr., Negev Ben-Gurion Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi İktisat Bölümü, sonsinod@post.bgu.ac.il

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 18 Issue: 32

ardından konu ile ilgili yapılan ampirik çalışmalara yer verilerek bu konuda gelecek çalışmalara önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: yatırım inançları, yatırım felsefesi, emeklilik kurumları, sermaye piyasaları, finansal piyasalar

The Literature Review on Investment Beliefs of Pension Fund Managers

ABSTRACT

There has been a major change in the pension fund management approaches in recent years. This change had profound effects on how pension funds should design business models and investment functions. Thus, the perception of the pension funds about the capital market functions and how pension fund organizations should formulate their investment beliefs about adding value to their customers were prioritized. Investment beliefs mainly address the investment philosophy and strategic choices in investments that affect the future performance of a pension fund. In other words, they demonstrate what the main objectives of the pension fund are and how they aim to achieve these main objectives. Thus, the present study will initially discuss the theoretical meaning of pension fund investment beliefs, empirical studies on the topic will be reviewed, and recommendations for future studies will be presented.

Key words: investment beliefs, investment philosophy, pension funds, capital markets, financial markets

Giriş

1990'lı yıllarda küresel finans piyasaları emeklilik fonları mütevellî heyeti ve yatırımcıları için son derece elverişli olmasına rağmen 2001 yılından bu yana oldukça dalgalı bir seyir izlemektedir (Koedjik vd. 2010: 2). Son yıllarda global hisse senedi piyasalarında hızlı bir düşüş ve bu düşüş sonrasında hala belirsizliğini koruyan toparlanma sonrasında, emeklilik fonu piyasalarında hayatta kalabilme daha da zorlaşarak (Koedjik ve Slager 2007: 3) emeklilik fonlarının yatırım süreci tasarımına *stratejik yönetim yaklaşımı* giderek aciliyet

kazanmıştır¹. Bu gelişmeler sonucunda emeklilik fonları da var olan iş modellerine eleştirel bakmaktan kaçınmamışlar ve statik inançlar tarafından desteklenen statik yatırım politikalarını sorgulamaya başlamışlardır (Koedjik ve Slager 2009: 12). Bir diğer deyişle giderek karmaşık hale gelen dinamik piyasalarda politika karışımlarının daha büyük bir dinamizme ihtiyaç duyduğunun kabul edilmesiyle birlikte (Gray 2009: 8) getiri dağılımlarının en azından kısmen öngörülebilir olduğu ve proaktif bilgilendirilmiş yatırımcının eylemleriyle yatırım sonuçlarını olumlu bir şekilde etkileyebilecekleri konusunda artan bir kabul ortaya çıkmıştır. Bu nedenle son dönemde yaşanan dönüşümler emeklilik fonlarının işletme modellerini ve yatırım işlevlerini nasıl tasarlamaları gerektiği konusunda derin etkilere neden olmuştur.

Yukarıda bahsedilen son gelişmelerle birlikte emeklilik fonları kurumsal varlık yönetimi endüstrisine ait iş modelleri ile ilgili bazı temel soruların yanıtlanması gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi için stratejik yönetim bağlamında çerçevelenmiş olan emeklilik fonu değer önerisine odaklanılmalı ve müşteriye sermaye piyasalarında değer katabilmek için neler yapılması gerektiği araştırılmalıdır. Bilinmektedir ki iyi bir emeklilik fonu kurumunun sadece iyi bir organizasyona, iyi bir personele ve iyi tanımlanmış gizli bir misyona sahip olması yeterli değildir. Emeklilik fonlarının aynı zamanda sermaye piyasasının işleyişini nasıl algıladıkları ve bu görüşleri ile müşterilerine nasıl bir

---

¹ Söz konusu gelişmeler sonucunda Clark ve Urwin (2007) ve Ambachtsheer (1998 ve 2007) gibi yazarlar, emeklilik fon endüstrisi için stratejik yönetim yaklaşımına inandırıcı argümanlarla öncülük ettiler (Koedjik ve Slager 2009: 12). Onların çalışmalarına öncülük eden temel önerme yatırım kararlarının sonuçlarının inançlara gerçekler kadar bağlı olduğudur. Hatta öyle ki inanç sahipleri bir inanca dayalı hareket ettiğinin çoğu zaman farkında bile değildirler. Çünkü inançlar her zaman bilinçli değildir. Ayrıca birikmiş tecrübelerimizin çoğu inançlarımıza önemli katkıda bulunmaktadır (Minahan 2008: 3).

değer katabilecekleri konusundaki yatırım inançlarını formüle etmeleri de gerekmektedir (Koedjik ve Slager 2007: 3).

1. Yatırım İnançları

Yatırım teorisi ve uygulamasının son yıllarda inanılmaz bir büyüme göstermesine rağmen hala sermaye piyasalarını nasıl gördüğümüz ve söz konusu görüşümüzün yatırım amaçları için nasıl uygulanacağı hakkında tarafsız bir çerçeve bulunmamaktadır. Yatırım inançları bu gerçeklerden yola çıkarak genellikle piyasa katılımcılarının sermaye piyasalarındaki tecrübelerinden nasıl öğrendikleri veya öğrenemedikleri konusunda bir görüşe sahiptir (Koedjik ve Slager 2007: 4). Bu bağlamda yatırım inançları bir emeklilik fonunun gelecekteki performansını etkileyen yatırım felsefesi ve yatırım sürecindeki stratejik seçimlerini ele almaktadır (Koedjik vd. 2010: 1). Yatırım politikasının gelişimine kritik bir girdi oluşturması açısından önemli bir yönetim konusu olarak kabul edilen yatırım inançları bir organizasyonun hem misyonuna ulaşmasında ve hem de etkili kararlar almasında önemli bir inanç kümesi olarak kabul edilir (Slager ve Koedjik 2007: 79; Gray 2009: 10). Bir başka tanımlamaya göre yatırım inançları, getiri yaratmanın sürücülerini, riskin çok boyutlu doğasını, risk ile getiri arasındaki dinamik senaryoya bağlı değiş tokuşu, sonuçlarla ilgili beklentileri, davranışları ve diğerlerinin beklentilerini dikkate alan yatırımların kritik yönleri ile ilgili iddialar olarak karşımıza çıkar (Gray 2009: 7). Bu özellikleri gereği emeklilik fonlarının yayınladığı yatırım inançları ne bir misyon beyanı ne de bir yatırım politikası bildirisidir. Aksine yatırım inançları kurumun temel hedeflerinin ne olduğunu ve söz konusu temel hedeflere nasıl ulaşmayı hedeflediklerini göstermektedir. Bir diğer deyişle emeklilik fonlarının yatırım inançları beyanları, üst düzey hedefler ile pratik karar alma arasında bir köprü görevi görmektedir (IRI 2011: 4).

Emeklilik fonu yönetimi açısından hangi stratejik yatırım tercihlerinin neden yapıldığını araştırmak oldukça mantıklıdır. Söz konusu bu yatırım tercihleri aslında onların yatırım inançlarıdır ve finansal piyasaların nasıl görüldüğü ve bir emeklilik fonu kurumu için en iyi nelerin çalıştığını anlatan varsayımlar olarak kabul edilir (Koedjik vd. 2010: 26). Emeklilik fonu yöneticileri müşterileri için seçtikleri ürünler hakkında daha az endişelenmeli ve yatırım inançlarını doğru bir şekilde elde etmenin daha fazla üzerinde durmalıdırlar (Slager ve Koedjik 2007: 77). Uygulanabilir bir yatırım inancı için menkul kıymetlerin ve varlıkların yanlış fiyatlandırmasının ne olduğu ve fon yöneticilerinin bu yanlış fiyatlandırmaları nasıl tespit edebileceğini ve elde ettiği bu bilgileri nasıl kullanabileceği konusunda net bir görüşe sahip olması gerekmektedir (Koedjik ve Slager 2007: 4).

Peki, emeklilik fonları piyasasında yatırım inançları neden formüle edilmelidir? İlk olarak yatırım süreçlerinde emeklilik fonları için oldukça önemli olan ve ekonomi ve finansın zor tahmin modelleri tarafından yakalanamayan yatırım inançları (Koedjik vd. 2010: 12) değer yaratan yatırımlar için bağlam oluşturmaktadırlar (Koedjik ve Slager 2011: 11; Syed 2017: 3). Çünkü yönetim açığını azaltan önemli bir yönetim aracı olmalarından dolayı yatırım politikalarının geliştirilmesinde yaşamsal bir öneme sahiptirler (Koedjik ve Slager 2007: 3). Bu nedenle yönetim perspektifinden bakıldığında örgütün misyonu ve çerçevesi içine gömülü olması gereken yatırım inançlarının (Slager ve Koedjik 2007: 79) hem mükellefler hem de yatırım uzmanları tarafından açık, belgelenmiş, paylaşılmış ve anlaşılabilir olması gerekmekte ve aynı zamanda çalışanlarına organizasyonun katma değeri konusunda da iyi bir anlayış sağlamaları gerekmektedir (Slager ve Koedjik 2007: 79). Çünkü yatırım inançları genellikle yatırım kararlarında veya stratejisinde örtülüdür ve açıkça belirtilmesi

pek yaygın değildir². İkinci olarak yatırım inançları sayesinde müteveli heyetleri yatırım süreçlerini kontrol altında tutarak karşılaştıkları seçimlerden ve aldıkları kararların sonuçlarından haberdar olabilirler (Koedjik ve Slager 2007: 3). Bunun yanı sıra emeklilik fonları yatırım inançlarını, müteveli heyetleri ve yatırımcılar arasında asil-vekil probleminde kaynaklanan potansiyel bilgi ile ilgili sorunları hafifletmek için etkin bir karar verme aracı olarak da kullanabilirler (Slager ve Koedjik 2007: 78). Bu bağlamda özellikle son dönemde yapılan çalışmalar yatırım inançlarının çıkar çatışmalarını azaltarak paydaş yönetimini³ iyileştirip iyileştirmeyeceğini ve kurumun en iyi uygulamalar için yönergeler oluşturarak uyum ve yenilik yapma kabiliyetini artırıp artırmadığıyla ilgilenmektedir (Koedjik vd. 2010: 3-26). Yatırım inançları çıkar çatışmalarının uyumlaştırılmasının yanı sıra bir organizasyonun yenilikçi uyarlanabilirliğini de geliştirir ve örgüt içindeki olumsuz sürüler davranış kalıplarının önlenmesine de yardımcı olurlar. Bir diğer görüşe göre de emeklilik fonu için yatırım inançları yatırım uzmanları, yönetim ve müteveli heyet arasında paylaşılan bir anlayışı temsil ettiğinden, yatırım inançlarının formüle edilmesi kurum içindeki izleme maliyetlerini⁴ düşürmek için etkin bir araç olarak da kabul edilmektedir (Slager ve Koedjik 2007: 78). Öte yandan yatırım inançlarının formüle edilmesinin etkinliği hem küçük hem de büyük emeklilik fonlarına fayda sağlar. Küçük emeklilik fonları stratejik

---

² Gray'e (2009) göre yatırım inançlarının etkinliği resmi ifadelerin altında gizlenmiş olan daha derin birbirleriyle ilişkili inançları keşfederek artırılabilir. Bunlara piyasalar, insanlar, örgütler, toplum ve etik hakkında hepimizin sahip olduğu gizli inançlar da dâhildir (Gray 2009: 10).

³ Paydaş yönetimi, bir organizasyon içindeki menfaat sahiplerinin çıkarlarını uyumlu hale getirmek, böylece acentelik maliyetlerini en aza indirmektir (Slager ve Koedjik 2007: 78).

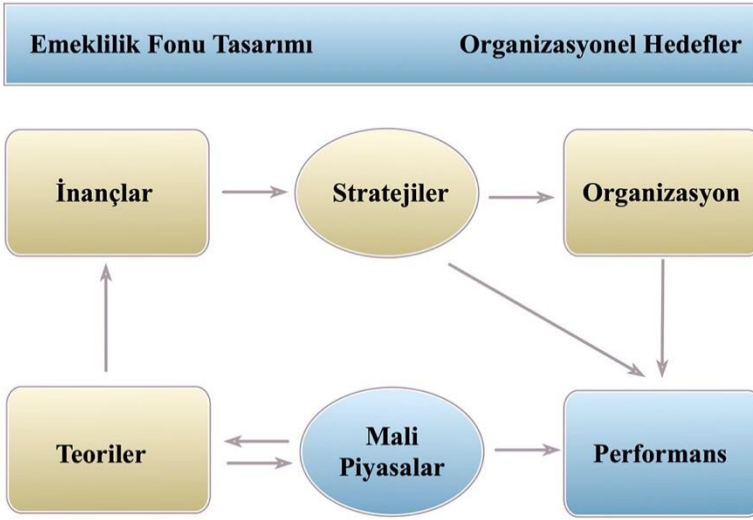
⁴ İzleme maliyetleri, ana ortağın (pay sahipleri) bir temsilcinin davranışını ölçmesi, gözlemlemesi ve kontrol etmesi için harcadığı harcamalardır (Slager ve Koedjik 2007: 78).

seçimlerinde daha yüksek hata payına sahiptirler. Büyük emeklilik fonlarının ise maliyetlerle ilgili endişesi daha az fakat emeklilik fonu dağıtım organizasyonunun teşvikleriyle ilgili kaygıları ise daha fazladır. Buradan da anlaşılacağı gibi boyut, emeklilik fonunun hedeflerinden farklı olabilecek teşvikler üretebilir. Tam da bu noktada yatırım inançları hem küçük hem de büyük emeklilik şirketleri için bu potansiyel çatışmaları önlemeye yardımcı olur. Özetle yatırım inançları aktif ve pasif yönetiminden, yatırım portföyüne yenilikçi stratejilerin yerleştirilmesine kadar geniş bir yelpazede yatırım yönetimi konusundaki büyük tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Koedjik vd. 2010: 3-26).

Yatırım inançları sadece emeklilik fonları için değil aynı zamanda piyasadaki diğer karar alıcılar için bir hayli önemlidir. Çünkü açık ve belirlenmiş yatırım inançları karar vericilere yatırım stratejilerini geliştirme, yürütme ve izleme konularında rehberlik ederek iyi yönetişime yardımcı olur. Özellikle güçlü yatırım inançları bilgi akışını sağlayarak iletişimin kolaylaşmasını sağlar ve bu sayede yatırımcıların hangi bilgilerin önemli ve ilginç, hangilerinin önemsiz ve yararsız olduklarını ayırt etmelerinde büyük kolaylık sağlarlar. Bu sayede yatırım inançları iyi uygulamaların kurumsallaştırılmasına da yardımcı olurlar. Açık inançlar, açık mantık ve sağlam araştırma kombinasyonlarıyla doğrulanabilir oldukları için rasyonel olmalıdırlar. Çünkü bu tür açık inançlar değer yaratan yatırım kararları ve uygulamaları için güçlü birer kılavuz görevi görürler. Farklı yatırım inançları ise bir taraftan rekabeti teşvik edip doğruladıkları bir taraftan da bireysel ve örgütsel davranış zayıflıklarına karşı değerli bir savunma oluşturmalarından dolayı önemlidirler. Öte yandan iyi savunulmuş ve tartışılmış yatırım inançları bireylerin mantıksız ve bencil karar alma riskini azaltmaya da yardımcı olur. Tüm bu olumlu özelliklerinin yanı sıra yatırım inançlarının dikkate alınması gereken bir takım olumsuz yönleri olabilir. Örneğin siyasi ve etik ilkeler gibi dar kapsamlı yatırım

inançları aşırı derecede kuralcı olabilirler. Yine piyasalardaki değişikliklerle birlikte hiçbir değişime uğramayan inançlarının da kemikleşmiş katı dogmalardan bir farkları yoktur. Örneğin son yaşanan global kriz var olan yatırım inançlarını yeniden değerlendirmek ve arkasındaki gizli inançları ortaya çıkarmak için nadir bulunan bir fırsat sunmuştur. Ayrıca yatırım inançlarının değişim sürecinde kurumlara ait yatırım felsefesi bağımsız bir analiz aracı olarak önemli bir role sahip olmalıdır (Gray 2009: 7-10).

Şekil 1. Yatırım İnançları için Analiz Çerçevesi

Kaynak: Koedjik vd. 2010

Şekil 1’de de görülebileceği gibi bir yatırım inanç sisteminin 4 ana unsuru bulunmaktadır. Bunlar temel inançlar, inançları destekleyen yatırım teorisi veya argümanları, uygulanabilir bir yatırım stratejisine dönüşümü ve organizasyonun inançları başarıyla uygulayacağı gereklilikleridir (Koedjik vd. 2010: 13). “Temel yatırım inançları” genel

olarak finansal piyasalardaki insan davranış mekanizmasının gözlemlenmesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda yatırım inancı finansal piyasadaki insan davranışı üzerine “piyasanın aşırı tepkisi” gibi bir ifadedir (Koedjik ve Slager 2007: 4). Bu yönüyle inançlar genellikle insan davranışının bir şekilde yanılma payına değinir ve varlık yönetim organizasyonunun davranış mekanizmasını daha sofistike bir şekilde ele almasını ima eder. “İnanç” terimi, finansal piyasalarda objektif bir gerçek olmadığı ve yatırımcıların gözlemleri veya mekanizmaları farklı şekillerde yorumlamayı seçebileceği gerçeğini yansıtmaktadır (Koedjik vd. 2010: 13). 1950’lerdeki hızlı gelişmesinin hemen ardından 1970’li yıllarda çeşitli paradigma kaymaları yaşayan “yatırım teorisi” ise herhangi bir yatırım inancını sürdürmek için teorik bir temel olup olmadığını araştırmaktadır (Koedjik ve Slager 2011: 17). Bu bağlamda yatırım teorisi, yanlış fiyatlamaya neden olan mekanizmanın ne ile ilgili olduğunu, bunun yakın bir zamanda tekrarlanabilir bir fenomen olup olmadığı gibi konuların yanı sıra finansal piyasalarda gözlemlenebilen fakat teorik olarak gerekçelendirilemeyen mekanizma ve argümanların sermaye piyasalarında gelecekle ilgili strateji tasarlama riskine sebep olacağını da belirtir (Koedjik ve Slager 2007: 4-5). Üçüncü unsur olarak kabul edilen “yatırım stratejisi” yatırım inancının nasıl istismar edilebileceğini veya sömürülebileceğini açıklayan bir plan veya yaklaşımdır. Yatırım stratejisi yatırım kuralları, yatırım kuralları ile birlikte uygulanacak nitel ve nicel parametreler, kullanılabilir yatırım araçları ve son olarak da kurallar için geçerli olan zaman ufku gibi konularla ilgili kararları açıklar (Koedjik vd. 2010: 13-14). Son ve dördüncü unsur olan “organizasyon” ise bir kuruluşun yatırım stratejisini başarıyla kullanabilmesi için üstesinden gelmesi gereken pratik konulara gönderme yapar. Bir yatırım süreci belirtilen yatırım inançlarının kullanımını performans ölçülerine bağlar ki bu da doğrudan yatırım inancı ile ilgilidir (Koedjik ve Slager 2011: 9).

Tablo 1’de yatırım inançlarından biri olan “aşırı tepkiye” ait bir örnek yer almaktadır. Eğer Tablo 1’de yer alan inanç, teori, yatırım stratejisi ve organizasyonundan oluşan 4 aşamanın tamamı uygulanabilirse bu ilgili piyasada işletilebilir yatırım inancının olduğu anlamına gelir (Koedjik ve Slager 2007: 5).

Tablo 1. Bir Yatırım İnancı Olarak Aşırı Tepki

Kaynak: Koedjik ve Slager 2011

Tablodaki inanç, teori, yatırım stratejisi ve organizasyon aşamalarından biri bile belirlenemez veya uygulanamazsa bu durumda yatırım inancı hatalıdır. Yatırım inancının kendisinin bir konsensüsün yansımaları olmalıdır. Birçok diğer piyasa katılımcısının inançlarından

ayrı bir inanç olarak ortaya çıkmalıdır (Koedjik ve Slager 2007: 4-5; Koedjik ve Slager 2009: 13).

2. Yatırım Felsefesi

Herhangi bir kurumun yatırım inançlarına dair açıklamayı yatırım felsefesinin özünde bulmak mümkündür (Gray 2009: 7). Bu açıdan yatırım inançları sadece bir yönetim modası olarak görülmemeli aksine bir kurumun yatırım felsefesinin temeli olarak kabul edilmelidir (Koedjik ve Slager 2011: 15). Öte yandan söz konusu yatırım felsefesinin formalitesi yatırım inançlarının kurumsallaşmasını da sağlar (Gray 2009: 7). Damodaran'a (2007) göre eskisi işe yaramazsa yeni yatırım stratejileri üretmek için bu yatırım inançlarına geri dönebileceğinizi iddia eder. Bunun anlamı yatırım inançlarının çalışmadığını anlayabilmek için onları açık ve ölçülebilir olarak belirlemek gerekmektedir. Yeni yatırım inançlarını belirleyebilmek için de hatalarımızdan da mutlaka öğrenebilmemiz gerekmektedir. Bunun anlamı yatırım inançları aynı zamanda hataların yapılması gerektiğini de ima etmektedir (Koedjik ve Slager 2011: 29).

İdeal olarak, bir yatırım felsefesi riskten kaçınma, zaman ufku ve varlık büyüklüğü gibi temel özellikleri göz önüne alındığında, müşteriye en iyi uyumu sağlayan yatırım inançlarını birleştirir. Bir yatırım felsefesi içinde genellikle hâkim ve bağımlı yatırım inançları vardır ve çoklu yatırım inançları potansiyel olarak yatırım organizasyonunda uyum sorunlarına neden olmaktadır (Koedjik ve Slager 2007: 5). Yatırım felsefesi ve politikası yatırım inançlarından ayrı olarak düşünülmelidir. Çünkü yatırım politikası varlık yönetim organizasyonları için yatırım inançlarının pratik bir tercümesidir ve yatırım sürecinin nasıl kurulacağına ilişkin yönergeler sunar (Slager ve Koedjik 2007: 79).

Yatırım felsefesi varlık yönetim organizasyonunun, kendi katma değerinin bir parçası olarak yansıtmayı düşündüğü yatırım inançlarının

kolleksiyonu olarak tanımlanabilir. *Bir diğer deyişle yatırım felsefesi çekirdek yatırım inançlarının dinamik bir kümesidir* (Koedjik ve Slager 2007: 5)⁵. Rozanov'a (2015) göre ideal bir emeklilik fonunun olmazsa olmaz ikinci önemli unsuru açık, iyi, mantıklı ve tutarlı yatırım inançlarına dayanan farklı bir yatırım felsefesidir. Bu nedenle yatırım felsefesine sahip olmayan bir emeklilik fonu dümensiz bir gemi gibidir, bu nedenle geminin seyri ve kaderi doğa unsurlarına ve tesadüfi bir şansa bağlıdır (Rozanov 2015: 280). Bu özelliğinden dolayı herhangi bir kurumun yatırım felsefesi konusunda daima göz önünde bulundurması gereken 2 özellik vardır. Bunlardan ilki bir kurumun yatırım inançları gerçekten dinamik bir setten mi oluşmaktadır, ikincisi ise söz konusu bu yatırım inançları arasında nasıl bir etkileşim söz konusudur (Koedjik ve Slager 2011: 29).

İyi bir yatırım inançları seti olmaksızın bir emeklilik fonu, hedefleri ve risk göz önüne alındığında, katılımcıları için uygun olmayan bir strateji ile sonuçlanabilir. Sonuç olarak açık ve belirli bir inanç, bir fonun stratejiden stratejiye geçmesini, portföyünü gerekenden daha sık değiştirmesini, dolayısıyla yüksek işlem maliyetleri ve net yatırım sonuçlarını düşürmesini engelleyecektir. Böylelikle yatırım inançları ile birlikte mütevellî heyetleri ve yatırım yöneticileri basitçe sürüye katılmak yerine daha bilinçli kararlar verebileceklerdir (Koedjik ve Slager 2007: 6; Koedjik ve Slager 2011: 14). Öte yandan IRI (2011) yaptığı bir çalışmada emeklilik fonu yöneticileri ve mütevellîlerin emeklilik fonu yararlanıcılarına yatırım inançları hakkında olabildiğince açık, net ve tutarlı bir tavır içinde olmalarının yanı sıra düzenli bir biçimde kuruma ait yatırım inançlarını gözden geçirme ve güncelleme

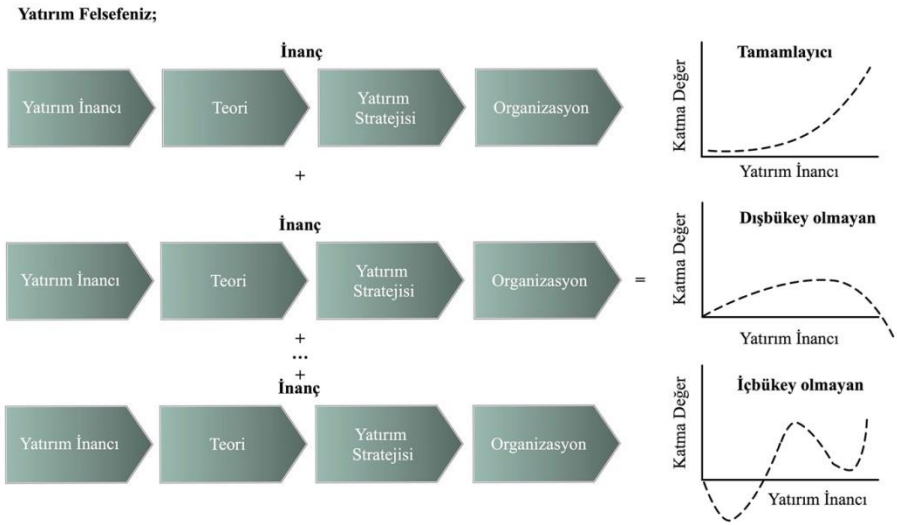
---

⁵ Bir yatırım felsefesi çoklu yatırım inançlarını içerir. Fakat bu konuda belirlenmiş bir yatırım inancı sayısı yoktur. İlgili sayı kurumun ölçeği, erişimine ve kurumun sorunlarının karmaşıklığına göre değişir (Rozanov 2015: 280). Örneğin değer stratejileri konusunda uzmanlaşmış bir yatırım yöneticisiyseniz bu sayı birkaç yatırım inancına tekabül eder (Koedjik ve Slager 2011: 38).

yükümlülüğüne de sahiptirler. Çünkü bir emeklilik fonunun müşterileri, katılımcıları ve yararlanıcıları sermayelerinin dağıtımını yönlendiren yatırım inançlarını bilme ve anlama hakkına sahiptirler (IRI 2011: 3).

Bir yatırım stratejisi ve organizasyonun tasarımında yatırım inançları uygulandığında hangi yatırım inançlarının birbirlerini güçlendirdiğini, hangilerinin birbirlerini zayıflattığının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Şekil 2’de de görüldüğü gibi Robert (2004) yatırım inançları arasında *tamamlayıcı*, *dışbükey (konveks) olmayan* ve *içbükey (konkav) olmayan* olmak üzere 3 tip ilişki olduğunu belirtmiştir.

Şekil 2. Yatırım İnançları Arasındaki İlişkiler

Kaynak: Koedjik ve Slager 2011

Eğer bir veya daha fazla yatırım inancının uygulanması diğer yatırım inançlarının etkinliğini ve getirilerini artırıyorsa o halde yatırım inançları tamamlayıcıdır. Tamamlayıcılık yatırım inançlarında net bir

şekilde tutarlılık düzenine neden olur. Bu noktada yatırım inançlarının bir kuruma katma değer sağlayabilmesi için mutlaka tamamlayıcı olması gerekmektedir⁶. Bu açıdan yatırım organizasyonları için zorluk, birbirlerini güçlendiren ya da en azından birbirleriyle çatışmayan yatırım inançlarını seçmek, birleştirmek ve etkin bir uygulama için örgütsel süreçlerin paylaşılmasının yanı sıra etkin yatırım stratejilerine izin vermektir. Buradan da anlaşılmaktadır ki doğru yatırım inançlarına sahip olmak ve bunları uygulamaya koymak doğru sonuçları sağlamak için oldukça önemli bir anahtardır⁷. Dış bükükey olmayan ve iç bükükey olmayan demek birbirinden oldukça farklı yatırım inançları olduğu anlamına gelir. Eğer yatırım inancının izleyen yatırım stratejisi gizli ise yatırım stratejisinin ardışık artışı azalacak, belki de negatif olacaktır. Teoride inancı uygulamak için tek bir en iyi yol veya optimum yol olabilir, ancak pratikte en iyi yol küçük değişiklikler uygulamak veya

---

⁶ Ambachtsheer (2007) Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Avrupa ve ABD'deki emeklilik fonları CEO'larına 1997 ve 2005 yıllarında 2 ayrı anket çalışması uygulayarak yatırım inançları ile emeklilik fonlarının performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmalarında CEO'lara ait ortalama puan ile temsil edilen yatırım inançları ile emeklilik fonlarının aşırı getiri ile temsil edilen emeklilik fonları performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir (Rozaov 2015: 283). Bu kez 2014 yılında Ambachtsheer ve McLaughlin (2015) Ambachtsheer'in (2007) 1997 ve 2005 yıllarında yaptığı araştırmanın aynısını 2014 yılı için yinelemiştir. Elde ettikleri 2014 bulgularına göre hala emeklilik kurumlarında hem uzun vadeli yatırım hem de yönetim konularında yapılması gereken çok iş vardır. Onlara göre daha iyi bir yönetim daha uzun vadeli daha iyi yatırım anlamına gelmektedir ve bu da daha yüksek getirili yatırım anlamı taşımaktadır (Ambachtsheer ve McLaughlin 2015: 15).

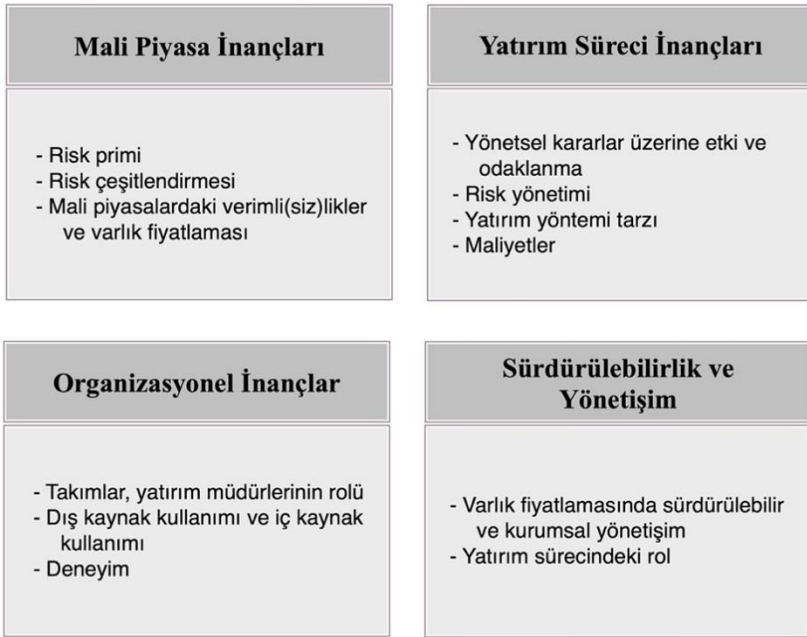
⁷ Koedjik ve Slager' in bulguları iyi ve gelişmiş yatırım inançlarına sahip yöneticilerin daha iyi sonuç verme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Onlara göre hangi yatırım inançlarının kurumun performansı üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu ve böylelikle yöneticilerin şirketlerinin rekabet avantajlarını nasıl daha da güçlendirebileceklerini anlamak mümkündür (Koedjik ve Slager 2011: 5).

performansın artıp artmadığını veya bir noktadan itibaren azalıp azalmadığını belirlemektir (Koedjik ve Slager 2011: 30-34).

3. Yatırım İnançları Türleri

Ambachtsheer (2004, 2007) ve Slager ve Koedjik (2007) büyük ve küçük emeklilik fonları ile ilgili yıllar süren çalışmaları sonucunda yatırım inançlarını Şekil 3'teki gibi belirlemiştir.

Şekil 3. Yatırım İnançları

Kaynak: Koedjik ve Slager 2011

Şekil 3'te de görülebildiği gibi yatırım inançları 4 temel gruba ayrılmaktadır. Bu gruplardan ilki finansal piyasaları yani mali piyasaları ele almaktadır. İkinci grup yatırım sürecinin katma değerini

değerlendirirken üçüncü grup ise firmanın kendi örgütsel becerilerine yoğunlaşmaktadır. Son grup da firmanın sürdürülebilirlik ve kurumsal yönüşimi hakkında bir dizi inanç öne sürmektedir. Varlık tahsisi ve yatırım stratejisi hakkında bilgili ve mantıklı kararlar finansal piyasalar üzerine görüşle işe başlarlar. Yatırım inançlarının finansal piyasalarla ilgili olan kısmı genel olarak bir yatırımcının risk, getiri ve varlık fiyatlaması arasındaki ilişkileri nasıl gördüğüne odaklanmaktadır. İkinci grubu oluşturan yatırım süreci ise, yatırımcı misyonunu kavramsallaştırmadan risk tutumu ile ilgili getirileri gerçekleştirmeye ve önceden belirlenmiş hedeflere geçmek için gerekli tüm adımları birleştirir (Koedjik ve Slager 2011: 36-37). Bir diğer deyişle yatırım süreci ile ilgili yatırım inançları yatırım stratejisinin başarılı olabilmesi için gerekli olan farklı bileşenlere vurgu yaparak, portföy yaratmanın ana adımlarını belirler. Bu sayede menfaat sahiplerinin yatırım portföyünde farklı yatırım stratejileri ve seçeneklerinin kaynağını görmesini sağlayan bir yapı sağlamış olur (Koedjik ve Slager 2007: 12). Öte yandan üçüncü grup olan örgütsel inançlarla ilgili olan ve örgüt üzerine yoğunlaşan yatırım inançları bir yatırım yöneticisinin bir kuruluşa değer katabilmesi için oynaması gereken rolü ve kurum içi veya kurum dışında seçim yapma gibi konuları içermektedir (Koedjik ve Slager 2011: 36-37). Üçüncü grup yatırım inançlarında iç ekibin optimal rolü nedir, kurum yöneticileri deneyimli profesyonellerden oluşan çok yetenekli küçük bir gruptan mı oluşmalı gibi konularla ilgilidir. Bu grupla ilgili yatırım inançlarının temel belirleyicisi maliyet unsurları temelinde emeklilik fonunun büyüklüğü olacaktır (Rozanov 2015: 283). Son grup ise sürdürülebilirlik ve kurumsal yönetim uygulamalarının canlı varlıkların korunmasında ve yatırımcıların menfaatlerini korumadaki önemine vurgu yapmaktadır (Koedjik ve Slager 2007: 16). Öte yandan bu son grup inanç kümesi yatırımcının çevre, sosyal ve kamu yönetimine yaklaşımını da belirlemektedir. Son zamanlarda büyük kurumsal yatırımcılar bir taraftan çevre, sosyal ve kamu yönetimine ilişkin konulara karar alma süreçlerinde dâhil

ederlerken bir taraftan da dış yöneticilerinden de aynı şeyi yapmalarını beklemektedirler (Roazanov 2015: 283). Çünkü bu tür sosyal faktörlerin yatırım kararı verme sürecini etkilediği görülmüştür (Brimble vd. 2013: 24). Bu bağlamda son dönemde yapılan çalışmalar göstermektedir ki sosyal sorumluluk yatırımları emeklilik fonlarının yatırım sürecinin tasarımı ve sonucunu ciddi anlamda değiştirmektedir. Bu nedenle etik yatırım olarak da adlandırılan sosyal sorumluluk yatırımları gerçek bir yatırım inancı olarak kabul edilmektedir (Graaf ve Slager 2009: 2; Brimble vd. 2013: 24).

Şekil 1’de 4 grup⁸ altında toplanan yatırım inançlarını şu şekilde açıklamak mümkündür (Koedjik ve Slager 2007: 9-17; Koedjik ve Slager 2009: 15)⁹.

- **Risk Primi:** Risk tutumu ve risk-getiri ilişkisi ile ilgili inançlar yatırımcıların genellikle riskten kaçındıkları ve riskli gördükleri yatırımları gerçekleştirmeden önce beklenen risk primlerinin talep edilmesi esasına dayanır. Yatırım riski içeriğe bağlıdır ve dolayısıyla herhangi bir yatırım riskliliği kısmen yatırımcının hedeflerine bağlıdır. Örneğin özkaynak risk primi, yatırımcının maruz kalabileceği risk miktarında önemli bir rol oynamaktadır.

---

⁸ Emeklilik fonlarının yayınladıkları yatırım inançları bildireleri incelendiğinde en fazla ilk 3 gruba ait yatırım inançlarının yayımlanmışlığı görülmektedir (IRI 2011: 5).

⁹ Koedjik ve Slager (2009) çalışmalarında söz konusu yatırım inançlarını “Verimsizlikler, Risk Primi, Risk Çeşitlendirmesi, Yatırım Ufku, Odak ve Etki Kararı, Risk Yönetimi, Yatırım Yönetimi Stili, Maliyetler, Örgütsel İnançlar, İç Kaynak/Dış Kaynak Kullanımı, Kurumsal Yönetim, Sürdürülebilirlik” olarak adlandırılmıştır (Koedjik ve Slager 2009: 15). Yine Koedjik ve Slager (2011) üçüncü grup olan örgütsel inançlara “İnovasyon” yatırım inancını eklemiştirler (Koedjik ve Slager 2011: 127). Roazanov (2015) ise yukarıda yer alan yatırım inançlarını “Risk Çeşitlendirmesi, Risk Primleri, Yatırım Ufku, Piyasa Etkinsizliği, Yüksek Etkilli Kararlar, Risk Yönetimi, Yatırım Stili, Maliyetler, İç Takım, Dış Kaynak Kullanımı, İnovasyon, Kurumsal Yönetişim, Çevresel ve Sosyal Konular” olarak adlandırılmıştır (Roazanov 2015: 282).

Risk priminin gelecekteki hangi seviyede olduğunun değerlendirilmesi, emeklilik fonunun varlık dağılımını büyük ölçüde belirlemektedir.

- **Risk Çeşitlendirmesi:** Çeşitlendirme genellikle ortalama varyans bağlamında şekillendirilir. Varlıklar arasındaki çeşitlilik, hedef getiri göz önüne alındığında, beklenen daha düşük riskli portföyler oluşturmak için vazgeçilmez bir araçtır. Alternatif yatırımlar ve finansal riskten korunma fonları gibi yeni stratejiler çeşitlilik için giderek daha çok bir araç olarak kullanılmaktadır.
- **Finansal (Mali) Piyasalardaki Verimsizlikler ve Varlık Fiyatlaması:** Menkul kıymetlerin fiyatlandırılmasının veya piyasa varlık kategorisinin mükemmel ve verimli olup olmadığı ve eğer mükemmel derecede verimli değillerse, verimsizliğin ne olduğu ile ilgilenir.
- **Zaman Ufku:** Tahmin edici süreçlerin uzun zaman ufku veya kısa zaman ufku yönelimleri vardır. İstatistiksel olarak, yatırım süresi ne kadar uzun olursa, tahmini getirinin standart hatası o kadar küçük olur ki bu da değerlendirme ve performans fırsatlarını iyileştirir. Uzun zaman ufku belirsiz gelecek nakit akışlarını yansıtmaya ve değerlemeye odaklanır ve bunlar pozitif toplamı oyunlardır. Öte yandan, kısa zaman ufku geçici menkul kıymetler fiyatlandırma tutarsızlıklarını tahmin etmeye odaklanır ve bunlar da harcamalardan önce sıfır toplamı oyunlardır. Uzun zaman ufkuna odaklanma, potansiyel bir sıfır toplamı oyunundan kaçınmanın ek yararına da sahiptir.
- **Yönetim Kararına Etki ve Odaklanma:** Yatırım süreci boyunca, yatırımcıların sorumluluklarına daha fazla odaklanarak yol boyunca ilerlemelerine vurgu yapar. Varlık tahsisine odaklanmak, varlık sınıfları arasındaki varlık tahsis kararının,

risk ve performansı şekillendirmede varlık sınıfları içindeki varlıkların taktik hareketlerinden daha önemli bir rol oynayabileceği araştırmayı yansıtan kilit bir unsurdur.

- **Risk Yönetimi:** Risk ayrı bir inanç olarak finansal piyasa inançlarında risk-getiri ilişkisi şeklinde gömülü olmasına rağmen, risk yönetimi menkul kıymetlerden daha geniş bir yelpazeye hitap etmektedir; daha spesifik olarak yatırım sürecinin uygulanması ve izlenmesi ile ilgilidir. Risk yönetimi aşırı sayısallaştırma tehlikesini doğurur: buradaki yanılsama risk sayısal ise aynı zamanda ölçülebilir, fakat ölçü anlamı bastırmamalıdır.
- **Yatırım Yönetim Stili:** Yatırım yöneticileri genellikle faaliyetlerini yatırım yaklaşımlarını tanımlayan bir “stil” olarak tanımlarlar. Temel yatırım stillerinin sayısı, stratejilere dayalı stratejilerin çeşitliliğine rağmen sınırlıdır. Örneğin bunlar arasında büyüme karşısında değer, büyük kapak karşısında küçük kapak, yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya doğru klasik seçimler vardır. Bilinen en yaygın olanlar aktif ve pasif yatırımlardır. Pasif yönetim ile portföy yöneticileri piyasaların verimli bir biçimde fiyatlandırılmasının varsayarak tüm piyasaların, finansal ve reel varlıkların hareketine bahse girerler. Aktif yönetim seçiminde ise odak noktası her piyasa için iyi yatırımları seçmektir. Kısa vadede verimlilik mevcut olabilir fakat uzun vadede ortadan kalkabilir veya bunun tersi de geçerlidir.
- **Maliyetler:** Maliyetlerle ilgili inançlar, diğer her şey eşit olduğunda, daha düşük yatırım maliyetlerinin her zaman daha yüksek yatırım maliyetlerinden daha iyi olduğu öncülüne dayanır. Maliyetin düşürülmesi, ölçek ekonomisine dayalı bir yatırım inancı olabilir. Yüksek maliyetli varlıklardan kaçınmak

ve büyük, verimli ve likit piyasalarda düşük maliyetli stratejilere odaklanmak alternatif bir yatırım inancı oluşturabilir.

- **Takımlar ve Yatırım Yöneticisinin Rolü:** Yatırım yöneticilerinin ve ekiplerinin rolü, bazı büyük fonlar ve varlık yöneticileri için stratejilerinin özünü oluşturmaktadır.
- **İç Kaynak Kullanımına Karşı Dış Kaynak Kullanımı:** Daha küçük emeklilik fonları, maliyetler ve ölçek avantajı nedeni ile faaliyetlerinin önemli bir kısmını zorunluluk dışı kaynaklardan karşılarlar. Daha büyük emeklilik fonları için, dış kaynak kullanımı stratejik bir tercihi temsil etmektedir. Dışarıdan yatırım yöneticileri, emeklilik planı yatırım kararlarında üstün nitelikli mesleki deneyim ve beceriler getireceğinden, dış kaynak kullanımı varlık yönetiminin yatırım getirilerini geliştirmesi gerekir.
- **Tecrübe:** Daha fazla bilgiye ve tecrübeye sahip olan yatırımcıların daha başarılı yatırım yapacağına vurgu yapar.
- **Varlık Fiyatlandırılmasında Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Yönetim:** Son yıllarda yayınlanan çalışmalar, iyi kurumsal yönetim ile güçlü kârlılık, yatırım performansı ölçüleri arasında güçlü bir bağlantı olduğunu ortaya koymuşlardır. Yatırım fonlarının kötü yönetildiği kabul edilen şirketlerin yönetişimini iyileştirme çabaları piyasa performansının üzerinde iyi bir getiri sağlayabilir.
- **Yatırım Sürecindeki Rol:** Sürdürülebilir yatırımcılar, yeterli sürdürülebilir politikalara sahip şirketlerin, ortalama olarak daha yüksek kazançlar sağladığına ve ortalama yatırım getirilerinin üstünde ödüllendirileceğine inanırlar. Sürdürülebilir yatırımların en azından normal yatırımlarla karşılaştırılabilir risk/getiri özelliği sağladığı görülmektedir.

4. Literatür Taraması

Slager ve Koedjik (2007) çalışmalarında “Pensions ve Investments 2004 Databook”ta yer alan listelere göre en büyük 30 emeklilik planının web sitelerinin ve en büyük 30 varlık yöneticisinin yayınlanan yatırım inançlarının kontrol edilmesi sonucunda, söz konusu 60 kuruluşun 44’ünün yatırım inancını yayınlamadığını görmüşlerdir. Bunun üzerine yatırım inancını yayınlayan 3 emeklilik planı, 2 maddi varlık ve 11 varlık yöneticisinden oluşan dünyanın en büyük 16 varlık yöneticisinin yatırım inançlarını incelemişlerdir. Çalışmaya bir de kurumsal bir varlık yönetim girişimi olan Enhanced Analytics Initiative’de dâhil edilmiş ve böylelikle çalışma dünya varlıklarının yoğunlaştığı Kuzey Amerika ve Avrupa organizasyonlarından oluşmuştur. Söz konusu organizasyonlardan 6 tanesi ABD ve Kanada merkezli olup diğerleri ise Avrupa’da yer almaktadır. Çalışmada temelde 3 çeşit yatırım inancı araştırılmıştır. Bunlar “sermaye piyasaları”, “organizasyon becerileri” ve “toplum” hakkındadır. Sonuç olarak 3 ana başlık altında 8 adet yatırım inancı kurumların yayınladıkları raporlar bazında araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ele alınan kurumların % 20’den daha azı yatırım inançlarını kamuya açmaktadırlar. Bu nedenle yayınlanan yatırım inançlarının azlığı, birçok varlık yöneticisinin henüz yatırım inançlarını açık bir biçimde formüle etmediklerini göstermektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre varlık yöneticilerinin genel olarak sermaye piyasalarının etkin olmadığına inandıkları ve çoğu kurumun daha verimli olabilme adına çeşitli yatırım stratejilerine sahip oldukları anlaşılmıştır. Sonuç olarak Slager ve Koedjik (2007) kurumların risk çeşitlendirmesi, pasif stratejiler ve düşük maliyetlerle ilgili olan yatırım inançları üzerinde daha çok durmaları gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlara göre yatırım inançlarının uzun dönemde sağladıkları kazançları anlayabilmek için daha fazla araştırma yapmak gerekmektedir. Özellikle yatırım inançlarını daha iyi düşünen ve planlayan kuruluşların bunu yapmayan

kuruluşlardan daha fazla getiri elde edip etmediği oldukça önemli bir konudur. Bu nedenle yazarlar bu meseleyi araştıran daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir (Slager ve Koedjik 2007: 80-83).

Koedjik ve Slager (2007, 2009) çalışmalarında Anglo Saxon ülkelerinden Kanada, ABD, Hollanda, Avustralya, Danimarka ve İsveç'e ait 23'ü kamu emeklilik fonu ve 17'si varlık yöneticisi olmak üzere toplam 40 adet emeklilik fonu ve varlık yöneticisini ele almışlardır. Çalışmada bu ülkelerin öncelikli tercih edilme nedeni, emeklilik planlarına ait yatırım ilkelerinin oluşturulup yayınlanması, amaç ve hedeflerin özetlenmesi ve emeklilik düzenlemesinin organizasyonu gibi konularda uzun zamandan bu yana bu ülkelerin bazı geleneklere sahip olmalarıdır. Çalışmanın veri seti, web siteleri ve her yıl kamuya açıklanan emeklilik fonlarının yıllık raporlarının toplanması ve bu raporlarda yer alan *yatırım felsefesi, katma değer ve yatırım inançlarını* açıklayan bölümlerin incelenmesi ve ilgili bölümlere içerik analizi yapılması yoluyla oluşturulmuştur. Emeklilik fonlarına ait liste Pension & Investments Databook 2007'den, 2006 yılı aktif büyüklüğüne göre elde edilmiştir. Bu listede yer alan 300 büyük fon arasından raporlarında söz konusu bilgileri yayınlayan 14 emeklilik fonu tespit edilmiştir. Sonrasında daha küçük fonları da ihmal etmeme adına söz konusu 300 fon dışında kalan 9 küçük emeklilik fonu daha analize dâhil edilmiştir. Yazarlar verilerin sağlamlığını artırabilmek adına çalışmaya ilave olarak söz konusu emeklilik fonları dışında kalan 17 varlık yöneticisini de eklemişlerdir. Böylece emeklilik fonlarının varlık yöneticileri ile kıyaslanabilmesi sağlanmıştır. Çalışmanın bulguları genel anlamda yorumlandığında emeklilik fonları ve varlık yöneticileri arasında yatırım odağında belirli farklılıkların olduğu çok açıktır. Öte yandan birkaç yatırım inancı ve yapısal performans ölçümü arasında bir bağlantı da var gibi gözükmektedir. Yine çalışmanın bulgularına göre yatırım inancı risk çeşitliliğine sahip kuruluşların daha

iyi getiri risk performansı önlemleri göstermesinin yanı sıra maliyetleri düşürdüğüne dair kanıtlar da yer almaktadır. Genel anlamda sonuçlar değerlendirildiğinde emeklilik fonlarının yatırım inançlarını karar almada etkili bir araç olarak formüle ederek mütevellî heyetle yatırımcılar arasındaki asil vekil sorunundan kaynaklanan potansiyel bilgi sorunlarını hafifletmek için kullanırlarken varlık yöneticilerinin yatırım inançlarını rekabet avantajlarını göstermek için kullandıkları anlaşılmaktadır (Koedjik ve Slager 2007: 9-21; Koedjik ve Slager 2009: 13-19). Son olarak yatırım inançları arasındaki korelasyon sonuçları incelendiğinde ise emeklilik fonları ve varlık yöneticilerinin örgütsel hedefleri ve finansal piyasalardaki inançları mantıklı bir şekilde bağlayan iyi düşünülmüş yatırım inançları geliştirdiklerini anlaşılmaktadır. Öte yandan çalışmanın bulgularına göre bazı yatırım inançları ve yapısal performans ölçüleri arasında bağlantı olduğu da görülmüştür (Koedjik ve Slager 2009: 17-19).

Yatırım inançları ile ilgili bir diğer çalışma Koedjik ve diğerlerine (2010) aittir. Yazarlar çalışmada dünya çapındaki emeklilik fonlarının performansları ile yatırım inançları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmanın 1992-2006 yıllarını kapsayan verileri emeklilik fonları performansları hakkında ayrıntılı bilgi toplayan CEM Benchmarking Inc. veri tabanından elde edilmiştir. Her gizli yatırım inancının potansiyel etkisini belirlemek için 2 aşamalı bir yaklaşım kullanılmıştır. Bunun için ilk aşamada yatırım inançları değişkenlerinin izole edilmiş ilişkisini ve performans ölçülerini belirlemeye ve portföyleri ayrı yatırım inançları için sıralamaya yoğunlaşmıştır. Analizin ikinci aşamasında ise Bauer ve Frehen'in (2008) tekniği baz alınarak sabit etkiler panel veri yaklaşımı kullanılmış ve yatırım inanç değişkenleri ile performans ölçüleri arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre emeklilik fonları varlık dağılımı kararlarıyla veya yönetici seçimi yoluyla aşırı getiri elde etme eğilimindedirler. Sonuç olarak emeklilik fon yatırımındaki tartışmaları belirlemek ve bu

tartışmalar arasındaki etkileşimleri kurmak bir emeklilik fonunun yönetim kurulunun yapısının ve yönetiminin belirlenmesi kadar önemlidir (Koedjik vd. 2010: 21-30).

Emeklilik fonlarının uzun vadeli ufukları ve kısa vadeli likidite kısıtlamaları bulunmaması nedeniyle, diğer katılımcıların likit olmayan ve / veya alternatif yatırımlara yatırım yapmaktan daha iyi durumda olabildikleri gibi, likidite priminde daha iyi donanımına sahipler. Son olarak yazarlara göre mali performans üzerindeki etkinin büyüklüğüne göre yatırım inançları maliyetler, çeşitlendirme, zaman ufku, iç yönetim, alternatifler ve aktif yönetim şeklinde sıralanmaktadır (Koedjik ve Slager 2011: 34).

Halim vd. (2010) 32'si kamu emeklilik fonu, 20'si özel emeklilik fonu ve 6'sı tanımlanmamış yabancı kurum¹⁰ olan CEM veri tabanında yer alan toplam 58 emeklilik fonunu dikkate alan bir çalışma yapmışlardır. Söz konusu emeklilik fonlarının 24'ü ABD, 18'i Kanada, 7'si Hollanda, 6'sı Hollanda dışında kalan Avrupa ülkeleri ve 3'ü Avustralya/Yeni Zelanda'ya aittir. Yazarlar bu çalışma ile bir kuruma ait risklerin izlenmesinin yönetim yapıları aracılığıyla nasıl kurumların yatırım stratejilerine dönüştüğünü anlamaya çalışmışlardır. Çalışmanın yatırım inançları ile ilgili olan kısmı için katılımcılara anket uygulanmıştır. Anket sorularına verilen yanıtlardan elde edilen sonuçlara göre fon davranışlarının tek belirleyicisinin regülasyonlar olmadığı aksine yatırım inançlarının da fon davranışlarında önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen en önemli bulgu yatırım inançlarının emeklilik sektöründe oldukça değişken olduğudur. Örneğin katılımcıların % 66'sı "Emeklilik fonlarının yükümlülükleri piyasa güçleri ile değişmektedir ve biz bu etkiyi ölçmek ve yönetmek gerektiğine inanıyoruz." önermesine kesinlikle katıldıklarını dile

---

¹⁰ Tanımlanmış yükümlülüğü bulunmayan fonlar, ya tanımlanmış katkı ya da bağımsız servet fonlarıdır (Halim vd. 2010: 31).

getirirlerken, % 22'lik bir katılımcı kitlesi ise bu önermeye kesinlikle katılmadıklarını belirtmişlerdir. Yine ankete katılan emeklilik fonlarının % 27'si "Emeklilik fonları uzun dönemlidir." önermesine kesinlikle katıldıklarını % 46'sı ise kesinlikle katılmadıklarını belirtmişlerdir. Bulgular incelendiğinde emeklilik fonlarının büyük çoğunluğunun aktif yönetim riski (% 63) izlemeye envanter riski izlemeye (% 42) göre daha fazla odaklandıkları anlaşılmaktadır. Sonuç olarak emeklilik fonlarına ait yatırım inançlarının düzenleyici çevre ile uyumlu olduğunu ve bu nedenle de emeklilik fonları yöneticilerinin yatırım inançlarının çevrelerinin gerektirdiği davranışlara uyum sağladığı söylenebilir (Halim vd. 2010: 33-36).

Syed (2017) İngiltere ve Fransa'daki fon yöneticilerinin yönetsel karar alma sürecindeki kurumsal yönetim ve çevresel ve sosyal sorumluluk konusundaki yatırım inançlarını ele almışlardır. Yöneticilerin inançlarına ilişkin veriler fon yöneticileri tarafından doldurulan anketler kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan rastgele örnekleme yöntemi ile 1400 kişiye gönderilmiş ve Fransa'dan 53 fon yöneticisi, İngiltere'den de toplam 86 fon yöneticisi anket sorularını cevaplamıştır. Genel olarak bulgularda kurumsal yönetim ve çevre ve sosyal sorumluluk ile ilgili inançlarda önemli fark olması nedeniyle karışık sonuçlar elde edilmiştir. Her iki ülkedeki fon yöneticilerinin hükümetin çevresel ve sosyal sorumluluk talep ettiği, çevresel ve sosyal sorumluluğun yatırım risklerini daha iyi yönettiği ve kurumsal yönetimin uzun vadeli ortaklık değerini artıracak yönünde genel inançlara sahip olduğu anlaşılmıştır. Öte yandan İngiliz fon yöneticileri kurumsal yönetimin şirketin mecburi yükümlülüğü olduğuna inanırken Fransız fon yöneticileri de çevresel ve sosyal sorumluluğun şirketin şirketin mecburi yükümlülüğü olduğuna inanmaktadırlar. Yine İngiliz fon yöneticileri çevresel ve sosyal sorumluluğun hissedarlar tarafından talep edildiğine Fransız yöneticiler ise kurumsal yönetimin hissedarlar tarafından talep edildiğine dair bir

inanişsa sahiptirler. Son olarak Fransız fon yöneticileri çevresel ve sosyal sorumluluğa karşı daha elverişli görüşlere sahip iken İngiliz fon yöneticileri ise kurumsal yönetim ve çevresel ve sosyal sorumluluk konusunda dengeli inançlara sahiptirler. Sonuç olarak her iki ülkenin fon yöneticilerinde kurumsal yönetim ve çevre ve sosyal sorumlulukla ilgili yatırım inançları farklılıkları bulunmaktadır. Yazara göre anket çalışmasına sadece fon yöneticileri dâhil olmuştur. Bu nedenle gelecek çalışmaların hükümet yetkililerini, hissedarları ve CEO'ları da anket çalışmalarına dâhil etmeleri faydalı olacaktır (Syed 2017: 1-13).

Guyatt (2005) İngiltere'deki 104 Marathon Club üyesinin iyi kurumsal yönetim ve kurumsal sorumluluk ile ilgili yatırım inançlarını anlayabilmek için bir anket çalışması uygulamıştır. Çalışmada kurumsal yatırım yönetimi camiasının rolü ve sorumlulukları hakkındaki görüşlerin yanı sıra iyi kurumsal yönetim, şirket sorumluluğu ve yatırım yönetim sürecine entegrasyon konularındaki görüşleri hakkında katılımcıların görüşleri araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre üst düzey yatırım uzmanlarının % 83'ünün yatırım yapılan şirketlerde iyi kurumsal yönetim ve kurumsal sorumlulukların tanıtımını desteklediği anlaşılmıştır. Ankete katılanların % 30' undan fazlası, şirket davranışını, performansını ve sonuçta portföy performansını artırmanın en önemli yolunun yatırım ufkunu uzatmak olduğuna inanmaktadır. Bir sonraki en önemli faktör ise ek mali bilgilerin daha iyi bir şekilde birleştirilmesi (% 26), katılımın şartları ve süresi (% 16), ortak çalışma (% 15) ve kısa vadeli piyasa eğilimlerine ve döngülere (% 12) karşı koymaktır. Yine elde edilen bulgulara göre ankete katılanlar arasında iyi kurumsal yönetimin ve kurumsal sorumluluğun bir zorunluluk değil bir fırsat olduğuna yönelik güçlü bir inanç söz konusudur. Katılımcıların % 88' inden fazlası iyi kurumsal yönetimin ve % 80'i de kurumsal sorumluluğun bir fonun yatırım risklerini ve uzun vadeli getiri beklentilerini daha etkin bir şekilde yönetmeye yardımcı olacağı, bu nedenle de bu iki unsurun yatırım sürecine eklenmesi gerektiği

konusunda hemfikirdirler. Bulgular sonucunda iş rolleri ile şirketlerde yapılan iyi kurumsal yönetim ve kurumsal sorumluluk arasında bağlantı olduğu da anlaşılmıştır. Örneğin mütevellî heyetleri ve yatırım danışmanları daha çok kurumsal sorumluluğu destekliyorken, fon yöneticileri ve kurumsal yönetim uzmanları ise iyi kurumsal yönetimden ziyade kurumsal sorumluluğu daha az destekledikleri anlaşılmıştır. Çalışmada elde edilen bir diğer ilginç sonuç ise popüler algının aksine fon yöneticilerinin mütevellî heyetlerinden daha fazla endeksten ziyade performansla meşgul olduklarıdır. Yine anket sonuçlarına göre uzun vadeli yatırımın anlamı, tüm yatırım ajanlarında açıklığa kavuşturulmalıdır çünkü anket bulguları uzun vadeli yatırımın uygulamada ne anlam ifade ettiği konusunda bazı belirsizliklerin olduğunu göstermiştir (Guyatt 2005: 1-13).

Bir başka çalışmada Brimble vd. (2013) dini faktörlerin yatırım inançlarını etkileyip etkilemediğini anlayabilmek için Avustralya'da iki Queensland kuruluşunda çalışan 322 kişiye anket çalışması uygulamışlardır. Bu bağlamda özellikle merak ettikleri konu dini hassasiyetleri yüksek olan kişilerin yatırım kriterleri ve inançlarının muhafazakâr olmayan kişilere göre farklılaşıp farklılaşmadığıdır. Bunun için yazarlar iki aşamalı bir anket uygulayarak sonuçları çok değişkenli karar yöntemi olan birleşik analiz yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Anketin ilk aşamasında her bir yatırımcının dini inanç seviyesini anlayabilmek için 4 soru sorarak katılımcıların verdikleri cevaplara göre örnekleme dini inançları aktif olarak uygulayanlar (muhafazakâr) ve dini inançlarını daha az uygulayanlar (muhafazakâr olmayan) olmak üzere iki alt gruba ayırmışlardır. Yine her iki grubu kadın ve erkek olmak üzere yeniden iki gruba daha ayırmışlardır. Ardından anketin ikinci aşamasında söz konusu grupların yatırım kararlarını verirken finansal kriter, genel kriter, sosyal ve etik kriter ve bilgi kriteri gibi yatırım kriterlerinden hangisini daha çok dikkate aldıklarını araştırmışlardır. Bu bağlamda söz konusu yatırım kriterlerini aslında

yatırımcıların yatırım inançları olarak değerlendirmek de mümkündür. Elde edilen sonuçlara göre hem muhafazakâr hem de muhafazakâr olmayan grubun yatırım kararlarını verirken en çok dikkate aldıkları kriterin finansal kriter olduğu görülmüştür. Bunun anlamı her iki grup için de finansal piyasalara ilişkin yatırım inançları sosyal sorumluluğa ilişkin yatırım inançlarından daha güçlüdür ve her iki grup arasında yatırım inançları bağlamında bir farklılık bulunmamaktadır. Bir diğer deyişle muhafazakâr yatırımcıların beklenenin aksine sosyal sorumlulukla ilgili kriterleri yatırım kararlarında yeterince dikkate almadıkları görülmüştür. Bu sonucun bir diğer anlamı dini hassasiyetler yatırım inançları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Öte yandan kadınların erkeklere göre riskten daha çok kaçındıkları ve daha fazla kaygıya sahip oldukları görülmüştür. Yatırım tutumu açısından muhafazakâr grupta yer alan kadınlar ve erkekler arasında muhafazakâr olmayan gruba göre daha fazla homojenlik olduğu tespit edilmiştir. Üstelik muhafazakâr kadınların muhafazakâr olmayanlara göre daha fazla riskten kaçındıkları da bulgulanmıştır. Sonuç olarak cinsiyetin yatırım kriterleri ve inançlarında önemli bir faktör olduğu aksine dini hassasiyetlerin yatırım kriterleri ve inançları üzerinde bir etkiye sahip olmadığı anlaşılmıştır (Brimble vd. 2013: 33-38).

5. Yatırım İnançları Konusunda Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Koedjik ve Slager'a (2007, 2009) göre gelecek çalışmaların dikkate alması gereken en önemli konu emeklilik fonlarına ait verilerin mümkün olduğunca artırılması ve geliştirilmesidir. Onlara göre gelecek çalışmalar analizlerine ne kadar çok büyük ve küçük emeklilik fonu dâhil ederlerse yatırım inançları konusundaki önermeler de o ölçüde netlik kazanacaktır. Bu nedenle farklı ülkelerde kurgulanacak olan emeklilik fonlarına ait analizler sadece emeklilik fonlarının yayınladıkları raporlar bağlamında değil aynı zamanda uygulanan geniş kapsamlı anket çalışmaları ile geliştirilmelidir. Çünkü farklı ülkelerde

uygulanacak olan anket çalışmalarının gömülü olan yatırım inançlarını ortaya çıkarabileceği yönünde bir inanış söz konusudur¹¹. Yatırım inançları literatüründe yapılan bir diğer vurguya göre emeklilik fonlarının yatırım inançları ile performans ölçüleri arasındaki ilişkinin araştırılmasında, emeklilik fonlarına ait yönetim yapısının da dikkate alınması ve emeklilik fonu yönetim yapısına ilişkin unsurların da analize dâhil edilmesi hangi yatırım inançlarının üretken hangilerinin üretken olmadığını tespit etmede daha fazla yardımcı olacaktır. Bununla birlikte yatırım inançları literatürü incelendiğinde sosyal ve çevresel konuların yatırım sürecine dâhil edilmesi ile ilgili çok fazla ampirik çalışmanın bulunmadığı, bu nedenle de bundan sonra yapılacak analizlerde bu konulara daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yine literatürde cinsiyet, eğitim, gelir düzeyi, kültür, dini hassasiyetler gibi konuların emeklilik fonu yöneticilerinin ve varlık yöneticilerinin yatırım inançları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olup olmadığına dair yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle bundan sonra yapılacak olan çalışmalardan da bu boşluğu doldurmaları beklenmektedir.

Sonuç

Bu çalışma kurumsal varlık yönetimi endüstrisi için iş modelleri ile ilgili bazı temel soruları yanıtlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle çalışma stratejik yönetim bağlamında çerçevelenmiş olan emeklilik fonu değer önerisine odaklanmakta ve müşteriye sermaye piyasalarında değer katmak için neler içerilmesi gerektiğini araştırmaktadır. Bir emeklilik fonunun kendi yatırım inançlarını formüle etmesi gerekmektedir. Bu noktada emeklilik fonlarının sermaye piyasalarının işleyişini nasıl algıladığı ve emeklilik fonu kuruluşlarının bu görüşleri ile müşterilerine nasıl bir değer katabilecekleri konusunda yatırım

---

¹¹ Yatırım inançları konusunda henüz Türkiye ile ilgili yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

inançlarını formüle etmeleri gerekmektedir. Yatırım inançları önemlidir çünkü değer yaratan yatırımlar için bağlam yaratırlar.

Yatırım inançları ile ilgili incelenen ampirik çalışmaların incelenmesi sonucunda elde edilen bulgularda dikkati çeken en önemli nokta emeklilik fonlarına ait verilerin oldukça yetersiz olduğudur. Daha büyük veri setinin elde edilmesi sayesinde emeklilik fonlarının yatırım inançlarının neler olduğu belirlenmesiyle bu konudaki yanlışlıklar ve yetersizlikler ortaya konulacak ve böylelikle emeklilik fonlarının daha doğru ve sağlıklı yatırım inançlarına sahip olması sağlanarak getirilerini artırmaları mümkün olacaktır. Yine emeklilik fonlarının yatırım inançları ile bu kurumların performans ölçüleri arasındaki ilişkinin ortaya konulabilmesi sayesinde emeklilik fonları için hangi yatırım inançlarının üretken hangilerinin üretken olmadığını tespit etmek de emeklilik fonlarının getirilerinin artırılmasında oldukça etkili olacaktır.

Kaynaklar

Ambachtsheer, Keith P. ve Don Ezra (1998). *Pension Fund Excellence*. New York: Wiley.

Ambachtsheer, Keith P. (2007). *Pension Revolution. A Solution to the Pensions Crisis*. JohnWiley & Sons.

Ambachtsheer, Keith P. ve John McLaughlin (2015). “How Effective Is Pension Fund Governance Today? Do Pension Funds Invest For The Long-Term? Findings From a New Survey”. *KPA Advisory Services*, s. 1-15.

Brimble, Mark vd. (2011). “Belief ve Investing: Preferences ve Attitudes of the Faithful”. *Australasian Accounting Business ve Finance Journal*, C. 7, S. 1, s. 23-41.

Clark, Gordon ve Roger Urwin (2007). “Best-Practice Investment Management: Lessons for Asset Owners”. *The Oxford-Watson Wyatt Project on Governance*, Oxford University for the Environment.

Guyatt, Danyella (2005). “A Summary of the Findings of a Survey into: Investment Beliefs Relating to Corporate Governance ve Corporate Responsibility”. *Manuscript*, University of Bath, s. 1-28.

Graaf, Frank Jan de ve Alfred Slager (2009). Guidelines for Integrating Socially Responsible Investment in the Investment Process. s. 1-19.

Gray, Jack (2009). “Rethinking Investment Beliefs in a Time of Crisis: The Calming Hve of Philosophy”. *Rotman International Journal of Pension Management*, C. 2, S. 1, s. 6-11.

Halim, Svey vd. (2010). “How Pension Funds Manage Investment Risks: A Global Survey”. *Rotman International Journal of Pension Management*, C. 3, S. 2, s. 30-38.

Initiative for Responsible Investment (IRI) (2011). Investment Beliefs Statements. *IRI Working Paper*, s. 1-30.

Koedjik, Kees ve Alfred Slager (2007). “Investment Beliefs: The Importance of Focus for an Institutional Investor”. *Working Paper Prepared for the ICPM*, s. 1-29.

_____ (2009). “Do Institutional Investors Have Sensible Investment Beliefs?”. *Rotman International Journal of Pension Management*, C. 2, S. 1, s. 12-20.

Koedjik, Kees vd. (2010). “Investment Beliefs that Matter: New Insights into the Value Drivers of Pension Funds”. *ICPM Sponsored Research*, s. 1-39.

Koedjik, Kees vd. (2011). *Investment Beliefs: A Positive Approach to Institutional Investing*. Palgrave Macmillan, s. 1-187.

Minahan, John R. (2008). “Investment Belief Systems: A Cultural Perspective”. *NEPC Working Paper*, s. 1-12.

Rozanov, Verew (2015). “Public Pension Fund Management: Best Practice ve International Experience”. *Asian Economic Policy Review*, S. 10, s. 275-295.

Slager, Alfred ve Kees Koedijk (2007). “Investment Beliefs”. *The Journal of Portfolio Management*, Spring, s. 77-85.

Syed, Ali Murad (2017). “Environment, Social, and Governance (ESG) Criteria and Preference of Managers”. *Cogent Business & Management*, S. 4, s. 1-13.

EXTENDED ABSTRACT

Despite the decelerating global economic growth during recent years, pension funds exhibited a strong global growth in assets ve pension fund assets grew to \$ 39.3 trillions in 2015 from \$ 21.3 trillion in 2004. In fact, it is expected that the pension fund assets will reach 56.5 billion dollars in 2020. Despite the aforementioned strong growth performance, the low yield in pension funds, which is generally around 2% in financial markets, is seriously criticized by several stakeholders. In this sense, the most significant criticism of pension funds is concerning the inactive asset management. According to the stakeholders, pension fund asset management should focus more on issues such as risk management, diversification, asset ve liability management, and return on investments. Because, it is very important for pension funds to achieve stable and good returns both for the individual pensioners and macroeconomics. Thus, in the current complex and challenging environment, pension funds need to reorganize their investment beliefs in order to achieve higher returns. Literature review on investment beliefs of pension funds demonstrates that there are only a few studies on the pension fund investment decisions. Thus, there is a significant need for further studies in this field. In other words, how the investment decisions are made by the pension funds and how these decisions can be improved should be investigated.

In this context the certain basic questions on the pension fund asset management industry business models need to be answered. Thus, the focus should be on pension fund value proposition in the context of strategic management and the requirements for providing value added for the customer in capital markets should be investigated. It is well known that it is not sufficient for a good pension fund institution to have a good organization, good staff, and a well-defined embedded mission. A pension fund should also formulate its investment beliefs on the perception of the capital market functions and how these beliefs could provide added value for the customers. For pension-fund management, it is quite reasonable to investigate the decisions about strategic investment preferences. In fact, these investment decisions are actually the investment beliefs of pension fund management and are considered as assumptions on the observations about financial markets and what works best for a pension fund institution. It may be argued that pension fund managers should be less concerned about the products they choose for their customers and instead focus more on getting their investment beliefs right. For an applicable investment belief, pension fund managers should have a clear idea on the inaccurate pricing of securities and assets, and how fund managers can determine the inaccurate pricing and how they can use that information.

Why should investment beliefs be formulated in the pension fund market? First, the investment beliefs, which are crucial for pension funds in the investment process and could not be captured by the difficult prediction models of economics and finance, create a context for value-driving investments. Since they are an important governance instrument that reduces the management deficit, they have a vital importance in the development of investment policies. Therefore, investment beliefs that should be embedded in the mission and the framework of the organization based on the governance perspective should be explicit, documented, shared and understood by both tax payers and investment specialists, and at the same time they should provide a good understanding for the employees about the value added of the organization. Because, investment beliefs are often hidden in investment decisions or strategies and it is not very common to be explicitly mentioned. Second, thanks to their investment beliefs, the board of trustees can keep their investment processes under control and be aware of their choices and the consequences of their decisions. Furthermore, pension funds can also use their investment beliefs as an effective decision-making instrument to alleviate problems between board of trustees and investors related to the potential knowledge that occur due to principal-proxy issue. Thus, especially recent studies were interested in whether investment beliefs would improve stakeholder management by reducing conflicts of interest, and whether they could improve the harmony and innovation skills of the institution by setting guidelines for best practices. Thus, the present study will explore the investment beliefs of pension funds in detail.

Efe, Mukaddes (2020). "Ferman ve Beratlara Göre 1603-1604 Tarihinde Bursa ve Kite Kazalarının Devlet Merkezi ile İlişkileri". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 257-298.

DOI: 10.21550/sosbilder.560833

Araştırma Makalesi

FERMAN VE BERATLARA GÖRE 1603-1604 TARİHİNDE BURSA VE KİTE KAZALARININ DEVLET MERKEZİ İLE İLİŞKİLERİ*

Mukaddes EFE**

Gönderim Tarihi: Mayıs 2019

Kabul Tarihi: Aralık 2019

ÖZET

Osmanlı Devleti'nden günümüze intikal eden şer'iyeye sicilleri sayesinde dönemin idari, sosyal ve ekonomik durumu hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Merkezden gelen ferman, emir, hüküm, berat gibi belgelerin önemli bir kısmı da kadı tarafından sicillere kaydettirilmektedir. Merkez-taşra ilişkisinin Bursa ve Kite Kazaları örneği üzerinden ele alındığı bu makalede, H. 1012 / M. 1603-1604 tarihli A-155 numaralı Bursa şer'iyeye sicili içerisindeki ferman ve beratlar üzerine bir inceleme yapılmıştır. Bahsi geçen şer'iyeye sicili içerisinde merkezden Bursa ve Kite'ye gönderilen ferman ve beratlar değerlendirilmiştir. Bu suretle, merkez-Bursa arası ilişkinin hangi konular üzerinde yoğunlaştığı, merkezin Bursa'dan talepleri, Bursa'nın bu talepleri ne ölçüde karşılayabildiği tespit edilerek sınıflandırılmıştır. Merkez-Bursa arası bürokrasiye konu olan meseleler, geliş nedenlerine göre saray için istenilen malzemeler, askeri, ekonomik, sosyal meseleler ve beratlar olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: merkez-taşra ilişkisi, Bursa, Kite, ferman, berat

---

* Bu makale "17. yy Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Hüdavendigâr Sancağı'nın Devlet Merkezi İle İlişkileri (1600-1605)" konulu yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, mkdds.ef@hotmail.com

According to Fermans and Berats Relations between Bursa and Kite Kazas with State Center in 1603-1604

ABSTRACT

Thanks to the şer'iyye registers which have been transferred from the Ottoman Empire to the present day, the administrative, social and economic status of the period can be learned. An important part of the documents such as ferman, orders, judgments and berat from the center are registered in the registry. In this article, which deals with the central-provincial relationship of Bursa and Kite Kazas, an investigation was made on the ferman and berat H. 1012 / M. 1603-1604 dated and numbers in A-155 numbers Bursa şer'iyye registry. The ferman and berat sent to Bursa and Kite from the center were examined. In this way, the issues on which the relationship between the center with Bursa and Kite were concentrated, the demands of the center from Bursa and Kite were determined by determining the extent to which Bursa and Kite Kazas fulfilled these demands. The issues related to the bureaucracy between the center with Bursa and Kite was determined as the materials required for the palace, military, economic, social issues and berat.

Key words: *central-provincial relationship, Bursa, Kite, ferman, berat*

Giriş

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplanmış olduğu defterlerdir. Bu defterler içerisinde merkezden gelen ferman ve beratların önemli bir kısmı kaydedilmiş durumdadır. Kadı ya da naibi tarafından tutulan ve çeşitli türden belgeler içeren bu defterler, kazada yaşayan insanlar arasındaki hukuki işlemleri düzenleyen belgeleri de içermektedir. Bu kayıtlar sayesinde, Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, toplumu, sosyal yaşamı ve hukuki uygulamaları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde şer'iyye sicilleri içerisinde birçok kayıt türü vardır. Bunlardan bir kısmı bizzat mahkemede yapılan işlemlerin sonucu olan ve birinci türden belge sayılan i'lâm, hüccet ve tereke kayıtlarıdır. Bir kısmı ise İstanbul'dan gönderilen ferman, emir,

buyuruldu, tezkere, berat türündeki belgelerdir. Genellikle ilk tür belgeler sicil defterlerinin ön kısmında yer alırken, merkezden gelen belgeler ise arka kısma kaydedilmektedir (Uğur 2010: 8-11). Bu makale kapsamında da ele alınan ferman ve beratlar sicil defterinin arka kısmında yer almaktadır.

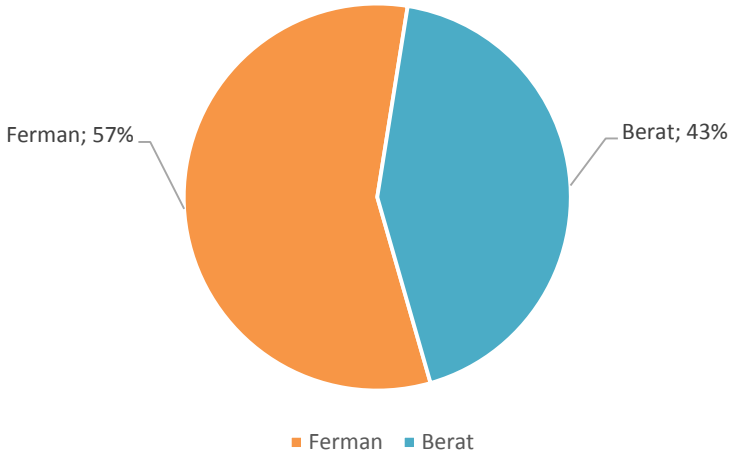
Ferman, padişah emirlerinin genel adıdır ve emir, buyruk anlamına gelmektedir. Sefer açılması, asker sevki, vergiler, sosyal meseleler vb. en sık karşılaşılan ferman konularındandır. Devlet işleri ile alakalı olan fermanlar, doğrudan doğruya Dîvân-ı Hümâyün'un kararı ve padişahın emriyle yazılmaktadır. Hazırlık aşaması biten fermanlar daha sonra ilgili şahıslara gönderilmektedir. Merkezden doğrudan ferman gönderilmesinin yanı sıra, beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi görevlilerin göndermiş oldukları arz ve mektuplar ya da halktan birinin arzuhaline cevap olarak da merkeze gelen konu, divanda görüşüldükten sonra karara bağlanıp aynı şekilde hazırlanmaktadır (Kütükoğlu 1992: 400-406).

İncelenen diğer bir belge türü olan berat “yazılı kâğıt” anlamına gelmektedir. Beratlı ise müsaadeli ve imtiyazlı demektir. Bu belge türü memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, imtiyaz ya da muafiyet durumlarında verilmektedir. Beratlarda verilecek olan hizmet, vazifenin yeri, maaşı, berat verilen kişinin adı, beratın ne sebeple verildiği, beratı alan kişinin yetki derecesi var ise açıklanmaktadır (Gökbilgin 2013: 86).

Osmanlı Devleti'nde Bursa, Anadolu Eyaleti'ne bağlı olan ve Hüdâvendigâr adını taşıyan sancağın merkezi idi. 16. yüzyılda Hüdâvendigâr Sancağı'nın merkez kazası Bursa'dan başka otuz kadar kazası daha vardır. Şehir Osmanlı Devleti'nin en büyük şehirlerinden biri olup, hem siyasi hem de iktisadi faaliyetler bakımından büyük öneme sahiptir (İnalcık 1992: 445-449).

Araştırma kapsamında ele alınan A-155 numaralı şer'iyeye sicili Hicri 1012 Miladi 1603-1604 yıllarını içermekle birlikte, defter içerisinde yer alan bazı belgeler daha erken tarihlidir. Defter toplamda 209 varaktan oluşmaktadır. Makale kapsamında konu olan ferman ve beratlar ise defterin arka kısmında yer almakta olup toplam 50 varaktır.

Şekil 1: A-155 Numaralı Bursa Şer'iyeye Siciline Göre Ferman ve Beratların Oranı

Şekil 1'de verilen bilgiler incelendiğinde ele alınan defter içerisindeki fermanların oranı, beratların oranından fazladır. İki tür belgenin de defter içerisindeki toplam sayısı 158'dir. İncelenen bu 158 belgenin 90'ı ferman, 68'i ise beratır. Her iki tür belge de kendi içerisinde konu dağılımı açısından çeşitlilik göstermektedir. Buna göre gönderilen fermanlar kendi arasında saray için malzeme temini, ekonomik, askeri ve sosyal meseleler olarak sınıflandırılmıştır.

1. Saray İçin Malzeme Temini

Osmanlı Devleti Matbah-ı Âmire (saray mutfağı) için gerekli gördüğü durumlarda ihtiyacını taşradan talep etmektedir. Sarayın iâşesi, İstanbul piyasasından ve İstanbul dışındaki bölgelerden sağlanmaktadır. İstanbul dışı gerçekleşen alımlar, memurlar vasıtasıyla doğrudan üreticiden veya o bölgenin pazarlarından, bir kısmı da özellikle 17. yüzyıldan itibaren ocaklık şeklinde gerçekleşmiştir. Taşradaki muayyen bir üretim birimi, mutfağa ocaklık tayin edildiği gibi özellikle mukataa ve cizye gelirli olmak üzere herhangi bir düzenli kamu geliri de ocaklık haline getirilebilirdi. Devletin ocaklık sistemini uygulamadaki amacının taşradan yapılacak alımlar için hazır mali kaynak sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdar ve ailesinin yaşadığı Osmanlı sarayının iâşesine konu olan malların yüksek kalitede ve seçkin olması gerekmektedir. Ayrıca gerek İstanbul piyasasında gerekse taşradan yapılacak alımlarda, öncelik hakkı Matbah-ı Âmire için alım yapacak olan memura aittir (Bilgin 2003: 115-119).

Bursa Şehri, Osmanlı döneminde İstanbul'un iâşesinin temininde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bunun sebebi şehrin İstanbul'a deniz yolu ile ulaşılabilen yakın bir kent olması ve şehrin bu ihtiyaçları karşılayabilecek potansiyele sahip olmasıdır (Çiftçi 2004: 151-171). İstanbul'daki sarayın ihtiyaç duyduğu çok sayıda malın tedariki, hassa harç emanetinin harcamaları arasında yer almaktadır. Bursa hassa harç eminliği tarafından merkeze yapılan bu mal tedariki merkez bütçelerinde olduğu gibi gider kısmına kaydedilmektedir. Emanet, sağlamış olduğu bu tedarik için merkezi hazineden doğrudan nakit desteği almamaktadır (Bilgin 2006: 111).

İncelenen defter içerisinde saraya malzeme temini hakkında dört hüküm tespit edilmiştir. Buna göre, sarayın talep ettiği ürünler buz, buğday, ipek, kömür ve çıradır. Sarayın Bursa'dan hassa harç eminliği vasıtası ile temin ettiği mallardan biri olan buz özellikle sıcaklığın

arttığı yaz aylarında talep edilmektedir (Bilgin 2006: 168). Buz talebi hakkında gelen hükümde, Matbah-ı Âmire emininin merkeze mühürlü tezkire sunması üzerine, 1604 yılının Mayıs ayında Bursa kadısı ve hassa harç eminine bir ferman gönderilmiştir (BŞS A-155, 159b). Fermaya göre, saray mühimmatı için buz gerekmektedir. Saray, buzun her hafta düzenli olarak 30-40 yük olarak gönderilmesini emretmiştir. Bu tahsil için hassa buzcularından Mehmed görevlendirilmiştir. Belgeden anlaşılabilceği üzere, merkez sarayın buz ihtiyacını düzenli olarak her hafta Bursa'dan talep etmektedir.

Tedarik edilen bir diğcr ürün kömür ve çıradır. Bursa kadısı ve hassa harç eminine Eylül 1603 tarihinde gönderilen başka bir hükümde, Bursa'nın her sene ambar-ı hassa mühimmatı için göndermekle yükümlü olduğu kömür ve çırayı bu sene göndermeyerek, ihmal ettiği bildirilmiştir. Belgeye göre, Bursa'dan merkeze her sene 500 sepet kömür ve 500 adet çıralık çam tomruğu gitmektedir. Kömür ve çıranın 1603 yılında henüz gönderilmemesi üzerine Eylül 1603'te acilen eskiden olduğu gibi tedarikin sağlanması emredilmiştir (BŞS A-155, 179b). Bursa'nın önemli bir buğday kaynağı olması sebebiyle sarayın talepleri içerisinde buğday da bulunmaktadır. Buğday talebi hakkında Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'a 22 Nisan 1604'te hüküm gönderilmiş ancak buğday temin edilememiştir. Mehmed Çavuş tedarikin sağlanamama sebebini Celâliilere bağlamaktadır. Merkeze bildirdiğine göre, Celâli korkusundan şehre buğday gelmemektedir. Ayrıca, bazı kullar buğdaylarını pahalılaşmasına rağmen satmayarak, mahzende tutmaktadır. Merkez tarafından verilen hükümde, bahsi geçen buğdayların mahzenlerden çıkarılması emredilmiştir. Buğday cârî olan narh ile satın alınmıştır (BŞS A-155, 157a).

Yine sarayın ihtiyaçları içerisinde Bursa'nın önemli bir kumaş ve özellikle de ipek ticareti merkezi olması sebebiyle kumaş tedariki yer almaktadır. Bursa kadısına ve hassa harç eminine 9-18 Ağustos 1603'te gönderilen fermana göre, kâtip Mehmed isimli kişinin Bursa Harir

(ipek) Hanı'nda mizan (tartı) ettiği 17 yük harir miriye aittir. Bahsi geçen ipeğin İstanbul'a gönderilmesi ve hazineye tesliminin yapılması için bu emir gönderilmiştir (BŞS A-155, 196b). İncelenen belgelerde görüldüğü üzere, merkez düzenli olarak Bursa'dan buz, kömür, çıra, buğday ve kumaş talep etmektedir. Bursa'dan talep edilen ürünlerin tedariki hassa harç eminliği tarafından yapılmaktadır.

2. Ekonomik Meseleler

Osmanlı Devleti'nin klasik düzeni içerisinde ekonomik faaliyetler, ziraat, sanayi ve ticarete ait sektörleri barındırmaktadır. Bu sektörler içerisinde en önemli ve gerekli ekonomik faaliyet olarak tarıma öncelik tanınmıştır (İnalçık vd. 2001: 82). Devlet bütçesinin gelirlerini büyük ölçüde vergiler oluşturmaktadır. Diğer bir gelir kaynağı ise mukataalardır. Mukataa, devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi demektir. İncelenen defter içerisinde merkez-Bursa arası ekonomik meseleler kapsamında beş tane hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden üç tanesi vergiler, iki tanesi vergi gelirlerinden oluşan mukataalar hakkındadır.

Ekonomiye konu olan vergiler hakkında gelen hükümler arasında gayr-i Müslimlerden alınan cizye vergisi yer almaktadır. Bu vergi türü, Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olan gayr-i Müslimlerden haklarının korunması, can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve askerlik hizmeti karşılığında alınmaktadır (Akdağ 1955: 27-51). Bu vergi türü ile alakalı 6 Mayıs 1602 tarihinde gelen hükümde, Anadolu keferesinden 1601-1602 yıllarında alınması gereken cizyeleri talep edilmiştir. Ebnâ-i sipahiyandan Ömer emin ve silahtarlardan İbrahim kâtip tayin edilerek, ellerine tuğralı ve nişanlı defter verilmiştir. Gelen fermanla merkez, hükmün gönderilmiş olduğu yerlerin kadılarına “... *sen ki kadıydın, kullarımın ellerine verilen tuğralı ve nişanlı defter mucebince her zımmiden miri için 140'ar akçe ve kullarımın maişetleri için onar akçe aldırasın...*” diyerek emretmektedir. Toplamda alınması

gereken miktar 150'şer akçe olup, bir akçe fazlasının talep edilmemesi istenmiştir. Cizyelerin toplanması için görevlendirilen iki kişiye tahsil için üç ay zaman tanınmıştır. Bu vergi konusunda ayrıca bazı sıkıntılar bulunduğu gelen ferman dan anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren karşılaştığı başlıca sorunlardan biri köylülerin yerlerini terk etmesi meselesidir. Savaşlar ve yaygın eşkıyalık hareketlerinin yanı sıra köylünün üzerinde giderek artan bir mali baskı ortaya çıkmıştır. Bu durumun sonucu olarak köylülerin yerlerini vergi vermemek için terk ettikleri ve muafiyet imtiyazına sahip bir çeşit serbestiyet niteliğinde olan köylere akın ettikleri bilinmektedir¹. Belgeye göre, zimmilerden bazıları, celâ-yı vatan (terk-i diyar) ettiklerinden çiftliklerini bazı yeniçeri ve sipahi taifesi tasarruf etmektedir. Tasarruf eden bu kişiler de haraçları vermemekte ısrar etmektedir. Bir diğer sorun bazı gayr-i Müslimlerin yaşadığı yerden kalkıp diğer topraklara giderek ziraat yapmalarıdır. Gayr-i Müslimler bunu bahane ederek cizyelerini vermek istememektedir. Tüm bu sorunların farkında olan merkez, hiçbir şekilde ihmal edilmeden cizye vergisinin kanun olduğu üzere toplanmasını emretmiştir (BŞS A-155, 182b).

Ekonomik meseleler kapsamında ele alınan bir diğer vergi türü ziyâde-i cizye vergisidir. Bu vergi sultan, vezir vs. vakıflarındaki cizye, âdet-i ağnâm ve avârız türünden bazı gelirler ile ilgilenen bir kalemdir (Tabakoğlu 2016: 263). Bahsi geçen vakıflardan Sultan Yıldırım Han, Sultan Mehmed Han, Hüdâvendigâr, Ebu İshak ve diğer vakıf reayasının sakin oldukları kadınlara hüküm gönderilmiştir. Bahsi geçen evkaf reayasının 1603 yılında vermekle mükellef olduğu ziyâde-i cizye ve cûlus-ı hümayun akçelerinin tahsil edilmesi için ebnâ-i

---

¹ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Özel 2015: 257-591; Faroqhi 1976: 289-302; Koç 2002: 1961-1970.

sipahiyandan 109. bölükte günlük yirmi bir akçeye mutasarrıf olan Mehmed Mustafa kâtip tayin olunmuştur (BŞS A-155, 167a).

Ekonomik meseleler bağlamında ele alınan bir diğer konu mukataalar hakkında gelen hükümlerdir. Devlet uygun gördüğü her türlü ziraî, ticari ve sınaî işletmeyi mukataa haline getirebilir ve bu mukataalardan payına düşeni çoğunlukla özel teşebbüs eliyle toplayabilmektedir (Tabakoğlu 2016: 326-327). Yenişehir ve çevresi mukataası ile ilgili 9 Kasım 1603'te Bursa kadısına hüküm gönderilmiştir. Buna göre, 21 Nisan 1598 tarihinde bahsi geçen mukataa üç yıllığına 17 yük ve 65 bin akçeye Ali Çavuş tarafından iltizam edilmiştir. Ali Çavuş'un merkeze yapmış olduğu para teslimatından geriye 130 bin akçe kalmıştır. Gelen ferman bu paranın acilen tahsil edilerek, hazineye gönderilmesi konusundadır (BŞS A-155,178a).

Mukataaya konu bir diğer vergi türü hamr ve arak resmidir. Osmanlı Devleti'nde gayr-i Müslimlerin ürettikleri içkiden alınan bir vergi olan hamr ve arak resmi ile ilgili Bursa kadısına ve hassa harç emini Mehmed'e 16 Şubat 1604 tarihinde gönderilen hükme göre, Bursa'da söz konusu mukataaya iltizam emini olan Musa isimli Yahudi merkeze gelerek arzuhal sunmuştur. Arzuhaline göre, Bursa Kazası'ndaki Filadar (Gündoğdu), Depecik, Kelesan, Timurtaş, Kavak, Bilâd-ı Yunus (Yunuseli), Kazıklı, Küçük ve Büyük Susıgırlığı Köyleri kendisinin iltizamına dâhil olan yerlerdir. Belgede belirtildiğine göre bu köylerde üretilen hamr ve arak üzerinden hamrın medresinden iki, arakın medresinden üçer akçe vergi alınması gerekmektedir. Ayrıca reayanın bu ürünlerini şehirde satmaya kalktıklarında hamr ve arak ocağına getirip devlete hamrardan on, araktan on beş akçe vergi ödedikten sonra satabildikleri bildirilmiştir. Ancak iltizam emininin belirttiğine göre bazı reaya buna uymayarak devlet kontrolü olmadan ürünleri başka yerlerde satmaktadır. Bu durum iltizam emininin zarara uğratmaktadır.

Bunun üzerine devlet satışın eskiden olduğu gibi emin vasıtasıyla yapılmasını emretmiştir (BŞS A-155,169a).

Merkez-Bursa arası ekonomik ilişkiler gelen hükümlere göre vergi ve mukataalarla ilgilidir. Vergi konusunda cizye ve ziyâde-i cizye vergileri ele alınmıştır. Gayr-i Müslimlerden alınan cizye vergisi konusunda sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Reaya vergiyi vermemek için çeşitli yollar denemektedir. Evkaf reayası olanlardan alınan ziyâde-i cizye vergisi için ise yalnızca bahsi geçen verginin toplanılması konusunda hüküm gönderilmiştir. Bu vergi türü hakkında gelen hükümde herhangi bir sıkıntı tespit edilmemiştir. Ekonomik ilişkinin diğer yönünü vergi gelir birimini ifade eden mukataalar oluşturmaktadır. Bunlardan Yenişehir ve çevresi mukataası hakkında gelen hükümden iltizam emini tarafından merkeze para teslimatının eksik yapıldığı görülmektedir. Bu durumda merkez paranın tamamını tahsil edebilmek için hüküm göndermiştir. Hamr ve arak mukataası ile ilgili gelen hükümde hamr ve arak resminin toplandığı yerler açıkça belirtilmiştir. Hamr ve arakın medre başına alınması gereken akçenin verildiği hükümde usulsüzlük olduğu tespit edilmiştir. Gelen hükümlerden yola çıkılarak, merkez-Bursa arası ekonomik ilişki türünde bazı sıkıntılar olduğu söylenebilmektedir.

3. Askeri Meseleler

İncelenen defter kapsamında merkez-Bursa arası askeri meselelere konu olan 18 hüküm tespit edilmiştir. Tespit edilen hükümlerin konusu çeşitlilik göstermektedir. Bu hükümler arasında askeri amaçlı talep edilen vergiler, seferler, eşkıyalık, yeniçeri oğlanı alımı, kürekçi ihracı ve menzil bârgiri temini gibi konularla ilgilidir.

Merkezden Bursa'ya gönderilen askeri hükümler arasında yeniçeri oğlanı alımı ile ilgili bir hüküm tespit edilmiştir. Bu oğlanların alınması uygulamasına, savaş esirleri ve akınlarda elde edilenlerden beşte birinin dinen devlete verilmesi hükmünden yola çıkıldığı

bilinmektedir (Beydilli 2013: 450-462). Böylece, sultanın kapıkulu ordusu ortaya çıkmış ve adına yeniçeri denilmiştir. Yeniçeriler padişahın emri ile her an harekete hazır olan ve savaşlarda padişah çadırı önünde yer alan daimi bir ordudur. İlk dönemlerde savaşlarda Osmanlı ordusuna üstünlük kazandırmasının yanı sıra padişahın merkeziyetçi otoritesinin başlıca aracı ve desteği haline gelmişlerdir. Bu durum yeniçeri sayısını arttırma gereksinimini ortaya çıkarmış, devlet çözümü devşirme usulünde bulmuştur. Devşirme oğlanları, ülkenin fakir dağlık alanlarında bulunan ve birden fazla çocuğu olan ailelerden alınan çocuklardır (İnalçık 2016: 127). Bahsi geçen kapıkulu sınıfı hakkında 25 Kasım - 4 Aralık 1603'te gelen hükümde Bursa, Manisa, Tire, Karasi, Biga, Aydın, Kocaeli, Sultanönü (Eskişehir), Muğla, Kastamonu Sancaklarında olan kadılıklarda yaşayan reayadan yeniçerilik için oğlan alınacaktır. Eskiden beri uygulandığı şekilde yeniçeri olmak için reayanın kaç tane oğlu var ise babaları ile birlikte hazır etmeleri emredilmektedir. Alınacak olan bu oğlanlar için yaş sınırlaması gönderilen belgede 15-20 olarak belirlenmiştir. Bu oğlanlar alınırken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da ailenin yalnızca 1 oğlu varsa bunun alınmamasıdır. Örneğin, bir evde 2 erkek çocuk var ise yalnızca biri alınacak, diğeri babasına teslim edilecektir. Yeniçeri Ocağı'na alınan kişilerin isimleri, künyeleri ve eşkâli kütük defterlerine kaydedilir ve ocağa gelişi güzel adam alınmazdı (Uzunçarşılı 1943: 151). Nitekim gönderilen hükümde, alınan erkek çocuklar ile birlikte babalarının, yaşadıkları köylerin, sipahilerinin ve bahsi geçen çocukların fiziksel özelliklerinin deftere yazılıp kayıt edilmesi istenmektedir. Belgede özellikle bu erkek çocukların seçiminde hariçten kimsenin katılmaması ve yerli olanların toplanması istenmektedir. Bazı reaya biz maden evkafı reayasınız ve bu sebeple avârız-ı divaniyyeden muafız, elimizde bizden oğlan alınmaması için emrimiz vardır diyerek, yeniçeri oğlanı vermek istememektedir. Reaya karşı çıkmasına rağmen, fermana bu kişilerin de oğullarının alınarak ellerinde olan muaf

hükümleri ile birlikte merkeze gönderilmesi emredilmiştir (BŞS A-155, 166a-167a).

Askeri meseleler hakkında gelen fermanlar arasında üç tane sefer hükmü tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti 17. yüzyılın başlarında iç karışıklık ile sarsıldığı bir dönemde, doğu ve batı cephelerinde aynı anda savaşmak zorunda kalmıştır. 1578-1606 yılları arasında Osmanlılar doğuda Safeviler, batıda Habsburglarla bir dizi savaşa girmiştir (İnalçık 2016: 47). Habsburglarla mücadeleye sebebiyet veren, Macaristan Krallığı toprakları üzerinde yaşanan hâkimiyet mücadelesidir. Konu hakkında 1604 yılında gelen fermanında iki farklı cephede savaşıldığı açıkça görülmektedir. Hükümde Engürüs (Macaristan) seferine Ali Paşa, Şark seferine Sinan Paşa serdar olmuştur. Her iki sefer için görevlendirilen yeniçeri ve sair askerlerin hangi cepheye gidecekler ise derhal görev yerlerine gitmeleri, korucu tayin edilenlerin de yerlerinde kalıp hizmet etmeleri emredilmiştir. Ayrıca hükümde bu defaki seferin diğer seferler ile asla kıyas edilmemesi belirtilmektedir. Devlet merkezinin, kıyas konusunda yapmış olduğu tembih ile askerlerin seferlere katılmaktaki isteksizliğini farkında olduğu anlaşılabilir. Ferman gönderildiği halde hala sefere katılmayanların devlet tarafından makbul karşılanmayacağı, hatta bu kişilerin artık devletin kulları sayılmayacağı da bildirilmiştir. Sefere memur olan kişiler için üç gün zaman tanınmıştır. Verilen süre sonunda hala evlerinde bulunanların, mübaşir tayin edilen Mustafa Çavuş tarafından isimleri, bölükleri ve sakin oldukları yerlerin deftere kayıt edilmesi istenmiştir. Devlet sefere gelmeyen kişilerin kayıt altında tutulacağını belirterek sefere gitmeleri için onları tehdit etmektedir. Konu hakkında gelen başka bir fermanında, sefere yoldaşlık etmeyenlerin ulufelerinin kesileceği bildirilmektedir (BŞS A-155, 156a).

Sefere çağrı maksadıyla 13-22 Mart 1604 tarihinde gelen başka bir hükümde, bu kez altı bölük halkı da denilen kapıkulu süvarileri sefere çağrılmaktadır. Bunlar Yeniçeri Ocağı'nın süvari kısmını teşkil

etmekle birlikte altı sınıftan oluşmaktadır (Özcan 1989: 531). Ferman, Anadolu'da bulunan kadıların tamamına gönderilmiştir. Macar seferi için memur olanların silahlarıyla birlikte acele şekilde hazır olması ve Macar seferine gitmeleri emredilmektedir. Bölük çavuşlarından Muharrem bu iş için görevlendirilmiştir. Fermanın gönderilmiş olduğu kazalarda altı bölük halkından kim var ise asla gecikmeden Rumeli'ye geçip, savaşa katılmaları istenmektedir. Sefere gitmeme ihtimaline karşın, devlet gitmeyenlerin ulufelerinin kesileceğini, kendilerine ne ulufe ne de dirlik verilmeyeceğini belirterek, sefere katılımı arttırmaya çalışmaktadır. Aynı ferman içerisinde başka bir sefer olan Şark seferi için de silahtarlar, sol ulufeciler ve sol garipler taifesinin tayin edildikleri belirtilmiştir (BŞS A-155,170a).

Merkez-Bursa arası bir diğer askeri mesele eşkıyalık hareketleridir. Devlet bahsi geçen dönemde seferlerin yanı sıra Anadolu'da baş gösteren ve çeşitli ayaklanmalarla devleti zor duruma düşüren başıboş eşkıyalarla da uğraşmaktadır. Örneğin, 15-23 Aralık 1603 tarihinde konu ile alakalı Bursa kadısı ve sancakbeyine ferman gönderilmiştir. Gönderilen hükme göre Anadolu'da bazı eşkıya başkaldırıp fukaraya zulüm etmektedir. Fukaraya zulüm eden bu kişilerin haklarından gelinmesi için Bursa Sancağı'nda bulunan çavuş, sipahi ve yeniçerilerin silahları ile birlikte eşkıya üzerine gitmeleri emredilmiştir (BŞS A-155, 177b).

Devlet aldığı bir kısım vergileri zaman zaman lazım olan ürünlerin alımına tahsis etmekteydi. Nitekim Kite kadılığından 24 Ağustos 1603'te avarız-ı divaniyye karşılığında odun gönderilmesini istemiştir. Eskiden beri Kite Kazası'ndan her sene başı kasaba ve köylerden bazı reayanın avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye karşılığında Tophane-i Âmire için 1000 çeki çam odunu ve Matbah-ı Âmire mühimmatı için de 1000 çeki belut (meşe) odunu gönderdikleri ifade edilmiştir. Ancak 1603 yılında bahsi geçen odunlar gönderilmemiştir. Gönderilen fermana eğer odunu vermezler ise 1100

avarız hanesi olan Kite Kazası'ndan hane başına otuz dört akçeleri alınacaktır. Toplanan paranın on üç bin akçesi ile odun satın alınarak İstanbul ağasına teslim edilmesi emredilmiştir. Bahsi geçen reaya taifesi Divan-ı Hümayun'a giderek, Bursa'da hassa çayırlarını biçme hizmetinde bulduklarını söylemişlerdir. Reaya yapmış olduğu bu hizmet sebebiyle 80 bin akçe masraf etmektedir. Bu sebeple merkeze odun yerine para vermeyi teklif etmişlerdir. Teklifleri üzerine merkezin verdiği karar, 1000 çeki çam odunu Tophane-i Âmire'ye, beş bin çeki çam İstanbul ağasına vermeleridir. Bu tahsil için Habil Çavuş görevlendirilmiştir. Reaya gücünün olmadığını belirtmesine ve durumunu anlatmak için devlet merkezine gitmesine rağmen, merkez ihtiyacı olan odunu bahsi geçen reayadan almakta kararlıdır (BŞS A-155, 190b).

Avârız-ı divaniyye türünden vergilerden olan kürekçi bedeli, gemilerde çalışabilecek, kürek çekip yelken açabilecek kişilerin toplanmasıdır. Bu vergi türünü devlet gerekli gördüğünde donanmaya kürekçi temini için kullanmaktaydı. Bunu bazen kürekçi olarak alırken bazen de bedellerini tahsil etmekteydi. Devletin büyümesi ve artan seferleri kürekçi temin etme zorluğu doğurmuştur. Bu sebeple devletin başvurduğu yollardan biri kürekçileri mecburi hizmete tabi tutmaktır. Konu ile ilgili 1603 yılı sonlarında Bursa ve İnegöl kadısına ferman gönderilmiştir. İnegöl ahalişi maden hizmetinde bulunduğu için bu hizmet karşılığında avâızları alınmamaktadır. Reaya yapmış olduğu hizmet karşılığında vergiden muaf tutulmuştur. Ancak bahsi geçen reayanın bir süredir madeni işletmemelerinden dolayı 1602 ve 1603 yılları için vermeleri gereken kürekçi bedeli talep edilmektedir. Vermeleri gereken bedel her hane başına toplam 240'ar akçedir. Vergi talep edilmesine rağmen, merkeze henüz bir akçe dahi yollanmamıştır. Bu kez belirtilen akçenin, silahtarlar zümresinden Mehmed tarafından tahsil edilmesi emredilmektedir (BŞS A-155, 163b). Aynı vergi türü hakkında 17 Şubat 1604'te gelen başka bir fermanla, Bursa'dan 1603

tarihinde her on haneden bir nefer kürekçi ihraç edilmesi emredilmiştir. Ancak Tersane-i Âmire mühimmatı için para lazım olması sebebiyle kürekçi talebinden vazgeçilmiştir. Merkez, göndermiş olduğu fermanla Bursa'dan kürekçi yerine, her kürekçi için iki bin dörder yüz akçe bedelini talep etmiştir. Ali Çavuş bu paranın tahsili için görevlendirilmiştir. Ayrıca gelen fermanla kazanın 3 bin 679 hane olduğu belirtilmiştir (BŞS A-155, 162a). Belgeden anlaşılacağı üzere, merkez ihtiyaç halinde taleplerinde değişikliğe gidebilmektedir. Bursa kadısına 4 Eylül 1603 tarihinde gönderilen başka bir fermanla, Donanma-yı Hümayun gemileri için kürekçiye ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre her yedi haneden bir nefer kürekçi ihracı talep edilmektedir (BŞS A-155, 175a).

Askeri amaçlı talep edilen bir diğer vergi sürsât vergisidir. Bahsi geçen sürsât emri, Osmanlı Devleti'nde ordu için gerekli olan yiyecek, yem, erzak gibi maddelerin sağlanması amacıyla ihtiyaç halinde taşradan talep edilen bir vergi türüdür. Savaş zamanı askeri amaçlı talep edilen nüzül vergisinden farklı olarak sürsât mükellefiyetinde un ve arpadan başka yağ, bal, koyun, ekmek, saman, ot ve odun gibi maddeler talep edilmektedir (İşbilir 2007: 311-312). Bahsi geçen vergi ile ilgili 21-30 Nisan 1604 tarihinde Bursa kadısına ferman gönderilmiştir. Fermana göre, Safevi seferine memur olan askerlerin ihtiyacı için Bursa'dan ve Kite Nahiyesi'nden İstanbul kilesiyle üç bin keyl (kile) arpa ve un, üç bin akçelik ekmek, 400 baş koyun, 300 vukiyye (okka) tereyağı ve yeterli miktarda odun tedarik edilerek, Yenişehir menziline gönderilmesi emredilmektedir (BŞS A-155, 158a).

Merkezin askeri amaçlı talepleri arasında yük hayvanları da yer almaktadır. Menzil, kelime anlamı olarak bir günlük yol, yol üzerindeki konak yerleri ve ev manalarındadır (Devellioğlu 2012: 715). Menziller başlangıçta yalnızca haberleşme aracı olarak kullanılırken zamanla ordu iaşesi, özel haberleşmeler ve şehirlerarası nakliye amacına hizmet etmiştir. Bârgîr kelimesinden kastedilen araç olarak kullanılan

beygirlerdir. Menzillerde haberleşmeyi sağlayan ulaklar genellikle kullanım amacıyla beygir beslemektedir (Halaçoğlu 2004a: 159-161). Konu hakkında incelenen defter içerisinde 11 tane belge tespit edilmiştir. Merkez tarafından haberleşme amacıyla gönderilen ulakların geçecekleri yol üzerinde bulunan kadıların tamamına bu hükümler gönderilmiştir. Böylelikle bu tedarikle hangi kadılıkların yükümlü oldukları belirlenmektedir. Yapılan bu tespitin ardından, tedariki sağlamakla yükümlü olan kadılıkların ulaklara ve maiyetindekilere kaç tane bârgîr temin edeceği bildirilmektedir. Örneğin, konu ile alakalı 23-31 Mart 1604 tarihinde gönderilen fermana, “...südde-i saadetinden, Hüdâvendigâr Sancağı’na varınca, yol üzerinde vaki olan kadılar... haliya bir mühim ve müstacel husus için dergâh-ı muallam bev vaplarından (kapıcı)... Ahmed ulak irsal olunmuştur... Her hanginiz tahtı kazasına dâhil olur ise, kendisine ve birer nefer âdemine menzil bârgîri tedarik edilip, yolda yolcu yükü yıktırılmasın...” diye hüküm gönderilmiştir (BŞS A-155, 183b)².

4. Sosyal Meseleler

Osmanlı Devleti’nin en büyük şehirlerinden biri olan Bursa, tahrir defterlerinde yer alan verilere göre 16. yüzyılın başlarında 152 civarında mahalleye sahiptir. İkinci yarısında ise bu rakam 168’e yükselmiştir. Nüfus da buna bağlı olarak giderek artış göstermiştir. Vergi yükümlüsü olan Yahudi, Ermeni ve Rumlar, 16. yüzyılda toplam nüfusun % 3’ünü oluşturmaktadır (Ergenç 2014: 123). Şehir hem fiziki bakımdan hem de nüfus yönünden 17. yüzyıl ve sonraki asırlarda gelişmeye devam etmiştir (İnalçık 1992: 445-449). Şehrin nüfusunun büyük bir bölümünü esnaf oluşturmaktadır. Hâce ya da hâcegî diye anılan büyük tüccarlar da toplum içinde söz sahibi oldukları için şehrin

---

² Bahsi geçen menzil bârgîri tedariki ile alakalı A-155 numaralı şer’iyye sicili içerisinde yer alan diğer hükümler için bk. A155; vr. 152b, 160b, 170a, 173b, 180b, 180b, 192a, 194a, 195a, 198b.

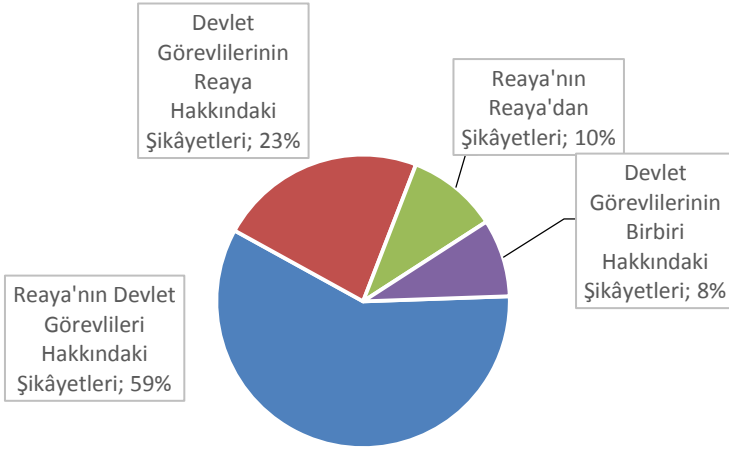
ileri gelenleri arasında sayılmaktadır. Bursa şehrinin en kalabalık kesimi Kale diye tabir edilen bölgedir. Burada çoğunlukla şehre belirli görev maksadıyla gelen vergiden muaf olan askerler, yeniçeriler, acemi oğlanları ve topçular bulunmaktadır. Bursa fethinin ardından kalenin içerisinde yaşayan gayr-i Müslim halk buradan ayrılmıştır. Kale içi hemen hemen tamamıyla Müslüman nüfustan oluşmaktadır (Ergenç 2014: 123).

Makale kapsamında ele alınan 1603-1604 tarihli A-155 numaralı şer'iyeye sicilinde yer alan sosyal içerikli fermanlar diğer ferman konularına oranla daha fazladır. Bahsi geçen defter içerisinde sosyal içerikli 53 belge tespit edilmiştir. Bursa yerelinde yaşanan çeşitli olaylar, bazen halktan birinin şikâyeti ile bazen de yöneticiler aracılığı ile devlet merkezine ulaşmaktadır. Yapılan bu şikâyetlerin devlet merkezine ulaşması için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaşadığı bir haksızlık, zulüm ya da başka bir sebeple şikâyetçi olan kişi, bizzat merkeze giderek Divan-ı Hümayun'a şikâyetini bildirebilmektedir. Bir diğer şikâyet etme yöntemi ise arzuhaller aracılığı ile yapılandır. Bu arzuhallerde şikâyetçi olan taraf haksızlığa uğradığını belirtebildiği gibi bir hak talebinde de bulunabilmektedir. Şehrin kadısı, uzak mesafelerden merkeze ulaşımın zorluğu göz önünde bulundurulduğunda, Divan-ı Hümayun'a bizzat gidemeyenler için şikâyeti iletmek amaçlı kullanılan bir başka aracı yöntemdir. Kişiler merkeze iletmek istedikleri dilek ya da şikâyetlerini ayrıca "*adam göndermek*" diye tabir edilen yol ile kendi yerine bir başkasını göndererek de merkez ile iletişime geçebilmektedir³. Bursa'da yaşanan sosyal meseleler şikâyete konu olan taraflar üzerinden ele alınarak sınıflandırılmıştır. Buna göre, aşağıda verilen şekil 2'de Bursa'da şikâyete konu olan taraflar gösterilmektedir.

---

³ Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkı ve kullanımı üzerine yapılan araştırmalar hakkında bk. İnalçık 2005; Tuğluca 2016; Taş 2007: 186-204.

Şekil 2: A-155 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Şikâyete Konu Olan Taraflar

Şekil 2’de belirtildiği üzere incelenen sicil defteri içerisindeki şikâyetler göz önünde bulundurulduğunda, birbiri hakkında şikâyetçi olan toplam iki grup bulunmaktadır. Bunlar reaya ile devlete bir şekilde hizmet eden görevlilerdir. Bu iki grubun şikâyetçi olduğu kişiler ise hem kendinden olanlar hem de diğer gruba ait kişiler olabilmektedir. Buna göre, bir reaya yine kendisi gibi olan bir başka reayadan haksızlığa uğramak, miras, hırsızlık, cinayet gibi nedenlerle şikâyetçi olabilmektedir. Gelen fermanlar içerisinde bu oran % 10’dur. Reayanın bir başka reayadan şikâyetçi olmasından ziyade, daha çok devlet görevlileri hakkında şikâyette bulunduğu görülmektedir. Bu şikâyet türü, yapılan şikâyetler arasında en yüksek orana sahiptir. Toplam şikâyete konu olan meseleler içerisinde oranı % 58’dir. Reayanın devlet görevlilerinden şikâyetçi olma sebebi genellikle haksız yere vergi alınmasıdır. Diğer bir grup olan devlet görevlilerinin bir başka devlet görevlisinden şikâyetçi olma oranı % 9’dur. Bu şikâyete konu olan meseleler ise genellikle haksızlığa uğrama ve uygulama dışı harekette

bulunulmasıdır. Devlet görevlileri de reayayı merkeze şikâyet edebilmektedir. Reayanın en fazla şikâyet edilme sebebi ise yine vergidir. Reaya fazla vergi talebinde bulunması sebebiyle devlet görevlilerini şikâyet edebilirken, devlet görevlileri de vergi ödememek için çeşitli bahaneler öne süren reayayı merkeze bildirmektedir.

Bahsedildiği üzere reayanın en fazla şikâyetinde bulunduğu konu fazla vergi talebidir. Kite Kazası'na bağlı karyelerin ahalişi merkeze adam göndererek şikâyet bildirmiştir. Şikâyetlerine göre, karye ahalişi şimdiye kadar Bursa'da olan miri ahıra her sene yonca götürmektedir. Bu ahali avâriz-ı divaniyye vergilerini de memur olanlara verdikleri için başka bir teklif hizmeti kendilerinden şimdiye kadar talep edilmemiştir. Ancak bu ahali şimdiye kadar otluçluk hizmeti yapmamış olmasına rağmen, kendilerinin rencide edilerek, miriye yoncacılık hizmeti etmelerinin haricinde bir de otluçluk hizmeti etmeleri istenmektedir. Ahali kendilerine zulüm edilmemesi için, merkezden emr-i şerif rica etmek amacıyla bu şikâyeti bildirmiştir. Durumun merkeze iletilmesi üzerine gelen fermanda, ahalinin rencide ettirilmemesi, kanuna aykırı sebepsiz yere kimseye iş gördürülmemesi gerektiği emredilmektedir (BŞS A-155, 152a).

Konu hakkında gelen başka bir fermanda Emir Buhari vakfı köyleri halkının vakıf mütevellisi İsmail, Kite Kazası'ndaki evkaf reayasından orducu talep edilmesi üzerine merkeze şikâyetinde bulunmuştur. Bahsi geçen ahali evkafa yapmış oldukları hizmetleri karşılığında avâriz-ı divaniyyeden ve tekâlif-i örfiyyeden muafıdır. Ahalinin sözü edilen vergi ve türlerinden muaf olduğuna dair ellerinde muâf-name belgeleri de bulunmaktadır. Ancak, orducu hizmetine memur olanlar kendilerinden tophane için odun ve benzeri malzeme talep etmektedir. Bu durumun kendilerini rencide etmesi üzerine vakfın mütevellisinin yazmış olduğu arz ile şikâyetinde bulunmuşlardır. Merkez

tarafından gönderilen fermenda evkaf reayasının rencide edilmemesi, bunu yapanların engellenmesi emredilmektedir (BŞS A-155, 154a)⁴.

Haksızlığa uğradığı gerekçesiyle Hoca Emir Han isimli bir reaya İstanbul'a giderek şikâyetle bulunmuştur. Şikâyetçi olunan taraf bu kez bir vezirdir. Şikâyete göre kendisinin Bursa'da bir odada eşyaları vardır. Anadolu Eyaleti'nde vezir olan Mustafa Paşa'nın Bursa'nın defter kethüdası olan Mircan isimli kişide alacak hakkı bulunmaktadır. Şikâyetçi olan Emir Han isimli kişi Mircan'a kefil olmadığı halde, vezir tarafından bir adam gönderilmiş ve "*sen onun (Mircan'ın) akrabasıdır*" diyerek kendisinin odası mühürlenmiştir. Kendisi bu konunun Divan-ı Hümayun'da görüşülmesini rica etmektedir. Gelen fermenda Emir Han isimli kişinin kendi tarafında bir kefil bularak merkeze gönderilmesi emredilmektedir (BŞS A-155, 164b).

Reayanın bir devlet görevlisi hakkında merkeze ilettiği şikâyetler sonucu, Bursa ve Mihaliç (Karacabey) kadısına 13-22 Mart 1604 tarihinde ferman gönderilmiştir. Gönderilen fermenda bu kez Bursa'dan bir kişinin merkeze gönderilmesi emredilmektedir. Bahsi geçen kişi Bursa'da hassa harç emini olan Kara Mustafa oğlu Mehmed'tir. Hassa harç emini Mehmed'in reaya fazlasıyla zulüm ve tecavüzü olduğu bilgisi merkeze ulaşmıştır. Şikâyet Divân-ı Hümayun'a yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizması sayesinde devletin idari denetimi gerçekleşmektedir. Devletin herkese şikâyet etme hakkını tanınması sayesinde, devlet adına idari tasarrufla bulunanların kanun ve yasadışı hareketlerinden zarara uğrayan kişiler merkeze şikâyetle bulunabilmektedir. Bursa'da hassa harç emininin sebep olduğu bu olayda görüldüğü gibi reaya şikâyet hakkını kullanarak merkeze durumu bildirmiş, merkezde idari denetimini sağlamak üzere harekete geçmiştir. Bu sebeple, Keyvan Çavuş'un bahsi geçen hassa

---

⁴ Aynı konu hakkında gelen diğer hükümler için bk. BŞS A 155: vr. 160a, 161a, 166a, 168a, 173b, 185b, 188a, 196a.

harç emininin teslim almak için Bursa'ya gönderildiği, eminin görevli memura teslim edilerek hiçbir şekilde karşı çıkmasına izin verilmemesi emredilmektedir. Gönderilen bu fermanın altında, Bursa tarafından bahsi geçen Mehmed'in mahkemeye teslim olunduğuna dair şahitlerin isimlerinin de yazılı olduğu bir kayıt bulunmaktadır (BŞS A-155,160b).

Reaya grubu da kendi içerisinde birbirinden şikâyetçi olabilmektedir. Bursa kadısına 26 Kasım-4 Aralık 1603'te gönderilen fermana bahsi geçen konu hırsızlıktır. Buna göre, Osman isimli kişi altınlarının çalındığını iddia ederek merkeze şikâyette bulunmuştur. Şikâyetine göre İstanbul'da Sinan Paşa Hanı'nda sakin iken, Yusuf isimli kişi kendisinin odasını açmış ve 300 bin altınını alarak hırsızlık yapmıştır. Altınları çalınan Osman, Yusuf'un peşine düşerek onu Mudanya'da bulmuştur. Bu sebeple hakkını talep etmekle birlikte Yusuf'un cezasının verilmesini istemektedir. Osman hakkında gönderilen fermana kendisinin hakkının verilmesi, bahsi geçen her iki kişinin de devlet merkezine gönderilmesi emredilmektedir (BŞS A-155,188a).

Reaya arasındaki birbirinden şikâyetçi oldukları konulardan biri de cinayettir. Bursa'dan Hatice Hatun merkeze bu konuda arzuhal sunmuştur. İddiasına göre Bursa'da Seyyid Bekir, Mustafa, Mahmud ve diğer Mustafa isimli kişiler Setbaşı bölgesinde oğlu Seyyid Mustafa'nın önünü kesip, bıçaklayarak öldürmüşlerdir. Bu konunun Müslümanlar huzurunda hak ve adalet üzere görülerek bahsi geçen kişiler hakkında ceza talep etmektedir. Hatice Hatun'un oğlunun öldürülmesi üzerine yazmış olduğu arzuhale cevap olarak Bursa kadısına 18-27 Eylül 1603 tarihinde ferman gönderilmiştir. Merkezden gelen emirde, bu konu için kefil olacak şahitler istenmektedir. Ancak olayın mahkemede görülebilmesi için üzerinden 15 yıl geçmemiş olması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu bir zaman aşımı meselesidir ve yaşanan olayların mahkeme tarafından incelenmesi için belirli yıllar ile sınırlandırma yapılmıştır. Bu zaman aşımı için yapılan yıl sınırlaması

olaylara ve dönemlere göre değişmekle birlikte, incelenen defter içerisinde genellikle 15 yıl olarak belirtilmiştir. Hatice Hatun'un oğlunun katledilmesi olayının üzerinden eğer 15 yıl geçmemiş ise olayın teftiş edilmesi, eğer teftiş edildikten sonra olay Hatice Hatun'un bahsettiği gibi ise katillerin merkeze bildirilmesi istenmektedir (BŞS A-155, 190a).

Fermanlardan anlaşılabilceği üzere reaya hem diğer reayadan hem de devlete bir şekilde hizmet veren görevlilerden çeşitli sebeplerle şikâyetçi olarak hakkını aramaktadır. Merkezle iletişime geçemediği durumlarda bu şikâyetini bazen bir devlet görevlisi aracılığı ile yaparken bazen bizzat giderek ya da adam göndererek şikâyetini belirtmiştir. Farklı yöntemlerle iletişime geçiliyor olsa da reyanın bir şekilde derdini merkeze iletildiği görülmektedir.

Şikâyet haricinde incelenen defter içerisinde reyanın merkezden talepte bulunabildiği de görülmektedir. Bursa kadısına 21-30 Nisan 1604 tarihinde gönderilen fermana göre, Bursa çevresinde olan Kite Nahiyesi'nin Çalu (Çalı) Köyü ahalisi dertlerini iletme amacıyla aralarından Eyüp isimli şahsı bir mektup ile İstanbul'a göndermişlerdir. İlettiklerine göre yakın çevrelerinde cami yoktur. Uzak mesafede olan camilere de yaşça büyük olanların gitmeye gücü yetmemektedir. Aralarından birçoğu da cami mesafesinin uzak olması sebebiyle camiye gitmeye üşenmektedir. İstekleri, daha önceden var olan mescidin cami yapılmasıdır. İzin verilirse, adı geçen Eyüp'ün kendi malından mescidi camiye çevireceği belirtilmektedir (BŞS A-155, 155b). Cami ihtiyacı hakkında Bursa kadısına 3-12 Mart 1604 tarihinde gönderilen başka bir fermana, bu kez merkeze durumu aktaran Bursa kadısıdır. Kadı, merkeze mektup göndererek kazanın ihtiyacını iletmiştir. Göndermiş olduğu mektuba göre Bursa'ya bağlı Selçuk Gazi Köyü halkının nüfusu çok olmasına rağmen camileri yoktur. İçlerinden Hacı Ali isimli kişi bahsi geçen köyde bulunan bir mescidi cami yapmıştır. Bu kişinin bahsi geçen cami içindeki bir odada ikamet

edebilmesi için izin talep edilmektedir (BŞS A-155, 157a). Görüldüğü gibi konu hakkında incelenen defter içerisinde iki tane belge mevcuttur. Her iki belgede de sorun yakın çevrede cami olmamasıdır. İncelenen ilk belgede ahali yakın çevresinde cami olmadığını belirterek çözümü kendisi sunmuştur. Reayadan biri kendi malı ile hali hazırda olan mescidi cami yapacaktır. Aynı konu hakkında gönderilen diğer metinde ise bölge halkının nüfusu çok olmasına rağmen camisi yoktur. Yine kendi aralarından Hacı Ali isimli kişi mescidi cami yaparak çözüm üretmiştir. Ahali çözümü kendisi bulmuş, mescit camiye çevrilmiştir. Mescidi camiye çeviren Hacı Ali'nin cami içerisindeki bir odada ikamet edebilmesi için merkezden izin talep edilmiş, merkez tarafından ikamet için izin verilmiştir.

Bahsedildiği üzere şikâyetçi olan taraflardan biri de devlete bir şekilde hizmet eden görevlilerdir. Bu görevliler tıpkı reaya sınıfında olduğu gibi hem kendileri gibi görevli olan diğer kişileri hem de reayayı çeşitli sebeplerle merkeze şikâyet edebilmektedir. Vermiş olduğu hizmet fark etmeksizin bir görevlinin reayayı ya da bir başka devlet görevlisini merkeze şikâyet etmesi, Bursa yerelinde yaşanan olayların merkez tarafından bilinmesi, idare açısından önemlidir. Taşrada yaşanan huzursuzluk, usule aykırı davranış ya da haksızlıklar bir şekilde merkezi de etkilemektedir. Merkez, bu sebeple yönetimin iyi işleme amacıyla taşrada herhangi bir sorun yaşanması taraftarı değildir. Nitekim Bursa kadısına 5 Ekim 1599 tarihinde Yenişehir emini Ali Çavuş hakkında gelen ferman bu duruma örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Yenişehir emini Ali Çavuş merkeze adam göndererek arzuhal sunmuştur. Buna göre, Bursa Kazası'na tabi olan Adaköy (Gürsu) Köyü'nün arazilerinin geliri devlete ait olup havass-ı hümayun olarak adlandırılmaktadır. Bu köyün arazisi devlet hazinesine ait olmasına rağmen, Bursa sancakbeyi olanlar ve diğerleri vilayet defterine muhalefet etmişlerdir. Bu kişiler köyü havass-ı hümayun malından çıkarıp, zeamet ve tımar olarak almışlardır. Bu mal-ı miriye

ve Ali Çavuş'un iltizamına zarar vermektedir. Gelen fermanında bu topraklar bahsedildiği üzere tımar ve zeamet toprağı değil, havass-ı hümayun toprağı ise Ali Çavuş'un devlet hazinesi için zapt etmesi istenmektedir (BŞS A-155, 152b).

Görevliler arası yaşanan bir başka olayda, Gediz şaphane mukataasına iltizam emini olan Harun isimli Yahudi, merkeze gelerek şikâyetle bulunmuştur. Kendisi şapları Anadolu Vilayeti ve Karaman'da tüccar tafesine satmıştır. Satılan şaplardan geriye kalan 15 bin vukiyyesini de yine aynı amaçla Bursa'ya getirmiştir. Mallarını burada mahzene koyan iltizam emini, işlerini halletmek amacıyla merkeze gittiği sırada, Bursa hassa harç emini Mehmed kendisinin mallarına müdahale etmiştir. İltizam emininin bahsettiğine göre, hassa harç emini Mehmed'in bahsi geçen mukataa ile hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen 15 bin vukiyyelik şapı satmıştır. Ayrıca satılan şapların parasını da kendisi zapt ederek hem kendisinin iltizamına hem de devlet malına zarar vermiştir. Merkeze bildiren bu olayın ardından 6 Nisan 1604'te gelen fermanında, bu mukataanın nazırı olan Hüseyin marifetiyle bahsedilen paranın hassa harç emini Mehmed'ten alınarak hazineye teslim edilmesi emredilmektedir. Bahsi geçen emin Mehmed hakkında incelenen defter kapsamında çeşitli şikâyetler bulunmaktadır. Emin yapmış olduğu faaliyetler ile hem devlete hem de Müslüman ve gayr-i Müslim reayaya zarar vermektedir (BŞS A-155, 160a). Gelen fermanın anlaşılabilirliği üzere bu kez bir Yahudi tarafından devlet görevlisi şikâyet edilmiştir. İltizam emini olan bir Yahudi, Müslüman reayadan farkı olmaksızın merkeze giderek şikâyetini bildirmiş ve merkez tarafından dikkate alınmıştır.

Devlete bir şekilde hizmet eden görevliler arası yaşanan bir başka şikâyet konusu güvenlidir. Bursa Hisar bölgesinin içerisinde yer alan mahallelerin güvenlik amacıyla korunabilmesi için etrafı surlarla çevrilmiştir. Bu Hisar surlarının giriş çıkışında kullanılan beş kapısı bulunmaktadır. Kapılarda güvenlik amacıyla bevveler (kapıcı) nöbet

tutarak geceleri mahalleleri korumakla görevlidir (Maydaer 2009: 30). Yapılması gereken bu görev yerine getirilmemiş olacak ki konu hakkında merkeze şikâyetle bulunulmuştur. Şikâyetle bulunan hisar içinde yaşamakta olan bir yeniçeridir. Hisar ve şehir kapılarının ihmal edilerek kapatılmaması sebebiyle bazı eşkiya gece mahallelere gelerek hem kendisinin hem diğer ahalinin evlerine girmişlerdir. Yeniçeriler bu kapıların kapatılarak şehrin korunmasını istemektedir. Gelen emirde (9-17 Eylül 1603) bu kapıların kapatılması ve kapılarda nöbet tutulması emredilmiştir (BŞS A-155, 197a).

Reayanın merkeze iletmiş olduğu şikâyetlere konu olan Bursa hassa harç emini Mehmed, bu kez devlet görevlileri tarafından şikâyete konu olmuştur. Şimdiye kadar uygulanan şekliyle, Bursa’da olan mizân-ı harir ve diğer mukataatın üzerinden alınan akçeler toplanıp sandıklara konulmaktadır. Bu sandıklar Bursa kadısı tarafından mühürlenmektedir. Mühürlenmiş sandıkların her biri için bir naip tayin edilerek, sandıklar her ayın başında kadı ve hassa harç emini huzurunda mahkemede açılmaktadır. Açılan bu sandıklardan çıkan paralar hesaplanıp, bir deftere kaydedilmektedir. Daha sonra bu paralar hazineye gönderilir ve bahsedilen uygulama dışında hiçbir şekilde bu sandıklar açılmamaktadır. Ancak hassa harç emini Mehmed Çavuş bu sisteme uymamış, tek başına sandıkları açarak hasılatı almıştır. Bir daha uygulama dışı hareket edilmemesi ve sandıkların yalnızca her ayın başında belirtilen usullere uygun olarak açılması için 19 Mart 1604’te ferman gönderilmiştir. Silahtarlar zümresinden Mehmed isimli kişi bahsi geçen hususla bizzat ilgilenmek üzere görevlendirilmiştir. Bundan sonra usulün dışında hareket edenin merkeze bildirilmesi istenmektedir (BŞS A-155, 170b). Makale kapsamında incelenen defter içerisinde hassa harç emini Mehmed hakkında hem reaya hem de diğer görevli kişiler tarafından yapılan şikâyetler bulunmaktadır. Yapmış olduğu faaliyetler neticesinde sık sık uyarı alan hassa harç emini Mehmed’i merkez idaresi tarafından gönderilen uyarılar durduramamıştır.

Uygulama dışı hareket etmesi ve reaya yapmış olduğu zulüm neticesinde İstanbul'a gönderilmek üzere mahkemeye teslim edilmiştir.

Reayanın devlet görevlilerinden şikâyetçi olduğu konuların başında fazla vergi talep edilmesi meselesi gelmektedir. Aynı şekilde görevlilerin de reaya hakkında merkeze ilettikleri şikâyetlerde konu yine vergilerdir. Reaya görevlileri fazla vergi talep etme sebebiyle şikâyet ediyor iken, görevlilerde reayayı vergi vermekten kaçma ve çeşitli bahaneler üretme ile suçlamaktadır. Nitekim cizye-i kıptiyan, çift bozan, ispençe türünden vergilerin iltizam emini olan Süleyman Çavuş'un şikâyetine göre bu tür vergilerin alındığı Karatimurlu Cemaati vergilerini ödememek için bahane üretmektedirler. Ferman olunduğu üzere bahsi geçen vergi talep edildiğinde bu kişilerin *"biz bugün geldik, yarın gideriz... ticaret için geldik ..."* ve bazıları da *"sakin olduğumuz vilayetlerde vergilerimizi verdik"* diyerek çeşitli bahaneler ile vergi ödemekte inat etmektedirler. Lakin ellerinde vergilerini verdiklerine dair kadıları tarafından verilen temessükleri (teslimat belgesi) bulunmamaktadır. Ayrıca sözü edilen taife altı ay burada sakin olmadık diyerek de vergi ödemekten kaçınmaktadır. Bursa kadısına 10 Aralık 1603 tarihinde gönderilen fermanan anlaşılabilirliği üzere taife vergi vermemek için çeşitli yollar denemektedir. Bahsi geçen taife altı aydan uzun bir süre bir yerde yerleşim halinde olmaları durumunda devlete vergi ödemek zorunda olduğunun farkındadır. Fermana göre eğer taife altı aydan uzun süredir bölgede sakin ise bahsi geçen vergileri ödemekle yükümlüdür ve bahsettikleri gibi ellerinde vergilerini ödemiş olduklarına dair belgelerinin olup olmadığının kontrol edilmesi için emir gönderilmiştir (BŞS A-155, 172b)⁵.

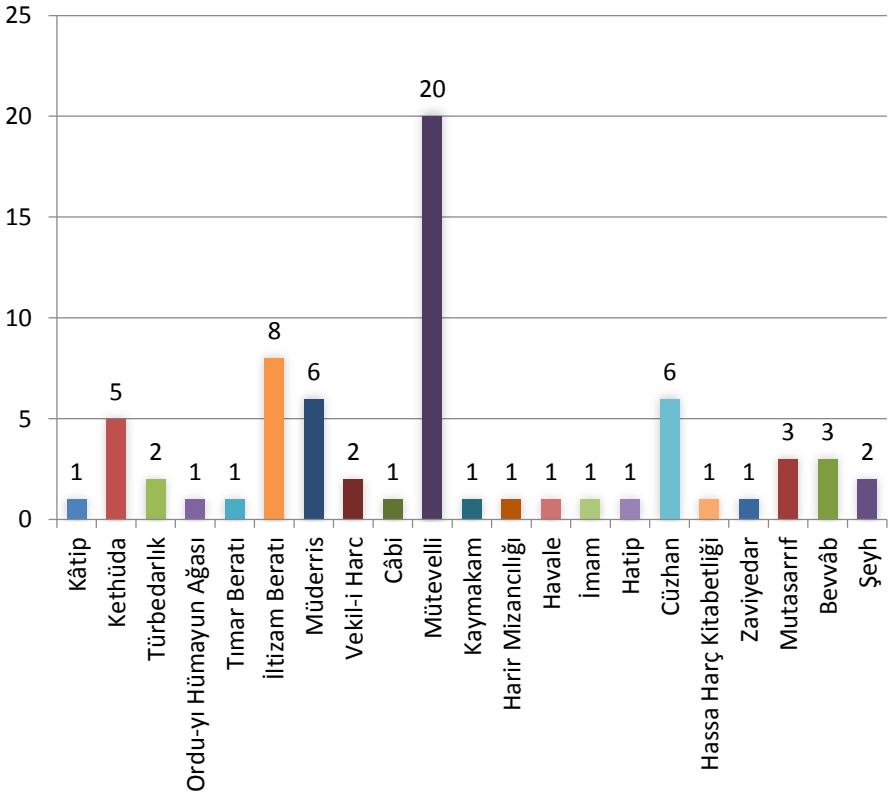
---

⁵ Vergi vermek istemeyen reaya hakkında gelen diğer fermanlar için bk. A 155; vr. 173a, 195b.

5. Beratlar

Makale kapsamında incelenen 1603-1604 tarihli A-155 numaralı şer'iyeye sicili içerisinde 68 tane berat bulunmaktadır. Bahsi geçen beratlarda, beratın verildiği hizmet türü, vazifenin yeri, maaşı ya da geliri, beratı verilen kişinin adı, beratın niçin verildiği ve kendisinden ne istenildiği açıklanmaktadır (Gökbilgin 2013: 86). Beratların ayrıca hangi sebepten dolayı verildikleri de önemlidir. Bir kişinin ölümü dolayısıyla mahlûl sebebiyle berat verilebileceği gibi, görevini layığıyla yerine getirmeyen bir kişiden alınarak da bir başkasına verilebilirdi. Beratların cinslerine göre verildikleri kalemler de farklılık göstermektedir. Tımar, zeamet, beylerbeylik, muhtesip, şehir kethüdası gibi beratlar divan tarafından verilmektedir. Mukataa, iltizam, vakıflarla ilgili vazifeler (tevliyet, kitabet, imamet) türünden olanlar ise maliye tarafından verilmektedir. Kadıaskerler tarafından verilen beratlar askeri beratlar statüsüne dâhil olmakla birlikte, kadılık, müderrislik, muallimlik ve bazı vakıf vazifeleri (şeyh, türbedar, zaviyedar, cüzhân, mütevellî, nazır vs.) için verilmektedir (Kütükoğlu 2018b: 134).

Şekil 3: A-155 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Beratların Dağılımı

Şekil 3'te makale kapsamında ele alınan 1603-1604 tarihli A-155 numaralı şer'iyye sicili içerisinde yer alan berat türünden belgelerin hangi görev türüne tevcih edildiği gösterilmiştir. Defter içerisinde bulunan 68 berat belgesi içerisinde en yoğun olanı mütevellî tayinidir. Bu göreve atama ile ilgili defterde 20 belge bulunmaktadır. Mütevellî beratı Kadiasker tarafından verilmektedir. Bir vakfın idaresine memur olan kişiye mütevellî denilmektedir. Örneğin, konu hakkında gelen bir

belgede, silahtarlardan Mustafa Bursa'da Muradiye tevliyetini almış olmasına rağmen merkeze muhasebesini göndermemiştir. Görevini layığıyla yerine getirmediği sebepten görev kendisinden alınacaktır. Dergâh-ı mualla bevvâblarından (kapıcı) Osman, Divan-ı Hümayun'a giderek görevin kendisine verilmesi için arz sunmuştur. Bahsi geçen görevin kendisine verilmesi karşılığında 51 bin 600 akçeyi hazineye peşin olarak teslim edebileceğini bildirmesine üzerine günlük elli akçe ile mütevellî tayin edilmiştir (BŞS A-155, 159b). Mütevellîlerin maaşları görevli oldukları yerin gelirine bağlı olmakla birlikte, diğer görevler ile kıyaslandığında yüksek maaşa sahip bir memuriyettir. İncelenen örnekten anlaşılacağı üzere kişi görevini gereği gibi yerine getirmediği ve kendisinden memnun olunmadığı durumlarda devlet tarafından yerine başka bir görevli getirilmektedir. Kapıcı Osman merkeze sunmuş olduğu peşin para teklifi ile Mustafa'nın yerine tayin edilmiştir.

Gelen tayinler içerisinde Kadıasker tarafından verilen diğer görevler türbedar, şeyh, zâviyedar, cüzhân beratlarıdır. Türbedar, bir zatın türbesine bakmakla görevli olan kişidir (Kamus-ı Türki 2015: 1266). Bahsi geçen memuriyet hakkında 1604 yılında Murat Han Türbesi'ne günlük beş akçe ile (BŞS A-155, 171b), Sultan Osman Türbesi'ne ise Bursa kadısı arzı ile günde iki akçeye türbedar tayin edilmiştir (BŞS A-155, 198a). Şeyh bir tekke veya zaviyede reislik eden ve müritleri bulunan kimsedir (Devellioğlu 2012: 1161)⁶. Şeyh gibi tekke ve zâviyelerde reislik eden bir başka görevli zâviyedarıdır. Zâviyedar, farklı olarak küçük tekke şeyhlerine verilen isimdir (Devellioğlu 2012: 1367)⁷. Cüzhân, Kur'ân'ı Kerim cüzlerini okuyan kimsedir. Bu memuriyet hakkında 2 Aralık 1603 tarihinde Bursa'da

⁶ Şeyh beratı hakkında gelen diğer belgeler için bk. A 155; vr. 194b, 165a, 194b.

⁷ Gelen tayinler içerisinde zâviyedarlık hizmeti hakkında bir berat bulunmaktadır. Bk. A 155; vr. 159a.

Cem Sultan Türbesi'ne günde iki akçe ile cüzhân tayin edilmiştir (BŞS A-155,161b)⁸.

Osmanlı Devleti'nde berat sahibi olan imam ve hatiplerde devlet sisteminde askeriden sayılmaktadırlar⁹. Her iki görevli de hizmet verdikleri mescit ve camilerin vakıflarından maaş almaktaydılar (Beydilli 2000: 181-186). İncelenen defter içerisinde imam tayini hakkında bir belge tespit edilmiştir. Buna göre Bursa kadısı naibi Mevlana Ali arzı ve gündelik altı akçe ile Sultan Murad Han Camisi'ne imam tayin edilmiştir. Memuriyet karşılığında akçe verilmesinin yanı sıra belirlenen miktarlarda yıllık gıda yardımı yapıldığı gelen beratlar içerisinde görülmektedir. Bahsi geçen imam tayini bu konuda örnek teşkil edebilecek niteliktedir. İmam günlük olarak alacağı altı akçenin yanı sıra yılda sekiz müd buğday, altı müd arpa, üç müd pirinç alacaktır (BŞS A-155,155a). Cami imamı kaim-makamı olan Hasan hakkında gelen mektupta, fukaranın hayır dualarını almak üzere kaim-makamlık kendisine verilmiştir. Bu görev ile kendisi imam yerine vekâlet edecektir (BŞS A-155,170b).

İncelenen beratlar içerisinde tevcih edilen görevlerden biri de müderrisliktir. Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılık ve müftülükle birlikte üç temel görevden biri olan müderrislik, medreselerde çeşitli dersler veren hocalar için kullanılmaktadır. 16. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılarda müderris tayinleri kazaskerlerin teklifiyle yapılmaktadır. Kanunnâmelerde ve özellikle Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde müderrislerin dereceleri, maaşları vb. konularda önemli bilgiler bulunmaktadır (İpşirli 2006: 468-470). Müderris tayini hakkında 1604 yılında Mevlana Mehmed Efendi günlük 20 akçe ile Bursa Hüseyin Paşa Medresesi'ne tayin olunmuştur (BŞS A-155,185b). Müderrislik maaşları da tayin olunan medreseye göre değişmekle birlikte, gelen

⁸ Cüz-hân tayini belgeleri için bk. A 155; vr. 171b, 180a, 187a, 188b, 189a.

⁹ Hatip tayini belgesi için bk. A 155; vr. 155b.

belgeler içerisinde en düşük maaş günlük 20, en yüksek maaş günlük 30 akçedir.¹⁰

Maliye tarafından verilen berata sahip olan câbi, vakıf kiralarnı toplayan vergi tahsildarıdır. Osmanlı Devleti'nde büyük vakıfların idaresinde nâzır, mütevellî, câbi veya kâtip¹¹ gibi birçok görevli hizmet vermektedir. Câbilerin yaptığı işe cibâyet denilmektedir (İpşirli 1992: 529-530). Bahsi geçen evkaf tahsildarlığı için 9 Ekim 1603 tarihinde Hasan bin Murad vakfın mütevellîsi arzı gereğince günde elli akçe ile câbi tayin olmuştur (BŞS A-155,187b). Vakıf kirasını toplayan diğer bir görevli vekil-i harç'tır. Bursa Şems Bey Tekyesi vekil-i harçlığına iki akçe gündelik ile Osman bin Süleyman Bursa kadısı Mevlana Abdürrahim arzı ile 13 Ocak 1604 tarihinde tayin edilmiştir (BŞS A-155, 182a).

Ferman türü belgelerde olduğu gibi beratin verilmesi içinde vazifelinin arzı veya istek sahibinin arzuhaline ihtiyaç vardır. Kişi kendisi için bir görev talebinde bulunabileceği gibi, bir başkası tarafından da layık görüldüğü sebepten bir kişi için arzuhal sunulabilmektedir. Bu arzı kadı, mütevellî, evkaf nazırını gibi kişiler yapabilmektedir.

Gelen beratlar içerisinde seferlerde göstermiş olduğu yararlılık dolayısıyla kendisine görev verilen birçok memuriyet bulunmaktadır. Bunun yapılmasının sebebi kişinin vermiş olduğu hizmetin karşılığında bir ödüllendirme olabileceği gibi seferlerde aynı hizmetin başkaları tarafından da gösterilmesi amacıyla bir çeşit teşvik edici unsur olabilmektedir. Osmanlı Devleti içerisinde kişiler devlete yapmış oldukları hizmetler karşılığında belirli bir göreve tayin edilerek ödüllendirilmektedir. Devlet görevini layığıyla yerine getirmeyen

¹⁰ Müderris beratları için bk. A 155; vr. 171a, 174a, 194b, 196b, 197a.

¹¹ Vakıf görevlilerinden biri olan kâtip hakkında gelen belge için bk. A 155; vr. 191a.

kişilerin beratlarını ellerinden alarak yerine bir başkasını görevlendirebildiği gibi, devlet için savaşa ve sefere katılarak hizmet verenlere de bir şekilde karşılığını vermektedir. Bu şekilde bir nevi kişileri işlerini düzgün yapmaya ve devlete karşı hizmet etmeye teşvik etmektedir. Örneğin, eşkıya seferinde göstermiş olduğu hizmet sebebiyle silahtarlardan İbrahim, günde otuz beş akçe ile 1603 yılının sonlarında Ordu-yı Hümayun Ağalığına tayin edilmiştir (BŞS A-155, 167b). Benzer şekilde bir başka tayin harir mizancılığı görevi için yapılmıştır. Bursa'nın bir kumaş ve özellikle ipek ticaretinin ve üretiminin yapıldığı şehir olması sebebiyle gelen beratlar içerisinde harir mizancılığı tayini bulunmaktadır. İpek tartmak anlamında olan bu görev için Anadolu seferlerinde vermiş olduğu hizmetin karşılığında 14 Aralık 1603 tarihinde sol ulufecilerden Ferec günde on dört akçe ile Bursa'ya harir mizancısı tayin olunmuştur (BŞS A-155, 178a). İpek ile alakalı bir başka görevlendirme mizanı harir mukataasına yapılan havaleci tayinidir. Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'un İstanbul'a göndermiş olduğu arzuhale göre Bursa mizanı harir mukataasına havaleci lazımdır. Buna göre, gündelik bir akçe ile Mustafa bin Abdullah 5 Eylül 1603 tarihinde havaleci tayin olunmuştur (BŞS A-155, 196a). Bahsi geçen havalecinin görevi, ipekle alakalı vergi gelirlerinin toplanmasıdır. Belgelerden görüldüğü üzere kişiler seferlerde ve eşkıya olaylarında göstermiş oldukları hizmet karşılığında göreve gelebilmektedir. Bu durum devlet görevlisi olmak isteyen kişiler için bir fırsattır.

Beratlar seferlerde yapılan hizmetler karşılığında bir ödül olarak verilebileceği gibi, devletin verilen hizmeti yetersiz bulduğu ya da memurun görevini yerine getirmediği durumlarda da verilen memuriyet ya da diğer haklar geri alınabilmektedir. Örneğin, gelen berat hükümlerinden anlaşılabilen üzere, çağırıldığı halde sefere katılmamak bir kişiye verilen memuriyeti elinden almak için yeterli bir sebeptir. Divan tarafından verilen tımar beratı hakkında gelen hüküm

buna örnek teşkil etmektedir. Buna göre Hüdavendigâr Sancağı'nda 21.000 akçelik zeameti olan İbrahim'in, İstolni Belgrad Sahrası'ndaki muharebelere katılmadığı tespit edilmiştir. Kendisi daha önce tabur muharebesinde görevlendirilmiştir. Ancak görevli olduğu halde yapılan sefere katılmamıştır. Bu sebeple 28 Ekim-6 Kasım 1601 tarihinde zeameti elinden alınarak başkasına verilmiştir (BŞS A-155, 183a).

Divan tarafından verilen beratlardan biri de kethüdalıktır. Bu görev tevcihi hakkında incelenen defter içerisinde beş hüküm tespit edilmiştir. Kethüda tabiri, Osmanlı devlet teşkilatında bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı anlamında kullanılmıştır. Bursa hassa harç emini Mehmet Çavuş'un arzı ile Mehmet bin Hüseyin 3 Mayıs 1604 tarihinde Bursa ihtisabına kethüda tayin olunmuştur (BŞS A-155,154a). Bahsi geçen görev hakkında başka bir belge bu kez At Pazarı dellâllar kethüdalığı ile ilgilidir. Sipahi oğlanlarından 128. bölükte günde on üç akçeye mutasarrıf olan İbrahim, geçmişte merkeze giderek ulufesi hazineye kalmak üzere Bursa'da At Pazarı dellâllar¹² kethüdalığını almıştır. Yine satılan her attan ikişer akçe verilmesi şartıyla 23-31 Mart 1604 tarihinde beratı yenilenmiştir. Ayrıca şehir kethüdasının kendisinin işine karışmaması istenmektedir (BŞS A-155, 162a)¹³.

Maliye kalemi tarafından verilen iltizam beratları hakkında incelenen defter içerisinde sekiz tane belge bulunmaktadır¹⁴. İltizam beratı için Bursa hassa harç emini olan Mehmed Çavuş, merkeze giderek arzuhal sunmuştur. Kendisi Bursa'nın öşr-i hamr-i Bursa

---

¹² Bir şeyin satılacağını veya bir ilân ve tembihi çarşı ve pazar mahallelerinde herkese duyuran adam, hayvanat vesaire satışı sırasında bayi ile müşteri arasında vasita olup pazarlığı kestiren adam (Şemsettin Sami 2015: 245).

¹³ Gelen diğer kethüdalık beratları için bk. A 155; vr. 169a, 185b, 190a.

¹⁴ Gelen tüm iltizam beratları için bk. A 155; vr. 153a, 154b, 168b, 175b, 188b, 192b, 193b.

mukataasının iltizamına taliptir. Öşr-i hamr, Bursa'da yaşayan gayr-i Müslimlerin üzümünden ürettikleri şaraptan alınan vergi gelirine bağlı bir mukataa türüdür. Bahsi geçen iltizam 4 Eylül 1603 tarihinde hassa harç eminine verilmiştir (BŞS A-155, 194b). Maliye tarafından tevcih edilen bir diğer görev kâtipliktir. Bursa hassa harç emanetinin kitabeti 29 Mart 1604 tarihinde silahtarlardan İbrahim'e verilmiştir. Kendisi üç ayda bir hak ettiği maaşını emanetin mahsulünden alacaktır (BŞS A-155, 158b).

Merkez tarafından gönderilen berat belgelerinden görüldüğü üzere, beratlar divan, kadıasker ve maliyeden olmak üzere üç farklı kalemde verilmektedir. İncelenen defter içerisinde 21 farklı görev tevcihi tespit edilmiş, bu beratların kişilere verilme ya da kişilerin ellerinden alınma sebepleri açıklanmıştır. Berat almak için yapılan arzlar genellikle kişinin kendisi tarafından değil, bir başkası tarafından yapılmıştır. Buna göre arzı yapan bu kişiler kadı, naip, hassa harç emini ve vakıf mütevellisidir. Yoğun olarak berat için arz eden bu kişiler dışında kişinin kendisi içinde görev isteğinde bulunduğu gelen belgelerde görülmektedir.

Sonuç

Merkez-taşra ilişkisinin Bursa ve Kite Kazaları örneği üzerinden ele alındığı bu makalede, A-155 numaralı sicil defteri içerisindeki ferman ve beratlar incelenmiştir. İncelenen fermanlar kendi içerisinde saray için malzeme temini, ekonomik, askeri ve sosyal meseleler olarak bölümlere ayrılmıştır. Merkez-Bursa arası ekonomik ilişki vergi ve vergi gelir birimini ifade eden mukataalara dayanmaktadır. Devlet merkezi Bursa'dan sağladığı bu gelirlere ek olarak, hem saray için hem askeri teçhizat için gerekli gördüğü durumlarda her türlü ihtiyacını talep edebilmektedir. Bu talepler devlet yönetiminin karşılaştığı başlıca sorunlardan biri olan İstanbul nüfusunun ihtiyacı olan temel yiyecek maddelerinin karşılanmasıdır. Merkezin İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak dışında diğer talepleri saray mutfağı ihtiyaçlarıdır. Merkez-

Bursa arası ilişki yoğun olarak sarayın taleplerini oluşturan iâşe konusunda yaşanmaktadır. Buna göre, merkezin Bursa'dan buğday, kömür, tomruk çıra ve kumaş talebinde bulunduğu görülmektedir. Ancak Bursa'nın bu taleplere yeterli ölçüde karşılık vermediği tespit edilmiştir.

Bahsi geçen şer'iyye sicili içerisinde Bursa'dan talep edilen vergi türleri tekâlif-i örfiyye, cizye ve ziyade-i cizye vergileridir. Sözü edilen bu vergiler belirli bir meblağ karşılığı görevli kişiler tarafından toplanmaktadır. Bu uygulamanın dışında, merkezin ihtiyacı olduğu zaman belirlenen meblağ yerine başka ürünler talep edebildiği de görülmektedir. Reaya devletin talebini karşılayabildiği ölçüde bahsi geçen vergilerden muaf tutulmuştur. Ancak, muaf olma durumuna rağmen, reyanın bu talepleri karşılamakta isteksiz ya da yetersiz kaldığı durumlar gelen belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim vergiden muaf tutulacaklarını bilmelerine rağmen Kite reayasının odun göndermeye gücünün olmadığını belirterek göndermek istememesi bu duruma örnektir. Merkezin ihtiyacı olduğu ürünleri tedarik ederek vergiden muaf olma durumu dışında, gelen fermanlardan görüldüğü üzere reaya hassa çayır biçme hizmetinde ya da maden hizmetinde bulunarak da vergiden muaf tutulmuştur.

Vergi toplama konusunda iki tür sorun yaşanmaktadır. Bu sorunun bir tarafı reyadır. Reyanın gelen bazı belgelerden anlaşılabilceği üzere, vergi vermekten kaçındığı durumlar mevcuttur. Diğer sorun ise vergi toplamaya görevli memurlardır. Devlet göndermiş olduğu fermanlarda reyadan bir akçe fazladan vergi talep edilmemesi konusunda uyarılarda bulunmasına rağmen, merkeze giden şikâyetlere bakıldığında fazladan akçe talep edildiği görülmektedir. Bu durum reaya arasında huzursuzluğa sebep olmakta ve reaya derdini bir şekilde merkeze bildirerek hakkını savunmaktadır.

Ekonomi konusunda merkezin sağladığı vergi gelirlerinden biri mukataalardır. İncelenen defter içerisinde bahsi geçen mukataalar, hamr ve arak mukataası ile Yenişehir ve çevresi mukataasıdır. Gelen hükümlerde mukataaların kapsadığı alanlar, kaç yıl için iltizam olarak verildiği ve merkezin bahsi geçen mukataalardan sağladığı kazanç açıkça belirtilmektedir. Tüm bu belgelerden yola çıkılarak, ekonomi açısından Bursa'nın merkez için önemi anlaşılabilir. Merkez vergiler, sağlamış olduğu iase ürünleri ve mukataalarla Bursa ile ekonomik bir ilişki kurmuş ve kazanç elde etmiştir. Devlet merkezine yakın olması dolayısıyla ihtiyaç duyulan bazı ürünler Bursa'dan talep edilmektedir.

Merkez-Bursa arası ilişkiye konu olan bir diğer mesele askeridir. Konu hakkında gelen belgelerin konusu çeşitlilik göstermektedir. Bunlar; seferler, eşkıyalık meseleleri, yeniçeri oğlanı alınması ve diğer bazı taleplerdir. İncelenen şer'iyeye sicilinde askeri meseleler yoğun olarak seferlerle ilgilidir. Devletin 17. yüzyıl başlarında iç karışıklıkların yanı sıra, doğu ve batı cephelerinde aynı anda savaşmak zorunda olması sefere çıkacak memur ihtiyacını doğurmuştur. Bu konuda gelen belgeler incelendiğinde merkezin sefere memur çağrısının etkisiz ve katılımın yetersiz olduğu görülmektedir. Merkez tarafından defalarca ferman gönderilmesine rağmen sefere iştirak edilmemektedir. Memur olduğu halde katılmayan bu kişiler hakkında sık sık ferman gönderilerek ulufelerinin kesileceği belirtilmiştir. Devletin seferler dışında eşkıyalık meseleleri ile de uğraşması, iki ayrı konu için asker talep etmesine yol açmıştır. Gönderilen bazı hükümler iki ayrı cepheye asker talep edilmesi ile ilgilidir. Seferlerde ihtiyaç duyulan bu askerlerin alınması dışında belirli aralıklarla yapılan yeniçeri oğlanı alımı ile ilgili gelen belgede, yeniçeri oğlanı alımında aranan özellikler tespit edilmiştir. Devlet merkezi askere ihtiyaç duyduğu kadar bu askerlerin seferde tüketecekleri besin maddelerine, yük hayvanlarına ve bir takım malzemelere ihtiyaç duymaktadır. Bursa'dan merkezin talepleri bu

ölçüde odun, menzil bârgîri ve bazı besin maddelerini içeren vergi talepleridir.

Sosyal meseleler içerisinde çeşitli şikâyetler bulunmaktadır. Şikâyetlerin konusu genel olarak haksızlığa uğrama ve uygulama dışı hareketlerdir. Merkeze yapılan şikâyetler sonucu Bursa'ya gönderilen hükümler sayesinde şehirde yaşanan olaylar hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Reaya hem diğer reayadan hem de devlete bir şekilde hizmet veren görevlilerden çeşitli sebeplerle şikâyetçi olarak hakkını aramaktadır. Reayanın devlet görevlilerinden şikâyetçi olduğu konuların başında fazla vergi talep edilmesi meselesi gelmektedir. Farklı yöntemlerle iletişime geçiliyor olsa da reayanın bir şekilde derdini merkeze iletmiş görülmektedir. Şikâyet haricinde incelenen defter içerisinde reayanın merkezden talepte bulunduğu durumlarda görülmektedir. Devlete bir şekilde hizmet eden görevlilerde reayadan ya da diğer görevlilerden aynı konularda şikâyetçidir. Ancak şikâyete taraf olan iki grup arasında en fazla şikâyetçi olan grup reayadır.

Defter içerisinde bulunan 68 berat türü içerisinde 21 farklı görev tevcihi incelenmiştir. Bu farklı görev tevcihleri içerisinde en yoğun olanı mütevellî beratıdır. Mütevellîlerin maaşları görevli oldukları yerin gelirine bağlı olmakla birlikte, diğer görevler ile kıyaslandığında yüksek maaşa sahip bir memuriyettir. Gelen tüm beratlar içerisindeki görev türleri açıklanarak belgelerle örnek verilmiştir. Memuriyette maaşın yanında bazen yiyecek yardımında da bulunduğu gelen belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca kişilerin devlete karşı seferlerde vermiş oldukları hizmet karşılığında bir göreve getirilebildikleri görülmüştür. Bu görevlerin ödül olarak verilebildiği gibi, görevini layığıyla yerine getirmediği durumlarda ise elinden alındığı durumlarda mevcuttur.

Kaynaklar

Akdağ, Mustafa (1955). “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, s. 27-51.

_____ (2018). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, Kemal (2000). “İmam”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 181-186.

Beydilli, Kemal (2013). “Yeniçeri”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 450-462.

Bilgin, Arif (2003). “Matbah-ı Âmire”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 23, s. 115-119.

_____ (2006). *Bursa Hassa Harç Eminliği / Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu*. İstanbul: Kitabevi.

Bursa Şer'iyeye Sicilleri, A-155.

Çiftçi, Cafer (2004). “Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, S. 16, s. 151-171.

Devellioğlu, Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Ergenç, Özer (2014). *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Faroqhi, Suraiya (1976). “Anadolu'nun İskânı İle Terkedilmiş Köyler Sorunu”. *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, Ankara: TODAİE Yayınları, s. 289-302.

Gökbilgin, M. Tayyip (2013). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Halaçoğlu, Yusuf (2004). “Menzil”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 159-161.

İnalcık, Halil (1992). “Bursa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 445-449.

_____ vd. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1/1300-1600*. Çev: Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık.

_____ (2005). “Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar”. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

_____ (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev: Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İpşirli, Mehmet (1992). “Câbî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 529-530.

_____ (2006). “Müderris”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 468-470.

Koç, Yunus (2002). “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Köylerin Parçalanması Sorunu: Bursa Ölçeğinde Bir Araştırma”. *XII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III/3, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 1961-1970.

Kütükoğlu, Mübahat (1992). “Berat”. *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 5, İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 472-473.

_____ (2018). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Maydaer, Saadet (2009). *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt: Hisar*. Bursa: Emin Yayınları.

Ortaylı, İlber (2017). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik Kitap.

Özcan, Abdülkadir (1989). “Altı Bölük Halkı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 531.

Özel, Oktay (2015). “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17.-19.Yüzyıllar)”. *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 257-591.

Sahillioğlu, Halil (1991). “Avârız”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 108-109.

Şemsettin Sami (2015). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

_____ (2011). “Tekâlif”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 226-337.

Taş, Hülya (2007). “Osmanlı’da Şikâyet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”. *Memleket Siyaset Yönetim*, S. 3, s. 186-204.

Tuğluca, Murat (2016). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uğur, Yunus (2010). “Şer’iyye Sicilleri”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 8-11.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to reveal administrative, economic and social relations between central with Bursa and Kite Kazas with the documents of the ferman and berat and to identify the issues that are related to this relationship. According to this, the demands of the center from Bursa and Kite the extent to which can meet these demands were determined. In addition, it was tried to determine how effective the central administration was in Bursa under Ottoman rule and how much it was aware of the events in Bursa. The relationship between Bursa and the center, which covers the same method and content on the subject, has not been studied before. To be able to determine the central provincial relationship form by examining the ferman and berat type documents sent to Bursa from the center, to determine the subjects of the documents and to make a general evaluation about the situation of Bursa in the beginning of the 17th century.

When looking at the documents with economic content, there are taxes, mukataa and items demanded from Bursa and Kite by the center. The most intense of these issues are the demands of the center such as ice, coal, log pine, fabric and range barges. As it can be seen from the documents, it is seen that Bursa has distressed the center and it does not meet the demands of the center on a regular basis. In terms of taxes, the situation is a bit troublesome. In some cases, reaya can be exempted from tax in return for the service provided to the state. Although it will be exempted from the state center, it can be seen that the government does not provide services in some cases, or that the state does not send the substance it needs. Likewise, the state center in some cases has put the reaya in trouble. Although reaya said that he did not have the power to pay the tax or the extra work load, the center did not give up its demands.

The administrative issues, which are the subject of bureaucracy between Central-Bursa and Kite Kazas, are related to the intensive service when compared with other subjects according to the A-155 registry examined. At a time when the Ottoman State was shaken by the internal turmoil in the early 17th century, it had to fight at the same time on the eastern and western fronts. For this reason, provisions were sent to the state center for the purpose of extensively calling the expedition. However, there are a large number of officials who did not go to the expeditionary office. This situation forced the state to send edicts to Bursa and Kite frequently. In the mentioned period, the state has been dealing with stray thugs who have emerged in Anatolia in addition to the voyages and which put the state into a difficult situation by various riots. For this reason, the expeditionary officers were not only called to the expedition, but were also appointed by the center for the rights of the people who

caused the uprising. Another issue that is subject to governance between the center and Bursa is the issue of taking the janissary child.

Social issues are the most important issues in the notebook examined. There are two groups that complain about each other when considering the complaints in the registry. These are the officials who serve the reaya and the state. Grievance issues are usually tax, injustice, murder, theft, non-implementation of issues such as being involved. Although it is communicated through different methods, it is seen that reaya conveys his or her troubles to the center. Except for the complaint, it was the case where the reaners requested the center.

There are 68 berat type documents in the registry. The tasks within these countries also vary. According to this, 21 different types of duty documents were examined. The most intensive of these different tasks is the trustee. The types of duties within all the berat are explained and examples are given with the documents. In addition to the salary in the civil servants, sometimes food aid is also understood from the documents.

GREK MİTOLOJİSİNDE İNSAN KURBANI*

Efdâl HARDAL**

Gönderim Tarihi: Nisan 2019

Kabul Tarihi: Mayıs 2019

ÖZET

İnsan kurban etmenin şartlarının ve sınırlarının neler olduğunu anlamak amacıyla ilk olarak, antik yazarların konuya bakış açılarının özellikle netleştirilmesi gerekmektedir. İnsan kurbanı teması hiçbir zaman Grek mitolojisinde ya da Grek kültüründe yaygın bir ritüel türü olmamıştır. İnsan kurbanı bir toplumun, tanrının, kralın vs. umutsuzluğu sebebiyle var olan olağanüstü bir çözüm yolu olmuştur. Bu makalede, mitolojinin vicdani altındaki hangi dayanakların insan kurbanına izin verdikleri üzerine yoğunlaşılacaktır. Bu sebeple İphigenia, Hesione, Andromeda ve Polyksene hakkındaki mitoslar incelenecek ve karşılaştırılacaktır. Bu amaç doğrultusunda, varılacak olan sonuçlar seçilmiş olan arkeolojik kanıtlarla desteklenecektir. Bu çalışmanın sonunda varılacak olan neticeyle; dişiliğin her zaman ataerkillik ile doğa ana arasında ortada kalmış olduğu savunulabilir. Dolayısıyla bunun Grek Mitolojisindeki insan kurbanının gizli ikonografisi olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: *insan kurbanı, Polyksene, İphigenia, Andromeda, Hesione*

Human Sacrifice in Greek Mythology

ABSTRACT

To be able to find out the circumstances and the limits of human sacrifice, first the perspectives of the ancient authors need to be clarified specifically. Human sacrifice theme's never been a common ritual type in Greek mythology or Greek culture. Human sacrifice's been an extraordinary way of a solution under the causes such as hopelessness of a society, god, king etc. In this article, we are going to focus on the

* Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Derya Şahin'e teşekkür ederim.

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, hardalarkeoloji@gmail.com

grounds which permit human sacrifice under the conscience of mythology. Therefore the myths about Iphigenia, Hesione, Andromeda and Polyxene will be examined and compared. In accordance with this purpose, the future determined conclusions will be supported by the selected archaeological evidences. With the final conclusion of this study, one can argue that femininity was always caught in the middle between mother nature and patriarchy. Therefore, we believe that was the secret iconography of human sacrifice in Greek Mythology.

Key words: human sacrifice, Polyxene, Iphigenia, Andromeda, Hesione

Giriş

İnsan kurban edilmesi Grek Mitolojisinde çok nadir olarak karşılaşılan bir yöntem olup, bu ritüele başvurulmasının sebebi olarak en başta çaresizlik gösterilebilir. Daha çok bir tragedia mitosu hâline bürünmüş olan insan kurbanı betimlerinin konumuz açısından en önemli örnekleri Polyksene, Hesione, Andromeda ve Iphigenia mitoslarıdır. Bu dört mitos üzerinden gerçekleştireceğimiz incelemelerimiz, Grek kültüründe insan kurbanına olan bakış açısını ortaya koyabilmek amacıyla daha çok Iphigenia ve Polyksene mitosları üzerine yoğunlaşacaktır. Çalışmamızın zeminini oluşturan ve temel olarak faydalanılmış olan başlıca kaynaklar; antik yazarlar ve arkeolojik kanıtlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Antik yazarlardan Euripides'in *Iphigenia Aulis'te*, *Iphigenia Tauris'te* ve *Hekabe* eserleri üzerinde durulacaktır (Eur.Iph.A; Eur.Iph.T.; Eur.Hec.). Ayrıca diğer yazarların ilgili mitoslara dair farklı versiyonları da bu kapsamda karşılaştırılacaktır. İncelemelerimiz kapsamında ikonografinin ve mitosların birbirleri ile olan ilişkileri gözler önüne serilmeye çalışılacak olup, bu doğrultuda canlandırılmış sahnelerin altında yatan nedenler de irdelenecektir. Varılacak olan çıkarımların altları, seçilmiş olan arkeolojik kanıtlar ile katalog kısmında doldurulmaya çalışılacaktır. Bu

sebeple farklı dönemlere ait farklı formlara da eldeki örnekler arasında katalogumuzda yer verilmiştir¹.

Örneğin İphinegia'nın kurban edilişi mozaiklerindeki sahnelerin betimlenmelerinde (Res.1A,1B), kurban edilen İphigenia'nın üzerinde tunik ve pelerin olduğu, ayrıca başında ise bir duvak olduğundan (kimilerince ya çok kısa ya da hiç) bahsedilmektedir. Blazquez'in (2012: 54-55) ve Dunbabin'in (Dunbabin 2012: 145) nitelendirmeleri, bu duruma emsal olarak verilebilir. Ancak bahsedilen duvağın altında yatan detaylar, çoğu araştırmacı tarafından ikonografik olarak yeterince değerlendirilmemiştir. Keza, aynı sıkıntının *ketosa* ilişkin sahnelerin nitelendirilmesi konusunda da mevcut olduğu görüşündeyiz. Örneğin Baykan (2016: 13-14), *ketos* figürünün, farklı sahnelerdeki farklılıkları ve benzerlikleri hakkında, ilgili mitoslara dair sorgulamalar yapmış ancak *ketos* kelimesinin kapsamına giren anlamları ve bu anlamların temsil ettikleri canlıların neler olabileceğine dair açıklamalarda bulunmamıştır. Polyksene lahdinin ikonografisi hakkında, çok değerli bilgilere sahip olan birçok araştırmacı gibi Işık'ın da, lahit üzerindeki sahnelerin barındırdığı anlamlara ilişkin, ilgili figürlerin metaforik olarak temsil ettikleri metalar hakkında eksik sorgulamalar yaptığı görüşü de, bu çalışma kapsamında ele alınacaktır.

Nihayetinde çalışmamızın amacı, verilen bu üç örnekte de olduğu gibi, ilgili ikonografinin ve mitosların arasındaki bağı gözler önüne serebilmek ve Grek Mitolojisinde var olan insan kurbanının temelde var olan sebeplerini açıklığa kavuşturabilmektir. Bu amaca yönelik olarak insan kurbanı kavramı, mitoslardaki karakterlerin, tanrıların ve kurbanların gözünden ayrı ayrı incelenecek ve böylece

---

¹ Bunlar arasında katalogda; Perseus ve Andromeda mozaiği (Res.3A) ve tablosu (Res.3B), İphigenia'nın kurban edilişi mozaikleri (Res.1A,1B), freski (Res.1D) ve tablosu (Res.1C), Hesione ve Herakles'e ait friz bloğu (Res.2A), ketosun sahnelendiği figürler (Res.2B) ve Polyksene Lahdi (Res.4) yer almaktadır.

mitolojik unsurlara dair değerlendirmeler objektif bir açıdan yapılmaya çalışılacaktır. Tüm bunlara ek olarak Katalog kısmında ise, ilgili mitoslara dair tarafımızca seçilen örnek sahnelerin yer aldığı ikonografiler olabildiğince incelenecektir. Bu rnekler arasında mozaik, seramik, fresk, kabartma ve tablo dâhil olmak üzere farklı sanatsal nitelikte eserlere yer verilecektir.

1. İphigenia (Res. IA-ID)

1.1. Mitoloji

Öncelikle mitosu kısaca özetlemekte fayda vardır. Helene aşkına yenik düşmüş ve Paris'le birlikte Troia'ya kaçmıştır. Bunu ğrenen Helene'nin eşi Sparta kralı Menelaos kahrolur. Helene henüz Menelaos ile evlenmeye karar vermeden önce ise, birçok isim tarafından kendisinin her zaman korunup kollanacağına dair söz verilmiştir. Menelaos işte bu sözün sahiplerini kendisine yardım etmeye çağırır. Odysseus ve Akhilleus'un da aralarında olduğu bu kişilerin çoğu Menelaos'un talebine olumlu yanıt verirler. Ne var ki ilk başta Odysseus ve Akhilleus sözlerini tutmamak için farklı yollar izlerler; Odysseus deli numarası yaptıysa da, deli olmadığı ortaya çıkınca ilk iş Akhilleus'u aramaya başlar. Akhilleus ise, annesinin yönlendirmesiyle bu savaşa katılmak istememekte ve kral Lykomedes'in yanında, cariyeye kılığında saklanmaktadır. Nihayetinde Odysseus da, onu cariyeler arasında fark edebilmenin bir yolunu bulur ve Greklerin onurunu kurtarma amacıyla bir araya gelen ordunun olmazsa olmaz isimleri en sonunda bir araya gelmiş olurlar. Temelinde böylesine kutsal sayılan bir amacın olduğu bu mücadelenin, daha başında Odysseus ve Akhilleus'un göstermiş oldukları tavır ise kanaatimizce tartışmaya açıktır. Sonrasında iki yıl süren hazırlıklar neticesinde, Menelaos'un kardeşi olan Miken kralı Agamemnon'un liderliğinde Aulis'te toplanan donanma, rzgrin olmaması sebebiyle bir türlü sefere çıkamaz. Çünkü Agamemnon Artemis'in kutsal saydığı geyiği ldrmştir. Ne var ki,

kâhin Kalkhas bu lânetin ancak Agamemnon'un kızının kurban edilmesi ile son bulacağını söyler. Bunun üzerine Agamemnon, nedenleri aşağıda daha detaylıca anlatılacağı üzere, kızını kurban etmeye karar verir (Morford vd. 2003: 406-457).

1.2. Antik Yazarlar ve Arkeolojik Kanıtlar Işığında İnceleme

İphigenia'nın kurban edilişi mitosu, Aeschylus ve Euripides gibi antik yazarların, kurgusal tragediyalarının bir parçası olmuştur. Belirtmek gerekirse, Aeschylus'un tragediasında İphigenia'nın Agamemnon tarafından Akhilleus ile evlendirme vaadiyle çağırılması kısmı da bulunmamaktadır. İphigenia'nın evlenme vaadiyle Agamemnon tarafından annesi ile birlikte mektupla çağırılması Euripides'in tragediasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu gibi farklılıkların olması sebebiyle, mitosa ilişkin olarak yeri geldiğinde Aeschylus'un *Oresteia* – *Agamemnon*'una, yeri geldiğindeyse Euripides'in *İphigenia Aulis*'tesine ve *İphigenia Tauris*'tesine değinilecektir (Armstrong vd. 1985: 1-12; Eur.Iph.A.; Siegel 1981: 257-265).

Euripides'in *İphigenia*'sında tragedianın odak noktasının, İphigenia'nın seçimi olduğu söylenebilir. İphigenia'nın hayatından bir süre sonra kendi rızası ile vazgeçmesi ve kurban edilmesine göz yumması tragedianın belki de en dramatik yeridir (Lawrence 2010: 22,30; Sorum 1992: 539). Burada bireysel arzuların ve hayallerin ötesine, Grek kadınlarının güvenliğinin; ülkesinin gururunun, Akhilleus'un ve Grek ordusunun bekâsının geçtiği düşünülebilir. Ayrıca İphigenia fikrini değiştirmeden önce hayatı için yalvarışında; fakir olarak yaşamının, zengin olarak ölmekten (burada fakir ve zengin kelimeleri metaforik olarak kullanılmış olmalıdır) daha güzel olduğunu belirtmiştir (Sorum 1992: 540-541). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, İphigenia'nın hayata karşı bakış açısı ve sonradan fikrini

değiştirmesi ve gönüllü olarak hayatından vazgeçmesi, onun ölümünü isteyenlere karşı açık bir meydan okuyuş olarak da nitelendirilebilir. İphigenia'nın kurban edilmesi sırasında Artemis'in İphigenia'ya acıyarak onu oradan son anda alıp, yerine bir geyik (Res.1B,1D) koyduğuna dair bir versiyon mevcut olup (Pfluger 1995: 70,71), kurban edilen İphigenia veya geyik olsun; nihayetinde kendisinin kurban edilmesine göz yumulmuştur (Armstrong vd. 1985: 1-12; Sorum 1992: 527). Resim 1B'deki İphigenia'nın kurban ediliş mozağında, İphigenia kurban edilmek için götürülürken sahnenin sağ üstünde Artemis'in geyikle birlikte beklediği ve dolayısıyla ritüel başlamadan önce İphigenia'nın kurban edilmesine müsaade etmek istemediği anlaşılmaktadır. Aynı Ampurias'daki bu sahne gibi, Resim 1D'deki Pompeii freskinde de, bu kez sahnenin sol üstünde Artemis, geyiği elleriyle başından tutar vaziyette ve endişeli bakışlarıyla İphigenia'yı takip etmektedir. Her iki eser de en geç MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir. Ayrıca Artemis ile geyik figürü de başlı başına işlenmiş ayrı bir tasvir konusudur. Buna verilebilecek en iyi örneklerden birisi, Avcı Artemis ya da Diş Geyikle Birlikte Artemis olarak adlandırılan bronz heykeldir. Eser MÖ 4. yüzyıla ait bir Grek orjinalin Roma kopyasıdır. Bu heykelde de Artemis'in yanında diş geyik bulunmakta; bir eliyle geyiği tutmakta, diğer eliyle ise sağ omzu üzerinden oklarına ulaşmaktadır².

Bir başka dikkat çekilmesi gereken nokta da, İphigenia'nın hayatını feda etmesiyle; Grek kadınlarının barbarların eline düşmelerinin ve evlerinden uzağa götürülmelerinin önüne geçildiği inancı olmalıdır. Bu sebebi İphigenia kendisi belirtmekte ve bahsettiği barbar Paris³, Grek kadını da Helene'den⁴ başkası değildir (Sorum

² Heykel bugün Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır. bk. Morford vd. 2003: 201.

³ Troia'nın lâneti yalnızca Helene'yle alakalı değildir. Yine bir başka efsaneye göre Troia'yı kuran Dardanos Zeus'un soyudur. Kenti kurduğu tepe ise Ate'nin; Zeus'un onu Olympos'tan aşağı attığında düştüğü yerdir. Dolayısıyla bu sebeple de Troia'nın bahtsız olduğuna dair kehanetler vardır (Akşit 2010: 196-201; Gezgin 2011: 132).

Troia'nın lanetinin tam olarak başladığı zamanın ise kral Laomedon'un dönemine denk geldiği söylenebilir. Laomedon kent surlarının yapımı için Zeus'tan yardım istemiş ve Zeus da bu iş için Poseidon ve Apollon'u göndermiştir. Tanrıların yaptığı duvarın Troia Savaşı'nda yıkılabilmesinin sebebi Poseidon ve Apollon'un bilerek sur yapımında insanları da çalıştırmış olmalarıdır. Böylelikle surlar yıkılabilir olmuştur (Gezgin 2011: 132-133). Tanrılara emeklerinin karşılığını ödememiş olan Laomedon'a ceza olarak Poseidon *ketosu* yollar (Akşit 2010: 196-201). Laomedon'un ölümünden sonra tahta geçen oğlu Priamos'un ise başta kraliçe Hekabe'den olmak üzere çok sayıda çocukları olmuştur. Hekabe en son doğuracak olduğu çocuğa hamileyken gördüğü bir rüyada, Troia'nın başına bin bir türlü felaket geldiğine tanık olur. Kral Priamos bu rüyayı danışmak için İda dağında yaşayan ve bir başka karısından olan kâhin oğlunu çağırır. Sonrasında özetle, kâhin Troia'nın başına bir felaket gelmemesi için bu çocuğun ölmesi gerektiği söyler. Priamos bu önlemlerle yetinmez ve hamile kız kardeşi dâhil yeni doğan tüm erkek çocukları öldürtür. Hekabe ise oğlu ertesi gün doğduğu için onun öldürülmesine müsaade etmese de bebek, Priamos'un emriyle çoban Agelaos tarafından İda Dağı'na bırakılır. Birkaç gün sonra çoban dağda bebeği görür ve onun bir ayı tarafından emzirildiğini anlar. Çoban bebeği bir para kesesinin içine koyarak evine getirir ve ona Paris ismini verir. bk. Akşit 2010: 198-201; Gezgin 2011: 133-134.

⁴ Efsaneye göre Tanrıça Gaia yeryüzündeki insanların sayısının çok fazla artmış olması sebebiyle Zeus'dan yardım ister. Zeus dünyada tekrar bir tufan yaratmak istememektedir. Ancak çıkardığı savaşlar da soruna bir çözüm olmamaktadır. Helene'nin işte bu sebeple doğduğuna dair bir kehanet vardır. Helene'nin annesinin ve babasının kim olduğuna dair; Leda ve Zeus ya da Nemesis ve Zeus olmak üzere farklı efsaneler mevcuttur (Gezgin 2011: 131,135). Bir gün tanrıların şenlikleri sırasında davet edilmeyen Eris, meyvelerin arasına; üzerinde "en güzeline" yazan bir altın elma bırakır. Bu elmanın kendisine ait olduğunu iddia eden Aphrodite, Athena ve Hera arasında anlaşmazlık çıkar. Aralarından en güzelin kim olduğunu söylemesi için Zeus'a danışmalar da bu sıkıntılı durumdan Zeus kendisini kurtarır. Öyle ki Zeus, bu soruya hakem olması için adaleti ve saflığı ile bilinen İda dağındaki çoban Paris'i önerir. Tanrıçalar Paris'in yanına ellerindeki elma ile giderler ve aralarından hangisinin en güzel olduğuna Paris'ten karar vermesini isterler. Her bir tanrıça Paris'e kendisini seçmesi karşılığında bir rüşvet teklif eder. Aphrodite'nin teklifi de, yeryüzünün en güzel kadını olan Helene'nin aşkıdır. Paris bu teklifin karşılığında "en güzel" olarak Aphrodite'yi seçer (Akşit 2010: 198-201). Sonrasında Paris Aione ile evlense de aklında hep Helene vardır. Sonunda Paris Helene'yi bulmak için yollara

1992: 541). İphigenia'nın hayatını feda etmeye razı olduktan sonra mı bu sebeplere kendini inandırdığı yoksa bu sebepleri düşündükten sonra mı fikir değiştirdiği hususu tartışılabilir. Her iki ihtimâlde de İphigenia'nın hayatının önüne başka insanların yaşamlarını ve Grek ülkesinin onurunu koymuş olduğu fikri hâkimdir (Lawrence 2010: 22,30). Euripides'in versiyonunda, İphigenia'nın; kendi hayatlarını feda eden Grekler yerine koyulduğu genel olarak kabul edilmektedir. Ancak burada bahsi geçen "hayatın feda edilmesi" kavramı, yalnızca insanın canından olması anlamına gelmez. Aslen gerek konuya dair modern dillerdeki anlamlara ve gerekse Grekçedeki anlamlara bakıldığında; burada bahsedilen temel kavramın "fedakârlık etmek" olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla birçok kez, tragedia içerisinde İphigenia üzerinden ima edilen fedakârlık vurgusunun anlamı çok geniştir (Strachan 1976: 137,138).

İphigenia'nın feda edilmesinde Agamemnon açısından iki farklı nitelik söz konusudur. Çünkü kendisi hem bir baba hem de aynı

---

düşer ve aradığı aşkını Sparta'da bulur. Helene o sırada Sparta kralı Menelaos'un eşidir. Paris Helene'yi ilk gördüğü anda âşık olur ve onu baştan çıkarıp kaçırmak ister. Helene'yi ikna etmek için ona, aşklarının Aphrodite'nin bir emri olduğunu da söyler. Helene Paris'in arzusuna karşı koyamaz ve onunla Troia'ya kaçmaya razı olur (Can 2011: 289-295; Gezgin 2011: 134-135). Efsanenin devamında Menelaos'un kahrına yardım için kardeşi Agamemnon Grek ordularını bir araya toplar ve 2 yıl sonra Troia'ya savaş için hareket ederler. Tabii ki bu hareketleri İphigenia'nın kurban edilmesinden sonra olacaktır. Paris ile Helene'ye burada değinmiş olmamızın en önemli sebebi, efsaneye göre Paris'in Helene'yi kaçırmasının ardında yatan sebebin Hesione'nin Priamos'a, Telamon tarafından geri iade edilmemesidir (Kolf 1954: 8-9). Buna burada ayrıca değinilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü bu durumda, İphigenia'nın kurban edilmesinin ardında yatan yegâne sebep de, aslında Herakles'in Hesione'yi Telamon'a hediye etmesi olacaktır. Mitosların kronolojisine bakıldığında her biri aslında bir diğerrinin devamı şeklindedir. Dolayısıyla, mitosları birbirlerinden bağımsız olarak incelemek bizce yeterli olamaz. Arkeolojik malzemeler üzerinde yapılacak olan ikonografik incelemeler, ancak ilgili mitoslar arasındaki bu bağlantının göz önünde bulundurulması ile mümkün olabilir.

zamanda halkını korumakla yükümlü bir liderdir (Siegel 1981: 260,262-264). Bu noktada Agamemnon tabiri caizse iki ateş arasında sıkışıp kalmıştır (Sorum 1992: 529). Burada Agamemnon'un kararlarının, aşağıda bahsedilecek olan mitolojik gelenekler tarafından sınırlandırılmış olduğu söylenebilir. Mitosa dair kurgusal dramanın sınırlarının genel anlamda Euripides tarafından çizildiği söylenebilir. Her ne kadar İphigenia'nın kendi seçimlerini yapmakta özgür olduğu söylenebilirse de; söz konusu özgür iradesi ile yapacağı seçimlerin sınırı her daim mitosun sınırlarına, bir başka deyişle kendi kaderine takılacaktır (Sorum 1992: 542). Bu kavram bizce "kurgusal özgürlük" şeklinde tanımlanabilir. Bu özgürlük mitolojik geleneklerin ötesine geçmemektedir. Dolayısıyla antik yazarların bu mantıkla İphigenia'ya makul sebepler bulmuş olmaları da akla yatkın gelmektedir.

Agamemnon'un içinde bulunduğu duruma geçmeden önce, İphigenia'nın arkeolojik malzemeler üzerindeki sahnelerde nasıl bir ruh hâliyle tasvir edilmiş olduğunu sorgulamakta fayda vardır. Örneğin Resim 1A'da İphigenia'nın Aulis'e gelmesinin sahnelendiği mozaikte (Antakya MS 3. yüzyıl), açık ve net bir biçimde göze çarpan emareler vardır. İphigenia, kendisine elini uzatan babası Agamemnon'un yüzünü kesinlikle bakmamaktadır. Hatta Agamemnon'un bulunduğu yönün tam aksine bakıyor olması da bu tespiti desteklemektedir. Klytemnestra ise sahne solunda, kızının yüzündeki kendini bırakmışlık ifadesinden daha ziyade öfkeli ve kesin bir yüz ifadesine sahiptir. Resim 1D'de Pompeii freskinde (MS 1. yüzyıl) ise Klytemnestra, sahne solunda; bir eliyle yüzünü kapatmış ve yıkılmış bir vaziyettedir. Freskteki sahnede Agamemnonsa, bu kez İphigenia'yı Aulis'te karşıladığı sahnede kesinliğini kaybetmiş ve elini sakalına götürmek suretiyle olan biteni tekrar tekrar sorgularcasına bir tedirginlik içerisinde tasvir edilmiştir. Bu tedirginliğin boşa olmadığı Troia Savaşı dönüşünde ortaya çıkacaktır. Gerçekten de Klytemnestra'nın aşığı Aegisthus, Agamemnon'dan eşinin intikamını alacak; onu öldürecektir (Morford

vd. 2003: 409-410). Bu olayın tasvirine ilişkin örnek olarak, Agamemnon'un Ölümü sahnesinin yer aldığı MÖ 470'e tarihlenen kırmızı figürlü Attik Krater verilebilir⁵.

Agamemnon'un İphigenia'nın kurban edilmesini istemesinde üç farklı görüşün olduğu savunulur. Bunlardan ilki Agamemnon'un kendisinde daha büyük güçler tarafından buna mecbur edilmesi, yani kendi rızası olmaksızın eylemlerinin kontrol edilmesidir. İkincisi, kendisinin lider olması ve dolayısıyla bu sebepten ötürü buna mecbur olduğuna inanması; Grek ordularına ve onun askerlerine karşı kendini sorumlu hissetmesidir. Üçüncüsü ise, buna kendi kendisini mecbur etmesidir. Bir başka deyişle, Agamemnon kendisini zayıf ve güçsüz hissettiği⁶ için; Grek ordularının kendisine, liderliğine ve zafere inanmasını sağlayabilmek adına böylesine bir yol seçmiştir. Dolayısıyla böylece insanlar, kendi kızını kurban eden Agamemnon'a gönülden inanacaklar ve tanrıların da onunla birlikte olduğunu düşüneceklerdir (Siegel 1981: 257-258). Agamemnon'un çaresizliği ve güçsüzlüğü Resim 1A ve 1D'de açıkça görülebilmektedir. Konumuz açısından

---

⁵ Bahsedilen Attik Krater, William Francis Warden Fund, Courtesy, Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde yer almaktadır. bk. Morford vd. 2003: 410.

⁶ Burada Agamemnon'un kendisini zayıf ve güçsüz hissediyor olmasının sebeplerini incelemek gerekir. Agamemnon kendisini Odysseus'a, Grek askerlerine ve Akhileus'a karşı sorumlu hissediyor olabilir fakat onlardan korkuyor olması da söz konusudur. Agamemnon kızını, Akhileus ile evlendirme vaadiyle annesine yazdığı mektup aracılığıyla Aulis'e çağırmıştır. Ancak Grek ordusu İphigenia Aulis'e geldiğinde kendisinin kurban edileceğini henüz bilmemekte fakat Odysseus bilmektedir. Dolayısıyla Agamemnon'un Odysseus'dan korktuğu ya da Odysseus'un bu gerçeği orduya söylemesinden korktuğu söylenebilir. Bu argümana dayanak gösterilebilecek en mühim sav, Agamemnon'un ikinci mektubu ile İphigenia'nın Aulis'e gelişini engellemek istemesidir (Siegel 1981: 262). Sonuç olarak Agamemnon'un kızına olan sevgisi, karısı Klytaemnestra'nın (Klytemnestra) öfkesi, Grek ordusu'na ve Odysseus'a karşı olan korkusu arasında kaldığı ve bu sebeplerle zayıf ve güçsüz hâle geldiği söylenebilir. Bk. Siegel 1981: 265.

bizce en önemli kısım; Aeschylus'un *Agamemnon*'unda 228 ilâ 248 arasında ifade edilenlerdir. Bu bölümde; Agamemnon'un İphigenia için hazırlanmış olduğu safran boyalı duvağı (Armstrong vd. 1985: 1; LIMC 1990: pl.469), sunağın altına koydurmuş olması ve İphigenia'nın kurban edilişi sırasında kızının, bu duvağı (Res.1A-1D) üstünden atarak orada bulunan herkesin gözlerinin içine tek tek bakışı nitelenmiştir. Bu sahne, adeta konuşmak için can atan bir tabloya benzetilmektedir. (Armstrong vd. 1985: 1-2; Conacher 1961: 14; Johnston 2007: 10-15). Bir kadın için o dönem duvağın ne ifade ettiği konusu ise; toplumsal cinsiyetin zamane sosyolojisi ile alakalıdır. Dolayısıyla burada *kredemnonun* yalnızca İphigenia için neler ifade edebileceğine dair mitostan öğrenebildiklerimiz doğrultusunda açıklamalarda bulunulacaktır (Armstrong vd. 1985: 1-12).

Kredemnon kadına ait olan bir parçadır dolayısıyla erkekle kadını birbirinden ayıran malzemelerden biridir. *İphigenia Tauris*'tede Euripides; İphigenia'nın Akhileus ile evleneceği haberini aldığı ilk sahnede, *kredemnonu* onun üzerinde betimlemiş ve sonrasında İphigenia'nın Orestes ve Elektra'yı heyecanla uzun bir süre öptüğü sırada dâhi üzerinden *kredemnonu* / duvağı çıkartmamıştır. Dolayısıyla bunun bir rastlantı olmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca sonrasında kurban edileceğini öğrendiğindeki tepkisi de; kendisinin babasının insafsızlığı neticesinde "ölü gelin" hâline getirildiğidir (Armstrong vd. 1985: 8). Tüm bu açıklamaları yapmış olmamızın sebebi; İphigenia'nın kurban edilişi sırasında, kötü bir söz söyleyemesin / lanet okuyamasın diye ağzı kapatılmış bir hâldeyken, üzerindeki *kredemnonu* yere atıp sonrasında da etrafındakilerin gözlerinin içine bakması ile İphigenia'nın bize tam olarak ne anlatmaya çalıştığını anlamlandırabilmektir (Armstrong vd. 1985: 7-8). Resim 1D'deki freskte, İphigenia'nın bahsi geçen bu feryatları açıkça görülebilmektedir. Edebiyat kritikleri bu durumu; ilgili 240 No'lu dizede belirtilmiş olduğu üzere İphigenia'nın bakışları ile oradakilerden merhamet dilemesi şeklinde yorumlamışlar ve

İphigenia'nın daha önceki açıklamalarından yola çıkarak, onun kurban edilmesini benimsediği ve buna rıza gösterdiği şeklinde değerlendirmişlerdir. Yukarıda *kredemnon* ve İphigenia ile ilgili yapılmış olan açıklamaların ışığında, bizce İphigenia'nın *kredemnonu* üzerinden atmış ve sunaktakilerin gözlerinin içine bakmış olması, ilgili dizelerde yazılanın aksine kendisinin merhamet dilemesi olmamalıdır. Unutulmamalıdır ki İphigenia'nın ağzı kapalıdır. Dolayısıyla o konuşmamakta, söylemek istediklerini haykıramamaktadır. Dizelerde yazanlar Aeschylus'un ifadeleridir. İphigenia'nın hisleri ise yere attığı *kredemnonda* gizli olmalıdır (Armstrong vd. 1985: 1-12). Duvak ile ilgili bugüne kadar yapılmış olan yorumların ve burada varılan çıkarımların, Resim 1A ve 1B'de tam olarak karşılık bulduğu kanaatindeyiz.

İphigenia ile ilgili son olarak Resim 1C'deki Carle Van Loo'nun tablosuna farklı bir açıdan bakılması gerektiği görüşündeyiz. Tablodan anlaşılabilceği üzere, Rönesansla birlikte sanatçıların daha ziyade konuyu spiritüel olarak işlemiş oldukları düşünülebilir. İphigenia'nın cansız bedeninin ve ruhunun aynı sahnede birlikte tasvir edilmiş olması, bu bakımdan dikkate değerdir. Kannatimce ruhunu alıp götürenin kim olduğu konusunda bir kesinlik yoktur. Bizce buradaki bir diğer önemli nokta da; geyiğin henüz İphigenia ile yer değiştirmemiş olmasına rağmen, İphigenia'nın hâli hazırda ölmüş olduğudur. Çünkü konunun benzer tasvirlerinde geyik, İphigenia hâlâ hayattayken oradadır. Dolayısıyla burada şu soru akla gelmektedir; acaba ressam İphigenia'nın ruhunun bedeninden önce ölmüş olduğunu anlatmak istiyor olabilir midir? Her halükarda, sahne gerisinde gökyüzünün bulutlarla dolmaya başladığı ve sağ arka plandaki yelkenlerin rüzgârla doldukları konusunda herhâlde bir şüphe yoktur.

2. Hesione (Res.2A,2B)

2.1. Mitoloji

Troia'nın duvarlarının inşasında yardım eden Apollon ve Poseidon'a anlaştıkları ücreti-karşılığı vermeyen kral Laomedon, Poseidon tarafından intikam amacıyla gönderilen deniz canavarını defetmek için kehanete göre kızı Hesione'yi deniz canavarına kurban etmek zorunda kalır⁷. Özetle sonrasında Argonautlar (Argo Gemicileri) gelir ve beraberinde Herakles; Laomedon'un Zeus tarafından kendisine mükâfat olarak verilen ilahi atları (Tros) vermesi karşılığında, deniz canavarını (*ketos*) öldürüp Hesione'yi kurtarmayı teklif eder. Laomedon bunu kabul etse de, Herakles deniz canavarını öldürdükten sonra yine sözünü tutmaz ve Herakles oradan tartışmadan ayrılır. Sonrasında intikam almak için geri dönüp, Laomedon'un tüm oğullarını (Podarkes hariç) öldürür. Podarkes tutsak olarak alınır ve Hesione de Herakles tarafından Telamon'a hediye edilir. Devamında Hesione efsaneye göre Podarkes'i kurtarmak için onu satın alır ve bundan böyle adı Priam/os olur (Akşit 2010: 196-198; Andrews 1965: 32-33; Colville 1940: 3,4; Morford vd. 2003: 443; Kolf 1954: 7).

2.2. Antik Yazarlar ve Arkeolojik Kanıtlar Işığında İnceleme

Mitosa ilişkin bilgiler özetle açıklanmış olduğu üzere, Hesione de halkı ve şehri için kurban edilmek istenmiş ve Herakles tarafından kurtarılmıştır. Burada inceleme gereği duyduğumuz kısımlardan birisi Hesione'nin örtüsüdür. Bu örtü/aksesuar İphigenia'da olduğu gibi

---

⁷ Bu gibi insan kurbanına dair bir örneğe II. Mursilis'in karısına ait bir dua metninde rastlanılmaktadır. Ayrıca örneğin kralın sağlığı ve refahı için onun adına insan kurban edilmesi ritüeli Hititlerde mevcuttur. Bu gibi bedelleri ifade etmek için *tarpala* / *tarpasas* kelimeleri kullanılmış olup bu kelimenin Grekçesi *terapon* şeklindedir. Ayrıca ilgili kelime Homeros'un kahramanlarının alter egoları için kullanılmaktadır. bk. Andrews 1965: 33-35; Erbaşı 2013: 115-132.

duvak olmalıdır. Herakles, Hesione'nin kendisine yalvarması neticesinde duvağı karşılığında Podarkes'i satın almasına müsaade eder. (Kolf 1954: 7-8). Bizce asıl önemli olan Podarkes'in satın alınması değil, böylesine bir değiş tokuş için Herakles'in Hesione'den duvağını istemiş olmasıdır. Duvak niçin bu kadar önemlidir ve Hesione için ne anlam ifade etmektedir? Hesione'nin duvağı aynı İphigenia'da olduğu gibi kadını ve kadına ait olanı temsil etmektedir. Burada Hesione'nin aidiyeti üzerine bir anlam yüklenebilecek olan duvağın, Hesione'nin kendi rızası ile Herakles'e verilmesi, Hesione'nin bir nebze kendi kaderine razı olması anlamına da gelebilir. Dolayısıyla Hesione, Podarkes için hür iradesinden vazgeçmiştir. Hesione açısından ilgili mitosta en büyük trajedinin; kurban edilmesine dair alınan kararın değil, duvağından vazgeçmesi olduğu düşünülebilir. Ayrıca Hesione'nin duvağını alan Herakles ise, belki de Hesione için çok daha büyük bir aşağılamada bulunmuştur ki; o da Hesione'nin Telamon'a hediye edilmesidir. Burada Herakles'in, diğer mitoslardaki karakterlere nazaran, Hesione'yi kendisinin sahip olmayıp, Telamon'a vermesi "heroik" bir eylem olarak düşünülebilir (Kolf 1954: 7). Dolayısıyla Herakles burada Telamon ve kendisi açısından bir büyüklükte bulunmuşsa da, Hesione'nin onuru açısından da çok büyük bir aşağılamada bulunmuştur denilebilir⁸. Herakles'in öldürmüş olduğu *ketos* konusuna gelirsek; burada öldürülen canavarın *triton* olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusudur. Hesione mitosunda aslen *triton* kelimesinden hiç bahsedilmediği gibi; "deniz canavarı" kavramı⁹ söz

⁸ Bu noktada hatırlamakta fayda vardır; Priamos zorla evinden alıkonan Hesione'nin geri verilmesi için Yunanistan'a elçi yollar ancak bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır ve Grekler Hesione'yi geri vermeyi kabul etmezler. Efsaneye göre Paris'in bundan dolayı Helene ile ilişkiye girdiği de dile getirilir. bk. Kolf 1954: 8-9.

⁹ Hesione ve Andromeda'nın kurban edilmesine konu olan *ketos* / deniz canavarları hakkında daha detaylı açıklamaların gerektiği görüşündeyiz. *Ketos* terimi genellikle herhangi bir deniz canavarı için kullanılan bir kelime olsa da, daha çok Perseus ile Andromeda mitosundaki deniz canavarı için imâ edilir. Birçok tasvirde *ketosun* kafası

bir deniz canavarından ziyade *pistrix* (balina vs.) olarak anlaşılmakta, yalnız boynu daha uzun ve ince olarak betimlenmektedir. Bu duruma örnek olarak Frampton'da oda A'daki *trident* ile (üç dişli mızrakla) birlikte betimlenmiş olan Perseus ve *ketos* mozaïği örnek olarak gösterilebilir (Ketos ve Perseus Mozaïği: bk. Witts 2016: 61,81). Burada Perseus'un *ketosu* katletmesi betimlenmiştir. Canavarın kanatları (Campbell 1979: 291) vardır ve bacakları eksiktir. Erkek figürün sağ bacağına sağ toynağı ile dokunan *ketosu*, elinde tuttuğu *tridentle* öldüren Perseus, genel olarak tasvir edilmiş biçiminden farklı olarak betimlenmiştir. Bu sebeple kimileri burada tasvir edilenlerin *ketos* ve Neptün olduklarını kabul etmektedir. Ancak genel intiba erkek figürün Perseus olduğudur (Witts 2016: 61). Bu örneğe ilişkin olarak sorulan bir diğer soru ise *ketosun* niçin kanatlarının olduğudur? Ayrıca bu yaratığın dostane kanatlı bir deniz atı olduğuna dair tartışmalar da vardır (Witts 2016: 62). Açıklamalardan anlaşılacağı üzere verilen bu örnekle birlikte, *ketosun* tasvirine dair halen kesin olmayan mevcut sorular söz konusudur. *Ketosun* tasviri kimilerine göre çeşitlilik gösterse de, kimilerine göre ise tasvirdeki bu gibi farklılıklar söz konusu figürlerin *ketos* ve Perseus olmadıklarına dair birer ispattır. Bu noktada bu gibi tartışmaları bir kenara bırakıp *ketosun* ne olduğu sorusuna geri dönmekte yarar vardır. Dolayısıyla öncelikle antik dönemde Grek literatüründe var olan *kete* kavramının ne olduğunu anlamak gerekir. Erken Demir Çağı'na tarihlenen ve Atina'da bulunan balina iskeletleri (Papadopoulos vd. 2002: 188), söz konusu büyük deniz canavarlarına ilişkin edebiyatta ve ikonografide var olan tasvirlerin yanı sıra, bu canlıların fiziksel buluntularının da varlığını ortaya koymaktadır. Elbette burada sözde bir *ketosun* varlığından bahsedilmemekte ancak büyük deniz canlıları olan balina ve türlerinin Ege Denizi'ndeki varlığı ortaya konulmaktadır. Gerçekten de balina türlerinin sınıflandırılmasının başında Latince'de deniz ve İngilizce'de deniz memelileri anlamına gelen *Cetacea* kelimesi gelmektedir. Bu kelimenin kökeni ise Grekçe'de *ketos* ve Latince'de *cetustur*. Kavramın sınıflandırma içeriğine bakıldığında üç ana grup karşımıza çıkar. Birincisi nesli tükenmiş ve yalnızca fosil olarak bulunan antik balinalar (Archaeoceti); ikincisi bugün hala en az 10 çeşit türü olan bıyıklı balinalar (Mysticeti); üçüncüsü domuz balığı, yunus ve dişi olan diğer balinaların içinde olduğu dişli balinalar (Odontoceti) sınıflarıdır (Papadopoulos vd. 2002: 193). Görülebildiği üzere *ketosun* literatürdeki kökenine bakıldığında, kavramın balina türleri için kullanılan bir kelime olduğu anlaşılabilir. Ayrıca burada her ne kadar konumuzun kapsamı dışında olması sebebiyle detayına giremesek de, Papadopoulos ve Ruscillo'nun da ilgili çalışmasında arkeolojik buluntular ile örneklendirmiş olduğu üzere, oldukça büyük ve çeşitli balina türlerinin antik dönemde Ege Denizi'nde sıkça

konusudur (Baykan 2016: 6). Antik dönemde edebiyatta ve

bulunduğu ve insanlar tarafından bir şekilde ele geçirildikleri ortaya konulmuştur. Zaman içerisinde *ketos* kelimesinin imâ ettiği deniz canlılarının çeşitleri farklılık gösterse de, kavramın temeldeki anlamının sabit kaldığını söyleyebiliriz. Buna örnek olarak Papadopoulos ve Ruscillo'nun da (2002: 207) belirttiği üzere; şair Arcestratos MÖ 4. yüzyılda *ketos* kelimesini bazen büyük ton balıkları için kullanmış, Oppian ise MS 3. yüzyılda *Halieutica*'sında *ketos* kelimesini denizde var olan herhangi büyük bir canlı için kullanmıştır. Ayrıca Evliya Çelebi de 17. yüzyılda bir yazısında; çoğu Rum olan balıkçıların aralarında dişli yunusların, denizatlarının, kunduzların, balinaların ve çok büyük balıkların olduğu birçok av yakaladıklarından bahsetmiştir (Papapopoulos vd. 2002: 206). Görülebildiği üzere *ketos* kelimesinin zaman içerisinde kullanıldığı anlamlar arasında kesin olarak ortak olan, kavramın büyük deniz canlıları için kullanıldığıdır. Açıklamalarımız doğrultusunda *ketos* hakkında varılabilecek olan sonuçlar şunlardır; Witts'in bahsettiği *ketosa* dair çeşitli farklı tasvirlerin sebebinin, betimlemelerdeki yorum farkı olduğu iddia edilebilirse de, her deniz canavarının *ketos* olduğu sonucuna varabilmek bu çerçevede mümkün olmayacaktır. Bu sonuca varabilmek için öncelikle *ketosun* ne olduğu sorgulanmalıdır. Dolayısıyla Witts'in de belirttiği; *ketosun* genellikle her türlü deniz canavarını tanımlamak için kullanılan bir kavram olduğu görüşü bizce de doğrudur. Yani her deniz canavarı *ketos* olmasa da, her deniz canavarının spesifik bir ismi olmamasından dolayı bunlar, *ketos* kelimesi ile ifade edilmiştir. İkinci çıkarımımız ise, *ketos* kelimesinin kökenine ilişkindir. Kelime tüm balina türlerini yani o zamanın tabiri ile deniz canavarlarını tanımlayan bir kavramdır. Dolayısıyla edebiyatta ve ikonografide çeşitlilik göstermelerinin bir diğer temel nedeni, gerçekte de bu gibi deniz yaratıklarının kendi içlerinde çeşitlilik göstermeleridir. Her ne kadar bir takım tasvirler bizlere bugün fantezi gibi gelseler de, nesli tükenmiş olan *ketos* türlerinin ne oldukları ya da olabilecekleri hakkında sahip olduğumuz bilgiler kısıtlıdır. Kısacası, Witts'in Fampton'da oda A'daki *ketos* ile ilgili yapmış olduğu yorumlamalar ışığında, *ketos*'un kanatlarının olduğu düşüncesi her ne kadar bizlere bugün yalnızca bir hayal ürünü gibi gelse de, bugün var olan bir denizatinin (burada denizde yaşayan gerçek, küçük denizatları kastedilmiş; mitolojidekiler için ayrı yazılan “deniz atı” kelimesi kullanılmıştır) barındırdığı fiziksel özellikler incelendiğinde, sıradan bir insan hayretler içerisinde kalabilmektedir. Elbette ki sanatçının yorumu ve tasvirdeki abartının varlığı inkâr edilemez. Ancak Papadopoulos'un da belirtmiş olduğu üzere, bizim de burada üzerinde durmaya çalıştığımız konu, bu ve bu gibi canlıların tasvirlerinin belki de yalnızca edebiyat ve ikonografi ile sınırlı olarak görülmemesi gerektiğidir.

ikonografide kullanılmış olan çok sayıda deniz canlısı mevcuttur. Bunlara örnek olarak; deniz leoparı, denizaslanı, deniz atı, deniz boğası, deniz keçisi, deniz kurdu, deniz koçu, deniz *griffini*, *ketos*, yunus, balıklar, deniz tarakları, balık kulağı verilebilir. Deniz atlarının da içerisinde bulunduğu kara hayvanları kökenli olan deniz canavarları şunlardır; deniz leoparları, deniz aslanları, deniz atları, deniz boğaları, deniz keçileri, deniz kurtları/köpekleri, deniz koçları (Bingöl 1997: 131; Ducrey vd. 1979: 34-42; LIMC 1997: pl.24,34-45; Packard 1980: 326-346; Waywell 1979: 293-321; Witts 2016: 71). Burada bunların her birini detaylandırmamız konumuzun sınırları itibariyle ne yazık ki mümkün değildir. Deniz canavarının ve Hesione'ye ait olduğu düşünülen tasvirlerin bulunduğu Resim 2A'daki friz bloğu 1838'de bulunmuştur (Baykan 2016: 3). İki parçadan oluşan ve birleşebilen frizin; sağ tarafında deniz canavarını öldüren Herakles, sağdan sola doğru koşuyla koşan halk ve sol başta elleri havada ve başı sağa dönük olan Hesione betimlenmiştir (Baykan 2016: 3-8). Bu örnek bizce Hesione mitosunun anlatıldığı en güzel örneklerden birisi olmalıdır. Gerçekten de sol baştaki elleri havada olan figürün Hesione olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Resim 2B'nin ilk örneğinde de ortada Herakles ve deniz canavarı, sağ tarafta Hesione ve sol tarafta da Laemedon betimlenmiştir (Baykan 2016: 14). 2B'nin ikinci örneğinde ise, sağ baştaki kuru kafanın ne olduğuyla ilgili birçok tartışma vardır. Baykan'ın bu figürün *ketos* olduğu hakkındaki yorumu bizce de doğru olmalıdır. Her iki seramik üzerindeki tasvirde de Hesione'nin başındaki duvak yine göze çarpmaktadır. Ancak burada asıl gözden kaçırılmaması gereken detay; MÖ 550 civarına tarihlenen ikinci örneğin sol tarafındaki at arabasıdır. Bununla ilgili olarak şu sorunun sorulabileceği görüşündeyiz; Polyksene Lahdi'nin yanından çıkan at arabası tekerlekleri ile, söz konusu tasvir arasında herhangi bir fikir bağı var mıdır? Burada bununla ilgili açıklamalara yer verilmeyecek olsa da, Polyksene Lahdi bakımından çalışmamızın ilgili kısmında bu tekerlek buluntular hakkındaki yorumlara kısaca değinilecektir.

3. Andromeda (Res.3A,3B)

3.1. Mitoloji

Efsaneye göre Habeşistan kralı Kepheus'un karısı kendisinin *nereid*lerden daha güzel olduğuna inanarak kibre kapılır. Bu küstahlığına karşılık Poseidon, deniz perileri¹⁰ *nereid*lerin bu durumu kendisine şikâyet etmeleri neticesinde çok sinirlenir ve krallığı yerle bir etmesi için *ketosu* serbest bırakır. Kral Kepheus ise Poseidon'un bu gazabından kurtulmanın yolunu tanrılara (bazı kaynaklarda Zeus'a) danışır. Kral Kepheus aldığı cevapta, bu felaketten kurtulmanın yolunun, Andromeda'yı *ketosa* kurban etmek olduğunu öğrenir (Can 2011: 243; Phillips 1968: 1-23). Bu sırada Perseus ise titan Atlas'ı Medusa'nın başı ile taşa çevirmiş ve sonrasında Habeşistan üzerinden yolculuğuna devam etmektedir. Habeşistan'dan geçerken Perseus, güzel Andromeda'yı çaresizce deniz kıyısında bir tepede büyük bir taşa bağlı olarak bulur. Perseus önce Andromeda'nın yanına gider ve ona uzunca bakar. Sonra kim olduğunu sorsa da zavallı Andromeda hikâyesini anlatmaya başladığı sırada, *ketos* açıklardan koca kütlesi ile birlikte ağız açık bir şekilde Andromeda'ya doğru yüzmeye başlar (Res.3B). Perseus elindeki Medusa başı ile *ketosu* da Atlası öldürdüğü gibi öldürür (Phillips 1968: 1-4,10-11,20) ve Andromeda'yı kurtarır (Res.3A). Kral Kepheus'a kızını teslim eden Perseus, ayrıca Andromeda'ya âşık olmuştur ve onunla evlenmek istediğini krala söyler. Halkını ve kızını böylesine bir felâketten kurtarmış olan Perseus'un kızı ile evlenmesine kral tabii ki müsaade eder. Sonrasında Perseus Andromeda ile evlendikten ve akabinde yapılan şenliklerden sonra Habeşistan'dan

¹⁰ Su perilerinin güzellikleri her dönem sanatçıların ilgisini çekmiştir. 1896 tarihli J.W. Waterhouse'un tablosunda da Herakles'in can dostu Hylas'ın su perileri tarafından kaçırılışı (Bugünkü Gemlik / Bursa dolaylarında kaçırıldığı rivayet edilir.) resmedilmiştir. Tablo, Viktoria Dönemi'nde İngiliz feminen güzelliğine bakış açısının en güzel örneklerinden birisidir. bk. Morford vd. 2003: 532.

karısı ile birlikte ayrılır ve söz verdiği gibi Medusa başını teslim etmeye Seriphos adasına doğru yola çıkar (Morford vd. 2003: 512-514; Can 2011: 244-245).

3.2. Antik Yazarlar ve Arkeolojik Kanıtlar Işığında İnceleme

Resim 3A'da MS 3. yüzyıla tarihlenen mozaikte, Perseus'un Andromeda'yı kurtardığı an sahnelenmiştir. Tasvirde Perseus bir eliyle Andromeda'yı kolundan tutarak yanına çekmekte, diğer eliyle ise Medusa'nın başını tutmaktadır. Andromeda da öne doğru bir hareket başlangıcında olup, kendi isteğiyle Perseus'un yanına doğru yönelmektedir. Bu sahnedeki "hareket anı" ayrı bir öneme sahiptir. *Kheir epi karpoi* olarak adlandırılan ve damat ile gelin arasındaki bir eylem olarak nitelendirilen tasvir bu açıdan düşünüldüğünde çok daha değerlidir. Sahnenin gerisinde *ketos* görülebilmektedir. *Ketosun* da ismi diğer figürlerde olduğu gibi üzerinde yazmaktadır. Resim 3B'de ise Rönesans'tan bir örnek verilmiştir. II. Phillip tarafından 1562'de resmedilen tabloda; Andromeda'nın zincirlere vurulmuş çaresizliği, İphigenia'nın bedeni ile de vurgulanmıştır. Andromeda'nın arkasında denizin içindeki *ketosa* doğru, bir elinde kılıcı ve bir elinde Medusa başı ile boşluğa atlamış olan Perseus görünmektedir. Andromeda'nın başını zar zor Perseus'a doğru çevirip onu izlemesiyse, çaresiz genç kızın içinde beliren umudun göstergesi olarak nitelendirilebilir. Perseus'un deniz canavarı ile mücadelesine ilişkin olarak verilebilecek bir başka örnek tasvir de MÖ 530'a tarihlenen siyah figürlü Etrüsk *hydriasıdır*. Testi üzerindeki sahnede deniz canavarı ve Perseus karşı karşıya gelmektedirler. Sol baştan gelen *ketos* karşısında, sağ baştaki Perseus'un sağ elinde sağa sola sallanan bir taş ve sol elinde eğri Hermes kılıcı (hançer) bulunmaktadır. Özetle bu örnekte olduğu gibi

Perseus'un deniz canavarı ile karşılaşmasının sahnelendiği farklı konular da mevcuttur¹¹.

Özetle açıklanmış olduğu üzere, Perseus ve Andromeda mitosu da İphigenia'nın kurban edilişi mitosu ile benzerlikler göstermektedir. Bunların başında Kepheus gelmektedir. Kral Kepheus da aynı Agamemnon gibi kızının kurban edilmesi ile halkının feryadı arasında kalmıştır. Eğer kızını kurban etmeye razı olursa kanından bir parçasını yitirecek, eğer kurban etmez ise halkının, gözlerinin önünde felakete sürüklenmesini izlemek zorunda kalacaktır. Belki de bu mitostaki en büyük farklılık, İphigenia'nın annesi ile Andromeda'nın annesi arasındadır. İphigenia'nın annesi kızının mutluluğundan başka bir şey istememektedir. Ancak Andromeda'nın annesi Kassiopeia ise, kızının başına gelen bu felaketin yegâne sorumlusu olarak mitosta göze çarpmaktadır. İki mitos arasında başka farklılıklar da söz konusudur; İphigenia'nın kurban edilmesinde Agamemnon İphigenia'yı kurban etmez ise, rüzgâr çıkmayacak ve Grekler Troia'ya gidemeyeceklerdir; ancak Andromeda kurban edilmez ise tanrı Poseidon'un yolladığı *ketos* kenti yerle bir edecektir. Ayrıca efsaneye göre, Andromeda'nın kurban edilmesi gerektiğini kenttekiler bilmektedir. Oysa İphigenia'da bu durumu, son ana dek yalnızca Odysseus ve Agamemnon bilmektedir. Dolayısıyla bu açıdan da bir fark mevcuttur.

İnsan kurbanına dair olarak burada İphigenia ve Hesione bölümlerinde yapılan açıklamalarımızı tekrar etmeyeceğiz. Ancak açıklamalarımız doğrultusunda anlaşılabilmesi üzere, Andromeda'nın kurban edilişi daha çok Hesione'nin kurban edilişi ile benzerlik gösterir. Hesione'nin kurban edilmesinde de babası kral Laomedon aynı kral Kepheus'un yaptığı gibi kehanet üzerine kızını deniz canavarına kurban

---

¹¹ Perseus ile deniz canavarı mücadelesinin tasvir edildiği Etrüsk *hydrias*ının bugün bulunduğu yer Switzerland, Kusunacht, Hirschmann Collection. bk. Morford vd. 2003: 512.

etmek ister. Orada da aynı Perseus gibi bu sefer Herakles Hesione'yi kurtarır ancak Perseus'un yaptığı gibi Hesione ile evlenmez fakat onu arkadaşına hediye verir. Bu durum Herakles'i diğer kahramanlardan ayıran bir özellik olarak söylenebilir ise de, asıl farklılık Hesione'nin, Andromeda'nın Perseus ile evlenmek istediği kadar Telamon'la evlenmek isteyip istemediğidir. Neticede burada da masum bir genç kızın olağanüstü bir durumda, insanların yaşamlarını korumak için kendi canına kıyması istenmiş ancak İphigenia'da Artemis'in (geyikle yer değiştirdiği), Hesione'de Herakles'in ve Andromeda'da da Perseus'un sayesinde genç kızlar kurtulmuşlardır.

4. Polyksene (Res.4)

4.1. Mitoloji

Euripides'in versiyonuna geçmeden önce, mitosunu özetlemekte fayda vardır. Helene kısmında belirtilmiş olduğu üzere, Paris'in Helene'yi kaçırmaması/onunla birlikte olması kimilerince Hesione'nin Telamon'la evlendirilip Yunanistan'a götürülmesi ile bağdaştırılmakta (Kolf 1954: 8-9) ve böylelikle Paris Greklerden intikam almış olmaktadır. Aşkın peşinden giden Helene, Troia düştükten sonra Menelaos ile yeniden karşılaşır ve nasıl olduysa bir şekilde kendini eski kocasına affettirir. Bu durumu Menelaos'un vicdanına ve Helene'nin endamına dayandırmak herhâlde yanlış olmayacaktır. Ne var ki aynı şefkat ve bağışlama Polyksene ve Akhilleus için geçerli olmamıştır. Akhilleus çocukken annesi Thetis onu topuklarından tutarak Styks ırmağına daldırmıştır ve böylelikle Akhilleus öldürülemez hâlde gelmiştir. Ancak topukları suya girmediği için, hâlâ savunmasız bir yeri mevcuttur. Polyksene ile, Hektor'un cenazesinin teslimi sebebiyle verilen ateşkes sırasında tanıştıkları da rivayetlerden yalnızca biridir. Akhilleus onu gördüğü an âşık olmuştur. Aşkından gözü kör olan Akhilleus topuğundan yaralanabileceğini Polyksene'ye herhâlde ağzından kaçırmış olsa gerek ki, Paris bu bilgiyle onu öldürmek için

tuzak kurmuştur. Akhilleus Polyksene'ye o kadar âşık olmuştur ki, Troia ile olan savaşı bitirebilmek için, Grekler arasında görüşmelerde bulunduğu dâhi dile getirilir. Kimi versiyonlarda savaş sırasında kimi versiyonlarda ise Apollon tapınağında evliliği hakkında görüşülürken Paris'in zehirli okuyla vurulur ve hayatını kaybeder (Morford vd. 2003: 450-451,471-472,764).

Homeros'un versiyonunda Akhilleus tanrısal bir zırha sahiptir. Dolayısıyla söz konusu Styks nehrine batırılıp çıkarılma kısmı Homeros'ta söz konusu değildir¹² (Morford vd. 2003: 450). O hâlde Pausanias'ın *Graeciae Descriptio*'sunda (MS 2. yüzyıl), Homeros'un dile getirdiği, Polyksene'nin Akhilleus'un mezarı başında öldürülmesinin (Çevirici 2006: 44) sebebi ne olmalıdır? Öyle ki mitosun bilinen bir başka versiyonunda; Troia yerle bir edildikten sonra tüm Troialı erkekler öldürülmüş, kadınlar ve çocuklar paylaşılmış, hazineler gemilere yüklenmiştir. Menelaos elbette Helene'yi, Agamemnon Kassandra'yı¹³, Neoptolemos Hektor'un karısı

---

¹² Başka bir efsaneye göre, Akhilleus'un ölümsüzlüğünün sebebi Peleus ve Kheiron'a dayanmaktadır. Thetis ile Peleus'un yedi çocukları olmuştur. Thetis Akhilleus'dan önceki altı çocuğunu da ölümsüz kılabilmek için aynı hatayı yapmış ve yanlışlıkla onları ateşte fazla tutarak öldürmüştür. Akhilleus'un da başına aynı şeyin gelmemesi için Peleus bu kez Thetis'i takip etmiş ve son anda Akhilleus'u yanmaktan kurtarmıştır. Ancak Akhilleus'un aşık kemiği çoktan yanmıştır. Peleus ise oğlunu kurtarması için Kheiron'a gitmiş ve o da Akhilleus'a ölmüş dev Damysos'un aşık kemiğini takmıştır. Akhilleus'un fiziki üstünlüğünün buradan geldiğine inanılır. bk. Gezgin 2011: 136-137.

¹³ Priamos'un bir diğer kızıdır. Priamos'un tüm kızları asabi ve güzellerdir. Kassandra aynı zamanda bir kâhindir ancak özellikle kötü haberler veren bir kâhindir (Wöhlcke 2009: 32-33). Paris ne zaman ki Priamos'un bir akrabası için düzenlenen cenaze oyunlarındaki yarışmada birinci olur, kâhin Kassandra o anda Paris'in kendi kardeşi olduğunu anlar. Öyle ki Hekabe ve Priamos, kâhin Aisakos'un (aynı zamanda Priamos'un başka bir karısından oğlu) söylediği felaket kehanetini bir anda unuturlar ve oğulları Paris'i tekrar yanlarına alırlar (Wöhlcke 2009: 35-36). Dolayısıyla kehanetin gerçekleşmesinde kâhin Kassandra'nın payı olduğu söylenebilir.

Andromache'yi ve Odysseus da Hekabe'yi almıştır. Ertesi gün Akhilleus'un hayaleti/ruhu, oğlu Neoptolemos'un rüyasına girer; ondan savaş ganimetlerinin en güzelini ve en mükemmelini kendisi için kurban etmesini ister. Bunun üzerine Grekler düşünürler ve ilahi güzelliğe sahip olan Polyksene'yi kurban etmeye karar verirler. Anlatıldığı üzere bu kararı Akhilleus değil Grekler vermiştir (Conacher 1961: 3; Cowan 2011: 362-364; Morford vd. 2003: 471; Wöhlcke 2009: 197-198).

Polyksene'nin Akhilleus'a ihanet ettiği versiyon üzerine açıklamalara devam etmek gerekirse; Akhilleus'un hayaleti / ruhu kendi mezarı üzerinde belirir ve Greklerin evlerine dönebilmek için ihtiyaç duydukları rüzgârın ancak kendi mezarı önünde Polyksene'nin kurban edilmesine bağlı olduğunu, aksi takdirde asla geri dönemeyeceklerini söyler. Bunun üzerine Polyksene Akhilleus'un mezarı önünde öldürülür (Çevirici 2006: 24-25). Akhilleus'un Polyksene'nin kurban edilmesini oğlu Neoptolemos'un rüyasında dile getirmiş olduğunu söylediği versiyonlar da mevcuttur¹⁴. Bu farklı mitosların belki de en dikkat çekici olanlarından biri Çevirici'nin de dikkat çektiği Seneka'nın versiyonudur (2006: 31); *“Akhilleus'un ruhu şöyle bir söylemde bulundu, <Bizim evliliğimiz için Polyksene'nin benim küllerim üzerinde Pirus'un eliyle öldürülmesini ve mezarımın onun kanyıyla sulanmasını istiyorum>”*. Görülebildiği üzere mitosun bu geç dönem hâlinde, aşk ve evlilik kavramları daha çok göz önüne çıkartılmıştır. Bu durumda Akhilleus ya âşık olduğu kadını yanına istiyor olmalıdır ya da ölümüne

---

¹⁴ “...Şimdi Argoslulara özellikle de Atreus'un oğlu Agamemnon'a söyle, Priamos'un kızı Polyksene'yi benim mezarıma götürün ve orada kurban edin. Herhangi biri benim öfkeme karşı gelirse hepsini yakarım. Derinliklerin büyük dalgaları ve fırtınalarla onların yollarını engellerim ki onlar evlerine dönmek için sunularda bulunurlar. Fakat o evlenmemiş kızı öldürdüğünüzde kin beslemem, her kim isterse onu benden uzağa gömebilir”. Sonra soluk soluğa uyanan oğlu (Neoptolemos) uyandı ve babasını aklından geçirdi” bk. Quintus Smyrnaeus, XIV: Çevirici 2006: 30.

sebeplerden dolayı aşk ve nefret duyguları ile hareket ediyor olmalıdır. Polyksene'nin kurban edilmesine dair olan mitosun farklı versiyonlarındaki bilinen başlıca ihtimaller şu şekilde sıralanabilir. Birinci versiyonda, Polyksene Greklerin elinde köle olarak yaşamaktansa kendi rızasıyla Troia Prensesi olarak ölmeyi seçmiştir. Bu durumda ya kendini öldürmüştür ya da kurban edilmiştir. Kurban edildiği durumda ise ya Neoptolemos tarafından öldürülmüştür ve ya gömülmüştür ya da Odysseus ve Diomedes tarafından öldürülmüş ve Neoptolemos tarafından gömülmüştür¹⁵. İkinci versiyonda, Polyksene yaşam mücadelesini bırakmış ve kurban edileceğini kabullenmiştir. Bu ihtimâl dâhilinde Polyksene ya Akhilleus'a kavuşmak için veya Akhilleus'a karşı duyduğu vicdan azabı sebebiyle ya da Troia halkı ve Troia kadınlarının onuru için kurban edilmiştir. Üçüncü versiyon ise Polyksene'nin zorla ve kendi rızası olmadan kurban edilmiş olduğudur.

4.2. Antik Yazarlar ve Arkeolojik Kanıtlar Işığında İnceleme

Polyksen(e / i / a)'nin kurban edilmesine dair esas alacağımız ana ikonografi Polyksene Lahdi olacaktır. Ancak lahit üzerindeki sahneler hakkında detaylı incelemeler katalog kısmında yapılmıştır. Bu bölümde daha ziyade, Polyksene'nin kurban edilişi ve bu ritüelin kurgusal drama ile arasındaki ilişki sorgulanacaktır. Bu amaçla mitosa dair incelemelerimiz Euripides'in *Hekabe* adlı eseri (Conacher 1961: 2) etrafında yoğunlaşacak olsa da, beraberinde başka yazarların ilgili mitosunu nasıl ele aldıkları da çeşitli ikonografilerle örneklendirilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Hekabe ve Priamos'un kızı olan Polyksene'nin kurban edilişi hikâyesi, Troia Savaşı ile başlar

---

¹⁵ Silen ressamına ait olan ve bugün Louvre Müzesi'nde bulunan MÖ 540'a tarihlenen amfora (Silen Ressamı Amforası: bk. Çevirici 2006: 49) üzerinde sahnelenen Polyksene'nin kurban edilişi tasviri, Kypria versiyonu ile eşleşmekte; Polyksene'yi kurban eden iki figür bulunmaktadır. bk. Çevirici 2006: 38.

denilebilirse de, yukarıda anlatılan diğer mitoslar ile arasındaki organik bağ ortadadır. Bu bağa ilişkin detaylar yeri geldikçe açıklanacak olup, bu sebeple Polyksene en sona bırakılmıştır. İlgili mitosa dair efsaneler içerik olarak çeşitlilik göstermektedir (Fink 2004: 360-361). Polyksene'nin hikâyesi antik çağda; erken ve geç dönem yazarlarınca farklı temellere oturtulmuştur. İlk bakış açısı Polyksene'nin zorla öldürülmesi olup, ikincisi ise bu ölümün Akhilleus'la aralarında var olan aşk ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Her iki temelde de Polyksene'nin zorla mı yoksa kendi rızası ile mi öldürüldüğü konusunda da farklı versiyonlar vardır¹⁶ (Çevirici 2006: 23-25). Çevirici'nin de (2006: 25) belirtmiş olduğu üzere, Polyksene'nin kurban edilişi hakkında bilinen en erken kaynak Miletoslu Arktinos'un *Iliou Persisi* olmalıdır. Ancak *Graeciae Descripto*'sunda (MS 2. yüzyıl) Polyksene'nin Akhilleus'un mezarı başında öldürülmesi, Homeros'dan alınan bilgiye atfedilmiştir (Paus.I.22.6). Dolayısıyla Çevirici (2006: 44), bizce de haklı olan bu sebeple protoattik kraterdeki¹⁷ (MÖ 650-630), Tyrrhen (Armstrong vd. 1985: 2; Işık 2012: 383) amforasındaki¹⁸

¹⁶ Polyksene'nin kurban edilişinin nasıl gerçekleştiği hakkında var olan diğer mitos versiyonlarına dair ikonografik örneklere; Leagros Ressamı'nın *hydriasi* ve Brygos Ressamı'nın *kyliksi* verilebilir (Çevirici 2006: 40-41). Polyksene mitosunun *Iliou Persis* konularıyla birlikte İtalya'da birçok örnekte betimlenmesinin sebebi, Roma'nın kuruluş mitosunun Troia'ya dayanmasıdır. bk. Akşit 2010: 229-233; Çevirici 2006: 43,44.

¹⁷ Protoattik krater üzerindeki tasvirin İphigenia mı yoksa Polyksene mi olduğu ile ilgili var olan argümanlar hakkında detaylı bilgi için bk. Vermeule vd. 1971: 285-293.

¹⁸ Polyksene'nin kurban edilişi kısmında aynı Tyrrhen amforasındaki (Işık 2012: 383) gibi üç erkek Polyksene'yi tutmakta ve Neoptolemos olduğu düşünülen figür kurbanın boğazına bıçağı saplamaktadır. Tyrrhen amforası ile arasındaki başlıca farklar ise; kurbanı tutan üç figürün, asker gibi kuşanmamış olmaları ve kısa bir *khiton* giymeleridir. bk. Çevirici 2006: 34.

(MÖ 570-560) ve Polyksene Lahdi'ndeki (MÖ 500-490) sahneleri en erken Homeros'un kayıp bölümleriyle ilişkilendirmiştir¹⁹.

Bu noktada Resim 4'teki Polyksene Lahdi'ne değinmekte fayda vardır. Lahdin sipariş edildiği kişi dışında, bir soylu tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Bu teze zemin oluşturan en büyük dayanaklar; mezar içerisinden bir erkek iskeletinin ve lahdin bir uzun yüzünün yanından kiremitle örtülmüş; kabara başlı çiviler içeren tekerleklerin çıkmış olmasıdır (Çevirici Coşkun 2017: 214). Çoğunluk tarafından kabul gördüğü üzere, lahdin Polyksene ile aynı kaderi paylaştığı düşünülen bir genç kız için yapılmış olduğu konusunda fikir birliği vardır. Ancak içerisinden çıkan erkek iskeleti ve tekerlekler kafa karıştırmıştır. Özetle, Polyksene Lahdi konusunda bizim başlıca bilgilerinden ve fikirlerinden yararlandığımız; Reinsberg bu lahdin doğu etkisinde fakat Hellen olduğunu, Işık tam aksine bu lahdin Hellen'e doğudan akan birikimin bir timsali olduğunu²⁰, Çevirici bu

---

¹⁹ Polyksene lahdi üzerindeki kurban edilme sahnesindeki gibi; yakınlarının gözleri önünde kurban edilen Polyksene'nin tasvir edildiği bir diğer en erken örnek Tyrrhen amforasıdır (Işık 2012: 383,387). MÖ 570-560 yılları arasına tarihlenen amforanın ana sahnesinde Polyksene; Aias, Antiphates ve Amphilokhos adlı Grek askerler tarafından taşınmakta; sahnenin en sağında Phoinix arkası dönük bir şekilde durmakta; arkasında Diomedes ve Nestor bulunan Akhilleus oğlu Neoptolemos Polyksene'yi babasının mezarının üzerinde kurban etmektedir. Polyksene'nin boğazından akan kanların mezar üzerine aktığı da görülebilmektedir (Tyrrhen Amforası: bk. Armstrong vd. 1985: 1; Çevirici 2006: 48; Işık 2012: lev.83). Sahnedeki figürlerin isimleri, yanlarına yazılmıştır. (Çevirici 2006: 32). Amphilokhos'un amfora üzerinde bulunması ve isminin mitos ile ilgili kimi kaynaklarda geçmiyor olması ile ilgili argümanlar söz konusudur (Çevirici 2006: 34-35). Benzer betimleme örnekleri için ayrıca bk. Çevirici 2006: 41-42.

²⁰ Fahri Işık, Reinsberg'ün aksine, Polyksene Lahdi'nin; Hellen kültürünün doğudan batıya doğru içinin dolmakta olduğunu; bir başka deyişle lahdin yapıldığı zaman diliminde Batı Anadolu'nun hâlen (Hellen kültürüne) öncülük ettiğini savunmaktadır. Işık'ın her bir tespitinin kendi içerisinde doğru olduğuna katılmakla birlikte; her ne kadar mezar içerisinden çıkan erkek iskeleti ve tekerlekler sebebiyle, lahdin

lahde gömülenin bir Pers soylusu olabileceğinin mümkün olduğunu ve Sevinç ise lahdin sipariş edildiği kişi dışında birisi için kullanılmış olduğunu kesin olarak dile getirmektedir (Çevirci Coşkun 2017: 214; Işık 2012: 380-398; Reinsberg 2001: 71-99; Sevinç vd. 2001: 402).

Arktinos'un anlatımında Polyksene'nin Grekler tarafından Akhilleus'un mezarı başında kurban edildiği; Stasinus'un *Kypria*'sında Polyksene'nin Odysseus ve Diomedes tarafından öldürülüp Neoptolemos tarafından gömüldüğü; Stesikhoros'un (MÖ 630-556) *Iliou Persis*inde (Conacher 1961: 5) de Ibykos (MÖ 6. yüzyıl) ve Euripides'de (MÖ 480-406) olduğu gibi Polyksene'nin Neoptolemos tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir (Çevirci 2006: 26). Hikâyenin tasvirlerinde de genel olarak bir kişinin Polyksene'yi öldürdüğü ve kimi zaman da başka birkaç kişinin Polyksene'yi o sırada tuttuğu sahneler mevcuttur (Res.4). Bu genellemeye aykırı olarak örneklenebilecek olan eserlerden ilk olanı Silen Ressamı'nın *amforasıdır* (MÖ 540). Amfordaki tasvir üzerinde Polyksene'yi kovalayan iki kişi yer almaktadır (Çevirci 2006: 38). Bu duruma ilişkin olarak Çevirci,

---

kullanılmış olduğu kişinin doğu kültürünü temsil eden biri olduğu düşünülebilir olsa da; Reinsberg, lahdin bölgede yerel Hellen (ya da doğu Hellen) kültüre sahip bir soylu tarafından kullanıldığı yargısında bizce de haklı olmalıdır. Çünkü Işık'ın da belirtmiş olduğu üzere; lahit üzerinde tasvir edilen sahneler, Polyksene mitosuna gerçek bir tarihmişçesine inanan bir yerel soylu tarafından sipariş edilmiş olmalıdır (Işık 2012: 385). Işık, lahdi yapan yontucuların, sahip oldukları tekniklerin ve düşünce tarzlarının, sipariş eden kişi tarafından bu denli öznelendirilemeyeceğini (Işık 2012: 391) söylese de; sonrasında yine kendisi Steuernagel'e atıfta bulunarak, kurban tasvirindeki ölüm vuruşunun bu denli canice ve açıkça betimlenebilmesinin altında yatan müsaadenin, kurbanın "heroik" yanının vurgulanabilmesi amacından kaynaklanıyor olabileceği şeklindedir (Işık 2012: 397; Steuernagel 1998: 177). Kanaatimizce bu durum Işık tarafından varılan sonucun kesinliğini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca Hellen inancındaki evlenmeden önce ölen genç kızın "heroize edilmesi" kavramı; Işık tarafından, Hitit-Luvi düşüncesindeki "tanrısallaşma" ile özdeşleştirilmektedir (Işık 2012: 394). Özetle, bu konuda da Işık'la aynı fikirde olmayıp, söz konusu kavramların birbirlerinden farklı iki ayrı temele sahip olduğu düşüncesindeyiz.

Kypria'da Polyksene'yi öldüren Odysseus ve Diomedes'i hatırlatmaktadır. Resim 4'te Polyksene Lahdi'nde de genç kızın kurban edildiği yer Akhilleus'un mezarının yanı başıdır. Zaten genel olarak kabul gördüğü üzere, İphigenia'nın kurban edilişi ile Polyksene'nin kurban edilişi sahnelerinin arasındaki en ayırt edici özellik budur. Polyksene'nin kurban sahneleri neredeyse hep bir mezar başında ya da yanındadır. Resim 4'te Polyksene Lahdi'nin II. uzun yüzünde de; Akhilleus'un mezarı sağ başta yer almaktadır.

Resim 4'te de genç kız ile evlilik kavramının Polyksene Lahdi'nde işlenmiş olduğunu görüyoruz. Özellikle I. kısa yüzde karşı karşıya oturan iki kadın arasındaki sohbetin bu vesile ile tasvir edilmiş olduğu düşünülebilir. Burada koltuk üzerinde oturan sağ baştaki; kendinden emin ve dik pozisyonundaki kadının, daha tecrübeli bir kadın olduğu ve bir takım nasihatler, öneriler dile getirdiği anlaşılmaktadır. Koltuğun solunda oturan kadın ise evlilik çağına gelmiş fakat hayat tecrübesi olmayan genç bir kızı temsil ediyor olmalıdır. Her iki figür de ellerini havaya kaldırmış bulunmak suretiyle birbirlerini selamlıyor olarak anlaşılabilir. Lâkin tecrübeli olan kadının avcunu açarak karşısındaki genç kıza bir şeyler ima edencesine olan hareketi, bizce de kendisinin bir takım tavsiyeler veriyor olmasından kaynaklanmaktadır.

İphigenia'da olduğu gibi Polyksene'de de Euripides'in anlatımı, mitosun farklı formlar üzerindeki ikonografileri açısından çok büyük öneme sahiptir. Euripides'in *Hekabe*'sinde (Eur.Hec.) bizim konumuz açısından dikkatle değerlendirme yapılması gerektiği düşünülen kısımlar şöyledir;

- Akhilleus mezarının üstünde gözükmek üzere evlerine dönmek üzere yola çıkan Greklerin gemileri dalgalarla kesilir. Akhilleus Polyksene'nin kurban edilmesini ister, yoksa Akhaların (Grekler) asla yurtlarına dönemeyeceğini söyler (36-43),

- "...Troia kızları: beni tutun, beni taşıyın, beni götürün, ihtiyar kolumdan tutup kaldırın beni. Ben de, bu eğri büğrü sopaya dayanıp onu yürüterek, ağırlaşan ayağımın adımlarını hızlandıracağım." (61-65),
- Hekabe rüyasında Trakya'daki oğlu Polydoros'un ve kızı Polyksene'nin başına felaketler geleceğini görür (70-80),
- Akhalar Polyksene'yi kurban etmek üzere birlikte karar vermişlerdir (107-115),
- Polyksene'nin kurban edilmesi fikrine Agamemnon karşı çıkmıştır (119-121),
- Polyksene kendisi için değil annesinin kara bahtı için ağlıyor ve yakarıyordur (197-215,435),
- Thetis'in oğlunu okuyla öldüren Paris'in annesi olduğunu haykırır Hekabe ve kızı yerine kendi canının alınmasını ister (384-387),
- Polyksene: "Koca nedir, evlenme nedir, bilmeden..." (416),
- Polyksene: "Başımı duvakla ört te beni götür, Odysseus. Boğazlanmadan evvel, annemin feryatlarından, yüreğim paralandığını duyuyorum, onun yüreği de, benim hıçkırıklarımla paralanıyor." (432-439),
- Sunu esnasında Akhilleus'un ona sunulan bakirenin siyah kanını içmesi sözleri, oğlu tarafından sarf edilir (533-537),
- Akhilleus'un oğlu kollarının arasına Polyksene'yi almış ve kurban edecekken Agamemnon Polyksene'nin dokunaklı konuşmasına istinaden kızı serbest bırakın emri vermesi (554-555),

- “Onlar, emrin son kelimelerini işitir işitmez, hükümdarın iradesine boyun eğerek, onu bıraktılar. Polyksene, efendimizin sözlerini işitince, duvağını tuttu. Omuz başından yan beline, göbeğinin yanına kadar yırttı, memelerini ve heykel gibi nefis göğsünü meydana çıkardı. Sonra, bir dizini yere koydu, yiğitlikte eşsiz şu sözleri söyledi. ‹İşte göğsüm, genç adam! Eğer, oradan vurmak istiyorsan, vur; eğer boynumdan vurmak istiyorsan, işte boynum da hazır›” (555-566),
- “Kimi, elleriyle ölünün üzerine yaprak atıyordu; kimi, kurban yerini  am k t kleriyle dolduruyordu. Hiçbir şey taşımayanları, arkadaşları şoyle ayıplıyorlardı: ‹Genç kızı ne örtüyor, ne s sl yorsun, elleri boş orada durup duruyorsun, öyle mi hain? Bu kadar yiğit yüreğin, seçkin ruhun sahibine hiçbir şey sunmayacak mısın?›” (574-580),
- Koro Başı: “Tanrıların şiddetli kanunu ile, Priamos’un nesline ve beldeme saldıran müthiş bir musibettir bu” (584),
- Hekabe: “Kocasız gelin olan, artık bakireliği kalmayan bakire kızımı son defa yıkayayım...” (610-612),
- Koro: “...bir tek kişinin divaneliği herkesin felaketine sebep oldu...” (640-641),
- Agamemnon: “Kadınlar, erkeklerin hakkından gelebilirler mi?”, Hekabe: “Hile, kalabalıkla bir araya gelirse  etin bir düşman olur”, Agamemnon: “ etinliğine  etin olabilir. Lâkin, kadın kısmını ben hiç sayarım” (883-885),
- Koro: “İki Dioskuroi’un kızkardeşi Helene’yi ve İda sığırtmacı o uğursuz Paris’i lanetledim: Beni babalarımın ülkesinden kovup öldüren ve aile ocağımdan uzaklaştıran o kadındır, o kadın ki bir zevce olduğu halde zevce değil  c alıcı bir gizli kuvvetin saldırdığı taundu. Dilerim, denizlerin dalgaları, onu

evine tekrar götürmesin ve o, baba bucağına ulaşmasın.” (940-950).

Hekabe gibi Polyksene de ailesini ve vatanını kaybetmiş olmanın verdiği ızdırapla yıkılmıştır. Ancak Polyksene asil bir prenses olduğunun farkında olup, çaresiz dâhi olsa da kimselerin önünde eğilmemeye kararlıdır. Ölümü bu bahtsızlıktan kurtulmak için bir şans olarak görmekte ve asaletinden ötürü kurban edilirken dâhi prensesliğinden ödün vermemektedir. Polyksene'nin bu açıklamalarını en net 555-566 kısmında (Eur.Hec) görmekteyiz. Ayrıca koro da 380-382 kısmında Polyksene'nin asaletinin niçin bu kadar güçlü olduğunu şu şekilde dile getirmektedir; “Asil aile evladı olan fanilerde, bunun izi garip şekilde kuvvetli ve besbelli oluyor; yaradılıştaki mevcut şöhret ona lâıyk olanlarda daha artıyor”. Burada Polyksene'nin asaleti, onun yalnızca kalitesine değil aynı zamanda bahtsız prensesin doğuştan asil olmasına dayandırılmaktadır. Bu olgunun en güzel şekilde “orijinal olmak” kavramı ile açıklanabileceği görüşündeyiz. Polyksene kurban ediliş sırasnda öyle cümleler sarf etmiştir ki, Greklerin Polyksene'ye duydukları saygı katbekat artmıştır. Kurban ediliş sırasnda kendisini kimsenin tutmamasını istemesi üzerine Agamemnon onun bu talebini (554-555) geri çevirmemiş ve Polyksene, üzerindeki duvağı başından göbeğine kadar kendi elleriyle yırtarak tek dizini yere koymak suretiyle, ölüme doğru, bedenini oradaki herkese sunmuştur. Burada tek bir dizini yere koymuş olmasıyla ilgili de iki farklı anlam çıkartılabilecektir. İlki, Euripides'in de açıkça 570'de belirttiğı üzere, Polyksene'nin müstehcen kısımlarını erkeklerden saklamak amacı olabilir. Bir diğeri ise, Polyksene'nin Akaların karşısında iki diziyile birlikte çökmek istemiyor olmasıdır. Yani Polyksene boyun eğdiği için değil fakat ölümüne kendi müsaade ettiği için ölmektedir. Polyksene'nin kurban edilişinden sonra Grekler, Polyksene'nin sergilemiş olduğu asil tutumdan dolayı onun sunağına dallar ve yapraklar serpiştirmiştir. Euripides'in *Hekabe*'sinin Varoğlu tarafından yapılan 1943 tarihli çevirisinin 6. Not'unda bu

eylem; şeref törenlerinde yapılan bir ritüel türü olarak açıklanmıştır (Eur.Hec.). Polyksene'nin asaleti Grekleri öylesine etkilemiştir ki, genç kıza olan saygılarını bu şekilde göstermek istemişlerdir. Hatta aralarından sunağa yaprak ve dal atmayanlara hain dâhi (574-580) demişlerdir.

Polyksene 432-439 kısmında Odysseus'a kendisini duvakla örtüp götürmesini söylemiştir. Burada bahsedilen duvağın ne olduğu ve bir kadın için ne önem ifade ettiği hakkında önceki bölümlerde açıklamalar yapılmıştır. Özellikle İphigenia'nın kurban edilişi sırasında, duvağın yine bu kadar ön plana çıkarılmış olmasının artık rastlantı olmadığı da, bizce Polyksene mitosu ile ispatlanmaktadır. Duvağın evlilik ile ilgili olduğu bâkidir²¹. 416'daki Polyksene'nin "Koca nedir, evlenme nedir, bilmeden..." deyişi de Polyksene'nin düşüncelerini açık bir şekilde dile getirmektedir. Resim 4'te yer alan ve 1994 yılında Kızöldün Tümülsü'nden çıkartılan Polyksene Lahdi'nin I. (ön) uzun yüzünde düğüne hazırlık ve şölen²², I. kısa yüzünde gelin-yenge betimi (ya da gelin odası betimi) yer almaktadır (Çevirici 2006: 33,34; Çevirici 2007: 69; Işık 2012: 380,391). Görülebildiği üzere lahit üzerinde de evlilik konusu oldukça geniş ve detaylı bir yer bulmuştur. Bunun sebebi Polyksene'nin sözlerinden de anlaşılabilirliği üzere, genç kızın evliliğini göremeden ölecek olmasıdır. Ancak bu mitosta diğerlerinden farklı bir durum da vardır. Polyksene bakire olarak kurban edilmiş olsa

---

²¹ Bu durum bugün hâlâ Anadolu'da devam eden bir geleneği akla getirmektedir; bilindiği üzere evlenmeden önce ölen genç kızların mezarlarının üzerine duvak bırakılır.

²² I. (ön) uzun yüzün sağ tarafında şölen yer almaktadır. Burada bulunan miğferli asker görünümündeki figürlerin kadın mı yoksa erkek mi oldukları yönünde ayrı bir tartışma vardır. Bu sahnede *pyrrhikhe* adlı; cenaze veya başka seremonilerde yapılan bir çeşit dans gösterisinin olduğu düşünülmektedir. Biz de burada Çevirici gibi söz konusu figürlerin kadın olduğu görüşündeyiz. Konuya ilişkin detaylı açıklamalar için ayrıca bk. Çevirici Coşkun 2017: 207; Işık 2012: 383.

da 610-612 kısmında (Eur.Hec.) kurban edildikten sonra artık bakire olmadığından bahsedilmektedir. Hekabe, Polyksene'nin “kocasız bir gelin” ve “bakireliği artık kalmayan bir bakire” olduğundan bahsetmektedir. Peki bunun anlamı nedir? Varoğlu 1943 tarihli çevirisinin 7. Not'unda bu durumu sade bir şekilde nitelemiştir. Şöyle ki; savaş esiri olan kadınlara eski Türkçede müstefreşe denilmiştir. Müstefreşe kelimesinin anlamı eski Türkçe'de bir nebze cariyedir denebilir. Polyksene ise Akhilleus'a müstefreşelik yapmadan ölmüştür. Bu sebeple madden hâlâ bakiredir. Ancak aynı zamanda evlenmiş sayıldığından manen artık bakire değildir. Dolayısıyla mitosta yer yer Hekabe'nin dile getirdiği kızının kara bahtının, aslen bu olduğu iddia edilebilir. O hâlde 533-537 kısmında; “Akhilleus'un bakire Polyksene'nin siyah kanını içmesi”nden anlaşılması gereken de bu olmalıdır (Eur.Hec.).

Değerlendirme

Genel olarak antik çağda insan kurban etme ile ilgili mitoslara baktığımızda; belli başlı kişilerin, özellikle de vatanseverlik mahiyetinde hayatlarına son verdiklerini veya vermek üzere girişimde bulduklarını görürüz. Hesione mitosunda da İphigenia'da ve Polyksene'de olduğu gibi bireysel istek ve arzuların önüne geçen toplumsal bir üst ahlâk bilinci söz konusudur. Bunun aynı Aeneas Destanı'nda olduğu gibi bir vatandaşlık bilinci yani Latince'deki *pietas* olduğu düşünülebilir. Ancak burada söz konusu olan kurban edilmedir. Kurban edilmedeki amaç, her ne kadar halklarını ve krallarını kurtarmakla ilgili olsa da, aynı zamanda söz konusu olan kurbanların kendi hayatlarıdır. Burada Odysseus Destanı'ndakinden farklı olarak, Odysseus'un yaptığı gibi yalnızca kendi ailesini ve evini düşünmek söz konusu değil, kurbanların kendi yaşamlarını feda etmeleri söz konusudur.

Bu noktada kurbanların kadın olmalarının hiç mi farklı bir etki yaratmadığı sorulabilir. Kanaatimizce bunun cevabı, etkinin oldukça büyük olduğudur. Çünkü Mitoslarda kurban edilenler “kadınlar” ve aynı zamanda “aşklar”dır. Figürlerin / karakterlerin aşkları değildir bu; bizzat kadına ait olan aşktır. Bu etkiye en güzel örnek Hesione, Polyksene ve İphigenia’da olan kurbanların duvaklarıdır²³. Niçin mitoslarda duvağın üzerine bu kadar anlam yüklendiği ayrıca tartışılması gereken bir konu olsa da, açıklanan bilgiler ışığında, duvağın kadın için bir onur sembolü olduğu düşünülebilir. Gerçekten de gerek Hesione’nin duvağını Priamos uğruna feda etmesi ve gerekse İphigenia’nın söylemek isteyip de söyleyemediği şeyler uğruna duvağını yere bırakması, ilgili tragediaların en önemli ortak noktası olmalıdır. Polyksene’nin duvağını başından göbeğine kadar yırtmak suretiyle; meydan okuyuşu ise barizdir. İphigenia’nın kurban edilmesi sırasında Artemis’in son anda onu oradan kurtarıp yerine bir geyik koyduğuna dair olan efsaneden bahsettik (Sorum 1992: 527). Dolayısıyla tanrıların her ne kadar, bu kurban edilmelere sebep oldukları düşünülebilir ise de, bu örnekte görülebildiği üzere, vicdanlarının buna çok da elvermediği açıktır.

Grek Mitolojisinde insan kurbanına başvurulmasının temel sebebini sorguladığımızda incelenen mitoslardan ve arkeolojik malzemelerden yola çıkarak varılabilecek olan sonuç iki başlıkta toplanabilir. İlki, insan kurbanı için çok büyük olağandışı ve tüm toplumu ya da krallığı ilgilendiren elzem durumların söz konusu olmasıdır. İkincisi ise, kadının üzerine böylesine bir bilinç ya da baskı unsuru olarak tabir edilebilecek bir görev yüklenerek, İphigenia’nın dediği üzere; Grek kadınlarının barbarların eline düşmesi engellenmek

---

²³ Kurban tasvirlerinde kadınların, duvakları ile betimlenmelerine ilişkin olarak, böyle tasvir edilen figürlerin ölen kişiyi temsil ediyor olduklarına dair daha fazla bilgi için ayrıca bk. Çevirici Coşkun 2017: 206; Reinsberg 2001: 81.

istenmiş olmalıdır. Bir başka deyişle verilen mesaj; aşkın ve sevginin yani kişinin sahip olduğu yaşamın, Grek toplumundan daha kıymetli olmadığıdır. Hesione için ise bu Troia olmalıdır. Peki Polyksene için bu nedir? Polyksene'nin Akhilleus'la evlenmek isteyip istemediği konusu muammadır. O hâlde Polyksene'nin vicdanî savaşı neyledir? Polyksene vatani Troia için ya da ailesi için bu fedakârlığa mecbur bırakılmamaktadır. Polyksene ölmüş olan ve kısmen insan olan biri için gerçek anlamda sorgusuz sualsiz kurban edilmektedir. Ayrıca Polyksene açıklanan diğer örneklerdeki karakterlerin arasında, son kararı kendi verebilmiş tek kadın olmuştur. Kendisi köle olarak yaşamaktansa Troia prensesi olarak asil bir şekilde ölmek istemiştir. Greklerin önünde iki dizinin üzerine çökmemiş ve tek dizi üzerinde; duvağını başından göbeğine kadar yırtarak tüm dişiliğini Greklerin gözleri önüne cesurca sermiş, adeta meydan okumuştur. Kanaatimizce bu sebeplerden ötürü, Polyksene'nin kurban edilişi, verilen örnekler arasında ataerkilliğe karşı dişiliğin zafer kazandığı tek mitos olmuştur. Çünkü Polyksene kurban edilişi sırasınca özgür iradesi ile seçimler yapabilmıştır. Diğer üç mitostan farklı olarak bizce Andromeda ve Perseus mitosunun en önemli farkı, kahramanların hikâyesinin sonunda birbirlerine âşık olarak evlenmek istemiş olmaları ve evlenebilmiş olmalarıdır. Hesione Telamon'la evlenmek zorunda kalmış ve tüm ailesini yitirip (Priamos hariç) Yunanistan'a gitmiştir. İphigenia annesinin, babasının ve herkesin gözleri önünde kurban edilmiş olup, bir efsaneye göre Artemis'in merhameti ile son anda bir geyik ile yer değiştirmiştir. Polyksene ise Greklerin ve tanrıların gözleri önünde cesurca ölümü seçmiştir. İphigenia da Polyksene de, Greklerin denize açılmalarının önünde duran ilâhi gücü kaldırmak için kurban edilmişlerdir. Dolayısıyla özetle, savaş kurban edilme ile başlamış ve yine kurban edilme ile sonlanmıştır. İki genç kız bu sebeple de kader birliğine sahiptir. İphigenia babası Agamemnon tarafından Artemis'e, Polyksene ise Grek ordusu tarafından Akhilleus'a kurban edilmiştir (Çevirici 2006: 32). İphigenia'nın kurban ediliş tasvirinin, Polyksene'ye

nazaran çok daha fazla sayıda olmasının sebeplerinden biri olarak, Polyksene'nin Troia Savaşı'nı kaybeden tarafta olması gösterilebilir²⁴. Betimlerde kurban sahnesinin bir mezar önünde yapılması, iki genç kızın kurban ediliş tasvirlerindeki en büyük ayırt edici özellik olarak kabul görmektedir (Çevirici 2006: 32). Gerçekten de mitoslardaki genç kızlar arasında mutlu sona kavuşan bir tek Andromeda olmuştur denebilir. Bir başka deyişle, aralarında duvağı evlenirken takabilen yalnızca Andromeda olmuştur.

Ayrıca bu noktada Agamemnon ve Odysseus'un da Polyksene'nin kurban edilişi konusundaki yönelimlerine bakmak faydalı olacaktır. Odysseus 300-330 kısmında (Eur.Hec.) belirttiği üzere; Odysseus, Troia alındıktan sonra Hekabe'nin kızını kurban olarak isteyen ilk muharibe vereceğine dair söz verdiğini dile getirmektedir. O hâlde Odysseus'un Polyksene'yi kurban etme niyetinin Akhilleus'un ruhunun buyruğundan önceye dayandığı söylenebilir mi? Her iki ihtimâlde dâhi, bu kısmın devamındaki açıklamalar ışığında, Odysseus'un Hellas uğruna Polyksene'nin feda edilmesinden yana bir hüznün duymadığı anlaşılmaktadır. Agamemnon ise 119-121 kısmında (Eur.Hec.) belirtilmiş olduğu üzere, Polyksene'nin kurban edilmesine en başından karşı çıkmıştır ama Grekler arasında ondan başka kimse bu görüşte olmadığından elinden bir şey gelmemiştir. Agamemnon'un İphigenia için de yaşamış olduğu pişmanlık aslında Resim 1D'de Pompeii freskinde de açıkça görülebilmektedir. Ne var ki, bu freskteki sahnede de görülebildiği üzere, kızının yanı başında kurban edilmesine engel olamayan Agamemnon, Polyksene için de bir şey yapamamıştır. Ancak Agamemnon'un hissettiği vicdan azabı sebebiyle, Hekabe'ye

---

²⁴ Kurban edilme gerekçeleri bakımından bir genel değerlendirme yapıldığında, İphigenia ve Polyksene gibi savaş içerikli hikâyelerin bu noktada benzer yönelimlere sahip olmaları rastlantı olmasa gerekir. Bu duruma Themistokles, Pelopidas, Jephthah, Saul ve Samuel hikâyeleri de konunun derinliği açısından örnek olarak verilebilir. bk. Pfluger: 1995: 71,78.

Trakya'da öldürülen oğlunun intikamı için yardım ettiği söylenebilir. Resim 1A'daki İphigenia Aulis'te Mozaığı'nde, Klytemnestra Agamemnon'un yüzüne dâhi bakmamaktadır. Sonrasında da öfkesine şahit olmuş olan Agamemnon belki de bu sebeple Hekabe'nin acısını herkesten daha iyi anlayabilmektedir. Öyle ki her halükarda Polyksene'nin Agamemnon'a kızı İphigenia'yı hatırlattığı aşikârdır. Bu sebeple en başından itibaren, bu sunuya karşı olmuş olabilir. Ancak vicdanı, kızı İphigenia ile aynı kaderi paylaşan Polyksene'nin hayatını kurtarmaya yetmemiştir. Mitosun birçok versiyonunda Akhilleus en güzel ve en mükemmel olanın kurban edilmesini talep etmiştir. O hâlde niçin Helene seçilmemiştir. Bunun cevabı kanaatimizce elbette Helene'nin babası olmalıdır; çünkü o kişi Zeus'tur. Akhilleus'un en güzel olanı istemesinin altında yatan gizli bir neden olabilir mi bilinmez? Ancak Greklerin Zeus'un kızını kurban etmek için seçmeleri de beklenemez.

Tragedia içerisinde gerek Hekabe, gerekse Troialılar birçok kez Helene'ye olan öfkelerini dile getirmişlerdir. Hem Hekabe hem de Troialılar başlarına gelen felaketlerden Helene'yi sorumlu tutmaktadırlar. 384-387 kısmında (Eur.Hec.) Hekabe adeta Thetis'e isyan etmekte ve hatta ona meydan okumaktadır. Eğer Akhilleus'un ölümünden biri sorumlu tutulacaksa, bu kişinin Paris'i doğuran kadının, yani kendisinin olması gerektiğini haykıran Hekabe, aslında masum Polyksene'nin hiçbir günahı olmadığını belirtmeye çalışmaktadır. Tanrılara karşı olan bu isyana 584'te cevap verilmektedir (Eur.Hec.). Burada başa gelen tüm bu felaketlerin; tanrıların şiddetli kanunlarının süzgecinden geçmekte olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Ancak başta Hekabe'nin ve Polyksene'nin başına gelenler öyle korkunçtur ki, tragedianın kendi dinamikleri içerisinde bir denge yaratılmak istenmiş ve bu sebeple 640-641 kısmında akıllara tekrar Helene getirilmeye çalışılmış olmalıdır (Eur.Hec.). Olan biten her şeyin sorumlusu olarak bu kez bir tek kişinin divaneliği hedef gösterilmiştir. Öyle ki 940-950

kısımında bu kez açıkça Troia'nın başına getirdiği felaketlerden dolayı Helene lanetlenmektedir (Eur.Hec.). Nihayetinde Hekabe'nin haykırışları neticeyi değiştirmez. Resim 4'te Polyksene Lahdi'nin II. kısa yüzünde, Hekabe'nin kızının kurban edilmesini izlemesi tasvir edilmiştir. İzliyor olduğunu, II. uzun yüzün sağ başındaki Akhilleus'un mezarının II. kısa yüze taşıyor olmasından anlamaktayız. Bu durum sahnenin devamı²⁵ olarak kabul edilmektedir. Hekabe burada dizlerinin üzerinde çökmüş ve bir elini de başına götürerek çaresizliğini net bir şekilde ifade etmektedir. Ancak kanaatimizce bu sahnede başka bir detay daha vardır. Hekabe'nin ardındaki ağacın kurumakta olan yaşlı ve yalnız bir ağaç olduğu söylenebilir. Elbette ağacın yapraklarının olmayışı ile “ölümün” ilişkilendirilmesi bir sır değildir. Ancak sahne; kadının doğurganlığı ile doğa ana arasındaki ilişki üzerine değerlendirilirse, çok daha farklı bir anlam ifade ettiği düşünülebilir.

Sonuç

Bu makalede incelenen mitoslara ilişkin konu başlıkları özellikle başrollerdeki kadın figürlerin / karakterlerin isimleri olarak seçilmiştir. Mitoslarda ve onların ikonografilerinde kurban edilen kadınlar hep bir yanlısın doğrusu olarak lanse edilmişlerdir. Peki doğruya ya da yanlışa karar veren kanaatler o dönemde nelerdir? Bu kuralların sınırları nerelerdedir? Kural yapıcıların kendileri kimlerdir? Mitoslara kurgusal drama olarak bakıldığında, bu hikâyelerin altında yatan ve empoze edilmek istenen güdüler nelerdir? İphigenia'nın, Hesione'nin, Polyksene'nin ya da Andromeda'nın gerçekten günahları olduğu düşünülse bile, yaşamlarına ya da ölümlerine karar veren vicdan tartışısı kime aittir? Eğer Troialıların dedikleri gibi ya tek günah keçisi Helene'ye ve diğer herkes masumsa! O zaman öncelikle Helene'nin ne günahı olduğuna bakmak gerekecektir. Elbette bugün olduğu gibi o gün

---

²⁵ Bu durum Işık tarafından Hellen lahit kültürüne yabancı bir canlandırma olarak nitelenmektedir. bk. Işık 2012: 390.

de kendine has bir ahlâk düzeni mevcuttur. Dolayısıyla o günkü vicdan tartışının ne Helene'nin ne de Paris'in aşkını kabûl edemediği söylenebilir. Ayrıca belirtilmiş olduğu üzere, figürlerin kendi iradelerinin dâhi olmadığı, tanrıların onların yerine dolaylı olarak her konuda karar veriyor oldukları ihtimali de söz konusu olabilir (Gezgin 2011: 131,135). Dolayısıyla belki de Helene ve Paris'i birbirine çeken şey tanrıların gizli planlarından başka bir şey değildir. Neticede bu aşk Menelaos'un gururunu incitmiştir. Onun ahlâk normları çiğnenmiş olup, bu normlar mitoslarda da nitelendiği üzere tanrıların normlarıdır. O hâlde bu namus lekesi temizlenmelidir. Bir insan nasıl olur da tanrıların buyruklarına karşı gelip, aşkının peşinden gitmiştir (Gezgin 2011: 139). Ancak elbette tüm bunlar Andromeda için geçerli değildir. Resim 3B'de II. Phillip'in 1562 tarihli tablosunda yer verdiği Andromeda'nın, başına gelen her şey aslında annesinin kibri yüzündendir. Andromeda masumiyetiyle baş başa bırakılmıştır. II. Phillip tarafından bu yalnızlığın ve masumiyetin genç kızın narin bedeni ile gözler önüne serilmek istenmiş olabileceği yorumlanabilir. Bahsedilen bu narinlik antik dönem sanatçılarının vurgulamış oldukları en önemli ayrıntılardan biridir. Çünkü işlenen konu saf ve zarif bir genç kızın sunusudur. Dolayısıyla kurban edilen aynı zamanda genç bir kızın masumiyeti ve hayalleridir. O zamanın değerleri üzerinden düşünüldüğünde, bir genç kız için bu hayallerin en büyüğünün evlilik olduğu savunulabilir. Bu çalışmada bu sebeple duvak üzerinde oldukça fazla durulmuştur. Çünkü duvak bizce, antik dönemdeki masum bir genç kızın hayallerinin vücut bulmuş hâlidir. Kaldı ki duvağın bu manevi anlamının günümüzde tüm dünyada hâlen devam ettiğini söylemek herhâlde yanlış olmayacaktır.

İnsanın ortaya çıktığı günden bu yana kadınlar için yeryüzü, erkekler için olduğundan çok daha farklı olmuştur demek herhâlde yanlış olmayacaktır. Bundan kastımız; bugünün bakış açısı ile, o zamanın cinsiyet üzerine var olan ideolojisini değerlendirmek değildir.

Muhtemelen öyle bir ideoloji var olmamış dâhi olabilir. Ancak şu bir gerçektir ki; antik dönemde kadının yeri, erkeğinkinden çok daha sığdır. Zaten burada değinilmek istenen konu toplumsal cinsiyet eşitliği değil; kadının dişi oluşu yani doğurganlığıdır. O yüzden doğa; mitolojide ve hatta biyolojide dişi olarak düşünülür. Dolayısıyla mitoslardaki çekişmenin Gaia ile ataerkil düşünce yapısı arasında olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır (Gezgin 2011: 139). Mitoslarda bu çekişme genellikle Gaia'nın, yenilgisi ile sonuçlanmaktadır. Çoğu felaketin kadınlar yüzünden erkeklerin ve o günün deyişiyle insanların başına geldiği birçok mitosta içten içe anlatılır. Tüm bu savaşların, onca ölen insanın tek bir kadının şehveti yüzünden gerçekleştiği arka planda lanse edilmektedir. Aslında tüm bunların temelinde yatan savaş, Akhilleus'un temsil ettiği tanrısal bilincin, doğurgan olan doğayla yani dişilikle olan savaşıdır. Greklerin Amazonlara karşı vermiş olduğu savaşın da, bahsedilen bu salt gerçekliğe dair bir başka örnek olduğunu savunmak, kanaatimizce yanlış olmayacaktır (Akşit 2010: 213; Gezgin 2011: 140).

Katalog

Resim 1.A: İphigenia Aulis'te Mozaiği

1.A- İphigenia Aulis'te Mozaiği, İphigenia Evi, Antakya (Res. 1.A)

Antakya'da bulunan ve Severus Dönemi'ne tarihlenen (MS 193-235) mozaik oda 3'te yer almaktadır. 3. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen İphigenia Aulis'te; İphigenia Evi Mozaiğinde, İphigenia'nın kurban edilışinden önce kendisinin Agamemnon ile buluşması betimlenmiştir (Weitzmann 1949: 159). Sahnede Agamemnon *khlamys* giymekte ve sol elinde asasını tutmaktadır. Agamemnon bir elini İphigenia'ya doğru uzatmaktadır. İphigenia ise bir *tunik* ve pelerin giymekte olup (Blazquez vd. 2012: 54) ayrıca başında bir duvağı bulunmaktadır. Sol eli pelerini ile sarılıdır. Sahnedeki yapının ön cephesinde üç adet İonik sütun yer almaktadır.

Klytemnestra soldaki iki sütunun arasında ve ön cephesinde bulunmaktadır. Sağ tarafta küçük bir İonik yapı da yer almaktadır (Blazquez vd. 2012: 54-55). Tasvirdeki en önemli kanaatimce; İphigenia'nın, babası Agamemnon'un aksi yönüne bakıyor oluşudur.

Tarihleme: MS 3. yüzyılın ikinci çeyreği.

Kaynak: Blazquez vd. 2012: 55; Levi 1947: 119-126, pl. XXI; LIMC 1990: pl. 473; Weitzmann 1949: pl.36.

Resim 1.B: İphigenia'nın Kurban Edilişi Mozaïği

1.B- İphigenia'nın Kurban Edilişi Mozaïği, Ampurias (*Res. 1.B*)
0.55m x 0.60m. ve mozaik parçaları 2-4mm²

Ampurias'da bulunan ve MÖ 1. yüzyıl ilâ MS 1. yüzyıl arasına tarihlenen İphigenia'nın kurban edilişinin betimlendiği mozaikte, kahin Kalkhas ve Agamemnon da yer almaktadır. Sahnenin kurgusunda figürler, taştan altların etrafında toplanmış bulunmakta olup, yapının arka tarafı ise ahşaptandır. Arka planda ise Artemis elinde küçük bir geyik tutmaktadır ki, bu geyik mitosun sonunda bir efsaneye göre Artemis tarafından İphigenia ile yer değiştirmiştir. Mozaik resmi Grek örneklerinin bir yeniden canlandırılması şeklindedir. Küçük ölçekli olmasına rağmen hikâyenin psikolojisini açıkça yansıtabilmektedir. Figürlerin çıplak yerlerinde, giysilerinde ve yüz ifadelerinde, renk tonlarının sıklık ile kullanıldıkları görülebilmektedir. Mozağin bütünü ile örtüşmeyen kusurlar; Artemis'in arka plandaki yeri ve figürlerin önünde durdukları yapının, taştan modele betimlenmesindeki zorluktan kaynaklı hatalı perspektiftir (Dunbabin 2012: 145).

Tarihleme: MÖ 1.- MS 1. yüzyıl.

Kaynak: Armstrong vd. 1985: pl.2; Blazquez vd. 2012: 56; Lancha 1997: 146-151, pl. LXXVI, C; Dunbabin 1999: 145-146, fig. 150.

Resim 1.C: İphigenia'nın Kurban Edilişi Tablosu

1.C- İphigenia'nın Kurban Edilişi Tablosu, Sanssouci (*Res. 1.C*)

288 x 353/8 inç. ve 7.3152m x 8.9662/9.0932m

Neues Palais / Sanssouci'de bulunan Carle Van Loo'nun (MS 1757) İphigenia'nın Kurban Edilişi tablosu 288 x 353/8 inç. (7.3152m x 8.9662/9.0932m) ölçülerindedir. Carle Von Loo tarafından ele alınan İphigenia'nın kurban edilişine dair bu tablo Fransız ressamın büyük çaplı 4 resminden biridir (Dowley 1967: 42-47). Mitosun Rönesans'ın sonunda betimlenmiş örneklerinin en başarılılarından sayılabilecek bu çalışma, var olan duygu yoğunluğunun dozu açısından çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Artemis'in geyiği yine burada da, İphigenia ile yer değiştirilmesi amacı ile bulunmaktadır. Tabloda, antik dönemde var olan betimlemelerin yanı sıra, Hristiyanlığın etkisi ile ruh kavramının çalışıldığını görüyoruz. İphigenia'nın cansız bedeninin resmin merkezinde öylece yatıyor oluşu ve İphigenia'nın ruhunun bedeninden kopartılarak gökyüzüne doğru gidişi, etraftaki insanların duygu karmaşası içerisindeki bakışları ile birlikte canlandırılmıştır. Sahnede geyiğin yüzünün İphigenia'nın bedenine doğrulmuş olması, ruhunun geyik ile yer değiştirmesi olarak anlaşılabilmektedir. Ağlayanların, yakarıştta bulunanların yanı sıra, sağ altta betimlenmiş olan askerlerin ve Agamemnon'un, sanki yükselen İphigenia'nın ruhunu görmüşçesine onun ruhuna doğru bakıyor olmaları ise bir başka göze çarpan farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır (Dowley 1967: 45).

Tarihleme: MS 1757.

Kaynak: Dowley 1967: 43.

Resim 1.D- İphigenia'nın Kurban Edilişi Freski

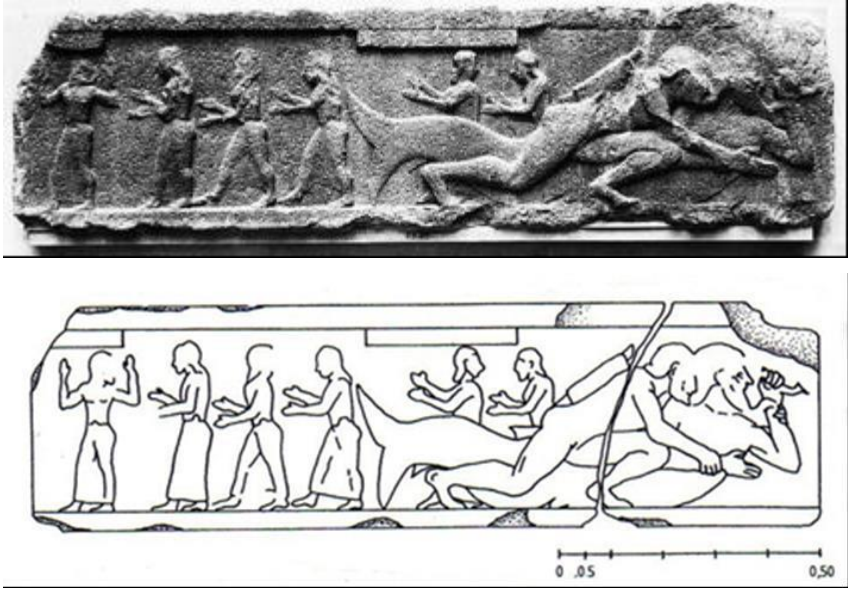
1.D- İphigenia'nın Kurban Edilişi Freski, Trajik Şair Evi, Pompeii (*Res. 1.D*)

Pompeii'de bulunan fresk Trajik Şair Evi'nde yer almaktadır. MS 1. yüzyıla ait olan bu eser MÖ 4. yüzyıla ait bir orijinalin kopyasıdır. Freskteki sahnede ilk göze çarpan detay İphigenia'nın bir yakarış içerisinde olduğudur. Polyksene'nin İphigenia'nın aksine, ölüm fermanını öğrendikten sonra hiçbir yalvarışta bulunmadığı, geç şairler tarafından dile getirilir. Sahnenin sağında pelerin içindeki Agamemnon'un düşünceli olduğu görülebilmektedir. Önceki tasvirlerden çok büyük bir farklılığa sahip olmayan bu örnekte de kâhin Kalkhas İphigenia'yı zapt etmeye çalışırken aradan gözükken kılıcın infaz için pozisyon aldığı görülebilmektedir. Sahnenin solundaki yıkılmış ve bitap hâldeki kadın, İphigenia'nın bahtsız annesinden başka birisi olamaz. Arka planda dekor olarak sütun yer almakta, onun yükseldiği yerin sonunda Artemis dişi bir geyikle kurban edilme sırasında İphigenia ile yerlerini değiştirmek amacıyla beklemektedir. Freskin ortasında İphigenia bacakları ve kalçasından hızlıca tutulmuş ve göğsüyle başı havaya kalkmıştır. İphigenia bir yandan ellerini havaya açarak, heyecanla kendisini kurban eden, bir takım dualarla ya da yakarışlarla merhamete çağırılmaktadır. Babasının da dikkatini çekmeye çalışan İphigenia, böylece kendisinin, kızının boğazını nasıl kestiğini görsün istiyor olmalıdır (Vermeule vd. 1971: 291).

Tarihleme: MS 1. yüzyıl.

Kaynak: Armstrong vd. 1985: pl.1; Vermeule vd. 1971: pl. 72.

Resim 2.A: Hesione ve Herakles Friz Bloğu

2.A- Hesione ve Herakles Friz Bloğu, Assos (*Res. 2.A*)

*Yükseklği 81cm, derinliği 15cm, uzunluğu 294cm.*²⁶

Herakles Deniz Canavarı, Troialılar ve Hesione'nin yer aldığı friz bloğu bugün Louvre Müzesi'nde yer almaktadır (Baykan 2016: 3). Assos Athena tapınağı 6x13 tek sıra sütunlu ve friz kabartmasına sahip Dor düzenindeki bir yapıdır. Söz konusu friz 1838'de ele geçmiş ve bugün Louvre MA 2828 numarası ile Paris'tedir. Köşelerden kırıkları olan kabartmada, bu kusuru haricinde geri kalan kısmı tamdır. Buna ilaveten Herakles'in yüz kısmında kısmen bir eksiklik mevcuttur. Ön planda deniz canavarı ve Herakles'in yer aldığı kabartmanın arka planında altı adet figür göze çarpmaktadır (Baykan 2016: 3).

²⁶ Friz bloğunun sol regula uzunluğu 35 cm, orta regula uzunluğu 57cm, regula yüksekliği 6.5cm, regula derinliği 1.5 cm, taenia yüksekliği 8.5cm, taenia derinliği 1.8cm, plinthos yüksekliği 7cm, plinthos derinliği 2.5cm, rölyef yüksekliği 4-4.5cm (Herakles 5.5cm), betim yüksekliği 60cm. bk. Baykan 2016: 3-5.

Sahnede saçları toplu ve sakalı sivri olan Herakles kabartmanın sağ tarafında deniz canavarı ile mücadele içerisinde (Baykan 2016: 3). Bu sırada arka plandaki figürlerin sola doğru hareket hâlinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu figürlerden beşincisi ve de üçüncüsünün kafaları geriye dönüktür. Söz konusu altı figürün tamamının da parmakları bitişik bir şekilde olup, kolları dirseklerinden itibaren yukarı doğru kalkmış durumdadır. Ancak en baştaki figürün kolları diğerlerinden farklı ve omuz hizasındadır. Ayrıca bu figürün ön kolları, dirseklerin itibaren elleri dâhil yukarı dik şekilde durmaktadır (Baykan 2016: 4).

İlgili frizdeki sahnenin, yerel mitoloji ile ilgili bağının varlığı bizce de barizdir. Dolayısıyla *ketos* ya da deniz canavarı olsun, sahnenin sol başındaki figürün, Baykan'ın da dile getirmiş olduğu üzere Hesione olduğu kanaatindeyiz (Baykan 2016: 7). Figürlerin ellerinin havada olup adeta bir kutlama yaparcasına sol baştaki figürün yanına koşar hareketleri, ancak bir kutlama nedeni ile açıklanabilir. Sıradan bir insan gözü ile kabartmadaki tasvir değerlendirildiğinde dâhi, figürlerdeki hareket hâlinin bir panikten kaynaklanmadığı, aksine tatlı bir telaşın olduğu anlaşılmaktadır düşüncesindeyiz (Baykan 2016: 7). Bu sebeple çalışmamızda, Hesione'nin kurban edilmesine dair olarak söz konusu friz kabartması örnek olarak tercih edilmiştir.

Tarihleme: MÖ 7-6. yüzyıl.

Kaynak: Baykan 2016: 3-4.

Resim 2.B: Seramik Tasvirler, sırasıyla Hydria ve Benzerleri - Hesione, Ketos ve Herakles

2.B- Ketos Figürleri Seramik Tasvirleri; Hydria ve Benzerleri, Korinth - Hesione, Ketos ve Herakles, Attika (Res. 2.B)

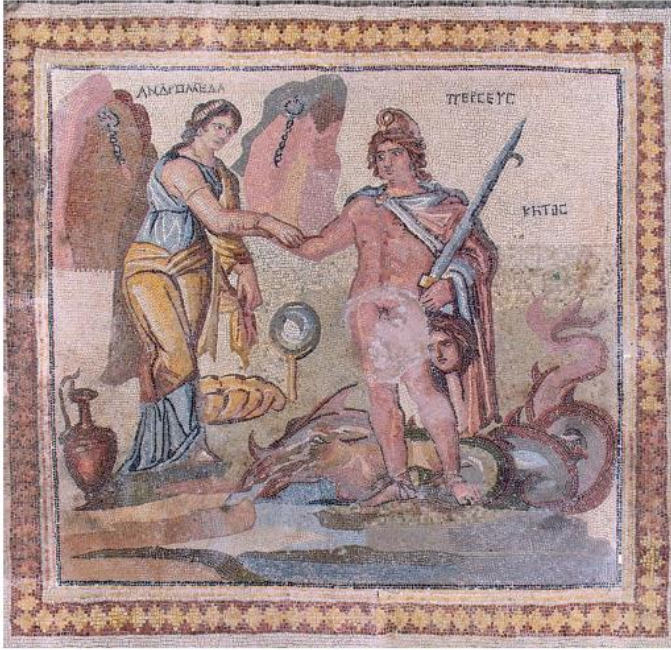
Sırasıyla yükseklik 48.3cm; yükseklik 33cm, çap 41cm

Çalışmamızda deniz canavarları ve *ketos* ile ilgili kısaca açıklamalarda bulunulmuştur. *Ketosun* aslında oldukça geniş yelpazeli bir literatürü mevcut olup, kelimenin Grek kökeninde balina ve balina familyası anlamına geldiği belirtilmiştir. Bundan dolayı burada bu gibi detaylara girmeksizin *ketosa* dair bazı seramik örneklerin sıralanmasının yeterli olacağı görüşündeyiz. İlgili sahneye dair örneklerde, Hesione ve *ketos* kimi zaman baş başa ve kimi zaman ise bir kalabalığın seyri esnasında canlandırılmaktadır. Ancak neredeyse sahneye dair her örnekte Herakles ya deniz canavarı ile mücadele hâlinde olmakta ya da Hesione'yi kurtarmaya yetişme

hareketi içerisinde tasvir edilmektedir. Yukarıda verilen ilk tasvir Hydria ve Benzerleri olup buluntu bugün Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde (BGSM) yer almaktadır. Tasvirin solunda kral Laomedon ortasında Herakles ve deniz canavarı, sağında ise Hesione betimlenmiştir. İkinci örnekte de Hesione, Herakles ve *ketos* yer almakta (BGSM) ve burada da figürlerin birbirleri ile betimlenmeleri mitos ile uyumludur. Ayrıca belirtmek gerekirse, verilen örneklerde olduğu gibi birçok tasvirde, Hesione'nin ve Troialıların elleri ve kollarının Resim 2'de verilen friz kabartması ile benzerlik gösterdikleri de barizdir (Baykan 2016: 14).

Tarihleme: Sırasıyla MÖ 520-515 ve MÖ 550.

Kaynak: Baykan 2016: 13-14.

Resim 3.A: Perseus ve Andromeda Mozaïği

3.A- Perseus ve Andromeda Mozaïği, Poseidon Evi, Oda B6, Zeugma, Gaziantep (Res. 3.A)

Gaziantep'te bulunan ve 3. yüzyılın ortasına tarihlenmiş olan mozaik; Zeugma, Poseidon evi, bölüm B, oda B6'da yer almaktadır. Ünite 1 ve 2'nin ne zaman birleştikleri tam olarak kesin olmasa da, Sasani İmparatorluğunun kenti yağmalamasından önce, bu iki ünitenin tekrar birbirinden ayrıldığı düşünülmektedir (MS 252 / 253). Odalarda bulunan mozaik döşemeler konularına, kalitelerine ve yapıma tarihlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Ana resepsiyon odasındaki fresklerde hizmetli figürleri duvarlarda betimlenmişken, mozaik döşemenin ortasında ise Andromeda ve Perseus betimlenmiştir. Mozaikte; Perseus'un Ketos'u etkisiz hale getirip Andromeda'yı zincirlerinden kurtardığı sahne canlandırılmıştır (Görkay 2017: 187-188; Önal 2005: 38).

Sahne Perseus Andromeda'yı, damatların gelinleri evlerine girerken yaptıkları şekilde; "kheir epi karpoi" olarak adlandırılan bileğinden tutarak, kayalık

burundan aşağı indirmektedir. Perseus, ayağının altında ölü Ketos bulunmakta iken aynı zamanda da bir diğer eliyle *gorgon* kafasını ve kılıcını tutmaktadır. Andromeda ise sahnede çok güzel bir elbise ve mücevherlerle betimlenmiş ve alışılmışın aksine ek olarak yanında ayna, midye kabuğu ve *hydria* bulunmaktadır (Görkay 2017: 188).

Tarihleme: MS 3. yüzyıl.

Kaynak: Görkay 2017: 187-188; Önal 2005: 39; Önal 2012: 107-116.

Resim 3.B: Andromeda'nın Kurban Edilişi Tablosu

3.B- Andromeda'nın Kurban Edilişi Tablosu, Londra (*Res. 3.B*)

Resim 1.C'de İphigenia'nın kurban edilmesine dair Modern Çağ'dan verilen örnekte olduğu gibi burada da Andromeda, Perseus ve *ketosa* dair bir örnek verilmesinin faydalı olacağı görüşüdeyiz. Tablo Wallace Koleksiyonu'nun bir parçası olup bugün Londra'da yer almaktadır. 1562 yılında II. Philip tarafından resmedilmiştir. Perseus'un Andromeda'yı kurtarışının canlandırıldığı sahnede, arka planda ise azgın suların içinde *ketos* görünmektedir. Çaresizlik içerisinde *ketosu* bekleyen Andromeda zincirlere vurulmuştur. Başı sola dönük olan Andromeda, sanki arkasından onu kurtarmak için *ketosa* doğru atlamış olan Perseus'u görmüş ve adeta bu sebeple umuda kapılmışçasına bir hareket hâline geçmiştir denilebilir (Papadopoulos vd. 2002: 208).

Tarihleme: MS 1562.

Kaynak: Morford vd. 2003: 513; Papadopoulos vd. 2002: 208.

Resim 4: Polyksene Lahdi, sırasıyla I. Uzun Yüz, II. Uzun Yüz, I. Kısa Yüz, II. Kısa Yüz

4- Polyksene Lahdi, Kızöldün Tümülüsü, Çanakkale (Res. 4)

Uzunluğu 3.32m, Genişliği 1.60m, Yüksekliği 1.78m

I. uzun yüzün²⁷ sol sahnesinde; kolluksuz bir tahtta²⁸ oturan kadın ve bu kutlanan kadına sunu yapan, sağında ve solunda başka kadınlar yer almaktadır (Çevirici Coşkun 2017: 204). Sahnenin sağında ise; tasvirinde yine kadınların yer aldığı bir şölen söz konusudur. I. uzun yüzün konusunun hâkimi tabii ki tahtta oturan kadın figürüdür. *Kiton* ve *himation* giymiş olan bu figürün saçları da başındaki *sakkosun* altında topuzdur. Başında ise ayrıca bir duvak yer almaktadır. Figürün sol elinde evliliğin sembolü çiçek ve sağ elinde de doğurganlığın sembolü olan yumurta yer almaktadır (Çevirici Coşkun 2017: 205-206). I. kısa yüzde de gelin odası olarak tabir edilen sahne yer almaktadır. Burada daha tecrübeli ve kendinden emin bir endamla dik duran; yaşça büyük olması gereken kadındır. Genç gelinin belinin altına konmuş olan el de; geline moral, öğüt ve güven verme amacı taşıyor olmalıdır (Çevirici Coşkun 2017: 210; Işık 2012: 389).

II. (arka) uzun ve kısa yüzde Polyksene'nin kurban edilişi tasvir edilmiştir. Uzun yüzün sol tarafında yas tutan Troialı kadınlar ve sağ tarafında ise; sırasıyla üç Akalı asker, elleri çapraz bağlı²⁹ Polyksene'yi sabit tutmakta ve sağ başta tripod ardındaki Akhilleus'un mezarı başında, Neoptolemos elindeki bıçağı Polyksene'nin boğazına geçirmektedir (Çevirici Coşkun 2017: 211). II. Uzun yüzün bitimindeki Akhilleus'un mezar tasviri, II. kısa yüzün sol başına taşmıştır. Kısa yüzün tasvirinde sırasıyla; bir ağaç ve ağacın önünde bastonuyla birlikte dizlerinin üzerine çökmüş (Işık 2012: 384) Hekabe ve devamında ise yine hayret içerisinde ağıt yakan iki kadın yer almaktadır. Sahne tam anlamıyla, bir elini başının üstüne götürmüş olan Polyksene'nin annesinin manen yıkılışının betimidir. Hekabe'nin yaşlılığı göz

---

²⁷ 1994 yılında Kızöldün Tümülsü'nden çıkartılan Polyksene lahadinin I. (ön) uzun yüzünde düğüne hazırlık ve şölen, I. kısa yüzünde gelin-yenge betimi (ya da gelin odası betimi), II. (arka) uzun yüzünde kurban sahnesi ve Troialıların ağıtı ve II. kısa yüzünde Hekabe'nin ağıtı yer almaktadır bk. Çevirici 2006: 33,34; Çevirici 2007: 69; Işık 2012: 380,391.

²⁸ Işık tarafından buradaki taht doğu esintisinin bir timsali olarak görülmekte ve Sphinksli tahtlarla özdeşleştirilmektedir. Bu duruma ilâhi bir tanrısallık anlamı yükleyen yorumlar da mevcuttur. bk. Işık 2012: 392-394.

²⁹ II. uzun yüzde yer alan Polyksene'nin kurban edilişi sırasında, genç kızın ellerinin çapraz durumda olması durumu, Polyksene'nin başka kurban ediliş sahnelerinde de görülen bir tasviridir. Ölüme giden genç kızın ellerinin çapraz bir şekilde bağlı olmasına Caivano *hydriasi* ve Geç Roma Dönemi'ne ait bir kabartma Çevirici tarafından örnek olarak gösterilmiştir. bk. Çevirici 2006: 37,51,52.

kenarlarındaki kırışıklıklar ile ön plana çıkarılmıştır (Çevirici Coşkun 2017: 212-213; Işık 2012: 387).

Tarihleme: MÖ 500-490.

Kaynak: Çevirici 2007: 69; Çevirici Coşkun 2017: 204; Işık 2012: 379-398; Sevinç 1996a: 443-444; Sevinç 1996b: 24-25; Sevinç 1996c: 251-255.

Katalog Listesi

1.A- İphigenia Aulis'te Mozaïği, İphigenia Evi, Antakya (Res. 1.A)

(Blazquez vd. 2012: 55; Levi 1947: 120-126, pl. XXI; Weitzmann 1949: pl.36)

1.B- İphigenia'nın Kurban Edilişii Mozaïği, Ampurias (Res. 1.B)

(Armstrong vd. 1985: pl.2; Blazquez vd. 2012: 56; Lancha 1997: 146-151, pl. LXXVI, C; Dunbabin 1999: 145-146, fig. 150)

1.C- İphigenia'nın Kurban Edilişii Tablosu, Sanssouci (Res. 1.C)

(Dowley 1967: 43)

1.D- İphigenia'nın Kurban Edilişii Freski, Trajik Şair Evi, Pompeii (Res. 1.D)

(Armstrong vd. 1985: pl.1; Vermeule vd. 1971: pl. 72)

2.A- Hesione ve Herakles Friz Bloğu, Assos (Res. 2.A)

(Baykan 2016: 3-4)

2.B- Ketos Figürleri Seramik Tasvirleri (Res. 2.B)

(Baykan 2016: 13-14)

3.A- Perseus ve Andromeda Mozaïği, Poseidon Evi, Oda B6, Zeugma, Gaziantep (Res. 3.A)

(Görkay 2017: 187-188; Önal 2005: 39; Önal 2012: 107-116)

3.B- Andromeda'nın Kurban Edilişii Tablosu, Londra (Res. 3.B)

(Morford vd. 2003: 513; Papadopoulos vd. 2002: 208)

4- Polyksene Lahdi, Kızöldün Tümölüsü, Çanakkale (Res. 4)

(Çevirici 2007: 69; Çevirici Coşkun 2017: 204; Işık 2012: 379-398; Sevinç 1996a: 443-444; Sevinç 1996b: 24-25; Sevinç 1996c: 251-255)

Kaynaklar³⁰

Akşit, İlhan (2010). *The Aegean Mythology The Story of The Two Sides*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Andrews, P. B. S. (1965). “The Falls of Troy in Greek Tradition”. *Gar*, S. 12, s. 28-37.

Armstrong, David ve Elizabeth A. Ratchford (1985). “Iphigenia’s Veil: Aeschylus, ‘Agamemnon’”. *BICS*, S. 32, s. 1-12.

Baykan, Daniş (2016). “Assos Athena Tapınağı “Louvre Ma 2828” Frizinde Hesione ve Troialılar”. *TÜEFD*, S. 6, s. 1-16.

Bingöl, Orhan (1997). *Malerei Und Mosaik Der Antike In Der Türkei*. Mainz: Phillip von Zabern.

Blazquez, Jose Maria ve Javier Cabrero (2012). “Antioch Mosaics and Their Mythological and Artistic Relations with Spanish Mosaics”. *JMR*, S. 5, s. 43-57.

Can, Şefik (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken.

Campbell, Sheila D. (1979). “Roman Mosaic Workshops in Turkey”. *AJA*, S. 83, s. 287-292.

Cimok, Fatih (2000). *A Corpus Antioch Mosaics*. İstanbul: Turizm Yayınları.

Colvile, K. N. (1940). “The Tale of Troy”. *GaR*, S. 10, s. 1-11.

---

³⁰ Metinde kullanılan kısaltmalarda ve dipnotlarda Alman Arkeoloji Enstitüsünün önerileri dikkate alınmıştır. Türkçe kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun kısaltma listeleri kullanılmıştır. Antik kaynaklar ise Der kleine Pauly’e göre gösterilmiştir.

Conacher, D. J. (1961). “Euripides’ Hecuba”. *AJPh*, S. 82, s. 1-26.

Cowan, Robert (2011). “Sinon and The Case of The Hypermetric Oracle”. *Phoenix*, S. 65, s. 361-370.

Çevirici, Figen (2006). “Polyksena’nın Kurban Edilmesi Mitosu’nun Antik Metinlerde ve Arkeolojik Materyaller Üzerinde Değerlendirilmesi”. *Olba*, S. XIV, s. 23-52.

_____ (2007). “Polyksena Lahdi’nin Stilistik Açıdan Değerlendirilmesi”. *ADerg*, S. X, s. 69-92.

Çevirici Coşkun, Figen (2017). “Polyksena Lahdi: Bir Pers Soylusunun Lahdi mi?”. *Persler Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Ed: Kaan İren, Çiçek Karagöz, Özgün Kasar, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Dowley, Francis H. (1967). “Carle Van Loo’s ‘Sacrifice of Iphigenia’”. *Master Drawings*, S. 5, s. 42-47.

Ducrey, Pierre ve Ingrid R. Metzger (1979). “The House of The Mosaics at Eretria”. *Archaeology*, S. 32, s. 34-42.

Dunbabin, Katherine M. D. (1979). “Technique and Materials of Hellenistic Mosaics”. *AJA*, S. 83, s. 265-277.

_____ (1999). *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Erbaşı, Fatma S. (2013). *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Euripides (1943). *Hekabe*. Çev: Hamdi Varoğlu, Ankara: Maarif Vekilliği.

_____ (1945). *İphigenia Aulis’te*. Çev: Lamia Kerman, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Fink, Gerhard (2010). *Antik Mitolojide Kim Kimdir*. Çev: Serpil Erfindik Yalçın, İzmir: İlya İzmir Yayınevi.

Gezgin, İsmail (2011). *Sanatın Mitolojisi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Görkay, Kutalmış (2017). “Mosaic Programmes in Domestic Contexts at Zeugma”. *JMR*, S. 10, s. 183-211.

Homeros (1971). *İlyada*. Çev: Ahmet Cevat Emre, İstanbul: Varlık Yayınları.

Işık, Fahri (2012). *Uygarlık Anadolu’da Doğdu*. İstanbul: Ege Yayınları.

Jimenez, Maria Luz Neira (2015). “Written and Visual Culture About The Mosaic of Castulo: The Influence of Lucian’s Works”. *JMR*, S. 8, s. 61-79.

Johnston, Ian (2007). *Aeschylus The Oresteia*. Arlington: Richer Resources Publications.

Kolf, Marie C. Van Der (1954). “Priam and Laomedon from a Historical Point of View”. *Mnemosyne*, S. 7, s. 1-18.

Lancha, Yanine (1977). *Mosaïque et culture dans l’Occident romain” (Ier-IVe s.)*. Roma: L’Erma di Bretschneider.

Lawrence, Stuart (2010). “Stoic Morality and Polyxena’s ‘Free’ Death in Euripides’ ‘Hecuba’”. *Acta Classica*, S. 53, s. 21-32.

Levi, Doro (1947). *Antioch Mosaic Pavements*. Princeton: Princeton University Press.

LIMC Suppl. (1990). *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae: (LIMC). V,1, Herakles-Kenchrias*. Zurich; München: Artemis-Verl.

_____ (1997). *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae: (LIMC). VIII,1 Thespiades – Zodiacus*. Zurich; München: Artemis-Verl.

López, Guadalupe ve Luz Neira (2010). “Mosaico”. *Arte Romano de la Bética III*, Ed: P. Leon, Madrid: Ediciones El Viso.

Morford, Mark P.O. ve Robert J. Lenardon (2003). *Classical Mythology*. Oxford: Oxford University Press.

Önal, Mehmet (2012). “Fouilles du Musée de Gaziantep dans la Maison de Poséidon (ou Maison 1) et la Maison de l’Euphrate (ou Maisons 2 et 3). Années 1999-2000”. *Zeugma. I, Fouilles de l’habitat (1), La mosaïque de Pasiphae*, Ed: Catherine Abadie Reynal ve Rifat Ergeç, Paris: Editions de Boccard, s. 65-182.

Packard, Pamela M. (1980). “A Monochrome Mosaic at Isthmia”. *Hesperia*, S. 49, s. 326-346.

Papadopoulous, John K. ve Deborah Ruscillo (2002). “A Ketos in Early Athens: An Archaeology of Whales and Sea Monsters in the Greek World”. *AJA*, S. 106, s. 187-227.

Pflugger, Carl (1995). “Progress, Irony and Human Sacrifice”. *Hudson Review*, S. 48, s. 67-92.

Phillips, Kyle M. Jr. (1968). “Perseus and Andromeda”. *AJA*, S. 72, s. 1-23.

Reinsberg, Carola (2001). “Der Polyxena-Sarkophag in Çanakkale”. *Olba*, S. 4, s. 71-99.

Sevinç, Nurten (1996a). “Çanakkale-Gümüşçay Tümüsleri 1994 Yılı Kurtarma Kazıları Ön Raporu”. *6. Müze Kurtarma Semineri 24-26 Nisan 1995*, Ed: İ. Eroğlu - N. Ülgen - H. Eren - F. Bayram - A.H. Ergürer - N. Tarlan - Y. Morkaya, s. 443-449.

_____ (1996b). “Gümüşçay Kurtarma Kazıları Ön Raporu”. *Arkeoloji ve Sanat*, S. 72, s. 24-30.

_____ (1996c). “A New Sarcophagus of Polyxena from The Salvage Excavations at Gümüşçay”. *Studia Troica*, S.6, s. 251-264.

Sevinç, Nurten vd. (2001). “A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus From Çan”. *Studia Troica*, S. 11, s. 383-420.

Siegel, Herbert (1981). “Agamemnon in Euripides’ ‘Iphigenia at Aulis’”. *Hermes*, S. 109, s. 257-265.

Sorum, Christina E. (1992). “Myth, Choice, and Meaning in Euripides’ Iphigenia at Aulis”. *AJPh*, S. 113, s. 527-542.

Steuernagel, D. (1998). “Ein spatarchaischer Sarkophag aus Gümüşçay im Museum von Çanakkale. Ikonographische Beobachtungen”. *Veröffentlichungen der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften*, S. 87, s. 165-177.

Strachan, J. C. G. (1976). “Iphigenia and Human Sacrifice in Euripides’ Iphigenia Taurica”. *ClPhil*, S. 71, s. 131-140.

Vermeule, Emily ve Suzanne Chapman (1971). “A Protoattic Human Sacrifice?”. *AJA*, S. 75, s. 285-293.

Waywell, S. E. (1979). “Roman Mosaics in Greece”. *AJA*, S. 83, s. 293-321.

Weitzmann, Kurt (1949). “Euripides Scenes in Byzantine Art”. *Hesperia*, S. 18, s. 159-210.

Witts, Patricia (2016). *A Mosaic Menagerie: Creatures of Land, Sea and Sky in Romano-British Mosaics*. Oxford: BAR Publishing.

Wöhlcke, Manfred (2009). *Troya Savaşı*. Çev: Ali Erbak, İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

The objectives of this study were to be able to focus on the selected iconographies' illustrations. The scenes of Iphigenia, Andromeda, Hesione and Polyxene have been expounded in various themes by various authors and artists so far. The intentions of these extensive aspects guided us to ancient literature through the mythology. The odes of epics surely came along with their mythologies. By that means, the consciences of the figures were culminated with the elaborated backgrounds of their present moments. In other words, analyzing dramatic fictions were the necessity of examining iconographies in this article. In accordance with this purpose, different type of illustrations such as mosaic, painting, ceramic and relief examples were described in this paper specifically.

With the methodology of this paper, our main intention was to be able to consider the figures not just as characters but also human beings. That way, we might have a chance to comment on Agamemnon's regrets, Iphigenia's desperation, Andromeda's loneliness, Hekabe's motherhood, Polyxene's innocence etc. With this perspective, we tried to focus on the leading women such as Polyxene, Iphigenia, Andromeda and Hesione in order to see the real picture beyond the scenes of mosaics, paintings and reliefs. And we asked specific questions such as; was there a reason that made women usually the sacrificial victims; why ketos was always being used as a weapon by gods. Was it just a whale or a fictional figure? Most of the female figures were staged with veils or tunics in the description of the sacrificial scenes. So we also focused on the related items in order to display the details that the ancient artists and authors described. But most importantly, in this way we tried to flaunt stories from the eyes of the figures' characters. For example, when we were analyzing the iconography of Iphigenia in Aulis mosaic, we also discussed the reasons of Iphigenia's anger to her father. At the same time, the perspectives of Euripides and the artist of the mosaic were compared with each other by their highlights. In other words, we did not only explain the visual scenes of human sacrifice, we tried to display the scenes from the authors, artists and the figures' eyes.

In ancient ages there were many different epics regarding human sacrifice. Especially in Rome, the term of the sacrifice did not include only killing a human being. It was also meant sacrificing your own soul for the "Rome". That citizenship ideology was called pietas. As we know, Pietas was some kind of an awareness - consciousness of such as patriotism which also might mean public spirit. Roman pietas ideology began with the epic of Aeneas and Rome adapted the idea of its society with the tale of Aeneas. Rome used this ideology to make Romans sacrifice their lives for their imperial existence. But they were not the only ones, Greeks also used it for

the same purpose as well but they did not name it with a specific word as Romans did. However Greeks might have used the term more aggressively to make impressions in the minds (by common morals). Maybe they were not aware of it but it was definitely easier to control the ethics of a society by controlling the minds of women. That might be one of the fundamental reasons of choosing female sacrificial victims in the myths. In Polyxene myth, what was the reason that made her chosen instead of Helen? Why Trojan War started with Iphigenia's sacrifice and ended with Polyxene's sacrifice? These questions were asked to be able to understand and realize the examined iconographies clearly otherwise this article could not be more than just a catalog study. As a result we believe that human sacrifice in Greek Mythology did have a significant purpose even pietas did not have. It was the struggle between Gaia (the feminine nature) and the patriarchy (Odysseus, Agamemnon, Akhilleus, Zeus et al.). Of course when we look at the tales of human sacrifices, we may see the extraordinary incidents on the top of the myths regarding societies or the kingdoms. But if you look deeper through the myths, we believe that you may also see the battlefield between femininity and patriarchy.

Pehlivanlı, Esra ve Gözde İkizer (2020). "Kırsal ya da Kentsel Bölgelerde Evlilik: Evlilik Doyumu ve Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar Üzerine Bir İnceleme". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 361-395.

DOI: 10.21550/sosbilder.593401

Araştırma Makalesi

KIRSAL YA DA KENTSEL BÖLGELERDE EVLİLİK: EVLİLİK DOYUMU VE ERKEN DÖNEM UYUM BOZUCU ŞEMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Esra PEHLİVANLI**
Gözde İKİZER***

Gönderim Tarihi: Temmuz 2019

Kabul Tarihi: Aralık 2019

ÖZET

Bu çalışmanın amacı yaşanan yerin ve erken dönem uyum bozucu şemaların evli bireylerin evlilik doyumu üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmanın örneklemi, 120'si kırsal ve 168'si kentsel bölgelerde yaşayan 268 evli bireyden (134 kadın ve 134 erkekten) oluşmuştur. Katılımcılara, sırasıyla Young Şema Ölçeği-Kısa Form 3, Çift Uyum Ölçeği ve demografik bilgi formu uygulanmıştır. Bulgular, kırdaki evli bireylerin evlilik doyumu düzeyinin kentte yaşayanlara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bazı şema boyutlarında kırdaki katılımcıların puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, kırdaki ve kentte yaşayanlarda evlilik doyumunu farklı erken dönem uyum bozucu şemaların yordadığı görülmüştür. Evli bireyler ve / veya çiftler ile çalışan ruh sağlığı uzmanlarının, bu bireylerin evlilik doyumunun kırsal ya da kentsel bölgelerde farklı değişkenlerden etkilenebileceğini göz önünde bulundurmaları önemli görünmektedir.

* Bu çalışmanın bulguları, 5 Temmuz 2019 tarihinde 23. Ulusal Psikoloji Öğrencileri Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Psikolog, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, pehlivanli@etu.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, gikizer@etu.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 21 Issue: 38

Anahtar Kelimeler: *evlilik doyumu, erken dönem uyum bozucu şemalar, yaşam yeri, kırsal, kentsel*

Marriage in Rural or Urban Areas: An Exploration of Marital Satisfaction and Early Maladaptive Schemas

ABSTRACT

The aim of the current study was to investigate the impact of place of residence on marital satisfaction and early maladaptive schemas of married individuals. The sample consisted of 268 married individuals (134 females and 134 males) including 120 participants from rural and 168 from urban areas. The participants were given the Young Schema Questionnaire-Short Form 3, the Dyadic Adjustment Scale, and a demographic information form. Findings showed that the level of marital satisfaction was higher in individuals living in rural areas compared to individuals in urban areas. Furthermore, it was found that participants from rural areas had higher scores at some of the schemas. In addition, different early maladaptive schemas predicted marital satisfaction for individuals in rural or urban areas. It seems important for mental health professionals working with married individuals and / or couples to take into consideration that marital satisfaction might be affected by distinct factors in rural and urban areas.

Key words: *marital satisfaction, early maladaptive schemas, place of residence, rural, urban*

Giriş

Evlilik, toplumdaki birçok birey için oldukça yakın birlikteliği içeren bir ilişki türüdür. Bireyler evlilik ilişkilerinden doyum aldıklarında, bu bireylerin yaşamlarına anlamlı bir katkı sunmaktadır. Evlilik doyumu, kişinin kendi evliliğine karşı olumlu tutuma sahip olması olarak tanımlanmaktadır (Roach vd. 1981). Roach ve meslektaşları (1981) doyumun, sabit bir özellikten ziyade, zaman içinde değişime açık bir tutum olduğunu ve kişinin önemli yaşam deneyimlerinden etkileneceğini belirtmişlerdir. Alan yazında, evlilik

doymu ile birlikte evlilik uyumu, niteliği, mutluluğu gibi terimler de benzer kavramı ifade etmek için kullanılmaktadır (Bird vd. 1994).

Evlilik doymunu açıklayan etkenlerin çoklu olduğu düşünülmektedir. Bu alandaki ilk kavramsallaştırmaları yapan araştırmacılardan olan Snyder (1979), evlilik doymunun; geleneksellik, evlilikle ilgili genel sıkıntılar, duygusal iletişim, sorun çözmeye yönelik iletişim, birlikte geçirilen zaman, maddi konular hakkındaki anlaşmazlıklar, cinsel hoşnutsuzluk, rol yönelimi, ailesel sıkıntı öyküsü, çocuklarla ilgili hoşnutsuzluk ve çocuk bakımı ile ilgili çatışmaları içeren birçok faktör ile açıklanabilecek bir kavram olduğunu belirtmektedir. Halford ve meslektaşlarına (1997) göre, evlilik doymunu artıran dört temel özellik bulunmaktadır. Bunlar, (1) evlilikte olumlu etkileşim (ör. birlikte zaman geçirme, ortak etkinliklerde bulunma), (2) etkili iletişim ve çatışmaların başarılı yönetimi, (3) eşe yönelik olumlu ilgi ve (4) olumlu ilişki şemasıdır (ör. ilişki ve tarihçesi hakkında ortak, olumlu algılar). Bradbury ve meslektaşları (2000), 1990'larda evlilik doymu hakkında yapılan çalışmaları incelediklerinde, duygulanım, fizyoloji, örüntüler, bilişler, şiddet ve sosyal destek gibi değişkenleri içeren kişilerarası süreçlere yönelik birçok çalışma olduğunu rapor etmişlerdir. Bu açıdan, evlilik doymunun çoklu değişkenlerden etkilendiği görülmektedir. Ülkemizde evlilik doymu ile ilgili olarak yapılan kapsamlı bir çalışmada, Çağ vd. (2013) eş desteği, cinsel yaşam memnuniyeti ve eğitim düzeyinin evlilik doymunu anlamlı olarak yordadığını göstermişlerdir.

Evlilik doymu ile ilişkili olan bireysel etkenlerin arasında çeşitli bilişsel etkenler bulunmaktadır. Alan yazında, bilişsel etkenlerin evlilikte eşlerin ilişki doymunu etkilediğine yönelik birçok kavramsallaştırma olduğu görülmektedir. Hatta birçok evlilik terapisi kuramı henüz oluşmamışken dahi, evlilik sorunlarını ele alırken bilişsel etkenlere odaklanmanın önemli olduğu görüşü evlilik ve çift terapistleri

arasında yaygın olduğu belirtilmektedir (Tilden vd. 2005). Örneğin, Ellis (1986) evlilik ilişkilerinde sorunların, eşlerden biri ya da her ikisinin de diğer eşin davranışının ne olması gerektiği hakkında gerçekçi olmayan beklentilere ve inançlara sahip olmalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Baucom vd. (1989) ise ilişki sorunları ile ilgili bilişlere yönelik sundukları kapsamlı tipolojide; (a) seçici dikkat (ilişkide yaşanan olaylara belli bir açıdan bakma eğilimi); (b) atıflar (evlilik hayatıyla ilişkili eylemleri etkileyen faktörler hakkındaki çıkarımlar); (c) beklentiler (ilişkide belirli olayların oluşma olasılığına dair tahminler); (d) varsayımlar (insanlar ve ilişkilerin karakterleri hakkındaki inanışlar); ve (e) standartlara (insanlar ve ilişkilerin karakterlerinin nasıl olması gerektiğine dair inanışlar) odaklanmaktadır. Bilişlerin bu beş türü, Beck ve arkadaşlarının (1979) otomatik düşünce, şema, bilişsel hatalar gibi kavramlarında da yansıtılmaktadır.

Kuramcılarının evlilik doymu ile bilişsel değişkenlerin ilişkisine yönelik yaptıkları vurgudan hareketle, mevcut çalışma erken dönem uyum bozucu şemalara odaklanmaktadır. Erken dönem uyum bozucu şemalar, genellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki deneyimlere bağlı olarak geliştiği düşünülen; anılardan, duygulardan, bilişlerden ve bedensel duyulardan oluşan, önemli bir dereceye kadar işlevsel olmayan, benlik algısını ve kişilerarası ilişkileri etkileyen ve yaşam boyunca sürekli tekrar eden kalıp ya da örüntüler olarak tanımlanmaktadır (Young 1999; Young vd. 1994; Young vd. 2003). Doğuştan mizaç yoluyla ya da çevrenin etkisiyle şekillenerek bireyleri etkileyen şemalar, bireylerin inanış kalıplarını oluşturmaktadır (Behary vd. 2016). Erken dönem uyum bozucu şemaların; kopukluk ve reddedilmişlik, zedelenmiş özerklik ve kendini ortaya koyma, zedelenmiş sınırlar, diğerleri yönelimlilik, aşırı tetikte olma ve bastırılmışlık şema alanlarını kapsayan 18 boyutu içerdiği düşünülmektedir (Young vd. 2003).

Şema kuramına göre, çocukluk döneminde karşılanmayan temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik baş etme yöntemleri yetişkinlikte de sıklıkla kullanılmaya devam edilmektedir. Böylece erken çocukluk döneminde ilişkilerde yaşanan sorunlar sonucunda oluşan bilişsel şemaların, yetişkinlik döneminde ilişkilerde sorunlara ve böylece, evlilik ilişkisinde doyumun azalmasına neden olabileceği ileri sürülmektedir (Rafaeli vd. 2013). Erken dönem uyum bozucu şemaların evlilik ilişkisinde boşanma gibi olumsuz sonuçlarla olan ilişkisi ele alındığında, şemaların evlilikte çatışma ve yakınlığın azalmasına neden olabileceği görülmektedir (Hatamii vd. 2015). Dumitrescu ve Rusu'ya (2012) göre erken uyum bozucu şemaların sayıca fazla olması, çiftlerde doyum düzeyinin düşük olmasına neden olmaktadır. Öyle ki, erken dönem uyum bozucu şemalardaki her 1-birimlik artış, ilişki doyumunda 3.8-birimlik düşüşe karşılık gelmektedir. Özellikle, duyguları bastırma, güvensizlik ve yüksek standartlar şemalarının evliliğin sonlanması ile ilişkili olabileceği gösterilmiştir (Yousefi vd. 2010). Ülkemizde evlilik doymu ve erken dönem uyumsuz şemalar üzerine yapılan çalışmalarda (ör. Altun 2015; Kargın Güner 2014; Soysal 2017; Yıldız 2018), evlilik doyumunun genel olarak erken dönem uyumsuz şemalarına varlığı ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, bu çalışmalarda bazı şema alanlarının doyum ile pozitif ilişki olduğuna ya da şemaların evlilik doyumunun yalnızca belli boyutlarıyla ilişkili olduğu bulguları temelinde evlilik doymu ve erken dönem uyum bozucu şemalar hakkında özellikle ülkemizde yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Hem birey hem de toplum için aile önemli bir yere sahiptir. İnanış ve gelenekler, toplumsal değişim süreçleri, azınlık statüsü gibi etkenlerin yanı sıra, kır ve kent yerleşim yapıları da aileyi etkilemektedir (Giele 2013; Yıldırım 2011). Kırdaki yaşam daha ziyade aristokratik bir varoluşu desteklerken ve 'aile ilişkileri etrafında' düzenlenirken; kentte daha 'akılcı ve mekanik' bir yaşam biçimi

gözlenmektedir (Simmel 2009). Toplumu ihtiyaçlar ve işlevlere göre tanımlanmış bir sosyal sistem olarak gören Parsons'a (1956, Chambers 2012'den) göre ise kır toplumunda aile geniş, ekonomik üretim birimi iken kent toplumunda ise küçük, hareketli tüketim birimidir. Kağıtçıbaşı (2013) da Aile Değişim Kuramı'nda kentteki ve kırdaki ailelerinin farklı özellikleri olabileceğinden söz etmektedir. Kağıtçıbaşı'na (2013) göre bağımlı aile modeli kırsal bölgelerde daha yaygınken; bağımsız aile modeli orta sınıf kentsel bölgelerde ve duygusal bağlı aile modeli ise eğitilmiş ve kentli ailelerde daha yaygındır. Ayrıca ülkemiz genel olarak toplulukçu bir kültür olarak anılsa da eğitilmiş, genç ve kentte yaşayan kesimde bireyci özelliklerin yaygın olduğu bilinmektedir (Kağıtçıbaşı vd. 2014). Bu açıdan, ülkemizdeki kır ve kent alt gruplarının sosyokültürel özelliklerinin farklı olması beklenmektedir.

Evlilik eşler arasında kişisel bir bağlılık aracı olmakla birlikte, daha büyük toplumun sosyal ve yasal yaptırımlarına bir bağlılık da içermektedir (Bird vd. 1994). Bu nedenle, evlilik ilişkisi içinde bulunduğu sosyal yapıdan bağımsız düşünülemez. Yukarıda sözü edilen sosyokültürel farkların evlilik ilişkisine yansımaları olması mümkündür. Kırdaki ve kentte aile yaşamları ve ailenin kimlerle temas içinde olduğu konularında da farklar bulunmaktadır (Toth Jr vd. 2002). Buradan hareketle, evlilik doymunu etkileyen ilişkisel ve bireysel değişkenlerin yanı sıra, aile yapısındaki olası değişimlere bağlı olarak çiftlerin beraber yaşadıkları yerin de evlilik doymu üzerinde etkili olması olasıdır. Bununla birlikte evlilik doymu bağlamındaki çalışmaların sıklıkla kent örnekleriyle yapıldığı belirtilmiştir (Lamke 1989). Lamke'ye (1989) göre kırsalda yaşayan evlilerin daha fazla geleneksel cinsiyet rolüne sahip oldukları ve cinsiyet rollerinin evlilik doymunu açıklamada önemli bir değişken olduğu düşünüldüğünde, kentlerde yaşayanlarda elde edilen bulguların kırsal örneklemelere genellenip genellemeyeceği açık değildir (Lamke 1989). Ülkemizde kırdaki ya da kentte yaşayan kadınların evlilik doymu

düzeylerinin incelendiğini bir tez çalışması (Kaya 2017) bulunmakla birlikte, bu çalışmada erkek katılımcıların yer almaması nedeniyle çalışma kısıtlı görünmektedir.

Evlilik ilişkisi içinde eşlerin doyumunun düşük olmasının evliliklerin boşanma ile sonuçlanmasına neden olması olasıdır. Boşanmanın genel olarak kentsel bölgelerde kırsal bölgelere kıyasla daha yüksek olduğu belirtilmektedir (McDaniel vd. 2019). İstatistikler temelinde ülkemizde de böyle bir eğilimin olabileceği izlenimi edinilmektedir. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, ülkemizde 2018 yılında, boşanma oranının bir önceki yıla göre %10,9 arttığı; kaba boşanma hızının binde 1.75 olduğu belirlenmiştir. Kaba boşanma hızının en yüksek olduğu iller sırasıyla İzmir, Muğla ve Antalya olurken; en düşük olduğu iller ise Hakkâri, Şırnak ve Siirt olmuştur. Güneydoğu bölgesinin tamamında ve Hakkâri ilinde kırsal nüfus 1980'den 2012 yılına dek sürekli olarak artış göstermiştir (Yılmaz 2015). Ayrıca, Türkiye İstatistik Kurumu'nun toplam nüfus ve Yılmaz'ın (2015) kırsal nüfus verisi temelinde bu illerdeki kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Yıldırım (2004) da T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 2000 yılındaki istatistikleri temelinde ülkemizde Batı bölgelerinde Doğu bölgelerine ve ekonominin geliştiği bölgelerde gelişmemiş bölgelere kıyasla boşanmanın daha sık olduğunu belirtmiştir. Genel olarak, eğitim düzeyi ve maddi durumun boşanmalarda belirleyici olduğu düşünülmektedir. Düşük eğitim düzeyinin, geleneksel cinsiyet rollerine sahip olmakla ilgili olabileceği belirtilmiştir (Arnett vd. 1987). Geleneksel cinsiyet rollerine sahip eşlerin olduğu evliliklerde, kadının kendini sınırlı ifade etmesi ya da sorunlara karşı boyun eğmesi eşlerdeki stresi ve psikolojik belirtilerin şiddetini artırabilmektedir (Yüksel vd. 2015). Eğitim düzeyine ek olarak, maddi sorunların eşlerde psikolojik stresi artırdığı ve bunun da, evlilik doyumunun azalmasına neden olabileceği gösterilmiştir (Kinnunen vd. 2004). Türkiye'de yüksek

sosyoekonomik statüdeki ailelerde “aldatma, fikir ayrılığı, varlığın düzgün idare edilememesi” gibi nedenlerle boşanma daha yaygınken; düşük statüde “aile içi şiddet, erken evlilik, maddi sıkıntı” gibi konular daha öne çıkmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2014: 176). Kent yaşamının getirdiği stres de kentteki boşanmalarda etkili olabilir (McDaniel vd. 2019). Bununla birlikte, McDaniel ve diğerlerine (2019) göre kırsal bölgelerde yaşayanların boşanma öncesi, sırası ya da sonrası kente taşınmaları ya da kırdaki yaşayan genç bireylerin eğitim ya da iş amacıyla kente göç etme ve orada evlenme eğilimleri nedeniyle de kentte boşanma hızının yüksek bulunuyor olması olasıdır.

Önceki çalışmalar temelinde, kentsel ve kırsal bölgelerde psikolojik sağlık göstergelerinin de farklılaşabileceği bilinmektedir. Örneğin, kentte ya da kırdaki yaşayan yoksul bireylerin iyilik hali kıyaslandığında, her ne kadar mutluluk ve depresyon puanları açısından gruplar arasında herhangi bir fark olmasa da, kentte yaşayanların sağlığını kırdaki yaşayanlara kıyasla daha iyi algılama eğiliminde olduğu görülmüştür (Amato vd. 1992). Buna karşın, herhangi bir psikolojik bozukluk görülme oranı ile duygudurum ve anksiyete bozukluklarının görülme oranının kentsel bölgelerde kırsal bölgelere kıyasla daha yüksek olduğu da gösterilmiştir (Peen vd. 2010). Bunun kültür ve sosyoekonomik farklılıkların yanı sıra, gen-çevre etkileşimi ile de açıklanabileceği belirtilmiştir. Bu açıdan, yaşanan yerin, evlilik doyumu ya da erken dönem uyum bozucu şemalar ile yakından ilişkili olabileceği düşünülen psikolojik iyilik hali üzerindeki etkileri de henüz net olarak anlaşılammıştır. Bu nedenle, yaşanan yerin evlilikte bireysel ya da ilişkisel etkenler ile nasıl ilişkili olduğunun araştırılmasının, evlilik ilişkisinde iyilik hali ve psikolojik sağlık için belirleyici değişkenlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Evlilik doyumunun arttırılması, sadece aile sisteminin kendi içindeki işlevselliğini değil, aynı zamanda ailenin dışarı ile olan ilişkilerini etkilemesi açısından da önemli bir etkidir (Fıfıloğlu 1992). Bu açıdan, evlilik doyumunu düzeylerini etkileyen çoklu değişkenlerin ele alınması önemli görünmektedir. Bu değişkenlerden biri olarak, yaşanılan yerin ve ayrıca, evlilik doyumunu açıklamada önemli bir bilişsel değişken olan erken dönem uyum bozucu şemaların araştırılmasının anlamlı olduğu düşünülmektedir. Buna karşın, alan yazın incelendiğinde, çiftlerin yaşadıkları yerin, evlilik doyumunu üzerindeki ve erken dönem uyum bozucu şemalardaki rolünü inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda, bu çalışmanın temel amacı kırdaki ve kentte yaşayan evli bireylerin evlilik doyumunun ve erken dönem uyumsuz şemalarının değerlendirilmesidir. Bu çalışmada evlilikte doyumun uyum bozucu şemalar gibi bilişsel değişkenlerden nasıl etkilendiği saptanarak bireylerin evlilik kalitelerini arttırmada ipuçları elde etmelerinin de sağlanacağı öngörülmektedir.

Yöntem

Örneklem

Mevcut çalışmada, 268 evli birey yer almıştır. Bireylere çift olarak ulaşılmıştır. Diğer bir deyişle, 134 evli kadın ve 134 evli erkek çalışma örneklemini oluşturmuştur. Katılımcıların 80'ine Ankara ($n = 40$ Karadegik köyü, $n = 40$ Çankaya ilçesi), 100'üne Manisa ($n = 50$ Avdan köyü, $n = 50$ Merkez ilçesi) ve 88'ine Kırıkkale ($n = 30$ Ulaş köyü, $n = 58$ Merkez ilçesi) illerinde ulaşılmıştır.

Toplam örneklem için yaş 18-70 aralığındadır. Ortalama yaş toplam örneklem için 41.76 ($S = 9.70$); kadınlar için 39.92 ($S = 9.21$) ve erkekler için 43.61 ($S = 9.85$) olarak bulunmuştur. Kent örneklemindeki katılımcıların ortalama yaşı 40.54 ($S = 8.43$), kır örneklemindekilerin ortalama yaşı ise 43.27 ($S = 10.89$) olarak saptanmıştır.

Katılımcıların sosyodemografik özellikleri ve evlilikleri ile ilgili değişkenleri ile ilgili bilgiler bulgulara özetlenmektedir.

Veri Toplama Araçları

Young Şema Ölçeği- Kısa Form 3 (YŞÖ-KF3). Young ve meslektaşları (1990; 2003) tarafından, erken dönem uyum bozucu şemaların değerlendirilmesi için geliştirilmiştir. 90 maddeden oluşan formda katılımcılar, her bir maddeyi 6'lı Likert ölçeği üzerinde (1 = “Benim için tamamıyla yanlış”, 6 = “Beni mükemmel şekilde tanımlıyor”) derecelendirmektedir. Ölçeğin özgün formunda her alt ölçek 5 maddeden (ör. “İşleri halletmede son derece yetersizim”) oluşmakta, buna göre alt ölçeklerden alınan puanlar 5 ile 30 arasında değişebilmektedir (Young vd. 2003). Ölçeğin kısa formunun ülkemizdeki geçerlik güvenirlik çalışması üniversite örnekleminde, Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır (2009) tarafından yürütülmüştür. Ölçeğin Türkçe formu için beş şema alanına ulaşılmış ve 14 faktörlü bir yapının (14 şema boyutu) uygun olduğu görülmüştür. Bu beş alan ve boyutlar şu şekildedir: kopukluk (duygusal yoksunluk, sosyal izolasyon / güvensizlik, duyguları bastırma, kusurluluk); zedelenmiş otonomi (iç içe geçme / bağımlılık, terk edilme, başarısızlık, karamsarlık, tehditler karşısında dayanıksızlık); zedelenmiş sınırlar (ayrıcalıklılık / yetersiz özenetim); diğerleri yönelimlilik (kendini feda, cezalandırılma) ve yüksek standartlar (yüksek standartlar, onay arayıcılık). Bu yapıya göre madde sayısının dağılımı değişmekle beraber toplam madde sayısı yine 90 olarak kalmıştır. Ölçeğin şema boyutları için Cronbach α iç tutarlılık katsayıları .63-.80 arasında; şema alanları için ise, .53-.81 arasında değişmektedir. Ölçeğin test tekrar test güvenirliği şema alanları için $r = .66-.83$ ($p < .01$), şema boyutları için ise $r = .66-.82$ ($p < .01$) arasında değişmektedir (Soygüt vd. 2009). Mevcut çalışmada, 14 şema boyutu için Cronbach α iç tutarlılık katsayıları .52-.82 aralığında bulunmuştur.

Çift Uyum Ölçeği (ÇUÖ). ÇUÖ, Spanier (1976) tarafından geliştirilmiş, ilişki niteliğini değerlendiren 32 maddelik bir ölçektir. Ölçek; çift uyumu, çift doyumunu, sevgi gösterme ve çiftlerin bağlılığı alt ölçeklerinden oluşmaktadır. ÇUÖ, 5'li, 6'lı ve 7'li Likert tipi ölçek üzerinde puanlanan maddeler (ör. "Ne sıklıkla siz veya eşiniz kavgedan sonra evi terk edersiniz?") içermektedir. Ayrıca "Evet" veya "Hayır" olarak cevaplanan maddeler bulunmaktadır. Toplam puan bütün maddeler için 0'dan 151'e doğru uzanmaktadır. Yüksek puanlar ilişkinin niteliğine dair algının yüksek olduğunu yansıtmaktadır. Spanier'ın (1976) geliştirdiği özgün ölçeğin güvenilirlik katsayıları toplam ölçek için .96; alt ölçeklerde çift uyumu için .90, çift doyum için .94, çiftlerin bağlılığı için .86 ve sevgi gösterme için .73 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Türkçe formu Fıfıloğlu ve Demir (2000) tarafından uyarlanmıştır. Türkçe formun iç tutarlılık katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır. Mevcut çalışmada ise, toplam ölçek için Cronbach α iç tutarlılık katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır.

Yukarıdaki iki ölçüm aracına ek olarak, katılımcılardan bir demografik bilgi formunu doldurmaları da istenmiştir. Bilgi toplama formu araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir ve çalışmaya katılan çiftin cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, çalışma durumu, kaç yıldır evli olduğu, eşi ile yaş farkı, evlenme biçimi, çocuk sayısı, evlilik yaşı ve gelir düzeyi gibi bilgileri içermektedir.

İşlem

Çalışma öncesinde, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İnsan Araştırmaları Değerlendirme Kurulundan etik onay alınmıştır. Formlar, katılımcılara araştırmacılar tarafından elden dağıtılmıştır. Formlar kapalı zarf içinde verilmiş; zarfların önüne, çalışma hakkında bilgi ve gönüllü katılım kapsamında çalışmadan ayrılma ve gizlilik haklarını belirten bir onam formu ayrıca eklenmiştir. Katılımcı çiftlerden kendilerine dağıtılan formları ayrı ayrı doldurmaları

istenmiştir. Katılımcıların seçildiği kırsal ve kentsel alanlar belirlenirken, Türk Dil Kurumu Sözlükleri içeriğindeki tanımlar dikkate alınmıştır. Türk Dil Kurumu kırsalı “az insanın barındığı, genellikle kır durumunda olan yer” (Güncel Türkçe Sözlük 2019a); kenti / şehri ise “nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı” (Güncel Türkçe Sözlük 2019b) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlar temelinde, kırdaki katılımcılara köylerde; kentteki katılımcılara ise şehirlerin merkez ilçelerinde ulaşılmıştır. Katılımcılar kota örnekleme yoluyla çalışmaya dâhil edilmiştir. Ardından, her kotadaki katılımcılara uygun örnekleme yoluyla ulaşılmıştır. Çalışmanın örnekleme kırsal ve kentsel bölgelerde yaşayan kadın ve erkeklerin eşit olarak temsil edilmesi amacıyla düzenlenmiştir.

Bulgular

Örneklemin Sosyodemografik Özellikleri

Betimleyici istatistikler kullanılarak, katılımcıların sosyodemografik özellikleri ve evlilik değişkenleri değerlendirilmiştir. Kentsel ya da kırsal bölgelerde yaşayan evli bireylerin sosyodemografik özellikleri ile evlilik ilişkilerine dair özellikler Tablo 1 ve 2’de gösterilmektedir.

Eşler arası yaş farkı, çocuk sayısı, evlilik süresi ve evlenme yaşını içeren sürekli değişkenler t-testi kullanılarak incelendiğinde, kentte yaşayanların kırsaldakilere kıyasla eşler arası yaş farkının ve çocuk sayısının daha az olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, evlenme yaşının kırsalda yaşayanlarda kentte yaşayanlara kıyasla daha küçük olduğu bulunmuştur.

Tablo 1: Kentsel ya da Kırsal Bölgelerde Yaşayanların Sosyodemografik Özelliklerinin Sürekli Değerlerinin Karşılaştırılması

Değişken	Grup	Ort.	S	t
Eşler arası yaş farkı (Erkek-Kadın)	Kentsel	3.47	3.02	-1.31
	Kırsal	3.94	2.72	
Çocuk sayısı	Kentsel	1.60	0.95	-6.21**
	Kırsal	2.30	0.84	
Evlilik süresi (Yıl)	Kentsel	15.29	9.50	-5.05**
	Kırsal	21.83	11.65	
Evlenme yaşı	Kentsel	24.95	5.22	5.97**
	Kırsal	21.53	3.86	

** $p < .001$, * $p < .05$.

Eğitim düzeyi, çalışma durumu, gelir düzeyi ve evlenme biçimini içeren kategorik değişkenlerin normal olmayan dağılımları göz önünde bulundurularak, kırdaki ve kentteki katılımcıların bu değişkenlerdeki özelliklerini incelemek amacıyla bağımsız örneklem Kruskal Wallis-H testi uygulanmıştır. Analizler, kırdaki ya da kentte yaşayan evli bireylerin tüm değişkenlerdeki sıklığının anlamlı olarak farklı olduğu bulunmuştur ($p < .001$). Buna göre, kırsalda yaşayanlara kıyasla, kentte yaşayanların daha sıklıkla yüksek okul ve üstü düzeyde eğitim düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Kırsalda yaşayanlar daha sıklıkla ilköğretim ya da ortaokul düzeyinde eğitime sahip bulunmuştur. Ayrıca, kentte yaşayanların daha fazla çalışma eğiliminde olduğu saptanmıştır. Orta gelir düzeyinde gruplar arası fark bulunmazken, kenttekilerin daha büyük bir bölümünün yüksek; kırsaldaki katılımcıların daha büyük bir bölümünün ise düşük gelir düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Evliliğini kendi anlayarak / severek yaptığını belirtenlerin oranı kentte daha yüksekken; görücü usulü evlendiğini belirtenlerin oranı kırsalda daha yüksek bulunmuştur. Bulgular Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Kentsel ya da Kırsal Bölgelerde Yaşayanların Sosyodemografik Özelliklerinin Kategorik Değerlerinin Karşılaştırılması

Değişken	Düzye	Grup	Sıklık	%	χ^2
Eğitim düzeyi					77.55*
	Okuma yazma bilmiyor	Kentsel	1 _a	0.4	
		Kırsal	2 _a	0.7	
	İlkokul	Kentsel	9 _a	3.4	
		Kırsal	45 _b	16.8	
	Ortaokul	Kentsel	9 _a	3.4	
		Kırsal	23 _b	8.6	
	Lise	Kentsel	48 _a	17.9	
		Kırsal	36 _a	13.4	
	Yüksekokul	Kentsel	19 _a	7.1	
		Kırsal	6 _b	2.2	
	Lisans	Kentsel	47 _a	17.5	
		Kırsal	8 _b	3.0	
	Lisansüstü	Kentsel	15 _a	5.6	
		Kırsal	0 _b	0.0	
Çalışma durumu					28.97*
	Çalışmıyor	Kentsel	27 _a	10.1	
		Kırsal	59 _b	21.0	
	Çalışıyor	Kentsel	121 _a	45.1	
		Kırsal	61 _b	22.8	
Gelir düzeyi					14.39*
	Düşük	Kentsel	4 _a	1.5	
		Kırsal	15 _b	5.6	
	Orta	Kentsel	110 _a	41.0	
		Kırsal	93 _a	34.7	
	Yüksek	Kentsel	34 _a	12.7	
		Kırsal	12 _b	4.5	
Evlenme biçimi					24.86*
	Kendi anlaşarak / severek	Kentsel	96 _a	36.1	
		Kırsal	42 _b	15.8	
	Görücü usulü	Kentsel	50 _a	18.8	
		Kırsal	78 _b	23.3	

** $p < .001$.

Not: Her düzey için aynı sıradaki farklı alt simgeler (^a ya da ^b) sıklığının anlamlı olarak farklı olduğuna işaret etmektedir.

Çalışma Değişkenlerinde Yaşanılan Yere Göre Grup Farkları

Kentte ya da kırdaki yaşayan evli bireylerde temel çalışma değişkenlerinin karşılaştırılması amacıyla, bir dizi çoklu bağımsız örneklem t-testi analizleri gerçekleştirilmiştir. Buna göre, yaşanılan yer bağımsız değişken; evlilik doyumunun alt boyutlarındaki puanlar ile toplum doyum puanı ve erken dönem uyum bozucu şema puanları bağımlı değişken olarak analize katılmıştır.

İlk olarak, kentte ya da kırsalda yaşayan evli bireylerin evlilik doymu puanları incelenmiştir. Buna göre, kırsalda yaşayanların toplam evlilik doymu puanları ile evlilik doyumunun alt boyutları olan sevgi gösterme, çift uyumu ve çift doymu puanları kentte yaşayanların toplam evlilik doymu, sevgi gösterme, çift uyumu ve çift doymu puanlarına kıyasla $p < .01$ düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. İkinci olarak, kentte ya da kırsalda yaşayan evli bireylerin erken dönem uyum bozucu şema alanlarındaki puanları incelendiğinde, kırsalda yaşayanların altı şema alanındaki (duyguları bastırma, onay arayıcılık, kendini feda, cezalandırılma, dayanıksızlık ve yüksek standartlar) puanının kentte yaşayanlara kıyasla $p < .01$ ile $p < .001$ düzeylerinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür. Örneklemelerin ortalama ve standart sapma değerleri ile grup karşılaştırmasına yönelik t-testi bulguları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Kentte ya da Kırsalda Yaşayan Evli Bireylerde Temel Çalışma
Değişkenlerinin Karşılaştırılması

	Grup	Ort.	S	t
<i>Evlilik doyumu</i>				
Toplam doyum	Kentsel	114.92	18.67	-2.90*
	Kırsal	121.25	16.44	
Sevgi gösterme	Kentsel	9.80	2.09	-2.96*
	Kırsal	10.52	1.80	
Çift uyumu	Kentsel	5222	9.08	-2.63*
	Kırsal	55.03	8.17	
Çift doyumu	Kentsel	37.95	6.81	-2.72*
	Kırsal	40.07	5.72	
Çift bağlılığı	Kentsel	14.94	5.06	-1.13
	Kırsal	15.61	4.49	
<i>Erken dönem uyum bozucu şemalar</i>				
Duygusal yoksunluk	Kentsel	10.49	5.68	0.47
	Kırsal	10.16	5.53	
Başarısızlık	Kentsel	13.30	5.89	0.83
	Kırsal	12.72	5.28	
Karamsarlık	Kentsel	12.62	5.47	-0.21
	Kırsal	12.77	5.91	
Sosyal izolasyon / Güvensizlik	Kentsel	16.13	7.06	-1.28
	Kırsal	17.22	6.62	
Duyguları bastırma	Kentsel	11.39	5.70	-2.04*
	Kırsal	12.84	5.88	
Onay arayıcılık	Kentsel	18.56	6.12	-4.62**
	Kırsal	22.10	6.33	
İç içe geçme / Bağımlılık	Kentsel	18.25	8.94	-0.61
	Kırsal	18.91	8.69	

Ayrıcalıklılık	/ Kentsel	22.36	6.35	-2.83
Yetersiz özenetim	Kırsal	24.59	6.43	
Kendini feda	Kentsel	15.90	5.58	-5.16**
	Kırsal	19.34	5.19	
Terk edilme	Kentsel	10.30	5.50	0.55
	Kırsal	9.94	5.18	
Cezalandırılma	Kentsel	19.80	6.38	-5.48**
	Kırsal	24.05	6.23	
Dayanıksızlık	Kentsel	12.14	4.85	-3.16**
	Kırsal	14.17	5.62	
Yüksek standartlar	Kentsel	8.99	3.76	-3.61**
	Kırsal	10.75	4.21	
Kusurluluk	Kentsel	11.41	6.57	0.87
	Kırsal	10.74	5.69	

** $p < .001$, * $p < .01$.

Sosyodemografik Özelliklerin, Evlilik Değişkenlerinin ve Erken Dönem Uyum Bozucu Şemaların Evlilik Doyumu Üzerindeki Yordayıcı Etkisi

Çalışmanın amaçları doğrultusunda, evlilik doyumunu yordayan değişkenleri saptayabilmek adına kırdı ya da kentte yaşayan evli bireyler için ayrı iki doğrusal çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizlerinde birinci adımda eşitliğe sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, çalışma durumu, gelir düzeyi); ikinci adımda evlilik değişkenleri (evlilik süresi, evlenme yaşı, eşler arası yaş farkı, çocuk sayısı, evlenme biçimi); son aşamada ise erken dönem uyum bozucu şemalar girilmiştir. Yapılan regresyon analizlerinde, toplam evlilik doyumunu puanı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Kent örnekleminde yapılan regresyon analizinin bulguları incelendiğinde, birinci adımdaki sosyodemografik değişkenlerin evlilik doyumu puanını anlamlı olarak yordamadığı görülmüştür ($F[5,145] = 0.96, p > .05, R^2 = .03$). İkinci adımda, benzer şekilde, evlilik değişkenlerinin de evlilik doyumunu anlamlı olarak açıklamadığı görülmüştür ($F[10,145] = 1.23, p > .05, R^2 = .08$). Erken dönem uyum bozucu şemaların dâhil olduğu üçüncü adımda, şemaların evlilik doyumundaki varyansın ek olarak %26'sını açıkladığı görülmüştür ($F[24,145] = 2.40, p \leq .001, R^2 = .32$). Bu adımda, duygusal yoksunluk ($\beta = -.49, t = -3.78, p < .001$) ve sosyal izolasyon / güvensizlik ($\beta = -.30, t = -2.59, p < .05$) alanlarındaki şema puanları evlilik doyumu ile beklendik yönde ilişkili bulunmuştur. Tüm değişkenler eşitlikteyken, değişkenlerin evlilik doyumundaki varyansın %36'sını açıkladığı görülmüştür.

Kırsalda yaşayan evli bireyleri içeren örnekleme gerçekleştirilen regresyon analizinde ise, birinci adımdaki sosyodemografik değişkenlerin evlilik doyumu puanını anlamlı olarak yordamadığı görülmüştür ($F[5,114] = 1.75, p > .05, R^2 = .07$). İkinci adımda, evlilik değişkenlerinin evlilik doyumunu anlamlı olarak açıkladığı görülmüştür ($F[10,109] = 2.03, p < .05, R^2 = .16$). Bu adımda, çocuk sayısı ($\beta = -.26, t = -2.29, p < .05$) evlilik doyumu ile ilişkili bulunmuştur. Erken dönem uyum bozucu şemaların dâhil olduğu üçüncü adımda, şemaların evlilik doyumundaki varyansın ek olarak %20'sini açıkladığı görülmüştür ($F[24,95] = 2.21, p < .01, R^2 = .36$). Bu adımda, duygusal yoksunluk ($\beta = -.28, t = -2.03, p < .05$), başarısızlık ($\beta = .27, t = 2.14, p < .05$), cezalandırılma ($\beta = .29, t = 2.77, p < .01$) ve dayanıksızlık ($\beta = .22, t = 2.06, p < .05$) şema puanları evlilik doyumu ile ilişkili bulunmuştur. Tüm değişkenler eşitlikteyken, değişkenlerin evlilik doyumundaki varyansın %36'sını açıkladığı görülmüştür.

Tartışma

Bu çalışmanın temel amacı, yaşanan yerin ve erken dönem uyum bozucu şemaların evlilik doymu üzerindeki etkisini incelemektir. Önceki çalışmalarda, erken dönem uyum bozucu şemalar, yaşanan yer ve evlilik doymu değişkenlerinin birlikte ele alınmadığı görülmektedir. Her ne kadar daha önce kırdada ya da kentte yaşayan kadınların evlilik doymunu karşılaştıran bir çalışma mevcut olsa da (bk. Kaya 2017), bu çalışma sözü edilen üç değişkenin bir arada ele alınması ve erkeklerin de örnekleme dâhil edilmesi açısından alan yazında bilindiği kadarıyla ilktir.

Çalışma bulguları, kırsal bölgelerde yaşayan evlilerin genel evlilik doym düzeylerinin kentte yaşayan evli bireylere göre anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu fark, özellikle çift uyumu, çift doymu ve sevgi gösterme alt boyutlarında belirgin görülmüştür. Kırsal ya da kentsel bölgelerde yaşamının evlilik doymu üzerindeki etkisini inceleyen çalışma sayısı oldukça azdır. Örneğin, Lamke (1989) araştırmasında kırsalda yaşayan çiftlerin evlilik doymunda eşlerin kendilerini dışa vurmasının rolünü incelemiştir. Bununla birlikte, kırsalda yaşayanların evlilik doym düzeylerinin kentte yaşayanlarınkine yönelik bir kıyaslama sunmamıştır. Diğer bir çalışmada, Kore’de kente göç eden kadınlar ile kırsalda yaşayan kadınların evlilik doymuları karşılaştırılarak şehirde yaşayan evli kadınların daha yüksek evlilik doymuları olduğu bulunmuştur (Nam vd. 2011). Önceki bu çalışmada ise örnekleme erkek katılımcıların dâhil edilmemiş olmasından dolayı doym düzeylerinin farklı çıkmış olması mümkündür. Bununla birlikte, her ne kadar çalışmaya erkekler dâhil edilmemiş olsa da Türkiye’de daha önce kırdada yaşayan kadınların evlilik doymu düzeyinin kentte yaşayanlardan daha yüksek olduğu gösterilmiştir (Kaya 2017). Ayrıca, yaşam doymunun kırdada yaşayan insanlarda kentte yaşayan insanlara göre anlamlı derecede yüksek

olduğu bildirilmektedir (Sorensen 2014). Yaşam doyumu, bilişsel bir kavramdır ve bireyler yaşam doyumunu belirlenen dışsal hedefler yerine içsel standartları temelinde değerlendirme eğilimindedir (Diener vd. 1985). Evlilik doyumunun da şemalar dâhil olmak üzere çeşitli bilişsel etkenlerden etkilendiği düşünüldüğünde, genel evlilik doyumunun (ve sözü edilen alt boyutlarının) genel yaşam doyumu ile ilişkili olması ve mevcut çalışmanın bulgularının bu türdeki daha genel bir doyumunu yansıtırması olasıdır. Bununla birlikte, evlilik doyumunun dördüncü boyutu olan çiftin birbirine bağlılık düzeyleri mevcut çalışmada yaşanan yere göre değişim göstermemiştir. Yetişkinlik döneminde romantik ilişkinin yaşandığı kişilere karşı bağlanma diğer kişilere olduğundan daha baskındır (Morsünbül vd. 2011). Çalışmada kırdaki ve kentteki katılımcıların eşlerine bağlılık düzeyleri arasında anlamlı fark olmamasının, kişiler arası ilişkilerde bağlılığın temel bir ihtiyaç olması ve yaşanan yere göre değişmiyor olabileceği ile açıklanması mümkündür. Kişinin yakın ilişki içinde olduğu kişiler ile uyumlu ve güçlü ilişkiler içinde olması dengeli benliğe ulaşmada önemli bir ön koşuldur (İmamoğlu 1994).

Kentte ya da kırdaki yaşayan evli bireylerin şema puanları incelendiğinde, duyguları bastırma, onay arayıcılık, kendini feda, cezalandırılma, dayanıksızlık ve yüksek standartlar şemalarında kırdaki yaşayanların kentte yaşayanlara kıyasla daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Duyguları bastırma, kopukluk; yüksek standartlar ve onay arayıcılık, yüksek standartlar; kendini feda ve cezalandırılma, diğerleri yönelimlilik; dayanıksızlık ise zedelenmiş otonomi şema alanları ile ilişkilidir. Bu açıdan, kentsel ve kırsal bölgelerde puan farkı bulunan şema boyutları zedelenmiş sınırlar hariç tüm şema alanları ile ilgilidir. Böylece, uyum bozucu şemaların bilişsel bir bakış açısından incinebilirliği artırdığı düşünüldüğünde (Tilden vd. 2005), kırdaki evli bireylerin bireysel incinebilirlik düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu incinebilirlik kısmen bireysel özelliklerden

kaynaklıyor olabileceği gibi; kısmen de kırsal bölgede yaşama ile ilgili olabilir. Kırsal bölgelerin uzaklığı bazen bireylerin yalıtılmış olmalarına; sosyal destek ağlarına yeterince dâhil olamamalarına, yeterli maddi kazanç getiren işlerin ve serbest zaman etkinliklerinin kısıtlı olmasına neden olmaktadır (Edgerton 1983). Kırsal bölgelerde bireylerin birçok açıdan incinebilir olabileceği göz önünde bulundurularak toplum ruh sağlığı müdahaleleri ya da sosyal politikalar geliştirilirken bu gruba odaklanmak özellikle önemli görünmektedir.

Temel analizlerde, ilk olarak, evlilik doymu ile cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, çalışma biçimi ve gelir düzeyini içeren demografik değişkenlerin ilişkisi incelendiğinde, bu değişkenlerin hiçbirinin kentsel ve kırsal bölgelerden alınan örneklerde evlilik doymunu yordamadığı görülmüştür. Alan yazındaki bazı diğer çalışmalar da bu bulguyu destekler niteliktedir. Örneğin, yaş, cinsiyet, ev işlerini üstlenme, evlilik yılı, çocuk sayısı, iş ve eğitim düzeyleri gibi demografik değişkenlerin evlilik uyumu üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışmada bu değişkenlerin evlilik uyumu ile ilişkili olmadığı bulunmuştur (Tutarel Kışlak vd. 2002). Bununla birlikte, Tezer (1994) ve Yalçın (2014) araştırmalarında evlilik doymunu yordayan tek demografik değişkenin yaş olduğunu bulmuşlardır. Bu açıdan, alan yazında demografik değişkenlerin evlilik doymu ile ilişkisi konusunda karmaşık bulgular bulunmaktadır. Gelecek araştırmalarda, yaşanan yer gibi toplumsal özellikler de göz önünde bulundurularak, demografik özelliklerin evlilik doymu ile ilişkisinin farklı örneklerde incelenmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Evlilik değişkenleri ile ilgili olarak, kır örneklemindeki bulgular incelendiğinde, hanedeki çocuk sayısı arttıkça genel evlilik doymu düzeyinin azaldığı görülmüştür. Arslan ve Arslan (2015), kırsal bölgelerde zaman içinde çocuğun ekonomik değeri yerine, sosyal ve

psikolojik değerinin daha ön plana çıkmaya başladığını; bu nedenle de, hanedeki her ilave nüfusun ciddi bir maddi yük getirdiğini belirtmiştir. Çiftler önceki dönemlere kıyasla daha az çocuk yapma eğiliminde olmaya ve böylece, kır nüfusu da yaşlanmaya başlamıştır. Bu yaşlanma eğilimi, mevcut çalışmadaki örneklem arası yaş farkıyla da uyumludur. Böylece, çocuğun maddi yükü nedeniyle kırsal bölgelerde çocuk sayısı ile birlikte evlilik doyumunun azalması olasıdır. Ayrıca, çocuk sahibi olmanın evliliğin yapısında değişimlere neden olduğu; ebeveynler arasında etkileşimin azaldığı ve evlilikte görev dağılımının daha geleneksel hale geldiği belirtilmiştir (White vd. 1986). Mevcut çalışmada, ayrıca, çocuk sayısı kentte evlilik doyumunu yordamamıştır. Miller (1976) eşlerin eğitim düzeyi ve mesleki statüsü yükseldikçe, çocuk sayısından bağımsız olarak, eşlerin birlikte yaptıkları etkinliklerin arttığını; özellikle sosyal sınıfı daha düşük ailelerde eşlerin birbirine eşlik ettiği etkinliklerin sayısının aşırı az olduğunu belirtmiştir. Bunun, eğitim ve gelir düzeyinin daha yüksek olduğu kent örneğinde çocuk sayısı ve evlilik doymu açısından ilişki bulunmamasını açıklaması olasıdır.

Temel analizlerde, ayrıca, kentte ya da kırdaki yaşayan iki grupta evlilik doyumunu etkileyen erken dönem uyum bozucu şemaların duygusal yoksunluk şeması haricinde farklılık gösterdiği bulunmuştur. Kentte evlilikteki toplam doyum puanlarını sosyal izolasyon / güvensizlik ve duygusal yoksunluk şemaları yordarken; kırsalda toplam doymu duygusal yoksunluk, başarısızlık, cezalandırılma ve dayanıksızlık şemalarının yordadığı bulunmuştur. Kent örneğinde, duygusal yoksunluk ve sosyal izolasyon / güvensizlik şema puanları arttıkça evlilik doyumunun düştüğü görülmüştür. Bu yöndeki bir ilişki, kırsal örnekte duygusal yoksunluk şeması için de geçerli bulunmuştur. Young ve arkadaşlarına (2003) göre, duygusal yoksunluk, kişinin duygusal destek arzusunun başkaları tarafından yeterince karşılanmayacağı beklentisidir ve ilgi, empati ya da korunma

yoksunluğu biçiminde görülebilmektedir. YŞÖ-KF3'ün Türkçe formunun oluşturulması sırasında (bk. Soygüt vd. 2009) sosyal izolasyon / yabancılaşma ile güvensizlik / suistismal edilme şemalarının birleştirilmesi ile oluşturulan sosyal izolasyon / güvensizlik ise, ait olmama, yalnızlık, güvensizlik ve başkaları tarafından kullanılmış hissetme ile karakterizedir. Duygusal yoksunluk ve sosyal izolasyon/güvensizlik şemalarının ilişki doyumundaki düşüklük ile ilişkili olduğu bulgusu, daha önce romantik ilişkilerde erken dönem uyum bozucu şemaları inceleyen çalışmalarda yinelenmiştir (ör. Dumitrescu vd. 2012; Esmaili vd. 2016; Soysal 2017). Bu şemalar, kişilerin mesafeli, yeterince ilgili olmayan eş seçimine neden olabileceği gibi; bunların evlilik ilişkisi içinde kendini ait ya da güvende hissetmemeye, eşinden izole ya da farklı hissetmeye, kişinin eşinden ilgi ya da empati talep etmekte yetersiz kalmasına da neden olabileceği düşünülmektedir.

Analizlerde, dikkat çekici olarak, kırsal örneklemede başarısızlık, cezalandırılma ve dayanıksızlık şema alanlarındaki puanlar arttıkça, evlilik doyumunun da arttığı görülmüştür. Diğer bir deyişle, sözü edilen şemalara sahip evli bireylerde, bildirilen evlilik doymu daha yüksektir. Başarısızlık, cezalandırılma ve dayanıksızlık şemalarında “İşleri halledebilmekte yetersizim”, “Ne kadar çok çalışırsam çalışayım iflas edebilirim”, “Hatalarım karşısında cezalandırılmalıyım” gibi kişinin kendine atıflar yaptığı düşünceler hâkimdir (Young 1999). Özellikle başarısızlık ve dayanıksızlık şemaları, zedelenmiş özerklik şema alanı altındadır ve kişinin bağımsız hareket edebilme, yaşam becerileri kazanma ve kimlik oluşturma ile çatışan beklentilerine sahip olması ile ilgilidir (Young vd. 2003). Ayrıca, kişi herhangi bir anda felaket olacağına ve ondan korunmayacak olduğuna dair korkuya ve başkalarından daha az başarılı, becerikli, akıllı olduğuna dair inançlara sahiptir. Örneğin, dayanıksızlık şemasına sahip kişiler sürekli olarak riskli ve tehlikeli durumlardan kaçındıkları için büyük şehirlerde

yaşamak istememektedirler (Young vd. 1994). Başarısızlık şemasına sahip kişiler ise, potansiyelinin altında meslek seçimi yapmaya yönelebilmektedir. Cezalandırılma şeması ise, kişinin hatalar için kendilerini ya da başkalarını affetme zorluğu, tüm sorumlulukların eksiksiz yerine getirilmesi gerektiği inancı ve hatalardan kaçınma ile ilgilidir. Bu açıdan kırsal bölgelerde, sözü edilen bu şemaları olanların, yaşamlarını dar sınırlar altında tutma eğiliminde olmaları olasıdır. Mevcut çalışmada kırdaki yaşayanların kenttekilere kıyasla daha büyük bir kısmının düşük gelir düzeyine ve daha küçük bir kısmının yüksek gelir düzeyine sahip olduğu düşünüldüğünde, yoksulluğun kırsal bölgelerde daha yaygın olduğu izlenimi edinilmektedir. Yoksulluğun kırsalda, kente kıyasla daha utanç verici görülebileceği ve yoksul kişilerin kendisini yetersiz, başarısız, damgalanmış ve farklı hissetmesine neden olabileceği belirtilmektedir (Amato vd. 1992). Bunun da, yukarıda belirtilen uyum bozucu şemaların gelişmesinde rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Kırsal bölgelerde yaşayanlar arasında başarısızlık, cezalandırılma ve dayanıksızlık şemaları olanların daha yüksek düzeyde evlilik doyumu bildirmeleri şemayı aşırı telafi (ödünleme) kavramı ile de açıklanabilir. Bireyin engellenen temel ihtiyaçları ve gelişen şemanın yarattığı korku, bireyin çeşitli baş etme mekanizmalarından birine başvurmasını sağlamaktadır (Young vd. 2003). Bireyler uyum bozucu şemalar ile kaçınma ya da teslim olmanın yanı sıra, aşırı telafi yoluyla da baş edebilmektedir. Aşırı telafi yapan birey, şema karşılığı doğruymuşçasına düşünmekte, hissetmekte ve hareket etmektedir. Bu şekilde, birey çaresizlik ve incinebilirlikten kaçabilmektedir. Mevcut çalışmada, kırsal bölgelerde yaşayanların, diğer dört boyuta ek olarak dayanıksızlık ve cezalandırılma şema boyutlarındaki puanlarının da kenttekilere daha yüksek olduğu; diğer bir deyişle, kırsal bölgelerde yaşayan evli bireylerin ‘bilişsel incinebilirlik’ düzeylerinin daha yüksek olduğu gösterilmiştir. Bu türdeki bir incinebilirlikten kaçabilmek için

uyum bozucu şemaları olan evli bireylerin ilişkilerindeki doyumu gerçekçi olmayan bir biçimde daha yüksek algılama eğiliminde bulunmuş olmaları olasıdır. Ayrıca, bu bireyler şema telafisi nedeniyle eş desteğini almaya ya da eş ile daha sık iletişim kurmaya yönelebilirler. Evlilikte iletişimin evlilik doyumunu güçlü şekilde yordadığı bilinmektedir (Litzinger vd. 2005). Eşlerin yapıcı iletişim için çabasının bireylerin evlilik doyumunu düzeyini artırması beklenebilir. Bu bulguya yönelik başka bir açıklama da bilişsel tutarlılık kuramı ile ilgilidir. Bu kurama göre evlilik süresi uzadıkça boşanma olasılığı azalmaktadır; mutsuz çiftler de bilişsel uyumsuzluğu azaltma amacıyla evliliklerini git gide daha mutlu olarak bildirme eğiliminde olmaktadır (Abelson vd. 1968). Yine de, bu bulguların daha iyi açıklanması için, gelecek çalışmalarda kırsal bölgelerde evlilik doyumunu ve erken dönem uyum bozucu şemalar arasındaki ilişkinin daha ayrıntılı incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Mevcut çalışma Türkiye'deki üç farklı şehirden katılımcılar ile yürütülmüştür. Çalışmanın sınırlılıklardan biri kent ve kırdaki örneklem büyüklüğünün eşit olmamasıdır. Her ne kadar araştırma yaparken bölgelerde ulaşılan katılımcı sayıları dengelenmeye çalışılmışsa da, kırdaki katılımcıların yanıt vermeme oranı daha yüksek olmuştur. Gelecek çalışmalarda, örneklem büyüklüğü ve dağılımı göz önünde bulundurularak, daha geniş örneklemelerin kullanıldığı; hatta çiftin analiz birimi olarak alındığı çalışmaların tasarlanması önerilmektedir. Çalışma, ayrıca, erken dönem yaşantılara ilişkin hatırlamalara ve eğitim düzeyine bağlı olarak katılımcıların ölçeklerdeki maddeleri anlayabilmeye ilişkin sınırlılıklar içermektedir. Bununla birlikte, erken dönem şemalar incelenirken, şemalar ile uyum bozucu baş etme biçimlerinin (kaçınma, aşırı telafi, teslim olma) ve tepkilerinin de önemli unsurlar olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, evlilik bağlamında erken dönem uyum bozucu şemaların inceleneceği gelecek çalışmalarda bu unsurların da çalışmalara dâhil edilmesinin ve ayrıca, öz bildirime

dayalı ölçeklere ek olarak farklı araştırma yöntemlerinin (ör. nitel araştırmalar) kullanılmasının bu alandaki bilgiyi artırabileceği düşünülmektedir. Son olarak, önceki çalışmalar temelinde evlilik doyumunun evliliği yaşam döngüsü içinde bulunduğu aşamaya ya da yaşa göre değişkenlik gösterebileceği bilinmektedir (Spanier vd. 1975). Mevcut çalışmada yaş aralığı geniş olduğundan, gelecekte katılımcı verisinin yaşam döngüsünün aşamalarına ya da yaşa göre gruplanarak analiz edildiği çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Sonuç olarak, kentte ve kırsalda yaşayan çiftlerde, farklı erken dönem uyum bozucu şemaların evlilik doyumunu açıkladığı görülmüştür. Yaşanılan yerin evlilik doyumunu etkileyip etkilemediğini inceleyen yeterli sayıda araştırma bulunmamaktadır. Bu açıdan, mevcut çalışmanın evlilik doyumu yazınına katkı sağladığı düşünülmektedir. Ruh sağlığı çalışanlarının evlilik doyumunun farklı yaşam alanlarında farklı psikolojik değişkenlerden etkileniyor olabileceği konusunda bilgi sahibi olmaları önemli görünmektedir. Ayrıca, evli bireylerde ya da çiftlerde erken dönem uyum bozucu şemalara yönelik gerçekleştirilecek şema terapinin bireysel ya da çifte yönelik uygulamalarında, evlilik doyumunun farklı şemalara göre değişkenlik gösteriyor olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre, farklı uyum bozucu şemalar ile ilgili çalışmalar yaparak algılanan evlilik doyumunun artırılması olası görünmektedir. Tilden ve Dattilio (2005), bireylerin ilişkiye kendi şemalarını getirmekle birlikte ilişki içinde buna yönelik yeni şemalar da geliştirdiklerinden ve her ne kadar mevcut şemaların değiştirilmesi çok kolay olmasa da, tekrarlanan yeni deneyimlerin bunları değiştirme gücüne sahip olduğundan söz etmektedir. Ayrıca, çalışma bulguları, evlilik doyumunun genel yaşam doyumunu yansıtıyor olabileceğini de göstermektedir. Yaşam doyumu, özellikle de aile yaşamına yönelik doyum, toplumsal doyum ile de yakından ilişkilidir (Toth Jr vd. 2002). Bu nedenle, kır ya da kentte yaşayanlar ile yapılacak doyum artırmaya yönelik müdahalelerde farklı erken dönem uyum bozucu şemaları ele

almanın yalnızca evlilik ilişkisinin niteliğini değil, aynı zamanda toplumsal yaşamdan alınan doyumu da artırarak toplumsal düzeyde yarar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Abelson, Robert P. vd. (1968). *Theories of Cognitive Consistency: A Source-book*. Chicago: Rand McNally and Company.

Altun, Gözde (2015). *Evli Bireylerde Bağlanma Tarzları ve Erken Dönem Uyum Bozucu Şemaların Evlilik Doyumu ile İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi.

Amato, Paul R. ve Jiping Zuo (1992). “Rural Poverty, Urban Poverty, and Psychological Well-Being”. *The Sociological Quarterly*, C. 2, S. 33, s. 229-240.

Arslan, Durmuş A. ve Gülten Arslan (2015). “Kırsal Türkiye’de, Geçmişten Geleceğe Kadın, Evlilik ve Aile”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 37, s. 629-684.

Behary, Wendy T. vd. (2016). *Demek Ki Oluyormuş*. Çev: Nihan Azizlerli, İstanbul: Psikonet Yayınları.

Bird, Gloria W. ve Keith Melville (1994). *Families and Intimate Relationships*. New York, NY: McGraw-Hill Inc.

Chambers, Deborah (2012). *A Sociology of Family Life: Change and Diversity in Intimate Relationships*. Cambridge, UK: Polity Press.

Çağ, Pınar vd. (2013). “Evlilik Doyumunu Yordayan İlişkisel ve Kişisel Değişkenler”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, C. 39, S. 4, s. 13-23.

Diener, Ed vd. (1985). “The Satisfaction with Life Scale”. *Journal of Personality Assessment*, C. 1, S. 49, s. 71-75.

Dumitrescu, Daciana ve Alina S. Rusu (2012). “Relationship between Early Maladaptive Schemas, Couple Satisfaction and Individual Mate Value: An Evolutionary Psychological Approach”. *Journal of Evidence-Based Psychotherapies*, S. 12, s. 63-76.

Edgerton, J. Gilbert (1983). “Models of Service Delivery”. Der: Alan W. Childs ve Gary B. Melton. *Rural Psychology*. New York: Plenum Press, s. 275-304.

Ellis, Albert (1986). “Rational-Emotive Therapy Applied to Relationship Therapy”. *Journal of Rational Emotive Therapy*, C. 1, S. 4, s. 4-21.

Esmaili, Saeed S. vd. (2016). “Predicting Marital Satisfaction on the Basis of Early Maladaptive Schema in Married Women, Tehran, Iran”. *International Journal of Medical Research & Health Sciences*, C. 6, S. 5, s. 262-270.

Fıfıloğlu, Hürol (1992). “Lisansüstü Öğrencilerinin Evlilik Uyumunu”. *Psikoloji Dergisi*, S. 28, s. 16-23.

Fıfıloğlu, Hürol ve Ayhan Demir (2000). “Applicability of the Dyadic Adjustment Scale for Measurement of Marital Quality with Turkish Couples”. *European Journal of Psychological Assessment*, C. 3, S. 16, s. 214-218.

Giele, Janet Z. (2013). *Family Policy and the American Safety Net*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Güncel Türkçe Sözlük. (2019a). “Kırsal [Tanım 2]”. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri içinde*. <http://sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi: 02.07.2019).

(2019b). “Şehir”. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri içinde*. <http://sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi: 02.07.2019).

Halford, W. Kim vd. (1997). "Concept of a Healthy Marriage". *Clinical Handbook of Marriage and Couples Interventions*, Ed: W. Kim Halford ve Howard J. Markman, New York: John Wiley & Sons, s. 3-12.

Hatamii, Mohammad ve Mahnaz Fadayi (2015). "Effectiveness of Schema Therapy in Intimacy, Marital Conflict and Early Maladaptive Schemas of Women Suing for Divorce". *International Journal of Advanced Biological and Biomedical Research*, C. 3, S. 3, s. 285-290.

İmamoğlu, Olcay (1994). "Değişim Sürecinde Aile: Evlilik İlişkileri, Bireysel Gelişim ve Demokratik Değerler". *Aile Kurultayı I. Kitapçığı*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurulu Başkanlığı, s. 33-51.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2013). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Zeynep Cemalcılar (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kargın Güner, Zeynep (2014). *Erken Dönem Uyumsuz Şemalar, İlişkilerdeki Bilişsel Süreçler, Yüklemeler, Evlilikte Sorunlarla Başa Çıkma Yollarının Evlilik Uyumunu ile İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.

Kaya, Neslihan (2017). *Kırsal ve Kentsel Alanda Yaşayan Evli Kadınların Evlilik Uyumunu, Evlilik Doyumunu ve İlişkilerde Mutluluk Düzeylerinin Karşılaştırılması ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Kinnunen, Ulla ve Taru Feldt (2004). "Economic Stress and Marital Adjustment among Couples: Analyses at the Dyadic Level". *European Journal of Social Psychology*, C. 5, S. 34, s. 519-532.

Lamke, Leanne K. (1989). "Marital Adjustment among Rural Couples: The Role of Expressiveness". *Sex Roles*, C. 9-10, S. 21, s. 579-590.

Litzinger, Samantha ve Kristina Coop Gordon (2005). “Exploring Relationships among Communication, Sexual Satisfaction, and Marital Satisfaction”. *Journal of Sex & Marital Therapy*, C. 31, S. 5, S. 409-424.

McDaniel, Susan A. vd. (2019). *Close Relationships: An Introduction to the Sociology of Families* (6. baskı). Ontario: Pearson Canada Inc.

Miller, Brent C. (1976). “A Multivariate Developmental Model of Marital Satisfaction”. *Journal of Marriage and the Family*, S. 38, s. 643-657.

Morsünbül, Ümit ve Figen Çok (2011). “Bağlanma ve İlişkili Değişkenler”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, C. 3, S. 3, s. 553-570.

Nam, In S. ve Sukhee Ahn (2011). “Comparison of Stress, Social Support, and Marital Satisfaction between Married Immigrant Women in Urban and Rural Areas”. *Korean Journal of Women Health Nursing*, C. 2, S. 17, s. 99-108.

Peen, Jaap vd. (2010). “The Current Status of Urban- Rural Differences in Psychiatric Disorders”. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, C. 2, S. 121, s. 84-93.

Rafaeli, Eskhol vd. (2013). *Şema Terapi: Ayırıcı Özellikler*. Çev: Miray Şaşıoğlu, İstanbul: Psikonet Yayınları.

Roach, Arthur J. vd. (1981). “The Marital Satisfaction Scale: Development of a Measure for Intervention Research”. *Journal of Marriage and the Family*, C. 3, S. 43, s. 537-546.

Scanzoni, John ve Cynthia Arnett (1987). “Policy Implications Derived from a Study of Rural and Urban Marriages”. *Family Relations*, C. 4, S. 36, s. 430-436.

Simmel, Georg (2009). *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms (Volume 1)*. Çev: Anthony J. Blasi, Anton K. Jacobs ve Mathew Kanjirathinkal. Boston: Brill.

Snyder, Douglas K. (1979). “Multidimensional Assessment of Marital Satisfaction”. *Journal of Marriage and the Family*, C. 4, S. 41, s. 813-823.

Sørensen, Jens F. L. (2014). “Rural-Urban Differences in Life Satisfaction: Evidence from the European Union”. *Regional Studies*, S. 48, s. 1451-1466.

Soygüt, Gonca vd. (2009). “Assessment of Early Maladaptive Schemas: A Psychometric Study of the Turkish Young Schema Questionnaire-Short Form-3”. *Türk Psikiyatri Dergisi*, S. 20, s. 75-84.

Soysal, Esra (2017). *Evlü Bireylerin Erken Dönem Uyumsuz Şemaları, İlişkilerde Bilişsel Çarpıtmaları ve Yüklemelerinin Evlilik Uyumunu Yordaması*. Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Spanier, Graham B. (1976). “Measuring Dyadic Adjustment: A New Scale for Assessing the Quality of Marriage and Similar Dyads”. *Journal of Marriage and the Family*, S. 38, s. 15-28.

Spanier, Graham B. vd. (1975). “Marital Adjustment over the Family Life Cycle: The Issue of Curvilinearity”. *Journal of Marriage and the Family*, C. 37, S. 2, s. 263-275.

T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014). *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması (TBNA 2014)*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Tezer, Esin (1994). “Evlilik ve İş Doyumu İlişkisi: İkili Çatışmalar ve Bazı Demografik Değişkenlerin Rolü”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 1-12.

Tilden, Terje ve ve Frank M. Dattilio (2005). “Vulnerability Schemas of Individuals in Couples Relationships: A Cognitive Perspective”. *Contemporary Family Therapy*, S. 27, s. 139-162.

Toth Jr, John F. vd. (2002). “Separate Family and Community Realities? An Urban-Rural Comparison of the Association between Family Life Satisfaction and Community Satisfaction”. *Community, Work & Family*, C. 2, S. 5, s. 181-202.

Tutarel Kışlak, Şennur ve Fazlı Çabukça (2002). “Empati ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumu ile İlişkisi”. *Aile ve Toplum: Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, S. 5, s. 35-41.

Türkiye İstatistik Kurumu. “Yıllara göre İllerin Toplam Nüfusu”. Veri Dosyası. <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> (Erişim Tarihi: 20.12.2019).

White, Lynn K. vd. (1986). “Children and Marital Happiness: Why the Negative Correlation?” *Journal of Family Issues*, C. 2, S. 7, s. 131–147.

Yalçın, Hatice (2014). “Evlilik Uyumu ile Sosyodemografik Özellikler arasındaki İlişki”. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, s. 250-261.

Yıldırım, Ergün (2011). “Toplumsal Değişme Sürecinde Aile”. *Aile Sosyolojisi*, Ed: Kadir Canatan ve Ergün Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap, s. 121-138.

Yıldırım, Neşide (2004). “Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri”. *Bilgi/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, s. 59-81.

Yıldız, Özge Zelal (2018). *Evlilik Doyumunun Öncülleri ve Sonuçları: Depresyon, Kaygı, Erken Dönem Uyumsuz Şemalar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Işık Üniversitesi.

Yılmaz, Murat (2015). “Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012)”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 33, s. 161-188.

Young, Jeffrey E. (1990). *Cognitive Therapy for Personality Disorders: A Schema-Focused Approach*. Sarasota, FL: Professional Resource Press.

Young, Jeffrey E. (1999). *Cognitive Therapy for Personality Disorders: A Schema-Focused Approach* (Gözden geçirilmiş baskı). Sarasota, FL: Professional Resource Press.

Young, Jeffrey E. ve Janet S. Klosko (1994). *Reinventing Your Life: How to Break Free from Negative Life Patterns*. New York, NY: Plume.

Young, Jeffrey E. vd. (2003). *Schema Therapy*. New York, NY: Guilford.

Yousefi, Naser vd. (2010). “Comparing of Early Maladaptive Schemas among Divorced and Non-Divorced Couples as Predictors of Divorce”. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, C. 1, S. 16, s. 21-33.

Yüksel, Özge ve İhsan Dağ (2015). “Kadınlarda Evlilik Uyumu ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişki: Stresle Baş Etme Biçimleri ve Toplumsal Cinsiyet Rolü Tutumlarının Aracı Rollerini”. *Türk Psikiyatri Dergisi*, C. 3, S. 26, s. 181-188.

EXTENDED ABSTRACT

Marriage, being the most intimate relationship for many individuals in the community, is influenced by a variety of individual, relationship and / or community characteristics. It has been assumed that similar to the partners' individual characteristics or marital characteristics, the place of couples' residence would also influence satisfaction derived from the marital relationship. The aim of the current study was to investigate the impact of the place of residence on marital satisfaction and early maladaptive schemas (EMS) of married individuals.

The sample consisted of 268 married individuals between 18-65 ages. 120 participants were living in rural and 168 were living in urban areas at the time of data collection. The participants were from three different cities in Turkey (Ankara, Kırıkkale, Manisa). The participants were given a demographic information form, along with Young Schema Questionnaire-Short Form 3 (Young et al. 1990; 2003; Soygüt et al. 2009), and Dyadic Adjustment Scale (Spanier 1976; Fişiloğlu et al. 2000).

Findings showed that the level of marital satisfaction was higher in married individuals living in rural areas compared to individuals in urban areas. Examining group differences in the domains of marital satisfaction, it was shown that the rural and urban samples differed in all domains except cohesion. Dyadic cohesion involves the degree to which partners engage in shared activities, etc. From a developmental perspective, attachment is mostly to romantic partners in adult years (Morsünbül et al. 2011). Individuals derive their needs for intimacy and closeness from their spouses in their marriages. Therefore, this result may be reflecting that attachment is a basic need and may not change depending on the place of residence.

When EMS scores of individuals living in rural or urban areas were examined, it was found that participants from rural areas had higher scores at six EMSs compared to participants from urban areas. These were emotional inhibition, approval seeking / recognition seeking, self-sacrifice, punitiveness, vulnerability to harm and illness, and unrelenting standards. These schemas are involved in all schema domains except in impaired limits. This was thought to reflect an increased cognitive vulnerability for married individuals living in rural areas, as EMSs have been known to result in vulnerability from a cognitive perspective (Tilden et al. 2005).

In the main analysis, demographic variables were entered in the first step. It was found that none of the demographic variables (i.e., gender, age, level of education, working status, and level of income) predicted marital satisfaction in the

rural or the urban sample in the study. Studies in the literature (e.g., Tutarel Kışlak et al. 2002; Tezer 1994) have previously showed mixed findings regarding the relationship between marital satisfaction and demographic variables. Hence, it is important for future studies to examine this relationship in diverse samples by taking community variables such as place of residence into consideration. In the second step, only the number of children predicted marital satisfaction in the rural sample; showing that as the number of children increased, the perceived level of marital satisfaction decreased.

In addition, in the main analyses, different EMSs predicted marital satisfaction for individuals in rural or urban areas. Only emotional deprivation was a common EMS for both samples. In the urban sample, marital satisfaction was also predicted by social isolation / mistrust in the expected direction. In the rural sample, however, three additional EMS predicted the level of marital satisfaction: failure, punitiveness, and vulnerability to harm and illness. This schemas was positively related to satisfaction; in other words, individuals with these schemas had higher marital satisfaction. This counterintuitive finding might be related to the tendency of individuals with these schemas to limit their lives to avoid risk and harm (Young et al. 2003) and also to engage in schema compensation strategies to avoid the emotional pain and vulnerability associated with schemas. Thus, they might have perceive their marital life unrealistically. Nevertheless, future studies should aim to further elaborate the relationship between EMSs and marital satisfaction in rural settings.

The current study is the first in the literature to investigate marital satisfaction and EMSs together in both rural and urban samples. It has been found that marital satisfaction might be affected by distinct factors in rural and urban areas. It seems important for mental health professionals working with married individuals and / or couples to take this into consideration. It is possible that marital satisfaction is closely related with general life satisfaction, and thus with community satisfaction (Toth Jr et al. 2002). Therefore, any interventions aimed to increase marital satisfaction in rural and urban areas would also help to increase both life and community satisfaction.

Sezer, Ayşe (2020). "Obua Kamışının Türkiye'deki Yetiştirme Alanları". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 397-419.

DOI: 10.21550/sosbilder.581961

Araştırma Makalesi

OBUA KAMIŞININ TÜRKİYE'DEKİ YETİŞTİRME ALANLARI*

Ayşe SEZER**

Gönderim Tarihi: Haziran 2019

Kabul Tarihi: Ekim 2019

ÖZET

Obua çift kamışlı tahta üflemeli bir çalgıdır. Obua ağızlığı olan kamışın, Türkiye'de halk dilinde sazlık ve kargı başta üzere değişik isimlerde kullanıldığı bilinmektedir. Almanlar "rohre", İngilizler "reed", Fransızlar "anche" olarak kabul etse de, Avrupa'da yaygın olarak "arundo donax" olarak tanınır. Obuada ses oluşumu iyi işlenmiş bir kamışın üretilmesi ile sağlanmaktadır. Kamışın hammaddesi ise kargı bitkisidir. Obua icracılarının performanslarındaki başarının anahtarı diyebileceğimiz kamış, yetiştiği iklim alanları açısından da renk, çap genişliği, sert veya yumuşak doku özelliği, düzgünlük, parlaklık, dayanıklılık özellikleri açısından farklılık gösterir. Kargı (arundo donax) hafif tuzlu ve tatlı su kenarlarında yetişen ince uzun bir bitki türüdür. Hindistan, Asya, Güney Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yetişen bu bitki, 10 metreye kadar uzayabilir. İçi boştur. Türkiye'de yetiştiği alanlar, Ege ve Akdeniz bölgelerinin sahil kesimleridir.

Anahtar Kelimeler: obua, kamış, kargı, bölge, yetiştirme

* Muğla, Aydın, Antalya, Mersin ve Hatay illerinde kamış yetiştirme alanlarına gösterdikleri ilgi, destek ve sabırlarından dolayı köylülere; obua sanatçıları Nuri Köker, Hakan Demirçeken, Özgür Tüfekçi'ye; fagot sanatçısı Engin Güngördü'ye bilgi ve birikimleriyle araştırmaya sundukları destek için teşekkür ederim.

** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Antalya Devlet Konservatuvarı Müzik Bölümü, aysesezer@akdeniz.edu.tr

Growing Areas in Turkey of Oboe Reed

ABSTRACT

Oboe is a double reed woodwind instrument. The reed is what the blowing apparatus of the oboe is made of and there are many words for it in Turkish including “sazlık” or “kargı”. It is widely known as “arundo donax” in Europe although Germans call it “rohre”, British call it “reed” and French call it “anche”. The sound of oboe made through a finely produced reed. On the other hand, raw material of reed is obtained from cane. The reed has a large variance in terms of color, diameter, hard and soft tissue features, smoothness brightness, durability due to the different climates in which it is produced. Kargı is a thin and tall plant that lives in lightly salted and fresh waters. Its habitat includes India, Asia, Southern Europe, Middle East and North Africa and it can grow up to 10 meters. It is grown along the Aegean and Mediterrennian coast.

Key words: oboe, reed, cane, region, growing

Giriş

“Obua”, çift kamışlı tahta üflemeli bir çalgıdır. “Aulos” ve “tibia”nın yanı sıra, konik yapısı sebebiyle halk müziği çalgılarımızdan olan “zurna” atalarından biridir. Obua için zurnanın gelişmiş son hali demek yanlış olmaz. Solo olduğu kadar oda müziği ve orkestra çalgısı olarak da tercih edilen obuanın tarihsel gelişimine Yunan, Roma, Mısır, İran, Alman, İngiliz ve Fransız müzisyenlerin öncülük ettiği düşünülebilir. Bu çalgının ülkemizde tanınmasında Fransız ve Alman eğitimcilerin katkısı büyüktür.

Kamış yapımında kullanılan ve Türkçede “kargı” olarak adlandırdığımız materyal, birçok makine ve el aleti kullanmak suretiyle saatlerce emek harcanarak icracının kullanabileceği bir şekilde girer. Elde edilen kamış kalitesinin icracının performansı üzerindeki etkisi çok büyüktür.

Ünlü Yunanlı düşünür Aristoteles tarafından kaleme alınan çift kamışlı ya da “Zengolar” yazısında aulosun yapısı şöyle tanımlanmaktadır: Aulosun kamışları işlevine göre küçük, düz ve belli bir formda olmalıdır. Böylece içerisinden geçen hava düz, kesintisiz ve istenilen şekilde olacaktır. Bu sebeple tükürükle nemlendirilen kamışın daha tatlı bir tonu vardır, zira nemli ve düz bir gövde içerisinden geçen hava yumuşak ve istenilen formdadır. Bunun ispatı nefestir, nemli olduğunda kamışa daha yumuşak çarpacak ve yayılacaktır ancak kuru olduğunda kamışa yapışacak ve darbesi sert olacaktır (Goossens ve Roxburg’dan aktaran: Tan 2018: 81). Aristoteles’in bu yazısından aulos’un daha kaba ve daha büyük olmasına karşın, obuaya çok benzeyen kamışlı bir enstrüman olduğu anlaşılmaktadır. Bugün bile bir obuacı için geçerli olan temel kamış sorunlarını çok güzel dile getirmiştir. Vurguladığı “kamışın nemlendirilmesi” ile ilgili tavsiye, antik ve modern çalgılar arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmıştır. Yine bir başka Yunanlı düşünür olan Theophrastus, bir aulos çalgıcısı tarafından kamışın yapraklarını tanımlamakta, farklı borular için kullanımlarını açıklamakta ve yaprakları bulunmayan göl kamışlarının aulos için en iyisi olduğunu ifade etmektedir (Tan 2018: 81-82).

Kargı, (*arundo donax*) hafif tuzlu ve tatlı su kenarlarında yetişen ince uzun bir bitki türüdür. Türkiye, Hindistan, Asya, Güney Avrupa, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Fransa, Almanya ve ABD’de yetişen bu bitki, 10 metreye kadar uzayabilir. İçi boştur. Kargıyı Türkiye’nin bütün bölgelerinde görmek mümkündür. Genellikle nehir kenarlarında ya da yeraltı suyunun yüzeye çok yakın olduğu yerlerde bulunur. Kökü ihtiyacı olan suya kadar uzanan bu bitki, ülkemizde yarı tropikal iklime sahip olan Ege ve Akdeniz bölgelerinde oldukça fazla yetişir.

Kök yapısı nedeniyle çabuk çoğalan kargı, günde 5 cm büyüyeabilen istilacı, arsız bir bitkidir. Özellikle hasat döneminden sonra sert yapısından dolayı antik çağlardan beri insanların ihtiyaçlarını karşılamak için farklı alanlarda kullanılmıştır. Sümerler ve Antik

Mısırlılar tarafından silah, olta ve barınma ihtiyaçlarında kullanıldığı bilinmektedir

Türkiye'de sepet, hasır, balık tutmak için olta, gölgelik, seralarda sırk, tütünler için sergilik gibi çok değişik kullanım alanları olmakla birlikte, ney ve kaval gibi üflemlerli çalgıların ana maddesi olan kargı aynı zamanda obua, klarnet ve fagot çalgılarının ağızlık yapımında kullanılan bir materyaldir.

Kargı yurt dışında “arundo donax” olarak tanınır. Dilimizde ise çeşitli yörelerde “kargı”, “kamış”, “saz”, “sazlık” gibi kelimelerle adlandırılmıştır. Binlerce yıldır Asya, Güney Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yetiştirilmektedir. Antik çağlarda olta, baston, kâğıt ve 5000 yılı aşkın süredir pan flüt yapımında kullanılmıştır. Özellikle Fransa'nın Akdeniz kıyılarında bu bitkinin yetiştirilmesinde uzmanlaşmıştır. Fakat günümüzde iki yarım kürede de ılıman iklime sahip olan bölgelerde yetiştirilmektedir,

Dünyada 100 çeşitten fazla kargı yetiştiği bilinmektedir. Obua kamışı yapımında kullanılan kargılar, *ova kargısı* ve *kıraç kargı* olarak ele alınabilir. Kıraç kargı, daha çok yamaçlarda ve su kenarlarında yetişir. İhtiyacı olan suyu akan sudan elde eder. Ova kargısı ise, yine nehir kenarlarında yetişmekle birlikte ihtiyacı olan suyu yer altındaki su yataklarından karşılamaktadır. Kıraç kargı yetiştiği ortamdan dolayı daha az suyla beslenmesine rağmen dokusu kıraç kargıya göre daha yumuşaktır. Düzluklerde ve yamaçlarda yetişen kargıların tuzlu suda yetişen kargılara göre daha kaliteli olduğunu söylemek mümkündür. Doğadan toplanan bu kargılar, obua kamışı haline gelinceye kadar birçok işleminden geçmektedir.

Bilimsel olarak bakıldığında bu bitki “graminae” adlı bir ot familyasından gelmektedir. Dış görünüş olarak bambu ve İspanyol kargısı ile karıştırılır ama aslında hücre yapısı ile bunlardan ayrılmaktadır. Çok serttir ve dış görünüşü camsı parlak bir tabaka ile

kaplıdır. Esnek ve büküldüğünde tekrar eski haline gelebilen bir bitkidir. Uzunlamasına olan lifleri çok sağlamdır ve obua kamışı yapımı için gereken direnç ve esnekliğe sahiptir. 7 silisyum içermektedir ve büyük ihtimalle bu nedenle çok dayanıklıdır (Hentschel'den aktaran Erdem 2010: 11-12).

Obua kamışının hammaddesi olan kargının ülkemizin hangi bölgelerinde yetiştiği, obua çalanlar için yeterli ve kaliteli olup olmadığı, dışa bağımlılığı azaltıp azaltmayacağı, ayrıca bu malzemeye ihtiyaç duyan icracıların kargılara kolay ulaşım ulaşmadığının belirlenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Kamış kullanımı, obua çalan kişiden kişiye yumuşak, sert ve orta sert olarak farklılık göstermektedir. Obuada istenilen ton anlayışına ulaşmak, fiziksel olarak icracının ağız, dudak ve diş yapısına uygun olacak şekilde işlenen bir kamışla mümkündür. Kamış kişinin fiziksel yapısına göre farklılıklar gösterir. Bir obuacı için hazırlanan kamışta görülen performans ile diğer bir obuacının aynı kamışı kullanması sonucu gösterdiği performans farklı olabilir. Obua eğitimine başlama yaşlarında öğrencilerin çalgıya uyum sağlayabilmesi ve ileriki süreçte performanslarındaki başarının anahtarı diyebileceğimiz kamış, yetiştiği iklim alanları açısından da renk, çap genişliği, sert veya yumuşak doku özelliği, düzgünlük, parlaklık, dayanıklılık özellikleri açısından farklılık gösterir.

Profesyonel bir obua icracısının kendi kamışlarını şahsen yapmaması neredeyse imkânsızdır. Çünkü kişilerin dudak yapısı, dudak pozisyonu (kamışın ağız içinde nasıl kavrandığı), üfleme tekniği, diyaframını kullanış tekniği ve buna benzer kişisel özellikleri ile kullandığı kamışın yapısı birebir ilintilidir. Bu sebeple çok güzel bile olsa, eğer kamış kişinin fiziksel yapısına ya da üfleme alışkanlıklarına uygun değilse iyi bir performans için uygun araç olmayabilir. Hazır kamış satın almak için gerekli finansal koşullara sahip olursa bile bir

kamış yapımcısının her çalıcıya uyacak bir kamış yapması imkânsız olduğu için hazır kamış hiçbir zaman kişisel beklentilerimizi karşılayamaz (Erdem 2010: 4). David Ledet, obua kamış stillerini anlattığı kitabında, başarılı bir icra ve kamış yapımının birbiriyle nasıl bu kadar yakından ilgili olduğunu şu temel nedenlerle açıklamaktadır:

“1. Bir obuacının çalış stili büyük ölçüde kamış seçimi ile alakalıdır. Artikülasyon, nefes tekniği, esneklik ve entonasyon kamış seçimi ile doğrudan etkileşmektedir. 2. Çalıcının idealindeki tonu yakalayabilmesi büyük ölçüde kamış seçimiyle başarıya ulaşır. 3. Obuaların kalitesine göre değişen akort problemleri kişilerin ellerindeki enstrümana uygun kamış yapmalarını gerektirmekte ve kamış seçimi ile bu problemler aşılabilmektedir. 4. Çalıcının fiziksel özellikleri ortaya çıkarabileceklerini birebir etkilediği için, kişi sıradan bir yorumcudan daha fazlası olmak istiyorsa kendine uygun olan kamışı bulmak zorundadır. 5. Kamışların kullanım süreleri çok kısıtlı olduğundan çalıcı kamış yapımı için gerekli olan malzemeleri hep stoklamalıdır. Piyasada satılan kamışlar genel anlamda kalite açısından yetersizdir. Ticari kamış yapımı ancak öğrencin kendi kamışlarını yapmayı öğrenene kadar satın alması amacına hizmet etmektedir” (Erdem 2010: 4).

Amerikalı obua sanatçısı Jay Light, kamış yapımını inceleyen kitabında bu konuyu şu şekilde vurgulamıştır:

“Barret'den Breeze-easy'ye kadar gördüğüm tüm metodlar doğru dudak pozisyonunu çok iyi anlatmakta, fakat beklenen pozisyonu elde etmek için gereken kamışın nasıl olması gerektiğini açıklamamaktadır. Ağız çok açık ya da çok kalın bir kamışla üflemeyle çalışan küçük öğrenciye dudaklarını ısırma demek, doğru sonuç elde etmemize pek de yardımcı olmaz. İyi bir kamış, dudak ile yapılacak aşırı hareketler gerektirmeyen kamıştır. Amacımız, çalıcının vücutsal güç harcamasını ve dudaklarla çeşitli akrobasi yapmasını gerektirmeyen, doğru entonasyonda ve tonda bir kamış elde etmektir” (Erdem 2010: 5-6).

Yukarıda örnekleri verilen ünlü obua sanatçılarından görüşlerinden de anlaşılmaktadır ki kamış, obua performansı için büyük önem taşımaktadır ve ülkemiz kamışın hammaddesi olan kargının

yetiştirme alanlarından biridir. Aynı zamanda bu kargıların birçok ülkeye ihracatı yapılmaktadır. Avrupa'nın bazı ülkelerinde kargı için özel yetiştirme alanları oluşturulmuş, işinde uzman mühendislerin denetiminde tarımı yapılmaktadır. Ülkemizde ise obua kamışı için kullanılan kargılar doğal ortamda kendiliğinden yetiştirilmektedir. Araştırmalar, kamışın hammaddesi olan kargıyı birçok zahmetli aşamadan sonra icracılarla buluşturanların, yine müzikle uğraşan sanatçılar olduğunu göstermektedir.

Araştırma sürecinde Ege Bölgesinin Muğla, Aydın, İzmir; Akdeniz Bölgesinin Antalya, Mersin, Hatay ve Adana illeri başta olmak üzere Türkiye'nin ılıman iklim bölgelerinde bulunan tatlı su ile denizin birleştiği azmak, dere kenarları, nemli düzlük ve yamaç alanlarında yetişen kargılar üzerinde inceleme ve araştırma yapma fırsatı bulunmuştur. Hasat dönemlerinin Ege ve Akdeniz Bölgelerinde aynı olmadığı, kasım ayının sonlarından başlayıp mart ayının ortalarına kadar devam ettiği, ayrıca yaprak eninin ve boyunun yetiştiği bölgeye göre farklılıklar oluşturduğu, kargının olgunlaşmasındaki en önemli etkenin iklimsel değişiklikler olduğu, düzenli olarak hasadı yapılan bölgelerde kargının daha kaliteli, düzenli, camsı parlak ve biçimli yetiştiği gözlemlenmiştir.

Fotoğraf 1: Marmaris bölgesi kargılarının yakından görünüşü (Sezer 2019)

Kargı, sorguca benzeyen yapısı ile gri-boz-yeşil tüylü yapraklı bir bitkidir. Çapı 8 mm ve 40 mm arasında değişkenlik göstermekte boyu ise incelerde 3 m, kalınlarda ise 6-7 metreye kadar ulaşmaktadır.

Fotoğraf 2: Hatay, kargıların yakından görünüşü (Sezer 2019)

Obua kamışında kullanılan kargılar, icracıların tercihine göre 9,0 mm / 11 mm çap aralığında değişkenlik göstermektedir. Pek çok icracı, kamışın toplanarak kullanır hâle gelmesinde harcanan zaman ve emek nedeniyle doğadan toplamak yerine, kamışları hazırlanmış şekilde almayı tercih etmektedir.

Fotoğraf 3: Serik, kargıların yakından görünüşü (Sezer 2019)

Araştırmada ülkemizde yetişen kargı (kamış) üzerine obua sanatçısı Özgür Tüfekçi ile yapılan röportaj:

AS- Mesleğiniz nedir?

ÖT- Askeri bandoman emekli müzisyen obuacı. Şu anda kamış üreticisi.

AS- Kaç yıldır kamış işi ile uğraşıyorsunuz?

ÖT- 20 yıldır kamış yapımı, 16 yıldır kamış üretimi ile ilgili çalışıyorum.

AS- Yurt dışından kamış alıyor musunuz? Alıyorsanız hangi ülkelerin kamışlarını tercih ediyorsunuz? Neden?

ÖT- Yurt dışından çok eskiden çok az kamış aldım. Sadece Fransız kamışı deneme fırsatım oldu. Çok büyük oranda tamamen kendi ürettiğim kamışları kullandım.

AS- Türkiye'de yetişen kamışlarla, ithal edilen kamışlar arasında fiyat farkı var mıdır?

ÖT- Türkiye ve yabancı kamışlar arasında fiyat farkı çok fazla yok. Herkes piyasadaki fiyat bandında satıyor.

AS- Türkiye'de hangi bölgelerin kamışları üzerinde çalıştınız?

ÖT- Türkiye'de genelde Akdeniz Bölgesinden kamış topladım. Antalya ve Mersin arasında kalan bölgeden.

AS- Türkiye'de yetişen kamışların bölgesel olarak kalite açısından aralarında fark var mıdır? Varsa kısaca açıklar mısınız?

ÖT- Evet, bölgesel olarak kendimce fark olduğunu düşünüyorum. Hatay bölgesinin kamışlarının daha açık renkte ve biraz sert olduğunu düşünüyorum. Aydın ve Ege bölgesinin kamışlarının daha sarı renkte ancak güç açısından yumuşak olduğunu tespit ettim.

AS- Türkiye'de yetişen kamışların hasat dönemi ne zaman başlar?

ÖT- Hasat dönemi genelde kasım ve şubat ayları arasında yapılabilir. Ancak geçmiş yıllarda temmuz ve ağustos aylarında bile hasat yapıp sonuç aldığım dönemler oldu.

AS- Türkiye'de yetişen kamışlara yurt dışından talep var mıdır? Varsa bunlar hangi ülkelerdir?

ÖT- Yaptığımız iletişimler ve görüşmelerle Türk kargısına belli bir talep olduğu yönünde.

AS- Türkiye'de hasadı alınan kamışların yıllık pazarlama miktarının ne kadar olduğunu açıklar mısınız?

ÖT- Pazarlama miktarının kesin bir ölçüsünü bilmiyorum. Ancak kaliteli ürün olduğu sürece pazarlama sıkıntısı yaşanmayacağını düşünüyorum.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların Türkiye'deki kamış ihtiyacını karşıladığını düşünüyor musunuz?

ÖT- Evet kamışlar Türkiye'deki talebi karşılayabilir.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların müşteri memnuniyetini nasıl değerlendiriyorsunuz? Size geri dönüşümleri nasıl oluyor?

ÖT- Kendi ürettiğim kargılar için herhangi bir olumsuz dönüş olmadı. Hatta bir arkadaşım İngiltere turnesinde İngiliz meslektaşların kamışları çok beğendiğini söyledi.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların kalitesini arttırmak için eklemek istediğiniz bir öneriniz var mıdır?

ÖT- Hasat ve stoklama sürecine dikkat edilirse problem yaşanmayacağını düşünüyorum.

Araştırmada ülkemizde yetişen kargı (kamış) üzerine fagot Sanatçısı Engin Güngördü ile yapılan röportaj:

AS- Mesleğiniz nedir?

EG- Fagot sanatçısı.

AS- Kaç yıldır kamış işi ile uğraşıyorsunuz?

EG- 25 yıldır.

AS- Yurt dışından kamış alıyor musunuz? Alıyorsanız hangi ülkelerin kamışlarını tercih ediyorsunuz? Neden?

EG- Şu anda almıyorum.

AS- Türkiye'de yetişen kamışlarla ithal edilen kamışlar arasında fiyat farkı var mıdır?

EG- Yok.

AS- Türkiye'de hangi bölgelerin kamışları üzerinde çalıştınız?

EG- Ege ve Akdeniz Bölgeleri.

AS- Türkiye'de yetişen kamışların bölgesel olarak kalite açısından aralarında fark var mıdır? Varsa kısaca açıklar mısınız?

EG- Pek yoktur.

AS- Türkiye'de yetişen kamışların hasat dönemi ne zaman başlar?

EG- Kış mevsimi.

AS- Türkiye'de yetişen kamışlara yurt dışından talep var mıdır? Varsa bunlar hangi ülkelerdir?

EG- Oldukça fazla. Her ülkeden talep geliyor.

AS- Türkiye'de hasadı alınan kamışların yıllık pazarlama miktarının ne kadar olduğunu açıklar mısınız?

EG- Bilmiyorum.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların Türkiye'deki kamış ihtiyacını karşıladığını düşünüyor musunuz?

EG- Fazlasıyla karşılar.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların müşteri memnuniyetini nasıl değerlendiriyorsunuz? Size geri dönüşümleri nasıl oluyor?

EG- Çok iyi.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların kalitesini arttırmak için eklemek istediğiniz bir öneriniz var mıdır?

EG- Yok.

Araştırmada ülkemizde yetişen kargı (kamış) üzerine obua Sanatçısı Hakan Demirçeken ile yapılan röportaj:

AS- Mesleğiniz nedir?

HD- Obua sanatçısı.

AS- Kaç yıldır kamış işi ile uğraşıyorsunuz?

HD- 20 yıldır.

AS- Yurt dışından kamış alıyor musunuz? Alıyorsanız hangi ülkelerin kamışlarını tercih ediyorsunuz? Neden?

HD- Hayır. Kendi ürettiğim kargılar daha kaliteli.

AS- Türkiye'de yetişen kamışlarla ithal edilen kamışlar arasında fiyat farkı var mıdır?

HD- Yurt dışından gelen kamışlar daha pahalı.

AS- Türkiye'de hangi bölgelerin kamışları üzerinde çalıştınız?

HD- Güney Ege ve Akdeniz Bölgesinin bir bölümü.

AS- Türkiye'de yetişen kamışların bölgesel olarak kalite açısından aralarında fark var mıdır? Varsa kısaca açıklar mısınız?

HD- Bölgeler arasında toprak kalitesi ve iklim açısından oluşabilecek farklılıklar kargının kalitesine etki edebiliyor.

AS- Türkiye'de yetişen kamışların hasat dönemi ne zaman başlar?

HD- Aralık ayı ve ocak ayının başı.

AS- Türkiye'de yetişen kamışlara yurt dışından talep var mıdır? Varsa bunlar hangi ülkelerdir?

HD- Bütün ülkelerden.

AS- Türkiye'de hasadı alınan kamışların yıllık pazarlama miktarının ne kadar olduğunu açıklar mısınız?

HD- Yurt dışına pazarlama miktarı yıldan yıla hasat oranına göre değişiyor.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların Türkiye'deki kamış ihtiyacını karşıladığını düşünüyor musunuz?

HD- Fazlasıyla karşılar. Ancak Türk kargısına olan güvensizlik yüzünden hala yabancı kargılar tercih edilebiliyor.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların müşteri memnuniyetini nasıl değerlendiriyorsunuz? Size geri dönüşümleri nasıl oluyor?

HD- Avrupa ve dünyanın çeşitli ülkelerinden çok olumlu geri dönüşler alıyorum.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların kalitesini arttırmak için eklemek istediğiniz bir öneriniz var mıdır?

HD- Türkiye de yetişen kargıları yeni yatırımlarla koruma altına almak kalitesini ve tanınırlığını arttıracaktır.

Araştırmada ülkemizde yetişen kargı (kamış) üzerine obua Sanatçısı Nuri Köker ile yapılan röportaj:

AS- Mesleğiniz nedir?

NK- Obua sanatçısı.

AS- Kaç yıldır kamış işi ile uğraşıyorsunuz?

NK- 30 yıl

AS- Yurt dışından kamış alıyor musunuz? Alıyorsanız hangi ülkelerin kamışlarının tercih ediyorsunuz? Neden?

NK- Fransa. Güney Fransa kargıları daha tok ve dayanıklı oluyor.

AS- Türkiye'de yetişen kamışlarla, ithal edilen kamışlar arasında fiyat farkı var mıdır?

NK- Yok.

AS- Türkiye'de hangi bölgelerin kamışları üzerinde çalıştınız?

NK- Ege Bölgesi.

AS- Türkiye'de yetişen kamışların bölgesel olarak kalite açısından aralarında fark var mıdır? Varsa kısaca açıkla mısınız?

NK- Var. Kış aylarının ılıman geçtiği bölgelerin kamışları daha kaliteli.

AS- Türkiye'de yetişen kamışların hasat dönemi ne zaman başlar?

NK- Ocak-Şubat.

AS- Türkiye'de yetişen kamışlara yurt dışından talep var mıdır? Varsa bunlar hangi ülkelerdir?

NK- Var. Bütün ülkeler.

AS- Türkiye'de hasadı alınan kamışların yıllık pazarlama miktarının ne kadar olduğunu açıkla mısınız?

NK- Bilmiyorum.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların Türkiye'deki kamış ihtiyacını karşıladığını düşünüyor musunuz?

NK- Karşılar.

AS- Türkiye'de yetişen kargıların kalitesini arttırmak için eklemek istediğiniz bir öneriniz var mıdır?

NK- Yok.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, obua kamışının ülkemizin hangi bölgelerinde yetiştiğini, yetişmesi için gerekli olan iklim koşullarını, ithal kamış ile arasındaki kalite ve fiyat farkını, yurt içindeki icracıların bu malzemeye rahatlıkla ulaşip ulaşamadıklarını, kalite açısından beklentileri karşılayıp karşılamadığını ve Türk kargısının yurt dışında tanınıp tanınmadığını belirlemektir. Ayrıca kamışın hammaddesi olan kargının ülkemizdeki yetiştirme alanlarını ziyaret ederek kamış yapımını meslek haline getirenlerle röportaj yapmak, fotoğraflamak, kamışlar üzerindeki bölgesel farklılıkları bilimsel araştırma yöntemleriyle karşılaştırmaktır.

Problem Durumu

Araştırmada “Ülkemizde yetişen obua kamışının, bu çalgıyı icra edenler için kalite ve dayanıklılık açısından yeterli olup olmadığı?” sorusunun cevabını aramaktır.

Önem

Yapılan araştırma, ülkemizin bütün bölgelerinde yetişen kargının en az Güney Fransa başta olmak üzere yüzyıla yakın bir süredir yurt dışından ithal edilen kargılar kadar kaliteli ve dayanıklı olarak üretildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, isteyen herkesin birçok iklimde yetişen bu bitkiye kolaylıkla ulaşabileceğini ve obua icracılarının beklentilerini karşılayabildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ülkemizin pazar olmaktan ziyade pazarlamacı konuma gelme potansiyelinin olduğu anlaşılmakta, kargıların koruma altına alınması ve tanıtımının yapılması halinde ayrı bir pazar olarak ülke ekonomisine katkısının kaçınılmaz olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Konu hakkında yazılı fazla bir veri bulunmamakla birlikte bu araştırmanın kaynağını, “Günümüz Obua Kamış Yapım Tekniklerinde

Alman ve Amerikan Ekolleri Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezi (Erdem 2010), “Obuanın Tarihsel Gelişimi ve Çeşitleri İlk İzlenimin Önemi” adlı makale (Tan 2018) ve benzeri yayınlar oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına yönelik olarak Ege ve Akdeniz Bölgelerinin ılıman iklim kuşağında bulunan bazı sahil kesimleri ziyaret edilerek kargı bitkisinin yetiştirme ve hasadında çalışanlarla yüz yüze görüşmeler yapılmış, öneri ve görüşleri alınmıştır. Yine görüşmeler esnasında kargı bitkisini yerinde inceleme ve fotoğraflama fırsatı yakalanmış, bu veriler araştırmada sunulmuştur. Türkiye’de obua kamışını dereden, yamaçtan, tepeden kısacası hasat alanlarından toplayıp işleyerek kendi ihtiyaçlarını karşılayan veya icracılara ulaştıran yorumcularla röportajlar yapılarak araştırmanın kapsamı genişletilmiştir. Toplanan veriler ve bilgiler araştırmaya eklenmiş ve uygulanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde, toplanmış olan verilerin, araştırmaya konu problemin çözümüne katkı sunan bulgulara ve bu bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

Kamışın, Türkiye’de halk dilinde sazlık, kargı başta olmak üzere değişik isimlerde kullanıldığı bilinmektedir. Almanlar rohre, İngilizler reed, Fransızlar anche olarak kabul etse de, Avrupa’da yaygın olarak arundo donax olarak tanınan bitkinin Sümerler ve Eski Mısırlılar başta olmak üzere birçok medeniyet tarafından silah, olta ve barınma ihtiyaçlarında kullanıldığı belirlenmiştir. Türkiye’de ise; sepet, hasır, balık tutmak için olta, gölgelik, seralarda sırk, tütünler için sergilik gibi çok değişik kullanım alanları olmakla birlikte, ney ve kaval gibi üfleli çalgıların ana maddesi olarak kullanılmaktadır. Kamış ayrıca obua, klarnet ve fagot çalgılarının ağızlık yapımında kullanılan bir materyaldir.

Obua, klarnet ve fagot gibi kamışlı çalgılara materyal yapımında emek harcayanların ise çoğunluğunun üflemeli çalgı yorumcuları olduğu anlaşılmıştır. Bu araştırma kargı bitkisinin, Ege ve Akdeniz Bölgelerinde bol miktarda bulunması nedeniyle, ihraç edilerek ülkemiz açısından dünya pazarında yer alabilmesinin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Yurt dışından kilo ile satın alınan ve çok maliyetli olan obua kamışının kullanım ömrü, icracının kullanımına ve çalgıya başlama yaşına göre değişmekle birlikte fazla uzun değildir. Türkiye’de bu alanda başlayan çalışmalar göstermektedir ki Türk kamışları, yurt dışından ithal edilen kamışların yerini maliyet ve kalite açısından dolduracak seviyeye ulaşmıştır. Hatta son birkaç yıldır dünyaca tanınan kamış markalarına sahip olduğumuz bir gerçektir.

Araştırmaya, fagot ve obua çalgı sanatçılarının röportajla sağladıkları katkının değerlendirilmesinden, röportajlarıyla araştırmaya destek olanların kamışlı çalgı sanatçısı oldukları, 16-30 yıl aralığında kamış işiyle ilgilendikleri, bir kısmının geçmişte Fransa ve Güney Fransa’ya ait kamışları tercih ettikleri görülmektedir. Bu gün ise Ege ve Akdeniz Bölgelerinden topladıkları kamışları işleyerek kullandıkları ve yurt dışından ithal edilen kamışlar kadar iyi sonuç aldıkları tespit edilmiştir. *“Türkiye’de yetişen kamışların bölgesel olarak kalite açısından aralarında fark var mıdır? Varsa kısaca açıklar mısınız?”* sorusuna röportaja katılanların verdikleri cevaplardan her biri farklı bir bölgeyi işaret etse de tümünün değerlendirilmesinden ülkemizde yetişen ve obuada kullanılan kamışın kaliteli ve iyi bir çalgı performansı için yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye’de yetişen kamışların hasat dönemini belirleyen etkenin iklim olduğu belirtilmektedir. *“Türkiye’de yetişen karguların kalitesini arttırmak için eklemek istediğiniz bir öneriniz var mıdır?”* sorusuna röportaja katılan icracılardan birinin, hasat ve stoklama sürecine dikkat çekmiş olması, bir diğerinin de yeni yatırımlarla koruma altına alınarak kalitesinin ve

tanınırlığının artırılabilceğini söylemesi edinilen bulgular açısından çok önemlidir.

Türkiye'de yetişen kargıların iç talep için yeterli olduğunu, tüm dünya ülkelerinde beğenildiği ve talep edildiğini bu araştırmaya katkı sunan icracılar ifade etmektedir. Ayrıca tanıtımının desteklenmesi halinde dünya ülkelerinde mevcut obua icracılarınca tercih edileceği ve dünya pazarına rakip olacağı ortadadır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın sonucunda kamışın ana maddesini oluşturan kargının yüz yıllardır Türkiye'de ılıman iklim bölgelerinin bitki örtüsü içerisinde yer aldığı, küçük iklimsel değişikliklerin kalitesini etkilediği, günlük yaşamın değişik alanlarında ihtiyaç malzemesi olarak kullanıldığı, ney ve kaval çalgılarının yapım malzemesi olduğu, obua, fagot ve klarnet kamışlarının hammaddesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ülkemizde yetişen ve obuada kullanılan kamışların 20 yıla yakın bir süredir bazı kamışlı çalgı icracıları tarafından büyük uğraşlar ve emeklerle işlenerek ithal kamışlarla yarışır hale getirildiği tespit edilmiştir. Bu icracılardan bazıları Türkiye'de yetişen kargıların daha kaliteli olduğunu söylemektedir. Kamış işi ile uğraşanların sayısının artması ülkemizde kamışlı çalgı icracıları için de farklı seçenekler sunmaktadır. İşlenmiş ve kullanıma hazır olarak alınan kamışlar her zaman istenilen sonucu vermeyebilir. Bunun sebebi kullanılan malzemenin yetiştirme ortamı ve yapılan işçilikteki tekniktir. Obua icracıları da artık kendi ölçülerine ve üfleme tekniklerine göre kaliteli ve iyi bir ton anlayışına sahip kargı arayışı içerisine girmişlerdir.

Obua kamışının kalitesi geçmiş yıllara göre gelişmeler göstermiş, piyasada yerli ve yabancı marka çeşitliliği artmıştır. Her ne kadar Türkiye'deki konservatuarlarda ders olarak okutulmasa da hafta sonları bir araya gelerek kamış yaptığımız grup derslerinde öğrenciler, kendileri için uygun olan kaliteli kamış seçebilmenin yollarını

öğrenmekte ve en iyi kamışa ulaşmak için gereken yapım aşamalarını bilinçli şekilde deneme imkânına sahip olmaktadırlar. Türkiye'de üretilen kamışların koruma altına alınması ve yeterli tanıtımının yapılması durumunda, dünya pazarına rakip olarak ülke ekonomisine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Obua kamışını kendi ağız yapısı, ton anlayışı ve üfleme tekniğine göre seçen icracıların eserleri yorumlamakta daha başarılı oldukları söylenebilir. Ülkemizde obua kamışının yetiştirme alanları ve kalitesi hakkında bilgi eksikliği bulunmaktadır. Yapılan araştırmanın, obua eğitimi meslek olarak seçen öğrenciler ve icracıların yararlanabileceği bir kaynak oluşturması, literatürde bu alandaki boşluğa katkı sunması ve yeni araştırmaları tetiklemesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında röportajlarıyla araştırmaya destek olan icracıların obua kamışının tedariki hakkında görüşlerine başvurulmuş ve araştırmaya ayrı bir katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Kaynaklar

Erdem, Ece (2010). *Günümüz Obua Kamış Yapım Tekniklerinde Alman ve Amerikan Ekolleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

<https://tr.foursquare.com/v/kargı-çayı/537f45f5498e688f37d329ad> (Erişim Tarihi 02.03.2019).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kargı_Çayı (Erişim Tarihi 02.03.2019).

www.nufusune.com/kargi-mahalleleri-koyleri-corum (Erişim Tarihi 02-03-30-31.03.2019).

https://www.yerelnet.org.tr/belediyeler/belediye_mahalleler.php?belediyeid=129023 (Erişim Tarihi: 02-03-30-31.03.2019).

- Ledet, David A. (1981). *Oboe Reed Styles: Theory and Practice*, Library of Congress. Catalogue Card Number 80-8152, Bloomington: Indiana University Press.
- Light, Jay (1983). *The Oboe Reed Book, A Straight-talking Guide to Making and Understanding Oboe Reeds*. Library of Congress Catalogue Card Number 83-90562, Iowa: Drake University.
- Sezer, Ayşe (2019). *Engin Güngördü ile Röportaj*. Ankara.
- Sezer, Ayşe (2019). *Hakan Demirçeken ile Röportaj*. İzmir.
- Sezer, Ayşe (2019). *Nuri Köker ile Röportaj*. Ankara.
- Sezer, Ayşe (2019). *Özgür Tüfekçi ile Röportaj*. Anamur.
- Tan, Zerrin (2018). "Obuanın Tarihsel Gelişimi ve Çeşitleri İlk İzlenimin Önemi". *İdil Dergisi*, C. 7, S. 41, s. 79-89.

EXTENDED ABSTRACT

Oboe is a double reed woodwind instrument. The reed is what the blowing apparatus of the oboe is made of and there are many words for it in Turkish including “sazlık” or “kargı”. It is widely known as “arundo donax” in Europe although Germans call it “rohre”, British call it “reed” and French call it “anche”. The sound of oboe made through a finely produced reed. On the other hand, raw material of reed is obtained from cane.

In our study we found that cane plant was used in fishing equipment, weapons and accommodation needs. In Turkey it has a wide spectrum of usage including basket, mat, fishing line, manufacture, it is used to display and dry tobacco and it is even used as supporting columns in light structures such as plant houses. As well, it is used as the main ingredient of the raw material of wind instruments like ney and kaval. It is also used as the raw material of the blowing apparatus of oboe, clarinet and bassoon.

It is understood that majority of the people who work on raw material production for the reed instruments like oboe, clarinet and bassoon are in fact the players of the instruments. Our study reveals that, since it is already widely available in the Aegean and Mediterranean region of Turkey, government support for reed production and its promotion will be beneficial for Turkey to take share in the global reed market. We note that it is quite costly when it is imported from abroad. While the length of the duration depends on individual use, reed typically does not have a very long duration. In some parts of the country, it is wildly produced and it is easy to Access this material. It turns out that the instrument players have been looking into whether the production in the Aegean and Mediterranean region can meet the demand both in terms of quality and quantity in an attempt to eliminate the dependence on foreign imports which is expensive and not quickly accessible.

This plant grows over a wide range of regions including India, Asia, Sothern Europe, Middle East, Northern Africa, France, Germany and US and in Turkey it is available on the regions along the Mediterranean and Aegean coast where the temperatures are not extreme. They are particularly available at the junctions of the sea water with fresh water.

There are more than 100 types of reeds globally but reeds with lots of fiber from less humid places are more suitable for the oboe. After reed purchase there is still a lot of work and effort needed before the reed becomes functional. The quality of the reed is very critical in this process.

In our questionnaire, we received responses from artists who said that they have been playing a reed instrument for 16 to 30 years. Some of them said they preferred reeds from France in the past but now they use the reed they collected and processes from Aegean and Mediterranean regions. They evaluate that the quality of the locally produced reed is just about the same as the imported reed but the imported reed costs much more. I also asked them if they had identified differences in quality of reeds from various regions of Turkey and received mixed responses to this question. Nevertheless from the answers we deduced that the quality of the local reed is sufficient for a high instrument performance. It is pointed out that the reeds are generally harvested on March and November but the reeds that are harvested on July and August are of higher quality. We also asked them if they have any suggestions to improve the quality of the local reed. One participant emphasized harvesting and storage processes and another suggested that reed fields are regulated and conserved so that its quality and recognition will improve. Respondents said the national production is enough for local market and there is even international demand for Turkish reed. Should government grant support, the Turkish reed is likely to be a tough competitor in the international markets.

Koç, Elif Merve (2020). "Osmanlı Aile Yapısının Millet Sistemi İçindeki Konumu". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 421-442.

DOI: 10.21550/sosbilder.553008

Araştırma Makalesi

OSMANLI AİLE YAPISININ MİLLET SİSTEMİ İÇİNDEKİ KONUMU*

Elif Merve KOÇ**

Gönderim Tarihi: Nisan 2019

Kabul Tarihi: Mayıs 2019

ÖZET

Çalışmada ilk olarak Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan toplulukların, idari yapılanmalarında uygulanan millet sistemi ele alınmıştır. İslam devletlerinin temel esasına dayanan "ümme" anlayışıyla yürütülen bu idari sistem; toplulukların aile yapısına da sirayet etmiştir. Osmanlı Devleti'ne özgü sosyal düzen olan millet sisteminde bireyler. Dâhil oldukları mabetler ekseninde idare olunurdu. Osmanlı topraklarında yaşayan topluluklar, dini aidiyet ile zikredilir; mahalli oluşumlar, içtimai düzen ve toplumsal normlar din ekseninde özerk bir formda şekillenirdi. Osmanlı Devleti, her milletin kendi idari düzenini yürütmesine izin vermekteydi. Aynı topraklar üzerinde ayrı dil, din ve ırka mensup topluluklar bir arada yaşamış; bu durum topluluklara benzer sosyal alışkanlıklara ve kültür etkileşimlerine sahip olma imkânı sağlamıştır. Farklı din ve mezhep isimleriyle anılan milletlerin aile müessesine bakışı, evlilik ve çocuk sayıları gibi detayların incelendiği çalışma; sosyal hayattaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlamıştır. Toplum hayatının en temel birimi olan ailenin, Osmanlı millet sistemi içerisindeki konumu çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: millet sistemi, Osmanlı Devleti toplumsal hayatı, Osmanlı'da aile, Osmanlı aile tipolojisi

* Bu makale, 19-21 Nisan 2018'de *Yeditepe Üniversitesi I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir.

** Doktora Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, elifmervekoc@gmail.com

The Position of Ottoman Family Structure within the Nation System

ABSTRACT

In the study, firstly, it was discussed the nation system, which was implemented in the administrative structures of the communities living in the Ottoman Empire. This administrative system executed with "umma" conception based on the basic principles of Islamic states spread to the family structure of communities. Individuals in the nation system which is the social order peculiar to the Ottoman Empire were administered on the axis of their sanctuaries they affiliated. Communities living in Ottoman territories were mentioned with religious identity; local entities, social order and social norms were shaped in an autonomous form on the basis of religion. The Ottoman Empire allowed every nation to execute its own administrative order. Communities which had different language, religion and race lived together in the same territories; this provided to them to have the opportunities of similar social habits and cultural interactions. The study examined the details such as the view of family organization, marriage and the number of children of the communities, mentioned as different religion and sectarian names, is aimed to reveal similarities and differences in social life. The position of the family, which is the most basic unit of the life of the society, within the Ottoman nation system is the main subject of the study.

Key words: *the nation system, the social life of the Ottoman State, the family in the Ottoman, the Ottoman family typology*

Giriş

Devletten imparatorluğa geçiş sürecinde her alanda çoğulcu bir yapıyı bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti; idari yapılanmada uyguladığı millet sistemi ile toplumsal düzeni hedeflemekteydi. Fetihlerin devam etmesi ve artan Hristiyan nüfus ile devlet; hukuki, sosyal ve ekonomik politikalar geliştirme ihtiyacı içine girmiştir (Sofuoğlu vd. 2012: 73). Bu toplumsal düzen içerisinde her millet kendine ait mahallelerde, hukuk birliğinde ve idarecileriyle devlete bağlılıklarını sürdürmüştür.

Toplumsal düzen, din farklılıkları üzerine kurulmuş olup hoşgörü ve inanç özgürlüğü çerçevesinde yasalar ile korunmuştur. Çoğulcu bir yapının görüldüğü Osmanlı toplumunda; toplumsal katagorizasyon segregasyon ile örtüşmekteydi. Segregasyonda ötekinin farklılıklarını yaşatmanın olasılığı; egemen güç tarafından kabul edilme, kendi sınırlarını koruyarak bu sınırların ardında yaşama ve egemen güçten farklı yönetilmeye razı olma şartlarını taşımaktadır (Adıyeke 2014: 3). Bu bağlamda devlet politikasında asimilasyon ile kültürü yok etme girişimi veya entegrasyon ile mevcut olan kültürün -İslam- dikte edilmesi vuku bulmamış; çoğulcu yapının idrakiyle Müslüman milletin yanında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Cemaatler arasında ilişki ve çatışma azdır. Bugünkü azınlık fertlerinde olan kimlik ispatı ve asimilasyona karşı direnme, dolayısıyla çatışmacı tavırlar söz konusu değildir (Ortaylı 2009: 9).

Toplumun din temelli gruplara ayrılması devlet yönetimi için birey odaklı değil, millet odaklı yönetim kolaylığı yaratmaktaydı. Devletin muhatabı cemaat lideri olup bu liderlerin görev zincirinde, halkın devlete karşı ödev ve sorumluluklarının kontrol edilmesi mevcuttur. Devlet-birey ilişkisi yalnızca vergiler ile sağlanmış, diğer ilişkiler devlet-cemaat çerçevesinde yürütülmüştür (Kurtaran 2011: 62).

Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi

Millet kavramı bugün kullana geldiğimiz: “Çoğunlukla aynı toprak üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu” tanımının aksine, Osmanlı dünyasında bir dinin mensuplarını ihtiva ediyordu. Ermeni milleti, Yahudi milleti vb. Millet kelimesi bugün “ırk” kelimesine karşılık geliyor olsa da “kültür birliği” olarak ifade etmek de mümkündür. Hilmi Ziya Ülken millet tanımını, “*Soy, şecere ve tomar arayanların bile millet deyince akıllarına birinci planda kültür birliği gelir, bundan aykırı düşünmeye imkân yoktur*” şeklinde izah eder (1976: 21). Ancak Osmanlı Devleti için “millet” kelimesi “cemaat” kelimesine eşdeğer bir

anlam taşımaktadır (Küçük 2015: 544). Dinin yaşama şeklini belirleyen doktrinler olması, 19. yüzyıldan önce yalnızca Osmanlı Devleti içerisinde değil diğer devletlerde de millet kavramını şekillendirmiştir (Ortaylı 2005: 66). Irk ve soydan ziyade din ve mezhep birliği vurgulanmaktadır (Kurtaran 2011: 59).

Millet sisteminde her dini zümre kendi içerisinde yaşar; kendilerine ait bir mahalleleri, ayrı bir dilleri (Koç Başar 2017: 196), kılık kıyafet seçimleri (Ortaylı 2009: 8), içtimai olarak kendilerine ait olan bir hukukları vardır. Padişahın *tasdikine bağlı kalmak şartı ile*, kendi cemaat liderlerini seçmekte, evlenme, boşanma ve diğer haklarının ifasında kendi dini ve hukuki sistemlerini uygulamakta özgürdürler (Küçük 2015: 544).

Millet sözü, dini bir aidiyeti temsil eder (Ortaylı 2009: 8) ve o cemaat ruhani liderine bağlı hareket eder. Ruhani lider, devlet adına bir vergi koyduğunda ya da idareye bir başkaldırı vuku bulduğunda devletin kolluk güçleri olaya el atar. Ruhani lider millete hâkim olamazsa görevden alınır (Ortaylı 2005: 67). Halkın vergilerinin tahsili ve tevzisi ruhani liderin en önemli görevlerindedir (Ortaylı 2009: 19). Bu sistemin Osmanlı öncesi Müslüman devletlerinde görülmesinin en önemli sebebi; benimsenmiş olan İslam dininde insanların inanan ve inanmayan olarak zikredilmesidir (Araf 7/87; Kehf 18/29). Bu sebeptendir ki İslam dini; insanları ırk, renk, dil ayrımı ile gözetmez; farklılık yalnızca cüz'i irade ile seçilmiş olan inançtır.

Osmanlı Türkleri; din, ahlak ve mefkûresi ile İslami ve milli bir milletlerarası nizam ortaya koymuş, imparatorluğun umumi nizam ve kanunları içerisinde her millet, din ve meslek kendi ırki, lisani, kültürel şahsiyet ve hususlarını muhafaza etmiştir (Turan 1969: 129). Osmanlı Devleti'nde kişinin statüsünün belirlenmesi için dikkate alınan en önemli kriter dindir. Bir cemaatin millet sayılabilmesi için üç ilahi dinden birine mensup olmaları, yani kitap ehli sayılmaları gerekliydi (Özel 1996: 418). Fıkıhla temellenen Osmanlı millet sisteminde her millet, bir medeniyeti temsil etmekteydi. Fıkhın yaklaşımına göre

İslam'ın öngördüğü medeniyet sınıfına girebilmek için kendine ait siyasal, kültürel ve sosyal kurallara sahip olunmalıdır (Şentürk 2009: 97). Müslim ve gayrimüslim olarak iki ana gruba ayrılan toplum; muamele bakımından eşitlik barındırsa da bazı yaptırımlar ve iktisadi farklılıklar mevcuttur. Gayrimüslim halk, İslam geleneği ve hukuku çerçevesinde zimmi statü içerisindeydi. Bu statü onlara cizye vergisinden sorumlu olarak serbestçe yaşama hakkı sunmaktaydı (Öz 2007: 535; Ortaylı 2009: 7). İslam topraklarında barınan Yahudi ve Hristiyan halka -gayrimüslimlere- “zimmi” ya da “ehl-i zimmi” denmekte; bu kelime “kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi” anlamını taşırdı (Fayda 2013: 428). Ehli kitap sayılan milletlerin ya İslam'ı seçme ya ölüm ya da Müslüman milletlere itaati gerekiyordu. İtaat eden milletler belirli kural ve yasalar çerçevesinde hayatlarını sürdürürdü (Gürkaynak 2003: 277). Zimmi hakkını kazanan İslam devletinin egemenliğini kabul eden gayrimüslimler, can ve mal güvenliği ve dini icrada serbestliğe sahiptiler. Bu haklar devlet için dini bir yükümlülüktür (İnalcık 2012: 13). Osmanlı Devleti'nin kurucularının Türk-Müslüman ve Sünni mezhebe bağlı olmaları sebebiyle; idari yapılanmada Sünni Müslümanlar ırk ayrımı gözetmeksizin ümmetin asli unsuru kabul edilmiştir (Kurtaran 2011: 59). Osmanlı Devleti kuruluş yıllarıyla birlikte tanıştıkları gayrimüslim halkı, köylü ve şehirlileri *istimalet* ile yerlerinde bırakmış ve korumuşlardır. İstimalet, hoşgörü ile kendi lehine kazanma anlamını taşımaktadır (İnalcık 2012: 12). Osmanlı fetihlerinin başarılı olması ve kolaylıkla yayılışı bu politikayla açıklanmaktadır.

“Aldıkları bu dört tane hisarın memleketinde adalet üzere hareket ettiler. Bütün köylüler gelip yerlerinde oturdular. Halleri kâfir zamanındakinden daha iyi oldu. Buradaki kâfirlerin rahatlığını iştihap başka yerlerden de adam gelmeye başladı.” (Atsız 1970: 21)

Osmanlı Devleti'nde millet sistemi yalnızca teolojik açıdan değerlendirilmemeli; bu sistem topluma kazandırdıkları sebebiyle siyasi ve hukuksal bir yapılanmadır. Millet nizamı Osmanlı'ya ait içtimai ve

idari bir teşkilatlanma özgünlüğü içerir (Ortaylı 2009: 15). Sistemin idari dayanağı Fatih Sultan Mehmed'in Ortodoks Patrikhane'yi kurumsal bir şekilde tanıyıp patrik Georgios'un millet başı olarak tayin edilmesi, Osmanlı içerisindeki Ortodoks tebaanın millet sistemi içerisindeki yerinin belirlenmiş olmasından gelir (Demirci 2007: 411).

“Türk fethinden sonra, İstanbul Patrikliği Hristiyanlığın daha önce görmediği papalık yetkilerine kavuştu. II. Mehmet devrinde. Dahası Müslümanlık İstanbul Patrikliğinin durumunu yükseltti. Fatih, Hristiyanlara müsamaha etmiş, toplu ve şahıs olarak Müslümanlardan daha aşağı mevkide olduklarını, uslu uslu oturup vergilerini ödedikleri müddetçe Hristiyanların dinlerine, örf ve adetlerine dokunmayacağını bildirmişti.” (Eliot 1970: 57)

Patriğin millet başı olarak tabir edilmesi, kendisine bir millet idaresi verilmiş olmasının yanında padişahın bir memuru hüviyeti taşıması noktasında önem taşır. Patriklerin kilisede dahi devlet tarafından kendilerine tahsis edilen yeniçerilere sahip olması, (Tott 1970: 53) Osmanlı'nın gayrimüslim tebaaya verdiği kıymetin göstergesidir. Millet başları -diğer bir ifade ile kocabaşı- halkın ileri gelenleri arasından seçilmekte; görevleri bir mahkemede danışılan konumunda olma, hukuki ve sosyal düzeni sağlama ve devlete sadık, millete karşı da hoşgörü içerisinde olma vasıfları taşımaktaydı (DİA 2002: 141).

Cemaatler, miras ve aile hukuku açısından kendi yazılı ve yazısız kurallarına uygun olarak mahkemeler kurabilir ve evlenme, boşanma, miras ve vasiyet gibi meselelerini kendi din hükümlerine göre, kendi mahkemelerinde çözebilirlerdi. Ancak bunun yanında İslam hukuku ile yönetilen kadı başkanlığındaki mahkemelere de başvurabilme imtiyazına sahiptiler. Kamu hukuku açısından İslam hukukuna bağlı idiler (Karataş 2006: 271; Adıyeke 2014: 9). 18. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Fransa elçisi tercümanı ve Topçu mühendisi olan Baron De Tott, gayrimüslimlerin mahkemelerini seyahatnamesinde konu edinir:

“Türklerdeki medeni yasanın değerli faydalarından biri de her iki tarafa davalarını savunma işini bizzat kendilerine yaptırmasıdır. (...)Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar dini başkanlarına bir nevi medeni yargulama hakkı tanımışlardır. Hristiyanların patriklerine olduğundan çok daha fazla hahamlarına bağlı olan Yahudiler hariç tutulursa, özellikle zarara uğrayan tarafın Türk kadularına başvurması yaygın hale gelmiştir.” (1970: 99)

Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan gayrimüslim halk; Osmanlı idaresinden inanç özgürlüğüne sahip olma, güven içerisinde yaşama ve adalet ile yönetilme arzusunda idi. Bunun yanında devletin halkından beklentisi itaat ve vergiydi. Bu çıkar ilişkisi Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar zaman zaman aksamalar vuku bulsa da sükûnet içinde devam etmiştir. Gayrimüslimler, Osmanlı topraklarında yaşarken din ve inanç özgürlüğü içerisinde kat'i suretle Müslüman olmaları için zorlanmamıştır. *Dinde zorlama yoktur* (Bakara 2/265) ayeti ile sabit olan bu durumun yanında kendi arzularıyla Müslüman olanların önünde de hiçbir engel yoktur (Karakaş 2006: 277). İnanç noktasında kısıtlandıkları tek konu çan çalma gelenekleri idi. Müslümanların ibadetleri sırasında kilise çanının çalınması, ibadete engel teşkil etmesi ve İslam'ın üstünlüğünün zedelenebilir düşüncesi, çanın tokmak ile çalınması usulünü getirmiştir (Karataş 2006: 280). Bir tahtaya tokmakla vurulmak suretiyle cemaat ayine çağırılmaktaydı. Bu usul bugün bile Hristiyanlar arasında benimsenmiş bir gelenektir (Ortaylı 2009: 8).

Müslüman ve gayrimüslimlerin barış içerisinde yaşamaları gerektiği İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'da açıkça ifade edilmiştir: *“Sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik etmekten ve onlara adaletle davranmaktan Allah sizi menetmez. Çünkü Allah adaletli olanları sever. Allah ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardımda bulunanları dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır”* (Mümtehine 60/8-9). Bu ve bunun gibi ayetler, yöneticilerin halka nasıl muamele edeceğinin ve devlet

politikalarının sınırlarını çizmiştir. İslam hukukçuları ve âlimler, Müslüman ve gayrimüslimlerin milletlerarası ilişkilerinde barış ve huzur içerisinde yaşamaları gerektiğini Kur'an ve sünnet ışığında teşvik etmektedir. Ancak olası bir devlete karşı gelme ve itaatsizlik durumunda onlarla savaşmaları meşrudur. İslam devletlerinin içerisinde gayrimüslimlerin hukuksal, finansal ve toplumsal haklara sahip olmalarında da herhangi bir engel yoktur (Fayda 1996: 419).

Osmanlı Devleti'nde Aile Kurumu

Toplumun en küçük birimi olan aile; fertleri akrabalık ve kan bağı ile birbirlerine bağlayan topluluktur. Ailelerin sahip olduğu sosyal farklılıklar; dönemlerine, kültürlerine, ekonomilerine ve yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Aile yapıları ataerkil ve anaerkil olmak üzere iki yapıda incelenir. Hâkimiyetin babada olması ataerkil yapıyı tanımlarken, annede olması ise anaerkil yapının tanımıdır. Ailenin eş sayılarına göre çok eşliliğe dayalı aile (poligami) ve tek eşliliğe dayalı aile (monogami) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Eski Türklerde ailenin ataerkil bir yapıda olduğu bilinmektedir. Bazı Türk boylarında görülen anaerkil yapı ve akrabalık ilişkilerinin annenin soyundan devam etmesi bile aile içerisindeki reisin baba olmasına engel olmamıştır (Aydın 1989: 198). Ananelerin siyasal yaşamı etkilediği ve şekillendirdiği Türk toplumlarında gelenek, erkeği itaat edilmesi gereken kişi ve ailesini koruyup kollayan güç olarak tanımlamıştır. Bu sorumluluk toplumda baba-oğul otoritesini, hükümdar-halk tümevarımı ile yaşatmıştır (Düzbakar 2008: 86). Ancak aile yapısında kadının önemli bir rolü mevcuttur. Kadının aile ve toplum içindeki konumu çocuklarının sayısı ve yaşlılığı ile yükselmektedir (Ortaylı 2009: 63).

Türk devletlerinde aile kurumu, İslam öncesi ve sonrasında çok değişik bir yapı göstermemiştir. Türk-İslam topluluklarına göre aile, neslin devamlılığı için büyük bir önem arz etmektedir. İslam öncesi aile

yaşantısına baktığımızda doğum merasimlerinin büyük sevinç ile karşılandığını görmekteyiz (Ortaylı 2009: 62; Aksoy 2011: 14). Osmanlı toplumunda ise aile şehir hayatında ana, baba ve çocukların bazen de büyük anne ve büyük babanın da içinde bulunduğu çekirdek aile hüviyetindeydi. Ancak kırsal kesimlerde hayatın sürülmesi için uygun olan şekil büyük ailenin yaşam ve üretim kalıplarındadır (Ortaylı 2009: 4). Bu kurumlar evlilik akdiyle vukua gelmektedir ve başka millete (dine) mensup kişilerle evlilik gerçekleşmemektedir. Çok eşlilik ve boşanma yaygın değildir (Öz 2007: 536). Çok eşliliğinin Türkler arasında hoş karşılanmadığı, Türk içtimai vicdanında tek eşliliğinin genel kaide olduğu bilinmektedir (Ağaoğlu 2013: 72). Osmanlı klasik dönem müderris ve müellifi, II. Mehmed'in hocası olan Kınalızade Ali Efendi, aile ve devlet üzerine bir eser kaleme almış ve bu eserde nasıl aile olunacağı ile ilgili öğütler vermiştir. Eserinde çok eşliliğin kişilerin evine mücadele, husumet ve bozuk nizam getireceğini ifade etmiştir. Çok eşlilik cihan hükümdarlarından başkasına caiz değildir ifadesiyle bu durumun sebeplerini kitabında neşretmiştir (1970: 48). Ancak çok eşliliğin görüldüğü durumlar Anadolu'da ilk iskân faaliyetleri ve savaş sonrası esir düşen kadınları gazilerle evlendirerek toplumsal birliği sağlama sebebi nüzulündedir. Aşıkpaşazade, Orhan Bey'in ilk İznik'e girmesi ardından şu sözleri neşretmiştir:

“Orhan Gazi, Yenişehir kapısından girdi. (...)Şehrin kâfirleri karşıladılar. Sanki padişah ölmüş de oğlunu tahta geçirir gibi oldular. Bilhassa kadınlar çok geldiler. Orhan Gazi: ‘Bunların erkekleri hani’ diye sordu. ‘Kırıldılar. Kimi savaştan, kimi açlıktan’ diye cevap verdiler. Aralarında pek güzel olanları çoktu. Orhan Gazi bunları gazilere paylaştırdı. Emretti: ‘Bu dul kadınları nikâh edin, alın’ dedi. Öyle yaptılar. Şehrin mamur evleri vardı. Evlenen gazilere verdiler. Hazır kadın ve evler ola. Kim kabul etmeye?’” (Atsız 1970: 46)

Osmanlı toplumunda aile, İslam hukuku esaslarına göre teşekkül etmiştir. Çok eşliliğin yaygın olmaması ailelerin ekonomik durumu ile bağlantılıdır. Evlilikte çocuğun olmamasının sebebi kadında aranmış ve

erkek bu gibi durumlarda başka kadınlarla evlenerek çocuk sahibi olma yoluna gitmiştir. Savaşlarda erkek nüfusunun azalmasıyla kadının sayıca üstünlüğü meydana gelmiştir (Turan 2012: 117). Bir diğer sebep de kol gücüne dayanan işlerle uğraşan aileler çok eşlilikle çocuk sayısını arttırmıştır (Düzbakar 2008: 91). İslam dini çok eşliliğe ruhsat vermiş olsa da (Nisa 4/3); toplumda polijinin az rastlanan bir durum olduğu gözlemlenir (Çakır 2012: 43).

Ailelerde çocuk sayısı seyyahların notları ve tereke defterleriyle ortaya çıkarılmış, Müslüman milletine mensup ailelerde çocuk sayısının az olduğu ve bu oranın Orta Anadolu'da ortalama 2,34 olduğu (Ortaylı 2009: 83); ancak Yahudi milletine mensup ailelerde sayının çok daha fazla olduğu gözlenmiştir. Bu sayısal farklılıklar kent ve kırsal yaşam alanları sebebiyle de değişiklik göstermektedir (Aksoy 2011: 15-16).

Müslüman Osmanlı ailelerinde boşanma, diğer iki ilahi dinde olduğu kadar katı sınırlar içerisinde ve uygulanması yasak bir eylem değildir. Hoş görülmemek ile beraber şer'i hukukta boşanma kadın ve erkek için meşrudur. Osmanlı erkekleri zevcelerini (eşlerini) hukuken kolayca boşayabilir; belli bir sebebin gerekmemesiyle beraber boşadığı kadının mihrini ve sadakasını vermek zorundadır (Talak 65/7). Kur'an'da aile içi anlaşmazlıkların vuku bulması ardından evliliğin devamını sağlamaya yönelik bazı tedbirlere başvurulması öğütlenmektedir. Geçimsizliğin devam etmesi durumunda erkek ve kadının ailelerinden seçilecek hakemlerin (saygın ve sözü dinlenir kişilerin) ara bulmaya gayret etmesinin istenmesi (Nisa 4/34-35, 128); eşlerin arasındaki uyuşmazlıklarda ilk çözüm yolunun boşanma olmaması gerektiğini ortaya koymaktadır (Acar 2010: 496). Ayet ve hadislere konu olan "talak" (boşanma), dinen sevilmeyen sünnet olarak sayılmakta ve cemaat tarafından tasvip edilmemektedir (Ortaylı 2009: 74).

Klasik dönemde aile, akraba, mahalle ve cemiyetler bir nevi içtima mekanizması, bir dayanışma örgütlenmesidir (Aksoy 2011: 16). Mahalleler bir içtimai kültürel birim olmanın yanında aynı dine mensup

ailelerin, akrabaların veya sürgünle gelen hemşerilerin bir arada yaşadığı hanelerden oluşur. Yaşanılan mahalle ve köy topluluğu etnik, dini ve hukuki bir bağ taşır. Özellikle milletlerin ayrı mahallelerde yaşaması; toplumsal hayatta ödülün, kınamanın toplu olarak gösterilmesine sebep olmuştur (Ortaylı 2009: 2). Mahalle mescitleri veya kahvehaneleri bir toplantı ve tartışma mahalli olup kamuoyunun olduğu merkezlerdir. Bir kimsenin bir mahalleye yerleşebilmesi için mahalle sakinlerinden birinin ve imamın (mahalle idarecisinin) kefil olması gerekir (Ortaylı 2009: 18-19).

Yahudi Milletinde Aile Kurumu

Osmanlı Devleti, özellikle büyük şehirlerde olmak üzere antik çağlardan bu yana sınırları içinde Yahudi milletini barındırmış, İstanbul'un fethinin ardından İstanbul'da çoğunluk olmak üzere Avrupalı birçok Yahudi, Osmanlı topraklarında ikamet etmiştir (Gürkan 2003: 193).

Fethin ardından İstanbul'un içerisinde bulunan harabe evler Sultan'ın zimmetine geçmiş bulunuyordu. Bunun yanında savaş sonrasında alınan esirler (Rumlar) Sultan'ın bizzat emriyle ev sahibi edilmişti. Ancak savaştan sonra II. Mehmed, Anadolu ve Avrupa'dan Hristiyan ve Yahudilerin bu topraklara gelmesini emretmiş ve şehrin canlanması için iskân faaliyetlerinde bulunmuştur (İnalçık 2008, s. 20-24).

Avrupa'dan birçok Yahudi'nin Osmanlı Devleti'ne göç etmesi ve II. Mehmed'in, Capsali adındaki hahambaşını Yahudi lideri olarak tayin etmesinin ardından kendisine Divan'a kabul ve şeyhülislam gibi ifade hakkı vermiştir. Bununla birlikte Osmanlı'nın varlığına karşı herhangi bir başkaldırı ve Batılılara yandaşlık yapmayacakları konusunda teminat alınmıştır. Göç sonrası İstanbul'un sahil kesimine yerleştirilen Yahudi milleti mensupları, burada ticari faaliyetlerle uğraşarak gümrük işlerini canlandırmışlardır (Gürkaynak 2003: 281).

Yahudilerde aile kavramı sosyal bir eylemden çok dini özellik taşımadır. Atalar kültü olarak tanımlanan aile ibadeti; geleneksel ibadeti muhafaza eder ve onu gelecek nesillere aktarır. Ailede bu görevin sahibi reis konumundaki babadır. Kutsal metinlerden yola çıkarak babaya ilahi bir hüviyet misyonu yüklenmiştir. Bu yüzden babanın sınırsız bir otoritesi mevcuttur (Aydın 1989: 196). “Tanrının topluluğuna girmek” olarak nitelendirilen evliliğin temel amacı neslin çoğalmasıdır. Kutsal kitaplarında geçen “oğalın” emrinden hareketle her Yahudi erkeğinin evlenmesi ve çoğalması, bu emrin aksi durumunu gerçekleştirmeleri halinde cezalandırılmaları gerekir. Evlenmemiş bir erkek, erkekliğini tamamlamamış sayılmaktadır (şeker 2015: 252). Yahudilerde düğün günü, evlenecek çift için Tanrı’nın affına mazhar olacakları bir arınma günü, bir kurtuluş ve yenilenme vesilesi sayılmaktadır (nal 2016: 230).

Eski dönemlerde Yahudi aile kurumunda çok eşlilik görülürken (Yaratılış 36/6) zaman içerisinde bu adetten uzaklaşılmıştır. Tevrat’ta geçen ifadelerden yola çıkılarak çok eşliliğin krallara ve zenginlere atfedilmesi sebebiyle (Samuel 5/13) maddi durumu iyi olmayanlar tek eşliliği tercih etmişlerdir (Aydın 1989: 197).

Osmanlı aile kültüründe her din mensubu için “dışarıdan kız almama” kuralı görülmektedir. “Uyrukluğ” sorunu, Yahudi bir kızın yabancı tebaalı bir Yahudi ile evlenememesi, Müslüman bir kızın İrani bir kocaya varamaması örnekleriyle açıklanabilir (Ortaylı 2009: 25).

Yahudilerde boşanma, Tanrı’nın karı-koca arasındaki nikha şahit olması ve erkeğin kadınıni terk etmesi durumunda bu kutsal ahde ihanet ettiğine vurgu yapılır. Olması gereken, evliliğin devam etmesidir. Bir erkek, karısından cinsel hazzı alamadığı bahanesi ile dahi ayrılabilir. Ancak iftler ve cemaat, bu ayrılık sonucunda ailenin kutsallığının yitirildiği ve boşanmanın manevi olarak yol açtığı olumsuzların farkındadır. Boşanma bu sorumluluklar altında meşru bir eylemdir (Aydın 1989: 197; şeker 2015: 258).

Hristiyan Milletinde Aile Kurumu

Osmanlı Devleti sınırları içinde sayıca Müslüman milletten sonra en kalabalık olanı Hristiyan cemaatidir. Fatih Sultan Mehmed ile ilk tanınan milletin de Ortodoks Hristiyanları olması bunun delillerindedir. Özellikle İstanbul bölgesinde yaşıyan Ortodoks mezhebi yeleri, devletin bu grup için idari bir teşıkat oluşturma gereksinimini meydana getirmiştir. Çeşitli ırklardan toplulukların Ortodoks mezhebinde ve kilisenin yönetiminde bulunmaları, cemaat liderlerinin halkın üzerindeki etkisinin göstergesiydi. Merkezden uzak bölgelerde ise “otonom” idare altında (Küçük 2015: 544) varlıklarını sürdüren güruh, kilise ile halkın ayrı dilleri konuşması sebebiyle ortak bir idare yrtememekteydi. Osmanlı Devleti himayesi ile birlikte Avrupa’dan Orta Doğu’ya uzanan geniş halklar, millet sistemi ile birlikte kilise ve eğitim kurumlarının cemaat liderine bırakılması imtiyazına haiz olmuştur. Bizzat Osmanlı padişahı tarafından can ve mal güvenliklerinin korunması; kargaşanın hüküm sürdüğü bölgelerin sknetine imkân sağlamıştır.

Hristiyanlıkta aile anlayışı kutsal kitapları (İncil) temelinde şekillenmektedir. Erkeğin evlenmemesinin iyi olacağı ancak ahlaki bozulmalardan ötürü evliliğin tavsiye edildiği görülmektedir. Evlilikte de tıpkı toplumun diğer zuvlarında olduğu gibi üstünlük erkektedir. Kilisenin başında İsa olduğu gibi ailenin başında da olması gerekenin erkek olduğu (Efesliler 5/23) anlayışı hâkimdir (Aydın 1989: 197; şeker 2015: 251).

Hristiyanlarda evlilik, İsa’nın kiliseyle manevi birleşmesini sembolize etmesi sebebiyle kişilerin ayrılmaz bir bütün haline geldikleri dini bir kurumdur (şeker 2015: 252). Evliliğe verilen kutsi mahiyet sebebiyle evlenen fertlerin boşanarak başka biriyle evlenmeleri zina sayılmıştır (Matta 5/32). Çünkü nceki evlilik hala devam etmektedir. Hristiyanlıkta boşanmak meşru bir hak değildir. Bunun akabinde çok eşlilik mevcut değil, tek eşlilik yaygındır (Aydın 1989: 197). İsa ve

havarileri döneminde Yahudi geleneğinden gelen çok eşliliğin yaygın olması sebebiyle Pavlus'un görevlilerin tek eşli olması gerektiğine dair söylemleri mevcuttur. Tek eşliliğe dair ilahi bir emir yoktur. Pavlus'un söylemleri sadece bir tavsiye hükmündedir:

“Gözetmen, (...)görevliler tek karılı, çocuklarını ve evlerini iyi yöneten kişiler olsun.” (Timoteos 3 / 2,12)

Ermeni Milleti'nde Aile Kurumu

Hristiyanların doktrinlerini sentetik şekilde benimseyen Ermeni milleti (Aydın 1998: 355), ayrı bir kiliseye mevcut olmaları sebebiyle Osmanlı Devleti içerisinde millet statüsüne sahiptir. II. Mehmed, Ermeni ve Yahudi milletine tıpkı Ortodoks Hristiyanlarda olduğu gibi bir millet başı atayarak (Adıyeke 2014: 7) idari yapılanmayı tesis etmeyi amaçlamıştır ve Osmanlı son dönemine kadar bu uygulama devam etmiştir. Ancak Türkler ile karşılaşana kadarki tarihi yolculuklarında sürgün edilen ve asimile edilmeye çalışan bir millettirler. Bizans Devleti tarafından Ortodoks kilisesine bağlanması öngörülen Ermeni milleti, Rumlaşma politikasının bir parçası olmuştur (Ulu 2007: 507). İstanbul'un fethi, Ermeniler için bir dönüm noktası olmuştur (Ergüney 2007: 8).

Piskoposluk merkezinden uzak olmaları sebebiyle birçok konsil ve toplantılarda alınan kararlardan yeterince haberdar olamamaları, Ermeni kilisesinin eklektik yapısının sebeplerindedir. Ermeni Kilisesi, Roma Kilisesi'nin ekümenik söylemine tehdit oluşturmaktadır. Bunun en önemli sebebi, Ermeni halkının Perslerin yaşadıkları bölgeye yakın olmaları nedeniyle Perslerle benzer inanışlara sahip olmalarıdır (Küleççi 2013: 68). Bu durum Roma Kilisesi'nin, Ermenileri ortak dini paydadan dışlamalarına sebebiyet vermiştir.

Türkler ile etkileşim içerisine girdikleri anda inanç özgürlüğü ile karşılaşmaları, karşılıklı etkileşimi olağan bir hale bürümüştür. Bu durum Türk ve Ermeni kültürlerinin benzerliklerini açıklamadaki nedenlerden biri ve en önemlisidir. Ayrı mahallerde yaşamalarının

yanında Ermenilerin Türk köy ve mahallelerine yerleştikleri de olmuştur (Berber Babalık 2015: 43). Kùltürlerarası etkileşimin en çok toplulukların yemek yeme merasimleri ve yeme alışkanlıkları üzerinde görürüz. Ermeni ve Türk ailelerin komşuluk faaliyetleri sırasında birbirlerine ikram ettikleri yemeklerin bile kùltürlere özel olması (Şahin 2014: 3), bu etkileşimin göstergesidir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkler ile en iyi anlaşılan millet olan Ermeniler, Bab-ı Ali için millet-i sadıka hüviyetine ve birçok imtiyaza sahiptiler (Kodaman 2001: 103).

Sosyal yaşam içerisindeki kız alma ve düğün merasimleri, evlilik akdinin aile büyükleri tarafından onaylanması ardından gerçekleştirilmesi gibi birçok benzerlik mevcuttur (Ulu 2007: 509; Ergüney 2007: 70). Aile reisinin baba olması, ailede bulunan erkeklerin aile onurunu korumakla yükümlü olması Türk aile yapısıyla neredeyse aynıdır (Ulu 2007: 510).

Ermenilerin evlilik akdini gerçekleştirmelerinde, kız ve erkeğin birbirini karşılıklı tanıma olanağı Müslüman-Türk ailelere göre daha serbestti. Türk toplumunda olduğu gibi eş seçiminde babaların söz hakkına sahip olması sebebiyle erkek çocukların on beş-yirmi yaş aralığında evlendiği görülmektedir. Her mezhepte olduğu gibi Ermenilerin de başka din ve mezhebe mensup kişilerce evliliğı onaylamadıkları bilinmektedir (Şahin 2014: 5). Özellikle Rumlar ile Ermeniler arasındaki siyasi anlaşmazlıkların da mukabilinde Rum-Ermeni evlilikleri devlet tarafından da fermanlar ile yasaklanmıştır. Toplumda huzursuzluk çıkmasına engel olma amacı taşıyan bu yasak; nikâhı yasaklama ve geçersiz sayma yaptırımlarına sahiptir. Evlilik akdinde kararlı olunan durumlarda ise çiftlerin evlendikten sonra bir diğ erinin tabiiyetine geçmesi yönünde çözümler aranmıştır (Kùlekçi 2013: 85). Bunun yanı sıra Ermeni milletinde kendi yakın akrabalar ile evlenme de hoş karşılanmaz. Boşanma durumu da neredeyse imkânsızdır (Şahin 2014: 11).

Sonuç

Altı yüz yıllık hükümranlık süresince binlerce kilometreye yayılan ve yüzlerce kültürü içinde barındıran Osmanlı Devleti; tüm bu niceliklere uzun yıllar sahip olmasını, kendine özgü geliştirdiği sistemlere borçludur. Devletten imparatorluğa geçiş sürecinde topraklarına kattığı farklı din ve mezhepteki insanların toplumsal hayatının korunması devletin aslı grevlerindendi. Türk devlet teşkilatı, devletin dev ve sorumluluğunu yazılı ve yazısız kanunlar ile belirlemiş; devletin içinde barındırdığı her ferdin refah bir yaşam alanına ve inanç özgürlüğüne sahip olması teminat altına alınmıştır. Bu meyanda Osmanlı Devleti; kozmopolit bir toplumsal yapı oluştururken bu yapının sürdürülebilmesi için millet sistemini geliştirmiştir.

Millet sistemi, Osmanlı Devleti'nin ortaya koymuş olduğu bir toplumsal düzenleme olsa da dönemin çağdaşları da mabet ile toplumsal sınıfların belirlenme usulünü benimsemişlerdir. Irk, dil, renk gibi maddesel ayrımların söz konusu olmadığı 18. yüzyıl öncesi dünyasında; insanların inançları ile katagorizelenmesi dünya konjonktürünün bir parçasıdır.

Toplumların yapı taşı olan aile kurumu ise, bu yapılanmanın mihenk taşı olma özelliği taşır. Kültürel farklılıklar her aile için öznel bir durum teşkil eder. Ancak Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatında dini aidiyet; ikamet edilen mahalleyi belirlemenin yanında mahalle sakinleri, toplumsal hayatın denetlenmesinde rol oynamaktaydı. Her mahallenin aile düzeninin benzerlikler gösterdiği ve ilginçtir ki bu benzerliklerin farklı inançlara sahip mahallelerde de görülmesi; toplumsal düzenin nasıl bir uyum içerisinde sürdürüldüğünün kanıtıdır.

 ilahi din mensuplarının farklı doktrinlerle hayatlarını sürdürmesi, ibadetlerini rahatça ifa etmeleri; birbirleriyle olan etkileşimlerine engel olmamış, yüzyıllar boyunca süren komşuluk yerini kültürel bir harmana bırakmıştır. Evlilik, miras, ocuk sahibi olma, düğün ve cenaze törenlerinin benzerliklerine varana kadar farklılıkların

saygı çerçevesinde yaşanması; Osmanlı Devleti millet sisteminin işleyişine birer kanıttır.

Kaynaklar

Acar, H. İbrahim (2010). “Talak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, s. 496-500.

Adıyeke, Nuri (2014). “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”. *Yeni Türkiye*, S. 60, s. 1-13.

Ağaoğlu, Ahmet (2013). *Üç Medeniyet*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Aksoy, İlhan (2011). “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, s. 11-19.

Atsız, Hüseyin Nihal (1979). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aydın, Mehmet Akif (1989). “Aile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, s. 196-200.

Aydın, Mehmet (1998). “Hristiyanlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 17, s. 353-358.

Berber Babalık, Banu (2015). *Osmanlı Kuyumculuğunda Ermeniler ve Bir Ermeni Ailesi Örneği: Arslanyanlar*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Çakır, İbrahim Ethem (2012). “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 31, s. 41-60.

Demirci, Kürşat (2007). “Ortodoksluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, s. 409-414.

De Tott, Baron (1970). *Türkler 18. Yüzyılda*. Çev: Mehmet R. Uzmen, İstanbul: Tercüman Yayınları.

DİA. (2002). “Kocabaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 26, s. 140-141.

Düzbakar, Ömer (2008). “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 23, s. 85-100.

Eliot, Sir Charles (1970). *Avrupa’daki Türkiye Cilt: 2*. Çev: Adnan Sınar vd., İstanbul: Tercüman Yayınları.

Ergüney, Özgür Atılım (2007). *Günümüzde Türkiye Ermenileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Fayda, Mustafa (2013). “Zimmi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 44, s. 428-434.

Gürkan, Salime Leyla (2013). “Yahudilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 43, s. 187-197.

Gürkaynak, Muharrem (2003). “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, C. 9, S. 2, s. 275-290.

İnalçık, Halil (2008). “The Ottoman Survey of İstanbul, 1455”. Çev: Ali Yandık, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, S. 3, s. 19-27.

_____ (2012). *Devlet-i ‘Aliyye I. Cilt*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karataş, Ali İhsan (2006). “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S.1, s. 267-284.

Kınalızade Ali Efendi (1970). *Devlet ve Aile Ahlakı*. Haz: Ahmet Kahraman, İstanbul: Tercüman Yayınları.

Koç Başar, Cansu (2017). “Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, S. 23, s. 195-231.

Kodaman, Bayram (2001). “Üç Ermeni Şarkısı ve Ermenilerin Türklere Bakışı”. *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, Haz: Erhan Afyoncu, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV Yayınları, s. 103-118.

Kurtaran, Uğur (2011). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, s. 57-71.

Küçük, Cevdet (2015). “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 541-555.

Külekçi, Cahit (2013). “Dinî Münasebetler Çerçevesinde Osmanlı Devleti’nde Toplumsal Çatışma: Rum- Ermeni Toplumunu Örneği (XIX. Yüzyıl)”. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, S. 23, s. 63-90.

Ortaylı, İlber (2005). “Millet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 30, s. 66-70.

_____ (2009). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Öz, Mehmet (2007). “Osmanlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, s. 532-538.

Özel, Ahmet (1996). “Gayri Müslim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, s. 418-427.

Sofuoğlu, Ebubekir ve İlke Nur Akvarup (2012). “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Süryaniler”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 7, S. 1, s. 71-88.

Şahin, Gürsoy (2014). “Türk-Ermeni Sosyal İlişkileri ve Bu İlişkilerin Ermeni Edebi Eserlerine Yansımaları”. *Yeni Türkiye*, C. 60, s.1-20.

Şeker, Cihat (2015). “Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı / Ahlakı”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 44, s. 247-271.

Şentürk, Recep (2006). “Medeniyetler Sosyolojisi: Neden Çok Medeniyetli Bir Dünya Düzeni İçin Yeniden İbni Haldun?”. *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 16, s. 89-121.

Turan, Namık Sinan (2012). “Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta'addüd-i Zevcat (Çokeşlilik) Sorunu”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 7, s. 117-152.

Turan, Osman (1969). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

Ulu, Cafer (2007). “Türk - Ermeni Sosyo Kültürel Etkileşimi: Dil ve Edebiyat Örneği”. *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Haz: Metin Hülagü vd., C. I, s. 505-518.

Ülken, Hilmi Ziya (1976). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ünal, Asife (2016). “Yahudi Düğün Gelenekleri”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 225-241.

EXTENDED ABSTRACT

The conquest of Istanbul, where the State of Ottoman moved to the empire, can be regarded as not only the change of the management system but also the milestone of innovation in the field of organization. The 15th century, which we can call the Ottoman classical period, is the years when the Ottoman Empire included non-Muslim citizens to its territories. Firstly, the inclusion of the Christian nations to the Ottoman territories is the historic breakthrough which led the State of Ottoman to the form of the empire, which made the Empire reached the status of the mentor of the vast majority of peoples.

The existence of the Ottoman Empire in the stage of six centuries of history can be explained by functioning the political, legal and social systems which were developed. That hundreds of different cultures live together in these territories was maintained thanks to a system of religious identity-based organization called the nation system. The nationalization of the communities on the axis of the sanctuary where the religious duties fulfilled, not in the way of race, language or color, is a situation that existed in the world before the 18th century. Even if the meaning of the nation today is much different from this, for the Ottoman, as in the modern states, the religion affiliated was determining the nation.

Until the 18th century, when the world would change its concepts with the French Revolution, the family structures of the communities in the Ottoman territories where the nation system existed were shaped in the religious framework. The legal, social and religious structures of the nations, which were divided into two main groups as Muslims and non-Muslims, were under state control. According to the religion of the Ottoman founders, the requirement of the Muslim-Turkish religious tradition, the Muslim community is considered as the superior nation. However, the security of life and property of the non-Muslims, having the "zım̄mi" status by the religion of Islam, protected by the rules of Islamic religious law (fiqh). This assurance was a responsibility that Islam gave to the sultan. In addition, all kinds of opportunities were provided for non-Muslims to live in peace. Non-Muslims were able to maintain their own judicial systems and had freedom of trade and social life. Each nation has its own sanctuaries, districts, local administrative order and religious courts. A non-Muslim has the privilege to be present in the courts by choosing the Ottoman ecclesiastical law or customary law.

The fact that they direct to the family institutions mainly with religious and economic reasons too showed change according to regions they live and status they have. A poor and farmer family, with regard to a rich and bureaucrat family, contains differences on the basis of nation they exist. While polygamy was seen in ancient times in Jewish, it was never adopted this tradition in Christians. In Muslim families, the

polygamy that the financial opportunity made difficulty is the tradition which is not practiced very much by society. The fact that families have a patriarchal form is the same for all three religions. Except for Islamic religion, other religions do not approve the divorce even ban it. This tradition, which is not seen much in Muslim families, is considered as an unsympathetic Sunnah for Islamic religion.

The rules that the nations have regarding the intermarry show similarity. No nation looks positively the marriage of persons from different nations. In fact, the marriages of Armenians and Greeks were prohibited by the state. It is possible to explain this situation as preventing from creating social unrest. However, the marriage of a Christian man and a Muslim girl includes divine prohibitions for both religions. In this study, it is examined the family structures of each nation which were formed on the axis of their religious rules and the privileges and opportunities offered by the Ottoman Empire to the nations were presented.

From the western travelers who visited the Ottoman Empire, to the Ottoman history writers; the study is the product of a wide range research from many articles and master's theses to the books with a wide range of knowledge. Today, this study presented in regard to the aim of direction to the future of the history science have been shed light on how the communities having different beliefs, races and languages can live together throughout the centuries. It is aimed to reveal a historical page in today's world where unity and togetherness must be understood or reminded.

Süner, Ahmet and İlgin Aktener (2020). "The Use of an Interpretive Scheme in Examining Two Turkish Translations of Doyle's 'Speckled Band'". *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Vol. 21, Iss. 38, p. 443-476.

DOI: 10.21550/sosbilder.559440

Research Article

THE USE OF AN INTERPRETIVE SCHEME IN EXAMINING TWO TURKISH TRANSLATIONS OF DOYLE'S "SPECKLED BAND"

Ahmet SÜNER*

İlgin AKTENER**

Sending Date: April 2019

Acceptance Date: September 2019

ABSTRACT

This paper descriptively examines two Turkish translations – one published before Sherlock Holmes was popularized in visual media in the 2000s and one thereafter – of a Sherlock Holmes story entitled "The Adventure of the Speckled Band" by Arthur Conan Doyle to establish how the two translators handled certain aspects of the story deemed important for a literary interpretation. In determining these important aspects, it develops and uses an "interpretive scheme" inspired by Damrosch's (2003) ruminations on "world literature." The interpretive scheme contains three aspectual categories, i.e., "referential," "genre-related" and "stylistic" aspects. The aim of this examination is twofold: first, it seeks to find out whether there are differences between the interpretations of these important aspects in the two translations and if so, whether these differences may be a result of the popularization of Sherlock Holmes. Second, it aims to explore the educational implications of translators' choices in translating the aforementioned aspects, discussing how the use of an interpretive scheme in the analysis of translations may be helpful in choosing texts for the teaching of English literature to a Turkish-speaking audience.

Key words: *English literature, interpretive scheme, literary interpretation, literary translation, Sherlock Holmes*

---

* Assist. Prof. Dr., Yaşar University Faculty of Human and Social Science Department of English Language and Literature, ahmet.suner@yasar.edu.tr

** Assist. Prof. Dr., İzmir Ekonomi University Faculty of Art and Science Department of Translation and Interpretation, ilgin.aktener@ieu.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 21 Issue: 38

Doyle'un "Speckled Band" İsimli Öyküsünün İki Türkçe Çevirisinin Bir Yorumlama Şemasıyla İncelenmesi

ÖZET

Bu makale, Arthur Conan Doyle tarafından yazılmış "The Adventure of the Speckled Band" isimli bir Sherlock Holmes öyküsünün, karakterin, 2000'li yıllarda görsel medyada popülerleşmesinden önce ve sonra basılmış iki Türkçe çevirisini, çevirmenlerin öyküdeki edebi yorumlama açısından önemli olan belli başlı özellikleri nasıl ele aldıklarını belirlemek amacıyla betimleyici olarak incelemektedir. Bu önemli özellikleri belirlemek için, Damrosch'un (2003) "dünya edebiyatı" ile ilgili görüşlerinden esinlenilmiş ve "göndergesel," "türsel" ve "biçimsel" özellikler olmak üzere üç kategoriden oluşan bir "yorumlama şeması" kullanılmıştır. Bu incelemenin iki amacı vardır: birinci olarak, inceleme iki çeviride önemli özelliklerin yorumlanmaları arasında farklar olup olmadığını ve eğer varsa, bu farkların Sherlock Holmes'ün popülerleşmesinin bir sonucu olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. İkinci olarak, inceleme yukarıda belirtilen önemli özellikleri ele alırken çevirmenlerin yaptıkları tercihlerin eğitsel etkilerini araştırmayı ve Türkçe konuşan bir okuyucu kitlesine İngiliz edebiyatının öğretilmesi amacıyla metin seçme sürecinde çeviri metinlerin çözümlenmesinde bir yorumlama şemasının kullanılmasının nasıl faydalı olabileceğini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: İngiliz edebiyatı, yorumlama şeması, edebi yorumlama, edebi çeviri, Sherlock Holmes

Introduction

Written by Arthur Conan Doyle (1859-1930), Sherlock Holmes stories began in 1887 with *A Study in Scartlett* and became an instant success in Britain, bringing their author fame and fortune. British public was so taken with Holmes stories that they went as far as protesting Doyle when he killed off Holmes due to his dislike for writing crime fiction (Drabble 2000; Sutherland 2014). Currently one of the most typical representatives of British literature, Sherlock Holmes, has become a household name all across the world. Canonized as the paragon and quintessential classic of crime fiction, Doyle's work has had a momentous influence on world fiction, having lead to countless

translations, adaptations and imitations. In Jakobson's words (2000), intersemiotic translations of Holmes stories such as films and TV series have contributed to the figure's phenomenal popularity, turning Holmes into one of Britain's most remarkable cultural exports. Now a quintessential figure of world literature, Holmes has attained the kind of universal recognition of the likes of Hamlet, Madame Bovary, Don Quixote or Count Dracula by way of worldwide dissemination.¹

There is no obvious way to address the question of how Sherlock Holmes must be approached as a figure of world literature in the Turkish context by readers who do not know English or have a sufficient command of it to be able to read Doyle's fiction in the original. In introducing Holmes narratives to Turkish readers, different translators make different interpretive choices throughout their translations, and the question of how they have interpreted the source text cannot be answered immediately and is in need of elaboration. Bearing in mind Doyle's status in world literature as a canonical author, one may identify the aspects that will receive particular attention in literary interpretations that view his works as world classics and use such aspects to determine what to elaborate on while analysing translators' choices in their renditions of Holmes narratives. In specifying these aspects, Damrosch's (2003) ruminations on "world literature" inspired by Goethe's approach to *Weltliteratur* may serve as a starting point. Damrosch (2003: 15) notes that the term "world literature" has been understood in three distinct ways: "as an established body of *classics*, as an evolving canon of *masterpieces*, or as multiple *windows on the world*" (emphases ours). Classics, Damrosch continues,

---

¹ Despite its popularity, Sherlock Holmes within the Turkish context has not been studied sufficiently by translation researchers. To the best of our knowledge, only Tahir-Gürçağlar (2008a; 2008b) paid some attention to the Turkish (pseudo)translations of Sherlock Holmes from a historical perspective. The present study addresses the lack of research on the translation choices of Turkish translators of Holmes in Translation Studies.

are mostly understood as works that have had a “transcendent” and even a “foundational value, often identified particularly with Greek and Roman literature” (ibid). Masterpieces are great works of literature that have begun to be regarded as accomplished in terms of literary value as the ancient classics by Goethe. Damrosch does not dwell on the third understanding of world literature, i.e., “windows on the world,” which he may have deemed self-explanatory; he merely mentions Goethe’s interest in Chinese novels and Serbian poems as possible “windows into foreign worlds, regardless or not these works could be construed as masterpieces...” (ibid).

The first two definitions of world literature converge in the case of Sherlock Holmes, which has come to be regarded as a classic or masterpiece of a particular genre of literature, namely crime or detective fiction. Doyle’s fiction has been treated as having a “foundational value” for the entire genre, constituting an example or a template for other works of fiction in the same genre. Yet the “masterpiece” quality may be sought not just in the fiction’s generic exemplariness but also in the literary quality (or value) of Doyle’s writing. A translation that attempts to reflect the work’s status as a classic or masterpiece would potentially be attentive to Doyle’s rendering of the generic conventions, which he has invented to a significant extent, as well as his literary style. The third category implies that Turkish readers may be interested in those aspects of Doyle’s fiction that reflect the specific English world depicted in it, or more clearly, the social, cultural and historical aspects of this world. All these categories are likely to be commingled: the social aspects of 19th century England detectable in Doyle’s fiction will be inextricably linked with Doyle’s own literary choices that we associate with his style, and these choices may themselves be regarded to constitute a literary window on the author’s world.

There is no immediate answer to the question of what *particular* windows on this world deserve more attention than others. Obviously,

such windows are to be determined by perspectives or viewpoints perceived as relevant or significant by the reader. It is indeed possible to transpose Damrosch's designations "classic," "masterpiece" and "window on other worlds" into the categories of "genre," "literary style" and "referentiality," the last term referring to the textual material related to the actual contexts (social, cultural, historical) relevant to the interpretation of the work. In providing a window onto Doyle's world, each translation also provides an interpretation of it, which may be shaped by translation choices regarding referential, generic and stylistic aspects of the source text. It is indeed these aspects and translators' choices in handling them that will be the focus of this paper. In doing so, this paper descriptively examines two Turkish translations of Doyle's Sherlock Holmes story entitled "The Adventure of the Speckled Band". The two translations chosen for this purpose consist of a translation published before Sherlock Holmes has become highly popular thanks to BBC's 2010 TV series *Sherlock* and another that was published thereafter. The paper aims to investigate how the two translators reflect the referential, generic and stylistic features of the source text through their interpretive choices. Furthermore, it seeks to explore to what extent differences in the translators' interpretive choices may have resulted from the popularization of Sherlock Holmes in the 2010s.

The paper further aims to examine the educational implications of translators' choices in translating the aforementioned important aspects, discussing how the use of an interpretive scheme in the analysis of translations may be helpful in choosing texts for the teaching of English literature to a Turkish-speaking audience. Turkish academia is home to a considerable number of English Language and Literature programs, where interpretations of literary works written in English and particularly of those deemed classics or masterpieces of English literature are being produced consistently and in great numbers as part of the educational curricula and academic scholarship. Such

interpretations have the benefit of picking out, negotiating and defining the relevant or salient features of a literary work. Collaborations between students, scholars and professionals working in the fields of English literature and translation may greatly help resolve the issue of what particular interpretive windows and consequently what referential, stylistic and generic aspects of the source text would be relevant for Turkish readers who are after obtaining education in English literature. The determination of such aspects may also prove useful in understanding how translators interpret the source texts with which they work. Within the framework of such a collaboration, the translator may grow more sensitized towards the aspects of the source text picked out for interpretation among English-speaking Turkish students in an academic setting, and may become more attentive in translating these aspects for non-English-speaking Turkish readers.

It must be emphasized that this paper, although an interdisciplinary collaboration between the fields of Studies in English Literature and Translation Studies, does not necessarily adhere to the commonly accepted or conventional uses of terminology or methodologies in either field. However, we loosely follow Toury's (1995) three-step methodology for descriptive translation studies: we first study the target texts under investigation as translations within the target culture. We then conduct a descriptive textual analysis of ad hoc coupled pairs, which are determined through an "interpretive scheme" that is used to map segments from the TTs onto the source text. Last, we comment on the results of the analysis, developing case-specific generalizations.² It is also important to note that we are interested in interpreting the text to the extent that this may help us come up with an "interpretive scheme" that will pick out or indicate the same relevant features or aspects. Such a scheme will include a plurality of aspects such as genre-related, stylistic and referential (ideological, racial,

---

² Also see Munday 2001.

gender-specific etc.) ones, and would differ from a *unified*, thesis-driven interpretation that concentrates on one particular aspect, which characterizes the kind of essayistic writing that prevails in Studies in English Literature. Our interest lies not in the development of one particular interpretation but in the discernment of the relevant aspects in the text that make a plurality of interpretations possible. This is also the reason why we prefer to use the designation “interpretive scheme” as different from “interpretation.” In coming up with this scheme, we do focus on particular passages and comment on them in order to establish their connection with the relevant aspects and hence justify their significance, a methodology that is commonly referred to as “close reading” in the teaching of English Literature. We do not have any interest, however, in unifying such commentaries or close readings for the purpose of developing a particular thesis or composing a coherent interpretive essay that proves it. Our interpretive scheme does not serve any ultimate interpretation; it serves the act of translation.

In the next sections, we first introduce the Holmes story and the two translations that we have chosen for our study and provide a justification for our choice of these texts. We then present the interpretative scheme that we use in examining the two translations. We discuss how each translator reflects the referential, generic and stylistic aspects of the source text in their translations by providing and examining key passages from the source text that encompass one or more of these aspects. In coming up with the interpretive scheme and choosing the relevant passages, we are guided by the interpretive strategies deployed in English Language and Literature programs that enable the student to concentrate on particular referential, generic and stylistic features of the source text and perform close readings. Finally, we conclude by discussing the results of our examination in terms of the effects of popularization of Sherlock Holmes and the educational implications of translators’ choices.

Material

In this paper, we examine Arthur Conan Doyle's "The Adventure of the Speckled Band" ("Speckled Band" henceforth) and its two translations entitled "Benekli Kordon" and "Benekli Şerit Macerası" translated by Saffet Günersel and Kaya Genç and published by Metis Publishing in 1992 and Everest Publishing in 2013, respectively. The former is from a book entitled *Sherlock Holmes Ölüm Döşğinde*, which consists of 13 Holmes stories, and will be referred to as TT1 ("Target Text 1"). The latter is from a book entitled *Sherlock Holmes'un Maceraları*, which consists of 12 Holmes stories, and will be referred to as TT2 ("Target Text 2").³ There are several other Sherlock Holmes books including the aforementioned story published by different Turkish publishing houses and translated into Turkish by various translators (e.g. *Sherlock Holmes: Akıl Oyunlarının Gölgesinde* translated by Cumhuriyet Mısırlıoğlu and published by Martı Publications in 2012, *Sherlock Holmes Sırlar Okulu* translated by Zeynep Adalıgil and published by Siyah Beyaz in 2016, *Sherlock Holmes: Gizemli Suçların Peşinde* translated by Begüm Öztürk and published by Yakamoz Publications in 2017, *Sherlock Holmes'un Maceraları: Boscombe Vadisinin Esrarı* translated by Ecem Kodak and published by Oda Publications in 2017 and so on). Since we intend to explore whether there are differences in translation choices regarding referential, genre-related and stylistic aspects in the two TTs and if so, whether these differences may be a result of the immense popularity of Sherlock Holmes around the globe following the 2010 BBC TV series entitled *Sherlock*, we chose a translation of "Speckled Band" published before *Sherlock* was aired and one thereafter.

The paratextual materials of the two books, in which TTs under investigation are published, are suggestive of the impact of the

---

³ We use TT1 and TT2 to refer both to their respective translators and translations.

popularity of the TV series, *Sherlock*, on the translation of Sherlock Holmes stories. A paratextual examination of the book in which TT1 is published reveals that Metis spelled out the genre of the book as crime fiction ("Metis Polisiye"). Metis further emphasized the genre of the book through visual cues such as the logo of the publishing house (a crow) dressed as a detective on the front cover and a magnifying glass on the back cover (see Appendix). Additionally, the book features an allographic preface on Conan Doyle, i.e., a preface written by someone other than the author (Genette 1997), who in this case is the translator. This preface, in Genette's (1997) terms, not only "presents" but also "recommends" Doyle, his style and literary oeuvre.⁴ In this sense, it seems that Doyle's authorial status is of importance for Metis and Günersel.

Unlike the first book, the book in which TT2 is published does not feature a lengthy preface on Doyle but a brief biographical note

---

⁴ Several examples of Günersel's presentation and recommendation of Doyle, his style and literary oeuvre are given below:

"Polis romanları tarihine bakacak olursak, *nouvelle* tarzında bir atılımda bulunan ve bu boşluğu dolduran yazar, hiç şüphesiz Arthur Conan Doyle olmuştur." ("When we examine the history of crime novels, we can undoubtedly suggest that Arthur Conan Doyle is the author who made a breakthrough and fill the gap in the *nouvelle* style.") (translation ours, Günersel 1992: 7)

"Doyle, Edinburgh'da tıp tahsil etti." ("Doyle studied medicine in Edinburgh.") (translation ours, Günersel 1992: 7)

"İlk hikâyeler teknik bakımından oldukça başarılıydı." ("His first stories were considerably successful in terms of technique.") (translation ours, Günersel 1992: 8)

"Doyle'un üslubu da incelemeye değer. Ayrıntılara verdiği önemle "çağdaş" bir yazar sayılabilir." ("Doyle's style is also worth examining. He may be considered a "contemporary" author due to his particular attention to details.") (translation ours, Günersel 1992: 8)

"Conan Doyle, başlangıçta tarihi romanlar yazdı: *The Exploits of Brigadier Gerard* (1869), *Rodney Stone* (1869) ve *Sir Nigel* (1900)." ("Conan Doyle initially wrote historical novels: *The Exploits of Brigadier Gerard* (1869), *Rodney Stone* (1869) and *Sir Nigel* (1900).") (translation ours, Günersel 1992: 9)

both on the author and the translators of the book. Doyle's authorial status therefore does not appear to be as important for Everest Publishing as it is for Metis. Moreover, Everest classifies the series of the book as "Short Story," which, although not an incorrect classification, does not underline the fact that the stories in question are pieces of crime fiction. The book cover also gives the impression that Everest attempts to highlight the image of Sherlock Holmes: it features a conspicuous caption that reads "Sherlock Holmes" which covers half of the page (see Appendix). This is not surprising given that Everest published the book post-*Sherlock*, i.e., after Holmes emerged as a highly popular fictional figure. On the contrary, publishing *Sherlock Holmes Ölüm Döşğinde* almost two decades before *Sherlock* was aired for the first time, Metis appears to be concerned with promoting Doyle as an important writer and the adventures of Sherlock Holmes as a cornerstone of crime fiction. Considering these paratextual cues, we are interested in finding out whether the referential, genre-related and stylistic aspects pertaining to Doyle's works, which help place the very works as canonical pieces of (crime) fiction, are translated differently. By doing so, we aim to establish whether the focus on Doyle and his fiction in the book published by Metis and that on Holmes' image in the book published by Everest are also reflected in the translation choices in TT1 and TT2, respectively.

"Speckled Band" is an immensely interesting Sherlock Holmes story whose title, based on an ironic wordplay in the English language, happens to be a challenging one for the purpose of translation. In its general outline, the story is about a case in which a murderous British doctor, belonging to an aristocratic but impoverished family and with professional experience in the Orient (India), attempts to murder his soon-to-be-married stepdaughter, Helen Stoner. The attempt is fortunately thwarted by Holmes, who uses his extraordinary powers of acumen and reasoning to reveal that the doctor is also responsible for

the suspicious death of his other stepdaughter, Julia Stoner, several years prior.

Interpretive Scheme

In this section, we describe the interpretative scheme that we use in examining the source text and its two translations. As mentioned previously, our interpretive scheme is divided into three main aspects that are referential, genre-related and stylistic and we focus on these aspects as they constitute the most important aspects in literary interpretations that acknowledge the status of Doyle's works as "classics," "masterpieces" and "windows on other worlds" within world literature. Each aspect also has sub-aspects as shown in Table 1 below, which contains brief explanations on why we deem these sub-aspects important. The determination of *referential aspects* is hardly straightforward, and will depend on the heuristic examination of the text by the reader. These aspects concern various contexts of representation related to a theme, issue, field, event or subject. They are closely related to each other and even intermingled: exoticism is often related to Orientalism; the aspect of animal imagery, which performs a symbolic function, is related to both primitivism and exoticism. As for *genre-related aspects*, the story is exemplary detective/crime fiction that may be understood formulaically as a sequence of predictable actions (the setting of the mystery/secret, investigation, thwarted murder, revelation). But it also contains an aspect rather characteristic of Doyle's fiction, i.e., the use of red herring.⁵ As for *stylistic aspects*, we emphasize Doyle's use of gothic language and irony. The former is deemed particularly important as Doyle "was a major figure in the great period of the history of the Gothic tale" (Jones 2016: x).

---

⁵ For a discussion of the concept "red herring" within the framework of translation, see Seago (2014).

Table 1. Interpretive scheme: main and sub-aspects

Interpretive Scheme
Referential aspects
<p>Other Race and the Oriental: The context that we delineate as the most significant and striking in the story is that of race, which also relates to the representations of the Orient. The story intimates that the doctor's evil primarily stems from his experience in India encoded as the colony and the Orient in 19th English culture (Favor 2000).⁶ As the selected passages in the next section indicate, the doctor became hybridized through this experience, and has turned into a monster. Instead of perpetuating his aristocratic position, he has degraded himself by insisting on his Oriental habits upon his return to England as well as by befriending and hosting racial others, i.e., gypsies on his ancestral estate. In the story's racial universe, the doctor appears to have lost both his racial/national purity and morality by being too intimate with other races and cultures. The story contains only one reference to Indians, and the most remarkable racial references are made in relation to the "gypsies," who perform as a stand-in for the Orient in the West (England).</p>
<p>Gender: Using Damrosch's language, we acknowledge that the window that the story offers on 19th century attitudes toward gender and particularly the female gender is rather small. But given that gender is a prominent and popular aspect of literary and cultural interpretations in the 21st century, this window might be deemed significant regardless of its limited scope. There might not be extensive material in terms of the representation of women in the story, but the few passages in which such representations occur are indeed suggestive and significant.</p>
<p>Animal Imagery: There are several important references in the story to exotic and non-exotic animals, wild and domesticated species, which symbolically display the dichotomy between Eastern excess and Western restraint.</p>
<p>The Exotic: Closely related to the above aspect of race and the Oriental is that of the exotic. The story includes references to exotic objects and animals that point to the evils of the doctor's cultural hybridization.</p>
<p>Primitivism: Having received his training in the East, the doctor has turned into a hybrid monster that exhibits primitive traits, as revealed in the representations of his demeanour and appearance.⁷</p>
<p>Class: The story repeatedly delineates the aspect of the doctor's belonging to a withered branch of aristocracy.</p>

⁶ Favor (2000) explores the portrayal of foreign/other/exotic as evil in Doyle's fiction, paying particular attention to Roylott in "Speckled Band."

⁷ For a discussion of primitivism in Doyle's *The Sign of Four* see Frank (1996).

Genre-related aspect

The Use of Red Herring (“The Speckled Band”): The story’s mystery depends on a wordplay in English (i.e., “band” as a group of people or a strip alluding to a snake) which leads to misleading suggestions and misplaced suspicions, and whose revelation incites readerly surprise and pleasure.⁸

Stylistic aspects

Gothic language: Characterized as a tale of “colonial horror, shot through with a variety of imperial anxieties” (Jones 2016: xx), “Speckled Band” uses the language of fear intensively. In the story, Doyle deploys a multiplicity of words to reflect variations and shades of fear, and to heighten the overall atmosphere of suspense and mystery.

Irony: A renowned characteristic of English literature, irony is used in a couple of instances where Holmes points to Dr. Roylott’s primitive demeanour.

Key passages and evaluation of translations

The following key passages below reflect the referential, genre-related and stylistic aspects described above. We include the source text passage and its two translations, identify the relevant aspects that the passage in question exemplifies, offer commentary on the source text and then examine the two translations.

Table 2. Dr. Roylott and the Wandering Gypsies

ST	TT1	TT2
[Helen]: “He had no friends at all save the wandering gypsies, and he would give these vagabonds leave to encamp upon the few acres of bramble-covered land which represent the family	“[...] tek dostu, arazisinde istedikleri gibi çadır kurmalarına izin verdiği iki çingene. Onların ateş yaktıkları yerde saatlerce kaldığı oluyor. Yine onlarla birlikte haftalarca köy-kasaba dolaştı durdu.	“Avare Çingeneler dışında hiç arkadaşı yoktu; ailesine ait topraklarda bulunan böğürtlenle kaplı birkaç dönüm araziyi kamp kursunlar diye bu serserilere vermişti, bunun karşılığında onların

⁸ See Hodgson (1992: 315) for a discussion of the phrase “speckled band” as a red herring.

---

estate, and would accept in return the hospitality of their tents, wandering away with them sometimes for weeks on end. He has a passion also for Indian animals, which are sent over to him by a correspondent, and he has at this moment a cheetah and a baboon, which wander freely over his grounds, and are feared by the villagers almost as much as their master.” (Doyle 1892: 181)	Diğer bir merakı da Hindistan’dan getirttiği hayvanlar; şu sıralarda terbiye edilmiş bir leoparı, bir şebek maymunu var. Onların serbest dolaşmalarına izin veriyor ve köy halkı da bu hayvanlardan, en az sahibinden olduğu kadar çekiniyor.” (Doyle 1992: 14)	çadırlarında kalıyor, bazen haftalar boyunca Çingenelerle geziyordu. Bir mektup arkadaşının kendisine Hindistan’dan gönderdiği hayvanları seviyordu bir de; şu anda, ona ait topraklarda özgürce dolaşmakta olan ve kasabalılar için en az sahibi kadar korkunç olan bir çitası ve bir Habeş maymunu var.” (Doyle 2013: 187)
---	---	--

Relevant Aspects: Other Race, The Exotic, Animal Imagery, Class

---

In this passage, Helen explains to Holmes and Watson that her stepfather Dr. Grimesby Roylott is rather asocial and withdrawn, and the only people with whom he is friendly are the gypsies who live on the lands of his family estate. This key passage displays the racial prejudices of the 19th century in relation to the “gypsies,” an ethnic minority whose nomadic lifestyle was perceived as not conforming to the standards of acceptable society. The passage contains words that would be somewhat scandalous to the 19th century British upper-class ear, especially because they have been used in the context of an aristocratic family/household. The most significant of these is the thrice-repeated “wandering.” Not only is the existence of “wandering gypsies” on the premises of an ancient household unacceptable, but an aristocratic “wandering away” with them is also equally disturbing. In the third use of the word, we are given the shocking image of two exotic animals “wander[ing] freely over his grounds.” Significantly, the passage establishes a strong semantic link between the racial category of “gypsies” and the exotic category of the animals and Oriental/Eastern

imagery. Also to be noted are those more “weighty” words that suggest stability and normativity: “family estate” and “his grounds.” These however have been undermined by the “encamp[ing] gypsies,” and here encampment suggests the nomadism of the gypsies. Tints of irony may be discerned in the reference to the “hospitality of their tents.” Helen could have merely said that Roylott returns “their hospitality” but instead chooses to remark the kind of dwelling specific to the gypsies as if to suggest the grotesqueness of a member of aristocracy seeking hospitality in the tents of vagabonds.

For the word “gypsy” both TT1 and TT2 opt for the word “çingene,” which has the same racial undertones as “gypsy.” However, it seems that TT1 undermines Helen’s disapproval of her stepfather’s fraternizing with the gypsies by omitting the first use of the word “wander” and “vagabond” and thus, turning her contemptuous tone regarding the gypsies into a matter-of-factly one as if she were merely giving an account of how her stepfather spends his time. TT1 also minimizes the gypsies’ undesired presence in the family estate by specifying the number of gypsies, unspecified in the source text, as only two (“iki çingene”). TT2, on the other hand, uses the words “avare” and “serseri” in characterizing the gypsies, making clear that Helen is not fond of them at all. In this sense, it can be suggested that TT2 reflects the intensity of Helen’s antipathy towards the gypsies, while TT1 plays it down considerably. The translations of the second “wander” is also striking. While the author seeks to show that Roylott aimlessly roams with gypsies as if he himself was one of them by using the phrase “wander away,” neither TT1 nor TT2 reflects such aimlessness. Rather, by using “dolaşip durmak” and “gezme,” they give the impression that Roylott merely goes on journeys with the gypsies without transforming into one. Additionally, TT1 spells out the places that Roylott and the gypsies travel to as “villages” and “towns,” (“köy kasaba”) which further downplays the aimlessness of Roylott’s wanderings.

In addition, TT2 mirrors the contrast between the gypsies' nomadic lifestyle and the rootedness of 19th century aristocratic lifestyle indicated by "family estate" and "his grounds" in the source text. The former, which hints that Roylott's land is passed down from his aristocratic family, is translated as "ailesine ait topraklar" in TT2, which makes it clear that Roylott's land is inherited. Furthermore, TT2 clearly conveys Helen's condemnation of gypsies' nomadic lifestyle and encampment on Roylott's land by using the negative word "serseri" while referring to the gypsies. On the other hand, for "family estate," TT1 uses the word "arazi," which is a broader term that may refer to any type of land, omitting the fact that the land is inherited. TT1 also omits "his grounds" altogether. TT1's rendering of the passage therefore gives no indication of Roylott's aristocratic background and of the aforementioned contrast.

The two animals in question "cheetah" and "baboon" are translated differently by the two translators. While TT1 opts for the words "leopar" and "şebek maymunu," TT2 chooses "çita" and "Habeş maymunu." Additionally, both translators choose to underline that these animals are sent from India. These choices both highlight the image of exotic animals from the Orient. However, there appears to be a translation mistake in TT1, which is the use of "leopar" (Turkish word for leopard) for the word "cheetah". This does not reduce the emphasis on the image of exotic animals. Yet, TT1 chooses to characterize the "leopar" as tame by using the phrase "terbiye edilmiş," which is not the case in the source text. By doing so, TT1 downplays the shocking image of an exotic animal wandering around in Roylott's land: a tame feline would certainly not be as frightening as a wild one.

Table 3. Roylott's Corpse

ST	TT1	TT2
<p>It was a singular sight which met our eyes. On the table stood a dark-lantern with the shutter half open, throwing a brilliant beam of light upon the iron safe, the door of which was ajar. Beside this table, on the wooden chair, sat Dr. Grimesby Roylott, clad in a long gray dressing-gown, his bare ankles protruding beneath, and his feet thrust into red heelless Turkish slippers...his eyes were fixed in a dreadful, rigid stare at the corner of the ceiling. Round his brow he had a peculiar yellow band, with brownish speckles, which seemed to be bound tightly round his head...</p> <p>"The band! the speckled band!" whispered Holmes. I took a step forward. In an instant his strange head-gear began to move, and there reared itself from among his hair the squat diamond-shaped head and puffed neck of a loathsome serpent. "It is a swamp adder!" cried Holmes; "the deadliest snake in India. He has died within ten seconds of being bitten... [Holmes] drew the dog-whip</p>	<p>Masada bir denizci feneri yanmaktaydı. Işığı, kapısı açılmış çelik kasanın üstüne düşmüştü. Masanın yanında ropdöşambri ve ayağındaki topuksuz terlikleriyle Dr. Grimesby Roylott oturmaktaydı... Korkudan yuvalarından fırlamış gözleri, odanın bir köşesine yönelmişti. Alnının üzerinde kahverengimsi noktalı garip sarı bir kordon dolanmıştı... Holmes fısıldadı: "Kordon! Benekli kordon!" Bir adım öne attım. Aynı anda Roylott'un başını süsleyen o acayip kordon kımlıdayıverdi. Ve doktorun saçları arasından bir yılanın yassı kafası yükseldi. "Bir bataklık yılanı!" diye haykırdı Holmes. "Bir kere soktu mu, insanı kesinlikle öldürür."</p> <p>[omitted part] Ölünün elinden kamçıyı çekip aldı, ilmikli kısmını yılanın boğazına geçirdikten sonra kollarını ileriye uzatarak hayvanı kasanın içine attı. Kapağını kapadı (1992: 27-28)</p>	<p>Gördüğümüz manzara tuhaftı masanın üzerinde kapağı yarı açık bir fener vardı, kapısı aralık duran demir kasanın üzerinde buradan parlak bir ışık vurmaktaydı. Masanın yanındaki tahta sandalyede Dr. Grimesby Roylott oturuyordu, uzun gri bir sabahlık giymişti, çıplak ayak bilekleri dışarı çıkmıştı, ayaklarında kırmızı Türk terlikleri vardı... gözleri tüyler ürpertici, dimdik bir bakışla tavanın köşesine sabitlenmişti. Alına tuhaf, sarı bir şerit bağlıydı, bunun üzerinde kahverengimsi benekler vardı ve bu şerit kafasının sımsıkı sarıyor gibi görünüyordu... "Şerit! Benekli şerit!" diye fısıldadı Holmes. Bir adım ilerledim. Bir an kafasındaki tuhaf şerit hareket etmeye başladı ve saçlarının arasından iğrenç bir yılan, basık, elmas şeklindeki kafatası ve şişkin boynuyla dikeldi. "Bu bir bataklık engereği!" diye bağırды Holmes,</p>

swiftly from the dead man's lap, and throwing the noose round the reptile's neck, he drew it from its horrid perch, and carrying it at arm's length, threw it into the iron safe, which he closed upon it. (1892: 201-202).

"Hindistan'ın en ölümcül yılanı. Adam ısırıldıktan sonra on saniye içinde ölmüş...
Konuşurken köpek kamçısını ölü adamın avucundan çekip aldı ve kemendi sürüngenin boynuna atarak onu tünediği yerden indirdi, sonrasında hemen kapısını kapattığı demir kasanın içine fırlattı. (2013: 206-208)

Relevant Aspects: Other Race and the Oriental, The Exotic, Animal Imagery, Gothic Language

This is the most crucial image in the entire narrative, in which Holmes and Watson discover Roylott's dead body. The scene strikingly reveals Doyle's art of creating symbolic and ideologically charged images, one of which is the hybridized image of Roylott. We are cued to the extraordinariness of the scene with the word "singular," which happens to be a popular epithet for uncanny characters in Gothic literature. Chiaroscuro is effectively deployed in the rendering of the setting where the "brilliant beam of light" throws light on the secret of the iron safe. Most strikingly, the representation of the dead Roylott suggests that Roylott has practically turned into an Oriental figure or a gypsy in death, completing his transformation into a "lowlier" race initiated during his time in the East. A strange kind of newly acquired intimacy is intimated in Watson's gaze at the corpse, which provides us with details of Roylott's bedroom wardrobe: "long gray dressing-gown" and most significantly, "red heelless Turkish slippers." So when Watson notes that Roylott's "bare ankles" protrude beneath the gown, such protrusion or baring may be understood symbolically as the revelation of an awful private secret. This secret is Roylott's sustained

identification with the East, as indicated previously in his smoking Indian cigars and here in his wearing Oriental, red “Turkish slippers.” The reference to Turkishness in the passage is also a reference to the 19th Century Orient and must be rendered with special attention to the Turkish readers of the 21st century, whose relation to their Ottoman Turkish heritage is far from being immediate. Doyle is gradually drawing the terrifying image of an aristocratic British man who has become a gypsy in appearance. Note that Watson does not notice the snake immediately but perceives a “speckled band” (“a yellow band” with “brownish speckles”) around Roylott’s brow, the kind of decorative band specific to the gypsies, that Helen previously thought as the mysterious reference of Julia’s strange dying words. On closer look, the speckled band first becomes a moving “head-gear,” still akin to the decorative band, enforced by the reference to the pattern of “diamond shape” but ultimately yielding to the image of the head and neck of a “loathsome serpent.” Having transformed into an Oriental and a gypsy, Roylott has become the evil agent of a deadly exotic animal, a murderous “snake trainer.” The “safe” has ironically become a “den” for the “creature”: Roylott has forfeited the safety of the ancient house by hosting a swamp adder. In a most forceful image, Doyle conveys the sense that Roylott’s Western mind has been taken over by Eastern evil: the seat of his reason, i.e., his head, has been reduced to the “horrid perch” of a deadly animal.

Examining the translations, one can notice that “singular” is omitted in TT1, while TT2 renders it as “tuhaf,” which does not evoke the same meaning as “singular” since it merely suggests the bizarreness of the scene without emphasizing its extraordinariness. Both TT1 and TT2 retain the chiaroscuro, although TT1 omits the word “brilliant” and therefore is not as specific as TT2. TT1 also omits “bare ankles” from the translation and uses such words/phrases as “ropdöşambır” and “topuksuz terlik,” which are pieces of clothing that anyone could wear at night time. Therefore, the exotic image of Roylott’s corpse is not

replicated in TT1. On the other hand, TT2 recreates the specificity of Doyle's image by using the phrases "uzun gri bir sabahlık," "çıplak ayak bilekleri" and "kırmızı Türk terlikleri." However, the phrase "kırmızı Türk terlikleri" does not evoke the same exotic meaning in Turkish as "red heelless Turkish slippers" does in English since "*Türk* terlikleri" (emphasis ours) is not an image as exotic for the Turkish audience as it is for the British audience. Nevertheless, the Turkish audience would potentially notice the exotic effect in that they would be aware that the Turkish slippers in question are used within a British context.

As to the image of the snake as a head-gear, TT1 has created a similar image by using the phrase "başını süslemek" for "head-gear." By using the word "kafasındaki," however, TT2 undermines the very image. On the other hand, the implicit reference to head-gear through the use of the word "diamond-shaped" is retained only in TT2. Strikingly, TT1 does not characterize the snake in question as "loathsome" and omits the phrase "horrid perch". Therefore, it neutralizes the image of Roylott as a gypsy taken over by Eastern evil. To the contrary, TT2 highlights the loathsomeness of the snake by using the word "iğrenç." Furthermore, it does not omit the word "perch" and translates it as "tünediği yer." At this point, it is important to note that although in Turkish the verb "tünemek" is typically used for birds, and "çöreklenmek" for snakes, TT2 might have chosen the former to reflect the metaphoric use of the word "perch," which is also typically used for birds in English, in the ST.

Table 4. Holmes Indicates a Curious Event

ST	TT1	TT2
[Holmes:] “Now, when young ladies wander about the metropolis at this hour of the morning, and knock sleepy people up out of their beds, I presume that it is something very pressing which they have to communicate.”(1892: 177)	[Omitted]	“Genç bir hanımefendi sabahın bu saatinde şehir merkezinde dolanıp da uyuyan insanları yataklarından kaldırıyor anılatacağı meselenin çok mühim olduğunu varsayırım.” (2013: 138)

Relevant Aspects: Gender

This passage, in which Holmes informs Watson about Helen's early arrival in the morning to seek his help in the beginning of the story, reveals that Holmes' and Watson's is a commonsensical and gentlemanly world of habits and regularities, where young women do not “wander about” in early hours. As discussed above “wander” is a very important word, but the “lady” here wanders out of urgency and not out of choice as gypsies do.

As to the translations, TT1 completely omits the reference to the social convention that young women do not wander about early in the morning whereas TT2 retains it. The use of the word “hanımefendi” in TT2 is also notable in that it conveys a degree of respect in Turkish, which is also the case for “lady” in English.

Table 5. Royslott as a "Beauty" and a "Gentleman"

ST	TT1	TT2
"I have seen the will of the deceased wife," said [Holmes]. "...if both girls had married, this beauty would have had a mere pittance,... I should be very much obliged if you would slip your revolver into your pocket. An Eley's No. 2 is an excellent argument with gentlemen who can twist steel pokers into knots..." (1892: 189-190)	"Mrs. Royslott'un vasiyetnamesini gördüm... Her iki kardeş de evlenmiş olsaydı, üveybabalarına pek az bir şey kalacaktı ... Watson, en iyisi sen silahını yanına al! Demir çubuğu lastik gibi bükebilen bir herife ancak silah etkili olur." (1992: 20)	"Ölen kadının vasiyetnamesini gördüm," dedi. "...Yani eğer iki kız da evlenmiş olsa, bizimkinin eline azıcık bir para geçecekti... Cebine silahını da alırsan çok sevinirim. Eley'nin 2 numaralı silahı, çelik bir çubuğu düğüm yapacak güçte bir beyefendiyle tartışırken kullanılabilecek mükemmel bir enstrümandır..." (2013: 195)
Relevant Aspects: Irony, Primitivism		

While Holmes observes that Royslott would be financially distressed if his stepdaughters married, he makes two ironic statements. He first refers to Royslott whose manners are uncivilized and unattractive as "this beauty." In the second instance, he says that an effective gun must be used to fight "gentlemen who can twist steel pokers into knots"; clearly, the brutal and brutally strong Royslott is being ironically referred to as a "gentleman."

A comparison of the translations of "this beauty" and "gentleman" in TT1 and TT2 reveals that the latter reflects the ironic language used in the source text to some extent while the former eliminates it altogether. TT1 specifies who "this beauty" refers to by using the word "üveybaba," which does not convey any undertones of irony. Although "bizimki" the word that TT2 uses for "this beauty" does not have the same meaning as the source text phrase, it does convey irony as it is a term Turkish people use in referring to their

friends and/or intimate acquaintances. Holmes' use of "bizimki" in referring to "Roylott," with whom Holmes has a single unfriendly encounter, therefore, creates a comical effect. As to the translation of "gentleman," TT2 replicates the ironic effect of the source text in his translation by using the word "beyefendi." However, TT1 uses the word "herif," which evokes hostility and aggression on Holmes' part rather than any sense of irony. Another point to consider here is the ironical use of a gun ("Eley's No. 2") as an "argument" in the ST. TT1 and TT2 respectively use the phrase "etkili olmak" and the word "enstrüman" in translating "argument," both removing the irony in this particular instance. Overall, it can be suggested that TT2 is more concerned with reflecting the irony in this passage than TT1. Additionally, both seem to have reflected the primitivism suggested by the subordinate clause "who can twist steel poker into knots" by translating it as "demir çubuğu lastik gibi bükebilen" and "çelik bir çubuğu düğüm yapacak güçte."

Table 6. Red Herring and Julia's Death

ST	TT1	TT2
...as I bent over her [Julia] suddenly shrieked out in a voice which I shall never forget, 'Oh, my God! Helen! It was the band! The speckled band!'"	...ama üzerine eğilince, ömrüm boyunca unutamayacağım şekilde kesik bir sesle: 'Aman Tanrım, Helen! Kordon! Benekli kordon!' diye inledi..."	...üzerine eğildiğimde asla unutamayacağım bir sesle, "Aman Tanrım! Helen! Şeritti! Benekli şerit!" diyerek ani bir çığlık attı.
... "It is my belief that she died of pure fear and nervous shock, though what it was that frightened her I cannot imagine." "Were there gypsies in the plantation at the	"Korkudan öldüğüne eminim ben, ama onu bu derece şoke edecek korku nereden geldi, bilemiyorum." "O sırada civarda çingeneler var mıydı?" "Evet, birkaç çingene vardı."	... "Bana kalırsa yalnızca korkusundan, yaşadığı şoktan öldü, ancak onu korkutan şeyin ne olduğunu bilemiyorum." "O sırada Çingeneler koruda mıydılar?" "Evet, neredeyse her zaman orada birkaç Çingene olurdu."

time?”

“Yes, there are nearly always some there.”

“Ah, and what did you gather from this allusion to a band—a speckled band?”

“Sometimes I have thought that it was merely the wild talk of delirium, sometimes that it may have referred to some band of people, perhaps to these very gypsies in the plantation. I do not know whether the spotted handkerchiefs which so many of them wear over their heads might have suggested the strange adjective which she used.” (1892: 183-186)

“Kardeşinizin son sözleri, ‘kordon... benekli kordon’... Bununla ne demek istemişti acaba?”

“Bazen düşünüyorum da, bunları söylediği zaman şuuru yerinde değildi galiba. Belki de bu sözlerle çingeneleri kasetmişti. Onların çoğu benekli yemeni taşır ya...” (1992: 16-17)

“Peki şeritten, şu benekli şeritten bahsetmesini nasıl yorumladınız?”

“Kimi zaman bunun yalnızca hezeyan olduğunu, kimi zamansa bir insan grubundan, belki de korudaki Çingenelerden söz ettiğini düşündüm. Başlarına taktıkları o benekli mendiller yüzünden mi onlardan bahsederken bu sıfatı kullandı, emin değilim.” (2013: 189-191)

Relevant aspects: The Use of Red Herring, Gothic Language

The main interest in the passage in which Helen relates Julia's death is the mention of the story's eponymous object-mystery: “the speckled band.” This indefinite object functions as a red herring during the remainder of the story. As the passage above indicates, the initial speculations mainly reinforce the suggestion that it has something to do with the “band” of gypsies. “Speckled” evokes something ornamental and extraordinary, while “band,” being associated with the gypsies, intimates a foreign/exotic culture. The final revelation that “the speckled band” is indeed a swamp adder brought from India still preserves the initial sense that invokes the deadly intrusion of an ornamental thing originating in a foreign/exotic culture or setting.

Regarding the use of red herring, neither TT1 nor TT2 seems to have found a Turkish equivalent for the word “band” which in punning fashion invokes both the meanings of “a group of people” and “a strip.” Instead the translators use the words “kordon” and “şerit” which only invoke the latter meaning. The purpose of the use of this particular red herring in the story is to divert readers’ attention from the actual murder weapon (which in this case is a swamp adder) to gypsies as Julia’s potential murderers. Although the translators’ choices of words do not reflect the meaning of the word “band,” they do point at the gypsies as the potential murderers: both “benekli kordon” and “benekli şerit” are linked to speckled pieces of clothing that gypsies wear on their heads (i.e., “yemeni” and “mendil”). Consequently, the red herring originally based on a pun (“band”) becomes one depending on the interpretation of the phrases “benekli kordon” and “benekli şerit” in the translations, which might not be as convincing or compelling as the source text.

Discussion and Conclusion

As the above findings indicate, TT1 and TT2 handle the referential, genre-specific and stylistic aspects of Doyle’s story differently in their translation processes. To start with referential aspects, it appears that while in TT1, some of these aspects are either omitted or downplayed, TT2 transfers them in a more source-text-oriented fashion. An instance for this is the different ways through which the two TTs handle Helen’s contempt for the gypsies (see Table 2): TT1 omits “vagabond,” a word that hints at this contempt, and TT2 uses the word “serseri,” reflecting Helen’s dislike in the translation. This is also the case with “family estate” (see Table 2). While TT1 translates this phrase as “arazi,” discarding the class-related undertones of the ST phrase, TT2 uses “ailesine ait topraklar,” indicating, as in the ST, that the land is inherited. Similarly, TT1 omits a gender-related social convention (i.e., that young women do not wander about alone in the streets early in the morning) altogether, while TT2 retains it (see

Table 4). As to exotic animals, neither TT1 nor TT2 omits any of the references to them. However, TT1 downplays their exotic nature by suggesting that one of the animals (“leopard”) is tamed (see Table 2). With respect to stylistic aspects, neither one of the TTs reflects fully the ironic and gothic language that Doyle uses in his story, although TT2 once again seems to be more source-text-oriented. For instance, the ironical phrase “this beauty” and the words “gentleman” and “argument” are rendered in Turkish through “üveybaba,” “herif” and “etkili olmak,” which do not bear any trace of irony, in TT1. On the contrary, through the use of “bizimki” and “beyefendi” for “this beauty” and “gentleman,” TT2 reflects some irony (see Table 5). An instance of gothic language is the use of chiaroscuro, which seems to be retained in both TT1 and TT2. The word “singular,” which is used in describing uncanny characters in Gothic literature, is omitted in TT1. On the other hand, TT2 translates it as “tuhaf,” which results in the exclusion of extraordinariness that the word “singular” suggests (see Table 3). With regard to genre-related aspects, while both translations omit the wordplay, i.e., “band” as referring both to a group of people and the shape of the snake, they do indeed misdirect the reader into thinking gypsies are the ones who murdered Julia. Considering all these, we can suggest that while TT1 takes greater liberties in rendering the referential, genre-specific and stylistic aspects of the story (even omitting chunks of text at times as seen in Table 3 and 4), TT2 adheres more closely to the source text in transferring them into Turkish.

As mentioned earlier, TT1 appears to be more concerned with Doyle as an important literary figure and TT2, with Sherlock Holmes as a fictional figure. Keeping this in mind, one might expect to find translation choices in TT1 to show adherence to referential, genre-specific and stylistic aspects of Doyle’s narrative. However, our findings reveal that this is not the case. To the contrary, TT2 is more source-text-oriented than TT1. Moreover, the translation choices in TT2 do not indicate any emphasis on Holmes, although paratextual material

of the book, in which TT2 is published, brings the character to the fore, which can be interpreted as a result of popularity of the character post-*Sherlock*. Overall, the post-*Sherlock* popularity of Holmes did not direct TT2 to pay special attention to Holmes at the expense of the referential, genre-specific and stylistic aspects of the story at textual level. However, this conclusion is based on an analysis of two translations and, as Toury suggests (1995), should be tested by studies with a larger corpus.

As to the educational implications of translators' choices in translating the referential, stylistic and genre-related aspects, one can suggest that the interpretive scheme that we employed is helpful in choosing which text to use in teaching English literature to a Turkish-speaking audience. To exemplify this, we can discuss the findings of our analysis: the analysis showed that TT2 retains most of the elements related to referential aspects, while TT1 omits quite a few of them. In this sense, one can suggest that for an educator who seeks to teach his/her Turkish-speaking students about Doyle's use of referential aspects, TT2 would be more useful than TT1. Obviously, each piece of literature would have its own interpretative scheme. However, developing one includes the following four steps: 1) the determination of the important aspects and sub-aspects of the text in question, 2) the selection of key passages that contain these important aspects, 3) the interpretation of the key passages and the selection of particular words and phrases therein 4) the determination of the ways in which a translation reflects the key aspects and hence interprets the world depicted in the source text for their Turkish readers. Although we have chosen a short story as our case-study, we believe that interpretative schemes may well be implemented in translations involving other literary genres, a possibility which we look forward to exploring in future work.

Bibliography

- Damrosch, David (2003). *What is World Literature*. Princeton: Princeton University Press.
- Doyle, Arthur Conan (1892). *Adventures of Sherlock Holmes*. New York: Harper & Brothers.
<http://www.gutenberg.org/files/48320/48320-h/48320-h.htm#viii>
(Accessed: 30.04.2019).
- _____ (1992). *Sherlock Holmes Ölüm Döşeginde*. Trans: Saffet Günersel, İstanbul: Metis.
- _____ (2013). *Sherlock Holmes'un Maceraları*. Trans: Berrak Göçer and Kaya Genç, İstanbul: Everest.
- Drabble, Margaret (2000). *The Oxford Companion to English Literature*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Favor, Lesli J. (2000). "The Foreign and the Female in Arthur Conan Doyle: Beneath the Candy Coating". *English Literature in Transition*, Vol. 43, Iss. 4, p. 398-409.
- Frank, Lawrence (1996). "Dreaming the Medusa: Imperialism, Primitivism, and Sexuality in Arthur Conan Doyle's *The Sign of Four*". *Signs*, Vol. 22, Iss. 1, p. 52-85.
- Genette, Gerard (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Günersel, Saffet (1992). "Sir Arthur Conan Doyle (1859-1934)". *Sherlock Holmes Ölüm Döşeginde*. Author: Arthur Conan Doyle, İstanbul: Metis Yayınları, p. 7-9.
- Hodgson, John A. (1992). "The Recoil of "The Speckled Band": Detective Story and Detective Discourse". *Poetics Today*, Vol. 13, Iss. 2, p. 309-324.

Jakobson, Roman (2000). "On Linguistic Aspects of Translation". *The Translation Studies Reader*. Ed: Lawrence Venuti, London and New York: Routledge, p. 113-118.

Jones, Darryl (Ed.) (2016). "Introduction". *Gothic Tales*. Author: Arthur Conan Doyle, Oxford: Oxford University Press, p. ix-xxxiii.

Munday, Jeremy (2001). *Introducing Translation Studies*. London and New York: Routledge.

Seago, Karen (2014). "Red Herrings and Other Misdirection in Translation". *The Voices of Suspense and Their Translation in Thrillers, Approaches to Translation Studies*, 39. Ed: Susanne M. Cadera, Amsterdam and New York: Rodopi, p. 207-220.

Sutherland, John (2014). "Sherlock Holmes, The World's Most Famous Literary Detective" The British Library.

<https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/arthur-conan-doyle-the-creator-of-sherlock-holmes-the-worlds-most-famous-literary-detective> (Accessed: 11.08.2019).

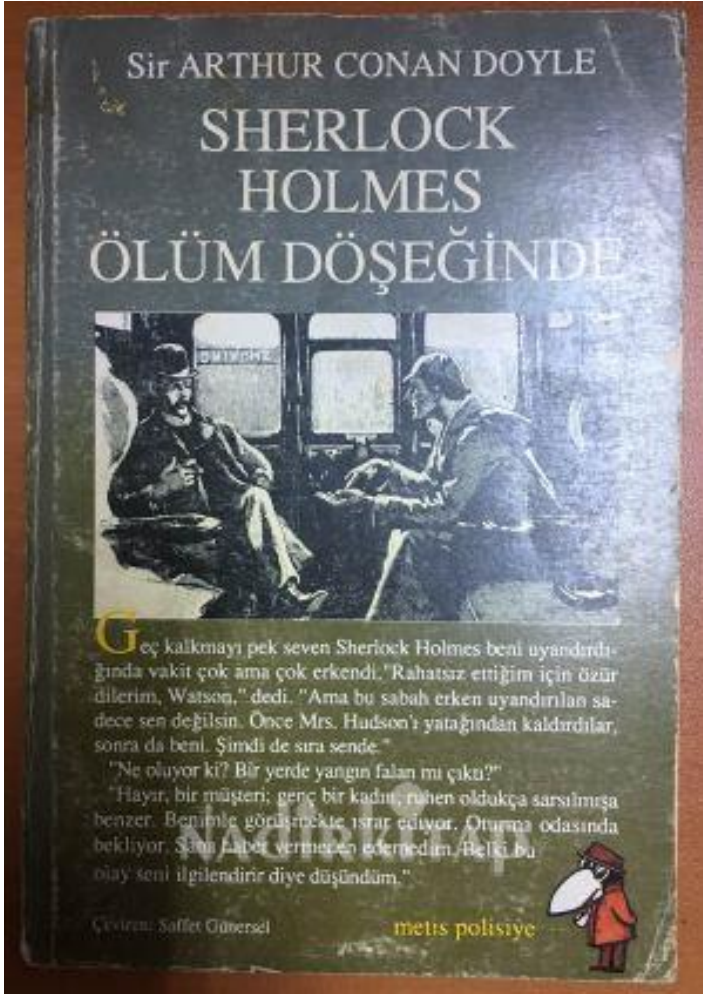
Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2008a). *The Politics and Poetics of Translation in Turkey, 1923-1960*. Amsterdam and New York: Rodopi.

_____ (2008b). "Sherlock Holmes in the Interculture: Pseudotranslation and Anonymity in Turkish Literature". *Beyond Descriptive Translation Studies Investigations in Homage to Gideon Toury*. Eds: Anthony Pym, Miriam Shlesinger and Daniel Simeoni, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, p. 133-151.

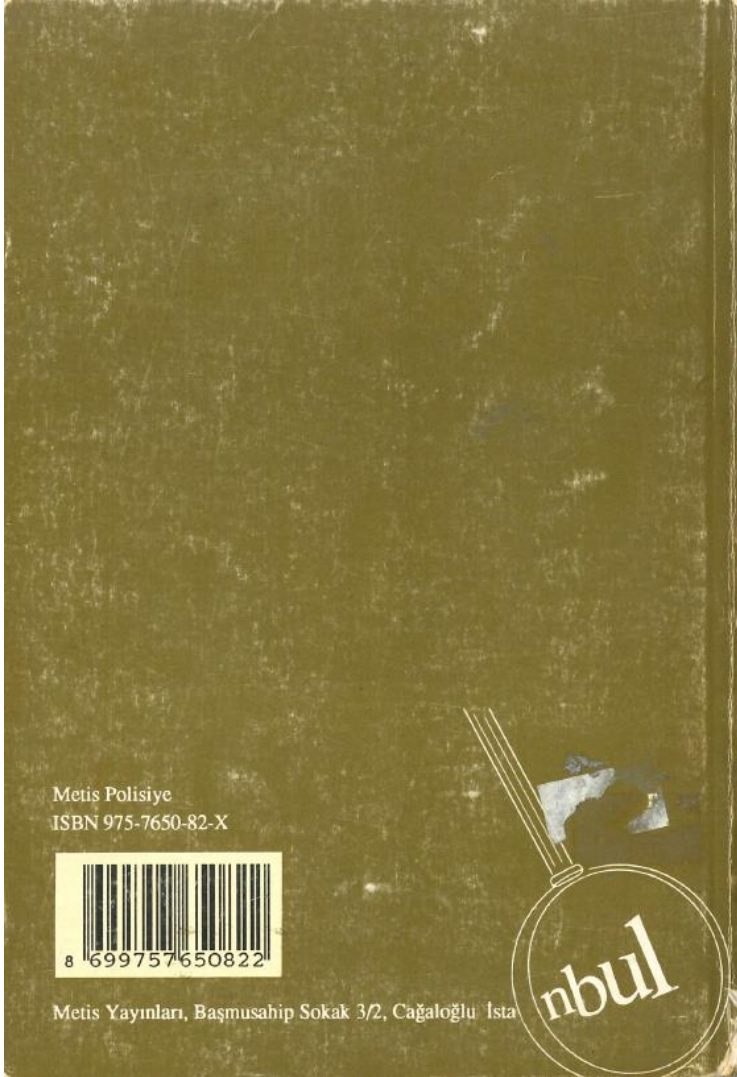
Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

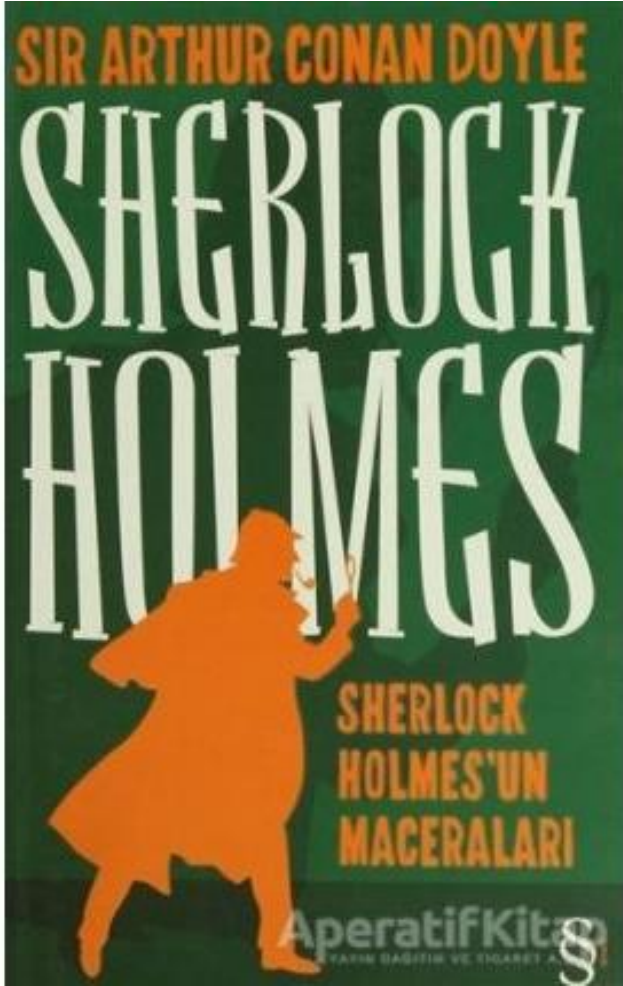
Appendix

Figure 1. Cover Page for Sherlock Holmes Ölüm Döşeginde published by Metis

Figure 2. Back Cover for Sherlock Holmes Ölüm Döşeginde published by Metis

Figure 3. Cover Page for Sherlock Holmes'un Maceraları published by Everest

EXTENDED ABSTRACT

The objective of this essay is threefold: 1) It formulates the referential, stylistic and generic aspects of a Sherlock Holmes story—namely “The Adventure of the Speckled Band.” The referential aspects denote the social, cultural and historical aspects of the story. In determining these aspects, the article is inspired by Damrosch’s discussion of world literature as “classics,” “masterpieces” and “windows on another world” 2) It examines the interpretive strategies of two translations of the story in Turkish by concentrating on the most significant passages in the source text that reflect these key aspects and their translations. One of these translations was published before the popularization of Sherlock Holmes in the 2010s through the TV series Sherlock while the other translation was published thereafter. 3) It intends to find out to what extent the differences in the interpretive strategies of the translations may be understood as resulting from the popularization of Sherlock Holmes and how such differences may play a role in determining the choice of the translation(s) to be used in the teaching of Doyle’s fiction to a Turkish-speaking audience.

This article is an interdisciplinary collaboration between the fields of Studies in English Literature and Translation Studies. As such, it does not necessarily adhere to the commonly accepted or conventional uses of terminology or methodologies in either field. In the article, we loosely follow Toury’s (1995) three-step methodology for descriptive translation studies by first studying the target texts under investigation as translations within the target culture and then conducting a descriptive textual analysis of ad hoc coupled pairs, which are determined through an “interpretive scheme” used to map segments from the TTs onto the source text. Last, we comment on the results of the analysis, developing case-specific generalizations. We are interested in interpreting the source text to the extent that this may help us come up with an interpretive scheme that will pick out or indicate the relevant features or aspects in the text. Such a scheme includes a plurality of aspects such as genre-related, stylistic and referential (ideological, racial, gender-specific etc.) ones, and differs from a unified, thesis-driven interpretation that concentrates on one particular aspect, which characterizes the kind of essayistic writing prevailing in Studies in English Literature.

The specific structure of our paper may be described as follows: as our case study, we choose Arthur Conan Doyle’s “The Adventure of the Speckled Band” (“Speckled Band” henceforth) and its two translations entitled “Benekli Kordon” and “Benekli Şerit Macerası” translated by Saffet Günersel and Kaya Genç and published by Metis Publishing in 1992 and Everest Publishing in 2013, respectively. We

establish that the paratextual materials of the two books, in which the two translations under investigation are published, are suggestive of the impact of the popularity of the TV series, Sherlock, on the translation of Sherlock Holmes stories. We come up with an interpretative scheme that picks out the relevant features of "Speckled Band." We then choose and concentrate on key passages in the story that reflect these aspects in the most typical, striking or suggestive manner. We provide an explanation for the choice of a particular passage, emphasizing the words and phrases in the passage that reflect the referential, generic and stylistic features of the source text. Finally, we move to the examination of two translations for each relevant passage. We determine the interpretive strategies that the translations deployed while reflecting the referential, generic and stylistic features of the source text. We establish whether the differences in interpretive strategies may be traced to the popularization of the Holmes figure in the 2010s as reflected in the differences in paratextual materials. We emphasize the educational implications of our study by noting that the use of an interpretive scheme in determining and comparing the interpretive strategies of different translations may be helpful in choosing a particular translation for the teaching of English literature to a Turkish-speaking audience. Although we have chosen a short story as our case study, the interpretive scheme that we developed in this paper may well be adjusted for and implemented in translations involving other literary genres, a possibility which we look forward to exploring in future work.

Yeniçirak, Hasan (2020). "Traditions of the Enlightenment and Its Political Reflections". *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Vol. 21, Iss. 38, p. 477-496.

DOI: 10.21550/sosbilder.621731

Research Article

TRADITIONS OF THE ENLIGHTENMENT AND ITS POLITICAL REFLECTIONS

Hasan YENİÇİRAK*

Sending Date: September 2019

Acceptance Date: November 2019

ABSTRACT

It is really difficult to make a full definition of the Enlightenment. This difficulty arises from the fact that the Enlightenment has penetrated into not only many but all aspects of life. The most common thing that will be spoken regarding the Enlightenment is that it is a mental activity. The roots of this mental activity sprang up in the West. This intellectual movement in the West formed different traditions of thought in diverse geographies of Europe. The Enlightenment was shaped in a "rationalistic" quality in France and "empiricist" character in Britain. The distinction between the French Enlightenment and the British Enlightenment concurrently gave rise to the division between social structures. In this context, the British empiricism led to a "peaceful revolution" whereas the French rationalization resulted in a "bloody revolution". In this article, my aim is to deal with the distinctions between the French rationalization and the British empiricism, and to display how these differences influenced on social change.

Key words: *the French enlightenment, the British enlightenment, rationalism, empiricism, revolution*

Aydınlanma Gelenekleri ve Politik Yansımaları

ÖZET

Aydınlanmanın eksiksiz bir tanımını yapmak zordur. Tanımın zorluğu Aydınlanmanın hayatın her yerine nüfuz etmesinden kaynaklanmaktadır. Aydınlanma hakkında söylenebilecek en genel şey, Aydınlanmanın bir zihinsel faaliyet olduğudur. Bu zihinsel faaliyetin kökenleri Batı'da ortaya çıkmıştır. Batı'da olan bu zihinsel faaliyet

* Researcher Assistant, Siirt University Faculty of Art and Science Department of Sociology, hasan.yenicirak@siirt.edu.tr

Avrupa'nın farklı coğrafyalarında farklı düşünce geleneklerini oluşturmuştur. Aydınlanma Fransa'da "rasyonalist" bir niteliğe, İngiltere'de "ampirist" bir karaktere bürünmüştür. Fransız Aydınlanması ile İngiliz Aydınlanması arasındaki bu farklılık, aynı zamanda toplumsal yapılar arasındaki farklılığı da doğurmaktadır. Bu bağlamda Fransız rasyonalizasyonu "kanlı devrim"e yol açarken, İngiliz ampirizmi "kansız devrim"e neden olmuştur. Bu makalede amacım Fransız rasyonalizasyonu ile İngiliz ampirizmi arasındaki farklılıkları ele alıp, bu farklılıkların toplumsal değişim üzerinde nasıl etkili olduğunu göstermektir.

Anahtar kelimeler: *Fransız aydınlanması, İngiliz aydınlanması, rasyonalizm, ampirizm, devrim*

Introduction

Each definition made for the Enlightenment period leaves it without content since each one excludes its certain peculiarities. Generally speaking, the Enlightenment itself is a mental process and intellectual development across Europe. Despite its European basis, we may not speak of a single form of the Enlightenment. It is a mental process with very different forms in different geographies of Europe. It is divided into different forms such as the French Enlightenment, the British Enlightenment and the German Enlightenment, all of which possess different associations of ideas. This variation, concomitantly, brings about social and political differentiations.

Throughout this study, a discussion will be made on the identity of the Enlightenment. It will be carried out with two different points of view. The first one defends the uniqueness and authenticity of the Enlightenment. It is an age that is unique and authentic in terms of its effects. Both the French Enlightenment and the British Enlightenment are the direct results of this. After all, there is a claim that Enlightenment is not an idiosyncratic system but Enlightenment is the secularization of the previous age. One of the most eminent representatives of this view, Gray Alexandre studied the relation

between the eras of the Enlightenment and the pre-Enlightenment in the sense of the secularization of liberation theology.

After examining the identity of the Enlightenment, two traditions of the Enlightenment will be observed. On one side of the discussion is the French Enlightenment, which was led by philosophers such as Rousseau, Montesquieu, Voltaire, Descartes, Condillac, d'Alembert, Diderot, and Turgot. The French Enlightenment has a rationalistic character. It attempted to replace the absolutism of religion with that of reason. On the other side of discussion we could see the British Enlightenment, which was inspired by thinkers such as Hume, Newton, Berkeley, Locke, Hutcheson, and Smith.

Both the French Enlightenment and the British Enlightenment centered upon reason, the unique peculiarity of the Enlightenment. However, there is a quantitative difference between both of them. While reason is absolute truth in the French Enlightenment, it is one of many realities in the British Enlightenment. Referring to Heidegger, we can articulate this difference as the one between "Reason" and "reason". While the French Enlightenment grounded on the former, the British Enlightenment based on the latter.

Ultimately, a study will be made over social and political consequences of these two diverse traditions of the Enlightenment. Within this framework, there will be made an inquiry first about the relation between the Enlightenment and revolution, and then about the way these two contrasting opinions gave rise to two different revolutions.

1. The Enlightenment as "Great Separation" and "Secularization"

The difficulty of social studies lies under their definitions. We already stated that it is almost impossible for us to make an exact definition that encompasses all the features of the Enlightenment, but

the Enlightenment is by common expression an intellectual development, the laid in Renaissance and carried away through Reformation movement to its summit with the subsequent emergence of the revolutions in Britain and France. Humanism of Renaissance is based on the idea that a perfect society might be established by means of reason, delivering people from the notion of original sin. It centered upon human being and human reason. The Reformation can be defined as the open expression of dissatisfaction with the abuses within the Church, with the role of the priesthood and with the ecclesiastical hierarchy itself (J. Lee 1984: 8). The idea resulted from Renaissance and Reformation gained practice with the help of the Enlightenment, and reached its peak point with the ultimate occurrence of the French Revolution. There are plenty of definitions made for the Enlightenment. According to one of these definitions, the essentials of the Enlightenment are to be redeemed from the “outdated system” which is represented by myths, superstitions and prejudices that are believed to be evil and enslaving, and to be orientated towards a rational system which is believed to be essentially beneficial and emancipatory (Çiğdem 2015: 13-15). We can find a more conventional definition of the Enlightenment offered by Kant. For him, the Enlightenment is man’s deliverance from the state of immaturity into which he fell through his fault. This state of immaturity is human’s failure to use his reason without looking to anyone else for guidance. The Enlightenment is cultural expression of historical age or period determined by a widespread and fundamental change that took place with the occurrence of the bourgeoisie or middle class through merchandising and industrialization in the West. In other words, it is the whole of scientific, social and political processes in this period of time across Europe (Hobsbawm 1996: 20). The question about what the Enlightenment is might be given a plenty of definitions that attract attention to different factors. Yet, the general qualification available in

all definitions is the disappearance of God's centralism and dominant positioning of reason.

The idea of the Enlightenment is grounded on intellect. God's predestination of Middle Ages was replaced with the determinism of reason. The idea of the Enlightenment advocated the power of reason – a universal category which was more acceptable for all subjects than a conception which was identified as historical and social – against myths, bias and superstitions embodied in tradition and religion. The source of knowledge is reason, not divine revelation. It follows a deductive method, and the criterion of truth is logical consistency. The Enlightenment period is also known as the age of reason. Universality of reason is defended and it is demonstrated that each person can attain reality.

There are two dissimilar explanations about the periodization of the Enlightenment age. According to one of these explanations, the Enlightenment is a great separation and an exceptional age in respect of its effects on philosophy and society. It is an age when science and social order were rebuilt under the sovereignty of reason. We can easily notice the effects of the detachment by the Enlightenment on many thinkers such as Descartes, Voltaire, Newton, and Hume. All kinds of social and philosophical projects must depend on the idea of the Enlightenment. The Enlightenment is authentic and matchless since it was based upon completely new discourses under the dominance of reason (Çiğdem 2015: 18). On the other hand, there is an assumption that the Enlightenment is secularization. Becker and Gray are among the most significant representatives of this approach. Becker claims that the most important thing the Enlightenment thinkers did was to secularize a legacy from medieval times. Although they disapproved of the notion of created universe, they approved of the conception of universe and nature as a mechanism that operates by itself as a mechanism. Though they rebelled against the authority of the Church

and the Bible, they yielded to demands of nature and reason. For Becker, the dominant ideas held by the Enlightenment thinkers are concepts detached from their religious contents (Çiğdem 2015: 20). As stated by Gray, it is possible to find the characteristics of the Enlightenment in the previous times as well. Motivated by the “Teaching of the Millennium”, Gray builds up a connection between the ideologies of the Enlightenment and Christianity. Gray is of the opinion that Christianity grounds on the liberation theology. It is a religion that bears the ideal of a perfect society. The belief that the end times will come with the advent of Jesus Christ is prevalent in this theology. The end time theory in Christianity turned into a utopian idea based on the belief that things would be made perfect by human action. There is a common idea that, by way of the Enlightenment, humanity and societies will be reconstructed in a perfect way (Gray 2013: 20-40).

The roots of the belief of “light”, which is a resource for the conception of the Enlightenment, date back to Christianity of the early nineteenth century (Güngörmez 2014: 43). As stated by Critchley, at the very roots of concepts that formed the Enlightenment and the Modernity lies the ideal of transformation into holiness (Critchley 2012: 93-99). Schmitt asserts that all the conceptions in modern state theory are secularized theological concepts. For him, the notion of the Omnipotent God changed into that of the omnipotent monarch. The omnipotent God became the omnipotent lawgiver (Schmitt 2005: 36). Likewise, “improvement”, which is one the basic concepts of the Enlightenment, is the secularized form of “grace” in Christianity.

2. The French Enlightenment

The French Enlightenment is both the body and the spirit of the Enlightenment philosophy. In the French Enlightenment, we can find the best expression of the universality of reason and sovereignty which are the main characteristics of the Enlightenment. Reason is central point. Reason is the ability to go through the experiences and use them

in presumptions so that we can, while attracting the useful ones, keep ourselves away from their harmful targets in order to achieve a feeling of perfect happiness which is the unique goal of our existence and experiences in this life (Ewald 2013: 13). It was rendered possible to reach the dominant stage of reason in the Enlightenment after going through some distinct transition phases. We can categorize these stages as mysticism, suspicion and reasoning. The center of gravity held by mysticism and religion underwent a deviation; with the breaking down deep-seated dogmas in religion emerged the concepts of independence and freedom. Suspicion tried to fill the huge gap between reason and faith, and the former came to be a dominant element throughout this process (Ewald 2013: 10-12).

The Enlightenment in general and the French Enlightenment in particular approved of the existence of a Supreme Being, but they emphasized on the significant authoritative role of reason in transforming the nature and the society. The Enlightenment replaced God with reason, positioning it in the central point. During the pre-Enlightenment period, God was believed to be the source of knowledge and occupy a central point in the whole of reality. The notion of God as the Only Truth had supreme authority over individuals. With the occurrence of the Enlightenment, the source of knowledge went through a fundamental change and reason came to be the only source of knowledge (Çiğdem 2015: 61-62). Unlike the uncertainty during the Middle Age, there was certainty in the Enlightenment period. We can find the best expression about the understanding of the certainty in the works of Descartes. The language of science is that of mathematics. Descartes suggested that mathematics is the structure built on the sure and solid foundations (Descartes 2006: 9).

The fact that the language of the Enlightenment is the language of certainty and thus the skepticism is the basic character held by the Enlightenment itself came to light through the importance given to

mathematics by Descartes. The rules for the studies of mathematics and geometry are the methods applied by Descartes himself. In his opinion, evidences are available only in mathematics. Within this framework, he made use of Cartesian method. Clearly and distinctly both form the criterion for the Cartesian accuracy (Descartes 2006: 9). Descartes repeatedly insisted on the fact that we should get rid of our prejudgments since they are the main obstacle to the acknowledgement of certain knowledge. According to Descartes, if we really desire to reveal the whole truths, first we should eliminate the prejudices and accept as false all the views and opinions, which were once believed to be true and accurate, until a further review is made. Then we should examine all the conceptions in the mind all over again, and receive them clearly and distinctly by way of understanding (Descartes 2014: 72).

In the French Enlightenment, Voltaire was another philosopher who had emphasized the centrism and the confirmation of rational thinking as the only reality. Voltaire's aim was to eradicate every idea that is not based on a rational line. However, this does not mean he did not have faith in the existence of God. In general the enlightened philosophers had the notion of God. Voltaire was among the philosophers who devastatingly dispelled the misconception that the enlightened thinkers are theistic. Based on the watchmaker analogy made by Isaac Newton, Voltaire stated that design of creation (like a watch) implies a designer (Creator). He was sure about the existence of God (Goldman 1999: 93). The point that Voltaire objected to was the church with a kind of fanaticism, and her dogmatic conception of revelation (Voegelin 1975: 23-24). Voltaire's hostility towards the church and Christianity is not that of a kind restricted with the loss of faith resulted from scientific and social developments during the seventeenth century. He attacked on Christianity fundamentally by way of social and human motives. The very point he opposed to was this habitual state of mind including the religious fanaticism and bigotry (Voegelin 1975: 23-24). In contrast to this teaching of the church, the

Enlightenment produced the concept of beneficence. The concept of original sin held by the church was replaced with that of innocence, a notion that defends the innocence of human being at birth. Voltaire tried to prove this concept. Thus, God was excluded from nature by human rational thinking (Hampson 1991: 73-77). Voltaire opposed not only the views of the church but also to the atheistic view, the rejection of belief in the existence of deities. For him, there must be the existence of deities since there cannot be a perfectly conscious understanding being, or mind, existing of itself from eternity. In this context, he rejected two examples of fanaticism – revelation and atheism – but he accepted the concept of deism holding a set of elements from both of them (Ewald 2013: 65-67). Classical deism is the belief that at least one deity exists and created the world, but that human being, by way of reason, attempts to change the society and to rule over the world.

The best symbol of the French Enlightenment rational thinking is the works on Encyclopedia. Encyclopédie edited by Diderot and d’Alembert is most famous for both representing the thought of the Enlightenment and being the program of this enlightened rational thinking. Goldmann suggests that there are two reasons why Encyclopédie was regarded as the special representative of the enlightened rational thinking: Encyclopedia incorporated all the world’s knowledge, and this knowledge was agreed to be the total of data items (Ewald 2013: 14). Philosopher d’Alembert, a pioneer of positivism, regarded knowledge as the force and the key to progress (Voegelin 1975: 76-68). The same manner, Marquis de Condorcot emphasizes importance of knowledge and science. For him, science makes humanity endless excellence¹. d’Alembert placed a special emphasis on rational-emotive reality. We can easily observe the powerful influences of

---

¹ For more information about thoughts of Condorcot’s based on knowledge and science, look at ‘Freedom in French enlightenment Thought’ of Mary Efrosini Gregory.

Descartes on d'Alembert. Like Descartes, d'Alembert was also deeply committed to mathematics and mathematical physics. Diderot, the other editor of *Encyclopédie*, asserted that nature is a combination of its elements and not just an aggregate, and that it is possible to explain all the spectrums in conformity with the laws of nature (Diderot 1992: 23-24). Diderot also harshly criticized the dogmatic belief in revelations. For him, religious belief causes clouding of consciousness. Thus arbitrariness, instead of perpetual realities, steps in. As a result, Diderot completely discarded theology in favor of the observation and examination of nature (Diderot 1992: 38). Another factor that played a very important role in developing and opening the enlightened rational thinking to the general public was "salons" that were held in an unorganized fashion. They were independent public gatherings for conversation. Salon is a public sphere in which thinkers and scientists came together in a house or a salon to discuss all kinds of cultural, scientific and philosophical issues. They are informal academic units of small scale. Philosophers such as Montesquieu, Mabbly, Helvetius and others held debates in the house of one of thinkers such as Condillac, d'Alembert, Condercot and Turgot. The debates carried out in these salons had a great influence on the public sphere.

3. The British Enlightenment

While the French Enlightenment gave prominence to the universality of reason, the British Enlightenment pointed to other elements as well as its attribution to reason. In its individual and social analysis, the British Enlightenment drew attention to the experience and expertise in addition to the strength of mind. While rationalism searched for the source of knowledge in mind, empiricism tried to find it in the outside world.

Empiricist philosophers such as Hume, Hutcheson and Locke agreed that all of human knowledge is based on senses in the final analysis. They do not believe in a priori knowledge. As stated by

Locke, human mind is a “*tabula rasa*”, neither principles nor ideas are innate (Locke 1999: 27-30). On the other hand, rationalists who opposed to his idea suggested that knowledge is a priori present before experience or perception. Empiricists defended a posteriori knowledge whereas rationalists advocated a priori knowledge. Classical empiricism is founded on a radical and seductive conception of experience and the self (Gupta 2016: 13).

It is Hutcheson himself who showed us the empiricist point of view in a systematical way. He built up ethics upon the concept of “moral sense”. (Hutcheson 2004: 85-89). Hutcheson implies that form and uniformity cannot be perceived by the normal senses but by a special sense only. Therefore he expands the notion of experience beyond the confines of the ordinary five senses (Hutcheson 2004: XI). As we discern perceivable features of objects by means of these senses, we can perceive moral peculiarities of things around us using moral senses. In his conceptualization of “moral sense”, we can clearly see Hutchinson’s criticism of reason in rationalism. In his understanding of ethics, individuals can be glad to approve and adapt certain behaviors and actions, despite the fact that they (behaviors and actions) will not offer advantage.

Hume continued to use the methods of Locke and Hutcheson in epistemological field. Hume enabled the British empiricism, suggesting that knowledge cannot be attained from innate ideas and traditions, to gain depth. For Hume, cognitive senses can be divided into two distinct categories: Ideas having less vivacity or *idée* and impressions having more liveliness when compared to ideas. Ideas, even if they are thought to be unlimited, indeed have rather narrow restrictions. The only function of an idea is to merge transpose materials given by senses and experiences. All data for thinking come from senses, interior or exterior. Philosophically speaking, ideas are ultimately all copied from some original impression, whether it will be a passion or sensation, from

which they derive (Hume 1976: 13-16). Therefore it seems that Hume eliminated the universality and dominance of rationalistic reason as single reality.

Hume claimed that Cartesian understanding of mathematical knowledge does not give anything about the outside world. The cause and effect relation in Descartes's Cartesian is not necessary. Causality relationship cannot be either proved by reason or attained by expertise. He suggested that the only way to explain objects is by way of symbols or images. He maintained his discredit for reason in knowledge and also in action. For him, reason cannot be a motive for voluntary actions. Reason cannot be a rival in governing willpower and desire. Human reason can, at the utmost, be enslaved by passion.

4. Traditions of the Enlightenment and Their Political Reflections

So far we have tried to make a brief explanation about intellectual traditions of the French Enlightenment and the British Enlightenment. The point both traditions had in common was the decentralization of the theocratic administration. In this respect, they found the lowest common denominator on this point. We can make a clear observation, in the works of historians on the revolution, of the dimension of the relations between the Enlightenment and politics. For Rude, one of the historians of the Revolution, the Enlightenment gave birth to the revolution (Rude 2015: 232). A. Aulard, a French socialist historian, explicitly made known the relations between the Enlightenment thinkers and the revolution. Montesquieu's principle of "separation of powers", Rousseau's view of "fraternity", and Voltaire's claim that "human beings should govern themselves by reason, not submitting to a mystical power", all these ideas shook the monarchism to its foundations and played an active role in improving the necessary conditions for the realization of the revolution (Aulard 2011: 18-24). As far as Hobsbawm was concerned, there was a very close relation

between the ideology of the Enlightenment and two concurrent revolutions. Hobsbawm suggested that two countries, which adopted the ideology of the Enlightenment, managed to carry out the revolutions. Liberty, equality and (it followed) the fraternity of all men were its slogans (Hobsbawm 1996: 21). In this context, as a matter of fact, there is an extremely close relation between the Enlightenment and the revolution thought

It has been observed that there is some dissimilarity between the ideas of both, particularly within political and social aspects. The British Enlightenment ascribed a finite meaning to reason whereas the French Enlightenment accepted reason as the only universal reality. In the French Enlightenment, there was an idea that human reason has supreme power so as to make a thorough reconstruction of all institutions – social, judicial, or moral – that are legacies from the antecedent system. On the other hand, the British Enlightenment took into considerations the other elements such as traditions, experiences, practices, as well as reason itself. In the French Enlightenment, reason is universal and all but one truth. Yet, in the British Enlightenment, reason is not universal but accepted as one of many other realities.

The nuance between “Reason” and “reason” enables us to see the clear difference between the rationalistic view of the French Enlightenment and the empiricist one of the British Enlightenment. Rationalization bespeaks of “Reason”, and empiricism corresponds to “reason”. In rationalistic view, “Reason” is universal. Reason is the only reality in the universe. The only source of knowledge is the mind. A change in the world is possible with the change in the antecedent form of reason. From the point of empiricist view, reason is not universal. The mind is not the only source of knowledge; knowledge is somewhere in the outside world. “Reason” in capitals bespeaks of universal reason; “reason” in small letters points to the fact that reason is one of many other determining factors.

If the need arises to name these two different traditions of thought, we may call the French Enlightenment as “Age of Reason”, and the British Enlightenment as “Age of Common Sense”, a term used by Hampson. Hampson’s “Age of Common Sense” is nothing but the Enlightenment itself. In his opinion, the most important thing is not the pursuit of reason to its extremes but the recognition of peaceful social relations (Hampson 1991: 100-105). His conception of “Age of Common Sense” corresponds to the British Enlightenment. In respect of its emphasis on the role of historical process, traditions and mores in social transformations, the British Enlightenment might be termed as “Age of Common Sense”.

Every social system has its own intellectual tradition. It is out of the question to speak about the existence of such a society that does not possess its own intellectual tradition. Every social structure and elements that give shape to this structure hold way of thinking as their byproduct. In two diverse geographies, which were the birthplace for the tradition of the enlightenment ideology, occurred two great revolutions that shaped the world. Therefore, there is a completely close relation between the Enlightenment and those revolutions. Furthermore, we can claim that the Enlightenment is the ideology of the revolution.

Different traditions of the Enlightenment lead to different revolutions in countries having dissimilar traditions and ways of thinking. It is prevalent tradition of thinking that determines the political and social structure. The reason of differences between the revolutions in France and Britain is that they have different political and social structures and traditions. Therefore, the French Enlightenment and its rationalistic idea paved the way for the “bloody” French Revolution; the British Enlightenment and its empiricist idea gave rise to the “bloodless” British revolution. The 1789 French Revolution ended in a bloodshed as a result of the understanding of “destructive and reconstructive reason” held by the French Enlightenment. The fact

that reason is the only reality in rationalistic idea required it (reason) to be the only guidance in social transformations. “Reason” in France has been the only source for the transformation of all social and legislative institutions. That is why the revolution there ended up a bloody way.

Unlike the French Enlightenment, the British Enlightenment endured an evolutionary transformation. The most significant factor in this is the British Enlightenment and its empiricist understanding of reason. The British Enlightenment gave place to elements such as traditions, customs, spontaneous rules that emerged during the historical period, and human emotions as well as reason. It brought about an evolutionary transformation with regard to its emphasis on traditions and historical process in social and political changes. This changeable period in Britain is an “age of common sense” as termed by Hampson himself. Transformation came out, taking the social structure into consideration and being in compliance with it. This fact made the evolutionary realization of the revolution in Britain possible.

Conclusion

The Enlightenment is one of the greatest fragment of history. With the coming of the Enlightenment, Middle Ages ended and modernity made a start; reason took the place of God and became truth itself. The Enlightenment, which is a new reality, led a variety of opposing factions. Although reason was the central point of all these factions, their appreciation of it displayed important differences from one another. The French Enlightenment and the British Enlightenment, both of which are different divisions of the Enlightenment, showed dissimilarities from each other. While the French Enlightenment was laid on a rationalist foundation, the English Enlightenment grounded on empiricism. Reason is the only reality in the rationalistic understanding of the French Enlightenment, but traditions and emotions as well as reason played a significant role in the empiricist understanding of the British Enlightenment.

Two different traditions of the Enlightenment introduced two separate structures. The French Enlightenment caused the revolution in France to break out in a bloody way. Centering upon reason, all the last remnants from the previous system were abolished. Reason put an absolute end to the old regime. During this transitional period reason came to be the one and only guidance. On the other hand the British empiricism allowed a bloodless revolution to take place. The importance given to traditions by the British Enlightenment enabled the changes to develop in a steady and peaceful way. Reason was not the only accurate guide and there were also other factors. The significance of traditions, appreciated by the British empiricism, made it possible to bring about a structurally compatible, not so radical, transformation of the old system. Centered upon the centralization of reason, the French rationalism, however, disregarded any compatibility with the outdated system, and within this scope, it took a drastic action to stamp out all the institutions connected with the previous regime.

Bibliography

- Aulard, François-Alphonse (2011). *Fransız İnkılâbının Siyasi Tarihi*. Vol. I, Trans: Nazım Poroy, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çiğdem, Ahmet (2015). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Descartes, Rene (2016) *A Discourse on the Method of Correctly Conducting One's Reason and Seeking Truth in the Sciences*. Trans: Ian Maclean, New York: Oxford University Press.
- Descartes, Rene (2014). *Felsefenin İlkeleri*. Trans: Mesut Akın. İstanbul: Say Yayınları.
- Diderot, Denis (1992). *Political Writings*. Trans. and Ed: John Hope Mason and Robert Wokler, London: Cambridge University Press.

- Gray, John (2013). *Kara Ayin*. Trans: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gregory, Mary (2010). *Efrosini, Freedom in French Enlightenment Thought*. New York: Peter Clang.
- Gupta, Anil (2006). *Empiricism and Experience*. New York: Oxford University Press.
- Güngörmez, Bengül (2014). *Modernite ve Kıyamet*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Hampson, Norman (1991). *Aydınlanma Çağı*. Trans: Jale Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Hobsbawm, Eric (1996). *The Age of Revolution*. New York: Vintage Books.
- Hof Ulrich, Im (1999). *Avrupa'da Aydınlanma*. Trans: Şebnem Sunar, İstanbul: Çecik Matbaacılık.
- Hume, David (1976). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Soruşturma*. Trans: Oruç Aruoba, Ankara: Hacetepe Üniversitesi Basımı.
- Hutcheson, Francis (2004). *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*. Ed: Wolfgang Leidhold, Indianapolis: Liberty Fund.
- J. Lee, Stephen (1984). *Aspect of European History 1494-1789*. New York: Routledge (Second edition).
- Locke, John (1999). *An Essay Concerning Human Understanding*, Pennsylvania State University, Electronic Classics Series.
- Lucien, Goldmann (1991). *Aydınlanma Felsefesi*. Trans: Emre Arslan, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Oscar, Ewald (2013). *Fransız Aydınlanması*. Trans: Gürsel Aytaç, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Rude, George (2015). *Fransız Devrimi*. Trans: Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: İletişim.

Schmitt, Carl (2005). *Political Theology*. Trans: George Schwab. Chicago: The University of Chicago Press.

Simon, Critchley (2012). *The Faith of the Faithless*. Verso.

Voegelin, Eric (1975). *From Enlightenment to Revolution*. Ed: John H. Hallowell, Durham, North Carolina: Duke University Press.

EXTENDED ABSTRACT

Generally speaking, the Enlightenment itself is a mental process and intellectual development across Europe. Despite its European basis, we may not speak of a single form of the Enlightenment. It is a mental process with very different forms in different geographies of Europe. In here, we have tried to focus on the French Enlightenment and the British Enlightenment. But, before considering the difference between them, we need to examine what Enlightenment is. Therefore, firstly, we have tried to examine the enlightenment itself. According that, we can think the Enlightenment as both “great separation”, and “secularization”.

General speaking, the Enlightenment advocated the power of reason against myths, bias and superstitions embodied in tradition and religion. The source of knowledge is reason, not divine revelation. The Enlightenment period is also known as the age of reason. The Enlightenment is generally thought of the two ways. According to one of them, the Enlightenment is a great separation and an exceptional age in respect of its effects on philosophy and society. Social order was rebuilt under the sovereignty of reason. According to the other, Enlightenment is secularization. Enlightenment thinkers did was to secularize a legacy from medieval times. Although they disapproved of the notion of created universe, they approved of the conception of universe and nature as a mechanism that operates by itself as a mechanism. Though they rebelled against the authority of the Church and the Bible, they yielded to demands of nature and reason. After considering what Enlightenment is, we tried to examine the French Enlightenment and the British Enlightenment and their political consequences.

The French Enlightenment is the soul of the Enlightenment philosophy. Reason is central point. According to the French Enlightenment, reason is one way to transform the nature and society. Reason is replaced God. During the pre-Enlightenment period, God was believed to be the source of knowledge and occupy a central point in the whole of reality. The notion of God as the Only Truth had supreme authority over individuals. With the occurrence of the Enlightenment, reason came to be the only source of knowledge. The best symbol of the French Enlightenment rational thinking is the works on Encyclopedia. Encyclopedia regarded knowledge as the force and the key to progress. Condorcet is the best examples of Encyclopedia. For him, science makes humanity endless excellence

Reason is only determinant in the French Enlightenment. But, British Enlightenment pointed to other elements as well as its attribution to reason. British Enlightenment drew attention to the experience and expertise in addition to the strength of mind. Hutcheson and Smith tried to draw attention. They eliminated the universality and dominance of rationalistic reason as single reality. According to that,

Descartian understanding of mathematical knowledge does not give anything about the outside World. Reason cannot be a motive for voluntary actions. Reason cannot be a rival in governing willpower and desire. Human reason can, at the utmost, be enslaved by passion.

This difference between the French Enlightenment and the British Enlightenment emerges in their political conclusion. In the French Enlightenment, there was an idea that human reason has supreme power so as to make a thorough reconstruction of all institutions. In the French Enlightenment, reason is universal and all but one truth. But, the British Enlightenment took into considerations the other elements such as traditions, experiences, practices, as well as reason itself. French Enlightenment and its rationalistic idea paved the way for the “bloody” French Revolution. The 1789 French Revolution ended in a bloodshed as a result of the understanding of “destructive and reconstructive reason” held by the French Enlightenment. But, the British Enlightenment and its empiricist idea gave rise to the “bloodless” British revolution. Because the British Enlightenment gave place to elements such as traditions, customs, spontaneous rules that emerged during the historical period, and human emotions as well as reason.

Nuhrat, Yağmur (2020). "Trafik Deneyimleri ve Düzen Söylemi İçinden İstanbul'u Üretmek". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 497-523.

DOI: 10.21550/sosbilder.609673

Araştırma Makalesi

TRAFİK DENEYİMLERİ VE DÜZEN SÖYLEMİ İÇİNDEN İSTANBUL'U ÜRETMEK

Yağmur NUHRAT*

Gönderim Tarihi: Ağustos 2019

Kabul Tarihi: Ocak 2020

ÖZET

İstanbul'un gündelik hayatını biçimlendiren önemli etkenlerden biri trafik. Trafikte geçirilen zamandan çoğu zaman "boş" ya da "kayıp" olarak söz ediliyor. Oysa hareketlilik çalışmaları, kültürel coğrafya ve kent antropolojisinin de bize anlattığı gibi zaman/mekânlar aslında boş değil. İçlerindeki deneyimler sayesinde sürekli yeniden üretiliyorlar, yani, boş olmaktan uzak üretken mevhumlar. Bu yazıda, bir yıl devam eden etnografik çalışmama dayanarak, İstanbul trafiği zaman/mekânının ve buradan hareketle de İstanbul kentinin düzen söylemi ve özellikle de idealize edilen Avrupalı bir düzen ekseninde, üretilme süreçlerini ve dinamiklerini anlatıyorum. Gündelik hayatın sıradanlığı ve olağanlığı içinden kent ve kentlilik tahayyülünün nasıl biçimlendiğini ve bu biçimlenmeyi anlamlandıran tarihselliği inceliyorum.

Anahtar Kelimeler: İstanbul trafiği, kent antropolojisi, düzen, söylem, Avrupalı merkezlik

Producing İstanbul through Experiences of Traffic and the Discourse of Order

ABSTRACT

Traffic is a foremost factor that impacts daily life in İstanbul. Time spent in traffic is often described as "empty" or "lost." On the contrary, studies in mobility, cultural geography and urban anthropology have shown that time/spaces are never empty. They are constantly produced anew in and through dwelling or experiences that

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, yagmur.nuhrat@bilgi.edu.tr

unfold on them. As such, they are productive rather than empty. This article is based on a year's worth of fieldwork on traffic in İstanbul whereby I detail the processes and dynamics of producing the time/space of İstanbul's traffic and thereby the city vis-à-vis a discourse of order and specifically an idealized European order. I analyze how the urban is formed through the mundane and ordinary every day and the larger historical implications that inform such a formation.

Key words: *İstanbul traffic, urban anthropology, order, discourse, Eurocentrism*

Giriş

Bir grup insanın, kamusal alanın, bir müzik ya da dans türünün ya da bir mekânın düzenli ya da düzensiz olarak sınıflandırılması, ilk bakışta görülenden daha çetrefilli ve yüklü bir hamle. Bu sınıflandırmayı mümkün kılan kabuller aslında bir düşünme sistemine ve dünya kavrayışına işaret ediyor. “Düzenli” ve “düzensiz” nötr birer niteleyici değil. Bu sözcüklerin içinde değer yargıları, aralarında bir hiyerarşi var. Yaygın kabule göre: Düzenli iyi; düzensiz kötü. Düzenli, düzensizden daha makbul.

Hâlbuki vatandaş olanın, çoğunluğun dilini konuşanın, “beyaz” müzik ya da dansın ve cetvelle çizilenin “düzenli” olduğu çok belirgin tarihselliklere ve öğrenilmişliğe dayanıyor. Bu öğrenilenler ve sonuç verdiği kabuller Van’da bir faciada ölenlerin “düzensiz göçmenler” olarak (Aşan 2019), ABD’de kamusal alanın düzenini bozanların İspanyolca konuşanlar biçiminde (Hill 1999), Kolombiya’da “düzensiz müzik” dinleyenlerin sınıf ve ırkın kesiştiği yerde ayrımcılık görerek (Streicker 2009) ve örneğin Kahire’nin Paris’e göre (Mitchell 1988) düzensiz ve kaotik bir kent olarak karşımıza çıkmasına yol açıyor. Bu yazıdaki amacım, İstanbul’un trafik ve trafikte zaman geçirenler üzerinden düzen söylemiyle ilişkilenerken nasıl sürekli yeniden üretildiğini tarif etmek. Bunu yaparken hem “düzen”i Foucault’cu (1972) anlamda bir “söylem” olarak ortaya koymayı, hem de İstanbul’un gündelik hayatının en belirleyici öğelerinden biri olan trafik

üzerinden nasıl anlamlandırıldığını göstereceğim. Düzen ekseninde deneyimlenen ve anamlanan, buradan hareketle de mütemadiyen yeniden üretilen İstanbul bir taraftan da sürekli olarak Avrupa olgusuyla temas ediyor ve bu temas düzen söyleminin tarihselliğine ve konumlanmasına ışık tutuyor.

Ayfer Bartu Candan ve Cenk Özbay'ın (2014: 11) anlattığı gibi, Türkiye'deki birçok kent sosyolojisi ve antropolojisi çalışmasının odağı İstanbul. Bu çalışmalar, “şehir hayatına, mutenalaşmaya, kentsel dönüşüme ve muhalefete, sınıflar arası ilişkilerin mekânsallaşmasına, yerel yönetimlere, kent alanının faklı cinsiyetler ve cinsel kimliklerce kullanılmasına, kentsel ekolojiye [ve] kent ekonomisine dair...” önemli tahliller sundu. Küreselleşme ve neoliberalizm üzerinden İstanbul'un iktisadi ve toplumsal hatlarını inceleyen (Göktürk vd. 2010; Keyder 1999, 2005), güvenlik ve konutlaşma (Bartu Candan ve Kolluoğlu 2008; Geniş 2007), devlet ve kent dönüşümü ilişkileri ve bu ilişkilerle iç içe geçen insan toplulukları ve mahalle hayatlarına odaklanan bu çalışmalar (Karaman 2013; Türkün 2014; Öz ve Eder 2012), etnografik yöntemleri de kullanarak kenti ve iktidar ilişkilerinden hareketle kentin toplumsallığını anlamamıza izin verdi. Tam da bu noktada genel olarak hareketlilik (Özbay 2014), özel olarak da motorlu taşıt trafiği (Yazıcı 2013), kentsel toplumsallık ve öznellik tahlillerine önemli katkı sunma potansiyeline sahip. Çünkü Berna Yazıcı'nın (2013) da belirttiği gibi, aslında kentteki ilişkiler sadece durağan yapılar etrafında değil, hareketliliğin bir parçası olarak ve hareket halinde oluşuyor ve pekişiyor.

İstanbul'da hareketlilik ve trafik üzerine yoğunlaşmam, özellikle 1990'lar ve erken 2000'lerde sosyal bilimlerin hareketlilik (*mobility*) vurgusuna ve hareketliliğe ilişkin toplumsal olguların önemsenmemesinin sorun edilmesine dayanıyor (Sheller ve Urry 2006). Bu literatür örneğinin arabaların ve araba alanlarının Marc Augé'nin (1995) tabiriyle “yok-yer”ler değil, aslında zamanı ve mekânı yeniden

yapan ve dolayısıyla yeni toplumsallıklar üreten yerler olduğunu (Urry 2004), arabanın aslında kentsel hayatı yeniden yapılandıran ve insanların bir yeri mesken edinme, orada oturma ve yaşama hislerini etkileyen bir şey olduğunu (Featherstone 2004), ve araba kültürlerinin iktidar örüntüleriyle iç içe geçtiğini (Böhm vd. 2006; Lutz ve Fernandez 2010; Miller 2001) belirtmiştir. Bu tasvirler kültürel coğrafyada sık altı çizilen mekânın sürekli ve mutlaka deneyimden hareketle, deneyim sayesinde ve içinden anamlanan bir olgu olduğu, zamansal, bitmemiş ve ilişkisel olduğu ifadeleriyle uyuşur (Edensor 2008; Ingold 1993; Massey 2005).

Aynı çizgide antropolojik çalışmalar da otoyolların, caddelerin, toplu taşımanın, bisiklet yollarının, otoparkların, kaldırımların ve genel olarak trafiğin toplumsal anlamlılıktan uzak yerler değil, aksine toplumsallığın biçimlendiği anahtar mekânlar olduğunu anlatmıştır (Dalakoglou 2010; Dawson 2015, 2017; Czeglédy 2004; Truitt 2008; Lee 2015). Böylece, toplumsal düzenin, eşitsizliğin ya da siyasetin tahlil edilmesi için trafik öne çıkan kentsel mekânlardan biri olmuştur (Bishara 2015; Dalakoglou ve Harvey 2012). Berna Yazıcı'nın trafik etnografisi de bu yaklaşımla yürütülmüştür ve örneğin kentteki sınıf ilişkilerinin sadece yerleşim ya da tüketim gibi alanlar üzerinden değil, gündelik trafikten hareketle de şekillendiğini göstermiştir.

Bu çalışmaların belirttiği temel nokta kentin deneyimlenmesi ve anlamlandırılmasında hareketliliğin anahtar olduğudur (Cresswell 2006; Robertson 2007). Özel olarak taşıt kullanmanın mekânsal aidiyeti biçimlendirdiği ve bir "hareketli mekân yapma" (*mobile place making*) pratiği olduğu anlatılmıştır (Jirón vd. 2016; Merriman 2004). Benim araştırmam da hareketlilik çalışmaları, kültürel coğrafya ve kent antropolojisi, özellikle de trafik antropolojisi alanlarının kesiştiği noktada, İstanbul'u anlamlandırma ve bu süreçte yeniden üretme pratiklerine ve söylemlerine odaklanıyor. Bu pratikler ve söylemler İstanbul söz konusu olduğunda "düzen" söylemi ekseninde ve düzen

mevhumuyla, buradan hareketle de Avrupa nosyonuyla ilişkilenerak gelişiyor.

Burada anlattıklarım 2014 ve 2015'te devam eden bir senelik etnografik saha çalışmama dayanıyor. Bu süre içinde sekiz özel araba, iki ambulans şoförüyle, bir motosiklet kullanıcısıyla, İstanbul Minibüsçüler Esnaf Odası başkan vekiliyle, iki taksi şoförüyle, bir trafik bölge müdürü polisle ve iki özel şoförle birebir derinlemesine görüşme yaptım. İki özel şoförden biri sayesinde bir otobüs, bir de kamyon şoförüyle görüşme fırsatı buldum. Ek olarak otobüs şoförlerine yönelik psikoteknik testler yürütmüş olan bir psikolog, bir de kent tasarım uzmanıyla görüştüm. Bunların yanı sıra bir minibüs durağını ziyaret ettim ve orada dokuz şoförle grupça görüştüm; iki farklı taksi durağına gittim ve derinlemesine görüşmelere ek olarak dokuz taksi şoförüyle daha küçük gruplar halinde görüşmeler yaptım. Kurye olarak çalışan motorcularla konuşmak için vardiyalarının sonuna denk getirerek bir pizzacıyı ziyaret ettim; orada üç kişiyle görüştüm. Vale olarak araba park hizmeti veren iki kişiyle derinlemesine görüşme yaptım. Özel bir şirketin ulaşımdan sorumlu müdürü ve bir özel şoförüyle konuştum. Son olarak da İETT'yi ziyaret ettim ve orada iki temsilciyle mülakat yaptım.

Araştırmama, 45'i sürücü olmak üzere toplam 48 kişi katıldı. Aracılarım 23-70 yaşları arasındaydı ve çoğu erkekti. Sınıfsal olarak çeşitli farklı arka planlara sahip insanlarla konuştum. Hem orta-üst sınıf, beyaz yaka insanlarla görüştüm ki bunlar çoğunlukla kendi özel arabalarını kullanıyordu; hem de profesyonel olarak şoförlük yapan insanlarla görüştüm. Her ne kadar cinsiyet ve cinsiyetçilikle ilgili bulgularım olduysa da bu makalede odaklandığım konu açısından bu mesele öne çıkmadığı için burada bu konuyu tartışmayacağım. Söz ettiğim "düzen söylemi" ilişkilinmesinde ise sınıf bileşeninin ötesine geçen bir dinamik teşhis ettim. Bu yüzden, düzenden söz ederken sınıf

kırılması temelli bir tahlil yapmaktansa, konuştuğum her kesimden insanda bir biçimde gözlemleyebildiğim bir örüntüyü anlatacağım.

Derinlemesine görüşmelerin yanı sıra, araştırmam kapsamında katılımcı gözlem yaptım. Hem kendim arabayla kentte vakit geçirdim, hem de araçlarımla (*interlocutor*) birlikte motorlu taşıtlar içinde yol kat ederek yolcu etnograf (*passenger-seat ethnography*) biçiminde çalıştım. Çalışan şoförlerle birlikte duraklarda vakit geçirdim ve gözlem yaptım. Tüm bunların yanında, 30 seneyi aşkın zamandır İstanbul'da yaşıyor olmamın verdiği içgörü ve süregelen sohbetlerin bu araştırmayı zenginleştirdiğini düşünüyorum.

İstanbul'un “Düzensizliği” ve Yazısız Kuralları

Her sene dünyada trafik sıkışıklığı verilerini yayınlayan TomTom Trafik Endeksi'ne (2018) göre, İstanbul trafiği 2018 itibarıyla dünyanın altıncı en kötüsü. Berna Yazıcı'nın (2013) da anlattığı gibi İstanbul'da trafik her ölçekte bir sohbet konusu. Gündelik hayatta, popüler kültürde, yerel yönetimlerde, hükümet düzeyinde herkes bir şekilde trafikle ilişkilenebilir ve trafik üzerine konuşuyor. İstanbul'da “trafik” deyince insanların aklına doğrudan trafiğin tıkanması geliyor. İnsanlar bu mekânı, zaman mevhumuyla birlikte düşünüyorlar. Örneğin, bana anlatılana göre, “trafik” demek “en az bir saat demek.” Birçok insan için trafik “vakit kaybı” demek, “vakitsizlik” demek ve yollarda geçen ya da “harcanan,” “boş” saatlere işaret ediyor. Oysa yukarıda söz ettiğim mekân kavramsallaştırmasına göre bu sözde “boş” saatler tam da bir tür toplumsallığın hatta bir kentin üretildiği, yani dolu ve üretken zaman/mekânlar ve deneyimler. Bu yazı da aslında o üretim sürecini ve sürecin düzen boyutunu konu ediyor.

Araştırma kapsamında konuştuğum ve derinlemesine görüşme yaptığım birçok kişi, İstanbul'un “düzensizliğinden” ve “kaotik” bir yer olduğundan şikâyet etti. Bunun birden çok biçimde kavramsallaştırıldığını fark ettim. Bazen “düzensizlik”ten kasıt

İstanbul'un standart olmayan sokak genişlikleri, kaldırım yükseklikleriydi. Kentin cetvelle çizilmiş benzeyen bir "ızgara plan"ı olmamasından söz ediliyordu; başka kentlerle yapılan kıyaslar İstanbul'un yetersizliğine işaret ediyordu. Bunların yanı sıra İstanbul'un düzensizlik göstergesi olarak sık dile getirilen bir konu da kimsenin kentte ve özellikle de trafikte kurallara uymadığı oldu. Buna göre İstanbullu şoförler şeritleri ortalamıyor ve şeritte düz gitmiyor, park edilmemesi gereken yerlere park ediyor, döner kavşağa hatalı giriyor ve trafiği "kilitliyor," emniyet şeridini sadece hızlı gidebilmek için kullanıyor, ters yola giriyor, yolun tersinden gidip öne geçiyor ve sağa, sola dönüşlerde çift sıra yapıp esas sıranın önüne kırıyordu. Bu yargılarda sık sık "düzensizlik" ve "kuralsızlık" mevhumlarının iç içe geçtiğini, kuralsızlığın bir düzensizlik göstergesi olarak kullanıldığını fark ettim.

Yukarıda saydığım kuralsızlık anlatılarının ortak olduğunu yani sayılan kuralsızlıkların geçerli olduğu konusunda bir mutabakat olduğunu gördüm. Konuştuğum her kesimden ve her türlü araç kullanan şoför bana benzer anlatılar sundu. Öte yandan, bu mutabakatla birlikte ve buna rağmen, İstanbullu şoförlerin aynı zamanda bir dizi yazısız kuraldan söz ettiğini gördüm. Yani aslında kurallara uyulmamasından şikâyet eden sürücüler uydukları ve meşruiyetini savundukları birtakım başka kurallardan, bu kuralların geçerli olduğu başka durum ve koşullardan söz ediyordu. Bu yazısız kuralların ne olduğuyla ilgili ise tam bir mutabakat olmadığı açıktı.

Yazısız kuralların en sık tekrarlanan örneklerinden biri döner kavşaklardaki geçiş üstünlüğüyle ilgiliydi. Bu konuda konuştuğum herkes buradaki kuralın "ilk giren, ilk çıkar" olduğunu yani yol hakkının döner kavşağa girmiş olan kişide olduğunu biliyordu. Buna rağmen kendileri araç kullanırken kavşak içindeki yol vermektense kavşağa girdiklerini, çünkü bu kuralın kâğıt üzerindeki haliyle İstanbul'da işlemediğini anlattı. Görüştüğüm kişiler arasından Emir, bu

durumda kurala uymanın kendisinin “düzeni bozmak” olduğunu, yani, üzerinde anlaşılması bir kodun bir pratiğin kırılması anlamına geleceğini anlattı.

Kural evrensel. Döner kavşaktaki aracın önceliği var... Ama Türkiye’de pratikte o kadar yerleşmiş ki burada gelenin önceliğinin olması... Mesela bu kurala... Ben de buna uyuyorum. Çünkü uymasam o trafik düzenini bozmuş oluyorum... Pratiğe uymak zorunda kalıyorum. Çünkü diğer türlü... Yani artık kural bu olmuş ve o zaman ben kurala uymuyor konumuna düşüyorum. (Emir, finans uzmanı, 31)¹

Daha önce de yazdığım gibi, döner kavşakta geçiş üstünlüğü konusundaki yazısız kural tasviri diğer anlatacağım konulara göre daha belirgin biçimde mutabakat içeriyordu. Fakat gene bu konuyla ilgili de tam bir anlaşma yoktu. Örneğin, Senem şöyle anlattı:

Bizim halkımız şeylerde çok kötü. Avrupa’da çok vardır. Yuvarlak etrafından dönüp hani bir yuvarlağa dört-beş tane yol bağlanır. Herkes sırayla çıkar ve sırayla gideceği yere girer ya. İnsanlar hiçbir zaman o yuvarlakta kilitlenmiyorlar Avrupa’da. Bizde... O yuvarlakta kimse kurala uyup first in first out [ilk giren ilk çıkar] yapamıyor yani ve iğrenç bir şey yuvarlak... Bizim Kavacık’ta kocaman, Türkiye’de görebileceğin en büyük yuvarlak var, trafiği düzenlemesi için... Senelerce orası bir keşmekeş oldu çünkü minibüs, otobüs, her şey giriyor oraya servis... Yani ben hayatımda böyle bir şey görmedim. Ben ne zaman trafiğin çözülmeyecek bir şekilde tıkanırdığını gördüysem orada bir yuvarlak var. Armutlu’nun orada da mesela... (Senem, iş sahibi, 31)

Kendisine döner kavşakta nasıl davrandığını sorduğumda da ekledi:

Ben kilitlenmeyecek şekilde mutlaka yol veriyorum. Atıyorum benimkisi tıkalıysa ileride ben mutlaka duruyorum. Arkamdan korna çalsalar da

---

¹ Tüm aracı isimleri gizliliği korumak için değiştirilmiştir. Belirtilen yaşlar araçların görüşme sırasındaki yaşlarıdır. Emir görüşmesi 2014 kışında, diğer görüşmeler ise 2015’te yapılmıştır.

duruyorum. Çünkü biliyorum oraya geçerse herkes kilitlenecek yani. İnsanlar bunu anlamıyorlar yani. (Senem, iş sahibi, 31)

Senem'in söz ettiği kornalar tam da yazılı olmayan bir kodun varlığına dayanıyor ve Senem'e bu yazısız kodlara uyup ilerlemesi gerektiğini hatırlatıyor. Fakat Senem için trafiği “düzenlemek” için var olan döner kavşakların bu işlevini sürdürebilmesi için yazısız değil yazılı olan kurala uymak gerekiyor. Emir ve Senem arasındaki bu görüş ayrılığı aslında yazısız kural olarak tabir edilen kodların insanların kafasında farklılaştığını dolayısıyla farklı davranış biçimlerini yönlendirdiğini gösteriyor. İstanbul'un son kertede “düzensiz” olarak tarif edilmesini besleyen bir nokta tam da bu üzerinde mutabakat olduğu varsayılan yazısız kurallar ama “yazısız kural” mevhumunun tanımı itibarıyla da böyle bir mutabakatın asla olamaması.

Döner kavşakların yanı sıra bana anlatılan gündelik trafik hikâyelerinde “kural olmuş artık bu” diye söz edilenler arasında kırımızı ışıktan geçme ve park edilmemesi gereken yere park etme pratikleri öne çıktı. İlk bakışta kural ihlali gibi görünen her vakanın tekil biçimde, yani standart bir işleyişten ziyade kendine özgü koşulların bir ürünü olarak değerlendirilmesi gerektiği sıkça vurgulandı. Örneğin “boş yolda” sağa çekip dörtlüleri yakmanın meşru olduğu, kimsenin yolu ya da güvenliği engellenmeyecekken U dönüşünün yasak olduğu yerden dönmenin anlaşılabilir olduğu, karşıdan gelenin de geçecek kadar yeri varsa ters yola girmenin hoş görülebileceği anlatıldı. Ben tüm bunların birer yazısız kod olmasını İstanbul'un zamanı metalaştırmasına bağlıyorum. İnsanın zaman kontrolünü ve buna ilişik değerini elinden alan trafik “çile”si içinde yazılı kural ihlali yapmasının kendisi teamülün bir parçası olarak karşımıza çıkıyor ve insan “acelesi varsa” birtakım ihlalleri kendisinden, dolayısıyla da başkalarından bekler hale geliyor. Bu acelenin nasıl tanımlanması gerektiği ise sorulmadığı takdirde üzerine konuşulan bir konu değil.

Mutabakat yoksunluğunun yanı sıra İstanbul'un "özel koşulları" olarak nitelendirilen ve insanı kural ihlal etmeye ittiği söylenen hali de yine aslında son kertede İstanbul'un "düzensiz" bir yer olarak üretilmesine hizmet ediyor. İnsanlar hem düzen eksikliğinden söz ediyorlar hem de bu eksikliğin bazı bileşenlerini İstanbul'un kendine has durumu olarak kodlayıp buradan hareketle yazısız kurallara başvurmak zorunda olduklarını vurguluyorlar. Bu sırada kendi içlerinde çelişiyorlar ve İstanbul'un düzen ekseninde söylemsel ve pratik olarak biçimlenmesine katkıda bulunuyorlar.

Düzen, Kural ve Kural-Yanı Kodlar

Nedenselliğinin hangi kıyaslardan hareketle ve nasıl kurulduğundan bağımsız olarak, kural-ötesilik ya da kural-yanı başka görenek ve kodlar bütünü kurma hali trafiğe özgü bir şey değil. Hukuk antropolojisinde yasal çoğulculuk (*legal pluralism*) olarak ifade edilen, yani temel kural ya da kanunların yanında giden, onlarla çelişebilen, bazen de onları besleyen ve onlarla iç içe geçen dizi dizi başka kod, işleme biçimi ya da (yazılı/yazısız) kural bütünlüğü olması toplumlarda sık görülen bir durum (Merry 1988). Antropologlar bir hukuk sisteminde birden çok kural bütünü olması halini önce sömürge sonrası toplumlarda işlemiş olsalar da, kısa zamanda bu çoğulluğun genel bir durum olduğunu gördüler. Dolayısıyla kural, işleyiş, görenek, kod, yasa gibi bilgi bütünlüklerinin arasındaki ilişkiler, gerginlikler ve bunlar arasında tercih edilenin iktidarla olan bağlantısı antropologları birçok toplumsal alanda hala meşgul eder.

Yasal çoğulculuk konusunda antropolojinin mesele ettiği noktalardan biri yan yana var olan kural ya da kod dizileri içinde hangi grubun, hangi koşullarda davranışsal ya da söylemsel olarak hangi kural bütününe gönderme yaptığıdır. Örneğin bir etnik azınlık grubu miras meselesini mahkemeye gitmek yerine kendi toplulukları içinde ve önderleri sayesinde çözüyorsa bu önemli bir toplumsal veridir. Aynı

grubun her hususta aynı mecraya danışacağı ise kesin değildir. Başka bazı konularda aynı insanlar resmi sisteme başvurmayı tercih edebilir. O zaman sistemlerin çıkar ve ilişkilene durumlarına göre nasıl müzakere edildiği, ne zaman ve neden hangisinin tercih edildiği derin toplumsal özelliklere işaret eder ve antropolog için veri oluşturur. Bu sayede, hem sistemler arası hiyerarşinin nasıl kurulduğu gözlemlenir, hem kod ya da kural bilme yetkinliğinin nasıl işlediği öğrenilir. Farklı sistemleri mobilize edebilmenin nasıl birer sermaye olduğu böylece izlenebilir. Sonuç olarak, hukuk antropolojisi ve yasal çoğulculuk üzerinden yapılan tahliller yasayı kültürel bir olgu olarak anlamayı mümkün kılar (Griffiths 1996; Jusonyte 2013; Koğacıoğlu 2011).

Bu konuyla bağlantılı bir örnek Elif Babül'ün (2012) çalışmasında geçer. Babül 2000'lerin sonunda Türkiye'de, AB uyum çalışmaları kapsamındaki bürokrat eğitimlerini konu eder. Eğitimlerin temel amacı bürokratların özellikle iyi yönetim ve insan hakları konusunda Avrupalılaşmasıdır. Yani o güne kadar kendini modernizasyon ve medeniyetin öncüsü olarak konumlandırmış devlet elitine yetersiz oldukları mesajı verilir ve bu insanlar bir dizi eğitime tabi tutulurlar. Babül (2012: 31, 44) bu eğitimler ışığında bürokratların meşruiyet iddiaları açısından kendilerini yeniden konumlandıklarını, Avrupa öğretisinin karşısında “yerel bilgi” ve “Anadolu'nun gerçekliği” vurgusuna sarıldıklarını anlatır. Böylece birtakım adımların atılması dışarıdan gelen bir kural ya da göstergeler bütününden hareketle değil, daha kıymetli olduğu öne sürülen yerel işleyiş ve kodlar doğrultusunda gerçekleşir. Yerel bilgiye hâkim olmak önemli bir sermaye türü olarak karşımıza çıkar.

Aslında benim araştırmamda trafik kapsamında öne çıkan, tam da bu şekilde bir yerel bilgi güzelleme ve uyumsuzluk gösterdiği düşünülen bir durumu yerel bilgiyle telafi etme çabası oldu. İstanbul'u “düzensiz” bir yer olarak üreten ve karşımıza çıkaran da bu çaba anının kendisiydi. Görüştüğüm insanların çoğuna göre İstanbul'un var olan

düzeni (yani düzensizliği) onları kuraldışı hareket etmeye itiyordu. Bu kural dışılığın kendisi aslında bir dizi koddan oluşuyordu ve bu kodlara hâkim olmak kentte ulaşımı mümkün kılıyordu yani önemli bir sermayeydi. Fakat bu yazısız kodlar üzerine bir mutabakat olmaması ve insanların “burası İstanbul olduğu için” şeklinde gerekçelendirerek, yani kent dinamikleri “gerektirdiği” için ve bilerek kural çiğnemesi İstanbul’un “düzensiz” olarak yeniden üretilmesini sağlıyor ve pekiştiriyor. Bu durumda ise bozuk olduğu kabul edilen düzenin hangi düzen olduğunu sormak, hangi uyumsuzluğun telafi edildiğini incelemek elzem oluyor.

İstanbul’un “Düzeni” ve (İdeal) Düzen

Görüştüğüm insanlar İstanbul’un kendine has bir düzeninden söz ettiklerinde, bu, idealize edilen ve aslında “düzen”i tanımladığı düşünülen düzenden farklı biçimde kurgulanıyordu. Buradan hareketle ben de İstanbul’un kendine has olarak ifade edilen düzenini küçük harf “d” ile, erişilmesi gereken çita olarak sunulan ideal “Düzen”i de büyük harf “D” ile temsil etmeyi seçiyorum. Dolayısıyla Düzen aslında olması gereken ve arzu edileni, düzen ise İstanbul’un hali hazırda içinde bulunduğu “düzensizliği” simgeliyor. Bir dijital ajansta çalışan ve kendi özel aracı olarak motosiklet kullanan Aykut’a (34) “İstanbul trafiği” ifadesini duyduğunda aklına ne geldiğini sorduğumda şöyle yanıt verdi: “Kaos. Düzensizlik. Düzensizliğin içerisinde saçma sapan bir düzen.” Bu durumda aslında İstanbul’un düzeni bir düzensizliğe yani Düzen yoksunluğuna işaret edebiliyor.

Sömürgecilik, sömürge sonrası toplumlar ve Avrupamerkezi sistem tahlillerinde düzen mevhumu sık sık merkeze alınmıştır (McClintock 1995; Stoler 2002). Timothy Mitchell’a (1988: 44) göre sömürgeciliğin kendisi zaten bir yeniden düzenleme sürecidir ve “bu düzen kendisinin düzenin ta kendisi ya da gelmiş geçmiş tek gerçek düzen olduğunu iddia eder.” Buna göre örneğin 19. yüzyılın başında bir

Paris ziyaretinden sonra Mısırlı bürokratlara Kahire “düzensiz” bir kent olarak görünmeye başlar. Oysa Kahire’yi düzensiz yapan “şu düzenlidir” hükmünün bir hakikat olması ve “şu”nun bileşenlerine Avrupamerkezci bir dünya sınıflandırması tarafından karar verilmiş olmasıdır. Bu da “düzen”in Foucault’cu (1972) anlamda bir söylem olarak işlemeden hareketle mümkün olur. Geniş bulvarları, simetrik caddeleri, planlanmış “modern” bir kenti “düzenli” yapan şey aslında düzen söylemidir. Buna dayanarak da “düzensizliğin” ne olduğuna dair bilgi edinmeye, bazı yerleri düzensiz olarak tanımlamaya başlarız.

O zaman, Timothy Mitchell’in (1988) belirttiği gibi, önce düzen gelir; düzene ilişkin bilgi, kabuller ve söylem gelir. Ardından ve ancak buna dayalı olarak düzensizlik kavramsal olarak mümkün olur. Düzensizlik düzenden önce gelmez. Senem’in anlatısına göre kurallar geldiğinde Düzen tesis edilir; keşmekeş gider. Oysa Mitchell’a göre, düzensiz olan toparlanıp düzenlenmez. Düzene dair birtakım kabullerimiz olduğu için düzensizliği tahayyül edebiliriz ve bazı durumlar “düzensiz” olarak belirirler, karşımıza çıkarlar. Ve o kabuller aslında sömürgeci sürecin, Avrupamerkezci sınıflandırma biçimlerinin öğretilerini esas alır.

Aslında teorik olarak herhangi bir düzenin kendisini Düzen olarak ortaya koyma ihtimali olabilir. Fakat sömürgeci düzen, beyaz düzen ya da Avrupamerkezci düzen çoğu bağlamda farklı çehrelerle olabilmekle birlikte Düzeni tanımlayan olmuştur. Farklı bağlamlarda incelemeleri olan etnograflar bunun örneklerini sunmuşlardır. Örneğin, Ann Stoler (2002) 20. yüzyılın başına kadar Hollanda sömürgesi olan Hollanda Doğu Hint Adaları’na Avrupalı kadınların yani sömürgeci bulunan beyaz adamların eşlerinin gelmelerinin yasak olduğunu anlatır. Çeşitli nedenlerden ötürü cariyelik sisteminin tercih edildiği bu yerlerde bir ırk ve iktidar ekseninde düzenleme ihtiyacı doğduğu zaman beyaz kadınlar getirilir ve çok belirgin bir misyonları olur. Kadınlar, sömürgeci düzeni, yani sömürgeci ahlak, aile, cinsiyet düzenini tesis

etmekle görevlendirilir. Onlardan, bazı sınırları çekmeleri yani hizası kaymış birtakım ilişkileri yeniden düzenleyerek bu misyonu tamamlamaları beklenir.

Joel Streicker (2009) Kolombiya'nın Cartagena kentinde ırk, sınıf ve cinsiyet ayrımcılığının nasıl kesiştiğini anlatırken ırkçı bir dille tasvir edilen alt sınıfların “düzensiz” kitleler olarak algılandığını yazar. Onların yaptıkları işler, meslekleri, cinsiyet ilişkileri, hatta dinledikleri müzik ve icra ettikleri dans bile ahlak ve toplum düzeniyle çelişir biçimde anlatılır ve algılanır. Jane Hill (1999) ise, Amerika Birleşik Devletleri'nde kamusal alanda konuşma pratiklerini ve dil düzenini anlatırken, kamusal alanın aslında bir beyaz alan olduğunu öne sürer. Beyazlar hâkim dilden başka bir dil konuşarak (bu bağlamda İspanyolca) düzeni “bozabilirler” çünkü onların bu pratiği benim kavramsallaştırmamda Düzen olarak ifade ettiğim o söyleme dâhil edilmiştir. Ancak, ana dili İspanyolca olan kesimler kamusal alanda İspanyolca konuştuklarında birer tehdit olarak algılanırlar. Yani onların dili ve konuştukları dilden hareketle düzensizliği işaretlenmiştir (*marked*). Bu da kimin normunun düzen olduğunun ve o düzeni bozmaya da kimin yetkisi olduğunun doğrudan iktidarla ilintili olduğunu gösterir.

Bütün bu örnekler “Düzen”in aslında adı bazen koyulmamış da olsa bir Avrupa, sömürgeci, beyaz düzen olduğunun örnekleridir. Normatif yüklerle “medeni,” “Batılı,” “modern” bir gösterge olan Düzen, tam da bu kavramların tarih içindeki iktidarından hareketle bugün olduğu yere gelmiştir. Düzen bir takım sınırları belirlemek, bir anlatı içinde kişilerin ve toplumların yerlerine yerleştirilmelerini sağlamak için kullanışlı hatta elzemdir. Türkiye’de de Düzenin ne olduğuna ilişkin algı, fikir ve kabuller Avrupa’yı gelişmişliğin, medeniyetin, arzulanan ve idealize edilenin merkezi olarak

konumlandırılan Avrupamerkezci anlatıdan epey etkilenmiştir.² Senem'in sözlerinde de açıkça görüldüğü gibi Kavacık'ta ya da Armutlu'da işlemeyen şey aslında Avrupa'da işleyen döner kavşak düzenidir.

Sadece Senem'de değil, başka görüştüklerimde de kural ve düzenin “işlediği” yer olarak Avrupa imgesi sık sık karşıma çıktı. Temelde bu anlatı şunu söyler: Avrupa'da insanlar kurallara uyarlar ve dolayısıyla işler tıkırında gider, kentler düzenlidir. Türkiye'de ise insanlara kurallara uymaz ve sonuç kaostur. Türkiye'deki durumu açıklamak için bazen “eğitimsizlik” öne sürülür ve buradan hareketle koca bir “eğitim=kalkınma=medeniyet” söylemine gönderme yapılır (Ahmad 1993; Koğacıoğlu 2008). Benim trafik çalışmamda da benzer örüntüler karşıma çıktı. Yani on yıllardır Türkiye'yi farklı birçok ölçekte meşgul eden Avrupa'ya yetişme derdi (Ahıska 2005) trafik üzerine olan konuşmalarda da öne çıktı ve belirleyici oldu.

Diğer toplumlarda Avrupa'da falan diyoruz ya insanlar ne kadar bilinçli, ne kadar uyuyorlar kurallara falan. Çünkü adamlar senelerce yüzyıllarca eğitilmişler... Ama bizim Türkiye'de, insanlar böyle eğitilmemiş senelerce... Avrupa'ya gittiğinde... Millet ışıklardan geçiyor ya. Bizde herkes tarla gibi yürüyor yolda. Babasının tarlası gibi karşıdan karşıya geçiyor. En eğitilmiş bile babasının tarlası gibi karşıdan karşıya geçiyor... Kendini atıveriyor. (Senem, iş sahibi, 31)

Eğitilmişlerin ve kurallara uyanların kentlikle eğitilmişlerin tarlası zıtlığı bu anlatıda açık biçimde karşımıza çıkıyor ve İstanbul tahayyülünü besleyen söylemin bileşenlerine ilişkin kayda değer ipuçları sunuyor. Benzer biçimde Burak da Norveç ve İngiltere'den örnekler sunarak Avrupa Düzenini övüyor:

---

² Burada anlattığımdan farklı türlerde Avrupamerkezciliklerden söz etmek mümkün. Ayrıntısı için bk. Bora 2017.

Norveç'te cadde üzerindeki kırmızı ışıkların hepsi koordineli, sadece bir kavşaktaki değil. Trafiğin akacağı şekilde ayarlanmış... Mesela İngiltere'de onların sensörleri var. Sen kavşağa yaklaşırken, kırmızı ışığa yaklaşırken selektör yaparsan sistem, eğer başka araç yoksa orayı yeşile çeviriyor. Ama burada duruyorsun gecenin bir yarısında... En basitinden yakut tasarrufu[dur] bu. (Burak, arama kurtarma sistemleri uzmanı, 32)

Burak konuşmasının devamında Norveç'ten “medeniyet,” İstanbul'dan ise “açıkhava tımarhanesi” ifadeleriyle söz ediyor ve yine bu yargılarını insanların kurallara uyup uymaması üzerinden gerekçelendiriyor:

Avrupa'da döner kavşağa geldiğin zaman, kavşağın içindekilerin yol hakkı vardır. Burada kavşağın içindeki kavşağa girecek olana yol veriyor... Ben yapmamaya çalışıyorum ama bazen adam duruyor ve ben mesela kavşağa girerken durursam o da benim geçmemi beklediği için o da duruyor. Bakışıyoruz. Bu adam niye girmiyor diye düşünüyor. (Burak, arama kurtarma sistemleri uzmanı, 32)

Emir'in yukarıda alıntılıdığım yazısız kural tasvirini destekleyen bu sözler bu örnekte Avrupa-İstanbul kıyası üzerinden anlamlanıyor. Burak sözlerinde devam ederken, bu farazi kimseyle anlaşabilmek için onun “dilini” öğrenmesi gerektiğini anlattı. Söz ettiği öğrenilmesi gereken “dil” aslında yukarıdaki bölümde anlattığım yazısız kural uygulamasını mümkün kılacak olan araç. Böylece İstanbul'un “düzensiz” düzeni devam edebiliyor, yani, İstanbul belirli ölçüt ve kıyaslara göre düzensiz bir yer olarak üretilebiliyor.

Burak ve Senem aracılarımın kendi özel arabasını kullanan, üst-orta sınıf grubuna giriyor. Okuyucu bu durumda bu kişilerin zaten sınıfsal konum itibarıyla Avrupa-görmüş, elit(ist) kimseler olduğunu düşünebilir, sunulan alıntıları yine sınıfsal konumlarına yakıştırabilir. Oysa yazının başında belirttiğim gibi, İstanbul'un Düzen ve düzen üzerinden tanımlanması ve bu yapılırken de bir tür Avrupamerkezi idealizasyonun devreye girmesi, benim araştırmama göre, sınıf ekesinde

farklılaşan bir pratik değil. Bir pizzacıda, bir dizi sömürü ilişkisinin en dibinde çalışan ve yurtdışına hiç çıkmamış motor sürücüleri de aynı minvalde anlatılar sunabiliyorlar:

Bora: Düzenli bir trafik olsa dümdüz gidebilirsin. Biri sağda duruyor yolu görmek için, biri solda duruyor ilerideki yolu görmek için. Senin için acil bir şeyler yetiştirmeye çalışıyorsun. (Bora, kurye, 35)

Emrah: Trafiğe sıkışıyor motor. Yol vermeyen araçlar yüzünden. Çoğu bilmiyor, oradan motor geleceğini düşünmüyor. Bunaıyor. Sağa bakayım diyor; oradan da motor geçeceğini hesap edemiyor. Mesela Avrupa'da motosikletin özel yolu var. Bizim burada nereden gittiğimiz belli değil. Nereyi boş bulursak oradan gidiyoruz. (Emre, kurye, 23)

Bartu ve Emrah'ın birbirinin ardından gelen sözleri birlikte düşünüldüğünde yine ideal Düzenin Avrupa'da olduğu ve bunun anlamının da araçların kendilerine tesis edilmiş şeritlerde düz gidebilmesi, hesaplanabilir adımlar atması ve yol hakkını gözetmesi olduğu öne çıkıyor. Benzer biçimde bir minibüs durağı ziyaretimde bana şunlar anlatıldı:

Biz toplu taşımayız ama toplu taşıma şeridini kullanamıyoruz. Yasal olarak haklarımız çok ama bizi sahiplenecek birisi yok. Avrupa'da sinyali veriyorsun, verdiğin anda duruyor. Burada yolu bize kullandırtmıyorlar, otobüse falan kullandırtıyorlar. (Yasin, minibüs şoförü, 39)

Çeşitli iktidar ilişkilerinden şikâyetçi taksiciler Avrupa'da taksilere ilişkin düzenlemenin daha iyi olduğunu anlattı. Ambulans şoförleri de yine Avrupa'da diğer araç sürücülerinin ambulansa kolaylıkla ve sistematik biçimde yol açıyor olmasına öykündü. Yukarıdaki bölümle birlikte düşünüldüğünde şöyle bir tahlil yapmak mümkün. İstanbul'da sürücü olmanın bir boyutu İstanbul'un yazısız birtakım kurallarına hâkim olmak ve bunları yerinde kullanabilmek. Öte yandan, bu yazısız kurallara uyma hali birçok sürücünün deneyiminden hareketle İstanbul'u kuraldan ve kural/Düzen'den uzaklaştırıyor. O uzaklaşma anı da her ne kadar “düzensizlik” doğursa da, bir mecburiyet

olarak tanımlanıyor. Burak mesela döner kavşak kuralını biliyor ama karşısındaki bilmediği ya da uygulamadığı için onun “dilinden” konuşmak zorunda. En azından anlatısı böyle biçimleniyor. Yani, İstanbul’da araç kullanmak İstanbul’u Düzen yoksunu ve bu süreçte de Avrupa idealiyle çetrefilli bir ilişkide olarak mütemediyen yeniden üretiyor.

Yirmi iki sene ambulans şoförlüğü yapmış olan Hasan İstanbul’un bu kendine has durumunu, dilini bir “ruh” olarak anlattı ve yukarıda söz ettiğim İstanbul’a uygun davranma zorunluluğunu dile getirdi.

Bence İstanbul’un ruhu diye bir şey var... Mesela bağlantı yollarında 50’yle gitmeniz lazım... Ama bunu yapmanız bu trafik şartlarında çok zor... Yani burada bir eksiklik var. Çok bilimsel mekanizmalarla belki düşünüyor. Bütün dünyadaki ya da Avrupa’daki bu trafik düzenlemelerine uygun düşünüyor, karar verici organlar, ama ne oradaki insan biziz. Ne oradaki mekanizma biziz... Ne oradaki dünya buradaki dünya. Birtakım başka şeyleri de onun içine katarak karar alınması lazım... Birçok şeyi düşünerek bu trafikle ilgili düzenlemelerin yapılması gerekiyor. İstanbul’un geliştirdiği bazı sistemler var. Çok yavaş duramazsınız. Çok acele de edemezsiniz. İyi ayarlamamız lazım. (Hasan, ambulans şoförü, 49)

Hasan’a göre, İstanbul insanın ayarlanması gereken bir yer. Avrupa sistemleri fazla “bilimsel” olabilir dolayısıyla bu sistemleri kelimesi kelimesine takip etmek İstanbul ruhuna uymayacaktır. Elif Babül’ün (2012) anlattığı yerel bilgi güzellemesi ekseninde düşünüldüğünde bu anlatı kural-yanı hareket etmeyi doğrudan uyum ve uyumsuzluk üzerinden gerekçelendiriyor. Yine bizi Türkiye’nin Avrupa’yla olan ilişkisinin tekrar eden bir boyutuna taşıyor ve “bilim”le özdeşleştirilen Avrupa’nın bazen Türkiye’ye, bu örnekte İstanbul’a, “fazla” gelebileceğini vurguluyor. Yine İstanbul’un düzensizliği yani düzeni üretiliyor ve yine bu düzen bir Avrupa Düzenine karşı biçimde kendine yer buluyor.

Sonuç

Michel Foucault (1970) “insan bilimlerinin arkeolojisini” icra ettiği kitabına Borges’ten “gülünç” bir tipoloji sunarak başlar ve bu örneğin kendisine gülünç gelmesinden hareketle sınıflandırmanın, tasnif etmenin yani düzenlemenin aslında kültürel bir eylem olduğunu gösterir. Buna göre, her düzen düzenlenmiştir ve esas tahlile degecek olan düzenle(n)me sürecinin, tarihinin ta kendisidir. Eldeki durum bize neyin mümkün, neyin düşünülebilir, neyin norm olduğu konusunda ipuçları verir, Foucault’cu anlamda bir arkeoloji ise bu durumun nasıl bu durum olarak ortaya çıktığını izler ve “başka türlü nasıl olabilirdi?” sorusunu sormayı mümkün kılar. Zaten Foucault da (örneğin 1965, 1977, 1978) kendi çalışmalarında, Avrupa’daki çeşitli kurumların ve bu kurumlarda dolaşan söylemlerin tarihini ayrıntılandırarak bu tahlili sunar.

Bu yazıda da ben, Düzen olarak ifade edilen düzenin aslında belirli bir tür düzen olduğunu anlatmak istedim. İstanbul’un düzensizliğine işaret eden, İstanbul’u değerlendirmede kullanılan Düzen mevhumu aslında ideal kent ve kentlilik tahayyülünü Avrupalılıkla özdeşleştiriyor. Bununla birlikte Avrupa düzenini de (tek) Düzen olarak kabul ediyor. Aslında Avrupalı olanın, Batılı olanın, Kuzey Amerikalı olanın norm olarak kabul edilmesi ve dünyanın başka yerlerindeki birtakım pratik ya da dinamiklerin “alternatif” örnekler olarak sunulması antropoloji biliminin on yıllardır baş ettiği bir eğilim. Hukukla ilgilenen antropologlar örneğin, standart kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin de “kültürel” bir metin olduğunu (Merry 2003) ya da tıp antropologları Batı biyotibbinin de aslında “etnik tıp” olduğunu belirtmiştir (Lock ve Nguyen 2010). O zaman, sorunsallarını, sorularını ve sahasını bu kaygılar ışığında oluşturan antropoloji için düzen ve düzensizlik yerine çoğul biçimde düzenlerden söz etmek daha yerindedir.

Bu bağlamda İstanbul'un trafik deneyimleri içinden düzen ekseninde üretilmesi demek gündelik hayatta, trafik ışıklarında beklerken ya da kırmızı ışıkta geçerken, yol verirken, yol kaparken, sağdan kaçarken, kornaya basarken aslında yaşanan kentin mütemadiyen yeniden deneyimlenmesi, tahayyül edilmesi ve yapılması demektir. Bu yapmaya ışık tutan en belirgin bileşenlerden biri de, tarihsel ve toplumsal olarak şekillenmiş düzen mevhumudur. Batı ve Avrupa olgularıyla temel, varoluşsal ve karmaşık bir ilişkisi olan Türkiye'de bu kaygılar gündelik hayatta da teşhis edilebiliyor. En sıradan, en olağan, en “boş,” mekân/zamanlarda, dörtlülerini yakıp sağ şeridi “kilitleyen” arabaların farları aslında kocaman bir söylemin hala nasıl dolaştığını aydınlatıyor. İstanbul düzensiz ama kendine has düzeni olan, bu kendine has düzeni sayesinde düzensizliği pekişen ve/ama zarurileşen bir kent, Düzen de iktidarın işleyişine işaret eden çıta olarak konumlanmaya devam ediyor.

Kaynaklar

Ahıska, Meltem (2005). *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*. İstanbul: Metis.

Ahmad, Feroz (1993). *The Making of Modern Turkey*. Londra: Routledge.

Aşan, Cemal (2019). “Van'da Düzensiz Göçmenleri Taşıyan Minibüs Şarampole Devrildi: 17 Ölü”. Anadolu Ajansı, 18 Temmuz.

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/vanda-duzensiz-gocmenleri-tasiyan-minibus-sarampole-devrildi-17-olu/1535094> (Erişim: 21.08.2019)

Augé, Marc (1995). *Non-Places*. Londra: Verso.

Babül, Elif (2012). “Training Bureaucrats, Practicing for Europe: Negotiating Bureaucratic Authority and Governmental Legitimacy in Turkey”. *Political and Legal Anthropology Review*, C. 35, S. 1, s. 30-52.

Bartu Candan, Ayfer ve Biray Kolluoğlu (2008). “Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in Istanbul”. *New Perspectives on Turkey*, C. 39, s. 5-46.

Bartu Candan, Ayfer ve Cenk Özbay (2014). *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar*. İstanbul: Metis.

Bishara, Amahl (2015). “Driving while Palestinian in Israel and the West Bank: The Politics of Disorientation and the Routes of a Subaltern Knowledge”. *American Ethnologist*, C. 42, S. 1, s. 33-54.

Bora, Tanıl (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*. İstanbul: İletişim.

Böhm, Steffen vd. (Der.) (2006). *Against Automobility*. Malden: Blackwell.

Cresswell, Tim (2006). *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. New York: Routledge.

Czeglédy, André (2004). “Getting Around Town: Transportation and the Built Environment in Post-apartheid South Africa”. *City & Society*, C. 16, S. 2, s. 63-92.

Dalakoglou, Dimitris (2010). “The Road: An Ethnography of the Albanian-Greek Cross-Border Motorway”. *American Ethnologist*, C. 37, S. 1, s. 132-149.

Dalakoglou, Dimitris ve Penny Harvey (2012). “Roads and Anthropology: Ethnographic Perspectives on Space, Time and (Im)Mobility”. *Mobilities*, C. 7, S. 4, s. 459-465.

Dawson, Andrew (2015). “The Road to Srebrenica: Automobility and Belonging in a Post-socialist/war Milieu”. *Anthropological Notebooks*, C. 21, S. 2, s. 5-25.

Dawson, Andrew (2017). "Why Marx was a Bad Driver: Alienation to Sensuality in the Anthropology of Automobility". *Advances in Anthropology*, C. 7, s. 1-16.

Edensor, Tim (2008). "Mundane Hauntings: Commuting Through the Phantasmagoric Working-Class Spaces of Manchester, England". *Cultural Geographies*, C. 15, S. 3, s. 313-333.

Featherstone, Mike (2004). "Automobilities: An Introduction". *Theory, Culture & Society*, C. 21, S. 4/5, s. 1-24.

Foucault, Michel (1965). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York, NY: Random House.

_____ (1970). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Random House.

_____ (1972). *Archaeology of Knowledge and Discourse on Language*. New York: Pantheon.

_____ (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Random House.

_____ (1978). *The History of Sexuality, Volume I: An Introduction*. New York: Random House.

Geniş, Şerife (2007). "Producing Elite Localities: The Rise of Gated Communities in Istanbul". *Urban Studies*, C. 44, S. 4, s. 771-798.

Griffiths, Anne (1996). "Legal Pluralism in Africa: The Role of Gender and Women's Access to Law". *Political and Legal Anthropology Review*, C. 19, S. 2, s. 93-108.

Göktürk, Deniz vd. (Der.) (2010). *Orienting Istanbul: Cultural Capital of Europe?*. Londra: Routledge.

Hill, Jane (1999). "Language, Race and White Public Space". *American Anthropologist*, C. 100, S. 3, s. 680-689.

Ingold, Tim (1993). "The Temporality of Landscape". *World Archaeology*, C. 25, S. 2, s. 152-174.

Jirón, Paola A. vd. (2016). "Relearning to Travel in Santiago: The Importance of Mobile Place-making and Traveling Know-how". *Cultural Geographies*, C. 23, S. 4, s. 599-614.

Jusionyte, Ieva (2013). "On and Off the Record: The Production of Legitimacy in an Argentine Border Town". *Political and Legal Anthropology Review*, C. 36, S. 2, s. 231-248.

Karaman, Ozan (2012). "Urban Renewal in Istanbul: Reconfigured Spaces, Robotic Lives". *International Journal of Urban and Regional Research*, C. 37, S. 2, s. 715-733.

Keyder, Çağlar (1999). *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*. İstanbul: Metis.

_____ (2005). "Globalization and Social Exclusion in Istanbul". *International Journal of Urban and Regional Research*, C. 29, s. 124-34.

Koğacıoğlu, Dicle (2008). "Conduct, Meaning and Inequality in an Istanbul Courthouse". *New Perspectives on Turkey*, C. 39, s. 97-127.

_____ (2011). "Knowledge, Practice, and Political Community: The Making of the 'Custom' in Turkey". *Differences*, C. 22, S. 1, s. 172-228.

Lee, Doreen (2015). "Absolute Traffic: Infrastructural Aptitude in Urban Indonesia". *International Journal of Urban and Regional Research*, C. 39, S. 2, s. 234-250.

Lock, Margaret ve Vinh-Kim Nguyen (2010). *An Anthropology of Biomedicine*. West Sussex: Wiley-Blackwell.

Lutz, Catherine ve Anne Lutz Fernandez (2010). *Carjacked: The Culture of the Automobile and its Effects on Our Lives*. New York: Palgrave Macmillan.

Massey, Doreen (2005). *For Space*. Londra: Sage.

McClintock, Anne (1995). *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Context*. New York: Routledge.

Merriman, Peter (2004). "Driving Places: Marc Augé, Non-places, and the Geographies of England's M1 Motorway". *Theory, Culture & Society*, C. 21, S. 4-5, s. 146-167.

Merry, Sally E. (1988). "Legal Pluralism". *Law and Society Review*, C. 22, S. 5, s. 869-896.

Miller, Daniel (Der.) (2001). *Car Cultures*. Oxford: Berg.

Mitchell, Timothy (1988). *Colonizing Egypt*. Berkeley: University of California Press.

Öz, Özlem ve Mine Eder (2012). "Rendering Istanbul's Periodic Bazaars Invisible: Reflections on Urban Transformation and Contested Space". *International Journal of Urban and Regional Research*, C. 36, S. 2, s. 297-314.

Özbay, Cenk (2014). "Yirmi Milyonluk Turizm Başkenti: İstanbul'da Hareketliliklerin Politik Ekonomisi". *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar*, Ed: Ayfer Bartu Candan ve Cenk Özbay, İstanbul: Metis, s. 166-197.

Robertson, Susan (2007). "Visions of Urban Mobility: The Westway, London, England". *Cultural Geographies*, C. 14, S. 1, 74-91.

Sheller, Mimi ve John Urry (2006). "The New Mobilities Paradigm". *Environment and Planning A: Economy and Space*, C. 38, S. 2, s. 207-226.

Stoler, Ann Laura (2002). *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule*. Berkeley: University of California Press.

Streicker, Joel (1995). "Policing Boundaries: Race, Class and Gender in Cartagena, Colombia". *American Ethnologist*, C. 22, S. 1, s. 54-74.

TomTom (2018). "TomTom Traffic Index".

https://www.tomtom.com/en_gb/traffic-index/ranking

(Erişim:

21.08.2019)

Truitt, Allison (2008). "On the Back of a Motorbike: Middle-class Mobility in Ho Chi Minh City, Vietnam". *American Ethnologist*, C. 35, S. 1, s. 3-19.

Türkün, Asuman (Der.) (2014). *Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Urry, John (2004). "The 'System' of Automobility". *Theory, Culture & Society*, C. 21, S. 4/5, s. 25-39.

Yazıcı, Berna (2013). "Towards an Anthropology of Traffic: A Ride Through Class Hierarchies on Istanbul's Roadways". *Ethnos*, C. 78, S. 4, s. 515-542.

EXTENDED ABSTRACT

It may appear to be rather simple to decide whether or not something or a place is “ordered.” However, categorizing things, people or spaces as ordered versus disordered is a historically and politically charged move. Such categorization is only possible if one adheres to a specific worldview composed of specific assumptions. “Order” and “disorder” are not neutral or value-free notions. There is a normative hierarchy between them. Order is, because of a specific historicity, generally understood to be better than disorder. In this paper, I aim to describe how Istanbul is continually reproduced vis-à-vis order (as a discourse in the Foucauldian sense) in and through everyday traffic. I have found that traffic experiences allow people to evaluate Istanbul in relation to order where a particular European order is revered and presented as an ideal to reach. As such, ordinary traffic in Istanbul allows us to inquire into how Turkey’s decades long troubled relationship with Europe and Europeanness manifests daily and rather mundanely.

This research lies at the intersection of mobility studies, cultural geography and urban anthropology whereby I follow the “mobility turn” of the 1990s and early 2000s to emphasize that phenomena and time/spaces related to mobility and car cultures are socially significant and productive (Sheller and Urry 2006; Böhm, et. al. 2006; Lutz and Fernandez 2010; Miller 2001). In line with other anthropological work on traffic, I assert that highways, roads, public transportation, bicycle paths, parking lots or sidewalks shape and produce socialities and politics, profoundly impacting people’s relations as well as perceptions about how they dwell (Dalakoglou 2010; Dawson 2015, 2017; Czeglédy 2004; Truitt 2008; Lee 2015).

This article is based on a year of ethnographic fieldwork in Istanbul’s traffic comprised of in-depth interviews, participant observation and passenger-seat ethnography. A total of 48 people (45 of which were drivers) have participated in my study including private car, taxi, minibuss, ambulance, motorcycle, truck and bus drivers as well as private chauffeurs, valet parkers, a police officer, an urban design expert and a psychologist in charge of administering psycho-technical tests to bus drivers.

I have found that although across class divides people associate disobeying rules with disorder and that there seems to be a consensus about how Istanbul’s traffic is “disorderly” and “chaotic” because people engage in all kinds of rule breaches. On the other hand, I have also found that drivers reference sets of unwritten rules which they are absolutely certain are needed because Istanbul is allegedly an idiosyncratic place causing people to devise their own codes and customs. Since there is no

consensus on the content of such unwritten rules, people contribute to the production of Istanbul as a “disorderly” city.

I have also found that in describing Istanbul as a place devoid of order, people including upper-middle class private car drivers and working-class drivers in the service sector, refer to Europe as the ultimate point of juxtaposition. I analyze this data in light of postcolonial literature and works on race and racism which describe order as a discourse – one which dictates the white, European, colonial order the only legible or legitimate kind of order. As such, I point to a specific way in which Eurocentrism manifests itself in Istanbul's daily life, by distinguishing between Istanbul's order and an ideal Order where the tension is kept alive precisely because of people's insistence to produce and abide by unwritten rules – a phenomenon I explain by referring to the concept of pluralism in legal anthropology.

This article is a contribution to a Foucauldian investigation of order as discourse (1970, 1972) where I aim to divulge how taken-for-granted notions about standard or ideal Order only reflect one kind of order – one which is quite specific and historically charged with power relations. I demonstrate how ordinary moments of running lights, overtaking without consideration to right of way or sitting in traffic while someone swiftly cruises on the emergency lane in fact make or produce Istanbul as a specific place of dwelling in relation and contention with Order and its historicity.

Özdemir, Fatih ve Türker Özkan (2020). "Türkiye'de Ulusal Kimlik İnşası ve Siyasi Parti Kimlikleri". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 525-563.

DOI: 10.21550/sosbilder.591332

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DE ULUSAL KİMLİK İNŞASI VE SİYASİ PARTİ KİMLİKLERİ

Fatih ÖZDEMİR*

Türker ÖZKAN**

Gönderim Tarihi: Temmuz 2019

Kabul Tarihi: Aralık 2019

ÖZET

Makalenin amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından günümüze kadar olan dönemde, Türkiye'deki ulusal kimlikleşme sürecine odaklanmak ve aydınlar ya da siyasi parti liderlerinin ulusal kimliği nasıl şekillendirebildiğinin altını çizmektir. Zamanın ihtiyaçlarına paralel olarak, ulusal kimlik inşasında Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi farklı yaklaşımlar benimsenmiş ve vatandaşlık, din ya da etnik köken-temelli söylemler insanları birarada tutmak amacıyla kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise siyasi parti liderleri kendi partilerinin değerleriyle uyumlu olarak ulusal kimliği tanımlamış ve ulusal kimlikleşme sürecine etki etmiştir. Kısa bir dönemde gerçekleşen bu gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut ulusal kimliğinin hem etno-kültürel hem sivil kimlikleşme özellikleri içermesine neden olmuştur. Bu ikilik ulusal kimliği kırılğan hale getirmekte ve "Türk" ve "Türkiyeli" kavramlarına ilişkin tartışmaya ve etnik/dini azınlık grupların Türkiye toplumuna uyum sağlayamamasına neden olmaktadır. Bu makale Türkiye Cumhuriyeti ulusal kimlikleşme süreci, siyasi parti kimlikleri, siyasi partiler arası ilişkiler ve güncel sosyo-politik gelişmelerle ilgilenen kişiler için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: ulusal kimlik, etno-kültürel kimlik, sivil kimlik, siyasi parti kimliği, siyasi ortam

---

* Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, psyfatihozdemir@gmail.com

** Prof. Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, ozturker@metu.edu.tr

National Identity Construction and Political Party Identities in Turkey

ABSTRACT

The purpose of the article is to focus on national identity formation process in Turkey from the last years of the Ottoman Empire to the present day, and to underline how intellectuals or political party leaders shape the national identity. Parallel to the needs of the time, different approaches as Ottomanism, Islamism and Turkism were adopted in national identity construction, and citizenship, religion or ethnic origin-based discourses were used to keep people together. In the Republican period, political party leaders defined the national identity in line with the values of their own political parties, and influenced the national identity formation process. These developments which happened in a short time led to the inclusion of both ethno-cultural and civil features into the Republic of Turkey's current national identity. This duality makes national identity fragile, and causes the debate on "Turkish" and "citizen of the Republic of Turkey" concepts, and the integration problems of ethnic/religious minority groups into the society in Turkey. This article is an important resource for people who are interested in the national identity formation process of the Republic of Turkey, political party identities, inter-political party relations, and current socio-political developments.

Key words: *national identity, ethno-cultural identity, civil identity, political party identity, political environment*

Bireylerin sosyal dünyayı nasıl algıladığı, kendi konumlarını sosyal bağlamda nasıl kavramsallaştırdığı ve bu algısal konumlandırmaya bağlı olarak kişiler arası ya da gruplar arası ilişkilerini nasıl düzenlediği gibi konuları anlamlandırmak amacıyla sosyal bilimler bireysel ve grup-temelli kimlikleşme süreçlerine odaklanmış ve bu süreçleri rasyonalize etmek amacıyla farklı kuramsal yaklaşımlar sunmuştur. Sosyal grup üyeliğine dayanan bilişsel ve duygusal bağlılık hali ve bu bağlılıktan edindiği bilgi kişinin benlik kavramını şekillendirmekte ve "ben kimim ya da biz kimiz" sorularını yanıtlamasına yardımcı olmaktadır. Ancak önemli nokta şudur ki sosyal kimlikler görece değişmez ya da sabit gibi algılansa da müdahale ya da

şekillendirmeye oldukça açıktır. Bu makalede ise Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarından günümüze kadar olan süreçte, Türkiye’deki ulusal kimlikleşme süreci üzerinde durulmuş ve aydınlar ya da siyasi parti liderlerinin bir sosyal kimlik biçimi olan ulusal kimliği nasıl şekillendirebildiğinin altı çizilmeye çalışılmıştır.

1. Ulusal Kimlik

Ulusal kimlik geniş ve karmaşık bir sosyal kimlik biçimi olarak değerlendirilmekte (Cingöz Ulu 2008) ve sosyal sınıflandırma, sosyal özdeşleşme, sosyal karşılaştırma ve grup-temelli farklılaştırma gibi sosyal kimlik oluşumunun temel süreçleri ulusal kimlik kavramı tanımında görülmektedir. Guibernau (2007) ulusal kimliği, aynı ulusa ait olma inancına dayanan ve o ulusu diğer uluslardan farklı kılan özelliklerin çoğunu içeren ortak bir duyarlılık olarak tanımlamıştır. Smith (1991) ise ulusal kimliğin temel boyutları olarak ortak toprak, tarihi anılar, halk kültürü, yasal haklar, yükümlülükler ve ekonomiyi önermiştir. Ulusal kimliğin bu boyutları sayesinde üyeler “kim olduklarını”, “diğer uluslarla olan ilişkilerini” ve “kendi ulusları için neyin önemli olduğunu” sosyal bağlamda anlamlandırmaktadır. Örneğin, bazı çalışmalar etno-kültürel ulusal kimliğin sivil ulusal kimliğe kıyasla daha baskın olduğu toplumlarda üyelerin kendi ulusuyla özdeşleşme ve diğer uluslara ilişkin önyargılı olma hallerinin daha kuvvetli olduğunu bulgulamıştır (Billiet vd. 2003; Pehrson vd. 2009).

Ulusalçılık ve ulus arasındaki ilişki tavuk-yumurta paradoksuna benzese de, eşitlik ve özgürlük düşünceleri, kapitalizm, modernleşme ve sanayileşme gibi tarihsel gelişmeler toplumların sosyal dönüşümünü tetiklemiş ve insanlar yeni siyasi otorite türleri arayışına girmiştir. İkincil olarak, instrumentalist görüşe göre ulusal kimlik politik bir yöne sahiptir ve bu nedenledir ki uluslararası faktörler, iç çatışmalar ve toplumdaki liderler ve aydınlar ulusal kimlik oluşumunu etkileyebilmektedir (Saideman 2002). 18. yüzyılın sonlarında, Fransız

ve Amerikan devrimleri dünyanın politik yapısını etkilemiş, modern ulus-devlet oluşumunu başlatmış ve ulus, devlet ve ulus-devlet kavramlarına popülerlik kazandırmıştır. Ergül’ün çalışmasında belirtildiği gibi (2009) ulus, çoğunlukla aynı bölgede yaşayan, aynı sosyal, kültürel ve tarihi özellikleri paylaşan, aynı dili kullanan ve kendilerini bu topluluğun bir üyesi olarak gören insan nüfusu olarak tanımlanmaktadır. Ek olarak, bazı uluslar kendilerini tanımlamak amacıyla etnik, dini ve coğrafi boyutları kullanmaktadır. Devlet ise tüm ulusu ve ulusun çıkarlarını temsil etmek üzere üyeler tarafından seçilen bir grup insanın oluşturduğu, toplumun idari organı olarak betimlenmektedir. Bu kişilerin seçimler yoluyla onaylanması, modern ulus-devleti diktatörlük ve monarşilerden ayıran en temel farklılıklardan biri olmuştur. Ulus-devlet ise belirli bir bölgede egemen bir devlet ya da bağımsız bir siyasi birime sahip, ulusun politik olarak örgütlenmiş halidir. Üyeler vatandaşlık haklarına ve yükümlülüklerine göre davranmaktadır. Ulus-devletin birleştirici özellikleri ulusal kimliği şekillendirmektedir.

Ulusun yapısını ve ulusal kimliğin içeriğini belirleyen “Alman ya da İtalyan tipi” ve “İngiliz ya da Fransız tipi” gibi farklı milliyetçilik yaklaşımları bulunmaktadır (Kadioğlu 1996). Türk ve Türkiyeli (Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı) kavramları arasındaki tartışma bu yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Alman/İtalyan tipi milliyetçilik ırksal, etnik ve dini özelliklere bağlı olarak ulus üyelerinin homojenliğinin ve organik ulusun önemini vurgulamaktadır. Bu durum etno-kültürel ulusal kimlikleri kuvvetlendirmektedir. Alman Romantikleri ulus üyelerini etnik köken, din, kan, ortak dil, gelenekler, kültürel tarih ve coğrafyayla birbirine bağlı organik bir aile olarak tanımlamaktadır.

İngiliz/Fransız milliyetçiliği ise bir ulusa ait olma kavramını kişilerin sahip olduğu ırksal, etnik, dini ve kültürel özelliklerden ziyade kişilerin arzu ve duygularıyla açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle kişinin

ulusa bağlanma hali, birlikte yaşama arzusu, kolektif dayanışma çabası, ulusun çıkarlarını koruma isteği, ulus-yanlısı fedakârlıklarda bulunma eğilimi ve evde olma hissi ulusun bir üyesi olmak için yeterlidir. Bu milliyetçilik tipi vatandaş ve devlet arasındaki hak ve yükümlülük temelli ilişkiye odaklanmakta ve ulusun egemenliği ve birliği için bireyin önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım ise sivil ulusal kimlikleri oluşturmaktadır.

Ulusal kimlik dinamik olarak inşa edilmiş bir kavramdır ve zamanın ihtiyaçlarıyla uyumlu olarak yeniden yapılandırılabilir (Gellner 2006; Reicher vd. 2001). Ulusal kimliğin içeriği ise ulus-devlet tipine ve üyeleri bir arada tutmak için kullanılan birleştirme stratejisine göre değişmektedir. Bu nedenle bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin doğası (Saklı 2011) açıklığa kavuşturulmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti örneğinde etno-kültürel ve sivil ulusal kimlikler sıfır toplamlı bir süreklilikte değerlendirilememektedir. Türkiye vatandaşlığı resmi ifadelerde sivil kavramlarla tanımlanmış olsa da, Türkiye milliyetçiliğinde hem etno-kültürel hem sivil özellikler hala fark edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal kimlik oluşumunu anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar uzanan süreç ve tarihsel arka plan dikkate alınmalıdır.

2. Türkiye Cumhuriyeti Ulusal Kimliğinin Oluşumu

2.1. Osmanlı İmparatorluğunun Son Yılları ve Kimlik

19. yüzyılda artan ulusalcı görüşler, sınırları içerisinde çok sayıda farklı etnik, dini ve kültürel grubu barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun otoritesini olumsuz etkilemiş ve özerklik, özgürlük ve egemenlik düşünceleri azınlık gruplar arasında kuvvetlenmiştir. Mevcut birleştirici kimlikler ise azınlıkların Osmanlı'yla olan bağıni korumada yeterli olamamıştır. Bulgarlar, Sırlar, Yunanlar, Ermeniler ve Araplar gibi bazı gruplar arasında yayılan etnik milliyetçilikler, Balkan Savaşları (1912-1913) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) din-ü

devlet anlayışının (sultanlar dâhil, tüm insanların din ve devlet yararına davranması) ve millet sisteminin (etnik grupların dini kimliklerine göre konumlandırılması) birleştirici üst kimlik fonksiyonunu kaybettiğini göstermiştir (Altınay 2004; Ergül 2009). Kolektif bilinci geliştirmek ve Osmanlı’nın yıkılmasını önlemek için Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi farklı kimlik yaklaşımları aydınlar ve bazı gruplar tarafından önerilmiştir.

İlk olarak, Tanzimat’la birlikte Osmanlıcılık gündeme gelmiş, tüm etnik ve dini grupların aynı hak ve yükümlülöklere sahip olduğu çok-kültürlü bir ulus-devlet oluşturma eğilimi kuvvetlenmiş ve grupların etnik ve dini özelliklerinden ziyade ulusal irade, eşitlik ve özgürlük kavramları vurgulanmıştır (Akçura 1991). Fakat etnik azınlıkların bağımsızlık arzusu, özgürlük hareketleri ve Avrupa’da Alman tipi milliyetçilik akımının etkinliği sebebiyle Osmanlıcılık, imparatorluğu kurtarma meşruiyetini kaybetmiştir (Akçura 1991).

İslamcılık ise kişileri birleştirmek amacıyla desteklenen bir diğer yaklaşımdır. Özellikle Namık Kemal, Ali Suavi, Şinasi ve Ziya Paşa gibi Genç Osmanlılar Osmanlı İmparatorluğu’nun devamlılığını İslamiyet ve Müslüman cemaatte görmüş ve Batının Fransız tipi milliyetçiliğinin Doğu’ya uygun olmadığını savunmuştur (Akçura 1991). Fakat I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı’nın Cihad çağrısına rağmen Müslüman toplumların Osmanlı’nın yanında gayrimüslimlere karşı savaşmaması, hatta Arap toplumların bağımsızlık arzusuyla İngiltere’nin yanında savaşa girmesi İslamcılık anlayışının işlevsizliğini göstermiş ve modern İslam devleti hayalini sekteye uğratmıştır. Yine de, İslami inançlar ve dini bağılılıklar Türkiye’nin mevcut ulusal kimliği üzerinde hala etkilidir. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti 1937 anayasasıyla kendini laik bir ulus devleti olarak tanımlamış olsa da, günümüde Anadolu halkının kim olduğu sorusu Türkiye vatandaşlarının çoğunluğu ve siyasi liderler tarafından İslami özellikler kullanılarak yanıtlanmaktadır. İslamiyet toplumun büyük bir kısmı tarafından

Türkiye kimliğinin temel yapıtaşlarından biri olarak kabul edilmektedir (Özdemir 2013).

İslamcıların başarısızlığından sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasını önlemeyi hedefleyen milliyetçi fikirler etnik kökenle ilişkilendirilmiş, fakat dinin etkisi gözardı edilmemiştir. Osmanlı’nın son yıllarında etnik köken ve din Osmanlı kimliğini tanımlamak için kullanılan iki temel boyut olmuştur. Yanısıra Türk dili de birleştirici bir faktör olarak önerilmiştir. Kimlik oluşum sürecinde “Muslûman Türkler” ve “Türkçe konuşan Müslûman Türkler” kavramlarının kullanılma sebebi budur. Ünlü Türk yazarlardan biri olan Ömer Seyfettin Osmanlılık’tan ziyade etnik köken ve dine dayalı ulusal kimliğin birleştirici bir faktör olarak önemini vurgulamıştır.

Büyük toprakların kaybı sebebiyle Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi Türk aydınlar odaklarını imparatorluğun topraklarının korunmasından yeni bir Türk ulus-devletinin kurulmasına çevirmişler ve bütün Müslûmanlardan ya da Osmanlılardan ziyade Anadolu Türklerine odaklanmışlardır. Türkçülük önemli bir referans noktası haline gelmiştir. Akçura (1991) Türk milletinde etnik kökenin önemini vurgulamış ve İslamiyeti Türkleri bir arada tutan ikincil bir faktör olarak tanımlamıştır. Akçura ayrıca etnik köken olmadan dinin sosyal ve politik etkinliğini sürdürmeyeceğini savunmuştur.

Bu kısa giriş Osmanlı İmparatorluğu döneminde kişileri birleştirmek amacıyla aydınlar tarafından farklı yaklaşımların kullanıldığını, farklı ulusal kimliklerin inşa edildiğini ve ulusal kimlik anlamının zaman içerisinde değiştiğini göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi, 1937 anayasasıyla Türkiye Cumhuriyeti, ulusal kimliği etnik ve dini özelliklerden sıyrarak tanımlamıştır. Modernleşme ve sekülerleşme arzuları sebebiyle toplumu birleştirmek için sivil, dilsel ve politik özellikler tercih edilmiş ve resmi belgelerde sivil ulusal kimlik vurgusu yapılmıştır. Devletin resmi bildirimlerine rağmen, etno-kültürel

ve sivil ulusal kimlikler arasındaki ikilem hala tartışma konusudur. Bu sebeple makalenin ilerleyen bölümünde Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal kimliği ve kimliğin etno-kültürel ve sivil özellikleri vurgulanmıştır.

2.2. Türkiye Cumhuriyeti’nin Ulusal Kimliğine Bakış

Osmanlı İmparatorluğu döneminde insanları birarada tutmak amacıyla desteklenen yaklaşımlar Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal kimliğine ilişkin ipuçları sağlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin mevcut anayasasında (1982, 10. madde) ırk, etnik köken, din, dil, cinsiyet ve siyasi görüş ayrımı yapılmaksızın tüm kişiler için eşit vatandaşlık hakları vurgulanmakta ve sivil toplumsal yapı desteklenmektedir. Ayrıca sivil ulusal kimliğin diğer temel özellikleri (Fransız tipi, kişinin ulusa bağlılığı, ulusun birliği ve devamlılığı için her bir bireyin önemli olduğu, vb.) vurgulanmış ve hem vatandaşın hem devletin karşılıklı hak ve yükümlülükleri netleştirilmiştir. Fakat etno-kültürel ulusal kimlik (Alman tipi) özellikleri de anayasanın bazı maddelerinde mevcuttur. Örneğin 3. madde, devletin resmi dilinin “Türkçe” ve milli marşının etnik ve dini söylemler içeren “İstiklal Marşı” olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bazı maddeler “Türkiyeli” kelimesinden ziyade “Türk” kelimesini kullanmaktadır. Anlaşılan şudur ki Türkiye Cumhuriyeti ulusal kimliği ve anayasası hem Fransız tipi hem Alman tipi kimlikleşme özelliklerini içermektedir. Bu ikilik ulusal kimliği kırılğan hale getirmekte ve sosyo-politik alanda bazı sorunlara neden olmaktadır.

Türkiye milliyetçiliğinin hem etno-kültürel hem sivil özellikler içerdiği bir gerçektir. Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal, Türk kelimesinden ziyade sıklıkla Türkiye ulusu kavramını kullanmış ve Kürt, Laz ve Çerkez gibi Türkiye’de yaşayan tüm etnik grupları sürece dâhil etmeyi hedeflemiştir. Fakat 1923’ten sonra bu yaklaşım devletin resmi beyanlarında değişiklik göstermiştir (Oran 1993). Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında etnik ve dini azınlıklar konusu sorunlu bir

durum haline gelmiştir (Yeğen 2007). İslami söylemler Kurtuluş Savaşı yıllarında kişileri düşmana karşı motive etmek amacıyla kullanılmış olmasına rağmen, Cumhuriyetin kurucuları sekülerleşme arzuları nedeniyle dinin toplumdaki etkisini azaltmaya çalışmıştır. Fakat bu sefer de etnik ve dilsel özelliklere odaklanılmış ve etnik Türk milliyetçiliği devlet desteğiyle etkisini artırmıştır (Altınay 2004).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk kültürünün ırk-temelli özelliklerini vurgulamak, dünya medeniyet tarihi sahnesinde Türk ırkını ve dilini yüceltmek ve Türkler ve Anadolu toprakları arasındaki bağı kuvvetlendirmek amacıyla Türk tarihi 1930larda yeniden yazılmıştır (Altınay 2004). Türk Tarihinin Ana Hatları, Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Tezi ve Tarih isimli ders kitapları Türk ırkının dünya arenasında üstünlüğünü vurgulamak amacıyla Atatürk’ün desteğiyle yayımlanmıştır. Örneğin Tarih ders kitabında Türkler “tarih ve tarih öncesi dönemlerde farklı devletler, medeniyetler ve toplumlar ortaya çıkaran üstün bir ırkın üyeleri” olarak tanımlanmış (Altınay 2004) ve bu ders kitapları yıllarca okullarda kullanılmıştır.

Türkiye milliyetçiliği ve ulusal kimlikteki bu ikilik primordiyal ve instrumentalist görüşlerle açıklanabilir. Ulusal kimliği primordiyallar doğal, sabit, kültürel ve paylaşılan tarih-temelli bir yapı olarak görürken instrumentalistler kişileri birarada tutmak ve sosyal davranışları manipüle etmek amacıyla liderler ve aydınlar tarafından oluşturulmuş küme olarak değerlendirmektedir (Saideman 2002). Türkiye’de ise ulusal kimlik bu kavramlar arasında bir yere düşmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal kimliği hem doğal bileşenleri hem liderlerin yönlendirmelerini içermektedir. Türk tarihinin yeniden yazılma çalışmalarına ek olarak, 1920’ler ve 1930’lar arasında Kemalist rejimin Türkiye’nin ulusal kimliği üzerindeki müdahalesi instrumentalistlerin görüşüne iyi bir örnektir: Cumhuriyet’i Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayırştırmak, Osmanlı’nın sahip olduğu “Avrupa’nın hasta adamı” imajından sıyrılmak ve bağımsızlık gibi

ortak bir amaç etrafında ve zor şartlarda insanları birarada tutmak amacıyla Türkiye’nin ulusal kimliği manipüle edilmiştir.

Etnik ve dini özellikler hala sivil ulusal kimliğin arkasında saklanmaktadır. Bu ikilik nedeniyle insanlar Türkiye vatandaşı olmak ve Türk ulusunun bir üyesi olmak arasında katı sınırlar algılayabilmektedir. İnsanların çoğu Türk kimliğinin Türkiye’de yaşayan diğer etnik gruplar üzerindeki üstünlüğünü ve hâkimiyetini desteklemekte ve militarist özellikler, İslam-temelli inançlar ve muhafazakâr kurallar gibi Türk kimliğinin algılanan özelliklerini ve Türklüğü yüceltmektedir (Özdemir 2013). Ayrıca Türklük, devlet tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin kutsal bir bileşeni olarak korunmaktadır. Türklük ve Türkiye vatandaşı olmak algısal olarak eşit kabul edilmemekte ve Türkiye’deki askeri düzenden milli eğitim sistemine kadar Türklük-temelli söylemlerin üstünlüğü fark edilmektedir.

Makalenin ilerleyen kısmında ise Türkiye’nin ulusal kimliği içerisindeki siyasi parti kimlikleri (alt-sosyal kimlikler) üzerinde durulmaktadır. Kasım-2015 parlamento seçimleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) temsil hakkına sahip siyasi partilerin kimliklerine odaklanılmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP) ya da Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) destekçisi olmanın anlamı netleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca daha net bir bakış açısı sağlamak amacıyla Türkiye’deki mevcut siyasi ortama ve siyasi partiler arası ilişkilere değinilmiştir.

3. Ulusal Kimlik İçerisindeki Siyasi Parti Kimlikleri

Sosyal sınıflar ve sosyal kimlikler sadece geniş sosyal grubun mevcut özelliklerini yansıtmamaktadır; ayrıca kişiler daha iyi bir geleceğe sahip olmak ve kolektif hareketliliği sağlamak amacıyla biraraya gelmekte, toplum içerisinde alt-kategoriler oluşturmakta ve

alternatif değerler ve normlar üretmektedir (Reicher 2004; Reicher vd. 2001). Ulusal kimlik içerisindeki farklı siyasi parti kimlikleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Siyasi parti liderleri, kendi partilerinin değer ve amaçlarına bağlı olarak belirgin grup kimlikleri oluşturma ve toplumun mevcut koşullarını bu değerlerle uyumlu bir şekilde iyileştireceklerine ilişkin mesajlar verme eğilimindedir. Ayrıca bu liderler kendi grup kimliklerini diğer gruplar (diğer siyasi partiler) üzerinden “biz” ve “onlar” söylemleriyle inşa etmekte, dış-grup üyelerinin davranışlarını normatif bulmayarak bu grupları marjinalleştirmekte ve dış-grupların olumsuz etkilerine rağmen toplumun çıkarlarını koruyacaklarını vurgulamaktadır. Türkiye’deki siyasi partilerin kimlikleri incelenirken bu eğilim tartışılacaktır.

Liderler kendilerini ve siyasi partilerini ulusun temsilcisi olarak konumlandırmakta ve siyasi parti kimliğini ulusal kimlikle ilişkilendirmektedir. Bu sebeple liderlerin, ulusal kimliği kendi bakışaçlarıyla algıladıkları ve kendi siyasi parti değerleriyle tanımladıkları söylenebilir. Tablo 1’de makale kapsamında kimlik değerlendirmesi yapılacak siyasi partilerin son altı parlamento seçimlerinde aldıkları oy oranları ve meclisteki sandalye sayıları verilmektedir.

Tablo 1. Son Altı Parlamento Seçimleriyle TBMM'de Temsil Edilen Siyasi Partiler

Siyasi Partiler	24	1	7	12	22	3
	Haziran 2018	Kasım 2015	Haziran 2015	Haziran 2011	Temmuz 2007	Kasım 2002
	a (b)	a (b)	a (b)	a (b)	a (b)	a (b)
AKP	42.56 (295)	49.5 (317)	40.8 (258)	49.8 (327)	46.7 (341)	34.3 (365)
CHP	22.65 (146)	25.3 (134)	24.9 (132)	25.9 (135)	20.8 (112)	19.4 (177)
HDP	11.70 (67)	10.7 (59)	13.1 (80)	-----	-----	-----
MHP	11.10 (49)	11.9 (40)	16.2 (80)	13 (53)	14.3 (71)	-----
Bağımsızlar	-----	-----	-----	6.6 (35)	5.2 (26)	1 (8)
Toplam	% 88.01 (557)*	% 97.4 (550)	% 95 (550)	% 95.3 (550)	% 87 (550)	% 54.7 (550)

Not. a = parlamento seçimlerinde oy oranı; b = meclisteki sandalye sayısı. Mecliste siyasi parti olarak temsil edilme barajı % 10'dur. Veri, Yüksek Seçim Kurulu'nun veritabanından alınmıştır (Yüksek Seçim Kurulu 2017; 2018). *Meclisteki sandalye sayısı 24 Haziran 2018 seçimlerinde 600 olmuştur. İYİ Parti bu seçimlerde 43 sandalye kazanmıştır, fakat İYİ Parti mevcut çalışmanın odak noktasında değildir.

3.1. AKP'nin Siyasi Parti Kimliği: AKP Destekçisi Olmak

AKP kendini muhafazakâr-demokrat siyasi bir parti olarak tanımlamakta ve parti kurucularının çoğunun muhafazakâr ve İslam-temelli partilerle organik bağları olduğu bilinmektedir. Parti programına göre AKP, sağ-kanat siyasi görüşü temsil etmekte ve (i) devletin laikleşmesi, (ii) sosyal devlet anlayışı, (iii) etnik köken, cinsiyeti, inanç ve siyasi görüş ayrımı yapılmaksızın eşit vatandaşlık hakları, (iv) sivil milliyetçilik, (v) insan hakları ve özgürlüklere saygı ve (vi) demokrasi-temelli devlet politikaları gibi modern demokratik değerleri savunmaktadır. Bir başka ifadeyle AKP İslami ve geleneksel değer ve normlar içerisinde demokratik uygulamaları gerçekleştirme

eğilimindedir. Parti kendini Türkiye’nin birlik ve beraberliğinin koruyucusu olarak konumlandırmakta ve parti programını “Allah’ın yardımıyla her şey bizimle daha iyi olacak” ifadesiyle sonlandırmaktadır (AKP programı n.d.).

Siyasi parti programına göre, millet iradesi her şeyin üzerinde tutulmalı ve insan hakları, özgürlük, tüm etnik ve dini gruplara saygı gibi demokratik değerler korunmalıdır. Fakat AKP yönetiminde Türkiye şartları değerlendirildiğinde, tüm vatandaşların geleceğini çoğunluğun belirlediği ve toplumu çoğunluk kararlarının domine ettiği söylenebilir. 2007 (% 68.95 EVET; % 31.05 HAYIR), 2010 (% 57.88 EVET; % 42.12 HAYIR) ve 2017 (% 51.41 EVET; % 48.59 HAYIR) anayasa referandumları bu duruma örnek olarak gösterilmektedir (Yüksek Seçim Kurulu 2017).

Son yıllarda muhafazakâr ve dini yönler Türkiye toplumunda etkisini giderek artırmıştır. Karakaş Kökce’nin tez çalışmasına göre (2010), artan muhafazakârlığın nedenleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında gerçekleştirilen modernleşme sürecinde aranabilir. Türkiye’de entelektüeller ve aydınlar tarafından, yukarıdan aşağıya (top-down) mekanizmalarla halka dayatılan modernleşme süreci nedeniyle merkez ve çevre arasında büyük bir boşluk oluşmuştur. Bu süreçte merkez, çevreyi domine etmeye çalışmış ve bazı etnik, dini ve ekonomik gruplar siyasi ve sosyal karar mekanizmalarının dışında bırakılmıştır. Örneğin Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet İslamcılığı Türk milliyetçiliğiyle değiştirme eğiliminde olmuştur. Kemalist sistem ve modernleşme projesi Türk toplumunda yeni bir batılı değer sistemi oluşturmayı amaçlamıştır. Laiklik, modernleşme ve batılılaşma arzuları sebebiyle dini gruplar laik ve Kemalist rejime ilişkin bir tehdit olarak algılanmış ve toplum nezdinde marjinalleştirilerek kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu çabaya rağmen Kemalist rejim İslami ve geleneksel değer sisteminin toplumdaki etkisini azaltamamıştır.

Toplum tarafından içselleştirilen İslami inançlar ve geleneksel değerler İslam-yanlısı partilerin Türkiye siyasetindeki etkisini güçlendirmiştir. Askeri darbeler ve İslam-yanlısı siyasi partilerin kapatılmasına rağmen 1991 seçimlerinden günümüze kadar İslamcı hareketin oy oranı yükselmeye devam etmiştir. Özellikle Necmettin Erbakan, dini hareketin geleceğinde önemli bir role sahip olmuştur. Kendisini merkezden ziyade Türkiye’nin geleneksel değerleri ve çevreyle özdeşleştirmiştir. Erbakan ve Sünni-İslamcı ve muhafazakâr Refah Partisi 1995 seçimlerinde parlamentonun galip partisi olarak oy oranını artırmış ve bu sonuç sekular ve İslam-yanlısı ideolojiler arasındaki çatışmayı kuvvetlendirmiştir. Refah Partisi, batılılaşma arzusuna karşı çıkararak İslamcı ekonomiyi ve söylemleri desteklemiştir (Yıldız 2003). İslam-yanlısı söylemler Erbakan’ın konuşmalarının önemli bir kısmını oluşturmuş ve Batılı siyasi ve ekonomik örgütlerin çoğunu İslam-karşıtı Hristiyan oluşumlar olarak tanımlamıştır. Bu eğilim ve geleneksel değerlere bağlılık halkın Refah Partisi’ne olan desteğini artırmıştır. Fakat hem Refah Partisi hem bu partinin mirasçısı olan Fazilet Partisi seküler ve laik prensiplere karşı algılanan eylemleri sebebiyle Anayasa Mahkemesi tarafında kapatılmıştır.

2001 yılında AKP, Fazilet Partisi’nin reformcu destekçileri tarafından kurulmuş ve 2002 seçimlerinde oyların çoğunu (% 34.6) almıştır. AKP kendini batı-karşıtı, aşırı İslamcı veya muhafazakâr tanımlamak gibi daha önceki muhafazakâr partilerin yaptığı hataları yapmaktan kaçınmış ve ılımlı söylemler kullanarak İslamcılık ve laiklik arasındaki dengeyi korumaya çalışmıştır. AKP’nin eski lideri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin mevcut başkanı olan Erdoğan “biz ve diğerleri” metaforunu kullanırken, “diğerleri” kavramını demokrasi düşmanı ve eski Türkiye’nin destekçileri olarak tanımlamaktadır (Güneş 2014). Eski Türkiye kavramı ise tek partili CHP dönemini, askeri darbeleri ve aydınlarla halk arasındaki kopukluğu içermektedir. AKP liderleri laiklik ve demokrasinin önemini vurgulasalar dahi laiklik-

yanlıları tarafından Cumhuriyetin geleceğine bir tehdit olarak algılanmaktadır (Hale vd. 2010).

AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğiyle ilişkili olarak modernleşme, evrensellik ve değişim kavramlarının anlamları netleştirilmelidir. AKP'nin modernleşme anlayışı geleneksel değerleri dışlamamakta, evrensellik yaklaşımı yerel özelliklere önem vermekte ve değişim anlayışı devrimcilikten ziyade ilerici ve reformist yönler taşımaktadır (Akdoğan 2004). AKP dini inançları yaşamın ve insanlığın önemli bir parçası olarak değerlendirirken laiklik ve demokrasiyi önceki İslamcı siyasi partilere kıyasla daha fazla desteklemektedir. Yine de Erdoğan ve AKP, politikalarını İslam-yanlısı söylemlerle meşrulaştırmaktadır (Yeni Şafak 2014). Ayrıca AKP'nin kürtaj tartışmaları, kadının aile, iş hayatı ve toplumdaki konumu, karma cinsiyetli öğrenci evleri, alkol kullanımı, aile-içi şiddet ve kadın cinayetlerine ilişkin söylemleri siyasi partinin İslamcı ve geleneksel cinsiyet rollerine dayanan kimliğini yansıtmaktadır. Tablo 1'de görülebileceği üzere Türkiye, 2002 seçimlerinden bu yana AKP tarafından yönetilmektedir.

3.2. CHP'nin Siyasi Parti Kimliği: CHP Destekçisi Olmak

CHP siyasi yelpazenin sol kanadını temsil etmekte ve laiklik, halkçılık, eşitlik, insan hak ve özgürlüklerini koruma ve ayrımcılık-karşıtlığı gibi demokratik değerlerle hareket eden sosyal-demokrat bir parti olarak kendini tanımlamaktadır (CHP programı n.d). Ayrıca CHP Atatürk'ün reformlarına bağlı kalarak (Kemalist ideoloji: cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık) siyasi parti kimliğini şekillendirmektedir. Cumhuriyetçilik egemenliğin kaynağını kökenine bakılmaksızın tüm insanları kapsayan milli iradeyle ilişkilendirmektedir. Cumhuriyet gücünü vatandaşların eşitliği, birliği ve bütünlüğünden almaktadır. CHP'nin milliyetçilik anlayışı dilsel, etnik, ırksal, dini, mezhepsel ve bölgesel özelliklerden

ziyade siyasi bilinç, dayanışma ve vatandaşlık bağlarına dayanmaktadır. Ayrıca CHP, sosyal demokrat yönü sebebiyle, herhangi bir grubun ekonomik ya da sosyal olarak dezavantajlı bir grup üzerindeki hâkimiyetini reddetmekte ve sivil milliyetçiliği vurgulamaktadır. Halkçılık ilkesi baskın sosyal grupların önceliğini ortadan kaldırmakta ve siyasi meşruiyetin kaynağını ulus iradesinde görmektedir. Devletçilik ilkesi ise demokratik anayasal devlet düzenini ve bütün vatandaşlar için eşit kaynak dağılımını önermektedir; bu kaynak dağılımı tüm insanların yararına olmalıdır. Laiklik ilkesi devlet işlerini dinden ayırarak sekülerizmin önemini vurgulamakta ve inanç özgürlüğü ve tüm dini gruplara yönelik saygının ulusun birliği ve devamlılığı açısından gerekli olduğunu belirtmektedir. Son olarak inkılapçılık ilkesine göre devlet, zamanın gerekliliklerini takip etmeli, yeni fikirlere açık olmalı ve modern değerlerle uyumlu olarak sorunlara yaklaşmalıdır.

CHP 1923’te Cumhuriyetin ilk siyasi partisi olarak Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulmuş, 1923-1950 yıllarında Türkiye’yi yönetmiş ve Kemalist ideolojiyle uyumlu seküler ve modern bir ulus kurmayı hedeflemiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilk on yılında, insanları birleştirmek için Türk milliyetçiliği kullanılmıştır. İslam ve dini inançlar sekülerleşme ve modernleşme arzularının kontrolü altında kalmış ve İslam aydınlar ve çoğu CHP destekçisi tarafından modernist reformlara yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır (Gürsoy 2012). Bu nedenle İslamın sosyal ve kültürel hayattaki izleri azaltılmaya çalışılmıştır. Örneğin ilk olarak 1924 yılında halifelik kaldırılmıştır. Ek olarak eğitim sistemi Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla dinin etkisinden arındırılmış ve tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı altında birleştirilmiştir. Aynı yıl dini kurumların faaliyetlerini kontrol etmek amacıyla Diyanet İşleri Müdürlüğü kurulmuştur. 1926 yılında ise İslam ve şeriat-temelli yasalar yerine Medeni Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca İtalyan ve Almanların Ceza ve Ticaret Kanunu Türkiye’ye

uyarlanmıştır. 1928 yılında “İslamiyet devletin dinidir” ifadesi anayasadan çıkartılmış ve 1937 yılında devlet açıkça laik olarak tanımlanmıştır. Bu değişimler dinin aile, siyaset, ekonomi ve toplum üzerindeki rolünü sınırlandırmıştır.

Laiklik eğiliminin yanısıra CHP yönetimindeki tek partili siyasi dönemde, hem etno-kültürel hem sivil özellikler içeren Türkiye milliyetçiliği hâkim olmuştur. Bir diğer ifadeyle CHP sivil milliyetçiliğin ve sivil ulusal kimliğin önemini vurgularken Türklerin ırksal özelliklerini yüceltme eğiliminde olmuştur. Bu yaklaşım Türkiye’nin ulusal kimliği için bir ikilik yaratmış ve diğer etnik gruplar üzerinde bir baskı oluşturmuştur (Yeğen 2007).

1950 yılında ise Demokrat Parti ve lideri Adnan Menderes CHP’nin tek-parti yönetimini sonlandırmış ve ülkeyi 1960 yılına kadar yönetmiştir. Demokrat Parti İslami uygulamalara daha yüksek bir tolerans göstermiş ve CHP karşıtlarının desteğini kazanmıştır. 1945 ve 1970 yılları arasında İslam-yanlısı söylemler ve dini hareketler Türkiye’nin siyasi gündemini meşgul etmiştir. 1960 yılında CHP ve Demokrat Parti arasındaki çatışma kuvvetlenmiş ve Demokrat Parti yönetimi baskıcı bir rejime dönüşmüştür. Kuvvetlenen çatışma ortamı ve baskıcı rejim sebebiyle ordu askeri darbeyle yönetimi devralmış ve Demokrat Parti kapatılmıştır.

1961 seçimlerinde CHP, oy çoğunluğunu küçük bir farkla kazanmış ve Adalet Partisi ikinci parti olmuştur. Merkez-sağ ve muhafazakâr siyasi görüşü desteklemek amacıyla 1961 yılında kurulan Adalet Partisi, Demokrat Parti’nin devamı olarak tanımlanabilir, çünkü Demokrat Parti’nin çoğu üyesi Adalet Partisi’ne katılmıştır. Adalet Partisi 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde dönemin en etkili siyasi partilerinden biri olmuştur. Fakat artan terör faaliyetleri, siyasi istikrarsızlık, ekonomik sorunlar ve sağcı ve solcu gruplar arası çatışmalar sebebiyle ordu, 1980 yılında kontrolü tekrar ele almış ve

hem Adalet Partisi hem CHP askeri darbeyle kapatılmıştır. Askeri darbeyle kapatılan partilerin yeniden açılmasını sağlayan ve 1992 yılında kabul edilen yasaya kadar CHP, siyasi faaliyetlerini durdurmak durumunda kalmıştır. Tablo 1’de belirtildiği üzere 2002 seçimlerinden bu yana CHP, AKP’ye karşı ana muhalefet partisi olarak konumlanmaktadır.

3.3. HDP’nin Siyasi Parti Kimliği: HDP Destekçisi Olmak

HDP sol-kanat siyasi değerlerle kendini ilişkilendirmiş, eşitlikçilik, sosyalizm ve katılımcı demokrasinin önemini vurgulamış ve siyasi parti kimliğini özgürlük, eşitlik, dürüst siyaset, demokrasi, barış-yanlılığı, işçi-yanlılığı, özerk yönetim, toplumsal cinsiyet eşitliği ve yeşil parti söylemleri üzerine kurmuştur (HDP programı n.d). Bir diğer ifadeyle HDP eşit vatandaşlık hakkının önemini ve her bireyin anadil, etnik köken, din, kültürel arkaplan ve cinsel yönelimine saygı duyulması gerektiğini vurgulamaktadır. Partinin siyasi parti programına göre, insani yaşam koşullarını desteklemek amacıyla HDP Kürt halkı, Alevi gruplar, kadınlar, farklı cinsel yönelime sahip bireyler ve işçiler gibi dezavantajlı grupların haklarını önemsemektedir.

HDP Türkiye’de yaşayan Kürt halkının haklarını temsil eden sol-kanat siyasi partilerin bir devamı olarak konumlandırılmaktadır. Ancak Türkiye’nin siyasal sisteminde özellikle azınlık-temelli siyasi partiler için bazı engeller mevcuttur. Örneğin ilk olarak etnik köken ve din-temelli hareketleri önlemek amacıyla 1980-83 askeri rejimi mesliste siyasi parti olarak temsil edilme hakkına sahip olmak için % 10 seçim barajı kuralını getirmiştir (Grigoriadis 2016). İslam-yanlısı siyasi partiler seçim barajını geçmeyi başarsa da Kürt-yanlısı siyasi partiler pek çok kez bu barajın altında kalmıştır. Bu nedenle Kürt-yanlısı siyasi partiler seçime genellikle bağımsız adaylarla girmeyi tercih etmiştir. 2011 parlamento seçimlerinde 36 bağımsız aday meclise girmiştir. İkinci olarak Kürt-yanlısı pek çok siyasi parti Kürdistan İşçi Partisi

(PKK, Partiya Karkeren Kurdistan) ve terörist faaliyetlerle ilişkili olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından yasaklanmış ve kapatılmıştır.

HDP 2012 yılında kurulmuş ve Kürt-yanlısı bir parti olan Barış ve Demokrasi Partisi destekçilerinin 2014 yılında HDP’ye katılımıyla siyasetteki etkinliğini artırmıştır. İnsanların çoğu HDP’yi PKK’nın siyasi kanadı olarak tanımlamakta (Celep 2014; Grigoriadis 2016) ve bu yaklaşım Türkiye halkının desteğini alma hususunda HDP’nin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu duruma rağmen HDP, 2015 seçimlerine bağımsız adaylardan ziyade siyasi parti olarak katılmış, kendini Türkler de dahil olmak üzere Türkiye’de yaşayan tüm etnik grupların temsilcili olarak yeniden konumlandırmış, demokratik sistem, laik değerler, insan hakları ve barış sürecinin önemini vurgulayarak merkez-sol siyasi bir profil çizmiş, otoriter olarak değerlendirdiği AKP’nin politikalarına itiraz etmiş ve 2015 seçimlerinde üçüncü muhalefet partisi olarak % 13.1 oy oranıyla meclise girmiştir (Tablo 1). Seçim barajının HDP tarafından aşılması Kürt-yanlısı hareket ve sol-kanat siyasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olarak algılanmış (Grigoriadis 2016), HDP’nin lideri Selahattin Demirtaş ise karizmatik bir lider olarak tanımlanmıştır. HDP bu seçimlerde yalnızca Kürt halkının oylarını değil, AKP’nin algılanan baskıcı rejimini ve hedeflediği başkanlık sistemini istemeyen ya da kendini anaakım siyasi partilerle özdeşleştirmeyen Türk aydınlarının da desteğini almıştır.

HDP’nin Haziran-2015 seçimlerinde meclise girmesi, 2002 yılından bu yana AKP’nin ilk başarısızlığı olarak görülmektedir, çünkü AKP tek-parti hükümetiyle çoğunluğu sağlayamamıştır. Bu durum koalisyon hükümeti (CHP-HDP-MHP) fikrini kuvvetlendirmiş, fakat aşırı-sağ-kanat MHP Kürt-Türk milliyetçiliği çatışması nedeniyle HDP’yle herhangi bir koalisyona girmeyi kabul etmemiştir. Bu süreçte AKP tek-parti hükümetinin istikrar ve ekonomik büyüme açısından önemini vurgularken, HDP ve PKK arasında bir ilişki olduğunu

savunmuş ve HDP’yi PKK’nın siyasi kolu olarak tanımlamıştır. Bu süreçte etnik kutuplaşma ve PKK ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki çatışma giderek kuvvetlenmiştir. Diyarbakır (Haziran-2015), Suruç (Temmuz-2015) ve Ankara’daki (Ekim-2015) terör eylemleri Türkiye’nin siyasi atmosferini daha çok kutuplaştırmıştır. Bu olumsuz durumlar insanların tek-parti hükümetine yönelik isteğini kuvvetlendirmiş ve parlamento seçimleri Ekim-2015’te tekrarlanmıştır. HDP % 10 seçim barajını geçmesine rağmen oy oranını % 13.1’den % 10.7’ye düşürmüş, AKP ise tek-parti hükümetini kurmak için yeterli oy oranını almıştır. HDP mecliste hala muhalefet partisi olarak önemli bir role sahiptir.

3.4. MHP’nin Siyasi Parti Kimliği: MHP Destekçisi Olmak

MHP aşırı-sağ-kanat milliyetçi değerlerle ilişkilendirilmekte ve Türk ulusunun birlik ve devamlılığını sağlamayı, ulusal beraberliği kuvvetlendirmeyi ve yine Türk ulusunun temel özelliklerini korumayı amaçlamaktadır (MHP programı n.d). MHP mevcut siyasi parti programında hiçbir etnik ya da dini grubun üstünlüğünü vurgulamamaktadır, fakat parti ahlaki ve İslami değerlere bağlı ve Türk ulusu adına fedakârlıkta bulunmaktan kaçınmayan genç nesiller yetiştirme eğilimindedir. Ayrıca Türk dili ve mili ekonomiyle beraber milli eğitimin gerekliliğini vurgulamaktadır. Eşitlikçi parti söylemlerine rağmen MHP ve Ülkücüler olarak isimlendirilen gençlik kolları, aşırı-milliyetçi ve faşist olmakla suçlanmaktadır (Arslan 1999), fakat parti liderleri bu tür suçlamaları kabul etmemektedir.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1969 yılında Alparslan Türkeş öncülüğünde adını MHP olarak değiştirmiştir. Parti ambleminde “üç hilal” kullanılırken, Ülkücü grubu tanımlamak için ise hilal içerisinde bir kurt tercih edilmiştir. Bu sembollerle, partinin ana ideolojisinin Türk-İslam sentezi olduğu anlaşılabilir (Öznur 1999). MHP Türk ulusunun diğer uluslardan üstün özelliklere sahip olduğunu

ve Türk milliyetçiliğinin temel prensip olması gerektiğini savunmaktadır (Türkeş 1995). Türkeş Türk ulusunu ise aynı tarihsel bilinci, dini, kültürü ve toprağı paylaşan ve aynı devletin bayrağı altında yaşayan insan topluluğı olarak tanımlamaktadır (Dalmış 2003). Bu söylemler Türkiye’de yaşayan etnik ve dini azınlıkları Türk olarak değerlendirmemektedir.

Türkeş Türkiye milliyetçiliğini ise Türk milletine yönelik derin bir sevgi ve bağlılıkla bağdaştırmıştır. Bu söylemle Türkiye milletini tanımlama yaklaşımını yumuşatmış ve Türk milletine, Türk devletine ve Türk vatanına derin bir sevgi ve sadakat gösteren ve Türk ulusunun çıkarları için fedakârlık sergileyen herkesi ulusun bir parçası olarak tanımlamıştır. Türkeş ayrıca Türk ulusunun yüksek ahlaki, manevi ve hümanist özelliklerini koruması gerektiğini Ülkücülük prensibiyle vurgulamış ve ekonomik olarak gelişmiş ve ileri toplumlardan biri olması gerektiğinin altını çizmiştir.

Partinin ahlakçılık ilkesi İslami inanç, geçmiş deneyimler ve kültürü içeren ulusal ahlak normlarına göre Türk milletinin teşkilatlanması ve yönetilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca Türk ulusu yararına yapılan fedakâr davranışlar ahlaki bir gereklilik olarak sunulmuş ve ulusun varlığının ve çıkarlarının bireysel çıkarlardan daha önemli olduğu vurgulanmıştır.

Bilimsel gelişme ve ulusun geleceğı arasındaki ilişkiyi destekleme eğilimini içeren, partinin bilimsel tutum ilkesi ise millî eğitimin Türk milliyetçiliğı ve İslami ahlakı kuvvetlendirmesi ve bilimsel gelişmelerin Türk ordusunun gücünü pekiştirmek için kullanılması gerektiğinin altını çizmektedir. Partinin özgürlük ve halkçılık ilkesi Türk milliyetçiliğini korumak amacıyla özgürlükçü demokrasiyi savunmaktadır. Kırsal alanların sorunlarına eğilme, geçmiş, gelenek ve önceki deneyimleri kullanarak gelişimi destekleme ve endüstri ve teknolojiye odaklanma ise partinin diğer temel ilkeleridir.

1970 yıllarında sağ-kanat ve sol-kanat siyasi gruplar arasında yoğun bir çatışma ortamı mevcuttu ve bu çatışma 1980-83 askeri rejimiyle sonlandırılmıştır. MHP 1981 yılında kapatılmış ve bazı MHP destekçileri tutuklanmıştır. Buna rağmen Ülkücüler siyasi eylemlerini devam ettirme eğiliminde olmuş ve 1983 yılında Muhafazakâr Parti ismiyle yeni bir siyasi parti kurmuştur. İki yıl sonra ise bu partinin ismi Milliyetçi Çalışma Partisi olarak değiştirilmiştir. Askeri rejimden sonra 1987 yılında Türkeş, Milliyetçi Çalışma Partisine katılmış, partinin lideri olarak seçilmiş, fakat % 10 seçim barajından dolayı parlamentoya temsilci gönderememiştir. Seçim barajını geçmek amacıyla 1991 parlamento seçimlerinde parti Refah Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi’yle ittifak kurmuş ve 20 temsilciyle parlamentoya girmiştir.

Partinin ismi 1992 yılında Ulusal Güvenlik Konseyi’nin izniyle MHP olarak değiştirilmiştir. Türkeş’in vefatı sebebiyle 1997 yılında Bahçeli MHP’nin lideri olarak seçilmiş ve 1999 seçimlerinde % 18 oy oranıyla parti en büyük başarısını elde etmiştir. Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla PKK’nın o dönem artan terör eylemlerinin ve önem kazanan Türk milliyetçiliğinin partinin bu başarısında büyük rol oynadığı bir gerçektir (Dalmış 2003). Son beş parlamento seçimlerinde MHP, mecliste yer almayı başarmış ve siyasi süreçlerdeki etkinliğini korumuştur (Tablo 1).

4. Türkiye’de Siyasi Ortam

Siyasi parti liderleri kendi partilerinin destekçi sayısını artırmayı hedeflerken, diğer siyasi partilerin destekçi sayısını ise azaltmaya çalışmaktadır (Reicher vd. 1995). Bu eğilime paralel olarak liderler kendi parti değerleriyle uyumlu sosyal bir algı yaratmakta, diğer partilerin destekçilerini ötekileştirmekte ve bu partilerin siyasi söylemlerini anti-normatif olarak tanımlamaktadır. Türkiye’de demokrasi zaman zaman batı yanlısı-gelenekselci, merkez-çevre, küresel-ulusal-yerel ve etnokültürel-sivil gibi farklı siyasi görüşler

arasındaki çatışmalara tanıklık etmiştir (Keyman 2008). 1950li yıllardan sonra sağ-kanat ve sol-kanat siyasi gruplar arası çatışma siyaseti etkisi altına almıştır. 1980li yıllarda ise laik gruplar ve İslamcı gruplar ile Türk milliyetçileri ve Kürt milliyetçileri arasındaki kutuplaşma siyasi ortamı etkilemiştir (Çarkoğlu vd. 2006; Gürsoy 2012). Tüm bu çatışmalar etkisini hala farklı seviyelerde göstermektedir.

Siyasi kutuplaşma kavramı politik sistemin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilir ve partilerin birbirlerine olan ideolojik mesafeleriyle yüksek ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle, aşırı görüşlü partilerin varlığı ve çatışan ideolojiler gruplar arası kutuplaşma seviyesini artırarak “biz” - “onlar” söylemini kuvvetlendirmektedir. (Kiriş 2011). Yüksek seviyede kutuplaşma ise kişilerin siyasi partiyle özdeşleşme ve parti kayırmacılığı/yanlılığı hallerini ve ideoloji-temelli davranışlarını desteklemektedir (Lachat 2008), çünkü partiler arası bilişsel sınıflandırmalar ve algılanan parti-temelli farklılıklar kutuplaşmış politik sistemlerde daha belirgindir. Bu sebeple parti liderleri kutuplaşmış atmosferi artırmayı ve destekçilerini parti-temelli değerlerle motive etmeyi hedeflemektedir. Fakat bu oluşturulan kutuplaşma parti-dışı düşmanlığı artırırken koalisyon-temelli politikaları engellemektedir.

2002 seçimlerinde AKP iktidar parti olarak seçildiğinde CHP ana muhalefet partisiydi. Bu dönemde laiklik ve İslam-yanlılığı arasındaki çatışma CHP ve AKP tarafından temsil edilmiştir, çünkü destekçileri tarafından CHP, laik prensiplerin koruyucusu olarak görülmekteydi. AKP ise ulusal irade ve yeni Türkiye söylemleriyle otoritesini meşrulaştırmakta ve CHP’yi ulusal irade ve demokrasiden ziyade tek-parti rejimi, tepeden inme politikalar, statüko, askeri darbeler ve elitist mentaliteyle ilişkilendirilen eski Türkiye’nin bir parçası olarak görmekteydi (Güneş 2014). Erdoğan’a göre insanlar tek-parti döneminde dini inançlarını rahatça yerine getiremiyorlar ve elitist mentalite elitist değer ve normlarla sıradan halkı baskı altında

tutuyordu. Merkez (aydınlar) ulusal iradeyi ve sıradan halkın dini, geleneksel ve kültürel ihtiyaçlarını görmezden gelerek batılılaşma, modernleşme ve sekülerleşme-temelli ideolojiyi halka dayatıyordu. AKP’nin 2002 yılındaki siyasi başarısı sıradan halkın merkez üzerinde kurduğu bir üstünlük olarak yansıtılmıştır.

Ek olarak Erdoğan, diğer siyasi partileri de sıklıkla eleştirmektedir. MHP’nin politikalarını yararsız olarak değerlendirirken, Bahçeli yönetiminin halkın beklentilerini karşılayamadığını belirtmiştir (Güneş 2014). MHP’nin milliyetçilik yaklaşımını ırkçı olarak tanımlamış ve gerçek milliyetçiliği toplum yararına yapılan AKP politikalarıyla ilişkilendirmiştir (Satana 2012). HDP’yi ise Türkiye vatandaşlarının birliğini bozmakla suçlamış ve HDP’nin, gücünü şiddet ve terörist gruplardan aldığını savunmuştur.

Daha önce de belirtildiği üzere, 1980 yılından sonra ikinci büyük çatışma Türk milliyetçileri ve Kürt milliyetçilerini karşı karşıya getiren etnik farklılığa dayanmaktaydı. Bu kutuplaşmanın başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu’nun son yılları ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında belirginlik kazanan Türkçülük ideolojisine kadar uzanmaktadır. Ayrıca etno-kültürel ve sivil kimlikleri içeren Türkiye’nin ulusal kimliğindeki ikilik ve devletin Türkleşme eğilimi etnik köken-temelli çatışmayı kuvvetlendirmiştir. Anadolu’nun güneydoğusunda bazı Kürt grupların özerklik isteği ve PKK’nın terör eylemleri hala devam etmektedir. Kürt milliyetçileri % 10 seçim barajından ötürü 2015 yılına ve HDP’ye kadar seçimlere parti olarak değil bağımsız adaylarla katılmayı tercih etmiştir. MHP ise çoğunlukla Türk milliyetçilerinin temsilcisi olarak algılanmış ve desteklenmiştir. Ek olarak bazı Türk milliyetçilerinin ise muhafazakâr ve İslamcı yönlerinden ötürü AKP’yi desteklediği bilinmektedir (Gürsoy 2012).

Kürt meselesi AKP ve HDP arasında süregelen, Türkiye’de gözardı edilen ve etnik özelliklerden ziyade ekonomik şartlarla

ilişkilendirilen önemli bir konu olmuştur (Satana 2012). Diğer bir ifadeyle Kürt meselesi Güneydoğu Anadolu’nun ekonomik sorunlarıyla sınırlandırılan bölgesel bir yaklaşımla değerlendirilmiş ve etnisite-temelli ulusal seviyedeki dezavantajlar görmezden gelinmiştir. Türkiye ordusu ve PKK arasındaki silahlı çatışmayı sona erdirmek ve Kürt meselesini normalleştirmek amacıyla 2009 yılında AKP, demokratik açılım olarak isimlendirdiği süreci başlatmış ve Kürt halkına bazı haklar tanınmıştır (Celep 2014). Örneğin Kürtçenin eğitim, medya ve siyasi parti konuşmalarında kullanılmasına ilişkin yasaklar kaldırılmıştır. Ayrıca azınlık partilerinin finansal yönden desteklenmesi amacıyla bazı düzenlemeler yapılmıştır. Fakat HDP ve Kürt-yanlısı siyasi partiler barış sürecinin ve demokratik açılımın yetersizliğini ve yüksek olan seçim barajını eleştirmiş ve Kürt halkının sosyo-ekonomik ve etnisite-temelli dezavantajını vurgulamıştır (Celep 2014). Kürt meselesinin yanısıra HDP, AKP’nin demokrasi, insan hakları, cinsiyet eşitliği, çevre ve kaynak dağıtım konularındaki politikalarını da eleştirmektedir (Celep 2014).

Siyasi partiler arası ilişkileri anlamak için Okuyan’ın çalışması (2012) önemli bilgiler sağlayabilir. Okuyan (2012) 2011 parlamento seçimleri öncesi AKP, CHP ve MHP liderlerinin yaptığı miting konuşmalarını kullanarak, liderlerin kendi siyasi partilerinin değer ve hedefleri doğrultusunda Türkiye’nin ulusal kimliğini nasıl inşa ettiklerini incelemiştir. Araştırma üç siyasi parti liderinin de ulusal kimlik inşasına toprak birliği ve bütünlüğü, bayrak ve Türkçe dili söylemlerini kullandığını göstermiştir. Fakat bazı söylemsel farklar da bulgulanmıştır. Kendi siyasi parti destekçilerini bir arada tutumak için Erdoğan ortak din (Sünni-İslam), Bahçeli ortak kültür-tarih bilinci, Kılıçdaroğlu ise vatandaşlık bağları söylemini vurgulamıştır.

2002 yılından bu yana Türkiye’nin iktidar partisi olan AKP devlet, bayrak, toprak ve ulusal birlik ve devamlılığa ilişkin söylemlerin yanısıra Sünni-İslam-temelli dini söylemlerle ülkedeki diğer etnik

grupları ve siyasi görüşleri etkilemeyi hedeflemiştir (Okuyan 2012). Erdoğan AKP’yi tüm Türkiye ulusunun partisi olarak konumlandırmakta ve “biz ve diğerleri” söylemini sıklıkla kullanmaktadır. “Biz” kavramı hükümeti ve halkı temsil ederken, “diğerleri” illegal, terörist ve demokrasi karşıtı grupları ifade etmektedir (Radikal.a 2012). Radikal gazetesinde köşeyazarı olan Ögünç (Radikal.b 2012), Erdoğan’ın AKP’yi ve politikalarını eleştiren herkesi halk düşmanı, terörist, elitist, şarlatan ya da darbeci olarak etiketlediğini belirtmiştir.

MHP lideri Bahçeli o dönemde AKP’nin eylemlerini çoğunlukla eleştirmiş, siyasilerin kendi çıkarlarından ziyade ulusun çıkarları doğrultusunda davranması gerektiğini vurgulamış ve AKP’nin toplumu önemsemeyerek kendi etkinliğini artırmayı hedeflediğini savunmuştur (Okuyan 2012). CHP lideri Kılıçdaroğlu’nun konuşmalarında ise vatandaşlık bağları kavramı önemsenmiş ve din baskın birleştirici bir faktörden ziyade kültürel bir bileşen olarak sunulmuştur. Kılıçdaroğlu Erdoğan’ın eylemlerinin halkı kutuplaştırdığını belirtirken AKP’yi demokrasi, adalet, özgürlük ve barış gibi olgulara yönelik bir tehdit olarak görmüş (Okuyan 2012) ve bu durumun toplumdaki gruplar arası çatışmayı ve Türkiye’nin diğer ülkeler tarafından algılanan muhafazakâr ve demokrasi-karşıtı imajını kuvvetlendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca AKP’nin ulus çıkarlarına göre değil, kendi çıkarlarına göre hareket ettiğini savunmuştur.

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yılları ve Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kadar farklı gruplar arası çatışmalar ve kutuplaşmalar Türkiye’nin sosyo-politik gündemini meşgul etmiştir. İktidar partileri kendi siyasi kimlikleriyle uyumlu olarak toplumun temel ideolojisini belirlemiştir. Bu nedenle seçilen iktidar grup toplumdaki avantajlı ve dezavantajlı grupları belirlemektedir. Makalenin bir sonraki bölümünde ise siyasi partiler arası kutuplaşmanın yönünü açıklamak amacıyla Kasım-2015 parlamento seçimlerinin

ardından Türkiye’de yaşanan önemli sosyo-politik gelişmelere değinilmiştir.

4.1. Kasım-2015 Parlamento Seçimleri Sonrası

Kasım-2015 parlamento seçiminde iki sağ-kanat (AKP - % 49.5 ve MHP - % 11.9) ve iki sol-kanat (CHP - % 25.3 ve HDP - % 10.7) siyasi parti % 10 seçim barajını geçerek mecliste temsil hakkı kazanmıştır (Tablo 1). Seçimden sonra gerçekleşen askeri darbe girişimi ve olağanüstü hal gibi önemli gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti’nin gündemini yoğun bir şekilde meşgul etmiştir.

Erdoğan ve AKP hükümetini devirmek amacıyla Türkiye ordusu içerisinde bulunan bir grup asker Ankara ve İstanbul gibi Türkiye’nin önemli şehirlerinde farklı operasyonlar gerçekleştirerek 15 Temmuz 2016 tarihinde askeri darbe girişiminde bulunmuştur (Aljazeera 2016; The Guardian 2016). Yurtta Sulh Konseyi olarak kendini isimlendiren darbeciler, AKP hükümetine karşı laiklik, demokrasi ve insan hakları gibi kavramları ve Türkiye’nin uluslararası arenada zedelenen güvenilirliğini korumak amacıyla ordunun iktidarı ele geçirdiğini belirtmiştir. Askerler Ankara ve İstanbul’un önemli noktalarına konumlanmış ve meclis Türkiye savaş jetleri tarafından bombalanmıştır. Darbeyi önlemek için binlerce Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sokaklara dökülmüş ve 200’den fazla vatandaş hayatını kaybetmiştir. Erdoğan ve AKP hükümeti Fethullah Gülen’i darbe girişiminden sorumlu kişi olarak göstermiş, ancak Gülen darbeye yönelik belirtilen bu ilişkiyi reddetmiştir.

AKP hükümeti 20 Temmuz 2016 tarihinde 3 aylık süreyle olağanüstü hal ilan etmiş ve olağanüstü hal 7 kere uzatılmıştır (Hürriyet 2018). AKP hükümetinin olağanüstü hal kararları MHP tarafından desteklenirken CHP ve HDP bu kararları demokrasi ve insan haklarına yönelik bir tehdit ve AKP’nin diktatör rejimini kuvvetlendiren bir araç olarak tanımlamıştır. (Cumhuriyet 2016; DW 2017; Milliyet.a 2017).

Olağanüstü hal döneminde AKP hükümeti Kanun Hükmünde Kararnamelerle akademisyen, gazateci, kanaat önderi ve asker gibi binlerce kişiyi Gülen ve darbeci yapıyla ilişkili olduğu gerekçesiyle görevden almıştır (Memurlar.Net 2017). Sol-kanat muhalif partiler bu kararları gayrimeşru olarak değerlendirirken kanun hükmünde kararnamelerin toplumdaki muhalif görüşleri bastırmak için kullanıldığını savunmuştur. Selahattin Demirtaş ve partinin eş başkanı Figen Yüksekdağ dâhil olmak üzere HDPlı 13 milletvekili ve 90 belediye başkanı PKK'yla ilişkili oldukları gerekçesiyle tutuklanmıştır (Diken 2017). CHP lideri bu soruşturmaları ve seçilmiş HDP temsilcilerinin tutuklanmasını ulus iradesini görmezden gelme ve AKP'nin kendi çıkarlarını koruma hamlesi olarak değerlendirmiştir (Vatan 2016). Bu gelişmeler siyasi partiler arası kutuplaşmayı artırmıştır. Ek olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, oylarını AKP hükümeti tarafından önerilen anayasa değişikliği referandumu için 16 Nisan 2017 tarihinde kullanmış ve parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmiştir. Başkanlık sistemi MHP lideri tarafından desteklenirken (Milliyet.b 2017) CHP ve HDP liderleri başkanlık sisteminin tek-adam rejimi için gerekli koşulları sağladığını ve demokrasiye ve Türkiye'nin geleceğine yönelik bir tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır (Birgün 2017; Demirtaş 2017). AKP ve MHP arasındaki bu işbirliği etkinliğini korumuş ve Haziran-2018 seçimlerinde bu siyasi partilere galibiyet getirmiştir.

Son dönem siyasi partiler arası gelişmeler ve siyasi parti liderlerinin ve destekçilerinin tutumları incelendiğinde, AKP ve MHP arasında yakın ve birbirini destekleyen ilişkiler dikkat çekerken, CHP ve HDP destekçilerinin birbirlerine ideolojik anlamda görece yakınlaştığı bulgulanmıştır (Özdemir 2018). CHP, HDP ve MHP destekçilerinin kendi siyasi parti kimliklerini meclisteki diğer partilerin kimlikleriyle karşılaştırdıkları çalışmada, CHP destekçileri kendilerine ideolojik anlamda en uzak siyasi partiyi AKP olarak ifade ederken,

MHP destekçileri için bu sorunun yanıtı HDP olmuştur. HDP destekçileri ise kendilerine ideolojik anlamda en uzak siyasi partileri AKP ve MHP olarak belirtmiştir (Özdemir 2018). Mart-2019 yerel seçimleri sürecinde partiler arası ilişkiler bu bulguları destekler niteliktedir. Bulgular ayrıca partilerin siyasi yelpazede sağ kanat ve sol kanat kavramlarıyla konumlandıkları noktalarla ve laik gruplar ve İslamcı gruplar ile Türk milliyetçileri ve Kürt milliyetçileri arasındaki etno-kültürel çatışmalarla örtüşmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Türkiye’de ulusal kimlik inşası ve alt-sosyal kimlikler olarak değerlendirilen siyasi parti kimliklerinin bu ulusal kimliklenme süreci üzerindeki etkisi odaklanılması gereken konulardan biridir. Dönemin ihtiyaçları doğrultusunda, insanları birarada tutmak amacıyla kullanılan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi farklı yaklaşımlar ve özellikle Cumhuriyet döneminde siyasi parti liderlerinin kendi parti değerleriyle paralel olarak oluşturdukları ulus-temelli söylemler Türkiye’de ulusal kimlikleşme sürecinin hem etno-kültürel (Alman tipi) hem sivil (Fransız tipi) kimlik özellikleri içermesine sebep olmuştur. Etno-kültürel ve sivil ulusal kimlik özelliklerinin aynı anda ilerlemesi, ulusal kimlikleşme sürecinde bir ikilik yaratmakta ve günümüz Türkiye’inde bu ikilik özellikle sosyo-politik ve kültürel alanlarda olumsuz çıktılara neden olmaktadır. Türk ve Türkiyeli kavramları arasındaki tartışma ve farklı etnik kökene ya da dini inanca sahip Türkiye’de yaşayan azınlık grupların topluma uyum sağlayamaması etno-kültürel kimlikleşme sürecinin baskınlığından ya da sivil kimlikleşme sürecinin tam anlamıyla etnik özelliklerden arınmamış olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Mecliste temsil edilen diğer siyasi partilerle kıyaslandığında alanyazın bulguları, HDP destekçilerinin Türkiye Cumhuriyeti ulusal kimliğiyle düşük seviyede özdeşleşme gösterdiğini ve Türkiye

Cumhuriyeti vatandaşlarını düşük seviyelerde iç-grup olarak algıladığını desteklemektedir (Özdemir 2018). Bu düşük seviyede özdeşleşme hali HDP’nin azınlık grup-yanlısı siyasi parti değerleri ve Türkiye’nin ulusal kimliğindeki mevcut etno-kültürel özelliklerle açıklanabilir. Aynı çalışma, Türkiye Cumhuriyeti ulusal kimliğiyle en yüksek seviyede özdeşleşme halinin ise, siyasi parti kimliği etnik, sağ-kanat ve muhafazakâr değerlerle şekillenen MHP’nin destekçileri tarafından sergilendiğini bulgulamaktadır (Özdemir 2018).

Türkiye Cumhuriyeti ulusal kimikleşme sürecinde etkili olan etno-kültürel ve sivil ulusal kimlik özellikleri ve bu sürecin neden olduğu ikilik, tüm siyasi parti kimliklerinde farklı seviyelerde hissedilmektedir. Sağ-kanat siyasi parti kimliklerinde etno-kültürel kimikleşme daha baskınken, sol-kanat siyasi parti kimliklerinde sivil kimikleşme daha kuvvetlidir. Siyasi partilerin ulusal kimlik algısı ve ulusun geneli ya da diğer siyasi partilerle kurduğu ilişkiler ise siyasi parti kimliğinin temellendiği kimikleşme özelliklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Çok sayıda farklı etnik ve dini grubu sınırları içerisinde barındıran Türkiye gibi toplumlar, vatandaşları birarada tutmak istiyorlarsa etno-kültürel özelliklerden ziyade sivil ulusal kimlik özelliklerine önem vermeli ve ulusal kimlik inşasını bu yönde gerçekleştirmelidir. Bir diğer ifadeyle, Fransız tipi (sivil) milliyetçilik ve ulusal kimlik inşası bir ulusa ait olma halini kişilerin demografik özellikleriyle değil, o ulusa yönelik hissedilen duygu durumu, arzu ve bilişsel yakınlıkla açıkladığından dolayı farklı etnik ya da dini gruplar içeren toplumlar için daha uygundur. Ancak şu da unutulmamalıdır ki hangi kimikleşme sürecinin (etno-kültürel ya da sivil) toplum için daha elverişli olduğu zamanın koşullarına ve ihtiyaçlarına göre değişiklik gösterebilmektedir.

Ulusların kimlikleşme sürecine ve dahası siyasi parti liderlerinin ulusal kimlik inşasındaki rolü dikkate alınarak siyasi parti kimliklerine odaklanan çalışmaların sayısı alanyazında oldukça azdır. Ancak, ulusal kimlikleşme sürecini anlamlandırmak hem o ulus üyelerinin diğer üyeler, toplumdaki alt-gruplar ve devlet otoriteleriyle olan ilişkilerini ya da özdeşleşme hallerini rasyonelleştirmekte hem de ulusların diğer uluslarla olan ilişkilerini yordayan bir öngörü sağlamaktadır. Bu sebeple ulusal kimlik çalışmalarına ihtiyaç vardır. Ulusal kimlik kavramı sosyal bilimlerin (örn., sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, vb.) temel araştırma konularından biri olsa da, sosyo-politik bariyerler, ideolojik çatışmalar ve sürekli değişen partiler arası ilişkiler ve söylemler bu tür konuların çalışılmasını zorlaştırmaktadır. Mevcut makale Türkiye Cumhuriyeti ulusal kimlikleşme süreci, alt-sosyal kimlikler olarak değerlendirilen siyasi parti kimlikleri, siyasi parti liderlerinin ulusal kimlikleşme sürecine etkisi, siyasi partiler arası ilişkiler ve güncel sosyo-politik gelişmelerle ilgilenen ve sosyal bilimlerin farklı alanlarında çalışan biliminsanları için önemli bir kaynaktır. Alanyazında bu konuya ilişkin az sayıda kaynak olması ise bu önemi artırmaktadır.

Kaynaklar

Akçura, Yusuf (1991). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akdoğan, Yalçın (2004). *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*. İstanbul: ALFA.

AKP, Siyasi Parti Programı (n.d.).

<https://www.akparti.org.tr/english/akparti/parti-programme#bolum>
(Erişim Tarihi: 02.01.2019)

Aljazeera. Turkey's Failed Coup Attempt: All You Need to Know.

<http://www.aljazeera.com/news/2016/12/turkey-failed-coup-attempt-161217032345594.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2016)

Altınay, Ayşe Gül (2004). *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan Press.

Arslan, Emre (1999). *The Role and Influence of the Nationalist Action Party in Turkish Political Life*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Billiet, Jaak vd. (2003). “National Identity and Attitude toward Foreigners in a Multinational State: A Replication”. *Political Psychology*, C. 24, S. 2, s. 241-257.

Birgün. Kılıçdaroğlu: “Referendum is on Whether We Want Democracy or a One-Man Regime”.
<http://www.birgun.net/haber-detay/kilicdaroglu-referendum-is-on-whether-we-want-democracy-or-a-one-man-regime-148597.html>
(Erişim Tarihi: 25.02.2017).

Celep, Ödül (2014). “Can the Kurdish Left Contribute to Turkey’s Democratization?”. *Insight Turkey*, C. 16, S. 3, s. 165-180.

CHP, Siyasi Parti Programı (n.d.).
<https://www.chp.org.tr/Assets/dosya/chp-program-2015-01-12.pdf>
(Erişim Tarihi: 02.01.2019)

Cingöz Ulu, Banu (2008). *Structure of Turkish National Identity and Attitudes towards Ethno-Cultural Groups in Turkey*. Doktora Tezi. York: York Üniversitesi.

Cumhuriyet. OHAL Tezkeresi TBMM’de Kabul Edildi.
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/571673/OHAL_tezkeresi_TBMM_de_kabul_edildi.html (Erişim Tarihi: 21.07.2016)

Çarkoğlu, Ali ve Melvin Hinich (2006). “A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences”. *Electoral Studies*, C. 25, s. 369-392.

Dalmış, İbrahim (2003). *Socio-Political Identity and Intergroup Perception: The Case of Ülkücü Group in Turkey*. Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Demirtaş, Selahattin. Gözaltılar Hayır için Daha Güçlü Çalışmanın ve Sandıklara Sahip Çıkmanın Gereğesidir.

<http://www.hdp.org.tr/tr/basin/basin-aciklamalari/gozaltilar-hayir-icin-daha-guclu-calismanin-ve-sandiklara-sahip-cikmanin-gerekcesidir/10249> (Erişim Tarihi: 07.04.2017)

Diken. HRW: Referandum Öncesinde HDPlilerin Tutuklanması İki Kat Kaygı Verici.

<http://www.diken.com.tr/hrw-referandum-oncesinde-hdplilerin-tutuklanmasi-iki-kat-kaygi-verici/> (Erişim Tarihi: 20.03.2017)

DW. Türkiye’de OHAL Üç Ay Daha Uzatıldı.

<http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-ohal-%C3%BC%C3%A7-ay-daha-uzat%C4%B1d%C4%B1/a-36994691> (Erişim Tarihi: 04.01.2017)

Ergül, Feride Aslı (2009). *The Formation of Turkish National Identity: The Role of the Greek “Other”*. Doktora Tezi. Ankara. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Gellner, Ernest (2006). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishing.

Grigoriadis, Ioannis (2016). “The Peoples’ Democratic Party (HDP) and the 2015 Elections”. *Turkish Studies*, C. 17, S. 1, s. 39-46.

Guibernau, Monserrat (2007). *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press.

Güneş, Aysun (2014). *Democracy in the Discourse of Justice and Development Party*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Gürsoy, Yaprak (2012). *Turkish Public Attitudes toward the Military and Ergenekon: Consequences for the Consideration of Democracy*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Hale, William ve Ergun Özbudun (2010). *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*. İstanbul: Doğan Kitap.

HDP, Siyasi Parti Programı (n.d.).

<https://www.hdp.org.tr/en/who-we-are/peoples-democratic-party/8760>
(Erişim Tarihi: 02.01.2019)

Hürriyet. OHAL Yedinci Kez Uzatıldı.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ohal-yedinci-kez-uzatildi-40809509> (Erişim Tarihi: 18.04.2018)

Kadıoğlu, Ayşe (1996). “The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity”. *Middle Eastern Studies*, C. 32, S. 2, s. 177-193.

Karakaş Kökce, Halime (2010). *Two Transformative Actors of Turkish Politics: Justice and Development Party and Kurds*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Keyman, Fuat (2008). “Türkiye'nin İyi ve Adaletili Yönetimi ve Sosyal Demokrasi”. *Toplum ve Demokrasi*, C. 2, S. 2, s. 1-14.

Kiriş, Hakan Mehmet (2011). “Polarization in the Party System and the Case of the Turkish Party System”. *TODAIE's Review of Public Administration*, C. 5, S. 4, s. 45-90.

Lachat, Romain (2008). “The Impact of Party Polarization on Ideological Voting”. *Electoral Studies*, C. 27, S. 4, s. 687-698.

Memurlar.Net. Tüm KHK'lar Bazında; Kurum Kurum, İhraç ve İade Sayıları.

<http://www.memurlar.net/haber/657269/tum-khk-lar-bazinda-kurum-kurum-ihrac-ve-iade-sayilari.html> (Erişim Tarihi: 30.03.2017)

MHP, Siyasi Parti Programı (n.d.).

https://www.mhp.org.tr/mhp_dil.php?dil=en (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

Milliyet.a. CHP Sözcüsü Böke’den Ohal’in Uzatılmasına Tepki. <http://www.milliyet.com.tr/chp-sozcusu-boke-den-ohal-in-uzatilmasina-ankara-yerelhaber-1756806/> (Erişim Tarihi: 04.01.2017)

Milliyet.b. Bahçeli Açıkladı! İşte MHP’nin Referandum Sloganı. <http://www.milliyet.com.tr/sistem-gecmezse-turkiye-karma-siyaset-2393808/> (Erişim Tarihi: 10.02.2017)

Okuyan, Mukadder (2012). *Strategic Constructions of National Identity by Political Leaders in Turkey*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Oran, Baskın (1993). *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı bir İnceleme*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Özdemir, Fatih (2013). *The Predictors of Attitudes toward Military: Turkish Identity, Uninational Ideology, Ambivalent Sexism, Conservatism and Religious Orientation*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Özdemir, Fatih (2018). *The Fusion of Individual and Group Levels: The Case of Political Party Supporters within Extreme Pro-Group Action Process*. Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Öznur, Hakkı (1999). *Ülkücü Hareket*. Ankara: Alternatif Yayınları.

Pehrson, Samuel vd. (2009). “National Identification and Anti-Immigrant Prejudice: Individual and Contextual Effects of National Definitions”. *Social Psychology Quarterly*, C. 72, S. 1, s. 24-38.

Radikal.a. Türkiye Uçuyor, ya Kemerleri Bağlayın ya Kaybolun! <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleI>

[D=1089759&Yazar=ALI-TOPUZ&CategoryID=98](http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1089759&Yazar=ALI-TOPUZ&CategoryID=98) (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

Radikal.b. Biz de Halkız.

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1089741&Yazar=PINAR-OGUNC&CategoryID=97> (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

Reicher, Stephen (2004). “The Context of Social Identity: Domination, Resistance, and Change”. *Political Psychology*, C. 25, s. 921-945.

Reicher, Stephen ve Nick Hopkins (1995). “Self-Category Constructions in Political Rhetoric: An Analysis of Thatcher’s and Kinnock’s Speeches Concerning the British Miners’ Strike (1984-85)”. *European Journal of Social Psychology*, C. 26, s. 353-371.

Reicher, Stephen ve Nick Hopkins (2001). *Self and Nation*. London: Sage.

Saideman, Stephen (2002). “Conclusion: Thinking Theoretically about Identity and Foreign Policy”. Ed: Shibley Telhami ve Michael Barnett, *Identity and Foreign Policy in the Middle East*. Ithaca: Cornell University Press.

Saklı, Ali Rıza (2011). “Türkiye Cumhuriyeti Ulus-Devleti ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1, s. 1-22.

Satana, Nil (2012). “The Kurdish Issue in June 2011 Elections: Continuity or Change in Turkey’s Democratization?”. *Turkish Studies*, C. 13, S. 2, s. 169-189.

Smith, Anthony (1991). *National Identity*. Reno: University Nevada Press.

The Guardian. Military Coup Attempted in Turkey against Erdoğan Government.

<https://www.theguardian.com/world/2016/jul/15/turkey-coup-attempt-military-ankara-istanbul> (Erişim Tarihi: 16.07.2016)

Türkeş, Alparslan (1995). *Dokuz Işık*. İstanbul: Kamer Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982).

https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2016.pdf (Erişim Tarihi: 05.06.2018)

Vatan. Seçimle Gelen Seçimle Gitmeli.

<http://www.gazetevatan.com/-secimle-gelen-secimle-gitmeli--1003457-gundem/> (Erişim Tarihi: 05.11.2016)

Yeğen, Mesut (2007). “Turkish Nationalism and the Kurdish Question”. *Ethnic and Racial Studies*, C. 30, S. 1, s. 119-151.

Yeni Şafak. Speech of Recep Tayyip Erdoğan for Presidential Election.

<http://www.yenisafak.com.tr/video-galeri/basbakanin-cumhurbaskanligi-adayligi-konusmasi-tamami/18362> (Erişim Tarihi: 01.07.2014)

Yıldız, Ahmet (2003). “Politico-Religious Discourse of Political Islam in Turkey: The Parties of National Outlook”. *The Muslim World*, C. 93, S. 2, s. 187-209.

Yüksek Seçim Kurulu. Seçim Sonuçları.

http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/Secimler?_afLoop=456349261310438&_afWindowMode=0&_afWindowId=11e1x7kty_1#%40%3F_afWindowId%3D11e1x7kty_1%26_afLoop%3D456349261310438%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D11e1x7kty_31 (Erişim Tarihi: 2017)

Yüksek Seçim Kurulu. T.C. Yüksek Seçim Kurulu Karar No: 953.

<http://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/77781/2018-953.pdf> (Erişim Tarihi: 2018)

EXTENDED ABSTRACT

Social sciences focus on group-based identity formation processes to understand how individuals perceive the social world, how they conceptualize their own position in the social context, and how they regulate interpersonal and intergroup relations based on this perceptual positioning. The state of cognitive and emotional commitment depending on social group membership, and the knowledge derives from this commitment shape individual’s self-concepts and help person to answer the questions of “who am I or who we are”. However, the important point is although social identities are perceived as relatively stable and constant, they are quite open to manipulation. The purpose of the article is to focus on national identity formation process in Turkey from the last years of the Ottoman Empire to the present day, and to underline how intellectuals or political party leaders shape the national identity.

National identity is considered as a broad and complex form of social identity (Cingöz Ulu 2008). There are different approaches toward nationalism as German/Italian type and British/French type which determine the structure of nation and the content of national identity (Kadioğlu 1996). German/Italian type nationalism emphasizes the homogeneity of people, highlights the importance of organic nation, and supports ethno-cultural national identities depending on racial, ethnic, and religious characteristics. On the other hand, British/French type nationalism explains the concept of belonging to a nation with desire, willingness, and emotions. In other words, one’s attachment to the nation, the desire to live together, the collective solidarity effort, the willingness to protect national interests, and the feeling of being at home are sufficient to be a member of the nation. This approach supports civil national identities.

National identity is a dynamically constructed concept depending on the needs of the time (Reicher et al. 2001). The content of national identity changes according to the type of nation-state and unification strategy which is used to keep people together. Although the citizenship is defined using civil concepts in official statements, both ethno-cultural and civil features in nationalism of Turkey are still noticeable. Citizenship, religion or ethnic origin-based discourses (e.g. Ottomanism, Islamism, Turkism) were used to unify people during the last years of the Ottoman Empire. In the Republican period, political party leaders defined the national identity in line with the values of their own political parties, and influenced the national identity formation process. These developments led to the inclusion of both German/Italian type (ethno-cultural national identity) and British/French type (civil

national identity) identity features into the Republic of Turkey's current national identity.

Political party leaders tend to create distinct group identities depending on the values and aims of their parties. Leaders position themselves and their political parties as representatives of the nation, and associate their political party identity with national identity. It can be said that political parties define the content of national identity from their own point of view. That is why this article focuses on political party identities of Justice and Development Party, Nationalist Movement Party, Peoples' Democratic Party, and Republican People's Party which were represented in the parliament of Turkey via November-2015 parliamentary elections. Besides, the article tends to clarify the current political environment, and inter-political party relations.

The duality in national identity of the Republic of Turkey (including both ethno-cultural and civil national identity features) causes serious problems in socio-political and cultural contexts. The debate on "Turkish" and "citizen of the Republic of Turkey" concepts, and the integration problems of ethnic or religious minority groups into the society in Turkey may be caused by this duality in national identity. Multigroup societies which include numerous different ethnic or religious minorities should give importance to civil national identity features (rather than ethno-cultural national identity features) in order to keep people together. In other words, British/French type (civil) nationalism and national identity construction are more appropriate for societies with different ethnic and religious groups. However, it should be kept in mind that the suitability of national identity type (ethno-cultural or civil) may change depending on the conditions and needs of the time.

Kılıç, Ensar ve Serpil Ersöz (2020). “Zamir /N/’sinin Türkçedeki Fonemorfolojik Gelişimi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 565-606.

DOI: 10.21550/sosbilder.585753

Araştırma Makalesi

ZAMİR /N/’SİNİN TÜRKÇEDEKİ FONEMORFOLOJİK GELİŞİMİ*

Ensar KILIÇ**
Serpil ERSÖZ***

Gönderim Tarihi: Temmuz 2019

Kabul Tarihi: Ağustos 2019

ÖZET

Altay dillerindeki, 3. kişi kategorisiyle alakalı zamir ve iyelik çekimlerinin bağlantı noktalarında görülen zamir /n/’sinin kökeni hakkında bugüne dek birçok çalışma yapılmıştır. Zamir /n/’si, Türk lehçelerinde [n, ɲ, ŋ] alofonlarıyla sesletilmekte veya /n/ > /ɲ/ > /Ø/ gelişimiyle eriyerek yüzey yapıda kaybolmaktadır. Yapılan çalışmalarda zamir /n/’sinin eskicil 3. kişi zamiriyle ilişkili bir morfolojik kalıntı olduğu konusunda iddialar ortaya atılmış, ayrıca zamir /n/’sinin yardımcı ses olduğuna dair görüşler dile getirilmiştir. Bununla birlikte zamir /n/’sinin Altay dilleri ve Türk lehçelerindeki fonetik varlığına dair araştırmaların sayısı oldukça azdır. İşte bu makalede, zamir /n/’si; yalnızca barındırdığı sesin morfolojisi açısından değil fonem teorisinin imkânlarından da faydalanılarak fonolojik geçmişi yönüyle ele alınmaktadır. Ayrıca önceki çalışmalardan farklı olarak zamir /n/’si kullanıldığı konumlar için ayrı ayrı değerlendirilmiştir; üretken-dönüşümlü dil bilgisi bağlamında zamir /n/’si ve Ana Altaycada bulunan eskicil teklik kategorisi eki *+n, yapı bakımından karşılaştırılmıştır. Böylelikle zamir /n/’sinin fonemorfolojik tarihi hakkında yeni bilgilerin elde edilmesi amaçlanmıştır.

* Bu makale, “Ana Türkçedeki Fonemik Yarılımların Eski Türkçedeki Yardımcı Seslerin Oluşumundaki Etkisi” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ensarkilic@hotmail.com.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serpilersoz@yahoo.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 21 Issue: 38

Anahtar Kelimeler: *zamir /n/'si, eskicil teklik kategorisi eki, yardımcı ses, Altay dilleri, fonem teorisi*

Phono-morphological Development of Pronominal /N/ in the Turkish

ABSTRACT

Much work has been done about the origin of pronominal /n/ seen in the connection points with case suffixes of third-person possessive suffix and third-person pronoun in Altaic languages. The pronominal /n/ is voiced by [n, ŋ, ŋ] allophones in Turkish dialects. Besides, in surface structure, it subjects to development of /n/>/ŋ/>/Ø/ sometimes. In studies conducted, claims have been made that pronominal /n/ is a morphological relic associated with archaic third-person pronoun. There were also ideas that the pronominal /n/ was an auxiliary phoneme. However, there are very few researches on the phonetic existence of pronominal /n/ in Altaic languages and Turkish dialects. Here in this article, pronominal /n/ was examined not only in terms of the morphological history of the sound it contains but also its phonological background by utilizing the opportunities of phoneme theory. In addition, the pronominal /n/ was evaluated separately for the various locations where it was used. Thus, in the context of generative grammar, the pronominal /n/ and the archaic uniqueness category suffix (*+n) in the Main Altai Era were compared in terms of structure. Thus, it is aimed to obtain new information about the morphological and phonological history of the pronominal /n/.

Key words: *pronominal /n/, archaic singular category suffix, auxiliary phoneme, Altaic languages, phoneme theory*

Giriş

Türkolojide, teklik ve çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin durum ekleri ile kullanılışı sırasında araya giren /n/ ünsüzüne zamir /n/'si adı verilmektedir (Korkmaz 2017: 258). Ayrıca aitlik eki olan +ki'den sonra hâl eki gelmesi durumunda da zamir /n/'si ortaya çıkmaktadır (Korkmaz 2017: 258; Yılmaz 2012: 2764). Tarihî Çağatay lehçesinin dışında; Yakut, Özbek ve Yeni Uygur lehçelerinde zamir /n/'si, kalıplaşmış birtakım

yapılar dışında genel bir kullanıma sahip değildir (Başdaş 2014: 147-161).

Zamir /n/'sinin kökeni ve adlandırılması konusunda, bugüne kadar muhtelif görüşler ortaya atılmıştır. Zamir /n/'si ile ilgili ilk görüşlerin, 16. yüzyıl dil bilginlerinden Bergamalı Kadri tarafından dile getirildiği bilinmektedir. Bergamalı Kadri, “şu” ve “bu” işaret zamirleri ile hâl eklerinin arasında ortaya çıkan /n/ sesinin, aslında bu zamirlere dâhil olduğunu söyleyerek /n/ sesinin zamirlerin yalın hâldeki kullanımlarında eridiğini ifade etmiştir (2002: 32). Yani ona göre zamir /n/'si yardımcı bir ünsüz değil; tarihî dönem içerisinde erimeye uğramış morfolojik bir parçadır.

Muharrem Ergin'e göre /n/ yardımcı sesi, iyelik ekli kelimelerde iki vokal arasında veya bir vokal ile bir konsonant arasında kullanılır: *el-i-n-den, kendi-si-n-e, yan-ı-n-da, evindeki-n-den misallerinde olduğu gibi* (2008: 145-146). Ergin, analogi dışında ortaya çıkması için görünürde bir sebep olmadığını savunduğu zamir /n/'sini, çağdaş Türkiye Türkçesinde yardımcı ses olarak değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir (2008: 144). Zamir /n/'sinin analogik bir bulaşma sonucunda ortaya çıkmış olabileceğini ifade eden araştırmacılardan bir diğeri Tahsin Banguoğlu'dur. Banguoğlu, yanlış ayrışma sonucunda zamir /n/'sinin dildeki iyelik eki bulunan yapılara ve zamirlere bulaşan “koruyucu bir ses” olduğunu savunmaktadır (2011: 74-75). Bu araştırmacıların yanında, Jean Deny ve Metin Karaörs de zamir /n/'sinin yardımcı ünsüz özellikleri gösterdiğini düşünmüştür (Deny 1941: 181; Karaörs 2005: 27-36).

Zamir /n/'sine “şahıs gaip zamiri” adını veren Ali Ulvi Elöve; zamir /n/'sinin “ol” zamirinin son sesinde görülen /l/>/n/ değişimi sonrasında oluştuğu fikrini benimsemektedir (akt. Kocasavaş 2004: 54). Ona göre “ol” zamirinin fonetik gelişimiyle ortaya çıkan bu ses, zamanla diğer yapılara da analogi yoluyla bulaşmıştır.

Şinasi Tekin, Nikolaus Poppe, Marcel Erdal ve Lars Johanson, zamir /n/'sini açıklarken çekim hâli (oblik hâl, eğri hâl) kavramından yararlanmışlardır. Çekim hâli, bir dil bilimi terimi olarak isimlerin ve zamirlerin özne dışında farklı bir söz dizimi bağlamına aktarımını sağlayan isimlere ve zamirlere özgü hâli tanımlamaktadır (Crystal 2008: 337). Bu araştırmacıların görüşlerine göre, eskicil 3. kişi zamiri; hâl ekleriyle ulandığı durumlarda, çekim hâline bürünerek bu hâli sağlayan +n veya +m (*Moğolcada*) ekini almaktadır (Ş. Tekin 1992: 90; Poppe 1955: 214; Johanson 2015: 112; Erdal 2004: 199). 1. kişi zamiri *bi, 2. kişi zamiri *si ve 3. kişi zamiri *i; söz dizimsel bağlaşıklığını çekim hâli ile sağlamaktadır. Johanson, çekim hâlinin Türkçe için isimlerin dışında zamirlere özgü bir hâl olduğu görüşündedir (2015: 112).

Zeynep Korkmaz'a göre -kökeni her ne olursa olsun- Türkiye Türkçesi için /y/ ile birlikte zamir /n/'si de bugün için yardımcı ünsüz görevindedir (2009: 28-29). Korkmaz, zamir /n/'si ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle açıklamaktadır: *Üçüncü şahıs zamirinin çekiminde ortaya çıkan /n/ sesi kökence ne olursa olsun bugün artık varlığını adlardakinden ayrılan özel bir biçimde ortaya koymakta ve dil araştırmalarında terim olarak zamir /n/'si diye adlandırılmaktadır* (2009: 402).

Ahmet Bican Ercilasun zamir /n/'sinin arkaik dönemlerden bugüne ulaşmış gramatikal bir iz olduğunu düşünmektedir. Ona göre zamir /n/'si, dildeki ses çatışmalarından ortaya çıkmadığı gibi bir yardımcı ses olarak da kabul edilemez (2000: 221).

Talat Tekin'e göre zamir /n/'sinin kökeni, Ana Altaycada var olduğu düşünülen *i(n) 3. kişi zamirine dayanmaktadır (Aktaran: Eker 2004: 228-235). Tekin, bu görüşünü, Altay dillerinde 3. kişi zamirinin hâl ekleriyle ulanması esnasında ortaya çıkan yapılara dayandırmaktadır. Claus Schönig ve Han Woo Choi de, Talat Tekin'in bu görüşlerine büyük oranda katılmaktadır. Tekin ile bu araştırmacıların

arasındaki fark eskicil 3. kişi zamirinin durumu hakkındadır. Schönig ve Choi, eskicil zamirin *i olduğunu, *i zamirine ulanan +n'nin ise farklı bir morfem olduğunu iddia etmektedir (Aktaran: Korkmaz 2009: 401; Choi 1991: 191-196). Schönig'e göre *i(n) yapısının son sesi konumundaki +n, teklik ifade eden eskicil bir ektir (Aktaran: Korkmaz 2009: 401). Ensar Kılıç tarafından, fonem teorisi bağlamında Eski Türkçedeki yardımcı sesler üzerine kaleme alınan yüksek lisans tezinde de, Schönig'in bu görüşünü destekleyen kanıtlara ulaşılmıştır (2018: 83-84). Ancak Alyılmaz'a göre 1 ve 2. kişi zamirlerinin sonundaki /+n/ bugün işaretsiz bir şekilde kullanılan eskicil bir teklik eki olmakla birlikte, zamir /n/'si ile bahsi geçen teklik eki aynı yapı değildir (2011: 523).

Zamir /n/'sini iyelik sıfatı olarak niteleyen Efrasiyap Gemalmaz, konu hakkında şunları söylemektedir:

(Zamir n'si) Türkçenin genelinde, bilinen tarihi boyunca herhangi bir ses bütünlüğü ile işaretlenmemiş olduğu için bugün /Ø/ ile gösterebileceğimiz teklik ve/vy çokluk 3. şahsı ekleşerek temsil etmiş olan, tarihin karanlık devirlerinde işaretli olduğunu düşündürebilecek bir iyelik sıfatının (ş +k +he: +ilg) yani «...+(y)A ait olan» anlamındaki bir sıfat fiilin (=participe) kalıntısı olması kuvvetle muhtemeldir (1996: 166-167).

Grönbech, zamir /n/'sini “harfitarif” adını verdiği 3. teklik iyelik ekine dâhil etmektedir. Aynı zamanda ona göre 3. teklik kişi iyelik ekinde bulunan /i/ uzun bir ünlüdür (2011: 78-80). Grönbech gibi zamir /n/'sinin 3. teklik kişi iyelik ekine dâhil olduğunu düşünen bir diğer araştırmacı ise Gürer Gülsevin'dir. Gülsevin'e göre, 3. teklik kişi iyelik ekinin hâl ekleriyle ulanması esnasında yardımcı ses görevini /y/ değil /n/ foneminin üstlenmesi; zamir /n/'sinin yardımcı bir ses olmadığını göstermektedir (2011: 13). Ona göre, 3. teklik kişi iyelik ekinden sonra ünsüz ile başlayan bir hâl eki geldiğinde dahi, birçok lehçede zamir /n/'sinin görülmesi bu kanıtı daha da pekiştirmektedir (2011: 13). Gülsevin'e göre, 3. teklik kişi iyelik ekinin bitiş ünsüzü olan /n/;

kendisinden sonra bir ek gelmediğinde çoğunlukla erimiştir. Bununla birlikte, Gülsevin; tarihî lehçelerde bitiş ünsüzünün erimediği 3. teklik kişi iyelik eklerine rastlanılabildiğini savunmaktadır (2011: 12-15). Ona göre “‘isayı resülün müştücüsün kıldı” ifadesinde yer alan “müştücüsün” yapısının son sesindeki /n/, belirtme hâli ekinden oldukça uzak olup aslında 3. teklik kişi iyelik ekine dâhildir. Bu durumda 3. teklik kişi iyelik eki +(s)I(n) biçimindedir (2011: 12-15).¹ Grönbech ve Gülsevin’in 3. teklik kişi iyelik ekinin +(s)I(n) biçiminde tasarlaması gerektiğine dair izahıyla Cahit Başdaş’ın görüşleri örtüşmektedir. Nitekim Başdaş, “Dede Korkut” özelinde 3. kişi iyelik eki görünümünde bulunup +(s)I(n) eki almış birçok isim örneğini listelemiştir (2008: 6). Araştırmacı, zamir /n/’si konusundaki düşüncelerini şu cümlelerle özetlemektedir:

Türk dilinde üçüncü şahıs iyelik eki, diğer iyelik ekleri gibi zamir kaynaklıdır. Ana Altaycada öncül konumda bulunan zamir+ilgi hâli (*in+iñ) kuruluşundaki iyelik zamiri, gramerleşerek soncul konuma geçmiş ve iyelik ekine [*in+iñ>+(s)I(n)] dönüşmüş olmalıdır. Çekim esnasında üçüncü şahıs iyelik ekine eklenen /n/ foneminin zamir n’si olarak adlandırılması, bu ses biriminin iyelik ve şahıs ekleri gibi zamir kaynaklı olduğu anlamına gelmektedir (2014: 158).

Cengiz Alyılmaz, zamir /n/’si ve iyelik ekleri arasındaki ilişkiyi sorgularken fonetik ve morfolojik çerçevenin yanında, zamir /n/’sinin

¹ 3. kişi iyelik ekine farklı bir açıdan yaklaşan Caner Kerimoğlu, Orhun Yazıtları’ndaki 3. kişi iyelik ekini alan nesne durumundaki kelimelere hangi şekillerde karşılaşıldığını tespit edebilmek için *ölür-* “öldür-” fiilinden yararlanmıştır. Çünkü bu fiille kullan ve 3. kişi iyelik eki alan nesnelerin tümü /n/ sesi ile bitmektedir. Bu bağlamdaki verilere göre, 3. kişi iyelik eki alan nesne durumundaki isimler hep /n/ sesiyle sonlanırken, aynı eki alan fakat nesne durumunda kullanılmayan isimlerde ek çoklukla +(s)I biçimindedir. Kerimoğlu bu durumu “+(s)I(n) eki sadece iyelik için değil yükleme hâli için de kullanılmış olabilir” biçiminde yorumlamaktadır (2007: 322, 330).

özellikle kelime gruplarıyla ilişkilerini derin yapıda ele almaktadır. Alyılmaz, zamir /n/'si ve iyelik ekleri arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ifade etmektedir:

Bu ünsüz, üzerine belirtilen/nitelenen/tamlanan eki almış bir isim veya isim soylu kelime veya kelime grubunun hâl kavramı ifade eden görevli bir eleman (ek, ek+ek, ek+edat, edat)'la birlikte kullanımı sırasında ortaya çıkmakta ve iyelik eki 3. teklik ve/vy çokluk şahıs eklerini karşılamaktadır. n ünsüzü, bu fonksiyonuyla Türkçenin üzerine herhangi bir hâl eki almamış tamlamalarında işaretli /+Ø+/ olarak karşımıza çıkan iyelik eki 3. teklik ve/vy çokluk şahıs eklerinin Türkçenin karanlık dönemlerinde (belki de Ana Altayca döneminde?) n ünsüzü ile karşılanmış olabileceğini düşündürmektedir (2011: 525).

Hakan Özdemir'e göre zamir /n/'si, lehçeleşme sonrası ortaya çıkan bir sestir (2014: 142-144; 2015: 137). Nitekim bugünkü birçok Türk lehçesinde zamir /n/'si işlek değildir. Ona göre zamir /n/'si, köken olarak işlevini kaybetmiş bir ilgi hâli eki olup zamir /n/'sinin 3. kişi iyelik çekimi ve işaret zamirlerindeki varlığı, bu yapıların 1 ve 2. kişi zamiriyle analojisi sonucunda ortaya çıkmış; daha sonra birçok farklı yapıya bulaşmıştır (2014: 142-144; 2015: 137).

Vügar Sultanazade, zamir /n/'sinin ortaya çıkış sebebinin genizsi ünlüler olduğunu iddia etmiştir (2014: 103). Ona göre iyelik ve kişi eklerinin sonunda bulunan genizsi ünlüler bir ekle ulandıklarında ekleşme noktasında genizsi bir ünsüz olan /n/'yi türetmiştir (2014: 103). Sultanazade'nin ifadesiyle: *Hâl ekleri bu tür ünlüyle (genizsi) biten dil birimlerinin üzerine ilave edildiğinde, nazallıktan dolayı aralarında sanki bir /n/ sesi varmış gibi algılanmış ve bu, zamanla dilde sabitlenmiştir* (2014: 103). Daha ziyade Eski Türkçede görülen /ng/ fonemik birleşmesi dışında zamir /n/'sine hiçbir Türk lehçesinde /ŋ/ olarak rastlanılmaması, Özdemir tarafından bu görüş için bir antitez olarak ileri sürülmüştür (2015: 131).

Görüldüğü üzere zamir /n/'sinin morfolojisi ve kökeni hakkında şimdiye kadar geniş bir literatür oluşturulmuştur. Bununla birlikte zamir

/n/'sinin, fonolojik tarihini ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. İşte bu çalışma, zamir /n/'sini fonem teorisi bağlamında ele almakta, bu yapının fonolojik tarihine katkı sağlayarak, konu hakkındaki morfolojik ve etimolojik bulgulara temel oluşturabilecek yeni çözümler üretmeyi hedeflemektedir.² Nitekim bu makale zamir /n/'si hususunda şu dört amaç üzerinde kurulmuştur:

1. Zamir /n/'sinin Altay dilleri ve Türk lehçelerindeki alofon envanterinin tespit edilmesi,
2. Zamir /n/'sinin barındırdığı fonemin, Türk dili tarihinde yaşadığı fonolojik değişikliklerin saptanması ve bu fonemin yüzey yapıda eridiği lehçelerde takip ettiği ses gelişiminin formüle edilmesi,
3. Ana Altaycadaki farazi eskicil ilgi hâli ekine dair fonemik yarılma tablosunun oluşturulması, böylelikle bu eskicil ekten

---

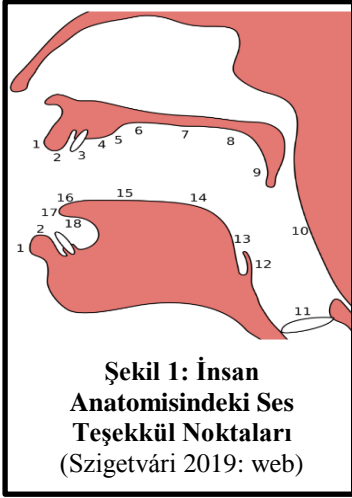
² Bu makalede yararlanılan fonem teorisinin kökleri, Prag okulu temsilcilerinden Nikolai Trubetzkoy ile Ferdinand de Saussure, Edward Sapir ve Leonard Bloomfield gibi yapısalcılarının çalışmalarına dayanmaktadır (Pike 1967: 334). Saussure'nin "Dilde aykırılıklardan başka bir şey yoktur." biçimindeki görüşü modern anlamda fonemik yöntemin ana prensiplerinden birini oluşturmuştur (Nathan 2008: 2-6). Bu teoriye göre fonem, anlam ayırıcı seslere verilen addır, yani fonem, fonolojinin en küçük birimidir (Korkmaz 2017: 207). Kelimelerdeki fonetik karşıtlıklar fonemlerdeki değişimleri beraberinde getirmiştir (Brinton vd. 2010: 51). Nitekim, alofonlar fonemlerin öngörülebilir türevleridir. Yani alofonlar sınıflandırılmış bir sesin (fonemin) anlam farkı doğurmayacak seviyedeki değişimiyle ortaya çıkmaktadır (Brinton vd. 2010: 52). "Aslında alofonlar, dilin başka çevre ve koşullarda fonem olarak kullanılan birimleridir. Bununla birlikte geçici kullanımla ortaya çıkabilir ve zaman içerisinde müstakil bir ses birime de dönüşebilirler (Karabulut 2017: 117)." Nitekim daha yaşlı bir neslin konuşurları tarafından tek bir fonem için üretilen alofonların, yeni konuşurlar tarafından fonem olarak yeniden üretilmesiyle ortaya çıkan hadise, fonetik çalışmalara yeni bir bakış açısı kazandıran fonemik yarılma kavramını meydana getirmektedir (Hamann 2014: 249-254).

türediği düşünülen yapıların zamir /n/'si ile fonem teorisine uygun olarak mukayese edilmesi,

4. Fonem teorisine dayalı yöntemle elde edilen çıktıların, konu hakkında daha önceki çalışmalar vasıtasıyla oluşan morfolojik ve etimolojik birikimle karşılaştırılması, doğrulanması, derinleştirilmesi ve yorumlanması.

a. Zamir /n/'sinin Ses Bilimsel Tarihi

/n/ fonemi, /n, t, d, s, z, l, r/ fonemleri ve [t, r] alofonları ile birlikte Türkiye Türkçesindeki diş eti ünsüzlerindedir (Aksan 2015: 36). Karl Zimmer ve Orhan Ongun, Türkiye Türkçesinde diş etinde teşekkül eden /n/ sesinin, /c, ʃ, k, g/ fonemlerinden sonra damak /ŋ/'si formunda söylendiğini saptamıştır (1999: 154-155). Bu duruma Eski Türkçeden şu örnekler verilebilir: *ınğaru>ıñar* “ona doğru”, *anğar>añar* “ona” vb.

Şekil 1: İnsan Anatomisindeki Ses Teşekkül Noktaları
(Szigetvári 2019: web)

açısından önemlidir.³

Zamir /n/'si üzerinde teşekkül yeri benzerliği sebebiyle fonemik aşındırma etkisi gösteren homorganik /t, d, s, z, ts, dz/ seslerinin oluşum sahasında meydana gelen genizsi fonem, Ana Altaycadan beri zamir /n/'sinde rastlanılan /n/'dir. Homorganik sesler, birbirlerine yakın boğum noktalarına sahip olduklarından bu seslerin birbirine olan etkisi artar ve sonuç olarak bu seslerde erime ve yarılmalar meydana gelir (Laver 2003: 164-178). Bu nedenle, /n/ foneminin genizdeki yerleşim konumu ve farklı boğum noktalarına doğru hareketi, zamir /n/'sinin art zamanlı fonolojik tarihinin ipuçlarını taşımaktadır. Diş eti ünsüzlerinin

³ (1) Dudak (/b/, /m/, /p/, /p'/ /v/), (2) diş-dudak (/f/, /v/, /m/), (3) diş, (4) diş eti (/d/, /n/, /r/, /s/, /s'/, /t/, /ts/, /d/, /z/, /d/, /n/), (5) arka diş eti (/c/, /ç/, /j/, /ş/, /l/), (6) ön damak (/k/, /g/, /y/) (7) damak, (8) yumuşak damak (/k/, /g/, /ğ/, /h/, /ŋ/), (9) küçük dil (uvular) (10) farinjal duvar (boğazsıl), (11) gırtlaksı (/h/), (12) gırtlak kapağı (epiglottal), (13) dil kökü, (14) dil arkası (posterodorsal), (15) dil önü (anterodorsal), (16) dil palası (laminal), (17) dil ucu, (18) dil arka yüzü (sub-apikal) (Ergin 2008: 46-47; Aksan 2015: 36-38; Catford 1977: 150-225; Kılıç 2018: 75).

gelişimi yalnızca homorganik aşındırıcılığa bağlı değildir. Aynı zamanda /n/'nin de dâhil olduğu bu ünsüzler, boğumlanma noktalarını; kalın ünlülerle birleştiklerinde geriye, ince ünlülerle birleştiklerinde ileriye doğru kaydırmaktadır (Gemalmaz 1978: 155). Bu durumda, 4 numaralı konumda bulunan diş eti /n/'si; bazı dil ve lehçelerde dişe ve daha sonrasında dudağa doğru kaymıştır. Nitekim diş eti /n/'si; 1, 2, 3 numaralı konumlarla kademeli bir dönüşüm sürecine girmiş; bu süreç /t, d/ aşındırıcılığının daha yoğun hissedildiği lehçelerde zamir /n/'sini ihtiva eden fonemin ya da /t, d/ ile başlayan ekin giriş ünsüzünün tamamen erimesine kadar ilerlemiştir.

Diş eti ve diş arasındaki noktalarda oluşan seslerin fonemik benzeşim ve etkileşimlerine dünya dillerinde sıkça rastlanır. Örneğin Katalancada /t, d/, İtalyancada /t, d, s, z, ts, dz/ ve Sırpçada /t, d, s, z, ts/ seslerinden önce gelen diş eti /n/'si, /ɲ/ sesine yani diş-diş eti /n/'sine dönüşmektedir (Rafel 1999: 14; Canepari 1999: 68). Dünya dillerinde evrensel bir fonolojik kural olarak görülen bu durum, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde de mevcuttur. Bu lehçelerde /n/ fonemi, /t, d/ seslerinden önce geldiğinde aşınarak dil palasında sesletilir. Örneğin Kırgız lehçesindeki “беделинде” (IPA: beɞɞeliŋɞe “itibar içinde, haysiyetle”) yapısı incelendiğinde; son hecedeki /-d-/ sesinin önündeki diş eti ünsüzünü aşındırarak [-ɲ-] alofonuna dönüştürdüğü görülmektedir. Kırgız ölçünlü dilinde 3. kişi iyelik ekinden sonra bulunma hâli eki geldiğinde araya her ne kadar zamir /n/'si gelse de, *güney bölgesindeki Cergetal, Çoñ Alay, Pamir, Oktyabr', Nookat, Oş ve Calal Abad İçkilik ağızlarında 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra doğrudan +dA, +dO yönelme hâli eki yaygındır* (Özeren 2016: 754-755). Bu durum, zamir /n/'sinin geçirdiği fonemik evrim hususunda önemlidir. Nitekim, Kırgız lehçesi bu yönüyle /n/ foneminin /t, d/ aşındırmasıyla geçirdiği /n/ > /ɲ/ > /Ø/ değişiminin canlı bir tanığı durumundadır. Bu durumda, zamir /n/'sinin fonemik açıdan erimesi öncelikle bulunma ve ayrılma

hâli eklerinde başlayarak diğer yapılarla yayılmıştır.⁴ /n/ ve /t, d/ sesleri arasındaki homorganik aşındırıcılık bazen zamir /n/'sini değil bizzat hâl ekinin giriş sesini eritmiştir. Örneğin *Kırgız Türkçesi yazı dilinde 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra ayrılma hâli ekinin +nAn, +nOn biçimi kullanılır* (Özeren 2016: 757). Yine Kırgız Türkçesinin *kuzey ve güney ağızlarında işaret zamirleri ayrılma hâli eki aldıklarında genellikle zamir /n/'si ve ayrılma hâli ekinin kaynaştıkları görülür [+nAn, +nOn < +n+nAn, +n+nOn < +n+dAn, +n+dOn]* (Özeren 2016: 756). Bu örnekler, zamir /n/'sinin Ana Altaycadan taşınan asli bir unsur olduğunu ve kullanılmadığı zannedilen lehçelerde dahi kendisiyle komşu fonemlerin içerisinde eriyik hâlde yaşadığını göstermektedir. Kısacası zamir /n/'si, bazı Türk lehçelerinde diş eti /n/'si ile değil, özellikle bulunma ve ayrılma hâli eklerinin aşındırıcı etkisiyle oluşarak dil palası vasıtasıyla teşekkül eden /ɲ/ ile sesletilmektedir. /ɲ/, zamir /n/'sini eritmeye meyilli lehçelerde; ara bir fonemik form teşkil etmektedir. Yani Ana Türkçede zamir /n/'sini karşılayan fonem, daha sonraki dönemlerde birden fazla alofon oluşturmuştur. Bununla birlikte Türkiye Türkçesinde zamir /n/'si olarak bilinen ses, Ana Altaycadan taşınan fonemle büyük oranda benzerdir yani diş etinde oluşan (alveolar) /n/'dir.

Zamir /n/'sinin ihtiva ettiği alofonlar, Altay dilleri ile çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir:

⁴ Kırgız ve Kazak Türkçelerinde /t, d/'den önce gelen /n/'ler, /t, d/ patlamalı sesler olduğundan teşekkül noktası olarak dil palasına kadar kaymıştır. Böylece sesletim esnasında dil, diş etinden dişe doğru yaklaşmıştır. Bu da gittikçe ağızdaki ses kapantısının azalmasına ve akıcılaştıkça erimeye müsait olan /n/ sesinin daha belirsiz hâlde gelmesine neden olmuştur. Zamir /n/'sinin Eski Uygur Türkçesinde varken Yeni Uygur ağızlarında kullanılmaması bu şekilde açıklanabilir.

Tablo 1: Altay Dilleri ve Çağdaş Türk Lehçelerinde /n/ Fonemi

Dil, lehçe veya dönem	Durumu	Açıklama
Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb.	n	Ötümlü diş eti ünsüzü
Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi	ŋ, n	Laminal denti-alveolar (Dil palası ile sesletilen diş eti /n/'si, /t, d/ fonemlerinden önce) Bazı Kırgız ağızlarında zamir /n/'si olarak bilinen bu fonem yüzey yapıda yoktur.
Yakut Türkçesi	Ø, *n ⁵	Yakut Türkçesinde özel olarak iyelik ekleriyle hâl ekleri arasında türeyen herhangi bir ses yoktur. “Kini” (o) zamirinin ayrılma hâli eki almasıyla ortaya çıkan “kini+tten” yapısındaki +ten ekinden önceki /-t-/ zamir /n/'si olarak bilinen biçim birimle eş değer değildir. Çünkü Yakut Türkçesinde ayrılma hâli eki, 3. kişi iyelik eklerinden sonra gelsin ya da gelmesin ünlü ve diftonglardan sonra +ttan, +tten, +tton, +ttön biçimindedir: ağa+ttan “babadan”, böro+ttön “kurttan” vb. Kısacası burada bir ünsüz ikizleşmesi vardır.

⁵ Başdaş, bugünkü Yakut Türkçesindeki “ağa+tı+n” ve “at+ı+n” gibi yapılarda son seste bulunan /-n/'nin, 3. teklik kişi iyelik ekinin bir parçası olduğunu ve buradaki belirtme hâli fonksiyonunun /-n/'den değil, eksiz belirtme hâli kullanımından kaynaklanabileceğini düşünmüştür. Ancak bu noktada kesin bir yargıya varamamıştır. (Başdaş 2014: 155-158). Eğer Başdaş'ın araştırmasına konu olduğu gibi burada belirtme hâli eksiz şekilde karşılanıyorsa Yakut Türkçesinde 3. teklik kişi iyelik eki +(t)I(n) şeklinde tasarlanabilir. Böylece bu makalede eskicil 3. kişi zamirinin bir parçası olduğu düşünülen /n/ sesinin Yakut Türkçesinde de kullanıldığı savunulabilir.

Çuvaş Türkçesi	n	Türkiye Türkçesindeki gibidir: Silpi yalınçe (Silpi köyünde) gibi. yal (ял): köy
Yeni Uygur Türkçesi	Ø	Uygur ve Özbek sahasında zamir /n/'sinin yüzey yapıdan düşmesi Çağatay Türkçesiyle iyice belirginleşmiştir.
Özbek Türkçesi	Ø	Genel anlamda kullanılmamaktadır. Bu lehçedeki [n], Türkiye Türkçesindeki diş yuvası /n/'si değil, dil palası bağlantılı [ŋ]'dir.
Eski Türkçe	Bazen ŋ, genellikle n	Gerçekte sadece /n/'dir. Ancak +ga yönelme hâli ekinden önce gelince /ng/ fonemik birleşmesiyle /ŋ/'ye dönüşür. Eski Uygur Türkçesinde “bular, şular gibi” çokluk ekinin bu zamirlere ulandığı örneklerde /n/ sesine yer verilmez.
Moğolca	[m], n	Tarihi metinlerdeki [n]'nin diş ünsüzü mü yoksa diş yuvası ünsüzü mü olduğu açık değildir. <i>imadur</i> “ona” ve <i>imayi</i> “onu” yapılarında /m/ fonemidir.
Mançu-Tunguzca	ŋ, m, n	Diş-dudak sesleri olan /ŋ, m/ veya [n] alofonu
Japonca	[n] ^a	^a Doğruluğu (k)ano yapısının *(i)n ile ilişkisine bağlıdır.
Korece	[n] ^b	^b Choi'ye göre Korecede [n] şeklindedir.

Tabloda görüldüğü üzere, zamir /n/'si için Altay dillerinde bu makalede tespit edilebilen biri ana fonem /n/ olmak üzere, altı farklı alofon bulunmaktadır: [n, ŋ, ŋ, m, m, Ø]. Bu alofonlar, birbirini sıra ile takip eden kronolojik ses değişimlerinin sonucu değildir. Nitekim, başlangıçta fonolojik açıdan diş eti boğumu özelliği gösteren /n/,⁶ zamir

⁶ Altay dillerinin neredeyse tamamında zamir /n/'sine diş eti /n/'si ile rastlanabilmesi, Ana Altaycada bu morfemin ihtiva ettiği sesin /n/ olduğu görüşünü

/n/'sinin ihtiva ettiği sesteki uzun dönemli fonemik yarılmalar sebebiyle, Altay dil ailesine mensup farklı dil ve lehçelerde ana foneme bağlı birden fazla alofon oluşturmuştur.

b.1. Zamir /n/'si ve Zamir /n/'sini İhtiva Eden Fonem

Zamir /n/'sinin kökenine dair bugüne kadar -kendi içlerinde de birtakım farklar taşımak suretiyle- on bir farklı minvalde görüş ortaya atılmıştır (Kılıç 2018: 30-31). Makalenin giriş kısmında da ifade edildiği üzere; /n/'nin yardımcı bir ses olduğunu iddia eden araştırmacılar olduğu gibi, zamir /n/'sinin morfolojik bir parça olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair muhtelif görüşler de vardır. Bu durumda, zamir /n/'sini anlayabilmek için öncelikle zamir /n/'sinin morfolojik bir kalıntı mı yoksa yardımcı ses özelliği taşıyan bir fonem mi olduğu konusunu karara bağlamak gerekmektedir.

Bir sesin yardımcı ses olabilmesi için, o sesin ortaya çıkış sebebi ne olursa olsun, dildeki fonetik imkânsızlıkları çözme becerisine sahip olması; semantik değil fonetik bir işlev taşıması gerekir (Ercilasun

---

kuvvetlendirmektedir: “ano” (Japonca), “ını” (Mançuca), “inu” (Moğolca), “ini” (Tunguzca) vb. Ayrıca diş eti /n/'sini kaynak bir ses olma özelliği çok yüksektir. Çünkü diş eti /n/'si, insanların en kolay boğumladıkları seslerden biridir. Bunun için /n/ çocukların gelişim evrelerinin öncül seslerinden biri olarak kabul edilir. Bunun nedeni, bu fonemin genizsi özellik göstermesidir. Çünkü genizsi seslerin yarılma özelliği damak seslerine göre çok daha azdır. Nitekim Türkiye Türkçesi için yapılan çalışmalar, kelime ortası ve sonundaki /n/'nin ilk edinilen seslerden biri olduğunu göstermiştir (Ege 2010: 26-27). Sonuç olarak, diş eti /n/'si Altay dillerinde zaman erozyonuna karşı büyük oranda dirençli kalmayı başarmıştır. Bu direncin sekteye uğramaya başlaması; Ana Altay dillerinin kendi mecralarında büyük bir gelişim içerisine girmesiyle yüzey yapıda görünür olmuştur. Diller gelişerek, daha fazla kavramı ifade etmeye başladıkça hâl eklerindeki kullanım da doğal olarak artmıştır. Zamir /n/'si olarak bildiğimiz yapı da, 3. kişi çekimlerinin etkisiyle en işlek eklerden olan hâl eklerinin arkasına yerleşmiş, böylece dil tarafından çok sık tüketilmeye başlanmıştır. Böylelikle ister istemez, zamir /n/'si önündeki ve arkasındaki seslerle fonetik ilişkiler geliştirmek zorunda kalmıştır.

2000: 225). Bu durumda, farklı bir yapıdan analogi veya bulaşma sonucu diğer şekillere yayılan sesler ile donmuş eskicil morfem kalıntıları yardımcı ses olarak kabul edilmez. Böyle bir durumda yardımcı ses, eklediği yapının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle, bir sesin yardımcı ses olabilmesi için genellik arz etmesi önemlidir. Yani bir yardımcı ses, kullanıldığı dilin birçok yapısında ekleşme uyumsuzluklarını önleme görevini kazanabilmelidir.

Yukarıdaki ölçütleri dikkate alarak yapılacak bir değerlendirmede, /n/'nin bir yardımcı ses olmadığı görülecektir. Nitekim Eski Türkçeden beri Türk lehçelerinde fonetik imkânsızlığın olmadığı yerlerde de zamir /n/'sinin kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesinde zamir /n/'si fonetik çatışmanın bulunmadığı “kapisında, arabasından” gibi yapılarda yüzey yapıda sesletilmeye devam etmektedir.

Zamir /n/'sinin, morfolojik bir kalıntı olduğuna dair; Altay dillerinden, tarihî veya çağdaş Türk lehçelerine kadar geniş bir yelpazede birçok delil bulmak mümkündür. Eski Türkçede 3. kişi zamirinin çekimlerinde ortaya çıkan “anı, andan, ınaru, inçe, angar, añar” gibi yapılardaki “an+, ın+, in+” kökleri, zamir /n/'sinin etimolojisine dair yazılı Türkçe metinlerdeki ilk örneklerdir. Bu kökler, zamir /n/'sinin işaret ettiği eskicil bir zamire veya bu eskicil zamirin içerisinde donan farklı bir morfeme dikkat çekmektedir. Unutulmaması gereken bir detay olarak, bu kökler “ol” zamiri ile ilişkili değildir. Nitekim Eski Uygur Türkçesinde, işaret zamirlerinin nesnelere de belirtmeye başlamasıyla “ol” 3. kişi zamiri olarak kullanılmaya başlamıştır (Eraslan 2012: 262). Bu zamire Orhun Türkçesinde yalnızca yüklem bağlayıcısı görevinde (“edgü ol” gibi) rastlanmaktadır (Yavuzarslan 2011: 1954). Ayrıca eskicil 3. kişi zamiri, Genel Türkçede 3. kişi iyelik yapısının içerisinde yerleşmiştir.

Türkçe dışındaki Altay dillerinde de zamir /n/'sinin kökenine kaynak teşkil ettiğine inanılan eskicil 3. kişi zamirine dair kanıtlar vardır (Aslan 2003: 100). Nikolaus Poppe'ye göre, Moğolcada özne işaretleyicisi olarak kullanılan “inu” zamir /n/'si ile ilintili bir yapıdır (1925: 423). Ayrıca Eski Moğolcada 3. kişi zamiri *(h)in biçiminde olup *imadur* “ona” ve *imayi* “onu” yapılarında, dudaksıl [m] alofonunun bulunduğu görülmektedir (Temir 1955: 17; Kılıç 2018: 67). Tunguzcada 3. kişi zamiri, ilgi hâli eki alınca “ini”, yönelme hâli eki alınca “inde” ve belirtme hâli eki alınca “imbe” biçimine girmektedir (Poppe 1925: 423). Mançucada ise zamir /n/'si ve alofonlarına rastlanılan bazı yapılar şunlardır: *ını* “onun”, *inde* “onda”, *imde* “onu”, *intsi* “ondan” (Temir 1955: 17). Bunun yanında Mançucada “i” 3. kişi zamiri olarak kullanılmaya devam etmektedir (Kılıç 2018: 67). Japoncada tanımlık görevinde kullanılan “(k)ano”⁷ (あの) ile erkek ve kadınlar için 3. kişi zamiri olarak tercih edilen “ano kata” (あのかた) yapıları da en azından yüzey yapıda eskicil 3. kişi zamiri ile benzerdir (Kılıç 2018: 73). Koreceye bakıldığında, Choi'ye göre bu dildeki absolutif hâli eki olan “+ān, +ın” zamir /n/'si ile alakalı bir yapıdır (1991: 193). Yakut Türkçesindeki 3. kişi zamiri “kini” ve bu zamirin Dolgan Türkçesindeki eş değeri olan “hini~gini” yapılarının kökenlerinin açık olmaması nedeniyle, bu zamirlerdeki /n/ seslerinin zamir /n/'si ile bağlantısı belirsizdir.⁸

Genel olarak Altayistler, eskicil 3. kişi zamirini -makalenin giriş bölümünde de belirtildiği üzere- *i veya *in biçiminde kabul etmiş; Karl Menges ise eskicil 3. kişi zamirinin giriş ünsüzüyle başlaması

⁷ Bu kelimenin Japoncadaki kullanımı İngilizcedeki “that” gibidir.

⁸ Ercan Petek'e göre “kini” zamiri “kendî” dönüşlülük zamiriyle alakalı (kentü>kenü>kini) bir yapı olabileceği gibi, Çuvaş Türkçesinde yaşamaya devam eden “ku” işaret zamiri ile de bağlantılı olabilir (2016: 55).

gerektiğini düşünmüştür.⁹ Buna ek olarak Talat Tekin, Şinasi Tekin, Omeljan Pritsak ve Gustaf John Ramstedt; Türkçedeki 3. kişi iyelik ekinin ünlü tabanıyla bağlanan alomorflarında görülen /s/'nin eskicil bir çokluk eki kalıntısı olduğu kanaatindedir (T. Tekin 2013: 120-121; Ş. Tekin 1992: 90).

Eskicil 3. kişi zamirinin, bir giriş ünsüzüne sahip olup olmamasından çok *i'nin devamında bulunan *+n'nin bu zamire dâhil olup olmadığı üzerine yapılacak tartışmalar zamir /n/'sini anlayabilmek için daha önemlidir. Schönig'in teklik kategorisi eki olarak nitelediği *+n, aslında eskicil 3. kişi zamirinin asli bir parçası olmayıp bu zamirde donmuştur (Aktaran: Korkmaz 2009: 401). Böylece eskicil 3. kişi zamirinin ikincil ana formu oluşmuştur. Bu zamir, Ana Türkçeye geldiğinde kelime başında *(i)n şeklini almış; iyelik çekimine dâhil olduğu noktalarda ise eskicil giriş ünsüzünü koruyarak +s'in ekini oluşturmuştur. Ana Altaycadaki 3. kişi zamirinin son sesinde bulunan teklik kategorisi eki, “men~ min~ ben” ve “sen~ sin” zamirlerinin son seslerinde de vardır. Nitekim son sesteki bu /n/ sesleri, eğer “ben” ve “sen” zamirlerine dâhil olsaydı, eklemeli bir dil olan Türkçede çokluk eki “bi+z” şeklinde kurulmaz, “ben” zamirinin üzerine getirilen bir ekle sağlanırdı. Bu durum, Schönig'in zamir /n/'sinin kökeninin eskicil bir teklik kategorisi eki olduğu yönündeki fikrini desteklemektedir. Öyleyse, eskicil 3. kişi zamiri, Eski Türkçe ve sonrasındaki lehçelerde

⁹ Menges, Ural dillerinden Fince'deki 3. kişi zamirinin (*sen>hen) Ana Altaycadaki eskicil zamir ile bağlantısını sorgulamıştır (1968: 114). Kılıç tarafından kaleme alınan yüksek lisans tezinde, Menges'in eskicil giriş ünsüzü iddiası temel alınarak bahsi geçen giriş ünsüzü Ana Altayca için /*p'-/ biçiminde tasarlamıştır (2018: 67). Buna göre, akıcı bir arkaik ses olan /*p'/ Tunguzca, Korece ve Japoncada dudaksızlaşarak /*p'/ye dönüşürken; bu fonem Moğolca ve Türkçede sızıcılılaşmıştır (2018: 67). Böylelikle /p'/, Türkçe için iki fonem arası konumlarda⁹ /- *p'-/ > /- *ts- / > /- s'- / ~ /- t- / > /- s- / ~ /- z- / ~ /- ş- /, /- t- / gelişimini takip ederken Moğolcada ise /*p' / > /*f / > /h / > /Ø / gelişimini izlemiştir (2018: 67-69).

asli bir zamir olarak yaşasaydı, Türkçenin bugüne ulaşan kişi zamirleri “ben”, “sen” ve “in~an” şeklinde tasarlanırdı.¹⁰

Altay dillerindeki teklik kategorisini Hint-Avrupa dillerine özgü dil bilimi ezberleriyle okumak yanlıştır. Nitekim Andrey Kononov ve Aleksandr Mihayloviç Şerbak'ın da belirttiği gibi Türkçede *parçalanmayan, homojen veya teklik olarak anlaşılan* yapı aslında bir teklikten çok sınırsız bir çokluğu veya toplu çokluğu ifade eder (Aktaran: Ödemiş 2017: 1445). Yine Valentin Rassadin, Tofa Türkçesi üzerine yaptığı çalışmada bu lehçede tekliğin kendisinin çokluğun bir çeşidi olduğunu ifade etmiştir (Aktaran: Ödemiş 2017: 1447). Genel Türkçede bir varlık ya da kavramdan onu çokluk kategorisi ile işaretlemekten bahsetmek, aslında o nesnenin dünyadaki tüm türevlerini içerisine alan geniş bir örnekleme kapsamaktadır. Örneğin, “masa” denildiğinde farklı nevilerdeki tüm masalar akla gelmektedir. Oysaki zamirlerde ve isim tamlamalarında durum böyle değildir; “ben”, “sen”, “o”, “bu”, “evin kapısı” vb. denildiği zaman doğrudan özel bir varlığa ya da kavrama işaret edilir. Yani Türkçede bir kelime özel isim olmadıkça -özel isimler zaten semantik bağlamada biriciktir- sınırsız bir çokluk değil, belirli bir teklikten bahsedilebilir. Belirli teklik bazen bir grubu da ifade edebilir. Örneğin “Evin kapılarını açtık.” cümlesinde, ortak noktası aynı eve ait olmak olan bir gruptan bahsedilmektedir. Bu durumda zamir /n/'sini Schönig'in de belirttiği gibi bir teklik kategorisi eki olarak değerlendirmek Altay dillerinin art zamanlı teklik sistemi açısından uygundur. Yukarıda açıklandığı üzere bu ek, Ana Altaycadan beri eklendiği yapılara “belirli teklik, biriciklik” anlamı katmaktadır. Öyle ki, Türkçede zamir /n/'si aitlik ekinde sonra geldiğinde dahi yine bu anlamı işaretlemektedir.¹¹ Örneğin “aşağıdakini” denildiğinde

¹⁰ Birçok Altay dili gibi Türkçede de eskicil 3. kişi zamiri iyelik yapısına karışarak asli zamirlik özelliğini yitirmiştir.

¹¹ Türkçe için zamir /n/'sinin aitlik ekinde sonra kullanımı Eski Uygur Türkçesiyle başlar.

aşağıda olan tek bir nesne veya gruptan bahsedilmektedir. İşte bu durum, aslında zamir /n/'sinin “belirli teklik eki” olduğunu kanıtlamaktadır. Türkçe, Hint-Avrupa dillerinden çok daha farklı bir algoritmaya sahip olduğundan bu eki Batı terminolojisindeki absolutif ya da oblik gibi hâllerden birine dâhil etme çabası yanlıştır. Nitekim eskicil 3. kişi zamiri ile alakalı olduğu düşünülen bu ek, Korecede işlektir ve Türkçedekine benzer şekilde özne işaretleyici olarak, Batı terminolojisi ile absolutif adlandırmasıyla kullanılmaktadır (Choi 1991b: 36). *Söz konusu özne eki, ünsüzlerle biten kelimelere +ân/in şeklinde, son hecesi art ünlülerle olan kelimelere -{ -ân, ön ünlülerle olan kelimelere +in olarak, art ünlülerle biten kelimelere +nän, ön ünlülerle biten kelimelere de +nin şeklinde gelir* (Choi 1991b: 36). Daha sonra belirtileceği üzere, bu eskicil ekin Moğolcada da, Korecede absolutif olarak adlandırılan işleve benzer kalıntılarını bulmak mümkündür.

Altay dillerindeki teklik kategorisini anlayabilmek ve eskicil $*+n$ morfemi ile ilgili semantik bağlantıların incelenebilmesi için yeni ve sağlam bir paradigma inşa etmek şarttır. Diller, zaman içerisinde karmaşık yapılar meydana getirerek anlatım gücünü yoğunlaştırırken en az çaba yasası gereğince söz diziminin yüzey yapıda kullandığı morfem sayısını azaltmaktadır. Ekonomikleşen dil, anlatım ve çağrışım gücünü pekiştirmektedir. Ana Altaycada karşılaşılan $*+n$ teklik kategorisi ekine de bu paradigmaya uygun bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir.

Binlerce sene kullanılmış, yoğunlaşmış ve gelişkin bir yüzey yapı kazanmış bir dilin konuşurları, bir varlığın tek olduğunu ifade etmek için herhangi bir eke ihtiyaç duymazken; bu bilişsel kısayolları henüz oluşturamamış arkaik bir dil prototipinde teklik de tıpkı çokluk gibi morfem bazında işaretlenmeye mecburdur. Nitekim Ana Altaycada bulunan $*+n$ teklik kategorisi eki Altay dillerinde zamir /n/'si dışında da birçok kalıntı bırakmıştır. Bugünkü Moğolca, Buryatça, Mançuca, Tunguzca ve Yakut Türkçesinde pek çok kelime yalın hâlde /n/

ünsüzüyle bitmekte, türetme eklerinden önce gelen bu /n/ fonemi çoğunlukla kaybolmaktadır (Bang 2016: 459; Poppe 2016: 59). Örneğin Moğolcadaki çağan “beyaz” kelimesi +*bir* ekini aldığımda yeni yapı çağabir “beyazlık” biçiminde oluşmaktadır. Bu duruma Moğolca özelinde birçok farklı örnek verilebilir (Poppe 2016: 62-63):

usun “su” > *usubki* “sulu, ıslak”

konin “koyun” > *koniçi* “koyuncu”

altan “altın” > *altaçi* “altıncı”

Willy Bang, Altay dillerinde görülen kelime sonu /-n/'si hakkında şunları söylemektedir: *Günümüzde tekil durumda görülen /n/ sesi, kelimenin üzerine çoğul ekleri gelince genellikle kaybolur. Böylece bu yapı daha da ilginçleşir ki bize /n/'nin isim ve zamirleri tekilleştiren bir etkisi olduğunu bile düşündürebilir* (2016: 461). Bang'ın bahsettiği bu durum, Moğolcada; kelimelerin sonundaki /-n/ seslerinin çekim esnasında kaybolmasıyla görünür olur. Bu durum Moğolcada özellikle çokluk yapımında işlektir. Moğolcada birçok çokluk yapısı olmasına rağmen, /-n/ ile biten kelimelerde çokluk +*d* ile yapılmakta ve +*d* çokluk eki kullanıldığında /-n/ sesi tıpkı yukarıda bahsettiğimiz “ben” ve “biz” örneklerinde olduğu gibi kaybolmaktadır (Poppe 2016: 99):

noyan “prens” → *noyad* “prensler”

kağan “kağan” → *kağad* “kağanlar”

morin “at” → *morid* “atlar”

modun “ağaç” → *modud* “ağaçlar”

ken “kim?” → *ked* “kimler?”

Moğolcada /-n/ foneminin adların sonunda bu denli fazla kullanılması ve ek alma durumunda kaybolması; eskicil teklik kategorisi ekinin Moğolcada semantik bağlamından uzaklaşmış olmakla

birlikte donuk hâlde birçok kelimedede yaşadığını göstermektedir. Nitekim dillerin ana kelimelerinden olan organ adlarında da hem Türkçede hem de Moğolcada /n/ ile biten çokça kelimenin bulunduğu görülmektedir. Moğolcada *çikin* “kulak”¹², *ķuruğun* “parmak”, *eligen* “akciğer”, *küçügün* “boyun” ve *nidün* “göz” vb. ikili veya tek sayıda bulunan çok sayıda organın adı /n/ ünsüzüyle bitmektedir. Yine Anıl Arslan tarafından yapılan bir çalışmaya göre Eski Türkçeden beri Türk lehçelerinde 4’ü ikili ve 22’si tek sayıda bulunmak üzere toplamda 26 organ ismi /-n/ bitiş fonemine sahiptir (2018: 307). Bu iki dilden Türkçede /-n/ ünsüzüyle biten organ adlarının büyük çoğunluğu tekli organ iken Moğolcada böyle bir ayrıma gidilememesi **+n* morfeminin Ana Altaycadan sonra farklı dillerde farklı görevler üstlenmesiyle alakalıdır.

*+n morfemi Türkçede donmuş hâlde bulunduğu noktalarda “sonsuz çokluk” semantiğini “belirli teklik” hâline dönüştürmektedir. Moğolcada ise hâlihazırda donmuş morfemlerde gözlenen ve ikili organlarda da sıkça görülebilen son ses /-n/’si, basit bir teklik ekinden ziyade Hint-Avrupa dillerinde bulunup Korece için de başvuru alan absolutif hâl ekine benzemektedir. Türkçe ve Moğolca arasındaki bu

¹² Moğolcada “kulak” anlamında kullanılan “çikin” kelimesine en azından yüzey yapıda benzer olan “çiğin” kelimesi bugünkü birçok Türk lehçesinde “omuz” anlamında yaşamaktadır. Bu kelime Azerbaycan Türkçesinde “çiyin”, Kırgız Türkçesinde “iyin”, Kazak Türkçesinde “iyik” ve Türkmen Türkçesinde “çiğin” şeklindedir (Arslan 2018: 306). Aynı kelimeye Isparta ağızlarında *çiğiz* “omuzun baş tarafı” morfolojisini taşımaktadır. Görüldüğü gibi Altay dillerine mensup dil, lehçe ve ağızlarda bu kelime anlam değişmelerine uğramış; başlıca son seste [n, k, z] alofonlarıyla telaffuz edilmiştir. Moğolcadaki “çikin” ile Türk lehçe ve ağızlarındaki omuz anlamına gelen kelimenin derin yapıda bir ilişkisi olsun ya da olmasın; Türk lehçe ve ağızlarında kelime sonunda telaffuz edilen seslerin farklılığı, ortak bir ata sesin yarılmasından çok, ortak bir köke teklik ya da çokluk eklerinin getirilmesi ile izah edilmelidir. Bu sesler, ortak bir köke (çiki+ veya çiği+ gibi) eklenen çokluk ya da teklik ekleridir.

fark, $*+n$ teklik kategorisi ekinin Ana Altaycadan sonra gramatik kararsızlık yaşayarak farklı dillerde farklı branşlaşmalar yaşamasıyla ilişkilidir. Örneğin Moğolcadaki *nidün* “göz” kelimesi bazı ekleri aldığıında son sesteki fonem kaybolmaktadır: *nidü+le-* “gözle-, bak-“ vb. Bu kelime tıpkı Genel Türkçedeki “göz” kelimesinin sonunda bulunan */-z/* fonemine eş değer olarak orta hecesinde Moğolca çokluk eki olan $+d$ morfemini çağrıştıran */-d-/* sesini taşımaktadır. Eğer bu yeniden kurma doğruysa, ikili bir organ olan “göz” Ana Moğolcada “*nid*” benzeri bir fonetiğe sahip olup sondaki $+(ü)n$ tamamen eskicil $*+n$ ekinin bu kelime üzerindeki donmuş şekli olmalıdır. Bu durumda Türkçe ve Moğolcanın ortaklaştığı dönemden sonra $*+n$ morfemi; Moğolcada ismin biricik kullanımına işaret eden “mutlak belirtme”¹³ işlevine yaklaşarak yukarıda bahsedilen örnekte $+d$ çokluk ekinin üzerine ulanmıştır. Böylelikle arkaik konuşurlar tarafından *gözler* “birden fazla göz” biçiminde idrak edilen bu kelime, $*+n$ morfemi sayesinde bir organ grubunu ifade eden mutlak bir isim yani *göz* “görme organının oluşturduğu kavramsal grup” olarak zihni algoritmaya işlenmiştir. Bu açıklama, Moğolcada $*+n$ 'nin kalıntılarının niçin teklik olmayıp organ vb. toplulukları ifade eden kelimelerde de bulunduğunu izah etmektedir.

$*i+$, Ana Altay dil birliği sona ermeden tıpkı “*be+n ~ me+n*” ve “*se+n*” zamirlerinde olduğu gibi teklik kategorisi ekiyle kalıplaşmıştır.¹⁴ Öyleyse Eski Türkçe ve sonraki Türk lehçeleri için zamir /n/'si, teklik bildiren bir morfemden ziyade yerleştiği iyelikli yapıların bir parçası hâline gelmiş, işaret zamirlerinde ise çekim sırasında ortaya çıkmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere, köken olarak bir teklik kategorisi eki olduğunu düşünülen /n/ morfemi, iyelikli yapılara geçen

¹³ Batılı terminoloji ile “absolutif hâl”e yakın bir işlev

¹⁴ Bunun eskicil bir kalıplaşma olduğu tüm Altay dillerinde kişi zamirlerinde donmuş /n/ sesinin varlığından anlaşılmaktadır.

eskiçil 3. kişi zamiriyle tamamen ekleşmiştir. Bu nedenle bahsedilen yapıyı tanımlamak için kullanılan zamir /n/'si ifadesi yanlış değildir. Çünkü bu parçacığın artık teklik belirtme gibi bir amacı kalmamıştır. Ayrıca Eski Türkçe ve sonrasında eskiçil 3. kişi zamiri ile $*+n$ teklik kategorisi eki tamamen birleştiğine göre, iyelik eklerinden sonra karşımıza çıkan bu /n/'yi ekten ayırmak doğru değildir. Bu durumda 3. kişi iyelik ekini $+(s)I(n)$ biçiminde tasarlamak makuldür. Nasıl “ben ~ men” ve “sen” zamirlerinin sonundaki $*+n$ morfemleri özel olarak ayrılıp adlandırılmıyorsa, en azından Türk lehçeleri için zamir /n/'sini farklı bir morfem olarak görmenin Türkçenin dil bilgisine yapacağı bir katkı yoktur.

İşaret zamirleri ile hâl ekleri arasına giren /n/, zamir /n/'si olarak bilinen, bu makalede teklik kategorisi eki olarak değerlendirilen ve işaret zamirlerinin üzerinde donan /n/'dir. “Şuncağız”, “bunda” ve “buncağız” gibi örneklerde fonetik imkânsızlık olmamasına rağmen bu /n/ sesinin kullanılması, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu /n/, “şu” ve “bu” kelimelerinde son ses durumunda erimiştir. Bunun sebebi bitiş ünsüzü olan /n/ foneminin oldukça düşük perdeli bir ses olması, bununla birlikte Eski Türkçe ve öncesinde kendisinden önce dar ünlü geldiğinde eriyebilmesidir (Crystal 2018: 51; T. Tekin 2016: 77). Bu erime, Eski Türkçedeki 3. kişi iyelik ekinin son morfem olarak kullanıldığı durumlarda da ortaya çıkmaktadır.

b.2. +KI Aitlik Ekinde Kullanılan /n/ Fonemi

Türkçede zamir /n/'sinin aitlik ekinde sonra kullanımı, Eski Türkçe sonrasında ortaya çıkmış asli olmayan bir hadisedir (Eraslan 2012: 165). Bu nedenle, Türk lehçelerinde aitlik ekinde sonra karşılaşılan /n/, aitlik ekinin iyelik ve zamir semantiğine yakın olmasından kaynaklanan semantik analogi yoluyla bulaşmış bir sestir.

b.3. Zamir /n/'sinin Belirtme ve İlgî Hâli Ekleriyle İlişkisi

Talat Tekin ve Ramstedt'e göre, Genel Türkçedeki belirtme ve ilgi hâli eklerinin kökeni Ana Altaycada bulunan eskicil $*+(X)n$ ilgi hâli ekine dayanmaktadır (T. Tekin 2013b: 157-160; Aktaran: Eraslan 2012: 132; Aktaran: Solnseva vd. 1996: 257). Ana Altaycadaki $*+(X)n$ eskicil ilgi hâli eki, zamir /n/'si ve bu gramatik hâller arasındaki ilişki hakkında birçok ipucu taşımaktadır. Nitekim bu eskicil ekte meydana gelen fonemik yarılmalar, Türkçedeki ilgi ve iyelik kategorilerinin ortaya çıkış sürecini yansıtmaktadır.

$*+(X)n$ eskicil ilgi hâli ekinde meydana gelen fonetik yarılmalar, diğer birçok ekte olduğu gibi bu ekin de tüm Altay dilleri için muhtelif gramatik kararsızlık süreçleriyle modern lehçelere ulaşması sonucunu doğurmuştur. Genel Türkçe açısından bakıldığında, $*+(X)n$ eskicil ilgi hâli ekindeki bu değişimler, bu eskicil ekteki işlev kaybının bir sonucudur. Eskicil ilgi hâli eki, salt sınırlayıcılık ve tamamlayıcılık işlevlerine sahipken özellikle fiil ve isimler arasındaki anlatım özelliklerinin zenginleşmesiyle bu ekin sahip olduğu sınırlayıcılık ve tamamlayıcılık işlevleri aşınmaya başlamıştır. Böylelikle eskicil ilgi hâli eki, fiil ve isim arasındaki semantik ve morfolojik bağlantıyı karşılayamaz duruma gelmiştir. Ekte yaşanan bu işlevsel kayıp, fonolojik bağlamda aynı ekten türevlenmiş yeni şekilleri ortaya çıkarmıştır.¹⁵

---

¹⁵ Türkçede fonemlerin yaşadığı işlev değişikliklerine takip edilebilen dönemlerde de rastlanılmaktadır. Örneğin Türkçede, belirtme hâli ekinden önce gelen yardımcı ünlülerin kendisinden sonra gelen ünsüzün erimesiyle bu ekin işlevlerini üstlendiği örnekler vardır. Orhun Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırıldığı aşağıdaki örnekte $+(i)ğ$ belirtme hâli ekinin bitiş ünsüzünün erimesiyle bu ekteki /i/ yardımcı ünlüsünün belirtme hâli eki durumuna geldiği görülmektedir: *başlığığ yükündürmiş* (Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü 2. Satır) “başlıyı yükündürmüş”. /i/ yardımcı ünlüsünün yardımcı ses olarak kullanımı, Oğuz Türkleri tarafından diğer boylara kıyasla çok daha erken bir dönemde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Nitekim Eski Anadolu

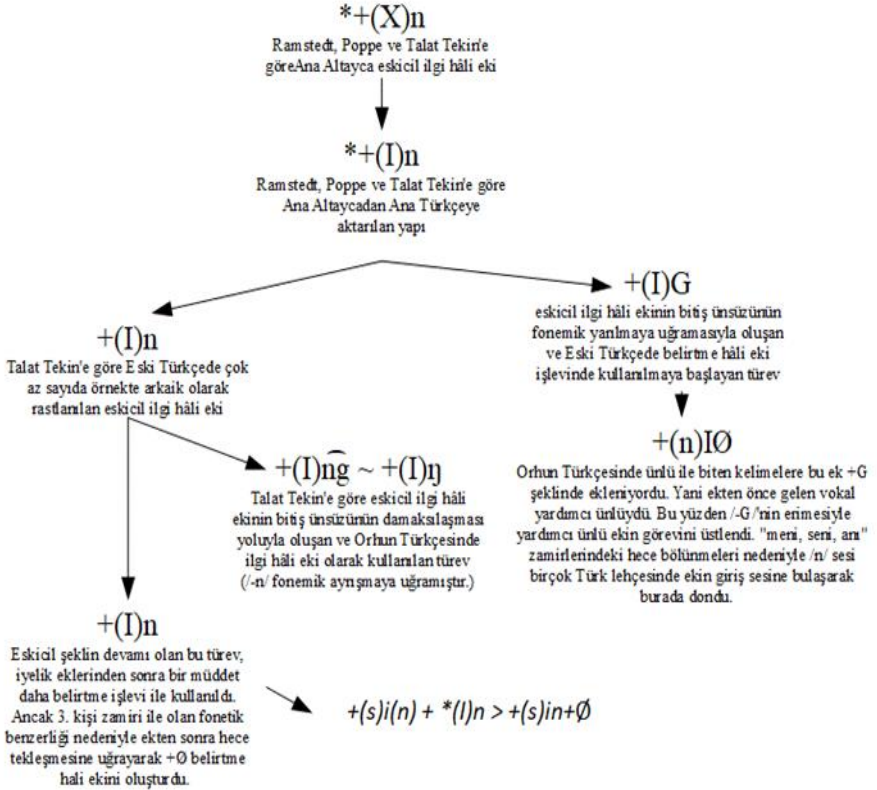
Talat Tekin ve Ramstedt'in görüşleri, bu ekin eski türevlerinin bulanabilmesi açısından oldukça kıymetlidir. Tekin, Ramstedt'in ilgi eki ve belirtme hâli eklerini aynı köke dayandıran hipotezini desteklemekte, Eski Türkçe öncesinde ilgi hâli ekinin $+(X)n$ olduğunu ve ekin sonundaki $/-n/'$ 'nin damaksılaşmasıyla, ilgi ve belirtme hâllerinin ayrıldığını savunmaktadır (2013b: 159-160). Ayrıca Tekin, $+(I)n$ şeklindeki eskicil ilgi hâli ekindeki yardımcı ünlünün zamanla eke dâhil olduğunu ve böylece Orhun Türkçesinde kullanılan $+I\eta$ alomorfunun oluştuğunu düşünmektedir (2013b: 159-160). Ona göre, $+(I)n$ ekinin başına özellikle Eski Uygur Türkçesinden başlayarak bazı lehçelerde sistematik olarak getirilen $/-n-/,$ “an-ıñ” (a-nıñ hecelemesiyle), “sen-ıñ” (se-niñ hecelemesiyle) ve “men-ıñ” (me-niñ hecelemesiyle) şeklinde kullanılan yapılardan analogi yoluyla yayılmıştır (2013b: 160).

Ana Türkçe ve İlk Türkçe dönemlerinde Türkçenin gelişiminde önemli rol oynayan fonemik yarımlar ilgi ve belirtme hâl eklerinin takip edilebilen dönemlerdeki morfolojisini oluşturmuştur. Bu gelişim ana hatlarıyla şu şekilde tasarlanabilir:

Türkçesinde sondaki /G/ sesinin eridiği durumlarda son ses durumunda kalan ünlü karakteristik olarak yuvarlaklaşmaktadır. Ancak bu durum belirtme hâli ekinde görülmemektedir (Demir 2014: 142; Canpolat 1992: 9-12).

Şekil 2: Eskicil İyelik Hâli Ekinin Gelişimi

Bu farazi tasarıma göre, Ana Altaycada $*+(X)n$ şeklinde bulunup İlk Türkçeye ya da Ana Türkçeye $*+(I)n$ şeklinde ulaşan eskicil ilgi hâli ekinin bitiş sesi yani /n/, Eski Türkçe ile Ana Türkçe arasında fonemik yarılmaya uğramıştır.¹⁶ Böylelikle /G/'li ve /n/'li

¹⁶ Eski Türkçede ilgi ve belirtme hâli eklerindeki fonosemantik kararsızlık dikkat çekicidir. Eski Türkçedeki belirtme hâli eklerinde görülen çok şekillilik, bu eklerin henüz tamamlanmakta olan bir fonemik yarılmının ürünü olduğunu göstermektedir. Bu dönemde, dil henüz en az çaba yasası gereğince, diğer farklı şekiller üzerinde

türevler oluşmuştur. Bu fonemleri taşıyan alomorflardan biri asli şekli koruyan $*(I)n$, diğeri ise $+(I)G$ 'dir.

Eskicil $*(X)n$ ilgi hâli ekinin bitiş ünsüzünün fonemik yarılmaya uğramasıyla ortaya çıkan $+(I)n$, gramatik kararsızlık hâlindeki bir ilgi hâli eki durumunda kalmıştır.¹⁷ Ferhat Karabulut'un da ifade ettiği gibi bir morfem ancak işlevini kaybettiği zaman ikinci bir işlev kazanır (2017: 115). Bu durum eskicil şeklin tamamen yok olduğu anlamını taşımamaktadır. Eskicil ilgi hâli ekinin yaşadığı görevsel parçalanmada da bu ilke kendini göstermektedir. Öyle ki, Eski Türkçe öncesinde fonemik yarılmaya uğrayan eskicil ilgi hâli ekinin asli şeklini devam ettiren $+(I)n$ türevi, az sayıda örnekte de olsa kullanılmaya devam etmiştir. Yukarıdaki tasarım açısından bakıldığında asli şekli devam ettiren bu türevin 3. kişi iyelik ekleriyle kullanımı sonucunda -hece tekleşmesi yoluyla- ortaya $+Ø$ belirtme hâli eki çıkmıştır.¹⁸

üstünlük kuracak alomorfu tayin etmemiştir. Aynı zamanda, Eski Türkçede ilgi hâli ekinin fonosemantik değişimini örnekleyen birçok yapı T. Tekin tarafından ifade edilmiştir (2013b: 159).

¹⁷ Ana Altaycadaki $*(X)n$ ilgi hâli ekinin yarılmalarıyla ortaya çıkan $*(I)ng$ biçimi belirtme hâli fonksiyonuna doğru evrilmiştir. $+(I)ng$ biçimi, Eski Türkçe ile Ana Türkçe arasında yeniden fonemik yarıma sürecine girmiş ve Eski Türkçede ekin bitiş ünsüzü tamamen yarılmıştır. Bu birincil $*(I)ng$ morfemi, eskiyi devam ettiren şekil olan $+(I)n$ 'ın daha sonraki bir dönemde yarılmalarıyla ortaya çıkan ikincil $+(I)ng$ ile karıştırılmamalıdır. Nitekim bu ikincil $+(I)ng$ Orhun Türkçesinde ilgi hâli eki olarak gördüğümüz morfemdir.

¹⁸ Eskicil 3. kişi zamirinden tüvelendiğini düşünülen Orhun Türkçesindeki $+(s)i(n)$ 3. teklik kişi iyelik eki ile $+(I)n$ arasında fonetik bağlamda benzerlik vardır. Bu durumda 3. teklik kişi iyelik ekine $+(I)n$ belirtme hâli eki ulandığında bu iki ek birbirine karışmış, sonuç olarak son hece önceki hecenin içerisinde erimiş, böylece hece tekleşmesi meydana gelmiştir: $+(s)i(n) + *(I)n > +(s)in+Ø$. Bu gelişim sonucunda, 3. teklik kişi iyelik ekinin son sesinde bulunan ancak 3. teklik kişi iyelik eki son morfem durumundayken eriyen /n/, hece tekleşmesine uğrayan $+(I)n$ sayesinde kendisini korumayı başarmıştır. Çünkü bu erime ortaya $+Ø$ belirtme hâli ekini çıkarmıştır. $+Ø$ belirtme hâli eki 3. teklik kişi iyelik ekinin dışındaki yapılara analogi yoluyla

Türk lehçelerinde $*(I)n$ yapısının son sesinin nasıl damaksılaştığı konusu çözülmesi gereken bir başka husustur. Tekin'e göre, *biziye* “bize” ve *siziye* “size”, $*bizi\text{-}ge$ ve $*sizi\text{-}ge$ biçimleri, orijinal $*bizin\text{-}ke$ ve $*sizin\text{-}ke$ şekillerine dayanır (2013b: 160). Yani /n/ burada /k/ ile etkileşmiş, dil içerisinde bir analogi oluşturmuş ve bu durum /n/ > /ŋ/ gelişimini tetiklemiştir. Bu değişimin mümkün olduğunu söyleyen diğer araştırmacılar Martti Räsänen ve Saadet Çağatay'dır. Onlara göre, /ŋ/ Türkçede /g, m, n, v, y/ sesleri ile değişim içerisinde (Aktaran: Ağca 2012: 71).

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı üzere, bu ek Eski Türkçeye ulaşmadan önce Ana Türkçede hâlâ $*(I)n$ biçimindedir. Henüz Eski Türkçeye ulaşmadan, $*(I)n$ yapısı fonemik yarılmaya uğrayarak $+(I)G$, $+(I)n$ yapılarını ortaya çıkarmıştır. Daha sonra $+(I)n$ yapısının sonundaki ünsüz damaksılaşarak Orhun Türkçesindeki ilgi hâli ekini meydana getirmiştir, $+(I)G$ ise belirtme hâli eklerinin temelini oluşturmuştur.

---

bulaşmıştır. Bu bulaşma sonucunda Eski Türkçenin ilk dönemlerinde 1. ve 2. kişi iyelik eklerinde görülen belirtme işlevindeki eskicil $+(I)n$ ilgi hâli eki zamanla kullanımdan düşmüştür. Çünkü 3. teklik kişi iyelik ekindeki ses hadisesi sonucunda oluşan $+(I)n$ ile bağlantılı $+\emptyset$ belirtme hâli eki analogi yoluyla bu iyelikli yapılarıdaki $+(I)n$ ekinin yerini almıştır. Aynı zamanda Eraslan'ın Eski Uygur Türkçesinde 3. kişi zamirinden sonra belirtme hâli eki olarak hâlâ kullanılmaya devam ettiğini söylediği $+(I)n$, bu durumda bir belirtme hâli eki değildir:

“T(e)ngri yiri-n esengüsin birti.” (Tanrı ülkesini ve esenliğini verdi.)

Eraslan'a göre bu cümledeki “yir” ismine eklenen +n bir belirtme hâli ekidir (2012: 139). Oysaki “yer” kelimesine eklenen +in 3. teklik kişi iyelik eki olup buradaki belirtme hâli eki Gülsevin'in Eski Anadolu Türkçesinde devam ettiğini söylediği $+\emptyset$ belirtme hâli eki ile aynıdır (Gülsevin 2011: 12-13). Yani bu tasarıma göre Eski Uygur Türkçesinde $+(I)n$ şeklinde iyelikli yapılara ulandığı düşünülen belirtme hâli eki 3. teklik kişi iyelik ekidir. Bu yapıların sonunda $+\emptyset$ belirtme hâli eki vardır.

b.3.1. Belirtme Hâli Eklerinin Girişindeki /n/ Fonemi

Ana Altaycada oluşmaya başlayarak İlk Türkçeye kadar ulaşan $*(I)n$ yapısının içerisinde bulunan /n/'deki fonemik yarıлма süreci Ana Türkçede de devam etmiştir. $*(I)n$ yapısındaki ünsüz, Ana Türkçeden sonra uğradığı yarılmayla temelde iki şekil ortaya çıkarmış olmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bunlardan biri asli şekil olan $+(I)n$, diğeri ise $+(I)G$ 'dir. Henüz Eski Türkçeye ulaşmadan, $+(I)G$ türevindeki ses tekâmülü devam etmiş, $+(I)g$, $+nI$ yapıları bu tekâmülün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Eski Türkçedeki $+nI$ belirtme hâli eki, Eski Türkçedeki “m(e)ni, b(e)ni, s(e)ni, anı” yapılarından hece bölünmesi ve analogi yoluyla türemiştir. Daha Eski Türkçede $+(I)G$ belirtme hâli ekinin sonundaki ünsüz, kullanıma bağlı aşınmayla (gramatik erozyon) şahıs zamirlerine eklenen alomorflarda erimiştir.¹⁹ Şahıs zamirlerine eklenen belirtme hâli ekinin oluşturduğu yapılarda meydana gelen hece bölünmeleri sonucunda, bu yapılardaki son heceler; “ni” (me-“ni”, bi-“ni” gibi) şeklinde sesletilmiştir.

Görüldüğü gibi $+(I)G$ türevindeki /G/'de üzerinde oluşan ses değişimleri, şahıs zamirlerinde $+(I)G$ 'dan türevlenen $+nI$ ve $+I$ belirtme hâli eklerini ortaya çıkarmıştır.

$+nI$ belirtme hâli ekinde rastlanılan analogik bulaşma ekte donma şeklinde oluşmuş, herhangi bir yardımcı ses görevi taşımamıştır. Orhun Yazıtları'ndaki “bizni” ifadesi bunun en açık kanıtıdır (Başdaş 2009: 634). Görüldüğü gibi burada /n/'nin yardımcı ses olması için yüzey yapıda hiçbir neden yoktur. Ayrıca $+(I)G$ yapısı ünlü ile biten yapılardan sonra önündeki yardımcı ünlü olmadan kullanılmıştır.

---

¹⁹ Yani ortaya “menig, senig” vb. yapılar çıkmamış; bu ekleşme sonrasında “meni, seni” vb. yapılar oluşmuştur.

Böylece Eski Türkçe için belirtme hâli eklerinin ekleşme uyumsuzluğu yaşaması söz konusu olmamıştır.

Kıscacası Eski Türkçede belirtme hâli ekinden önce kullanılan /n/ yardımcı bir ünsüz veya zamir /n/'si olarak bilinen /n/ değildir. Bu /n/ fonemi, şahıs zamirlerinin son sesinin²⁰ belirtme hâli ekine bulaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Eski Uygur Türkçesinden itibaren zamir dışındaki tüm yapılara yayılmıştır. O hâlde bu /n/ sesini, bulaşma bir ses olarak kabul edip Eski Türkçe için belirtme hâli ekine dâhil etmek gerekmektedir. Bu bulaşma ses, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında belirtme hâli ekinin tüm alomorflarına bulaşmış ve bu alomorflarda donmuştur. Örneğin Kırgız Türkçesinde, açık kelime tabanlarına eklenen belirtme hâli eki daima +nI ve +nU biçimindedir (Özeren 2016: 747).

Bugünkü Türkiye Türkçesinde belirtme hâlinin başında kullanılan bulaşmış bir /n/ sesi yoktur. (kapı+y+ı, kapı+sın+ı) 3. kişi iyelik ekiyle belirtme hâli ekinin arasına giren /n/, iyelik ekine dâhildir. Bu sesin, birçok araştırmacı tarafından morfolojik olarak ekten ayrılarak zamir /n/'si olarak adlandırıldığı daha önce belirtilmiştir.

b.3.2. İlgi Hâl Ekinin Girişindeki /n/ Fonemi

Eskicil *+(I)n ilgi hâli ekinin bir diğer türevi bitiş sesi olan /n/'nin damaksılaşmasıyla oluşmuştur. Bu ekin sonundaki diş eti sesi olan /n/ damaksılaşarak /ŋ/'ye dönüşmüştür. Bu gelişim sonucunda Eski Türkçedeki +(n)Iŋ ilgi hâli eki ortaya çıkmıştır.

Eski Türkçede kullanılan ilgi hâli eklerinin giriş sesinde rastlanan /n/, tıpkı +nI belirtme hâli ekinde olduğu gibi “bulaşmış /n/”dir. Orhun Türkçesinde açık hece tabanları hariç /n/ sesi

---

²⁰ Bu ses zamir /n/'si olarak bilinen sesin de kökü olan teklik kategorisi ekidir. Ancak Ana Türkçe ve sonrasında bu /n/ tam anlamıyla şahıs zamirleri ve 3. kişi iyelik ekiyle kalıplaşmıştır.

kullanılmazken, Eski Uygur Türkçesiyle birlikte /n/ ilgi hâli ekinin tüm alomorfalarına yayılmıştır. Öyleyse, Eski Türkçede aslen giriş ünlüsüyle kullanılan bir ek olan ilgi hâli eki, açık hece tabanlarına eklendiğinde arada oluşacak ses uyumsuzluğunu “me-niñ”, “se-niñ” ve “a-niñ” gibi şekillerden analogi yoluyla alıntılanan /n/ sesi ile önlemiştir (T. Tekin 2013b: 160).

Kısacası, bu /n/ sesi Orhun Türkçesi için kısmi yardımcı ses özellikleri gösteren bir bulaşmış sestir. Ancak yardımcı ses olarak asla genelleşememiş, Eski Uygur Türkçesinde bu /n/ fonemi yayılımını genişleterek yardımcı seslik özelliklerini tamamen yitirmiş, bulaşmış bir fonem olarak ekte donmuştur.

Sonuç

Bu makalede, zamir /n/'sinin Altay dilleri ve bu dillere ait lehçelerde barındırdığı alofon envanteri tespit edilmiş, ayrıca bu alofonların fonolojik özellikleri saptanmıştır. Buna göre [n, ŋ, ɳ, m, ŋ, Ø] alofonlarını ihtiva eden Türkolojideki adıyla zamir /n/'si, Türkiye Türkçesinde ve Eski Türkçede bir diş eti ünsüzüdür.

Bu çalışmada, Türk lehçeleri için zamir /n/'sinin /n/ > /ɳ/ > /Ø/ gelişimine tabi olarak eridiği tespit edilmiştir. Yani derin yapıya inildiğinde zamir /n/'si tüm Türk lehçelerinde mevcuttur, Türk lehçeleri için zamir /n/'sinin olmamasından değil yüzey yapıda erimesinden bahsedilebilir. Nitekim Yakut Türkçesinde bu ses tamamen erimiş (/n/ > /ɳ/ > /Ø/ gelişimi ile) ve yalnızca bazı zamir çekimlerinde donuk hâlde kalmıştır. Ayrıca Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde, yine Kırgız Türkçesinin bazı ağızlarında /n/ > /ɳ/ > /Ø/ gelişimine derin yapıda rastlanmaktadır. Çünkü /n/ bu ağız ve lehçelerde erime sürecini tamamlamış, yüzey yapıda işaretlenmemeye başlamıştır. Zamir /n/'sine ait ses gelişiminin geçiş sesi olan /ɳ/'ye Kırgız Türkçesi ve Kazak Türkçesinde rastlanmaktadır. Kırgız ve Kazak Türkçesinde zamir /n/'si

olarak bilinen yapı, /n/ fonemini aşındırıcı özelliği olan /t, d/ yanında /ŋ/ fonemi ile sesletilmektedir.

Yakut Türkçesinde “kini” zamirine ayrılma hâli eki ulandığında ortaya çıkan /-t-/ sesi (kini+tten gibi), zamir /n/'sinin Yakut Türkçesinde karşılaşılan alofonlarından biri değildir. Yakut Türkçesinde ayrılma hâli eki ünlü ve diftonglardan sonra +ttan, +tten, +tton, +ttön biçiminde olup, bu /-t-/ salt 3. kişi iyelik ekleri ve zamirlerden sonra ortaya çıkmamaktadır. Yakut Türkçesindeki ayrılma hâli ekinden önce kullanılan /-t-/, Genel Türkçedeki zamir /n/'si olarak bilinen ses ile eş değer değildir.

Genel Türkçedeki belirtme ve ilgi hâli ekleri Talat Tekin ve Ramstedt'in belirttikleri gibi Ana Altaycada bulunan eskicil *+(X)n ilgi hâli ekine dayanmaktadır. Bu makalede, belirtme ve ilgi hâli eklerinin zamir /n/'si ile ilişkisinin sorgulanabilmesi amacıyla eskicil *+(X)n ilgi hâli eki fonem teorisine uygun olarak çözümlenmiş, bu amaçla fonemik yarılma tablosundan yararlanılmıştır. Elde edilen bilgiler, daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırılmış, literatürdeki muhtelif araştırmacılar tarafından ileri sürülen bazı görüşlerin fonem teorisi yoluyla elde edilen sonuçlarla tutarlılığı doğrulanmıştır. Bu çalışmada fonemik ve fonolojik bulgularla uyumlu olacak şekilde şu sonuç ve doğrulamalara ulaşılmıştır:

Eskicil *+(X)n ilgi hâli ekinin Ana Türkçede fonemik yarılmaya uğramasıyla oluşan şekiller, kelime tabanlarıyla ulanmaları esnasında yaşadıkları fonetik imkânsızlıklar neticesinde /n/ sesini; “ben”, “sen” ve “an+” yapılarının sonunda donuk hâlde bulunan eskicil teklik kategorisi ekinden analogi yoluyla edinmiştir. Bu bağlamda:

Eski Türkçedeki +nI belirtme hâli eki, Eski Türkçedeki “m(i)ni, b(e)ni, s(e)ni, anı” yapılarından hece bölünmesi ve analogi yoluyla sabit giriş ünsüzü olan /n/'yi edinmiştir. Yani Eski Türkçede belirtme hâli ekinden önce kullanılan /n/ yardımcı ses değildir. /n/ giriş ünsüzü, Eski

Uygur Türkçesinde zamirlerle ulanmayan tüm belirtme çekimlerine yayılmıştır.

Eski Türkçede kullanılan ilgi hâli eklerinin giriş sesinde rastlanan /n/, tıpkı +nI belirtme hâli ekinde olduğu gibi “bulaşmış /n/”dir. Orhun Türkçesinde açık hece tabanları hariç /n/ sesi kullanılmazken, Talat Tekin’in de belirttiği gibi “me-niñ”, “se-niñ” ve “a-nıñ” kullanımlarındaki hece bölünmesinin etkisiyle Eski Uygur Türkçesi ve birçok çağdaş lehçede bu /n/ fonemi, ilgi hâli ekinin tüm alomorflarına yayılmıştır.

Eraslan’a göre, Türkçede zamir /n/’sinin aitlik ekinde sonra kullanımı, Eski Türkçe sonrasında ortaya çıkmış asli olmayan bir hadisedir. Bu bilgi değerlendirildiğinde, zamir /n/’sinin aitlik ekinde sonra kullanımının semantik analogi yoluyla geliştiği anlaşılmaktadır.

Kıscası, ilgi hâli, belirtme hâli ve aitlik ekinde görülen /n/, zamir /n/’si olarak bilinen ve aslında eskicil bir teklik kategorisi eki olan -zamirlerin sonunda donuk olarak yaşayan- *+n ekinin analogisiyle ortaya çıkmış “bulaşmış bir ses”tir. Ayrıca ilgi ve belirtme hâli ile aitlik eklerinin girişindeki /n/ sesi ile zamir /n/’si olarak bilinen ses arasında fonolojik olarak belirgin bir fark yoktur.

Schönig’in, eskicil bir teklik kategorisi eki olan *+n morfeminin kişi ve işaret zamirleri ile 3. kişi iyelik ekinde donmasıyla zamir /n/’si olarak bugünkü lehçelere taşındığına dair fikri, Türkçenin fonemorfolojik tarihine uygundur. Yani zamir /n/’si köken olarak aslında bir teklik kategorisi ekidir. Altay dillerinde bu görüşü destekleyen birçok kanıt vardır. Bu görüş uyarınca, zamir /n/’si bir yardımcı ses değildir; kişi ve işaret zamirleri ile 3. kişi iyelik ekinde eskicil bir kalıntı olarak yaşamaktadır.

Kaynaklar

- Ağca, Ferruh (2012). “Eski Türkçe Eserlerde /η/ ~ /g/ Değişikliği Üzerine”. *Türkbilig*, S. 23, s. 69-82.
- Alyılmaz, Cengiz (2011). “Zamir n’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”. *Türk Gramerinin Sorunları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 515-527.
- Arslan, Anıl (2018). “Türkçe Organ Adlarının Sonunda Yer Alan -n Ünsüzünün İşlevi”. *International Journal of Humanities and Education*, C. 4, S. 7, s. 297-312.
- Aslan, Sema (2003). “Türk-Mogol-Tunguz Dillerinde 3. Kişi Bildiricileri ve Zamir n’si Problematığı”. *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 93-113.
- Bang, Willy (2016). “Altayca Kelime Sonu –N Sesi Üzerine”. Çev: Hakan Yaman, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, s. 457-462.
- Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başdaş, Cahit (2009). “Orhun Abidelerinde İyelik, Belirtme ve Yükleme Hâli”. *Turkish Studies*, C. 4, S. 8, s. 623-643.
- Başdaş, Cahit (2014). “Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N’si”. *International Journal of Social Science*, S. 30, s. 147-161.
- (2008). “Türkçede İyelik-Yükleme Sorunu Dede Korkut Örneği”, *Turkish Studies*, C. 3, S. 1, s. 6-13.
- Brinton, Laurel ve Donna Brinton (2010). *The Linguistic Structure of Modern English*. Amsterdam: John Benjamins.

Bergamalı Kadri (2002), *Müeyyiretü'l-Ulûm (Giriş-Metin-Sözlük-Terimler Dizini-Tıpkıbasım)*. Haz: Esra Karabacak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Canepari, Luciano (1992). "IL MaPI Manuale di Pronuncia Italiana". *Handbook of Italian Pronunciation*, Bologna.

Catford, John (1977). *Fundamental Problems in Phonetics*. Bloomington: Indiana University Press.

Choi, Han-Woo (1991). "Ana Altayca İyelik Zamiri *n". *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, s. 191-196.

----- (1991b). "Korece ile Türkçenin Durum Eklerinin Karşılaştırılması". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, C. 35, s. 35-47.

Crystal, David (2008). "Oblique". *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford: Blackwell, s. 337.

----- (2018). *Dilin Kısa Tarihi*. Çev: Tufan Göbekçin, İstanbul: Alfa.

Demir, İmdat (2014). "Türkçede Belirtme-Yönelme Hâli Ekleri ve Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 1, s. 129-147.

Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri Osmanlı Lehçesi*. Çev: Ali Ulvi Elöve, C. 2, Ankara: Maarif Matbaası.

Ege, Pınar (2010). "Türkçedeki Ünsüzlerin Edinimi – Bir Norm Çalışması". *Türk Psikoloji Dergisi*, C. 25, S 65, s. 16-39.

Eker, Süer (2004). "Talat Tekin Makaleler I, Altayistik". *Bilig*, S. 29, Bahar, s. 228-235.

Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (2000). “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 585, s. 219-225.

Erdal, Marcel (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden: Brill.

Ergin, Muharrem (2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gemalmaz, Efrasiyap (1978). *Erzurum İli Ağızları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

----- (1996). “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, s. 165-172.

Grönbech, Kaare (2011). *Türkçenin Yapısı*. Çev: Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, Gürer (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamann, Silke (2014). “Phonological Changes”. *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, Londra: Routledge, s. 249-263.

Johanson, Lars (2015). “The Turkic Languages”. *The History of Turkic*, Ed: Lars Johanson ve Eva Csato, Londra: Routledge, s. 81-125.

Karabulut, Ferhat (2017). “Fonemik Yarılma ve Fonemik Birleşme: Lamdasizm-Rotasizm Analizinde Fonem Teorisinin Yeri”. *Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi Bildiriler (31 Ekim – 1 Kasım 2014)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 115-136.

Karaörs, Metin (2005). “Ders Kitaplarındaki Yardımcı Seslerle İlgili Bilgi Yanlışları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 19, S. 2, s. 27-36.

Kerimoğlu, Caner (2007). “Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yükleme Hâli Eki Kullanıldı mı?”. *Turkish Studies*, C. 2, S. 3, s. 322-331.

Korkmaz, Zeynep (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

----- (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Laver, John (2003). “Linguistic Phonetics”. *The Handbook of Linguistics*, Cornwall: Blackwell.

Menges, Karl (1968). *The Turkic Languages and Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Nathan, Geoffrey (2008). “Phonology: A Cognitive Grammar Introduction”. *Cognitive Linguistics in Practice*, C. 3, Amsterdam: John Benjamins.

Ödemiş, Zeynel (2017). “Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde İsimlerde Sayı (Teklik-Çokluk) Kategorisine Bir Bakış”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 6, S. 3, s. 1443-1457.

Özdemir, Hakan (2014). “III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I* ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”. *Dil Araştırmaları*, S. 14, s. 137-145.

----- (2015). “Eski Türkçede İlgı ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine”. *Dil Araştırmaları*, S. 16, s. 121-132.

----- (2015). “Nazal Ünlü ve Zamir N’si Üzerine”. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, s. 130-139.

Özeren, Mehmet (2016). “Kırgız Türkçesi Ağızlarında Hâl Eklerinin Kullanımı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 56, s. 739-766.

Pike, Kenneth (1967). “Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior”. *Janua Linguarum Series Maior*, C. 24, Paris: Mouton.

Rafel, Joaquim (1999). *Aplicació al Català Dels Principis de Transcripció de l'Associació Fonètica Internacional*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Solntseva, Nina ve Vadim Solntsev (1996). "Genitive Case in Altaic Languages and in Some Languages of Southeast Asia". *Mon-Khmer Studies*, C. 25, s. 255-262.

Tekin, Şinasi (1992). "Eski Türkçe". *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 69-120.

Tekin, Talat (2013). *Makaleler 1: Altayistik*. Ed: Emine Yılmaz ve Nurettin Demir, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

----- (2013b). "Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine". Çev: Gökçen Bilgin, *Dil Araştırmaları*, S. 13, s. 157-162.

----- (2016). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Temir, Ahmet (1955). "Türkçe ve Moğolca Arasındaki İlgiler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 13, s. 1-25.

Sultanzade, Vügar (2014). "Zamir n'sinin Kaynağı Hakkında". *Dil Araştırmaları*, S. 15, s. 95-104.

Yavuzarslan, Paşa (2011). "Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Değişimi ve Gelişimi". *Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi*, C. 2, s. 1953-1966.

Yılmaz, Yakup (2012). "Zamir /n/'si ve /y/ Yardımcı Ünsüz Karışıklığı: 'Kırklareli'ne mi, Kırklareli'ye mi?' Demeli". *Turkish Studies*, C. 7, S. 3, s. 2761-2777.

Görsel Kaynaklar

Szigetvári, Péter. “Foundations of Phonology”, Eötvös Loránd University, web: <http://seas3.elte.hu/foundations/01.pdf> (Erişim Tarihi: 03.06.2019).

IPA Sembolleri

∅	alofon
//	fonem
‘	SIZICI SES
dz̄	SIZICI ötümlü dış eti ünsüzü
ɫ	art damaksıl dış ünsüzü
m̥	çift dudak /m/'si
ɲ	dil palası-dış yuvası ünsüzü
ŋ	damak /n/'si
ɲ̄	ön damak genizsi ünsüzü (palatal /n/) ²¹
ŋḡ	/n/ ve /g/ fonemik birleşmesi
ɾ	damaksı ön dış eti ünsüzü
ṣ	SIZICI /s/
ʃ	Çuvaş Türkçesinde /ʃ/'ye yakın (LTA'da) ötümsüz ıslıklı üst damaksıl ünsüz (IPA: /ʃ/)
ɕ	ötümsüz damak önü ıslıklı fonem
ts̄	ötümsüz yarı kapantılı (patlamalı-sızmalı) dış yuvası ünsüzü

²¹ Gülsevin, Özeren ve Başdaş'tan yapılan alıntılarda damak /n/'si olarak kullanılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Here in this article, pronominal /n/ was examined not only in terms of the morphological history of the sound it contains but also its phonological background by utilizing the opportunities of phoneme theory. In addition, the pronominal /n/ was evaluated separately for the various locations where it was used. Thus, in the context of generative grammar, the pronominal /n/ and the archaic uniqueness category suffix (*+n) in the Main Altai Era were compared in terms of structure. Thus, it is aimed to obtain new information about the morphological and phonological history of the pronominal /n/.

In Turcology, the phoneme that arises where both third-person pronouns and third-person possessive suffixes are connected with case suffixes is called pronominal /n/. The pronominal /n/ is also used before the case suffixes following the ownership suffix +ki. In addition to historical Chagatai Turkish, it is not used pronominal /n/ in the surface structure of today's Uzbek, Yakut and Uighur dialects. The pronominal /n/ is productive in other Turkish dialects.

So far, eleven different views have been proposed about the origin of the pronominal /n/. It is known that the first views about the pronominal /n/ were expressed by Kadri of Bergama, one of the 16th century linguists. According to him, the pronominal /n/ is not an auxiliary consonant; it's a morpheme that has been melted in the historical period.

As phonological, the pronominal /n/ shows an alveolar consonant feature in Turkey Turkish and Old Turkish. The pronominal /n/ has a number of allophones in Altaic languages. These allophones are: [m, ŋ, n, ɲ, ŋ]. In Turkish dialects, the pronominal /n/ have [n, ɲ, ŋ] allophones and It's subject to /n/ > /ɲ/ > /Ø/ grammatical development. In studies conducted, claims have been made that pronominal /n/ is a morphological relic associated with archaic third-person pronoun. There were also ideas that the pronominal /n/ was an auxiliary phoneme. However, the pronominal /n/ cannot be considered as an auxiliary consonant. Because auxiliary consonants have the task of removing phonemic disharmony. Thus, it is also used where there is no pronominal /n/ phonemic disharmony. For example, in the "araba+sı+n+da" (in his car) structure, there is no a phonetic difficulty to connect the +sı suffix and +da suffix.

The pronoun /n/ is a morphological residue, in this direction it's possible to find a wide range of evidence from Altai languages to historical or contemporary Turkish dialects. In Old Turkish, the roots of "an+, in+, in+" in the structures such as "ani, andan, ıyaru, inçe, angar, ayar" which appeared in the conjugations of the third-person pronoun are the first known examples of etymologically related

pronominal /n/. The pronominal /n/, as Schönig stated, is an archaic singular category suffix as origin. This archaic suffix is take a fixed form with some pronouns (person and sign pronouns) and third-person possessive suffixes in the historical process. There is no phonologically significant difference between /n/ phoneme and the pronominal /n/ at the entry of genitive and accusative case suffixes. The archaic singular category suffix has been molded with person pronouns ("be+n ~ me+n", "se+n" and "a+n+ ~ ı+n ~ i+n"). Thus it has been transmitted to genitive and accusative case suffix through syllable division and analogy. According to Eraslan, the use of pronominal /n/ with +ki pronominal (mixed) suffix appeared after Orkhon Turkish. When this information is evaluated, it is understood that the use of the pronominal /n/ after the suffix is developed through semantic analogy. So, consonant which finded in enter of genitive and accusative case suffix is frozen and a secondary /n/ phoneme.

As a result, the /n/ phoneme at the junctions of the suffixes has different phonological developments. This sound is a primary dull residue in some locations and a secondary and frozen sound in others. The pronominal /n/, which can be traced in all Altaic languages, is the remnant of an archaic uniqueness-singular category.